

મોરબી-અમદાવાદ
આનુભાસ

શ્રીલેલિલા જૈન ગ્રંથાલય ।
બીજામેર ।

શ્રી જવાહર વ્યાખ્યાન સંગ્રહ
પુસ્તક ત્રીણું

પ્રકાશક :
શ્રી મહાવીર જૈન જ્ઞાનોદય સોસાયટી
રાજકોટ.

શ્રી જવાહર વ્યાખ્યાન સંગ્રહ

પુસ્તક ત્રીજું

— — — — — શ્રીસેટિયા જૈન ગ્રંથાલય ।
બૌધ્ધામર ।

શ્રીમદ્ જૈનાચાર્ય
પૂજ્ય શ્રી જવાહરલાલજી મહારાજશ્રીનાં
વ્યાખ્યાનોનો શુભ સંગ્રહ

— — — — —
સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ—ખોલ ૨૮ થી ૭૩
અને
સતી અંજના ચરિત્ર

EDGAR CHAND BHAIPODAR SETHI
JAIN LIBRARY,
DIKARI, BHOPAL, INDIA.

: પ્રકાશક :
શ્રી મહાવીર જૈન જ્ઞાનોદય સોસાયટી
રાજકોટ

કિંમત રૂ. ૧-૦-૦

: પ્રકાશક :
શ્રી મહાવીર જૈન જ્ઞાનોદય સોસાયટી તરફથી
ચુનીલાલ નાગચ વોરા
રાજકોટ

પ્રથમાવૃત્તિ
વિક્રમ સંવત્ ૧૯૬૭

પ્રત ૧૧૦૦
ગ્રી. સંવત ૨૪૬૭

મુદ્રક :
કેશવલાલ સાકળચંદ શાહ
ધી વીરવિજય પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ
અણાપસ કોસરોડ
અમદાવાદ

પ્રસ્તાવના

જૈનસમાજના ગૌરવસમા મુપ્રસિદ્ધ જ્ઞેનાચાર્ય પ્રતાપી પૂજ્યશ્રી જગદિરજાગ્રજી મહારાજ-શ્રીએ સંવત્ ૧૯૯૨ માં સૌરાષ્ટ્રની રસમિમાં પદાર્પણ કરી રાજકોટ, જામનગર, મોરબી અને અમદાવાદના આતુર્ભાસમાં ચાર વર્ષ સુધી અગ્રેષ્ઠ અમૃતવાણીની વર્ષા વરસાવી સુકાર્થ જતાં ધર્મ કુરોને નવપદ્ધતિ કરી સૌરાષ્ટ્ર ઉપર મહદ ઉપકાર કર્યો છે. એ ઉપકાર ગિર-રમરણીય રહેશે.

‘શ્રી જગદિર વ્યાખ્યાન સંગ્રહ’ની આ સંકલના પણ પૂજ્યશ્રીની વ્યાખ્યાનવાણીની પ્રસાદીનું જ પરિણામ છે. પૂજ્યશ્રી પોતે શાસ્ત્રવિશારદ અને પ્રખર વ્યાખ્યાતા છે. તેમની પ્રતિભાશાળી વ્યાખ્યાનશૈલીથી જૈન-જૈનેતર અનેક વિદ્વાનો આકર્ષાયા છે. તેમની વ્યાખ્યાનશક્તિની સાથે સૂત્ર-સાહિત્ય તથા અનુભવજ્ઞાનનો મુંદર સુમેળ થયો હોવાથી તેમનું વ્યાખ્યાન એટલું સારગર્ભિત અને શાયક થાય છે કે જે જનસાધારણ તથા વિદ્વાનોને સમાન શાયક અને પથ્ય અને છે. પ્રગુત પુસ્તકમાં સંગ્રહિત થયેલાં વ્યાખ્યાનો ઉપરથી તેમની પ્રતિપાદનશક્તિ, સુઅવશિષ્ટ ક્રમિક વ્યાખ્યાનશૈલી તથા સૂત્ર-સિદ્ધાન્તની વિદ્વતાનો પૂરેપૂરો પરિચય મળી શકશે.

રાજકોટ આતુર્ભાસમાં પૂજ્યશ્રીએ શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના ૨૦ મા અધ્યયનમાંથી ‘અનાથી મુનિ’નો શાસ્ત્રીય અધિકાર અને ‘સુદર્શન શેક’નો અધિકાર વર્ણવ્યો હતો. અને સંવત્ ૧૯૯૩ ના જામનગર આતુર્ભાસ દરમ્યાન શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના ૨૯મા ‘સમ્યક્ત્વ-પરાક્રમ’ નામક અધ્યયનના ૧ થી ૨૭ સુધીના ભોલ ઉપર તેમજ મહાસતી ‘મયણુરેદા’ના આદર્શ ચરિત્ર પરત્વે પોતાની ઓજશિવની વાણીદાર ક્રમિક વ્યાખ્યાનો દરમાવેલ હતાં.

આ પ્રમાણે રાજકોટ અને જામનગરના આતુર્ભાસના શાસ્ત્રીય વ્યાખ્યાનો ‘શ્રી જગદિર વ્યાખ્યાન સંગ્રહ-પ્રથમ પુસ્તક (રાજકોટ આતુર્ભાસ)’ તથા ‘શ્રી જગદિર વ્યાખ્યાન મંગલ-દ્વિતીય પુસ્તક (જામનગર આતુર્ભાસ)’ એ નામથી બે જુદા પુસ્તકો દ્વારા એ આ સોસાયટી તરફથી પ્રકાશિત કરવામાં આવ્યા છે; આ પુસ્તકોને હિંદ તેમજ બહારના દેશોમાં બહોળો પ્રચાર અને બારે સ્ત્રકાર થતા અમાને મજેલાં પ્રેક્ષાદનના પરિણામે આ ‘શ્રી જગદિર વ્યાખ્યાન સંગ્રહ તૃતીય પુસ્તક (મોરબી-અમદાવાદ આતુર્ભાસ)’ પ્રસિદ્ધિમાં મૂકનાં અત્યંત આનંદ થાય છે.

આ તૃતીય પુસ્તકમાં મોરબી-આતુર્ભાસમાં સમ્યક્ત્વ-પરાક્રમ નામક અધ્યયનના ૨૭ ભોલથી ૪૫ ભોલ ઉપર તથા અમદાવાદ આતુર્ભાસ દરમ્યાન ૪૬ ભોલથી ૭૩ ભોલ ઉપર પૂજ્યશ્રીએ જે શાસ્ત્રીય વ્યાખ્યાનો દરમાવેલ હતાં તેનો, તથા અમદાવાદ આતુર્ભાસ દરમ્યાન મહાસતી મંત્રના ચરિત્ર દરમાવેલ તેનો સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો છે. આ પ્રમાણે આ પુસ્તક દ્વારા એ ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના ૨૯મા સમ્યક્ત્વ પરાક્રમના ઉપરના અધ્યયન ઉપરના વ્યાખ્યાનોનો સંગ્રહ પૂર્ણ થાય છે.

પ્રમુખ વિદ્વાનો પૂજ્યશ્રીને, પદ્મવિર વિર છે અને એક વિદ્વાન અધ્યય અને જામને પ્રમુખ જામનગર એ પ્રવર્તે છે અને ૪ સંપત્તિ છે. અને તેથી પૂજ્યશ્રી તેમણાં

વ્યાખ્યાનના પ્રારંભમાં શ્રી વિનયગદ્ગુ કુંભટકન ભાવપૂર્ણ ચતુર્વિંશતિ જિનગ્નવન ઉપર હૃદયસ્પર્શી મૌલિક વિચારો દ્વારા સચોટ ઉપદેશ આપી પ્રભુભક્તિ તરફ જનનાને દોરવા પ્રયત્નશીલ રહેતા દત્તા અને આ પ્રભુ-પ્રાર્થનાનું મહત્ત્વ સમજાવતા દત્તા આ પુનઃક્રમાં વ્યાખ્યાનના અગ્રભાગમાં આ પ્રાર્થનાની જે જ કડીઓ આપવામાં આવેલી છે પરંતુ પૂજ્યશ્રી તો તીર્થંકર પ્રભુની આખી પ્રાર્થના લલિતગદ્યે માર્ગ સંભળાવતા અને તેમાંના કોઈ એક ભાવપૂર્ણ વિષય પરત્વે હૃદયસ્પર્શી વિવેચન કરતા. એટલા માટે મુત વાચકો વ્યાખ્યાનનું વાંચન શરૂ કરે તે પહેલાં પરિશિષ્ટમાં આપેલી જિન-રતુતિમાંથી તે તીર્થંકર પ્રભુનું આખું રતવન સર્વ પ્રથમ સંપૂર્ણ વાંચી જાય અને ત્યારબાદ પૂજ્યશ્રીએ વ્યક્ત કરેલ મહત્ત્વ વિચારોનું મનન કરી જીવનને સફલ બનાવવાનો પ્રયત્ન કરે એવો અમારો સામ્રદ અનુદોષ છે.

વ્યાખ્યાનના શાસ્ત્રીય વિષય તરીકે 'સમ્યક્ત્વ-પરાક્રમ' નામક અધ્યયનનું મહાત્મ્ય બતાવતાં ખુદ સૂત્રકાર દ્વરમાવે છે કે—

“શ્રમણ ભગવાન મહાવીર જે અધ્યયન પ્રારંભુ છે તે એટલું બધું મહત્ત્વપૂર્ણ છે કે, તેના વિષે સમ્યક્ રીતે શ્રદ્ધા કરીને, પ્રતીતિ કરીને, રચિ કરીને, સ્પર્શ કરીને, પાર જઈને, કીર્તિ કરીને, સંશોધીને, આરાધન કરીને અને આજ્ઞાપૂર્વક અનુપાસન કરીને અનેક જીવો સિદ્ધ, છુદ્ધ અને મુક્ત થઈ નિર્વાણને પામે છે અને સર્વ દુઃખોનો અન્ત આણે છે.”

આ પ્રમાણે સિદ્ધ, છુદ્ધ અને મુક્ત થવાનો મહા માર્ગ બતાવનારા આ અધ્યયનમાં સવેગથી શરૂ કરી અકર્મતા (મોક્ષ) સુધીના ૭૩ બોલ ભગવાને પોતે પ્રારંભુ છે અને તેમાં બધાં તત્ત્વોનો નિષ્કર્ષ કાઢવામાં આવ્યો છે. આવા હિતકારી સિદ્ધાન્ત-વચનોના પ્રત્યેક બોલ ઉપર પૂજ્યશ્રીએ પોતાની સરળ પણ સચોટ વાણીદ્વારા પ્રકાશ પાડી એટલું તો સુંદર વિવેચન કરેલું છે કે, દરેકાદને પોતાની શંકાઓનું સમાધાન થવાની સાથે નિર્ગ્મ-થ-પ્રવચન ઉપર અવલ શ્રદ્ધા અને બહુમાન ઉપજે અને મુમુક્ષુ જીવોને તો પોતાના જીવનનું ઉત્કર્ષાભિમુખ પરિવર્તન કરવામાં અવલંબનરૂપ મર્ષ પડે તેવાં મુક્તિમાર્ગનાં સોપાન સાંપડી શકે એમ છે.

ધર્મતત્ત્વને સરળતાપૂર્વક સમજાવવા માટે તથા ભગવાનની ગંભીર વાણી સીધી રીતે સમજાવવામાં આવે એ માટે ચરિત્રકથાનો આશ્રય લેવો પડે છે અને તે પણ બહુ લાભપ્રદ છે. અને તેથી પૂજ્યશ્રી વ્યાખ્યાનની અંતમાં હમેશા આદર્શ ચરિત્રકથા દ્વરમાવતા રહે છે. આ પ્રમાણે મોરબી-ચાતુર્માસમાં પૂજ્યશ્રીએ “ગંગકુમાર-બીજમની” આદર્શ ચરિત્રકથા દ્વરમાવી હતી, પરંતુ તેની નોંધ વ્યવસ્થિત ન રહી શકવાને કારણે પ્રત્યુત્ પુસ્તકમાં આપી શકાઈ નથી તે માટે અમે ત્રિજગીર છીએ. પરંતુ અમદાવાદ-ચાતુર્માસમાં સતી અંજનાની જે આદર્શ ચરિત્રકથા આલેખવામાં આવી હતી તે આ સંપ્રદક્ષ આપવામાં આવેલ છે. આ ચરિત્ર કથામાં વીર દનુમાન કે જે જાળ અને પગક્રમમાં અદ્વિતીય આદર્શ તરીકે મનાય છે તે વીર દનુમાનની માતા, સતી શિરોમણિ, રત્નપ્રજ્ઞા અંજનાદેવીનું જીવન-ચરિત્ર આલેખવામાં આવ્યું છે, જે અન્યત્ર બેધપ્રદ અને નિઃસ્વભાન કથાનારૂં છે. સતી અંજનાએ અનેક વિકટ પ્રસંગોમાં અને મર્યાદા ઉપરનોમાં પણ પોતાના સતીત્વનું રક્ષણ કરી,

સતીધર્મનો ઉત્તમ આદર્શ પૂરો પાડ્યો છે અને છેવટે પોતે અંયમધર્મનો સ્વીકાર કરી, આત્મકલ્યાણ સાધ્યું છે. આવા એક શીલવંતા સ્ત્રી રત્નની આ ધર્મકથા પૂજ્યશ્રીએ આધુનિક યુગને પણ ધણીરીતે બોધદાયક નીવડે તેવી રીતે વચ્ચે વચ્ચે ધર્મ, સમાજ અને રાષ્ટ્ર વિષયક અનેક બાબતો ઉપર પ્રાસંગિક વિવેચન કરી તેમજ અનેક ઐતિહાસિક દૃષ્ટાન્તો આપી પોતાની લાક્ષણિક અને હૃદયદ્રાવક શૈલીથી આલેખેલ જોષ શકારી.

આ રીતે આ વ્યાખ્યાન સંગ્રહમાં પરમાત્માની પ્રાર્થના, સમ્પૂર્ણ પરાક્રમના ૨૭ થી ૭૩ મુખીના બોલો ઉપર શાસ્ત્ર-વિચાર અને સતી અંગનાની ચરિત્રકથા-એ ત્રણે વિષયોનો મુંદર સુમેળ સાધવામાં આવેલ છે, અને સામાજિક, રાષ્ટ્રીય અને ધાર્મિક-જીવનને સ્પર્શતા વિધિવિધ વિષયો ઉપર વ્યવહાર અને નિશ્ચયની દૃષ્ટિએ મર્યાદિત સાધુભાષામાં વિચાર કરવામાં આવ્યો છે.

આ પ્રકાશનનો મુખ્ય હેતુ, જ્ઞેનદર્શનનાં પ્રાણમૂલ સિદ્ધાન્તોનું સ્વરૂપ જનતાને સરળતાથી સમજાય અને તેના જ્ઞાનનો ફેલાવો થાય તે છે. તેમજ ન્યાં વ્યાગળ સાધુ મુનિ-રાજાને સુયોગ સાંપડતો ન હોય તેવાં ગામોમાં તેમજ વિદેશ દૂર વસતા ભાઈઓને આ વાચન વ્યાખ્યાનની ગરજ સારે અને તેઓ પોતાના નિવૃત્તિ-જીવનનો સદુપયોગ કરી શકે તે પણ છે.

અત્રે એ વાત સ્પષ્ટ કરવી જોઈએ કે, આ સંગ્રહ જેમ અસારે ઘણે ઠેકાણે અને છે તેમ, કાંઈ તૈયાર કરેલ વ્યાખ્યાનો કે લખાણોનો સંગ્રહ નથી, પરંતુ પૂજ્યશ્રી હમેશાં વ્યાખ્યાનના સમયે સ્વાભાવિક સ્ફુરણથી જે પ્રવચન કરમાવતા તેની દૃઢકાક્ષરી નોંધ ઉપરથી તેનો ગૂજરાતી અનુવાદ કરાવીને તૈયાર કરવામાં આવેલ છે. આતુર્ભાસ દરમ્યાનનાં પૂજ્યશ્રીનાં વ્યાખ્યાનોની આવી દૃઢકાક્ષરી નોંધ શ્રી રત્નલાલ દિતેન્દ્રુ શ્રાવક-મંડળ તરફથી તેમના પડિતશ્રી શંકરપ્રસાદજી દીક્ષિત ઉદ્દેશાં કેટલાંએ વર્ગોથી લે છે. આ રીતે આવા ગદ્ય અને શાસ્ત્રીય લખાણમાં પૂજ્યશ્રીના મૂળ ભાવોની જે વિચારબદ્ધતા જળવાઈ રહેલ દેખાય છે, તે પડિતશ્રી શંકરપ્રસાદજીની વ્યાખ્યાન ઝીલવાની શક્તિ, ખત અને પ્રમતે આભારી છં અને તેથી જ આ વ્યાખ્યાનોનો આવો મુંદર અને ભાવપૂર્ણ ગૂજરાતી અનુવાદ રચા. જ્ઞેનસમાજના એક ધુવાન અને ઉત્સાહી મુશ્રાવક પડિત શ્રી શાન્તિલાલ વનમાળી શેઠ, વ્યાપનીય સંતોષકારક રીતે કરી શકેલ છે, તેની નોંધ આ સ્થળે કરનાં આનંદ બેપજે છે.

આ પુસ્તકની વિવિધમિ તૈયાર કરવામાં શ્રી ઝવેરચંદ જાડવજી કામદાર, અને પ્રકાશન અંગેની વ્યવસ્થા તથા પ્રુફગેઇન કરવામાં રચાનકવાસી જ્ઞેનપત્રના ઉત્સાહી નર્તી શ્રી જીવજીલાલ ડગનલાલ સધરીએ ઉમંગનેર સદાય અને સદકાર આપેલ છે તે બદલ તેઓનો ઉપકાર માનવામાં આવે છે.

આ પ્રકાશનમાં વ્યાખ્યાનોની નોંધ લેવામાં દૃષ્ટિએથી કે સ્વચ્છેરથી કાંઈ બ્રહ્મ રહેલી માનુષ પડે તો તે માટે પ્રકાશક હમાયી છે.

સંવત્ર ૧૯૫૭
અશાઃ પૂર્ણિમા
રાત્રી ૮

ચુનીલાલ નાગજી ચૌરા
અવધાપક

અનુક્રમશિકા.

પ્રાર્થના વિચાર :

તીર્થંકર પ્રભુનું નામ	પૃષ્ઠ	તીર્થંકર પ્રભુનું નામ	પૃષ્ઠ
૧ શ્રી ઋષભદેવ	૩૫, ૧૫૩, ૩૪૬	૧૩ શ્રી વિમલનાથ	૨૮૬
૨ શ્રી અગ્નિનાથ	૪૦, ૩૬૫	૧૪ શ્રી અનન્તનાથ	૨૯૬
૩ શ્રી સંભવનાથ	૪૬, ૩૭૨	૧૫ શ્રી ધર્મનાથ	
૪ શ્રી અભિનંદનનાથ	૫૩, ૨૨૦	૧૬ શ્રી શાંતિનાથ	૩૦૩
૫ શ્રી સુમતિનાથ	૬૧, ૨૩૧, ૩૮૨	૧૭ શ્રી કુચુનાથ	૧, ૧૦૦, ૩૧૦
૬ શ્રી પદ્મપ્રભુ	૨૪૦, ૩૯૦	૧૮ શ્રી અરુદનાથ	૭, ૧૦૭, ૩૧૭
૭ શ્રી સુપાર્શ્વનાથ	૬૯, ૧૮૭, ૨૫૦, ૩૯૮	૧૯ શ્રી મદ્ધિનાથ	૧૪, ૧૧૫, ૧૮૧
૮ શ્રી મંદપ્રભુ	૭૬, ૧૬૧, ૨૦૪, ૨૫૮	૨૦ શ્રી મુનિસુવનનાથ	૨૦, ૧૨૧, ૩૨૪
૯ શ્રી સુવિધિનાથ	૮૭, ૧૬૮, ૨૧૦, ૪૦૬	૨૧ શ્રી નમિનાથ	૩૩૨
૧૦ શ્રી શીતલનાથ	૧૭૫, ૨૬૭, ૪૧૯	૨૨ શ્રી નેમિનાથ	૧૨૯, ૩૪૧
૧૧ શ્રી ક્ષેપાંસનાથ		૨૩ શ્રી પાર્શ્વનાથ	૧૩૬
૧૨ શ્રી વાસુપૂજ્ય	૯૪, ૨૭૭	૨૪ શ્રી મહાવીર	૨૯, ૧૪૫, ૩૫૦

ભોરખી આતુર્ભાસ

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ: (ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર ૨૬ સું અધ્યયન)

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ	વિષય	પૃષ્ઠ
„ „ બોલ અકાંવીસમે	બ્યવહાન	૩, ૮, ૧૪
„ „ બોલ ઓગણત્રીસમે	સુખસાતા	૨૦, ૩૦
„ „ બોલ ત્રીસમે	અગ્રતિચક્ષુતા-અનાસક્તિ	૩૫, ૪૧
„ „ બોલ એકત્રીસમે	વિવક્તા સયનાસન	૪૭
„ „ બોલ બત્રીસમે	વિનિવર્તન-વિવય વિરક્તિ	૫૪
„ „ બોલ તેત્રીસમે	સંભોગ પ્રત્યાખ્યાન	૬૨, ૭૦
„ „ બોલ ચોત્રીસમે	ઉપધિ-ઉપકરણનો ત્યાગ	૭૬, ૮૮, ૯૬
„ „ બોલ પાંત્રીસમે	આહારનો ત્યાગ	૧૦૦
„ „ બોલ છત્રીસમે	કાયાનો ત્યાગ	૧૦૯
„ „ બોલ સાત્રીસમે	ચેત્રનો ત્યાગ	૧૧૬
„ „ બોલ આઠત્રીસમે	સરીગના પ્રત્યાખ્યાન (ત્યાગ)	૧૨૦
„ „ બોલ ઓગણત્રીસમે	સદાવનો ત્યાગ	૧૨૦

„ „ ખોલ ચાલીસમે	બોજનના પ્રત્યાખ્યાન	૧૩૮
„ „ ખોલ એકનાલીસમે	સર્વયોગ રૂઢન (શક્તિ માત્રનો ત્યાગ)	૧૪૭, ૧૫૬
„ „ ખોલ બેનાલીસમે	પ્રતિરૂપના	૧૫૮, ૧૬૩
„ „ ખોલ તેતાલીસમે	વૈયાટ્ય	૧૭૦, ૧૭૭
„ „ ખોલ ચુમાલીસમે	સર્વગુણોની પ્રાપ્તિ	૧૭૮
„ „ ખોલ પીસનાલીસમે	વીનરાગના	૧૮૩, ૧૮૯

અમદાવાદ ચાતુર્માસ

„ „ ખોલ છેનાલીસમે	ક્ષાન્તિ-સમા	૧૯૦
„ „ ખોલ સુડનાલીસમે	મુક્તિ-નિર્મોલતા	૨૦૫
„ „ ખોલ અડનાલીસમે	આર્જવતા-નિષ્કપટતા	૨૧૧
„ „ ખોલ આગળપચાસમે	મૃદુતા-નિરશિમાનતા	૨૨૩
„ „ ખોલ પચાસમે	ભાવસત્ય	૨૩૩, ૨૪૩, ૨૫૨
„ „ ખોલ એકાવનમે	કરુણસત્ય	૨૬૧
„ „ ખોલ આવનમે	યોગસત્ય	૨૭૦
„ „ ખોલ ત્રેપનમે	મનગુપ્તિ	૨૭૮
„ „ ખોલ ચોપનમે	વચનગુપ્તિ	૨૮૭
„ „ ખોલ પંચાવનમે	કાવ્યગુપ્તિ	૩૦૪
„ „ ખોલ છપનમે	મન સમાધિ	૩૧૦
„ „ ખોલ સનાવનમે	વચન સમાધિ	૩૧૮
„ „ ખોલ અઠાવનમે	કાવ્ય સમાધિ	૩૨૫
„ „ ખોલ નોગળસાઈમે	જ્ઞાન સંપન્નતા	૩૩૪
„ „ ખોલ સાઈમે	દર્શન સંપન્નતા	૩૪૩
„ „ ખોલ એકસાઈમે	ચરિત્ર સંપન્નતા	૩૫૨
„ „ ખોલ બાસાઈમે	શ્રોત્રેન્દ્રિયનો નિગ્રહ	૩૫૮
„ „ ખોલ ત્રેસાઈમે	ચક્ષુરેન્દ્રિયનો નિગ્રહ	૩૫૮
„ „ ખોલ ચૌસાઈમે	શ્રવણેન્દ્રિયનો નિગ્રહ	૩૫૮
„ „ ખોલ પાંચાઈમે	સ્પર્શેન્દ્રિયનો નિગ્રહ	૩૫૮
„ „ ખોલ છાસાઈમે	ગંધેન્દ્રિયનો નિગ્રહ	૩૫૮
„ „ ખોલ સાતસાઈમે	કોવરો વિનય	૩૬૬
„ „ ખોલ અઠસાઈમે	મનનો વિનય	૩૭૮
„ „ ખોલ નવસાઈમે	ચરિત્રનો વિનય	૩૮૮
„ „ ખોલ દસસાઈમે	દેહનો વિનય	૩૯૨

સામ્યકૃત્ય પરાક્રમ	વિષય	પૃષ્ઠ
" " બોલ એકોતરેમે	રામદેવ તથા મિથ્યાશ્રમનો વિરોધ	૩૬૯
" " બોલ બોતરેમે	શૈલેશી-મન, વચન અને કાવાના યોગેને ફેરવું :	૪૧૦
" " બોલ તેતરેમે	આકર્ષતા	૪૧૦
સામ્યકૃત્ય પરાક્રમ અખ્યાન	ઉપસંહાર	૪૨૦

સતી આજના અરિત્ર

ભાગ. ૧/૨૧૯, ૨/૨૨૬, ૩/૨૩૭, ૪/૨૪૭, ૫/૨૫૫, ૬/૨૬૩, ૭/૨૭૪, ૮/૨૮૨,
૯/૨૯૦, ૧૦/૨૯૮, ૧૦/૩૦૭, ૧૧/૩૧૨, ૧૩/૩૨૧, ૧૩/૩૨૬, ૧૫/૩૩૮,
૧૬/૩૪૬, ૧૭/૩૫૩, ૧૮/૩૬૩, ૧૯/૩૭૦, ૧૯/૩૭૬, ૨૦/૩૮૮, ૨૧/૩૯૬,
૨૨/૪૦૪, ૨૩/૪૧૫, ૨૪/૪૨૫.

શ્રી અતુર્વિંશતિ જિન રતવન : શ્રી વિનયચંદ્રજી કુંભાટકૃત
વિષય સૂચી. ૪૨૬

॥ असिआउसाय नमः ॥

श्री जवाहिर व्याख्यान संग्रह पुस्तक त्रीणुं

मोरणी यातुर्भासः

सम्बद्धपरकम-जोड २८ थी ४५

अमदावाद यातुर्भासः

सम्बद्धपरकम-जोड ४६ थी ७३

अने

सती अंजना यरिन

[मोरणी यातुर्भास]

संवत् १९६४

• • •

[अमदावाद यातुर्भास]

संवत् १९६५

જવાહિર પ્રવચન

શ્રમણ-સંસ્કૃતિ : અદિસા અને અનેકાન્તવાદ

શ્રમણ-સંસ્કૃતિના નાયક ભગવાન મહાવીરે 'વિશ્વ શાન્તિ માટે અદિસા' અને 'વિશ્વાત્મૈક્ય માટે અનેકાન્તવાદ' આ બે અદિસક સાધનો જગતને સોંપી માનવસમાજને સાચા કલ્યાણ-માર્ગે જવાનું નવું દિશામૂલ્ય આપ્યું હતું. અદિસા અને અનેકાન્તવાદ-આ બે સિદ્ધાન્તો જૈનદર્શનનાં મૌલિક સિદ્ધાન્તો છે. આ સિદ્ધાન્તો કેવળ તર્કપ્રચુર નથી તેમ પોષક નથી. પરંતુ આ સિદ્ધાન્તો પાછળ તો ભગવાન મહાવીરનો સાકાગાર વર્તી સુધીનો નક્કર આત્માનુભવ રહેલો છે. આજે જગતમાં જે શાન્તિ થોડી ઘણી અનુભવાય છે તેનું ધણુંખંડે એક અદિસા અને અનેકાન્તવાદપ્રધાન શ્રમણ-સંસ્કૃતિને જાય છે. શ્રમણ-સંસ્કૃતિ જગતનું કલ્યાણ કરનારી સાચી સંસ્કૃતિ છે. આ સંસ્કૃતિના શરણે જ્યારે જગત આજોટનું આવશે ત્યારે જ જગત શાન્તિનો શ્વાસ લઈ શકશે. જ્યાં સુધી જગત દિસાનું તોડવનુસ નામે છે ત્યાં સુધી જગતને અદિસાની મહાશક્તિનું જ્ઞાન થઈ શકશે નહિ. અદિસા-શક્તિ દ્વારા જ જગત નિર્ભય બની શકશે. અત્યારે દિસાશક્તિને વશ થઈ એક રાષ્ટ્ર બીજા રાષ્ટ્રને કચડી નાખવા પ્રયત્ન કરે છે, એક જાતિ બીજા જાતિને નષ્ટ બ્રહ્મ કરવા તૈયાર થઈ ગઈ છે અને એક મનુષ્ય બીજા મનુષ્યનું રક્ત ચૂસવા તૈયાર થયો છે. આ અત્યાચાર અનાચારને દૂર કરવાનું એકજ સાધન છે અને તે અદિસાનું અમોઘ સાધન જ્યાં સુધી અદિસાના અમોઘ સાધનદ્વારા વિશ્વશાન્તિ તથા અનેકાન્તવાદ હાગે વિશ્વાત્મૈક્યના સફળ પ્રયોગ તરફ જગત પાછું નહિ વળે ત્યાં સુધી જગતમાં શાન્તિ નથા અંકેય સ્થાપિત કરવાં લગભગ અશક્ય છે.

જ. વ્યા. પુ. ૩૩૯. ૫૩ ૧૪૬.

॥ શ્રી અસિઆવસાય નમઃ ॥

શ્રી જવાહિર વ્યાખ્યાન સંગ્રહ

પુસ્તક ત્રીજું.

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ - બોલ ૨૮ થી ૭૩
અને

સતી અંજના ચરિત્ર.

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૪ અષાઠ વદ ૨ ગુરુવાર

પ્રાર્થના

કુન્ધુ જિનરાજ તૂ ઝેસો, નહિ કોઈ દેવ તો નૈસો;
ત્રિલોકીનાથ તૂ કહીએ, હમારી બાંદ ૯૯ બહીએ. ॥ કુન્ધુ ૧ ॥
-વિનયચંદ્રણ કુંભક ચાવીરી

શ્રી કુન્ધુનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

પરમાત્માની પ્રાર્થના, આત્માની અન્તરંગ દૃષ્ટિને વિકસિત કરવા માટે કરવી જોઈએ; પરંતુ આજે જગતમાં અધિકાંશ લોકો પોતાની બહિરંગ શક્તિને વિકસિત કરવામાં પ્રવૃત્ત થયેલા જોવામાં આવે છે. મિત્રચિહ્નિ લોક અર્થાત્ સંસારમાં પ્રત્યેક વ્યક્તિની રુચિ ભિન્ન ભિન્ન છે. કયે જાણે એ સિદ્ધાન્તાનુસાર પ્રત્યેક આત્મા ભિન્ન છે અને મુગ્ધે મુગ્ધે મતિર્મિત્તા એ કથનાનુસાર પ્રત્યેક આત્માની મતિ પણ ભિન્ન ભિન્ન છે. આ અમાણે પ્રત્યેક વ્યક્તિ પોતપોતાની મતિ અનુસાર પોતાની શક્તિને વિકસિત કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે. હવે જગતના કલ્યાણની જે વાત અમને સમજવામાં આવે છે તે વાન તમારી સમગ્ર મૂકવામાં આવે છે.

પરમાત્માની પ્રાર્થના કરતાં અને કહેવામાં આવ્યું છે કે:-

“ કુન્ધુ જિનરાજ તૂ ઝેસો, નહીં કોઈ દેવ તો નૈસો ”

‘ કુન્ધુનાથ ભગવાન જેવા બીજા કોઈ દેવ નથી ’ એ વાન કહેવામાં તો સરળ છે; પરંતુ એ વાન ઉપર વિશ્વાસ રાખવો બહુ જ મુશ્કેલ છે. જે વ્યક્તિ પરમાત્માનું સ્વરૂપ જાણતી હોય અને જે પરમાત્મા જેવા પરમાત્માની પ્રાર્થનાની શક્તિ સમજતી હોય તે જ વ્યક્તિને ‘ પરમાત્મા સમ્યક બીજો કોઈ દેવ નથી ’ એવો વિશ્વાસ પેદા થઈ શકે છે.

જે માણસે સ્વર્ણનો પ્રકાશ જોયો હોય તે માણસને ' સર્વલાષ્ટિ 'ના પ્રકાશને જોઈને કદાપિ આશ્ચર્ય થતું નથી. સર્વલાષ્ટિનો પ્રકાશ ગમે તેટલો તેજસ્વી હોય પણ તે સ્વર્ણના પ્રકાશની સમાનતા કરી શકે નહિ. આમ છતાં લોકો સર્વલાષ્ટિ કે ધ્વલેકદ્રીક બનીને પ્રકાશ જોઈ પ્રસન્ન થાય છે અને સ્વર્ણના પ્રકાશ કરતાં તે પ્રકાશને મદત્ત આપે છે. આનું કારણ કદાચ એ હોઈ શકે કે સ્વર્ણ પ્રવાસ કર્યા વિના જ નિયમિત પ્રકાશ આપે છે ત્યારે સર્વલાષ્ટિ કે ધ્વલેકદ્રીક બનીને પ્રકાશ મેળવવા માટે પ્રયત્ન કરવો પડે છે, આ પ્રમાણે લોકો પ્રાકૃતિક વસ્તુને જૂલી જઈ કૃત્રિમ વસ્તુને પકડી રહ્યા છે. આ એક ગંભીર ભૂલ છે.

પરમાત્મા વિશે પણ આવી જ ગંભીર ભૂલ થઈ રહી છે. શું પરમાત્મા સમાન સંસારમાં બીજી કોઈ વસ્તુ છે ? નથી. છતાં આત્મા સંસારની બીજી વસ્તુઓ પ્રત્યે જેટલું ધ્યાન આપે છે તેટલું ધ્યાન પરમાત્મા પ્રત્યે આપતો નથી. જો પરમાત્માને સૌથી મહાન્ માનવામાં આવતા હોય તો શું આત્મા પરમાત્માને છોડીને બીજા કયાંય જાય ખરો ? આત્મા પરમાત્મા કરતાં સંસારની બીજી વસ્તુઓમાં વિશેષ ધ્યાન આપે છે એ ઉપરથી એ વાત સ્પષ્ટ જણાય છે કે, હજી આત્માએ પરમાત્માને હૃદયથી સૌથી મહાન્ માન્યો નથી. ' પરમાત્મા સમાન કોઈ બીજો દેવ મોટો નથી ' એ વાત બોલવામાં તથા કહેવામાં તો સરળ છે, પરંતુ તમે કેવળ આ પ્રમાણે બોલવામાં જ રહેશો કે તેને વ્યાવહારિક રૂપ પણ આપશો ? " પરમાત્મા સૌથી મોટો દેવ છે " એમ બોલવું એ તો પ્રાથમિક શિક્ષણ છે. આ પ્રાથમિક શિક્ષણને વ્યાવહારિક રૂપ આપવામાં આવે તો જ પરમાત્માની પ્રાર્થનાની શક્તિ સમજી શકાય. પરમાત્માની શક્તિ જલ્પના બાદ અને પરમાત્મા સમાન બીજો કોઈ દેવ નથી એવો હૃદયમાં વિશ્વાસ પેદા કર્યા બાદ જ પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવામાં આવે તો ચિન્તશુદ્ધિ પણ થાય છે અને આત્માનો વિકાસ પણ થાય છે. આત્મામાં અનંત શુભો રહેલા છે. આત્માનાં આ શુભોનો ઉત્તરોત્તર વિકાસ કેવી રીતે થાય છે એ વાત હવે સિદ્ધાન્તદ્વારા સમજાવું છું:-

સમ્યક્ત્વ-પરાક્રમ-પ્રાસ્તાવિક.

જમનગર-આતુર્માસમાં જે મારી પોતાની ઇચ્છાથી તથા બીજાઓની ટ્રેસણથી વ્યાખ્યાનમાં શ્રી ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રનાં " સમ્યક્ત્વ-પરાક્રમ " નામના ઓગણત્રીસમા અધ્યયન વિશે વિવેચન કરવાનું પ્રારંભ કર્યું હતું. તે આતુર્માસમાં આ અધ્યયનના ૨૭ બોલો સુધી વિવેચન થઈ ચકયું હતું. હવે મોરબીમાં આતુર્માસ થયું છે. મારી ઇચ્છા એવી છે કે, અત્રે પણ એ જ અધ્યયનનો બાકીનો ભાગ કહેવામાં આવે.

આ ઉપરથી કોઈ એમ કહી શકે કે, ' સમ્યક્ત્વ-પરાક્રમ 'નાં પહેલાં વર્ણવેલાં ૨૭ બોલો વિશે અમે કોઈ સાંભળ્યું નથી, તો પછી અમને આગળના બોલો કેવી રીતે સમજમાં આવી શકે ? અને અધૂરી વાતો સાંભળવામાં અમને શો આનંદ આવે ?

આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે લોકોને ગમે તે બાબતેથી ખાવામાં આવે તો પણ તે મોટો જ લાગે છે. તે જ પ્રમાણે શાસ્ત્રને વિશે પણ સમજો શાસ્ત્રની વાન ગમે ત્યાંથી સાંભળવામાં આવે તો પણ શાસ્ત્રવલ્લુથી આનંદ અને લાભ જ પ્રાપ્ત થાય છે.

બધાં શાસ્ત્રોના ઉદ્દેશ, આત્માની વિકૃતિ દૂર કરી, તેના નિજ સ્વરૂપનું જ્ઞાન કરાવવાનો છે. શાસ્ત્રોમાં શાબ્દિક ભિન્નતા બધે હોય, પરંતુ પ્રત્યેક શાસ્ત્રનો અંતિમ ઉદ્દેશ તો આત્મોદ્ધાર કરવાનો જ હોય છે. તમે લોકો પણ આત્માની વિકૃતિને દૂર કરી, નિજ સ્વરૂપમાં આત્માને સ્થાપિત કરવા માટે અત્રે આવ્યા છો. આપણા આ ઉદ્દેશની પૂર્તિ કરવા માટે જ આપણા પૂર્વજોએ મહાપુરુષોની આત્મોદ્ધારણી આગમવાણીને શાસ્ત્રોમાં સંપ્રદિત કરી રાખેલ છે. સમયના પરિવર્તનના કારણે લોકોની ભુદ્ધિમાં તો અનેક પ્રકારની ભિન્નતા હોય એ સ્વાભાવિક છે. પરંતુ મહાપુરુષોની વાણીમાં કોઈ પ્રકારની ભિન્નતા હોવી સંભવિત નથી. ભગવદ્વાણીમાં હમેશાં એકરૂપના જ હોય છે. એટલા માટે ભગવદ્વાણીને આદર-પૂર્વક સાંભળવી જોઈએ અને સાંભળીને તેને જીવનમાં ઉતારવાનો સક્રિય પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

ગૌતમ સ્વામીએ ભગવાનને જે પ્રશ્નો પૂછ્યા છે અને ભગવાને એ પ્રશ્નોના જે ઉત્તર આપ્યા છે તે તમને સંભળાવવામાં આવે છે. ભગવાન મહાવીર અને ગણધર ગૌતમ સ્વામી વચ્ચે થએલા આ પ્રશ્નોત્તરને સાંભળવામાં તમારે ટટલી બધી એકાગ્રતા રાખવી જોઈએ તેનો વિચાર કરો.

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ—૨૮ મો બોલ

આ ઓગણત્રીસમા અધ્યયનનું નામ 'સમ્યક્ત્વ-પરાક્રમ' છે. આત્મા, સમ્યક્ત્વમાં પરાક્રમ કરી અર્થાત્ જીવનશોધનનો પુરુષાર્થ કરી જવી ઉચિત સ્થિતિને પ્રાપ્ત થાય છે એ વાત આ અધ્યયનમાં જણાવવામાં આવી છે. જે સમદષ્ટિ હશે તે તો ભગવાનનાં આ વચનોને હૃદયમાં સ્થાન આપી જીવનશુદ્ધિ કરવાનો પુરુષાર્થ કરશે.

સમ્યક્ત્વમાં પરાક્રમ કરવા માટે ભગવાને ૭૩ બોલો કહ્યાં છે. તે ૭૩ બોલોમાંથી ૨૭ બોલો* સુધી વિવેચન વિસ્તારપૂર્વક કરવામાં આવેલ છે. ૨૭મા બોલમાં તપ વિષે પ્રશ્ન પૂછવામાં આવ્યો છે કે:—સત્વેર્ગ મંતે ! જીવે કિં જગેદ ? અર્થાત્ હે ભગવાન ! તપશ્વર્ધાથી જીવને શો લાભ થાય છે ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતાં ભગવાને ફરમાવ્યું છે કે:—સત્વેર્ગ જીવે ચોગ્ય જગેદ. અર્થાત્ શુદ્ધ તપશ્વર્ધા કરવાથી બ્યવહાર-અર્થાત્ પૂર્વ સંચિત કર્મોનો ક્ષય થાય છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી ભગવાનને બ્યવહાર અર્થાત્ પૂર્વ સંચિત કર્મોનો ક્ષય કરવાથી જીવને શો લાભ થાય છે તે વિષે પ્રશ્ન પૂછે છે કે:—

અઠાવીસમો બોલ.

(૨૮) ચોયાણેજં મંતે ! જીવે કિં જગેદ ?

અર્થાત્—હે ભગવાન ! બ્યવહાર (પહેલાં બાંધેલાં કર્મોની નિર્જરા) કરવાથી જીવને શો લાભ થાય છે ?

આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતાં ભગવાને ફરમાવ્યું છે કે:—

* ૨૭મો બોલ ઉપર આજ્ઞાન સંપ્રદ-પુસ્તક બોલો. (ભગવદ્ ગીતામાં)

વૈયાળેણં અકિરિયં જળેદ, અકિરિયાણ મવિના તત્ત્વો પચ્છા મિદ્ધદ, મુદ્ધદ,
મુચ્ચદ, પરિનિચ્ચાપદ, સચ્ચદુવલાળમંતં કરેદ ॥ ૨૮ ॥

અર્થાત્—વ્યવહારથી (પૂર્વ મંથિત કર્મોનો ક્ષય કરવાથી) જીવાત્મા સર્વપ્રકારની
ક્રિયાથી રહિત થાય છે અને ત્યાર બાદ સિદ્ધ, શુદ્ધ, મુક્ત અને પરિનિર્વાણ ધર્મ શાન્ત
થાય છે અને સર્વ કુઃખોનો અન્ત કરે છે.

વ્યવહાર એ તપનું આનન્તર્ય અર્થાત્ તાત્કાલિક ક્ષય છે. ક્ષય એ પ્રકારનું હોય છે,
એક તો આનન્તર્ય અર્થાત્ તાત્કાલિક ક્ષય અને બીજું પારંપરિક ક્ષય અર્થાત્ પરંપરાએ
મળનારું ક્ષય. તપનું તાત્કાલિક મળનારું ક્ષય વ્યવહાર છે. કર્મની સાથે જ એ ક્ષય મળે
છે તે આનન્તર્ય ક્ષય કહેવાય છે અને તપનું આનન્તર્ય ક્ષય વ્યવહાર છે. પૂર્વ મંથિત
કર્મોનો ક્ષય થવો એ તપનું તાત્કાલિક મળેલું ક્ષય કહી શકાય.

વ્યવહાર અર્થાત્ પૂર્વ સંચિત કર્મોનો ક્ષય થવો એ તપનું આનન્તર્ય ક્ષય છે. પરંતુ
પૂર્વ સંચિત કર્મોનો ક્ષય કરવાથી (વ્યવહારથી) જીવાત્માને શો લાભ થાય છે એવો
ભગવાનને પ્રશ્ન પૂછવામાં આવ્યો છે. ગૌતમ સ્વામીના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાને
કેરમાશ્ચુ છે કે, વ્યવહાર કરવાથી જીવાત્મા અક્રિય અવસ્થાને પ્રાપ્ત થાય છે.

ત્યાં કોઈ ક્રિયા કરવાનું કારણ જ રહેતું નથી તે અક્રિયવસ્થા કહેવાય છે. આવી
અક્રિય વસ્થાને પ્રાપ્ત થવું એ જ વ્યવહારનું ક્ષય છે.

શાસ્ત્રમાં શુદ્ધ આનંદના આર બેઠ કહેવામાં આવ્યાં છે. એ આર બેઠમતિ એવો
બેઠ અક્રિયા અવસ્થા છે. આ અક્રિય અવસ્થા મોક્ષ-પ્રાપ્તિના સમયે જ પ્રાપ્ત થાય છે. આ
અક્રિય અવસ્થાને પ્રાપ્ત થવાથી આત્મા મન, વચન, કાયા તથા તેના યોગનો નિરોધ કરી
શૈલ-પર્વતની માફક અડોલ-સ્થિર-નિષ્કંપ બની જાય છે. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે, આત્મામાં
ન્યામિધી કર્મોની અસર હોય છે ત્યામિધી આત્મા સ્થિર ધર્મ થકેતો નથી. ત્યારે કર્મો
નષ્ટ ધર્મ જાય ॥ ત્યારે જ આત્મા સ્થિર અથવા શાન્ત બની શકે છે.

સમુદ્ધનું પાણી સ્વભાવથી તો સ્થિર છે, પરંતુ પવનની પ્રેરણાથી તે ચંચલ બની
જાય છે. પાણીનો સ્વભાવ તો સ્થિર રહેવાનો છે, પરંતુ પાણીથી ભરેલું વાસણ અગ્નિ
ઉપર મૂકવાથી અગ્નિની પ્રેરણાથી પાણી ઊકળવા મારે છે. ઊકળવું એ પાણીનો સ્વભાવ
નથી પરંતુ અગ્નિની પ્રેરણાથી જ પાણી ઊકળવા મારે છે. એન્જિનમાં અગ્નિની પ્રેરણાથી
જ પાણીદ્વારા વરાળ પેદા થાય છે અને પછી આ વરાળદ્વારા જ એન્જિન બીજા
કબજાએ એક રથાવધી બીજે રથાને કબજાબંધ સજ્જ જાય છે અને ચૂકી જાય છે. આ
પ્રમાણે ગાડીનો બધો વ્યવહાર પ્રેરણાથી જ ચાલે છે.

આજ પ્રમાણે કર્મની પ્રેરણાથી આત્મા પોતાની ગાડી ચોરાશી લાખ જીવોનિઓમાં
ફોડાવ્યા કરે છે. હવે તો આત્માએ આ ભવમલ્લની ફોડાફોડીને અટકાવીને આત્માને
'સ્થિર' કરવો જોઈએ. આત્માને સ્થિર કરવા માટે જ આત્માએ કર્મરહિત-અક્રિય
થવાની આવશ્યકતા છે.

જે પ્રમાણે પાણી પોતાના સ્વભાવથી ઊઠાનું નથી પરંતુ અગ્નિની પ્રેરણાથી જ ઊઠે છે, અને આ પ્રેરણા બહારની હોવાથી તે પ્રેરણા અટકાવી શકાય છે; તે જ પ્રમાણે આત્માને ભવ-ભ્રમણ કરવાની અને અસ્થિર રાખવાની પ્રેરણા કરાવનાર ક્રમો છે. આ ક્રમોની પ્રેરણા બહારની અને કૃત્રિમ-બનાવટી હોવાથી તેને અટકાવી શકાય છે. એટલા જ માટે ભગવાને ક્રમભંગ્યું છે કે, ' પૂર્વ સચિન ક્રમોના દ્વય કરવાથી (વ્યવહાર કરવાથી) જીવાત્મા અક્રિય દશાને પ્રાપ્ત થાય છે અને પરિણામે સિદ્ધ, શુદ્ધ અને મુક્ત થઈ શાન્ત થાય છે. '

ભગવાનનું આ કથન બધાની સમજમાં આવી જાય એવું સરલ અને સ્પષ્ટ છે. આ સત્ય-કથનમાં કોઈને શંકા થવાનું કારણ નથી. સાચું કહે છે કે, આત્મામાં જે કોઈ અસ્થિરતા છે તે યોગની સ્વચળતા-અચળતાને લીધે જ છે. યોગનો નિર્દોષ કરવાથી આત્માની અસ્થિરતા મટી જશે અને આત્મા ' સ્થિર ' તથા ' શાન્ત ' થઈ જશે.

ભગવાને તો બધા જીવાત્માઓને ઉદ્દેશીને આત્માને સ્થિર બનાવવાનો ઉપદેશ આપ્યો છે પરંતુ લોકોનો આત્મા તો સરતના મિઠાના ધોડાની માફક દોડાદોડી કરવા ચાહે છે. આવી દશામાં તમારા આત્માને શાન્તિ કેવી રીતે મળી શકે ? સરતના-રેસના ધોડાઓ ગમે તેટલી દોડાદોડી કરે પરંતુ આખરે તેમને શાન્તિ તો ત્યારે જ મળે છે કે, ત્યારે તેઓ દોડાદોડી બંધ કરી સ્થિર થાય છે. હમેશાં દોડવા જ કરવું એ ઠીક નથી તેમ શક્ય પણ નથી.

આ જ પ્રમાણે આત્મા આ સંસારમાં ગમે તેટલી દોડાદોડી કરે, પણ આખરે આત્મા ત્યારે સ્થિર થશે ત્યારે જ તેને સાચી શાન્તિ મળશે. ભવાંસુધી આત્મા સ્થિર થાય નહિ ત્યાંસુધી આત્માને શાન્તિ મળવી શક્ય નથી. વ્યવહાર-દૃષ્ટિએ વિચારતાં પણ આ વાતને પુષ્ટિ મળે છે. તમે બનરમાં કાર્યવશાત્ ગમે તેટલી દોડાદોડી કરો પરંતુ ઘેર આવીને સ્થિર તથા શાન્ત થયા વગર વ્યાવહારિક શાન્તિ મળી શકતી નથી. આ વાતને દૃષ્ટિમાં રાખીને જ શુદ્ધિમાન લોકોએ એમ કહ્યું છે કે, મનુષ્યમાં એવી આળસ પણ હોવી ન જોઈએ કે જેને કારણે કાર્ય જ સિદ્ધ ન થાય. તેમ એવી અચળતા પણ હોવી ન જોઈએ કે જેને કારણે શાન્તિ જ મળે નહિ. એટલા માટે મનુષ્યે મધ્યમ-માર્ગ પકડવાની આવશ્યકતા છે.

ભગવાને યોગ-નિર્દોષ કરવાની જે વાત કરી છે તે તો ચોદમા ગુણસ્થાનની છે. અને આપણે અત્યારે વધારેમાં વધારે હઠા ગુણસ્થાન સુધી જ પહોંચી શક્યા છીએ; એટલા માટે આપણે દોડવાની એવી ઊનાવળ કરવી ન જોઈએ કે જેથી આપણે રસ્તામાં જ પડી જઈએ અને યતોગ્રહસ્તનો ગ્રહ: જેવી સ્થિતિને પામીએ. સાચના આ કથનને વ્યવહારમાં કેવી રીતે ઊનાવડું જોઈએ એ એક વિચારણીય પ્રશ્ન છે. આપણે એ વાત તો સમજીએ કે રાખવી જોઈએ કે, ચોદમા ગુણસ્થાને પહોંચવામાં અક્રિય દશા પ્રાપ્ત થાય છે. એટલા માટે એકદમ એવો પ્રયત્ન કરવો ન જોઈએ કે, ચોદમા ગુણસ્થાનની સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરવાને બદલે દોડતા પાછા હસું પડે.

કેઈ ઉચ્ચ સ્થાને ચડવા માટે પગથીએ-પગથીએ પગ મૂકવાથી જ ચડી શકાય છે. જે કોઈ માણસ એકદમ એક સ્થાને બે-ચાર પગથિયાં દોડવા ચાહે તો તેને નીચે પડી

ધોયાણેણં અકિરિયં જણેદ, અકિરિયાણ મવિત્તા તથો પચ્છા સિગ્ગદ, મુમ્મદ,
મુચ્છદ, પરિનિજ્ઞાયદ, સચ્ચદુવલ્લાણમંતં કરેદ ॥ ૨૮ ॥

અર્થાત્—વ્યવહારથી (પૂર્વ સંચિત કર્મોના ક્ષય કરવાથી) જીવાત્મા સર્વપ્રકારની
ક્રિયાથી રહિત થાય છે અને ત્યાર બાદ સિદ્ધ, શુદ્ધ, મુક્ત અને પરિનિર્વાણ ધર્મ યાત્રા
થાય છે અને સર્વ દુઃખોનો અન્ત કરે છે.

વ્યવહાર એ તપનું આનન્તર્ય અર્થાત્ તાત્કાલિક ફલ છે. ફલ એ પ્રકારનું હોય છે.
એક તો આનન્તર્ય અર્થાત્ તાત્કાલિક ફલ અને બીજું પારમ્પરિક ફલ અર્થાત્ પરપરાએ
મળનારું ફલ. તપનું તાત્કાલિક મળનારું ફળ વ્યવહાર છે. કાર્યની સાથે જ તે ફળ મળે
છે તે આનન્તર્ય ફળ કહેવાય છે અને તપનું આનન્તર્ય ફળ વ્યવહાર છે. પૂર્વ સંચિત
કર્મોના ક્ષય થવો એ તપનું તાત્કાલિક મળેલું ફળ કહી શકાય.

વ્યવહાર અર્થાત્ પૂર્વ સંચિત કર્મોના ક્ષય થવો એ તપનું આનન્તર્ય ફળ છે. પરંતુ
પૂર્વ સંચિત કર્મોના ક્ષય કરવાથી (વ્યવહારથી) જીવાત્માને શા લાભ થાય છે એવો
ભગવાનને પ્રશ્ન પૂછવામાં આવ્યો છે. ચોતમ સ્વામીના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાને
ફરમાયું છે કે, વ્યવહાર કરવાથી જીવાત્મા અક્રિય અવસ્થાને પ્રાપ્ત થાય છે.

ત્યાં કાર્ષ ક્રિયા કરવાનું કારણ જ રહેતું નથી તે અક્રિયતા કહેવાય છે. આવી
અક્રિય ઇશાને પ્રાપ્ત થતું એ જ વ્યવહારનું ફળ છે.

શાસ્ત્રમાં શુદ્ધ આનંદના ચાર ભેદ કહેવામાં આવ્યા છે. એ ચાર ભેદમતિ એથી
ભેદ અક્રિયા અવસ્થા છે. આ અક્રિય અવસ્થા મોક્ષ-પ્રાપ્તિના સમયે જ પ્રાપ્ત થાય છે. આ
અક્રિય અવસ્થાને પ્રાપ્ત થવાથી આત્મા મન, વચન, કાયા તથા તેના ચોગનો નિરોધ કરી
શૈલ-પર્વતની માફક અડોલ-સ્થિર-નિષ્કંપ બની જાય છે. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે, આત્મામાં
ત્યાગિની કર્મોની અસર હોય છે ત્યાગિની આત્મા સ્થિર ધર્મ શક્તો નથી. ત્યારે કર્મો
નષ્ટ ધર્મ જાય છે ત્યારે જ આત્મા સ્થિર અથવા યાત્રા બની શકે છે.

સમુદ્રનું પાણી સ્વભાવથી તો સ્થિર છે, પરંતુ પવનની પ્રેરણાથી તે ચલેલ બની
જાય છે. પાણીનો સ્વભાવ તો સ્થિર રહેવાનો છે, પરંતુ પાણીથી ભરેલું વાસણ અમિ
ઉપર મૂકવાથી અગ્નિની પ્રેરણાથી પાણી બહાર નીકળે છે. બહારનું એ પાણીનો સ્વભાવ
નથી પરંતુ અગ્નિની પ્રેરણાથી જ પાણી બહાર નીકળે છે. એન્જિનમાં અગ્નિની પ્રેરણાથી
જ પાણીદારા વરાળ પેદા થાય છે અને પછી આ વરાળદારા જ એન્જિન બીજા
કબજાએ એક રથાનથી બીજા રથાને ઝપાટાબંધ થઈ જાય છે અને મૂવી જાય છે. આ
પ્રમાણે ગાડીનો બધો વ્યવહાર પ્રેરણાથી જ ચાલે છે.

આજ પ્રમાણે કર્મની પ્રેરણાથી આત્મા પોતાની ગાડી ચોરાઈ લાખ જીવોનિઓમાં
રોકાયા કરે છે. હવે તો આત્માએ આ ભવભ્રમણની દોડાદોડીને અટકાવીને આત્માને
'સ્થિર' કરવો જોઈએ. આત્માને સ્થિર કરવા માટે જ આત્માએ 'કર્મરહિત-અક્રિય
થવાની આવશ્યકતા છે.

તેને માટે શાસ્ત્રમાં એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે, તે પાલિન આવક, આવકોમાં પગિન અને જૈનશાસ્ત્રનો કોવિદ હતો. તે પાલિન આવકની સમુદાયમાં તો ધર્મ કોઈ રીતે બાધક ન નીવડ્યો, તો પછી આજે તે જ ધર્મ બાધક કેમ હોઈ શકે? એટલા માટે શાસ્ત્રમાં સમુદાયના બાધક કારણ છે એવું બતાવું ન શકતાં જ્યાં તમે જાઓ ત્યાં તમારા ધર્મને પણ સાથે લેતા જાઓ. એ વાતનું તમે હમેશાં ધ્યાન રાખો કે, અમારો ધર્મ અમારી સાથે છે અને અમારી યાત્રાનું શ્વેત ધર્મનો પ્રચાર કરવો એ છે. તમે એમ જ માનો કે અમે અમારા ધર્મનો પ્રચાર કરવા માટે જ વિદેશમાં આવ્યા છીએ. શું આ પ્રમાણે ધર્મનો પ્રચાર કરતાં રહેવાથી તમારાં કોઈ વ્યાવહારિક કામોમાં વિખળાયા બીજી થાય છે? આયેનિ માટે એમ કહેવામાં આવે છે કે, આર્થ લેકો જ્યારે ભારતદેશમાં આવ્યા હતા ત્યારે પોતાના ધર્મને અને પોતાની સંસ્કૃતિને પણ સાથે લાવ્યા હતા. જ્યારે આર્થલેકો પોતાનો ધર્મ અને પોતાની સંસ્કૃતિ સાથે લાવ્યા હતા તોપણ તમે લેકો તમારા જૈનધર્મને અને તમારી જૈન-સંસ્કૃતિને તમારી સાથે વિદેશમાં કેમ લઈ જઈ શકો નહિ!

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૪ અષાઢ વદ ૩ શુક્રવાર

પ્રાર્થના

અરહનાથ અવિનાશી, શિવસુખ સીધા;
 વિભક્ત વિજ્ઞાન-વિભક્તી, સાદળ સીધા.
 તુ ચેતન ભજ અરહનાથને, તે પ્રભુ ત્રિભુવનનાથ;
 તાત 'મુર્તિ' 'દેવી' માતા, તેહનો નન્દ કહાયા. ॥ સાદળ. ૧ ॥
 —વિનયચન્દ્ર જીવત ચોવણી.

શ્રી અરહનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

આ પ્રાર્થનામાં વિદ્વાનન્દને એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે, હે વિદ્વાનન્દ! તું બીજી બધી વસ્તુઓનો ભાગ કરી ભગવાન અરહનાથના શરણે જઈ તેમનું ભજન કર. પરમાત્માને કેવા સમજીને કામ કરવું? તેના સમાધાન માટે કહેવામાં આવ્યું છે કે 'ત્રિભુવનનાથ માનીને તેને શરણે જા અને તેનું ભજન કર.' કોઈ વસ્તુને ઉત્કૃષ્ટ માનવાથી જ તે વસ્તુ પ્રત્યે અધિક રસ રહે છે. સામાન્ય વસ્તુ માનવાથી અધિક રસ રહેતો નથી. એટલા માટે સર્વ પ્રથમ વસ્તુ કેવી છે તે જાણી લેવું આવશ્યક છે. આ કથનાનુસાર પરમાત્મા ત્રિભુવનનાથ છે એમ માનીને તેમની પ્રાર્થના કરો.

આ ઉપરથી કોઈ એમ કદી શકે કે, ભગવાન ત્રિભુવનનાથ છે કે નહિ એની શી ખાતરી? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, આત્મશ્રદ્ધા ન હોવાને કારણે અને ભુદિવાદના પ્રયત્નમાં ફસાઈ જવાને કારણે આવી યંદા થાય એ સ્વાભાવિક છે. જો ભુદિવાદનો ત્યાગ કરવામાં આવે અને શાસ્ત્રનું શરણ લઈ આત્મશ્રદ્ધા દૃઢ કરવામાં આવે તો પરમાત્મા ત્રિભુવનનાથ છે એ વાતની ખાતરી થવા વગર રહેશે નહિ!

જવાનો વધારે સંભવ રહે છે. એટલા માટે આપણે પણ એવી ફાલગ મારતી ન જોઈએ કે, આપણે અત્યારે જે ગુજરાતમાં દોઈએ તેથી પણ નીચે જઈ પડીએ. આપણે તો આત્માનો વિકાસ કરવો છે. જે આપણે આગમુ થઈને બેસી જઈએ તો આપણે આત્મ-વિકાસ કેવી રીતે કરી શકીએ ? અને જે એકદમ ફાલગ મારી ઉચ્ચ રથાને જવાનો પ્રયત્ન કરીએ તો નીચે પડી જવાનો ભય રહે છે એટલા માટે આપણે તો મધ્યમ-માર્ગને પકડીને આત્મ-વિકાસ કમચા કરવો એ જ એવરકર છે.

આજ્ઞાસ ધાર્મિક-સુધાર કરવા માટે મધ્યમ-ત્રેણીના લોકોની અનિ આવશ્યકતા છે. અમને-સાધુઓ માટે-પૂર્વ-મહાત્માઓએ જે જવાબદારી સોંપી છે તે જવાબદારીને મૂકી દેવી અને જે ધર્મનિષ્ઠો બતાવ્યા છે તે નિયમોને છોડી દેવા તે અમારા માટે-સાધુઓ માટે-ઉચિત નથી.

બીજી બાજુ તમે લોકો જે પ્રમાણે જીવન-વ્યવહાર ચલાવી રહ્યા છો તે જ પ્રમાણે જીવન-વ્યવહાર ચાલુ રાખો તો એ દશમાં ધર્મોન્નતિ થવી મુશ્કેલ છે. પહેલાના સમયમાં જે કાંઈ થતું હતું તે તે સમય પ્રમાણે થતું હતું; પણ હવે એવો સમય આવી પહોંચ્યો છે કે, ત્યારે આપણે સમયાનુસાર ધર્મનો પ્રચાર કરવાનો પ્રયત્ન કરવાની ખાસ જરૂર છે. પહેલાના જમાનામાં આજની માફક ધાર્મિક-પાઠશાળાઓ ન હતી. તે વખતે સાધુઓ શ્રાવકોને પ્રતિક્રમણ આપીને ધાર્મિક-શિક્ષણ આપતા હતા. વળી આજની માફક ત્યારે બાવહારિક-શિક્ષણ પણ આપવામાં આવતું ન હતું. હવે ત્યારે લૌકિક-શિક્ષણ વધવા પામ્યું છે ત્યારે ધાર્મિક-શિક્ષણ આપવાની આવશ્યકતા પણ બીજી થઈ છે. પરંતુ તમે લોકો તો આવા બધા કાંમે સાધુઓના હસ્તક જ કરાવવા ચાહો છો, અને કહો છો કે, જે સાધુઓ આ કામ નહિ કરે તો શા માટે તેઓ સમાજનું ખામ છે ? અને તેના બદલામાં અમારું શું કામ કરે છે ? પરંતુ આમ કહેવું એ તમારી ભૂલ છે. સાધુઓ તમારા બધાએલા નથી. તેઓ (સાધુઓ) પોતાના સંવર્ધન અને પૂર્વજોએ બાંધેલાં નિયમોનું પાલન કરતાં ગમે ત્યાંથી આદાર-પાણી લાવી શકે છે. એટલા માટે તમે સાધુઓ ઉપર જ જવાબદારી ન મૂકો, પરંતુ તમારા પોતાની ઉપર પણ એ જવાબદારી રહેલી છે તેનો વિચાર કરો. તમે અમારી ઉપર તો જવાબદારી મૂકો છો પરંતુ અમે લોકો ક્યાં ક્યાં જઈએ ? આત્મ-સુધાર તથા ધર્મ-સુધાર માટે તો સાધુઓ યથાશક્તિ પ્રયત્ન કરે જ છે. પરંતુ તમે લોકો વિદેશમાં જાઓ છો ત્યાં શું તમારી સાથે તમારા ધર્મને પણ વિદેશમાં લઈ જાઓ છો ? આ ઉપરથી કદાચ કોઈ એમ કહે કે, એમ કરવામાં શાસ્ત્રદ્વારા વાંધો આવે છે. તો તેના જવાબમાં એ જ જણાવવાનું કે આમ કહેનાર ભૂલ કરે છે. ચંપાનો પાલિત શ્રાવક સમુદાયના કરી પિતૃ-ક નગરમાં ગયો હતો. તેની આ સમુદાયના કરવામાં શું શાસ્ત્રનો કાંઈ વાંધો વિરોધ હતો ? આને શાસ્ત્રનું રહસ્ય પૂરું સમજવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવતો નથી. પરંતુ કેવળ શાસ્ત્રનો કુરૂપયોગ કરવામાં આવે છે.

જેનશાસ્ત્રમાં એવી કોઈ સંકુચિતતા નથી. એટલું જ નહિ પણ સંસારમાં જે સંકુચિતતા ફેલાયેલી હતી તે સંકુચિતવાને જેનશાસ્ત્રોએ દૂર કરી છે અને એમ બતાવ્યું છે કે, સમુદ-યાત્રા કરવામાં કોઈ ભયંકર પાપ નથી. જે પાલિત શ્રાવકે સમુદયાત્રા કરી હતી

તેને માટે શાસ્ત્રમાં એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે, તે પાલિત શ્રાવક, શ્રાવકામાં પાલિત અને જૈનશાસ્ત્રનો કાવિદ્ હતો. તે પાલિત શ્રાવકની સમુદયાત્રામાં તો ધર્મ કોઈ રીતે બાધક ન નીવડ્યો, તો પછી આજે તે જ ધર્મ બાધક કેમ હોઈ શકે? એટલા માટે શાસ્ત્રમાં સમુદયાત્રાનું બાધક કારણ છે એવું બતાવું ન દાદતાં જ્યાં તમે જાઓ ત્યાં તમારા ધર્મને પણ સાથે લેતા જાઓ. એ વાતનું તમે હમેશાં ધ્યાન રાખો કે, અમારો ધર્મ અમારી સાથે છે અને અમારી યાત્રાનું ધ્યેય ધર્મનો પ્રચાર કરવો એ છે. તમે એમ જ માનો કે અમે અમારા ધર્મનો પ્રચાર કરવા માટે જ વિદેશમાં આવ્યા છીએ. શું આ પ્રભાણે ધર્મનો પ્રચાર કરતાં રહેવાથી તમારાં કોઈ વ્યાવહારિક કામોમાં વિધિબાધા ઊભી થાય છે? આયોને માટે એમ કહેવામાં આવે છે કે, આર્થ લેકો જ્યારે ભારતવેશમાં આવ્યા હતા ત્યારે પોતાના ધર્મને અને પોતાની સંસ્કૃતિને પણ સાથે લાવ્યા હતા. જ્યારે આર્થલેકો પોતાનો ધર્મ અને પોતાની સંસ્કૃતિ સાથે લાવ્યા હતા તો પછી તમે લેકો તમારા જૈનધર્મને અને તમારી જૈન-સંસ્કૃતિને તમારી સાથે વિદેશમાં કેમ લઈ જઈ શકો નહિ?

ઔપચાર : સંવત્ ૧૯૯૪ અષાઢ વદ ૩ શુક્રવાર

પ્રાર્થના

અરહનાથ અવિનાશી, શિવશુભ સીધા;

વિભક્ત વિજ્ઞાન-વિલાસી, સાહબ સીધા.

નૂ ચેતન ભજ અરહનાથને, તે પ્રજા ત્રિશુવનનાથ;

તાત 'સુદર્શન' 'દેવી' માતા, તેહને નન્દ કહાયો. || સાહબ. ૧ ||

—વિનયચન્દ્રજી કુંભર ચોવીશી.

શ્રી અરહનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

આ પ્રાર્થનામાં વિદાનન્દને એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે, હે વિદાનન્દ! તું ખીજ બધી વસ્તુઓનો ભાગ કરી ભગવાન અરહનાથના શરણે જઈ તેમનું ભજન કર. પરમાત્માને કેવા સમજીને કામ કરવું? તેના સમાધાન માટે કહેવામાં આવ્યું છે કે 'ત્રિશુવનનાથ માનીને તેને શરણે જ અને તેનું ભજન કર.' કોઈ વસ્તુને ઉત્કૃષ્ટ માનવાથી જ તે વસ્તુ અત્યે અધિક રનેદ રહે છે. સામાન્ય વસ્તુ માનવાથી અધિક રનેદ રહેતો નથી. એટલા માટે સર્વ પ્રથમ વસ્તુ કેવી છે તે જાણી લેવું આવશ્યક છે. આ કથનાનુસાર પરમાત્મા ત્રિશુવનનાથ છે એમ માનીને તેમની પ્રાર્થના કરો.

આ ઉપરથી કોઈ એમ કહી શકે કે, ભગવાન ત્રિશુવનનાથ છે કે નહિ એની શી ખાતરી? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, આત્મશ્રદ્ધા ન હોવાને કારણે અને ભુદિવાદના પ્રયત્નોમાં ફસાઈ જવાને કારણે આવી શંકા થાય એ સ્વાભાવિક છે. જો ભુદિવાદનો ત્યાગ કરવામાં આવે અને શાસ્ત્રનું શરણ લઈ આત્મશ્રદ્ધા દૃઢ કરવામાં આવે તો પરમાત્મા ત્રિશુવનનાથ છે એ વાતની ખાતરી સ્વા વશ રહેશે નહિ!

આ બુદ્ધિવાત્તા જમાનામાં લોકો, બુદ્ધિની ચંગલનાને કારણે, આત્મા અને પરમાત્માના અસ્તિત્વ વિષે પણ યંકા કરે છે. પરંતુ બુદ્ધિ કે જે આત્માની દામી છે તેને જ પરમાત્માને સમર્પી દેવામાં આવે તો આ પ્રકારની યંકા જ ઉપરિચિત થાય નહિ. આત્મા અને પરમાત્માની સિદ્ધિ આત્મસિદ્ધિદારા જ થાય છે. આત્મા જેવો છે અને તેનામાં જેવી શક્તિ રહેલી છે એ વાત તમે સ્વાનુભવથી જ જાણી શકો છો. જ્યારે તમે સુષ્ટ ગયા દો ત્યારે સ્વપ્નાવસ્થામાં તમારી ઇન્દ્રિયોનું કાર્યસંચાલન કોણ કરે છે ? ઇન્દ્રિયોદારા સ્વપ્નાવસ્થામાં પણ બધી ક્રિયાઓ થાય છે. એ ઉપરથી એ વાત સ્પષ્ટ થાય છે કે, ઇન્દ્રિયો સિવાય બીજી કોઈ વસ્તુ છે, કે જે ઇન્દ્રિયોનું કાર્યસંચાલન કરી શકે છે. આ વસ્તુ જ આત્મા છે.

સૂક્ષ્મ પ્રકાર આવે છે, પરંતુ આ આત્મા સૂક્ષ્મથી પણ વધારે પ્રકાશવતો છે. આત્મામાં અનંત શક્તિ છે. આ શક્તિ જ્યારે પૂર્ણ વિકસિત થાય છે ત્યારે આત્મા જ પરમાત્મા બની જાય છે. જગવાન અરદનાથે આત્માની બધી શક્તિઓને પૂર્ણ વિકસિત કરી નાંખી છે એટલા માટે તેમને ત્રિલોચીનાથ-પરમાત્મા માનવામાં કોઈ પ્રકારનો સંદેહ દોષ થઈ શકે નહિ.

કહેવાનો આશય એ છે કે, આત્મા પણ પરમાત્મા જેવો બની શકે છે. પરમાત્મા જેવો બનવા માટે આત્માએ પોતાની બધી શક્તિઓનો પૂર્ણ વિકાસ કરવો આવશ્યક છે. આત્મશક્તિનો વિકાસ કરવા માટે આત્માએ પરમાત્માની અન્તરાત્માથી પ્રાર્થના કરવી જોઈએ. અન્તરાત્માથી કરવામાં આવેલી પ્રાર્થના જ સફળ થાય છે. પ્રાર્થનાદારા આત્મ-સાક્ષાત્કાર કરવો એ જ પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવાનો ઉદ્દેશ અને આશય છે. આત્મસાક્ષાત્કાર થયા વિના પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર થઈ શકતો નથી. મહાન્ મુનિ મહાત્માઓએ અને શાસ્ત્રકારોએ આત્મસાક્ષાત્કાર કરવાનો જ ઉપદેશ આપ્યો છે. આત્મસાક્ષાત્કાર કેવી રીતે થઈ શકે એવા માર્ગો પણ જગવાને બતાવ્યા છે. સમ્યક્ત્વમાં પરાક્રમ કરવો એ આત્મ-સાક્ષાત્કાર કરવાનો માર્ગ છે. એટલા માટે હવે સમ્યક્ત્વમાં પરાક્રમ કેવી રીતે કરવો એ વાત સિદ્ધાન્તદારા સમજાવું છું:—

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ-૨૮ મો બોલ (ચાલુ)

શુદ્ધ તત્ત્વચર્ચાનું તાત્કાલિક ક્ષ, બ્યવહાર છે. બ્યવહાર એટલે પૂર્વસંચિત કર્મોનો નાશ થવો. કર્મ એ આ સંસારસંકલનો પાથો છે. આ પાથાનો જડમૂળથી નાશ કરવારે બ્યવહાર છે. આ બ્યવહારથી અર્થાત્ પૂર્વસંચિત કર્મોનો નાશ કરવાથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે ? એ વિષે માત્ર સ્વામીએ જગતજનને પ્રશ્ન પૂછ્યો છે.

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જગવાને કહ્યું છે કે, હે ગૌતમ ! સર્વ પ્રથમ તો પૂર્વ સંચિત કર્મોનો ક્ષય થવો એ જ મહાધુરંદેવ છે. પરંતુ જ્યારે વાસ્તવમાં બ્યવહાર (પૂર્વસંચિત કર્મોનો ક્ષય) થાય જ છે ત્યારે જીવાત્માને અક્રિયા દશાની સિદ્ધિ થાય છે. આ અક્રિયા દશા પ્રાપ્ત થવાથી આત્માની અસ્થિરતા દૂર થાય છે અને સંપૂર્ણ શાન્તિ પ્રાપ્ત થાય છે.

જગવાનના આ ઉત્તરથી એ વાતનો નિશ્ચય થાય છે કે, સંસારમાં જેટલી ચંચલતા જાણીય છે તે બધી કર્મોની ઉપાધિને લીધે જ છે. જો કે ચંચલતાને કારણે સંસાર છે અને સંસારને કારણે ચંચલતા છે, તો પણ પ્રત્યેક આત્મદિગ્દેષી વ્યક્તિએ સંસારની માયા

જનમાંથી મુક્ત થવાનો અને આત્માને સ્થિર કરી શાન્તિ પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. આત્માએ જન્મ-મરણ કરતાં અનન્ત કાળ વ્યતીત કર્યો છે, છતાં તેને શાન્તિ પ્રાપ્ત થઈ નથી. વાસ્તવમાં જ્યાંસુધી આત્મામાં ચંચલતા છે, સ્થિરતા નથી, ત્યાંસુધી આત્મ-શાન્તિ મળી શકતી નથી. આત્મ-શાન્તિ પ્રાપ્ત કરવા માટે આત્માને સ્થિર કરવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. જે જીવાત્મા આ સંસારમાં જ જન્મણ કરવા ચાહે છે તેને માટે આ ધર્મોપદેશ તો બેંશ આગળ બાગવત વાંચવા સમાન છે. પરંતુ જે જીવાત્માએ સંસારની આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિથી અકળાર્થ જઈ સંસારની માયાજનમાંથી મુક્ત થવા ચાહે છે તેમને માટે તો આ શાન્તિનો માર્ગ છે. આત્માને સ્થિર કરવો, એ જ જન્મ-મરણથી મુક્ત થવાનો અને આત્મ-શાન્તિ પ્રાપ્ત કરવાનો રાજમાર્ગ છે.

આપણી સામે બે માર્ગો છે. એક સંસારમાર્ગ અને બીજો મોક્ષમાર્ગ. આ બે માર્ગ-માંથી આત્મા પોતાની ઇચ્છાનુસાર ગમે તે માર્ગે જઈ શકે છે. સંસારમાર્ગે જવાથી ભવજનમણુ વધે છે અને મોક્ષમાર્ગે જવાથી ભવજનમણુ ઘટે છે. સંસારમાર્ગે બંધનનું કારણ છે અને મોક્ષમાર્ગ મુક્તિનું કારણ છે. શાસ્ત્રકારો તો પ્રત્યેક જીવાત્માને મોક્ષનો જ માર્ગ બતાવે છે; કારણ કે મોક્ષના માર્ગે પ્રયાણ કરવાથી જ જીવાત્મા સિદ્ધ, છુદ્ધ અને મુક્ત થઈ શાન્ત થાય છે અને સર્વ દુઃખોનો અન્ત કરે છે.

સિદ્ધ, છુદ્ધ અને મુક્ત થવા માટે જીવાત્માએ સર્વ પ્રથમ સ્થિરાત્મા બનવાની આવશ્યકતા છે. સ્થિર થયા વિના આત્માને શાન્તિ મળી શકતી નથી. વાસ્તવમાં આત્મા પોતે તો સ્થિર જ છે. પરંતુ કર્મફળી અગ્નિની પ્રેરણાથી તે ઉર્જાજળો અર્થાત્ અસ્થિર બની ગયો છે. કાર્પવાર ઉચ્ચ કર્મોનો ઉદય થાય છે તો કાર્પવાર નીચ કર્મોનો ઉદય થાય છે. અર્થાત્ કાર્પવાર પુણ્ય તો કાર્પવાર પાપકર્મોનો ઉદય થાય છે. એટલે આત્મા ઉર્જાજળો-અસ્થિર થઈ જાય છે. આત્માને અસ્થિર અને અશાન્ત બનાવવો એ કર્મોનું મુખ્ય કામ છે. પુણ્ય અને પાપ એ બન્ને કર્મોનાં જ ફરજદાર છે. પુણ્ય એ કર્મોનું શુભ પરિણામ છે અને પાપ એ કર્મોનું અશુભ પરિણામ છે. પણ પુણ્ય અને પાપ એ બન્ને કર્મોનાં જ સંતાનો છે. એટલા માટે શાસ્ત્રકારો કહે છે કે, પુણ્ય અને પાપ એ બન્ને પ્રકારનાં કર્મોમાંથી મુક્ત થવાનો આત્માએ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

પાણીમાં સાકર નાંખવામાં આવે કે કોઈ કદવી ચીજ નાંખવામાં આવે, પરંતુ એ બન્ને ચીજો પડવાથી પાણી તો વિકૃત જ થાય છે. એ વાત બીજી છે કે, સાકરદાર પાણીમાં જે વિકૃતિ આવી છે તે શુભ વિકૃતિ છે અને કદવી ચીજદાર પાણીમાં જે વિકૃતિ આવી છે તે અશુભ વિકૃતિ છે. પરંતુ એ બન્ને વસ્તુઓ વિકૃતિકારક હોવાથી પાણી તો અશુદ્ધ થયું જ છે. પાણીમાં બદારની કંઈપણ વિકૃતિકારક વસ્તુ નાંખવામાં ન આવે તો જ પાણીનું મૂળ સ્વરૂપ જોઈ શકાય છે. આજ પ્રમાણે પુણ્યકર્મ એ શુભ દશા છે અને પાપકર્મ એ અશુભ દશા છે. પરંતુ એ બન્ને પ્રકારનાં શુભાશુભ કર્મોદારા આત્મા તો વિકૃત થાય જ છે. ત્યારે આત્મા એ શુભાશુભ કર્મોની વિકૃતિમાંથી છૂટા થાય છે ત્યારે જ તે પ્રકૃત અવસ્થાને પામે છે. એટલા માટે જ શાસ્ત્રકારોએ પુણ્ય અને પાપ-એ બન્ને પ્રકારનાં શુભાશુભ કર્મોને ત્યાગ્ય બનાવ્યાં છે.

હવાતમાર્માં જ્યાં સુધી બાલપણ-બાલીશના દોષ છે ત્યાં સુધી તે શુભ કર્મને શુદ્ધ અને તેમાં આનંદ માને છે, પરંતુ ક્યોં જલે શુભ દોષ તો પણ તે આત્માને તો અશુદ્ધ કરેજ છે. જે લોકો પોતાના આત્માને શુદ્ધ કરવા માટે છે તેમણે તો શુભ અને અશુભ બન્ને પ્રકારનાં કર્મોના ત્યાગ કરવો પડશે અને આત્માને કર્મ રહિત બનાવવો પડશે.

વ્યવહારનું ફલ બતાવતાં ભગવાને શુદ્ધ-ધ્યાનની ચોથી અવસ્થા-અક્ષિપ દશાની વાત કહી છે. અક્ષિપ દશાનો અનુભવ મોક્ષ જવાના સમયે જ થાય છે. ૬૭ સુધી ૬૬ શુદ્ધ-ધ્યાનની ચોથી અવસ્થા-અક્ષિપ દશાનો અનુભવ કરી શક્યો નથી. પરંતુ જે મહાપુરુષો તેરમા ગુણરથાને પહોંચી જઈ ચૌદમા ગુણરથાનની રિથિનિ સાક્ષાત્ જોઈ રહ્યા છે તેમનું કથન છે કે, અક્ષિપ દશાને પ્રાપ્ત થતાં જ આત્મા મોક્ષને પામે છે. ચૌદમા ગુણરથાનની રિથિનિ જઈ જઈ જઈ પાંચ લઘુ અક્ષરોનો ઉચ્ચાર થાય એટલા સમયની દોષ છે. આટલા ટુંકા સમયમાં આત્મા-અક્ષિપ થઈ મોક્ષને પામે છે. જે કે મોક્ષ જવામાં આત્માને આટલો જ સમય લાગે છે, પરંતુ મોક્ષ-પ્રાપ્તિ માટે તો અભ્યાસ-પ્રયત્ન-પુરુષાર્થ તો પહેલેથી જ કરવામાં આવે છે. જે પ્રમાણે નીચાન તાકવામાં વધારે સમય લાગતો નથી, પણ નીચાન તાકવાનો અભ્યાસ કરવામાં તો ઘણો સમય લાગે છે અને લાંબા સમય સુધી અભ્યાસ કર્યા બાદ જ બરાબર નીચાન તાકી શકાય છે, તેજ પ્રમાણે મોક્ષ તો થોડાજ સમયમાં થાય છે પરંતુ તેને માટે પહેલાં અધિક અભ્યાસ કરવો આવશ્યક છે. રાધાવેધ કરવામાં તો વધારે વખત લાગતો નથી પરંતુ લક્ષ્યને વેધવાને અભ્યાસ કરવામાં તો વધારે સમય લાગે છે. આજ પ્રમાણે મોક્ષ તો પાંચ લઘુ અક્ષરોનો ઉચ્ચાર થાય એટલા જ ટુંકા સમયમાં થાય છે પણ આ લક્ષ્યને સાધવાનો અભ્યાસ-પ્રયત્ન તો પહેલેથી જ કરવો જોઈએ. સાત્ત્વકારો મોક્ષરૂપી લક્ષ્યને સાધવાનો જ ઉપદેશ આપે છે. આ ઉપદેશને ધ્યાનમાં રાખીને મોક્ષ સાધવાનો અભ્યાસ કરતા રહો. જે અભ્યાસ-પ્રયત્ન બરાબર કરવામાં આવશે તો મોક્ષનું લક્ષ્ય સાધતાં વખત નહિ લાગે.

પ્રત્યેક લક્ષ્યને સાધવાનો અભ્યાસ કે પ્રયત્ન ઉપયુક્ત સાધનદ્વારા જ કરવો જોઈએ. વિપરીત સાધનદ્વારા કરવો ન જોઈએ. કારણકે વિપરીત સાધનદ્વારા અભ્યાસ કરવાથી કાર્ય સિદ્ધ થવાને બદલે બિલકુલ જાગે છે.

ભગવાન કહે છે કે, તપનું ફળ વ્યવહાર છે અને વ્યવહારનું ફળ અક્ષિપા છે. આ અક્ષિપા દશાને પ્રાપ્ત થવાથી જ આત્મા સિદ્ધ, શુદ્ધ અને મુક્ત થઈ શકે છે. અક્ષિપા દશાને પ્રાપ્ત થવાથી આત્મા જ્યારે સિદ્ધ થઈ જાય છે અને સિદ્ધ શબ્દમાં બીજા શબ્દો મનાઈ થઈ જાય છે તો પછી સાત્ત્વકારોએ ‘સિદ્ધ’ શબ્દની સાથે જ શુદ્ધ, મુક્ત આદિ શબ્દોનો શા માટે ઉપયોગ કર્યો છે ? અને તેમ કરવામાં તેમનો શા સદાશય છે તે વિષે અને યથામતિશક્તિ વિચાર કરવો આવશ્યક જણાય છે.

સંસારમાં સિદ્ધિનું સ્વરૂપ બિન્નબિન્ન દષ્ટિએ માનવામાં આવે છે કેટલાક લોકો દીપ-નિર્વાણ અર્થાત્ જુગાધેયા દીપકના રૂપ જેવું સિદ્ધિનું સ્વરૂપ માને છે. અર્થાત્ તે લોકો એમ કહે છે કે જે પ્રમાણે દીપક જુગાધેય છે અને પછી કાંઈ રહેતું નથી, તે જ પ્રમાણે આત્મા પણ સિદ્ધ થયા બાદ કાંઈ રહેતું નથી. અર્થાત્ દીપ-નિર્વાણના સ્વરૂપ જેવું જ

સિદ્ધિનું સ્વરૂપ છે. પરંતુ જૈનશાસ્ત્રમાં સિદ્ધિનું આત્મનું સ્વરૂપ માનવામાં આવ્યું નથી. બીજા લોકો દીપ-નિર્વાણ જેવું સિદ્ધિનું સ્વરૂપ માને છે તેનો નિષેધ કરવા માટે જ સિદ્ધ શબ્દની સાથે 'બુદ્ધ' શબ્દનો ઉપયોગ કર્યો છે. જે દીપક બુદ્ધાર્થ જન્ય છે તે દીપક અંધકાર પણ દેશવાતો નથી અને પ્રકાશ પણ આપતો નથી. જો દીપકની જ માફક આત્મા પણ સિદ્ધ થયા બાદ અસ્તિત્વમાં ન રહે પણ નષ્ટ થઈ જાય તો પછી આત્માની સિદ્ધિ જ શા કામની રહી? આત્મા સિદ્ધ થયા બાદ અસ્તિત્વમાં જ ન રહે, પણ દીપ-નિર્વાણની માફક નષ્ટ થઈ જાય તો તેમાં અનેક દોષ આવે છે. આ દોષનો પરિહાર કરવા માટે જ શાસ્ત્રમાં સિદ્ધ શબ્દની સાથે બુદ્ધ શબ્દનો પ્રયોગ કરી એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે, આત્મા સિદ્ધ થયા બાદ બુદ્ધ થાય છે અર્થાત્ સર્વજ્ઞાની અને સર્વદર્શની બને છે.

આ ઉપરથી અત્રે એ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે કે, જે આત્મા સિદ્ધ થઈ જાય છે તે સિદ્ધાત્માઓ માટે શું કાંઈ બાકી રહી જાય છે કે તેઓ 'સિદ્ધ' થયા બાદ 'બુદ્ધ' થાય છે?

આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે પૂર્ણજ્ઞાની થયા બાદજ સિદ્ધ થવાય છે. પરંતુ જે પ્રમાણે અભ્યાસ કર્યાનું પ્રમાણપત્ર મળે છે ત્યારે જ અભ્યાસનું મહત્ત્વ વધે છે, તે જ પ્રમાણે પૂર્ણજ્ઞાની થયાનું પ્રમાણપત્ર સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે મળે છે. જ્યારે અભ્યાસ કર્યાનું પ્રમાણપત્ર મળે છે ત્યારે જ જનસમાજમાં અભ્યાસની કીર્તિ અંકાય છે. તે જ પ્રમાણે સિદ્ધ થયા પહેલાં આ પૂર્ણજ્ઞાન તો રહે જ છે, પરંતુ સિદ્ધિને પ્રાપ્ત થવું એ જ પૂર્ણજ્ઞાનનું પ્રમાણપત્ર છે. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે, બુદ્ધ થવાથી કાંઈ નવું જ્ઞાન આવતું નથી. જ્ઞાન તો તેરમા ગુણસ્થાનથી જ હોય છે, પરંતુ સિદ્ધ થયા બાદ તે જ્ઞાન નષ્ટ થતું નથી એ બતાવવા માટે જ 'સિદ્ધ' થવાની સાથે 'બુદ્ધ' થવાનું પણ કહેવામાં આવ્યું છે.

કેટલાક લોકો એમ કહે છે કે, સિદ્ધ આત્મા પણ સંસારમાં અવતાર ધારણ કરે છે અર્થાત્ જન્મ લે છે. એકવાર તો તેઓ સિદ્ધ થઈ જાય છે પણ જ્યારે તેઓ જગતમાં કોઈ પ્રકારની વિપરીતતા જુએ છે ત્યારે રાગદ્વેષથી પ્રેરિત થઈને સંસારમાં પુનઃ અવતાર ધારણ કરે છે. ભગવાન મહાવીરે જે સિદ્ધિ કહી છે તે સિદ્ધિ આ પ્રકારની નથી. શાસ્ત્રકારો તો સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહે છે કે, જે આત્મા સિદ્ધ થઈ જાય છે તે જન્મમરણથી મુક્ત પણ થઈ જાય છે. આ વાતને વિશેષ સ્પષ્ટ કરવાને માટે જ ભગવાને 'સિદ્ધ અને બુદ્ધ' શબ્દોની સાથે 'મુક્ત' શબ્દનો પણ પ્રયોગ કર્યો છે. શ્રી ગીતામાં પણ કહ્યું છે કે:—

યદ્ગત્વા ન નિવર્તન્તે તદ્ધામં પરમં મમ ।

અર્થાત્—જ્યાં ગયા બાદ પાછું ફરતું પડતું નથી તે જ મારું ધામ છે. ગીતામાં તો આ પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે, તેમ જતાં તેના અર્થને ધ્યાનમાં ન લેતાં એમ કહેવામાં આવે છે કે, સિદ્ધ થતા જતાં આત્મા જગતની વિપરીતતા દૂર કરવા માટે સંસારમાં જન્મ ધારણ કરે છે. આ વાતનો નિષેધ કરવા માટે જ શાસ્ત્રકારોએ સિદ્ધ અને બુદ્ધ શબ્દોની સાથે મુક્ત શબ્દનો પ્રયોગ કરી એ વાતને સ્પષ્ટ કરી દીધી છે કે, સિદ્ધ થએલા આત્માને સંસારમાં અવતાર કે જન્મ ધારણ કરવો પડતો નથી.

આ ઉપરથી કોઈ એવો પ્રશ્ન કરે કે, જો આ જ પ્રમાણે જોતો સિદ્ધ થતા રહેશે તો કોઈ દિવસે એવો પણ સમય આવશે કે જ્યારે આ સંસાર જ જીવરહિત બની જશે!

કેટલાક સેકાને આ પ્રમાણે સંસાર જીવરદિન ધર્મ જરો એવો જાણ ઉમેરો થવાને કારણે તેઓએ એવી કલ્પના કરી કે, જીવાત્મા થોડાક સમય સિદ્ધિ-સ્થાનમાં રહીને પાછા સંસારમાં જન્મ ધારણ કરે છે. પરંતુ આ કલ્પના ખોટી અને જામ પેટા કરનારી છે. તમે સેકા પણ કદાચ એવી કલ્પના કરતા હશે કે, જો આ પ્રમાણે જીવાત્માઓ સિદ્ધ થતા જ રહે તો કોઈક દિવસે સંસાર જીવરદિન ખાલી થઈ જાય એ સ્વાભાવિક જ છે. પરંતુ આ વાતને વિશે કાંઈ જાનવીને બુદ્ધિપૂર્વક વિચાર કરશો તો તમને પોતાને પણ આ વાત ખોટી અને જામક છે એમ જણશે. જો મહાત્માઓએ 'સિદ્ધિ' પ્રાપ્ત કરી છે અને સિદ્ધિનું સ્વરૂપ જોયું છે, જાણ્યું છે, તે મહાત્માઓએ 'કાળ'ને પણ જોયો છે અને જાણ્યો છે. અને ત્યારબાદ તેઓએ પોતાનો નિર્ણય જણાવ્યો છે કે, આ સંસાર કોઈ દિવસ જીવરદિન ધર્મ જ સકતો નથી. જાની મહાત્માઓના આ કથન ઉપર તમે પોતે પણ જો કોઈ વિચાર કરશો તો તમને પણ ઉપયુક્ત કથનનો સત્યાર્થ જણાયા વિના રહેશે નહિ અને તમારો સદિહ પણ મટી જશે.

તમે કાળ વિશે જરા વિચાર કરો. શું જૂતકાળનો અન્ત જણાય છે ? તિથિ, માસ, વર્ષ વગેરે ઘણીવાર વ્યતિત ધર્મ ચૂક્યાં. બધાની ગણતરી કરો તો પણ જૂતકાળનો અન્ત નહિ આવે. તેને અનન્ત કહેવો પડશે. આ જ પ્રમાણે જીવિષ્ણકાળ વિશે વિચાર કરશો તો તે પણ અનન્ત જણશે. આપણા આ જીવનનો અન્ત તો આવી જશે. પરંતુ જીવિષ્ણકાળનો અન્ત આવી શકતો નથી. આ પ્રમાણે જ્યારે જૂતકાળ અને જીવિષ્ણકાળનો અન્ત નથી તો પછી તે કાળમાં થનારા પદાર્થોનો અન્ત કેવી રીતે હોઈ શકે ? સંસારનાં બધાં કામો કાળની સાથે જ થાય છે. એટલા માટે જાની આત્માઓએ જૂતકાળ અને જીવિષ્ણકાળ જોઈને એમ કહ્યું છે કે, જીવ કાળથી અનન્ત ગુણો અધિક છે. એટલા માટે સંસારનો અન્ત ધર્મ શકતો નથી, તેમ સંસાર કોઈપણ સમયે જીવરદિન પણ ધર્મ શકતો નથી, આ વાતને વિશેષ સ્પષ્ટ કરવા માટે એક ઉદાહરણ આપી સમજાવું છું:—

માનો કે એક કોટડીમાં શ્રીફળો ભરેલાં છે અને બીજી કોટડીમાં ખસખસનાં દાણાઓ ભરેલાં છે. બન્ને કોટડીઓ લંબાઈ-ચોડાઈમાં સરખી છે. પરંતુ શ્રીફળ પરિમાણમાં મોટા હોવાથી ગણતરીના હિસાબે ખસખસના દાણાની અપેક્ષાએ બહુ જ થોડા છે. હવે જો બન્ને કોટડીમાંથી ક્રમશઃ એક શ્રીફળ અને એક ખસખસનો દાણો બહાર કાઢવામાં આવે તો કઈ કોટડી પહેલી ખાલી થશે ? શ્રીફળોથી ભરેલી કોટડી જલ્દી ખાલી ધર્મ જાણ એ સ્વાભાવિક છે. આ જ પ્રમાણે કાળ શ્રીફળ જેટલો જ છે અને જીવાત્માઓ ખસખસનાં દાણાઓ જેટલા છે. જ્યારે કાળનો જ અન્ત આવતો નથી તો પછી જીવનો અન્ત કેવી રીતે આવી શકે ? આ પ્રમ વિશે પૂન્યશ્રી શ્રીલાલજી મહારાજ ઘણીવાર કહ્યા કરતા હતા કે, રૂપિયાની ગમે તેટલી ઉપરાઉપરી દગલીઓ બનાવવામાં આવે પણ તેથી શું આકાશનો અન્ત આવી શકે ? રૂપિયાની દગલીથી આકાશનો તેટલો અવકાશ અવરખ શકાય છે, પરંતુ તેથી કોઈ આકાશનો અન્ત આવી શકતો નથી, કારણ કે, આકાશ અનન્ત છે. આજ પ્રમાણે જીવાત્માઓ એ તેટલા સિદ્ધ થાય પરંતુ તેથી કોઈ સંસારનો અન્ત આવી શકતો નથી. આ વાત મહામય છે. તમે જૂતકાળ કે જીવિષ્ણકાળને માન્યો નથી એટલે તમે બધાથી જ જૂતકાળ

અને ભવિષ્યકાળને અનન્ત માનો છે. જે પ્રમાણે તમે શ્રદ્ધાથી કાળને અનન્ત માનો છો તે પ્રમાણે જીવો ગમે તેટલા સિદ્ધ થાય તો પણ સંસાર જીવરહિત થઈ શકે નથી એમ શ્રદ્ધાપૂર્વક માનો.

ભગવાને કહ્યું છે કે, જ્યારે જીવો પૂર્વસંચિત કર્મોના ક્ષય કરી નાખે છે ત્યારે તેઓ અક્રિયા-દશાને પ્રાપ્ત થાય છે અને ત્યારબાદ સિદ્ધ, શુદ્ધ અને મુક્ત થઈ પરિનિર્વાણને પામે છે. અર્થાત ઉપાધિરહિત થઈ સર્વ દુઃખોનો અંત કરે છે. જ્યારે જીવ ઉપાધિરહિત બની જાય છે ત્યારે તેને સંસારમાં પાછા આવવાની જરૂર જ રહેતી નથી. જે પ્રમાણે દૂધ (બળા ગયેલા) બીજામાંથી અંકુર ઉત્પન્ન થઈ શકતાં નથી, તે જ પ્રમાણે જેમણે ઉપાધિનો અન્ત કરી નાખ્યો છે તેમને પણ સંસારમાં ફરીવાર અવતાર કે જન્મ ધારણ કરવાની જરૂર જ રહેતી નથી.

સિદ્ધિનું આત્મ સ્વરૂપ છે. સિદ્ધિનું આત્મ સ્વરૂપ જાણી કોઈ એમ કહે છે કે, આવી સિદ્ધિ શા કામની ? આ પ્રમાણે કહેનારને બીજી તો શું કહો શકાય ! જે લોકો સિદ્ધિ-સ્થાને જવા ચાહે છે તેમને માટે તો ભગવાને મોક્ષનો માર્ગ બતાવ્યો જ છે, પરંતુ જે લોકો સિદ્ધિને ચાહતા જ નથી તેમને માટે મોક્ષનો માર્ગ બતાવવો પણ નકામો છે. આત્મામાં જ્યાં સુધી ખાત-શુદ્ધિ હોય છે ત્યાં સુધી આત્મા સુખમાં દુઃખ અને દુઃખમાં સુખ માને છે. બાલજીવો સંસારનાં પદાર્થોમાં સુખ માને છે. પરંતુ વાસ્તવમાં આત્મામાં જે અનન્ત સુખ ભરેલું છે તે સુખની થોડી ઝાંખી જ સાંસારિક-પદાર્થોમાં આવે છે, અને તેથી જ પદાર્થો સુખરૂપ જણાય છે; પરંતુ વાસ્તવમાં પદાર્થોમાં સુખ નથી. સાચું સુખ તો આત્મામાં જ ભરેલું છે. પદાર્થોમાં સુખ માનવું એ તો એક ઉપાધિ છે. આ ઉપાધિમાંથી મુક્ત થઈ આત્મામાં જે સુખ રહેલું છે તેની જ શોધ અને તેનો જ વિકાસ કરવો જોઈએ.

આત્મામાં રહેલાં અનન્ત સુખને વિકસિત કરવાનું નામ જ સિદ્ધ, શુદ્ધ અને મુક્ત થવું એ છે. સંસારની ઉપાધિમાંથી નીકળીને અક્રિય બનવાની પરમાત્મા પ્રત્યે પ્રાર્થના કરવી જોઈએ. કારણ કે સંસારનાં બધાં દુઃખોનો અંત અક્રિયાથી જ થાય છે, અને અક્રિયા દશા પૂર્વ સંચિત કર્મોના નાશ કરવાથી પ્રાપ્ત થાય છે. એટલા માટે પ્રત્યેક આત્મદિર્ઘેએ તપશ્ચારા પૂર્વ સંચિત કર્મોના ક્ષય કરી અક્રિય દશાને પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

આ પ્રમાણે દીકાકાર પ્રશ્ન ઉપરિચિત્ત કરી તેનું સમાધાન કરનાં કહે છે કે, સ્વપ્ન વાત મદન છે. સ્વપ્નમાં કોઈ દેકાણે અતિદેશદ્વારા અને કોઈ દેકાણે અત્યંત ન દેવામાં આવી છે; અર્થાત્ કોઈ વાત વિસ્તારથી અને કોઈ વાત મંથેપમાં કહેવામાં આવી છે. જાનીજનોને ન્યાં ને વાત કહેવાની જરૂર જણાઈ ત્યાં તે વાત કરી છે.

અતિદેશનો અર્થ સામાન્ય રીતે ગૌણ વાત કહેવી એવો થાય છે, અતિદેશદ્વારા ને વાત કહેવામાં આવે છે તે વાત ગૌણ હોય છે, અને સાક્ષાત્ ને વાત કહેવામાં આવે છે તે વાત મુખ્ય હોય છે. ઉદાહરણ તરીકે, કોઈ શેઠે પોતાના નોકર પાસે દાતણ મંગાવ્યું. નોકરે વિચાર કર્યો કે, દાતણની સાથે પાણી પણ લેઈએ, અને મોડું ધીણ બાદ લુગડ માટે ટુવાલ પણ લેઈએ. આ પ્રમાણે શેઠે તેો કેવળ દાતણ જ લાવવાનું કહ્યું હતું, પરંતુ આ કથનમાં ગૌણરૂપે પાણી અને ટુવાલ વગેરે લાવવાનો સંકેત રહેલો હતો. આ પ્રમાણે મુખ્યમાં તેો કોઈ બીજી વાત હોય અને ગૌણમાં કોઈ બીજી વાતનો સંકેત હોય તે અતિદેશ કહેવાય છે. કદાચ તે શેઠ પોતાના નોકરને એમ કહે કે, 'મેં' તેો કેવળ દાતણ મંગાવ્યું હતું, પાણી અને ટુવાલ ક્યાં મંગાવ્યાં હતાં? આ પ્રશ્નના જવાબમાં નોકર એમ જ કહેશે કે, તમે મુખ્ય રીતે તેો દાતણ જ મંગાવ્યું હતું, પરંતુ ગૌણરૂપે પાણી તથા ટુવાલ વગેરે પણ મંગાવ્યાં હતાં; કારણ કે, દાતણની સાથે પાણીની અને ટુવાલ વગેરેની પણ આવશ્યકતા રહે છે.

આ જ પ્રમાણે શાસ્ત્રમાં તપશ્ચર્યાનું કૃષ્ણ પૂર્વસંચિત કર્મોના ક્ષય અર્થાત્ વ્યવહાર બતાવેલ છે, અને વ્યવહારની સાથે જ અતિદેશદ્વારા અક્રિયાદશાની વાત પણ કહેવામાં આવી છે. તેમ છતાં પણ વ્યવહારના કૃષ્ણ વિષે ફરીવાર પ્રશ્ન શા માટે પૂછવામાં આવ્યો એ વાતનું સમાધાન કરતાં દીકાકાર કહે છે કે, શાસ્ત્રમાં ક્યાંય તેો મુખ્ય રીતિએ વાત સમજાવવામાં આવી છે અને ક્યાંય ગૌણરીતિએ વાત સમજાવવામાં આવી છે. આ પ્રમાણે શાસ્ત્રમાં જોવામાં આવે છે.

કાલે વ્યવહારનું કૃષ્ણ બતાવતાં અક્રિયા તથા સિદ્ધ, જુદ્ધ, મુક્ત, પરિનિર્વાણ અને સર્વદુઃખોનો અન્ત થાય છે એમ કહેવામાં આવ્યું છે. આ ઉપરથી અત્રે એ પ્રશ્ન ઉપરિચિત્ત થાય છે કે, જ્યારે સિદ્ધ થવાનું કહેવામાં આવ્યું છે તેો સિદ્ધિમાં તેો પ્રત્યેક વાતનો સમાવેશ થઈ જાય છે તેો પછી, જુદ્ધ, મુક્ત, પરિનિર્વાણ અને બધાં દુઃખોનો અન્ત કરવાની વાત શા માટે કહેવામાં આવી? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, કોઈ કોઈ વાત એકાદર્થ નાના ધોણથી પણ કહેવામાં આવે છે, તેમ અત્રે પણ વ્યવહારનું કૃષ્ણ પણ એકાદર્થ નાના ધોણથી બતાવવામાં આવેલ છે. સિદ્ધ થનાર વ્યક્તિ જુદ્ધ પણ થઈ જાય છે, મુક્ત પણ થઈ જાય છે, પરિનિર્વાણને પણ પામે છે અને બધાં દુઃખોનો અન્ત પણ કરી નાંખે છે. આમ દોવા છતાં સિદ્ધ, જુદ્ધ, મુક્ત આદિ શબ્દોને જુદા જુદા કહેવાનું કારણ મારી સમજાવવામાં એમ જણાય છે કે, કેટલાક લોકો સિદ્ધિનું સ્વરૂપ જાન-વિજાનનો નાશ થવો અને બાકી કંઈ ન રહેવું એવું બતાવે છે, આવાનું નિરાકરણ કરવા માટે જૈનશાસ્ત્રમાં ને સિદ્ધ થાય છે તે જુદ્ધ પણ થાય છે એમ કહેવામાં આવ્યું છે. કેટલાક લોકો મોક્ષમાં અજાન-અવરથા બતાવે છે. પરંતુ જૈનશાસ્ત્રને આ વાત સમજાવ નથી. મોક્ષમાં અજાન-અવરથા માનનારાઓના શબ્દધાનથી પોતાના પદને સુરસિત રાખવા માટે જ સિદ્ધ કહેવાની સાથે-

વ્યાખ્યાન: સંવત્ ૧૯૯૪ અષાઠ વદ ૪ શનિવાર

પ્રાર્થના

મહિસ જિત ખાસ પ્રહર્યારી, 'કુ'બ' પિતા 'પરભાવતી' મૈયા,
તિનકી કુમારી, મહિસ જિત ખાસ પ્રહર્યારી. ॥ મહિસ ॥ ૧ ॥

—વિનયચંદ્ર કુસુમ યાત્રીશી

શ્રી મહિસનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

ભગવાન મહિસનાથના ચરિત્રમાંથી માયા અને પ્રહર્યારી બોધ મળે છે. પ્રહર્યારી આત્મા માયાના પ્રપચમાં કેવી રીતે પડી ગયો છે અને કેવી રીતે આ માયામાંથી આત્મા મુક્ત થઈ શકે એ આ પ્રાર્થનામાં જતાવવામાં આવ્યું છે.

આજે તમે લોકો માયાની રમત રમી રહ્યા છો અને એ રમત રમતાં પોતાનું સ્વરૂપ પણ ભૂલી રહ્યા છો. પરંતુ માયાથી મુક્ત થવા માટે તમારે આખરે નિજ સ્વરૂપમાં રમણ કરવાની તૈયારી કરવી પડશે. નિજ સ્વરૂપ પ્રગટાવવા માટે શું કરવું જોઈએ તે માટે આ પ્રાર્થનામાં કહેવામાં આવ્યું છે કે—“વિનયચંદ્ર આહુત ભવભવમે ભક્તિ પ્રભો ધારી.” કવિ કહે છે કે, હે પ્રભો ! તારી ભક્તિ ક્યાં વિના માયાથી મુક્ત થવું મુશ્કેલ છે. એટલા માટે હું તારી ભક્તિ આહું છું. ભક્તની માફક તમે પણ પરમાત્માની ભક્તિ કરો. જો તમે હૃદયપૂર્વક પરમાત્માની સેવાભક્તિ કરશો તો બધી માયા મટી જશે અને તમે આત્મસ્વરૂપ પણ પ્રગટાવી શકશો. શાસ્ત્રમાં દરેક ઠેકાણે આત્મસ્વરૂપ પ્રગટાવવાની જ વાત કહેવામાં આવી છે એટલા માટે હવે શાસ્ત્રની વાત કહું છું.

શાસ્ત્ર, કોઈ વ્યક્તિવિશેષ માટે જ નથી, પરંતુ સંસારના બધાં લોકો માટે છે. શાસ્ત્રની અમૃતસમી અમોઘધારાનો જે કોઈ લાભ લેવા માહે તે લઈ શકે છે. જે પ્રમાણે વરસાદ બધાં લોકોને માટે ઉપયોગી છે, તે જ પ્રમાણે મહાપુરુષોએ શાસ્ત્રરૂપ અમૃતની જે અમોઘધારા વરસાવી છે તે બધાંને માટે ઉપયોગી છે. ભગવાને આત્મોદ્ધારિણી જે અમોઘ વાણીનો વરસાદ જગત-કલ્યાણ અર્થે વરસાવ્યો છે તે અમોઘવર્ષાનું તમે પણ રસપાન કરો તો તેમાં કલ્યાણ જ છે.

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ—ખાલ ૨૮ મો (ચાલુ)

વ્યવહારના ફળ વિષે જે દિવસથી વિચાર ચાલે છે. વ્યવહારના ફળ વિષે વિચાર કરતાં અને એવો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે કે, જ્યારે તપદ્વારા પૂર્વમંથિત કર્મોનો ક્ષય અર્થાત્ વ્યવહાર થાય છે એ વાત સુનિશ્ચિત છે તો પછી વ્યવહારનું શું ફળ છે એ વાત ફરીવાર પૂછવાની શી આવશ્યકતા છે ?

આ પ્રમાણે ટીકાકાર પ્રશ્ન ઉપરિચિત કરી તેનું સમાધાન કરતાં કહે છે કે, સૂત્રની વાત ગદ્યન છે. સૂત્રમાં કોઈ દેકાણે અતિદેશદ્વારા અને કોઈ દેકાણે સાક્ષાત્ વાત કહેવામાં આવી છે; અર્થાત્ કોઈ વાત વિસ્તારથી અને કોઈ વાત સંક્ષેપમાં કહેવામાં આવી છે. જાતીજનોને ન્યાં ને વાત કહેવાની જરૂર જણાઈ ત્યાં તે વાત કહી છે.

અતિદેશનો અર્થ સામાન્ય રીતે ગૌણ વાત કહેવી એવો થાય છે. અતિદેશદ્વારા ને વાત કહેવામાં આવે છે તે વાત ગૌણ હોય છે, અને સાક્ષાત્ ને વાત કહેવામાં આવે છે તે વાત મુખ્ય હોય છે. ઉદાહરણ તરીકે, કોઈ શેઠે પોતાના નોકર પાસે દાતણ મંગાવ્યું. નોકરે વિચાર કર્યો કે, દાતણની સાથે પાણી પણ ભેઈએ, અને મોઢું ધોયા બાદ છૂલવા માટે ટુવાલ પણ ભેઈએ. આ પ્રમાણે શેઠે તો કેવળ દાતણ જ લાવવાનું કહ્યું હતું, પરંતુ આ કથનમાં ગૌણરૂપે પાણી અને ટુવાલ વગેરે લાવવાનો સંકેત રહેલો હતો. આ પ્રમાણે મુખ્યમાં તો કોઈ ખીજ વાત હોય અને ગૌણમાં કોઈ ખીજ વાતનો સંકેત હોય તે અતિદેશ કહેવાય છે. કદાચ તે શેઠ પોતાના નોકરને એમ કહે કે, મેં તો કેવળ દાતણ મંગાવ્યું હતું, પાણી અને ટુવાલ ક્યાં મંગાવ્યાં હતાં? આ પ્રશ્નના જવાબમાં નોકર એમ જ કહેશે કે, તમે મુખ્ય રીતે તો દાતણ જ મંગાવ્યું હતું, પરંતુ ગૌણરૂપે પાણી તથા ટુવાલ વગેરે પણ મંગાવ્યાં હતાં; કારણ કે, દાતણની સાથે પાણીની અને ટુવાલ વગેરેની પણ આવશ્યકતા રહે છે.

આ જ પ્રમાણે શાસ્ત્રમાં તપશ્ચર્યાનું ફળ પૂર્વસંચિત કર્મોનો ફલ અર્થાત્ વ્યવધાન બતાવેલ છે, અને વ્યવધાનની સાથે જ અતિદેશદ્વારા અક્રિયાદશાની વાત પણ કહેવામાં આવી છે. તેમ છતાં પણ વ્યવધાનના ફળ વિષે ફરીવાર પ્રશ્ન શા માટે પૂછવામાં આવ્યો એ વાતનું સમાધાન કરતાં ટીકાકાર કહે છે કે, શાસ્ત્રમાં ક્યાંય તો મુખ્ય રીતિએ વાત સમજાવવામાં આવી છે અને ક્યાંય ગૌણરીતિએ વાત સમજાવવામાં આવી છે. આ પ્રમાણે શાસ્ત્રમાં બેવામાં આવે છે.

કાલે વ્યવધાનનું ફળ બતાવતાં આક્રિયા તથા સિદ્ધ, ભુદ્ધ, મુક્ત, પરિનિર્વાણ અને સર્વદુઃખોનો અન્ત થાય છે એમ કહેવામાં આવ્યું છે. આ ઉપરથી અત્રે એ પ્રશ્ન ઉપરિચિત થાય છે કે, બ્યારે સિદ્ધ થવાનું કહેવામાં આવ્યું છે તો સિદ્ધિમાં તો અત્યેક વાતનો સમાવેશ થઈ જાય છે તો પછી, ભુદ્ધ, મુક્ત, પરિનિર્વાણ અને બધાં દુઃખોનો અન્ત કરવાની વાત શા માટે કહેવામાં આવી? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, કોઈ કોઈ વાત એકાદર્થ નાના ધોલથી પણ કહેવામાં આવે છે, તેમ અત્રે પણ વ્યવધાનનું ફળ પણ એકાદર્થ નાના ધોલથી બતાવવામાં આવેલ છે. સિદ્ધ થતાર વ્યક્તિ ભુદ્ધ પણ થઈ જાય છે, મુક્ત પણ થઈ જાય છે, પરિનિર્વાણને પણ પામે છે અને બધાં દુઃખોનો અન્ત પણ કરી નાંખે છે. આમ દોષા છતાં સિદ્ધ, ભુદ્ધ, મુક્ત આદિ સંબંધેને જુદા જુદા કહેવાનું કારણ મારી સમજાવવામાં એમ જણાય છે કે, કેટલાક લોકો સિદ્ધિનું સ્વરૂપ જ્ઞાન-વિજ્ઞાનનો નાશ થવો અને બાકી કંઈ ન રહેતું એવું જાણે છે. આ વાતનું નિરાકરણ કરવા માટે જ્ઞાનશાસ્ત્રમાં ને સિદ્ધ થાય છે તે ભુદ્ધ પણ થાય છે એમ કહેવામાં આવ્યું છે. કેટલાક લોકો મોક્ષમાં અજ્ઞાન-અવરતા જતાવ છે. પરંતુ જ્ઞાનશાસ્ત્રને આ વાત સમજાવ નથી. મોક્ષમાં અજ્ઞાન-અવરતા માનનારાઓના સંબંધપાનથી પોતાના પધને સુરક્ષિત રાખવા માટે જ સિદ્ધ કહેવાની સાથે

જ છુદ્ધ થવાનું પણ કહેવામાં આવ્યું છે. વાસ્તવિક રીતે સિદ્ધ થતું અને છુદ્ધ થતું એ બન્ને એક જ વાત છે. પરંતુ અત્રે એ જ વાતને બિન બિન યોગથી સમજાવવામાં આવેલ છે.

કેટલાક લોકો કહે છે કે, સિદ્ધને જ્ઞાન અને દર્શનનો ઉપયોગ એક સાથે થાય છે. પરંતુ કેટલાક આચાર્યોનો એવો પણ મત છે કે, સિદ્ધોને જ્ઞાન અને દર્શનનો ઉપયોગ એક સાથે રહેતો નથી. પરંતુ જ્યારે જ્ઞાનનો ઉપયોગ હોય છે ત્યારે દર્શનનો ઉપયોગ રહેતો નથી, અને જ્યારે દર્શનનો ઉપયોગ હોય છે ત્યારે જ્ઞાનનો ઉપયોગ રહેતો નથી. આ વિષય ચર્ચાર્પદ છે. જો કોઈ ચર્ચાર્પદ વિષયમાં આપણી શુદ્ધિ કામ કરે નહિ તો ‘કેવલિન્યય પ્રમાણ’ એમ કહીને સતોષ માનવો ભેદાયે. પરંતુ જે વાત શાસ્ત્રમાં સ્પષ્ટરિતે કહેવામાં આવી હોય તે વાતને તો તે જ સ્વરૂપમાં માનવી ભેદાયે. સિદ્ધને જ્ઞાન અને દર્શનનો ઉપયોગ એક સાથે થાય છે કે નહિ એ સંબંધમાં શ્રી પન્નવણા સૂત્રમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે:—

કેવલી જં મંતે ! જં સમયં જાણહ ન તં સમયં પાસદ,
જં સમયં પાસદ ન તં સમયં જાણહ, દંતા ગોયમા !

અર્થાત્—ગૌતમ સ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો કે, હે ભગવાન ! કેવલીને જ્યારે જ્ઞાનનો ઉપયોગ હોતો નથી અને જ્યારે દર્શનનો ઉપયોગ હોય છે ત્યારે જ્ઞાનનો ઉપયોગ હોતો નથી ને ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાને કહ્યું કે, હા ગૌતમ ! એમ જ છે.

શાસ્ત્રનાં આ વચન પ્રમાણથી આપણે એમ માનવું ભેદાયે કે, સિદ્ધને જ્યારે દર્શનનો ઉપયોગ હોય છે ત્યારે જ્ઞાનનો ઉપયોગ હોતો નથી અને જ્યારે જ્ઞાનનો ઉપયોગ હોય છે ત્યારે દર્શનનો ઉપયોગ હોતો નથી.

કહેવાનો આશય એ છે કે, સિદ્ધ થયા બાદ જ્ઞાન-વિજ્ઞાન નષ્ટ થતું નથી એ બતાવવા માટે જ સિદ્ધની સાથે છુદ્ધ શબ્દનો પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે. હવે સિદ્ધ, છુદ્ધ શબ્દની સાથે ‘મુક્ત’ આદિ શબ્દનો પ્રયોગ શા માટે કરવામાં આવ્યો છે એ વિશે કેટલાક વિચાર ગર્ભ કાઢે કર્યો હતો આજે પણ તે ઉપર જરા વિશેષ વિચાર કરીએ.

મુક્તિ વિશે પણ કેટલાક લોકોની જૂદી માન્યતા છે. મુક્તિ વિશે જે વિપરીત અર્થ કરવામાં આવે છે તે વિપરીત અર્થના પ્રભાવથી પોતાનાં કથનને બચાવવા માટે જ સિદ્ધ, છુદ્ધની સાથે ‘મુક્ત’ શબ્દનો પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે.

જે પ્રમાણે મનુષ્યનું જીવન કેવળ મોટા હથિવારથી જ નહિ, પરંતુ સામાન્ય મુઠ્ઠી પણ નંધ થઈ શકે છે. તે જ પ્રમાણે સામાન્ય વાતની જિનંતાથી સિદ્ધાન્તમાં પણ અંતર પડી જાય છે અને સિદ્ધાન્તનું ખંડન થઈ શકે છે. જ્યારે કેટલાક લોકો શબ્દનો અર્થ કોઈ જુદો જ કરે છે અથવા બિચરો અર્થ કરે છે, ત્યારે વિપરીત અર્થનું નિવારણ કરી સાચો અર્થ બતાવવો એ જ્ઞાનીઓની ફરજ થઈ પડે છે. આ કર્તવ્યનું પાલન કરવા માટે શાસ્ત્રકારોએ સિદ્ધ અને છુદ્ધ કહેવાની સાથે જ ‘મુક્ત’ શબ્દનો પણ પ્રયોગ કર્યો છે. કારણ કે કેટલાક લોકોની એવી માન્યતા છે કે, આત્માને કર્મબંધ થતો જ નથી પરંતુ જૈનશાસ્ત્રને આ વાત સ્વીકાર્ય નથી. જૈનશાસ્ત્ર કરે છે કે જો જીવન-ધુ હોય નહિ

તો આત્મા મુક્ત કેવી રીતે થઈ શકે ? આત્મા મુક્ત થાય છે, એટલે આત્મા પહેલાં કર્મ-બંધથી બધાએલો હોવો જ જોઈએ. આ વાતને સ્પષ્ટ કરવા માટે જ 'મુક્ત' શબ્દનો પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે.

આજ પ્રમાણે પરિનિર્વાણને પામવામાં અને સિદ્ધ થવામાં કોઈ પ્રકારનું અન્તર નથી. પરંતુ કેટલાક લોકો નિર્વાણનો અર્થ લુહો કરે છે. બૌદ્ધ લોકો નિર્વાણનો અર્થ દીપનિર્વાણ જોવો કરે છે, અર્થાત્ તેઓ એમ કહે છે કે જે પ્રમાણે દીપક જુગાઈ ગયા બાદ કાંઈ રહેતું નથી તેવું સિદ્ધનું સ્વરૂપ છે. પરંતુ જૈનશાસ્ત્રને આ વાત માન્ય નથી. એટલા માટે બૌદ્ધના આ કથનને અમાન્ય સિદ્ધ કરવા માટે જ શાસ્ત્રકારોએ સિદ્ધ, શુદ્ધ અને મુક્ત શબ્દની સાથે નિર્વાણ શબ્દનો પ્રયોગ કર્યો છે.

નિર્વાણ શબ્દની પછી શાસ્ત્રકારોએ બધાં દુઃખોનો અંત કરવા વિષે કહ્યું છે. સિદ્ધ થયું અને બધાં દુઃખોનો અંત કરવો એમાં તાત્વિક દષ્ટિએ કોઈ પ્રકારની લિન્નતા નથી, પરંતુ ખીમ લોકોની ખોટી માન્યતાનું નિવારણ કરવા માટે જ બધાં દુઃખોનો અંત કરવા વિષે શાસ્ત્રમાં કહેવામાં આવ્યું છે. જૈનશાસ્ત્ર કર્મને જ દુઃખ માને છે. શ્રી ભગવતી સૂત્રમાં ગૌતમ સ્વામી અને ભગવાન વચ્ચે આ વિષે પ્રશ્નોત્તર થયો છે કે:—

દુક્ક્ષી જં મંતે ! દુક્ક્ષેણ પુદ્દે કિં જ દુક્ક્ષી દુક્ક્ષેણ પુદ્દે ?

અર્થાત્—હે ભગવાન ! દુઃખી દુઃખથી સ્પર્શાય છે કે અદુઃખી દુઃખથી સ્પર્શાય છે ?

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાને કહ્યું કે, દુઃખી જ દુઃખથી સ્પર્શાય છે, અદુઃખી દુઃખથી સ્પર્શાતો નથી. આ પ્રમાણે દુઃખી જ દુઃખથી સ્પર્શાય છે, અહીં બધાં દુઃખોનો અંત કરવા વિષે જે કહેવામાં આવ્યું છે તેનો ફલિતાર્થ પણ કર્મથી રહિત થવાનો છે. બધાં કર્મોને નષ્ટ કરી દેવાં એટલે બધાં દુઃખોનો અંત કરવો. અત્રે દુઃખ શબ્દથી કર્મોનો અંત સમજવો જોઈએ. આ જ માટે ઉપર ભગવતી સૂત્રમાં યોવીસ દંડક વિષે જે પ્રશ્નોત્તર કરવામાં આવ્યા છે તેમાં પણ એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે, સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનના દેવો પણ દુઃખથી સ્પર્શાય છે, કારણ કે તેઓમાં દંડક કર્મો બાકી છે. જેઓમાં ભાવકર્મો હોય છે તેઓ જ દુઃખથી સ્પર્શાય છે અને જેઓમાં ભાવકર્મો બાકી રહેતાં નથી તેઓ દુઃખથી સ્પર્શાતા નથી.

કહેવાનો આશય એ છે કે, સિદ્ધ થવાથી આત્મા કર્મરહિત થઈ જાય છે અને બધાં દુઃખોથી મુક્ત થઈ જાય છે. અત્રે એક પ્રશ્ન એ થાય છે કે, કર્મો આત્માને કેવી રીતે લાગે છે ? કર્મો સ્વયં જ આત્માને લાગે છે કે હૃદયની પ્રેરણાથી ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, જો હૃદયની પ્રેરણાથી જ કર્મો આત્માને લાગે છે એમ માનવામાં આવે તો હૃદયના સ્વરૂપમાં અનેક વિઘ્નિઓ અને બાધાઓ ઉપરિધન થાય છે. દાખલા તરીકે, કોઈ એક માણસ નદીમાં ડૂબી રતો હોય અને ત્યાં બહાર કાઢનાર કોઈ માણસ જોએ જોએ જોઈ રતો હોય, તો શું તે માણસને દયાળુ કહી શકાય ? જ્યારે આવા માણસને પણ દયાળુ કહી શકાય નહિ, તો પછી જે પરમ દયાળુ કહેવાય છે તે પરમાત્મા જીવોને કર્મબંધનથી બાંધીને મંસારસાગરમાં ડૂબાવે ખરો ? વાતનવમાં હૃદય કર્મો નથી તેમ તે કોઈ જીવને કર્મબંધનથી બાંધતો નથી. ઝીનામાં પણ કહ્યું છે કે:—

મ વર્ત્તન્યં જ વર્ત્તોણિ તોયસ્ય મુજ્જનિ પ્રમુઃ ।

અર્થાત્—પ્રમુદ હોવાના કર્મો નથી અને કર્મોને પેતા પણ કરતો નથી.

અને એક બીજો પ્રશ્ન પણ ઉપરિચિત થાય છે કે, જો પરમાત્મા (ઇશ્વર) કર્મોને પ્રેરણા કરતો નથી તો પછી આત્માને કર્મો કેવી રીતે લાગે છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં હું એક ઉદાહરણ આપી સમજાવું છું. માનો કે, એક ઘડો તેલથી ભીંજાયેલો છે, બીજો ઘડો પાણીથી ભીંજાયેલો છે, અને ત્રીજો ઘડો તદ્દન કાંચ છે. રજને એ જ્ઞાન ધોતું નથી કે હું કાંચે કેવી રીતે ચોંટું? પરંતુ જો ઘડો તેલથી ભીંજાયેલો હશે તે ઘડાને રજ વધારે ચોંટશે. જો ઘડો પાણીથી ભીંજાયેલો છે તે ઘડાને રજ ચોંટશે તો ખરી, પણ તેલના ઘડા જેટલી વધારે ચોંટશે નહિ. અને કાંચા ઘડા ઉપર પણ રજ તો પડશે, પરંતુ જો પ્રમાણે પવનદ્વારા રજ પડશે તે જ પ્રમાણે પવનદ્વારા રજ ઉડી જશે. આ જ પ્રમાણે કર્મરજ ચોંટી રાજ્યલોકમાં વ્યાપ્ત છે; પરંતુ ભાવકર્મમાં જેટલી ચીકણા હોય છે તેટલી ચીકણાથી કર્મો આત્માને ચોટી છે. જો ભાવકર્મમાં વધારે ચીકણા હશે તો કર્મો વધારે ચોંટશે અને જો ઓછી ચીકણા હશે તો કર્મવર્ગથી ઓછી ચોંટશે. જો આત્મા કાંચા ઘડાની માફક ભાવ-કર્મની ચીકણાથી રહિત હશે અર્થાત્ તેનામાં રાગદ્વેષ નહિ હોય તો કર્મો પણ ચોંટશે નહિ.

હવે અત્રે પ્રશ્ન એ થાય છે કે, જ્યારે કર્મની વ્યવસ્થા આ પ્રમાણે છે તો પછી કર્મને ઉદયમાં આવવાનું અને સુખ તથા દુઃખ રૂપે પરિણત થવાનું જ્ઞાન કેવી રીતે થઈ શકે? અર્થાત્ કર્મો જડરૂપ હોવાથી સુખદુઃખરૂપે કેવી રીતે પરિણત થઈ શકે? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે શું દવાને એવું જ્ઞાન હોય છે કે, હું પેટમાં જઈને આ પ્રમાણે શરીરમાં ફેરફાર કરીશ? અથવા દૂધને એવું જ્ઞાન હોય છે કે, હું પેટમાં જઈને આ પ્રમાણે રસભાગ અને ખસભાગમાં પરિણત થઈ જઈશ? આમ છતાં પેટમાં ગયા બાદ દવા કે દૂધ પોતાનો શુભ બનાવે છે કે નહિ? કોઈ બૂખ્યા માણસને દૂધ પીવડાવવામાં આવે તો દૂધ પીતાંજ તેની આંખોમાં કેવું તેજ આવી જાય છે? દૂધ કે દવાને તો આ વાતનું જ્ઞાન કે જ્ઞાન હોતું નથી પરંતુ તેનામાં શક્તિ અવશ્ય છે. આજ પ્રમાણે કર્મને એવું જ્ઞાન હોતું નથી કે, મારામાં કેવી શક્તિ છે. પરંતુ જ્યારે કર્મો આત્માને લાગે છે ત્યારે કર્મો પોતાનાં શુભો તો બતાવે જ છે. આત્માને લાગેલાં કર્મોની ચીકણા પ્રમાણે કર્મો ઉદયમાં આવીને સુખ કે દુઃખ આપે છે.

કહેવાનો આશય એ છે કે, દુઃખી જ દુઃખથી સ્પર્શાય છે. કેટલાક લોકો કહે છે કે, આત્માને કર્મબન્ધ થતો નથી, પરંતુ જૈનશાસ્ત્રને આ વાત માન્ય નથી. એટલા જ માટે આ પ્રકારના કથનનું ખંડન કરવા માટે સિદ્ધ, શુદ્ધ, મુક્ત તથા પરિનિર્વાણ થવાની સાથે જ બધાં દુઃખોનો અંત કરવાનું કહેવામાં આવ્યું છે.

કેટલાક લોકો દુઃખનો અંત કરવાનો અર્થ, બેડી કાપવાની સાથે જ પગને કાપી નાંખવો એવા ભાવાર્થમાં કરે છે; અર્થાત્ તે લોકોનું એવું કહેવું છે કે, દુઃખ નષ્ટ થવાની સાથે જ આત્મા પણ નષ્ટ થઈ જાય છે. પરંતુ આ વાત ખોટી છે. આત્મા તો દુઃખનો અંત કરી સુખનિધાન બની જાય છે, પરંતુ નષ્ટ થતો નથી.

જમવાને એમ કહ્યું છે કે, વ્યવહારથી આત્મા અક્રિયા-અવસ્થાને પામે છે અને પરિણામે સિદ્ધ, શુદ્ધ, મુક્ત થઈ પરિનિર્વાણને પામે છે અને બધાં દુઃખોનો અંત કરે છે. જમવાનના આ કથનને હૃદયમાં બેનારીને આપણે આપણી નિયંત્રિના વિચાર કરવા નોંધ્યે

જે આપણે કર્મરહિત થઈ ગયા હોત તો તો આપણા માટે કોઈ પ્રકારના ઉપદેશની આવશ્યકતા જ રહેત નહિ. પરંતુ આપણે હજી અપૂર્ણ છીએ અને એટલાજ માટે આપણને ઉપદેશ સાંભળવાની-સમજવાની આવશ્યકતા છે. શ્રી આચારાંગ સૂત્રમાં કહ્યું છે કે, પૂર્ણતાને પામેલ વ્યક્તિને ઉપદેશ સાંભળવાની આવશ્યકતા હોતી નથી, પરંતુ અપૂર્ણ વ્યક્તિને જ ઉપદેશ સાંભળવાની આવશ્યકતા રહે છે. આપણે હજી અપૂર્ણ છીએ એટલા માટે આપણે ઉપદેશ સાંભળીને શું કરવું જોઈએ, તેનો જોડો વિચાર કરવો આવશ્યક છે. જ્ઞાની અને અજ્ઞાનીની રીતિ-નીતિમાં ધણોજ ભેદ હોય છે. આ વાત સામાન્ય ઉદાહરણ દ્વારા સમજાવું છું. માનો કે, કોઈ વૃક્ષ ઉપર એક બાજુ વાંદરા બેઠો છે અને બીજી બાજુ એક પક્ષી બેઠેલ છે. એટલામાં ખૂબ પવન ચાલવાથી તે વૃક્ષ તૂટીને નીચે પડી ગયું. આવી દશામાં દુઃખ કોને થશે? વાંદરાને દુઃખ થશે કે પક્ષીને? પક્ષી તો પોતાની પાંખોના બળ વડે જાંચે ઉડી જશે, પરંતુ વાંદરા તો તેજ વૃક્ષ નીચે કચડાઈ જશે. આ જ વાત જ્ઞાની અને અજ્ઞાની લોકોને લાગુ પડે છે. આ સંસારરૂપી વૃક્ષ ઉપર તો જ્ઞાની અજ્ઞાની બન્ને પ્રકારનાં લોકો બેઠેલા છે. પરંતુ સસારવૃક્ષ નીચે પડશે ત્યારે જ્ઞાની લોકો તો પક્ષીની માફક ઊર્ધ્વગતિ કરશે અને અજ્ઞાની લોકો તેજ સંસારવૃક્ષની નીચે દબાઈને દુઃખ પામશે.

આ વાત ઉપરથી આપણે શરીરમાં રહેલા છતાં કેવી રીતે નિર્લેપ રહી શકીએ એ જ સાર લેવાનો છે. આ શરીર તો એક દિવસે છૂટવાનું જ છે. મરવાનું તો બધાંયને છે. પરંતુ પક્ષીની માફક ઊર્ધ્વગતિ કરવી એ ઠીક છે, કે વાંદરાની માફક પતિત થઈ જવું એ ઠીક છે, એ વાતનો વિચાર કરો! તમે કહેશો કે, આવા સમયમાં પક્ષીની માફક ઊર્ધ્વગતિ કરવી એ જ યોગ્ય છે. પરંતુ પક્ષીઓને પાંખો તે જ વખતે આવતી નથી પણ પહેલેથી જ તેને પાંખો હોય છે અને તેથી જ આવશ્યકતાના સમયે જોડી શકે છે. આ જ પ્રમાણે તમે પણ આવા સમયે આત્માને ઊર્ધ્વગામી કરી શકો તે બાબતનો ઉપાય પહેલેથી વિચારી રાખો. કહેવન પણ છે કે, આગ લાગે ત્યારે કુવો ખાદવો શા કામનો? આ જ પ્રમાણે આત્માને ઊર્ધ્વગામી બનાવવા માટે પહેલેથી જ અભ્યાસ કરો. શાસ્ત્રકારો આપણને મોક્ષનો માર્ગ એટલા જ માટે બતાવે છે કે, આપણે મોક્ષના માર્ગે જવાનો અભ્યાસ પહેલેથી કરી શકીએ. શાસ્ત્રમાં કહેલી વાતને હૃદયમાં બેસાડી અને તે પ્રમાણે આચરણ કરવાથી જ આત્માનું કલ્યાણ થઈ શકે છે. આત્મા જ કર્મરહિત થઈ સિદ્ધ, ભુદ્ધ અને મુક્ત થઈ પરમાત્મા બની શકે છે. કેટલાક લોકો આત્માને ભુદો અને પરમાત્માને ભુદો માને છે. પરંતુ જ્ઞાની-ઓની તાત્ત્વિક દૃષ્ટિએ આત્મા અને પરમાત્મા સમાન જ છે. કર્મજન્મનથી રહિત થવાથી આ આત્મા જ પરમાત્મા બની જાય છે. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે, આઠ કર્મોનાં બંધનથી જે બંધાયેલા છે તે જ્ઞાતાત્મા છે, અને આઠ કર્મોનાં પાશથી જે મુક્ત થઈ ગયા છે તે પરમાત્મા છે. શાસ્ત્રના આ કથનાનુસાર આપણે આત્મા પણ આઠ કર્મોથી મુક્ત થઈ સિદ્ધ, ભુદ્ધ અને મુક્ત થઈ શકે છે. જો આપણે આત્માનું કલ્યાણ કરવા માહિતિ છીએ તો કર્મ-બંધનમાંથી મુક્ત થવાનો આપણે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. કર્મજન્મનમાં આત્માની પરવંચના અને કર્મમુક્તિમાં આત્માની સ્વતંત્રતા રહેલી છે. એટલા માટે કર્મજન્મમાંથી આત્માને મુક્ત કરી સ્વતંત્ર બનાવવો પુરૂષાર્થ કરવો જોઈએ. આ જ સમ્યક્ પુરૂષાર્થ છે.

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૪ અષાઢ વદ ૫ રાવવાર

પ્રાર્થના

શ્રી મુનિમુવત સાહબા, દીનદયાલ દેવ તજા દેવ કે;
તરજી તારજી મજુ મો ભજી, ઉજાવલ ચિત સમરુ' નિત્યમેવ કે.

શ્રી મુનિમુવત સાહબા ॥ ૧ ॥

—વિનયચંદ્રક કુંભક ચાલીશી.

શ્રી મુનિમુવતનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

પરમાત્માની પ્રાર્થના આત્માને માટે માર્ગદર્શક છે. પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવાથી આત્મા, સંસારની બૂલ બૂલામણીમાં ન પડનાં મોક્ષના સીધા માર્ગે ચડી શકે છે. સન્માર્ગે મળી જવો એ કાંઈ સામાન્ય વાત નથી. સંસારવ્યવહારમાં પણ દૃષ્ટિપાત કરવાથી રપટ જાણાય છે કે, સન્માર્ગે બતાવનાર માર્ગદર્શક મળવો બહુ જ મુશ્કેલ છે. કોઈ નવું મકાન બનાવવા માટે નકશો બનાવવો એ કુશળ કારીગરનું કામ છે. તેથી જો નકશો તૈયાર કરનાર કોઈ મરી જાય તો પછી મકાન બનાવવાનું કામ સરળ થઈ જાય છે. આ જ પ્રમાણે મુક્તિના જે માર્ગમાં બેઠેલા પ્રકારની મુશ્કેલીઓ છે તે માર્ગને સરળ કરી દેવો એ કાંઈ સાધારણ કામ નથી. પરમાત્માની પ્રાર્થનાથી મુક્તિનો માર્ગ સરળ થાય છે. એટલા માટે પરમાત્માની પ્રાર્થના કરો કે જેથી મોક્ષમાં જવાનો તમારો માર્ગ સરળ થઈ જાય.

રાસ્ટ્રકાર મોક્ષનો સીધો માર્ગ બતાવવા માટે જ સિદ્ધાન્તની વાત કહે છે. સિદ્ધાન્તની આ વાતને હૃદયમાં સ્થાન આપવાથી મોક્ષનો સીધો માર્ગ મળી જાય છે. પ્રાર્થના દ્વારા મોક્ષનો માર્ગ સીધો થાય છે અને સિદ્ધાન્ત પણ મોક્ષે જવાનું માર્ગસૂચન કરે છે. પરંતુ તે માર્ગે ચાલવું એ તો આપણું જ કામ છે. સિદ્ધાન્તે જે મોક્ષમાર્ગ બતાવ્યો છે તે માર્ગે આપણે ચાલીએ તો જ આપણે યથેષ્ટ સ્થાને પહોંચી શકીએ. કોઈ પણ ધર્મ કે સિદ્ધાન્ત પ્રત્યેક જીવાત્માને કર્મબંધનો તોડીને મોક્ષના માર્ગે જવાનો જ ઉપદેશ આપે છે. પરંતુ સિદ્ધાન્તના આ ઉપદેશને સક્રિય રૂપ આપવામાં આવે તો જ મોક્ષના માર્ગે ચડી શકાય. મોક્ષસ્થાને જવા માટે ભગવાને જે ૭૩ પગથીયા બતાવ્યાં છે તે પૈકીના ૨૬ માં પગથીયા વિશે હવે વિચાર કરવામાં આવે છે:—

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ—બોલ ઓગણત્રીસમે

૨૬ માં બોલમાં વ્યવહાર વિશે વિચાર કરવામાં આવ્યો છે. વ્યવહાર અર્થાત્ પૂર્વ-મંચિન ક્રમેનો નાશ થવાથી મુખ-સાના પેદા થાય છે અને મંચમમા સાન્નિ આવે છે. જો મંચમમાં સાન્નિ ન આવે તો સમજનું જોડણું કે, વ્યવહાર અર્થાત્ પૂર્વમંચિન ક્રમેનો

નાશ બરાબર થયો નથી. દરે શાસ્ત્રમાં સુખસાતાના બોલ વિશે ગૌતમશાસ્ત્રીએ ભગવાન મહાવીરને પ્રશ્ન પૂછ્યો છે કે:-

બોલ ઓગણત્રીસમો.

(૨૯) મુદ્દસાણં મંતે ! જીવે કિં જળયઈ ?

અર્થાત્—હે ભદ્રન્ત ! સુખસાતાથી જીવને શો લાભ થાય છે? આ પ્રશ્ન વિશે વિચાર કરનાં પહેલાં સુખસાતાના અર્થ વિશે વિચાર કરવો આવશ્યક છે.

મુદ્દસાણં—આ પાઠનો એક અર્થ તો સુખસાતા થાય છે અને બીજો અર્થ પ્રાકૃત-વ્યાકરણના નિયમાનુસાર ચક્રારતો લોપ ન કરવાથી સુખશબ્દ પાણ થાય છે. અત્રે એક પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે કે, સુખ-શાન્તિ તો બધા લોકો ચાહે છે, અને સંયમથી પણ ત્યારે સુખ-શાન્તિની પ્રાપ્તિ થાય છે ત્યારે સંયમને માટે કયા પ્રકારની સુખ-શાન્તિનો ત્યાગ કરવો પડે છે અને સંયમમાં કયા પ્રકારની સુખ-સાતા મળે છે? અત્રે કેવા પ્રકારની સુખ-સાતાનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે એ આપણે જોવાનું છે.

આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, ૨૬ માં બોલમાં અર્થાત્ સુખ-સાતાના બોલમાં કશકમથી પાઠાન્તર થઈ ગયો છે. આ સંબંધમાં ટીકાકાર કહે છે કે, સુખસાતા-સુખસાયા શબ્દમાંથી ચક્રારતો લોપ કરવામાં ન આવે તો સુખશબ્દ શબ્દ બને છે. સુખશબ્દનો અર્થ સુખથી સુવું એવો થાય છે. સુખશબ્દના પાણ ચાર ભેદ કરવામાં આવેલ છે. શ્રી સ્થાનાંગ સૂત્રનાં ચોથા સ્થાનમાં ભગવાને કહ્યું છે કે, હે ગૌતમ! સુખશબ્દના મેં ચાર ભેદ કર્યા છે.

પહેલો ભેદ મુંડ થઈને નિર્ઘન્ય-પ્રવચન પ્રતિ નિઃસદ્ધિ રહેવાનો છે. જે મુંડ થઈને નિર્ઘન્ય-પ્રવચન પ્રતિ નિઃસદ્ધિ રહે છે તે સુખ-શબ્દના ઉપર ચપન કરનારો છે. કેટલાક લોકો કહે છે કે, સર્વપ્રથમ કયાયનું મુંડન કરવું જોઈએ અને પછી શિરો-મુંડન કરવું જોઈએ. જે કયાયનું મુંડન બરાબર કરવામાં આવ્યું હોય તો પછી શિરોમુંડન કરવામાં ન આવે તો પણ કંઈ વાંધો નથી. આ પ્રમાણે કહેનાર લોકોને પૂછવું જોઈએ કે, કયાયનું મુંડન થયું છે કે નહિ તે વાતની ખાતરી શી રીતે થઈ શકે? કારણ કે કયાયનું મુંડન થયું એ અન્તરંગ લાવ-વચ્ચુ છે. આ લાવ વાતને વ્યવહારમાં કેવી રીતે જાણી શકાય? એટલા માટે અહીં મુંડ થવાનો સંબંધ શિરોમુંડન કરવા સાથે જ છે.

સર્વપ્રથમ વ્યવહાર સાધવામાં આવે છે અને ત્યારબાદ નિશ્ચય સાધવામાં આવે છે. તમે લોકો આ વાતને નમારા વ્યવહારિક કામમાં તો જૂલી જતા નથી, પરંતુ ધર્મના કામમાં વ્યવહારને પડતો મૂકી નિશ્ચયને જ પ્રધાનપદ આપો છો. આમ કરવું તે એક રીતે ધર્મનું સ્વરૂપ જૂલી જવા સમાન છે. જ્યારેયને માટે તો વ્યવહાર જ જાણવા યોગ્ય છે. નિશ્ચય તો જ્ઞાતી લોકો જ જાણે છે. એટલા માટે એકદમ નિશ્ચયને પકડી બેસો નહિ, પરંતુ પહેલાં વ્યવહારની રક્ષા કરો.

માનો કે, કેાઈ મંજુસમાં સધુનામાં બધા સુદો રહેલાં છે પરંતુ તેનું શિંગ સાધુનું નથી. તો મુ નમે તે મંજુસને સધુ મનીને વલ્લ કરેલાં? તે મંજુસનો વેશ સાધુનો ન

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૪ અષાઠ વદ ૫ રાવવાર

પ્રાર્થના

શ્રી મુનિમુવત સાધના, દીનદયાલ દેવ તળા દેવ કે;
તરણ તારણ મણુ મો બળી, ઉત્તરવલ ચિત્ત સમરુ' નિત્યમેવ કે.

શ્રી મુનિમુવત સાધના ॥ ૧ ॥

—વિનયવંદ્ય કુંભ શાલીથી.

શ્રી મુનિમુવતનાથ બગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

પરમાત્માની પ્રાર્થના આત્માને માટે માર્ગદર્શિકા છે. પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવાથી આત્મા, સંસારની બૃહ જૂઠામણીમાં ન પડનાં મોક્ષના સીધા માર્ગે ચલી શકે છે. સન્માર્ગ મળી જવો એ કાંઈ સામાન્ય વાત નથી. સંસારવ્યવહારમાં પણ દષ્ટિપાત કરવાથી ૨૫૯ જાણાય છે કે, સન્માર્ગ બનાવનાર માર્ગદર્શક મળવો બહુ જ મુશ્કેલ છે. કોઈ નવું મકાન બનાવવા માટે નકશો બનાવવો એ કુશળ કારીગરનું કામ છે. તેથી જો નકશો તૈયાર કરનાર કોઈ મરી જાય તો પછી મકાન બનાવવાનું કામ સરળ થઈ જાય છે. આ જ પ્રમાણે મુક્તિના જે માર્ગમાં અનેક પ્રકારની મુશ્કેલીઓ છે તે માર્ગને સરળ કરી દેવો એ કાંઈ સાધારણ કામ નથી. પરમાત્માની પ્રાર્થનાથી મુક્તિનો માર્ગ સરળ થાય છે. એટલા માટે પરમાત્માની પ્રાર્થના કરો કે જેથી મોક્ષમાં જવાનો તમારો માર્ગ સરળ થઈ જાય.

શાસ્ત્રકાર મોક્ષનો સીધો માર્ગ બનાવવા માટે જ સિદ્ધાન્તની વાત કહે છે. સિદ્ધાન્તની આ વાતને હૃદયમાં સ્થાન આપવાથી મોક્ષનો સીધો માર્ગ મળી જાય છે. પ્રાર્થના દ્વારા મોક્ષનો માર્ગ સીધો થાય છે અને સિદ્ધાન્ત પણ મોક્ષે જવાનું માર્ગસૂચન કરે છે. પરંતુ તે માર્ગે ચાલવું એ તો આપણુ જ કામ છે. સિદ્ધાન્તે જે મોક્ષમાર્ગ બતાવ્યો છે તે માર્ગે આપણે ચાલીએ તો જ આપણે યથેષ્ટ સ્થાને પહોંચી શકીએ. કોઈ પણ ધર્મ કે સિદ્ધાન્ત પ્રત્યેક જીવાત્માને કર્મબંધનો તોડીને મોક્ષના માર્ગે જવાનો જ ઉપદેશ આપે છે. પરંતુ સિદ્ધાન્તના આ ઉપદેશને સક્રિય રૂપ આપવામાં આવે તો જ મોક્ષના માર્ગે ચલી શકાય. મોક્ષસ્થાને જતા માટે બગવાને જે ૭૩ પગથીયાં બતાવ્યાં છે તે પૈકીના ૨૬ મા પગથીયા વિશે હવે વિચાર કરવામાં આવે છે.—

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ—બોલ ઝાગણીસમે

૨૮ મા બોલમાં વ્યવહાર વિશે વિચાર કરવામાં આવ્યો છે. વ્યવહાર અર્થાત્ પૂર્વ-સચિત ક્રમેનિ નાચ થવાથી સુખ-સાતા પેદા થાય છે અને સંવયમાં યાન્તિ આવે છે. ન આવે તો સમગ્રજીવ જોઈએ કે, વ્યવહાર અર્થાત્ પૂર્વસચિત ક્રમેનિ

નાશ બરાબર થયો નથી. દરે શાસ્ત્રમાં સુખસાતાના બોલ વિશે ગૌતમસ્વામીએ જગવાન મહાવીરને પ્રશ્ન પૂછ્યો છે કે:-

બોલ ઓગણત્રીસમા.

(૨૯) મુદસાણું મંતે ! જીવે કિં જળયદ ?

અર્થાત્—હે ભદ્રન્ ! સુખસાતાથી જીવને ગો લાભ થાય છે ? આ પ્રશ્ન વિશે વિચાર કરનાં પહેલાં સુખસાતાના અર્થ વિશે વિચાર કરવો આવશ્યક છે.

મુદસાણું—આ પાકેનો એક અર્થ તો સુખસાતા થાય છે અને બીજો અર્થ પ્રાકૃત-વ્યાકરણના નિયમાનુસાર ચકારનો લોપ ન કરવાથી સુખશય્યા પાણુ થાય છે. અન્ને એક પ્રશ્ન ઉપરિચિત થાય છે કે, સુખ-શાન્તિ તો બધા લોકો આહે છે, અને સંયમથી પાણુ ત્યારે સુખ-શાન્તિની પ્રાપ્તિ થાય છે ત્યારે સંયમને માટે કયા પ્રકારની સુખ-શાન્તિનો ત્યાગ કરવો પડે છે અને સમયમાં કયા પ્રકારની સુખ-સાતા મળે છે ? અન્ને કેવા પ્રકારની સુખ-સાતાનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે એ આપણે જોવાનું છે.

આ પ્રશ્નો ઉત્તર એ છે કે, ૨૯ મા બોલમાં અર્થાત્ સુખ-સાતાના બોલમાં કાલક્રમથી પાકાન્તર થઈ ગયો છે. આ સંબંધમાં ઠીકઠીર કહે છે કે, સુખસાતા-સુખસાયા શબ્દમાંથી ચકારનો લોપ કરવામાં ન આવે તો સુખશય્યા શબ્દ બને છે. સુખશય્યાનો અર્થ સુખથી સુવું એવો થાય છે. સુખશય્યાના પાણુ આર બેઠ કરવામાં આવેલ છે. શ્રી સ્થાનાંગ મૂર્તનાં યોધા સ્થાનમાં ભગવાને કહ્યું છે કે, હે ગૌતમ ! સુખશય્યાના મેં આર બેઠ ક્યાં છે.

પહેલો બેઠ મુંડ થઈને નિર્ઝન્ય-પ્રવચન પ્રતિ નિઃસંદિહ રહેવાનો છે, જે મુંડ થઈને નિર્ઝન્ય-પ્રવચન પ્રતિ નિઃસંદિગ્ધ રહે છે તે સુખ-શય્યા ઉપર સપન કરનારો છે. કેટલાક લોકો કહે છે કે, સર્વપ્રથમ ક્યાયનું મુંડન કરવું જોઈએ અને પછી શિરો-મુંડન કરવું જોઈએ. જો ક્યાયનું મુંડન બરાબર કરવામાં આવ્યું હોય તો પછી શિરોમુંડન કરવામાં ન આવે તો પાણુ કાંઈ વાંધો નથી. આ પ્રમાણે કહેનાર લોકોને પૂછવું જોઈએ કે, ક્યાયનું મુંડન થયું છે કે નહિ તે વાતની ખાતરી શી રીતે થઈ શકે ? કારણ કે ક્યાયનું મુંડન થયું એ અન્નરંગ લાવ-વગ્નુ છે. આ લાવ વાતને વ્યવહારમાં કેવી રીતે જાણી શકાય ? એટલા માટે અહીં મુંડ થવાનો સંબંધ શિરોમુંડન કરવા સાથે જ છે.

સર્વપ્રથમ વ્યવહાર સાધવામાં આવે છે અને ત્યારબાદ નિશ્ચય સાધવામાં આવે છે, તમે લોકો આ વાતને તમારા વ્યાવહારિક કામમાં તો જુલો જતા નથી, પરંતુ ધર્મેના કામમાં વ્યવહારને પડતો મૂકી નિશ્ચયને જ પ્રધાનપદ આપો છો. આમ કરવું તે એક રીતે ધર્મનું સ્વરૂપ જુલો જતા સમાન છે. હજારથને માટે તો વ્યવહાર જ જાણવા યોગ્ય છે. નિશ્ચય તો જાતી લોકો જ જાણે છે. એટલા માટે એકદમ નિશ્ચયને પકડી બેસો નહિ, પરંતુ પહેલાં વ્યવહારની રક્ષા કરો.

માનો કે, કોઈ મજાસમાં સપુનાનાં બધાં ગુણો રહેલાં છે પરંતુ તેનું સિંગ સાધુનું નથી. તો શું તમે તે મજાસને સાધુ મનીને વદન કરો ? તે મજાસનો વશ સાધુનો ન

હોવાથી તમે તેને વંદન નહિ કરો. બવદારમાં વેશથી જ સાધુ ઓગળી શકાય છે. શ્રી ભગવતી સૂત્રમાં કહ્યું છે કે, જાગ્રણ કેવલી અર્થાત્ જોને કેવલજ્ઞાન તો થયું છે, પણ તે કેવલજ્ઞાન અન્તરંગ છે અને બાહ્ય સિંગ બદલ્યું નથી, અથવા અવસર ન હોવાને કારણે સિંગ બદલી શકાયું નથી, એવા કેવલીને આવક વંદન કરવા જતો નથી. કારણ કે જે ભાવ વાત છે તેને તે આવક જાણતો નથી. આ પ્રમાણે શાસ્ત્રમાં પણ બવદારની રક્ષા પહેલાં કરવામાં આવી છે. પરંતુ આજકાલ અનેક લોકો નિશ્ચયના નામે બવદારનો ઉચ્છેદ કરે છે. તમે લોકો ક્યાંય પત્ર લખો છો ત્યાં સાધુઓ વિશે એમ લખો છો કે, મોરબીમાં દસ કાજી ખીરાજો છે. પરંતુ તમને શું એ વાતની ખાતરી છે કે બધા સાધુઓમાં ભાવ સાધુના છે. તમને એ વાતની ખબર નથી, છતાં બવદાર જોઈને તમે બધાને સાધુ માનો જ છો. આ પ્રમાણે જે બવદારમાં સાધુનાનું સિંગ ધારણ કરે છે તેને જ સાધુ માનવામાં આવે છે; અને સાધુતાનાં ગુણો હોવા છતાં જે શુદ્ધિનો વંચ ધારણ કરે છે તેને શુદ્ધિ જ માનવામાં આવે છે. કહેવાનો આશય એ છે કે, મુઠ્ઠા થવાનો અર્થ સિરામુંડન કરવાનો છે. ભગવાન કહે છે કે, જે મુઠ્ઠા થઈને નિર્ઘ્ન-અ-પ્રવચન પ્રતિ નિઃશંક રહે છે તે સુખશ્યા ઉપર ચયન કરે છે.

મુઠ્ઠા થવા છતાં પણ કેટલાક લોકો નિર્ઘ્ન-અ-પ્રવચન પ્રતિ સંકારીય રહે છે. ભગવાનના કથનાનુસાર સિરામુંડન કરનાર આવા સાધુ પણ દુઃખશ્યા ઉપર સુનારો હોય છે. મુઠ્ઠા થઈને જે સાધુ નિર્ઘ્ન-અ-પ્રવચન પ્રતિ મુદ્દગદિત રહે છે તે જ સાચો સાધુ છે અને તે જ સુખશ્યા ઉપર ચયન કરનારો છે.

ખીજી સુખશ્યા એ છે કે, મુઠ્ઠા થઈને સ્વલાભમાં જ આનંદ માનવો અને પર-લાભની અપેક્ષા ન રાખવી. જે વ્યક્તિ ખીજનના લાભના આધારે આનંદ માને છે તે દુઃખ-શ્યા ઉપર સુનારો છે એમ કહેવાય. આજે તમારા લોકોમાં જે દુઃખ જોવામાં આવે છે તે દુઃખ ક્યાંથી આવ્યું છે તેનો વિચાર કરો. મનુસ્મૃતિમાં કહ્યું છે કે:-સર્વ જાનવંશં ક્ષલં અર્થાત્-સ્વાધીનતામાં જ સુખ છે. તમે પણ એ કહેવન સાંભળી હસો કે, ‘પરાધીન સપને હું સુખ નાહો’ અર્થાત્ પરાધીનને સ્વપ્નમાં પણ સુખ હોતું નથી.

નીતિકારાનું આ ક્ષય જાણનાં હોવા છતાં આજે તમે લોકો પરાધીનતાની બેડીમાં જકડાએલા છો. તમે પોતે જ પરાધીનતાને જોવાથી છે અને તેથી આજે વધારે દુઃખ પ્રવર્તતું જોવામાં આવે છે. તમારામાં અન્યારે એટલી બધી પરાધીનતા આવી ગઈ છે કે, તમને સ્વાધીનતાનો વિચાર સરખો પણ આવતો નથી. પણ એક વાત હમેશાં ખ્યાનમાં રાખશો કે, સાચું સુખ હમેશાં સ્વાધીનતામાં જ રહેલું છે. પરાધીનતામાં સુખ નહિ પણ દુઃખ જ છે. એટલા જ માટે ભગવાને કહ્યું છે કે, જે માણસ સ્વલાભમાં જ આનંદ માને છે, ખીજનના લાભની અપેક્ષા રાખતો નથી, તે જ માણસ સુખશ્યા ઉપર ચયન કરનારો છે.

જે માણસ જોગ્યો તો ખાવ છે પરંતુ જોગ્યો બનાવવાનું જાણતો નથી તે માણસ સુખશ્યા ઉપર સુનારો છે કે દુઃખશ્યા ઉપર સુનારો છે તેનો તમે વિચાર કરો. હું જાણજીમાં કેટલાક બાહ્ય સાધે મગલેજી ગયા હતા. અમે જેટલા જણ ગયા હતા

તેટલામાં કેવળ એક જ માણસ રસોઈ બનાવવાનું જાણતો હતો. બીજા કોઈ રસોઈ બનાવવાનું જાણતા ન હતા. તે જાણકાર માણસે રસોઈ બનાવી અને અમે બધાએ ખાધી. પાછા ફરતી વખતે અમારામાંના એક છોકરાએ તેની માતાને કહ્યું કે, હવે આપણે ત્યારે બહાર જવાનું થાય ત્યારે તે રસોઈ બનાવનાર માણસને સાથે લઈ જવો જોઈએ. આ સાંભળી માતાએ જવાબ આપ્યો કે, તે રસોઈ કરનાર માણસ કાંઈ તારા બાપનો નોકર નથી કે તારી સાથે આવશે ? આ પ્રમાણે જે માણસ પરાધીન રહે છે તે માણસને કષ્ટો સહેલાં પડે છે અને આવાં કદુ વચનો પણ સાંભળવાં પડે છે. એટલા જ માટે ભગવાને જગજીવોને સ્વોધીને કહ્યું છે કે, પરાધીનતામાં દુઃખ છે અને સ્વાધીનતામાં મુખ્ય છે, મુખ્યશબ્દા ઉપર સૂચું એ સારું છે અને દુઃખશબ્દા ઉપર સૂચું એ દુઃખદાયક છે.

તમે લોકો જે ચીજોનો ઉપયોગ કરો છો અને જે ચીજને કારણે તમે અભિમાન કરો છો તે ચીજોમાંની કોઈ ચીજને તમે બનાવી શકો છો ? જે બનાવી શકતા નથી તો એ તમારી સ્વાધીનતા છે કે પરાધીનતા તેનો વિચાર કરો. સિદ્ધાન્તમાં કહ્યું છે કે, રાજા કુમાર હોય કે શેઠકુમાર હોય પણ પ્રત્યેક કુમારે જરૂર કળા શીખવી આવશ્યક છે. જરૂર કળામાં જીવનસંબંધી બધી આવશ્યકતાઓને પૂરી પાડનાર ચીજો બનાવવાની અને તે ચીજોનો ઉપયોગ કરવાની કળાનો સમાવેશ થઈ જાય છે. આ જરૂર કળા શીખી લેવાથી જીવન પરાધીન નહિ પણ સ્વાધીન-સ્વતંત્ર બની જાય છે. આજે લોકો પરાવલખી-પરાધીન હોવા છતાં અભિમાન કરે છે એ જ આશ્ચર્યનો અને દુઃખનો વિષય છે. જીવનને સ્વતંત્ર બનાવવા માટે કલાનું સંપાદન કરવું આવશ્યક છે.

શ્રી માતાસૂત્રમાં મેઘકુમારના અધ્યયનમાં જરૂર કલાનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. તે જરૂર કલામાં એક કલા અન્નવિધિની છે. આ અન્નવિધિ કલામાં અન્ન કેવી રીતે પેદા કરવું, કેવી રીતે અન્નને સુરક્ષિત રાખવું અને કેવી રીતે અન્નને પકાવીને ખાવું વગેરેનું ક્લાસિકલ આચાર્ય જાય છે; અર્થાત્ કૃષિકર્મની સાથે જ કૃષિદ્વારા ઉત્પન્ન થયેલ વસ્તુની રક્ષા અને તેના ઉપયોગની વિધિ પણ માણસ પડે છે. આ કલાનાં પણ શાસ્ત્રમાં ત્રણ મેઘ પાડવામાં આવ્યાં છે. સર્વપ્રથમ કલાને સૂત્રથી જાણવી જોઈએ, પછી જાણેલી કળાને અર્થથી સમજવી જોઈએ, અને અન્તે જાણેલી અને સમજેલી કળાને કર્મથી કાર્યમાં પરિણત કરવી જોઈએ.

જે કોઈ માણસ, કોઈ કળાને સૂત્રથી તો જાણે છે પરંતુ અર્થથી તેને સમજતો નથી અને કર્મથી તેને આચરણમાં ઉતારતો નથી તો તે માણસ કલાસંપાદનમાં હજી અપૂર્ણ છે એમ સમજવું જોઈએ. પૂર્ણ કળાકુશળ માણસ તો તેજ કદી શકાય કે જે માણસ સૂત્રથી, અર્થથી અને કર્મથી કળાનું સંપાદન કરતો હોય. અન્નવિધિની માફક વસ્ત્રવિધિ, ગૃહવિધિ વગેરેની પણ કળા છે. જે માણસ આ જરૂર કળાઓનું સંપાદન કરતો હતો તેજ માણસ પદેલાં 'કળાકુશળ' કહેવાતો હતો. આજે તો કળા પ્રાયઃ નટ થવા પામી છે. આજે લોકો તૈયાર ચીજ લઈને પરાધીન બની રહ્યા છે. જ્યાં તૈયાર ચીજ લેવામાં પોતાને સ્વાધીન અને નિઃપ્રાપ માતે છે, પરંતુ સિદ્ધાન્ત તો કહે છે કે, પરાવલખી-પરાધીન રહેનાર દુઃખશબ્દા ઉપર સ્નાતો છે અને સ્વલક્ષી-સ્વધીન રહેનાર મુખ્યશબ્દા ઉપર સ્નાતો છે. તમે લોકો મુંદર મંત્રનમાં રોડો છો, મિટ્ટ બેઝન્ટ દેશો છો અને પેતાને મુખી માનો છો, પરંતુ તમે

લોકો તે ગીતોના પરાધીન હોવાથી શાસ્ત્રકારો તે તમને દુઃખશય્યા ઉપર યનારા જ કહે છે. કાંઈક જ એવો બીજો દરો કે જે પોતાને રહેવાની ઝુંપડી બનાવવાનું બળવો ન હોય ? પરંતુ તમે લોકો જે મકાનમાં રહો છો તે મકાન તમે બનાવી શકો છો ? ને નહિ. તો તમે સ્વાધીન છો કે પરાધીન ? વાસ્તવમાં સ્વાધીન માણસ જ સુખી છે અને પરાધીન માણસ જ દુઃખી છે. આ વાતને દષ્ટિમાં રાખીને જ મુદિધિરના મહેલ કરતાં વ્યાસની ઝુંપડી શ્રેષ્ઠ ગણવામાં આવેલ છે.

કહેવાનો આશય એ છે કે, સ્વલાભમાં આનંદ માનવો અને પરલાભની આશા ન કરવી એ જ સાધુને માટે સુખશય્યા છે. સુખશય્યા ઉપર શયન કરવાથી મન અવ્યાકુલ બને છે. જે માણસ પરાધીન-પરતંત્ર હોતો નથી તે જ માણસનું મન અવ્યાકુલ હોય છે. પરંતુ તમે લોકો પરતંત્ર છો અને તમારું મન પણ વ્યાકુલ રહે છે છતાં પોતાને સુખી માની રહ્યા છો એ આશ્ચર્યકારક ખીના છે. મન વ્યાકુલ બનાવવા ન હેતું એમાં જ સાચું સુખ છે. બાહ્ય પદાર્થોમાં સુખ નથી. આ કથનનો સાર એ જ છે કે, મનની અવ્યાકુલતા જ સુખશય્યા છે અને મનની વ્યાકુલતા જ દુઃખશય્યા છે. સુંદર મહેલમાં રહેવા છતાં અને મિષ્ટ ભોજન ખાવા છતાં મન વ્યાકુલ હોવાને કારણે દુઃખ પેદા થાય છે. આથી વિપરીત ધાસની ઝુંપડીમાં રહેવા છતાં અને લૂખુંસૂકું ભોજન ખાવા છતાં મન અવ્યાકુલ રહેવાને કારણે સુખ પેદા થાય છે. મનની વ્યાકુલતાથી દુઃખ પેદા થાય છે અને મનની અવ્યાકુલતાથી સુખ પેદા થાય છે. આ વાતનું સમર્થન કરતાં સિદ્ધાન્તમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે:—

તં સંથારં નિસન્નો મુણિવરો નહ રાગવિમ્મોહો ।

પાવદ જં મુત્તિસુદં કુતો તં ચક્ષવદ્દિઓ ॥

અર્થાત્—ધાસની પથારી ઉપર શયન કરનાર, રાગદ્વેષ મોહાદિને નષ્ટ કરનાર મુનિવર જે આનંદ સુખ ભોગવે છે તે આનંદસુખ અકવર્તન પણ ક્યાંથી હોય !

બાહ્ય વૈભવ ગમે તેવો હોય પણ જો મન વ્યાકુલ રહેતું હોય તો દુઃખ છે એમ સમજવું જોઈએ. અને બાહ્ય વૈભવ ઓછો હોય અથવા ન હોય પણ જો મન અવ્યાકુલ હોય તો સુખ જ છે એમ સમજવું જોઈએ. આ કથનાનુસાર જે સાધુ પરાધીન છે અને જેનું મન વ્યાકુલ રહે છે એ દુઃખી છે અને જે સાધુ સ્વાધીન છે, જે પોતાનું કામ પોતાની મેજે કરી લે છે અને જેનું મન અવ્યાકુલ રહે છે તે સુખશય્યા ઉપર શયન કરનાર છે અર્થાત્ સુખી છે. પહેલાંના લોકો એવા હતા કે, તેઓ પ્રાણ આપવાનો તો સ્વીકાર કરી લેતા હતા પરંતુ પરતંત્રતાનો સ્વીકાર કદાપિ કરતા નહિ. પણ મસાર પરિવર્તનશીલ છે એટલા માટે હવે એવો ક્રમ બદલાઈ ગયેલો જોવામાં આવે છે અને લોકો પરતંત્રતામાં જ મળે આનંદ માનતા હોય એમ જણાય છે.

ત્રીજી સુખશય્યા બનાવના બગવાન કહે છે કે, વિશ્વોનું ધ્યાન પણ ન કરવું. વિશ્વોનો આનંદને માટે ભોગ કહેવા એ વાત તો દુઃ સહી પરંતુ વિશ્વોનું ધ્યાન પણ ન કરવું એ ત્રીજી સુખશય્યા છે.

ચોથી સુખશય્યા એ છે કે, ગમે તેવી આપત્તિ આવી પડે તો પણ આપત્તિના સમયે સહિષ્ણુતાપૂર્વક કષ્ટ સહન કરવું અને પ્રસન્નચિત્ત રહેવું. દુઃખ માથે પડે ત્યારે એમ વિચારવું કે, જો હું આ દુઃખોને પ્રસન્નતાપૂર્વક સહન કરીશ તો તો મને નિર્જરા થશે અને જો દુઃખપૂર્વક સહન કરીશ તો મને કર્મબંધ થશે. અનેક મહાત્માઓ તો કર્મોની ઉદારણા કરીને દુઃખોને સમતાપૂર્વક સહન કરે છે, તો પછી મારી ઉપર આવી પડેલી આપત્તિથી મારે શા માટે ગમરાધ જવું જોઈએ ? જો દુઃખો આવ્યાં છે તે કર્યા વિના તો આવ્યાં નથી. મેં દુઃખોને જન્મ આપ્યો છે ત્યારે જ આવ્યાં છે. ને હવે ત્યારે આ દુઃખો માથે આવી પડ્યાં છે તો મારે તે દુઃખોને સમતાપૂર્વક અને ધૈર્યપૂર્વક સહેવ જ જોઈએ. જો કોઈ ધૈર્યપૂર્વક દુઃખોને સહન કરે છે તે સુખશય્યા ઉપર શયન કરનાર છે એમ સમજવું જોઈએ.

સુખસાતાના પાઠાન્તર વિષે અત્રે વિવેચન કરવામાં આવેલ છે. સૂત્રમાં આવેલા ‘સુખસાયા’ શબ્દનાં સુખસાતા અને સુખશય્યા એમ બન્ને અર્થો કરવામાં આવે છે. સુખ-શય્યાના ચાર ભેદ પાડી જે આગળ વિવેચન કરવામાં આવેલ છે તેનો સાર માત્ર એજ છે કે, સુખ બહારનાં પદાર્થોમાં નહિ પણ અંદર જ છે. સુખ સ્વાધીનતામાં છે, પરાધીનતામાં નથી. પરાધીનતા જેટલી વધે છે તેટલું દુઃખ પણ વધવા પામે છે. આથી વિપરીત, જે જેટલો સ્વાધીન હોય છે તેટલો તે સુખી છે. તમે લોકો એમ કહો તો હા કે, પરતંત્રતામાં દુઃખ છે અને સ્વતંત્રતામાં સુખ છે; પરંતુ વ્યવહારમાં આ વાતને તમે ભૂલી જાઓ છો. પરતંત્ર રહેવું એ બાલદશા છે. જે લોકો તમારા સાચા હિતેથી હશે તે લોકો તો તમને આ બાલદશામાંથી બહાર કાઢવાનો જ પ્રયત્ન કરશે. જો તમે બાલદશાને દૂર કરવા ચાહતા હો તો સ્વાધીન બનવાનો પ્રયત્ન કરો. તમે લોકો મોટરમાં તો બેસો છો પણ મોટર બનાવનાં કે ચલાવનાં તમે જાણવા નથી. કૂચવર મોટર ચલાવે છે પણ જો તે કોઈ વખતે ખાડામાં પાડી દે તો ? આ પ્રમાણે આવી વાતોને ધ્યાનમાં રાખી પરાધીનતાને દૂર કરી સ્વતંત્ર બનો. આખરે સ્વતંત્ર બનવામાં જ સુખ છે. કદાચ તમે એમ કહો કે, તૈયાર થયેલ ઘીજી લેવામાં તેમજ વાપરવામાં પાપ લાગતું નથી. એટલા માટે ચોતાના હાથે કોઈ ઘીજી બનાવવા કરનાં તૈયાર કરેલી ઘીજી લેવી એ જ હીક છે. તો આ પ્રમત્તા ઉત્તરરૂપે શ્રાવકોનું વર્ણન કરનાં શાસ્ત્રમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે:-

ધર્મિયા ધર્મિયાણન્દા ધર્મોચ્ચસંગા ધર્મમેળ ચ વિત્તિ કલ્પમાણે વિદરદ ।

અર્થાત્-શ્રાવક ધર્મો હોય છે. ધર્મમાં આનંદ માનનાર હોય છે, ધર્મનો ઉપદેશ આપનાર હોય છે અને ધર્મપૂર્વક આજીવિકા કરના વિચરે છે. હવે અત્રે જ્યાં વિચાર કરો કે, ધર્મપૂર્વક આજીવિકા કરવાનો અર્થ શું છે ? શું શ્રાવકો જિજ્ઞાસુરી કરે છે ? શ્રાવકો ત્યાંસુધી જ્યાં પડિમાધારી બનતા નથી ત્યાં સુધી જિજ્ઞાસુ કરી શકતા નથી. જિજ્ઞાસાં ત્રણ પ્રકાર છે. પહેલી સર્વસંપત્તિકારી જિજ્ઞાસુ, બીજી મુક્તિજિજ્ઞાસુ છે અને ત્રીજી પૌરુષી જિજ્ઞાસુ છે.

પહેલી સર્વસંપત્તિકારી જિજ્ઞાસુ છે. જે મનુષ્ય એ મનુષ્યનું પાલન કરે છે અને કેવળ સુકમની રૂપે સર્વે દરીંગો નિર્વંદ કરવા પુનઃ જિજ્ઞાસુ છે તે જિજ્ઞાસુ સર્વસંપત્તિકારી

શિક્ષા કહેવાય છે. સાધુઓને શરીર નષ્ટ કરવાની ભગવાનની આજ્ઞા નથી. પરંતુ સાધુઓ કેવળ શરીર-નિર્વાહ માટે અને ધર્મચરણ કરવા માટે જ શિક્ષા લે છે. આ શિક્ષા સર્વમંપતિધારી હોય છે. જે શિક્ષુ સાધુપણાનું બરાબર પાલન કરતો નથી તેને શિક્ષા માંગવાનો અધિકાર નથી. જે શિક્ષુ નિરાશ્રમી અને નિષ્કર્મિત્રી રહીને સાધુતાનું બરાબર પાલન કરે તેમને જ શિક્ષા માંગવાનો અધિકાર છે; પરંતુ જે શિક્ષુ સાધુતાનું પાલન કરતો નથી અને કેવળ પેટપૂર્તિ કરવા માટે શિક્ષા માંગે છે તેને શાસ્ત્રમાં 'ગામર્પિડોલિયા' કહેવામાં આવેલ છે.

કેટલાક લોકો સાધુતાનું પાલન નહિ કરતાં કેવળ પેટપૂર્તિ કરવા માટે સાધુ બને છે. આવા પેટભરા સાધુઓ સમાજને માટે બારણું છે. ભારતમાં આવા સાધુઓ લગભગ બાવન લાખ છે. આ બાવન લાખ સાધુઓનો કેટલો બધો ખર્ચ ભારતને વડન કરવો પડે છે! લોકો પાસેથી શિક્ષા માંગીને ખાતું અને સાધુતાનું પાલન ન કરતું એ બહુજ ખરાબ છે. કેટલાક લોકો આવા પેટભરા સાધુને પણ ગુરુશ્રદ્ધાએ માને છે. આ પણ વિષમકાલનો પ્રભાવ જ છે. વિષમકાલ કેવો હોય છે એ બનાવતાં શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે, વિષમકાલમાં અસાધુઓ પૂજાય છે અને સાધુઓ પૂજતા નથી. પરંતુ જે લોકો પોતાના આત્માનું કલ્યાણ કરવા માહતા હશે તેઓ તો સાધુતાનું બરાબર પાલન કરનાર સાધુની જ પૂજા કરશે અને તેને જ ગુરુ તરીકે માન આપશે.

બીજી વૃત્તિશિક્ષા છે. ભૂલા, લંગડા કે અપંગ લોકો જે શિક્ષા માંગે છે તેની શિક્ષા 'વૃત્તિશિક્ષા' કહેવાય છે. આ વૃત્તિશિક્ષાની નિંદા કરવામાં આવી નથી તેમ પ્રશસા પણ કરવામાં આવી નથી. દયાળુ લોકો દયા કરીને આપે છે અને દયાવૃત્તિને કાષ્ટએ ખરાબ કહેલ નથી.

ત્રીજી શિક્ષા પૌરુષધ્વી છે. જે લોકો હુષ્ટપુષ્ટ છે અને જેઓ મહેનત કરીને કમાઈ શકે છે છતાં મહેનત મળુરી ન કરતાં કેવળ બીજા માંગીને ખાય છે તેની શિક્ષા પૌરુષધ્વી છે.

કહેવાનો આશય એ છે કે, શ્રાવકોને ધર્મપૂર્વક આશ્રવિકા કરનાર કહેવામાં આવેલ છે. મૃદસ્થ શ્રાવક શિક્ષા માંગીને ખાતા નથી પણ પોતાની ધર્મપૂર્વક આશ્રવિકા કરે છે શ્રાવકોની આશ્રવિકા ન્યાયોપાર્જિત કરવામાં આવતી હતી અને તેઓ સ્વનત્રતાપૂર્વક જીવન વ્યતીત કરતા હતા. તે વખતના શ્રાવકો સ્વાવલંબી હતા. તમે પણ તમારા પૂર્વજ શ્રાવકો પગે ચાલી સ્વાવલંબી બનવાનો પ્રયત્ન કરો. કારણ કે સ્વાવલંબનમાં સુખ છે અને પરાવલંબનમાં દુઃખ છે.

સંસારમાં સુખશય્યા તો બધા લોકો માટે છે પરંતુ આમ હોવા છતાં લોકો સુખના નામે દુઃખશય્યાને અપનાવી રહ્યા છે અને દુઃખશય્યાને નામે સુખશય્યા ઊઠી ગયા છે. પરંતુ ભગવાને કહ્યું છે કે જે આધીન છે અને જેનું મન નિગ્રહિત છે તે જ સુખશય્યા ઉપર મુકી શકે છે. મનને નિગ્રહિત બનાવી દેવાથી વ્યાવહારિક લાભ પણ થાય છે અને આધ્યાત્મિક લાભ પણ થાય છે. પરાધીન માણસનું મન હમેશા આકુલ રહે છે અને એટલા જ માટે પરાધીન માણસ દુઃખશય્યા ઉપર મનાગે રહ્યો છે. સ્વનત્રતાનો માર્ગ ઊઠી દઈ

પરતન્ત્રતાની બેડીમાં જકડાવું એ તો સુખશય્યાનો ત્યાગ કરી દુઃખશય્યા ઉપર શયન કરવા સમાન છે.

એક કહેવત છે કે, “ પોતાની ઊંધે સૂવું અને પોતાની જોંધે જાગવું.” આ કહેવતનો સાર એજ છે કે, એવું કાર્ષિણ કામ ન કરવું કે જેની ચિંતાથી રાત્રે નિદ્રા પણ ન આવે; પરંતુ એવું સત્કાર્ય કરવું કે જેથી રાત્રે સુખપૂર્વક નિદ્રા આવે. આ જ પ્રમાણે સાધુઓને માટે ભગવાને કહ્યું છે કે, હે સાધુઓ ! તમે લોકો પેટપૂર્તિ કરવા માટે સાધુ થયા નથી પરંતુ આમોદ્ધાર કરવા માટે, સ્વ-પરતું કસાણું કરવા માટે સાધુ થયા છો; માટે દુઃખશય્યાનો ત્યાગ કરી સુખશય્યા ઉપર સવાનો પ્રયત્ન કરો.

સુખશય્યા ઉપર સવાનું તો કહેવામાં આવ્યું પરંતુ સુખશય્યા ઉપર સૂવાથી જીવને શો લાભ થાય છે ? એવો ગૌતમ સ્વામીએ ભગવાનને પ્રશ્ન પૂછ્યો. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાને ફરમાવ્યું કે:—સુહૃતાણં અણુસ્ત્યક્તં જળયદ્ । અર્થાત્-હે ગૌતમ ! સુખશય્યા ઉપર સૂવાથી મનની અવ્યાકુલતા પેદા થાય છે; અર્થાત્ મનમાં અનુત્સુકતા પેદા થાય છે.

મનમાં અવ્યાકુલતા કેવી રીતે પેદા થાય છે એને માટે ટીકાકાર કહે છે કે, જે કારણોથી મનને આઘાત-આઘાત કે પ્રત્યાઘાત થાય છે તે કારણોને તજી દેવાથી મનમાં નિરાકુલતા કે અનુત્સુકતા પેદા થાય છે. મનમાં નિરાકુલતા પેદા થવી એ જ સુખશય્યાનું પરિણામ છે. જે પ્રમાણે આગને કારણે પાણી ઉકળે છે અને આગ ઉપરથી પાણી ઉતારી લેવાથી પાણી ઉકળતું નથી, તેજ પ્રમાણે જે કારણોથી મનમાં ચિન્તા કે વ્યાકુળતા વધવા પામે છે તે કારણોનો ત્યાગ કરી દેવાથી મન નિર્ધિત અને નિરાકુલ બની જાય છે. મન નિરાકુલ બની જવાથી મનની ચંચલતા ઓછી થઈ જાય છે અથવા મટી જાય છે અને પરિણામે આત્માને શાન્તિ મળે છે. જે પુરુષ બીજાની આરા કે અપેક્ષા રાખતો નથી અને દેવસંબંધી કામભોગની પણ અભિલાષા રાખતો નથી તે પુરુષના હૃદયમાં કોઈ પ્રકારની વ્યાકુળતા રહેતી નથી. જે મનુષ્ય વિવિધસુખોને વિવિધ અને વૃન્ન માને છે તે મનુષ્યના મનમાં વ્યાકુળતા-વ્યાકુળતા રહેવા પામતી નથી.

સુખસાતાનો અર્થ વિવિધસુખનો ત્યાગ કરવો પાવું થાય છે. વિવિધસુખની ઇચ્છા ન કરવાથી મન અનુત્સુક બને છે. મન અનુત્સુક બનવાથી અર્થાત્ વિવિધસુખની ઇચ્છા ન થવાથી હૃદયમાં અનુકંપા પેદા થાય છે. અનુકંપાની વ્યાખ્યા કરતા કહેવામાં આવ્યું છે કે:—અનુરુદ્ધ શમ્પન્ન સંપ્તેન શતુરમ્પા । અર્થાત્-બીજાનાં દુઃખો જોઈને કંપી ગેઠવું અને બીજાનાં દુઃખોને પોતાનાં દુઃખો માનવાં એવું નામ અનુકંપા છે. આવી અનુકંપા વિવિધસુખના ઇચ્છાને પેદા થતી નથી પરંતુ વિવિધસુખની ઇચ્છા નહિ રાખનારને જ આવી અનુકંપા પેદા થાય છે. વિવિધસુખનો અભિલાષી તો બીજા લોકો જીવે કે મરે તેની ચિંતા નહિ કરતાં પોતાના વિવિધસુખને પ્રાપ્ત કરવાનો જ પ્રયત્ન કરે છે, પરંતુ જે મનુષ્ય વિવિધસુખનો ત્યાગી છે તે માણસના હૃદયમાં બીજાને દુઃખી જોઈને અનુકંપા પેદા થાય છે. તેમનું હૃદય બીજાઓનું દુઃખ જોઈ દયાથી કંપી ગેઠે છે. એ જો તો હૃદય મનુષ્યને કાયર કહેવામાં આવે છે પરંતુ શાસ્ત્ર કહે છે કે હૃદયમાં અનુકંપા-દયા દેવી એ સ્વસ્ત્યુ જ છે. જે લોકોમાં વિવિધ-

સુખની લાક્ષણિકતા હોતી નથી તે લોકોમાં જ આ સદગુણ હોય છે. જે લોકોમાં વિવિધસુખ ભોગવવાની લાક્ષણિકતા હોય છે તે લોકોમાં દયા કે અનુકંપા હોતી નથી. ઉદાહરણ તરીકે, કોઈ કસાઈ બકરાને મારતો હોય તો તે વખતે તમને હૃદયમાં દયા આવે એ સ્વાભાવિક છે પરંતુ તે કસાઈને દયા નહિ આવે; કારણ કે, તેનામાં તે બકરાનું માંસ ખાવાની લાક્ષણિકતા છે. તેનામાં બકરાનું માંસ ખાવાની લાક્ષણિકતા ન હોત તો તેના હૃદયમાં પણ અનુકંપા કે દય પેદા થાત. અનુકંપા વિશે શાસ્ત્રમાં પણ કહ્યું છે કે:—

પયં ત્વ નાણિણો સારં જં ન હિસદ્દ કિંચનં ।

અર્હિસા સમયં ચેવ પતાવત્તં વિયાણિયા ॥ સૂયગંગા સૂત્ર.

ભાવાર્થ—કોઈપણ જીવની દિસા ન કરવી એજ શાસ્ત્રનો સાર છે. જાનીગતો પણ અર્હિસાને—અનુકંપાને જ સિદ્ધાન્તનો સાર કહે છે. શાસ્ત્ર સાંભળવા છતાં પણ જે માણસના હૃદયમાં અનુકંપા પેદા થઈ નથી પણ નિદ્ય બનીને પોતાના ઘરમાં પણ અનુકંપાનો વ્યવહાર કરતો નથી તે માણસે શાસ્ત્ર સાંભળ્યું નથી પરંતુ માનો કે તેણે શસ્ત્ર વાપરવાનું સાંભળ્યું છે.

મેઘકુમારના શાસ્ત્રીય ઉદાહરણ મુજબ એક સસલાના બચાવની ખાતર હાથી એક પગ ઊંચો કરી વીસ પ્રહર સુધી ઉભો રહ્યો હતો. વીસ પ્રહર બાદ ત્યારે હાવાનજ શાન્ત થયો અને મંડલમાં આવેલ જીવો બહાર ચાલ્યા ગયા ત્યારે હાથી પોતાનો પગ નીચે મૂકવા ગયો પણ વીસ પ્રહર સુધી પગ ઊંચો રાખવાને કારણે, ખાલી ચાલ્યાથી તે ભૂમિ ઉપર ઢળી પડ્યો. નીચે ઢળી પડવા છતાં હાથીએ અનુકંપા વિશે જરાપણ ખોટો વિચાર ક્યો નહિ. તે વખતે તેને એવો પશ્ચાત્તાપ પણ ન થયો કે તે સસલા સાથે મારે શો સંબંધ હતો કે તેને બચાવવા ખાતર મેં પગ ઊંચો રાખીને આટલું બધું કષ્ટ સહન કર્યું ? બચવાને કહ્યું છે કે હું મેઘકુમાર ! આ પ્રકારની અનુકંપા રાખવાને કારણે જ હું હાથીના ભવમાંથી નીકળીને ઐશ્વિક રાગને ત્યાં જન્મ્યો અને સયમ ધારણ કરી શક્યો.

કહેવાનો આશય એ છે કે, જે માણસ વિવિધસુખ પ્રત્યે નિરપ્રદ હોય છે તે જ માણસમાં અનુકંપા હોય એમ જોવામાં આવે છે. તમે લોકો જે ઝીણાં, ચીકણાં અને મુવાળાં કપડાં પહેરો છો તે કપડાંમાં લગાડવામાં આવેલી ચરખીને માટે કેટલાં બધાં જીવોને મારવામાં આવે છે તેનો કોઈ દિવસ વિચાર કરો છો ? શા માટે વિચાર કરના નથી ? એટલાં માટે કે તે રેશમી મુવાળાં કપડાં પ્રત્યે તમે નિરપ્રદ નથી. જ્યાં સુધી વિવિધલાક્ષણિકતા છૂટતી નથી ત્યાંસુધી અનુકંપા પેદા થતી નથી. બધાં જીવો પ્રત્યે આત્મભાવ પેદા થાય છે ત્યારે જ અનુકંપા પેદા થાય છે. હૃદયમાં અનુકંપા પેદા કરવા માટે પરમાત્મા પ્રત્યે એવી પ્રાર્થના કરવી જોઈએ કે:—

એસી મતિ હો બાપ, દયામય, એસી મતિ હો બાપ.

ઐરોં કે સુખકો સુખ સમજૂં સુખ હા કરું ઉપાય,

અપને દુઃખ સગ સદ્ કિન્તુ પર-દુઃખ સહા ન બાપ દયા.

અર્થાત્—હે પ્રભો ! મારામાં એવી સ-મર્મિ આવે કે, હું બીજાના દુઃખોને પોતાનાં દુઃખ માનું અને બીજાનાં સુખને પોતાના સુખ માનું. આ પ્રકારની સ-મર્મિ બધા લોકોમાં

પેદા થાય તો વિશ્વપ્રેમ ફેલાઈ જાય. વિશ્વપ્રેમને પેદા કરનાર અનુકંપા છે. અનુકંપાને પેદા કરવા માટે વિષયસુખો પ્રત્યે નિરશ્રદ્ધ બનેા. જ્યારે તમારા હૃદયમાંથી વિષયસુખની લાલસા દૂર થશે ત્યારે તમારા હૃદયમાં અનુકંપાનાં 'અંકુરો ફૂટી નીકળશે અને ત્યારે તમે દયાપાત્ર બનવાને બદલે દયામય બની જશો. વિશ્વપ્રેમ પેદા કરવા માટે તમે બીજાનાં સુખમાં સુખ અને બીજાનાં દુઃખમાં દુઃખ માનો તો તેમાં સ્વ-પરનું કલ્યાણ જ છે.

ઝ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૪ અષાઢ વદ ૧૦ શુક્રવાર

પ્રાર્થના

ધન-ધન જનકે 'સિદ્ધારથ' રાજા, ધન 'ચિસલા' કે માતરે પ્રાણી,
જ્યાં સુત જાયો ને ગોઠ ખિસાયો 'બર્ણમાન' વિખ્યાત રે પ્રાણી.

શ્રી મહાવીર નમો વરનાણી. ॥ ૧ ॥

—વિનયચંદ્ર જીવંત મોહી

શ્રી મહાવીર ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

આ પ્રાર્થનામાં કહેવામાં આવ્યું છે કે, હે જગજીવો ! તમે જે પ્રમાણે સાંસારિક વ્યવહારને મંદસ્ત્ર આપો છો તે જ પ્રમાણે આધ્યાત્મિક અને તાત્ત્વિક વાતને પણ મંદસ્ત્ર આપો. તમે લોકો વ્યાવહારિક કામોમાં જેવી કુશળતા બતાવો છો તેવીજ કુશળતા આધ્યાત્મિક કામોમાં પણ બતાવો. જે પ્રમાણે વ્યવહારમાં તમે વસ્તુના બાહ્ય ધાટને મંદસ્ત્ર ન આપતાં મૂળ દ્રવ્યની જ દીકમ આંકો છો તે જ પ્રમાણે તમે જીવોની પર્યાય ન જોતાં તેમાં શ્રદ્ધા જીવત્વને લુપ્તો. વ્યવહારમાં જેમ તમે સોનાનાં ઘરેણાંના ધાટની દીકમ આંકતા નથી પણ સોનાની જ દીકમ આંકો છો તે જ પ્રમાણે તાત્ત્વિક દૃષ્ટિએ તમે એવો વિચાર કરો કે, ઝંસારમાં જે ચરાચર જીવો છે તેમની દીકમ તમારે પર્યાયથી આંકવી ન જોઈએ પરંતુ જીવોમાં શ્રદ્ધા આત્મદ્રવ્યથી આંકવી જોઈએ. વીંટીની દીકમ જે પ્રમાણે ધાટથી નહિ પણ મોનાની હોવાને કારણે જ અંકાય છે, તે જ પ્રમાણે જીવ એ તે પોતિમાં હોય પરંતુ તે બધા જીવોમાં એક જ પ્રકારનો આત્મા છે એમ સમજવું જોઈએ.

જાનીજનો તો કહે છે કે, હે જગજીવો ! તમે વ્યાવહારિક કામોમાં તો આવી બૂઝ કરતા નથી પરંતુ આધ્યાત્મિક કામો કરતી વખતે બૂઝ કરી દેતા છો. વ્યવહારકુશળ માણસ તો તે જ દ્રવ્ય કે જે બુઝાના ધાટને મંદસ્ત્ર ન આપતાં મૂળ દ્રવ્યને જ મંદસ્ત્ર આપે. તમે પણ જે બહારની પર્યાયને મંદસ્ત્ર ન આપતાં મૂળ દ્રવ્યને મંદસ્ત્ર આપો તો કુશળ વ્યાપારીની મજાક તમે પણ આત્મ-કાલ ને તરી રાકો. મૂળ દ્રવ્યને મંદસ્ત્ર આપવ થી આત્મને મો લાભ થાય છે એ વાત દરેક ધાન્યકાંત સમજવું ધુઃ—

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ—ગોલ ઓગણત્રીમો (ચાલુ)

સુખસાતાથી અર્થાત્ વિવિધસુખોની આગમિનો ત્યાગ કરવાથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે એ વિષે વિચાર ચાલી રતો છે. 'સુખસાપ્તા' શબ્દના બે અર્થ થાય છે. વ્યાકરણના નિયમાનુસાર ચક્રરનો લોપ કરવામાં ન આવે તો 'સુખસપ્તા' શબ્દ બને છે. આ સુખસપ્તા શબ્દની વિરત્તન વ્યાખ્યા કરવામાં આવી છે. દને મૂળપાઠ વિષે વિચાર કરવામાં આવે છે. મૂળ પાઠમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે:—

(૨૯) મુહસાણં મંતે ! જીવે કિં જળયદ્ ?

અર્થાત્—હે ભગવાન ! સુખસાતા (વિવિધસુખનો ત્યાગ) કરવાથી જીવને શો લાભ થાય છે ? ગૌતમ રચામીના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાને કહ્યું કે:—

મુહસાણં અણુસ્મુયત્તં જળયદ્, અણુસ્મુણં જીવે અણુકંપણુ અણુન્મંડે વિગયસોગે ચરિત્તમોહણિજ્જં કમ્મં સ્વેદ્ ॥ ૨૯ ॥

અર્થાત્—હે ગૌતમ ! સુખસાતા (વિવિધસુખનો ત્યાગ) કરવાથી જીવને વિવિધ પ્રત્યે અનુત્સુકના-અનિચ્છા પેદા થાય છે. વિવિધ પ્રત્યે અનિચ્છા પેદા થવાથી જીવે ઉપર અનુકંપા પેદા થાય છે. અનુકંપા પેદા થવાથી નિરભિમાનતા પેદા થાય છે. નિરભિમાનતાથી જીવ શોકરહિત બને છે અને શોકરહિત બનવાથી જીવ આરિત્ર-મોહનીય કર્મનો ક્ષય કરી મોક્ષને પામે છે.

જો કાર્યનું ક્ષણ જાણવામાં આવે છે તે કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ જલ્દી થાય છે. ત્યાંસુધી કાર્યનું ક્ષણ જાણવામાં આવતું નથી ત્યાંસુધી કોષપલ્લુ કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ થતી નથી. વ્યવહારમાં પણ ક્ષણ જોઈને જ પ્રવૃત્તિ કરવામાં આવે છે. તમને જો એમ ખાતરી હોય કે, અમે જો રૂપિયા આપીએ છીએ તે રૂપિયા વ્યાજસહિત પાછા આવશે, તો તો રૂપિયા આપવામાં તમે વિચાર કે લીલ કરતા નથી. પરંતુ જો તમને એવી ખતર હોય કે, જો રૂપિયા આપવામાં આવે છે તે રૂપિયા પાછા આવવાના નથી, તો એ દશામાં તમે રૂપિયા ન આપો એ સ્વાભાવિક છે. મોટા મોટા ચક્રવર્તીઓ પણ ક્ષણની આશાએ જ પોતાની સપદાનો ત્યાગ કરે છે. આજ પ્રમાણે વિવિધસુખોની આસક્તિનો ત્યાગ કરવાથી જીવને શો લાભ થાય છે એ વિષે ભગવાનને પ્રશ્ન પૂછવામાં આવ્યો છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાને કહ્યું કે, વિવિધસુખનો ત્યાગ કરવાથી વિવિધભોગ પ્રત્યે અનુત્સુકના પેદા થાય છે અર્થાત્ વિવિધસુખ ભોગવવાની ઉત્સુકના કે ઇચ્છા રહેતી નથી. જો માણસે કેરી ખાવાનો ત્યાગ કર્યો છે તે માણસને કેરી ખાવાની ઉત્સુકના રહેતી નથી આ જ પ્રમાણે વિવિધસુખનો ત્યાગ કરવાથી ઉત્સુકના કે ચંચલતા રહેતી નથી. પરંતુ ત્યાગ ન કરવાથી ઉત્સુકના કે ચંચલતા રહેજ છે.

રામાયણના કથનાનુસાર જ્યારે મુર્ખાનુજાએ રાવણની સામે રામ અને લક્ષ્મણના યુદ્ધોનું વર્ણન કર્યું ત્યારે તો રાવણના હૃદયમાં કોઈ પ્રકારની ચંચલતા પેદા ન થઈ, પરંતુ તે તેની સામે મીનાજીના રૂપનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું ત્યારે તેના હૃદયમાં એવી

ચંચલતા પેદા થઇ કે, જે સીતાને સંસારની સ્ત્રીઓની શિરોમણિ બતાવવામાં આવે છે તે સીતા કેવી છે એ મારે જોવી જોઈએ. આ ચંચલતાને કારણેજ મોટા અનર્થ થયો. જો રાવણ પહેલેથી વિષયસુખ કે પરસ્ત્રીના ત્યાગી હોત તો તેનામાં આ પ્રકારની ચંચલતા પેદા જ કેમ થાત અને આવો અનર્થ પણ સા માટે થાત ?

આ પ્રમાણે વિષયસુખનો ત્યાગ કરવાથી ચંચલતા મટી જાય છે. ચંચલતા દૂર થવી અને અનુસૂક્તા પેદા થવી એ ત્યાગનું લક્ષણ છે. જો ત્યાગ કરવા છતાં પણ ચંચલતા કે ઉત્સુકતા રહે તો સાચો ત્યાગ થયો નથી એમ સમજવું જોઈએ. હૃદયમાં થોડી પણ ચંચલતા ન રહે ત્યારે સાચો ત્યાગ થયો છે એમ સમજવું. ભગવાન કહે છે કે, ચંચલતા મટી જવાથી અને સ્થિરભાવ પેદા થવાથી હૃદયમાં અનુકંપા પેદા થાય છે. અનુકંપા કેવો શ્રેષ્ઠ ગુણ છે એ વિષે કહેવામાં પણ આવે છે. કે—

દયા ધર્મકા મૂલ હૈ, પાપ મૂલ અભિમાન.

અર્થાત—દયા—અનુકંપા જ ધર્મનું મૂળ છે. અનુકંપાને બધા લોકોએ શ્રેષ્ઠ ધર્મ બતાવેલ છે. અને જેનામાં વિષયસુખની લાલસા હોતી નથી તેને જ આ શ્રેષ્ઠ ધર્મની પ્રાપ્તિ થાય છે.

સામાન્ય રીતે અનુકંપાનો ગુણ પ્રત્યેક વ્યક્તિમાં ઓછાવત્તા પ્રમાણમાં હોય છે; પરંતુ ત્યારે સ્વાર્થને કારણે હૃદયમાં ચંચલતા આવે છે ત્યારે અનુકંપા અદૃશ્ય થઈ જાય છે. જેમ કે ગાય કોઈને—અરે કસાઈને પણ—ખાદું દૂધ આપતી નથી. તેમ છતાં કસાઈના હૃદયમાં સ્વાર્થને કારણે તથા વિષયલાલસાને કારણે ચંચલતા પેદા થવાથી તે ગાયને નિર્દય રીતે મારી નાંખે છે. વિષયલાલસાને કારણે હૃદયમાં ચંચલતા પેદા થાય છે અને ચંચલતાને કારણે અનુકંપાનો ભાવ ઓછો થાય છે કે નાશ પામે છે એવો ક્રમ છે.

તમારામાં પશુઓ પ્રત્યે સાચી દયા છે કે દેવળ દેખાવની દયા છે તેનો વિચાર કરો. જો તમારામાં સાચી દયા હોય તો શું તમે જે સ્ત્રીને કારણે પશુઓને મારી નાંખવામાં આવતાં હોય તે સ્ત્રીને ઉપયોગ કરી શકો ખરા ? તમે દેખીતી રીતે તો ગાયને મારશો નહિ પરંતુ જો તમારી સામે ગાયનાં ચામડાંનાં બનાવેલાં મુંદર અને મુલાયમ ખૂટ મૂંઢવામાં આવે અથવા ગાયની ચરખી લગાવેલાં કપડાં તમને આપવામાં આવે તો તમે તે સ્ત્રીને વાપરવા માટે લો કે નહિ ? તમે પ્રત્યક્ષમાં તો ગાય માના છે એમ કહેશો; પરંતુ તમારા માટે ગાયમાતાની કેવી ભયંકર સ્થિતિ બને છે તે તમે જોતા નથી. તમે જે મુંદર અને મુલાયમ ખૂટ પહેરો છો તે જાતા ચામડાંનાં બને છે તેનો તમે વિચાર કરો છો ? તમે કહેશો કે, અમારે ખૂટ તો પહેરવા જોઈએ જ ને ? તો આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, જ્યારનાં પહેલાં ચામડાંને માટે કોઈ દિવસ પશુઓને મારવામાં આવતા ન હતા. પરંતુ જે પશુઓ સ્વાભાવિક મનુષ્યો મરી જતા હતા તેમનાં જ ચામડાંનાં ખૂટ બનાવવામાં આવતાં હતાં. આજે તો ચામડાં માટે પશુઓને ખસ મરી નાંખવામાં આવે છે મિટલુ જ નહિ પણ ચામડું મુંદર અને મુલાયમ રૂપે તે માટે તે. પશુઓને ખૂટ જ નિર્દયના—પૂર્વકે મારી

નાખવામાં આવે છે. શું તમે લેકિાએ આવાં મુંદર અને મુલાયમ ચામડાંની બનેલી ચીજોને ત્યાગ કર્યો છે? ને ત્યાગ કર્યો નથી તો શું તમારામાં પશુઓ અને સાચો દયાભાવ છે?

હરપના કરે કે, તમારી સામે દ્રીપદીને નખ કરવામાં આવતી હોય અને તેનાં શરીર ઉપરથી ખેંચી કાઢેલાં વસ્ત્રો તમને કાટ-ખીસ આદિ માટે આપવામાં આવે તો શું તમે એ વસ્ત્રોને હાથમાં લો ખરાં? તમે ત્યારે એમ જ કહેશો કે, જે વસ્ત્રો દ્રીપદી માતાને નખ કરવા માટે ખેંચી લેવામાં આવ્યાં છે તે વસ્ત્રોને અમે કેમ લઈ શકીએ? આ પ્રમાણે કહીને તમે તે વસ્ત્રો તો લેશો નહિ; પરંતુ તમારી માનુષ્યમિતે હાનિ થપ જે વસ્ત્રો તમને આપવામાં આવે છે તે વસ્ત્રો નહિ લેવાતો શું તમે ત્યાગ કર્યો છે? તમે લેકિાએ દિસામૂલક વસ્ત્રોને કે ચામડાંનો ત્યાગ કર્યો નથી તેનું કારણ એ જ છે કે, તમારામાં હજી અનુકંપાનો ભાવ પેદા થયો નથી. ને તમારામાં સાચી અનુકંપાનો ભાવ પેદા થયો હોય તો તમે દિસામૂલક કાઈ પણ ચીજનો સ્પર્શ પણ કરો જ નહિ.

ભગવાન કહે છે કે, હૃદયમાં અનુકંપાનો ભાવ પેદા થવાથી અનુકંપપણુ અર્થાત નિરુભિમાનપણું પ્રગટ થાય છે. અનુકંપાથી હૃદય નમ્ર બની જાય છે, અને નમ્ર બનેલાં હૃદયમાં અભિમાન પેદા થતું નથી. અનુકંપાથીજ માણસમાં ‘હું મોટો છું, મારાથી એવું કામ કેમ થઈ શકે?’ એવું જોડું અભિમાન હોતું નથી. અનુકંપાવાળો માણસ તો ખીજનાં દુઃખમાં પોતાનું દુઃખ અને પરદુઃખ દૂર કરવામાં પોતાનું દુઃખ દૂર થાય એમ માને છે. સાચી અનુકંપા તે જ છે કે જેમાં અભિમાન અને લાલસા ન હોય. જ્યાં કાઈ પણ પ્રકારની લાલસા હોય છે ત્યાં અનુકંપા ટળતી નથી.

આજે કેટલાક લેકિા અનુકંપા કરવાને નામે દાન તો આપે છે પરંતુ સાથે સાથે પોતાને દાની કહેવડાવવા માટે વર્તમાનપત્રોમાં દાનની જાહેર ખબર મોટા મોટા અક્ષરોમાં છાપે છે. શું આ અનુકંપા કે દાન છે? ખરી રીતે તો વાસ્તવિક અનુકંપા ન હોવાને કારણે જ પ્રસિદ્ધિની ઈચ્છા રહે છે. સાચી અનુકંપા હૃદયમાં હોય તો નામની ઈચ્છા રહેતી નથી પરંતુ કામની ઈચ્છા રહે છે.

આનંદ શ્રાવકની પાસે બાર કરોડ સોનામહેરોનું ધન હતું. તેમાંથી તે ચાર કરોડ સોનામહેરોનો વ્યાપાર કરતો હતો. અને તેની પાસે ચાલીસ હજાર ગાયો હતી. જ્યારે તેણે ભગવાનના દર્શન કર્યા ત્યારે ભગવાનનો ઉપદેશ સાંભળી તેણે એવો ત્યાગ લીધો કે, હું ધન આદિમાં ત્રિદિ કરીશ નહિ. આવો ત્યાગ કર્યા બાદ પણ તેનો ચાર કરોડ સોનામહેરોનો વ્યાપાર બરાબર ચાલતો રહ્યો અને ચાલીસ હજાર ગાયો પણ રહી. ગાયોમાં ત્રિદિ કરી સ્વાભાવિક છે જનાં તેના ત્યાગનો ભંગ ન થયો એ વિચારણીય પ્રશ્ન છે. શાસ્ત્રમાં તેની મંપત્તિમાં તથા તેની ગાયોમાં કયા કારણે ત્રિદિ થઈ નહિ અને કયા કારણે તેના ત્યાગનો ભંગ થયો નહિ તે વિષે ખુલાસો આપવામાં આવ્યો નથી. પરંતુ કારણ વિષે વિચાર કરનાં મને એમ જણાય છે કે આનંદ શ્રાવક નફા વિનાનો વ્યાપાર કરતો હતો અથવા વધેલી મંપત્તિને દાનમાં આપી દેતો હતો અને જે ગરીબ માણસ જાણતો તેને આવતું દાન આપતો હતો. આ પ્રમાણે તેની મંપત્તિ તથા ગાયોનું પરિમાણ પણ અગત્ય રહેતું અને ત્યાગની ૧ પણ કરતો હતો.

કહેવાનો આશય એ છે કે, આનંદ શ્રાવક દાની હોવા છતાં તેણે દાનીઓની નામાવ-
લિમાં પોતાનું નામ પ્રસિદ્ધ કર્યું ન હતું; એટલું જ નહિ શાસ્ત્રમાં પણ તેના આવા દાનનું
વર્ણન કરવામાં આવેલ નથી. પરંતુ એ વાત સદજ રીતે સમજી શકાય છે કે, અ્યારે
તેનો ત્યાગ પણ સુરક્ષિત રહ્યો અને વ્યાપાર આદિની પણ જરાજર મર્યાદા સત્યવાર્ધ ત્યારે
વધેલી સંપત્તિનો દાન સિવાય ખીજો શો ઉપયોગ થાય ? જે માણસમાં સાચી અનુકંપા
હોય છે તે માણસ દાન પણ ગુપ્તરીતિએ આપે છે, અને દાન કરી અભિમાન કરતો નથી,
તેમ પોતાના નામને પ્રસિદ્ધ કરવા પણ ચાહતો નથી.

તમે લોકો ગાયત્રી સેવા કરીને દૂધ ખાઓ છો કે વેચાતું દૂધ લઈને ખાઓ છો ?
તમે લોકો ગોસેવા કર્યા વિના દૂધ ખાઓ છો, છતાં પોતાને અનુકંપાવાળા કહેવડાવો છો,
પરંતુ વેચાતું દૂધ લઈ ખાવામાં શું અનુકંપા રહેલી છે ? શાસ્ત્રકારો એને અનુકંપા કહેતા
નથી. આમ છતાં આજે કોના ઘરમાં ગાયો છે અને કોણ વેચાતું દૂધ લઈને ખાતું નથી ?
શ્રીઓ તો એમ કહેશે કે, અમે અમારી સેવા કરીએ કે ગાયત્રી ? અમે અમારો શ્રંગાર
સજીએ કે ગાયોનું ડાણુ-મૂત્ર ઉપાડીએ ? અ્યાં આવી ભાવના છે ત્યાં અનુકંપા શું હોઈ શકે ?
સાંભળ્યું છે કે, ગાંધીજીએ ભારતની ગાયોની દુર્દશા જોઈને ગાયનું દૂધ પીવાનું જ છોડી દીધું
છે. તમે લોકો દૂધ તો પીઓ છો પણ ગાયોની સેવા કરતા નથી તેનું કારણ તમારામાં
અનુકંપાનો અભાવ હોય એમ જણાય છે.

કહેવાનો આશય એ છે કે, વિષયમુખની લાલસાનો ત્યાગ કરવાથી અનુકંપા પેદા
થાય છે અને અનુકંપાથી અનુદતપણું અર્થાત્ નિરભિમાનપણું પેદા થાય છે. જેનામાં
નિરભિમાનતા પ્રગટે છે તેનામાં કોઈ પ્રકારનો શોક, મંતાપ કે કોઈ પ્રકારની ચિંતા રહેતી
નથી. જેનામાં સાચી અનુકંપા હોય છે તેને નુકસાન થવા છતાં પણ ચિંતા થતી નથી. માનો
કે કોઈ વેપારીએ ફતી ગાંસડીઓનો વીમો જીતરાખી લીધો છે. હવે કદાચિત તે ફતી ગાંસડી-
ઓમાં આગ લાગે તો શું તે વેપારીને ચિંતા થશે ? તે વેપારી તો એમજ કહેશે કે, મેં તો
પહેલેથી જ વીમો જીતરાખી લીધો છે. આજ પ્રમાણે જે માણસમાં સાચી અનુકંપા હોય છે તે
માણસ પોતાની બધી વસ્તુઓ પરમાત્માને સમર્પણ કરી દે છે અને એ કારણે કોઈ પણ વસ્તુ
નષ્ટ થઈ જતાં તેને ચિંતા થતી નથી; એટલું જ નહિ પણ પોતાના પ્રાણ પણ ચાલ્યા જતા
હોય તો પણ અનુકંપાશીલ માણસને કોઈ પ્રકારની ચિંતા થતી નથી. કશું પણ છે કે:—

‘આહન જીવ સમે જગ જીવન, દેહ સમાન નહીં કશું ખ્યારો;
સંયમવન્ત મુનીશ્વર કો, ઉપસર્ગ હુએ તન નાશનહારો.
તો ચિન્તે હમ આતમારામ, અખંડ અગ્રાધિત રૂપ હમારો;
દેહ વિનાયક મો હમ તો, નહીં શુદ્ધ ચિદાનન્દ રૂપ હમારો.

મંત્રારમાં જોયેલ પ્રાણી પોતાનું જીવન નષ્ટ કરવા ચાહતો નથી; કારણ કે દેહ
બધાને પ્રિય છે. દેહ સમાન કેમ વસ્તુ પ્રિય નથી એ મેં દેવા છતાં એમ પામનાર મુનીશ્વ-
રને દેહાન્ત કદ પેતા કદ ને. પણ તેઓ ચિન્તિત કરતા નથી. તેઓ એમ વિચારે છે કે,

અમારો દેહ ભુદો છે અને અમારો આત્મા ભુદો છે. મજ્જાસુકુમાર મુનિના મરનક ઉપર આગ મુકવામાં આવી, રકંદક મુનિની ખાલ ગિનારી નાંખવામાં આવી, અને સાત સો મુનિઓને પ્રાણીમાં પીધવામાં આવ્યા, છતાં તે મુનીશ્વરોને કાર્મ પ્રકારની ચિન્તા થઈ નહિ. કારણ કે, તેઓ દેહ અને આત્માને જિજ્ઞાસુ માનતા હતા. આ પ્રમાણે શોકગ્રસ્તિ રહેવાનું કારણ અનુકંપા જ છે. અનુકંપા દેવાને કારણે જ મુનીશ્વરોને દેહાન્ત કર્યો પડવા છતાં ચિંતા પેદા થઈ નહિ, કારણ કે તેઓએ પોતાનું શરીર પડેતેથી જ પરમાત્માને સમર્પી દીધું હતું.

ભગવાને સુખસાતાના પ્રસોત્તરમાં કાર્ય-કારણ બાબ બતાવેલ છે. ભગવાને કહ્યું છે કે, વિષયલાલસા ન હોવાથી અનુત્સુક્તા (વિષયો પ્રત્યે અનાસક્તિ) પેદા થાય છે, અનુત્સુક્તાથી અનુકંપા પેદા થાય છે, અનુકંપાથી જીવમાં અનુદત્તના અર્થાત્ નિગલિમાનતા પેદા થાય છે, અનુદત્તતા પ્રગટ થવાથી જીવ શોકગ્રસ્તિ બને છે, અને શોકગ્રસ્તિ બનવાથી ચારિત્ર મોહનીય કર્મોના ક્ષય કરી મોક્ષને પામે છે.

શાસ્ત્રમાં મોહનીય કર્મના બે ભેદ પાડવામાં આવ્યા છે. એક તો દર્શન મોહનીય અને બીજું ચારિત્ર મોહનીય. દર્શન મોહનીય તો વસ્તુ-સ્વરૂપ સમજવામાં બાધકભૂત થાય છે, અને ચારિત્ર મોહનીય વસ્તુસ્વરૂપ સમજેલ હોવા છતાં તે પ્રમાણે આચરણ કરવામાં બાધકભૂત થાય છે. ચારિત્ર મોહનીય કર્મોના ઉદય થવાથી વસ્તુસ્વરૂપ જાણવા છતાં તે પ્રમાણે આચરણ કરી શકાતું નથી. ચારિત્ર મોહનીય કર્મ નષ્ટ થાય ત્યારે જ ચારિત્ર પ્રગટ થાય છે. બાહ્ય ચારિત્ર અને વાસ્તવિક ચારિત્ર બન્ને જિજ્ઞાસુ છે. જ્યારે સંકલ્પ-વિકલ્પ મટી જાય ત્યારે વાસ્તવિક ચારિત્ર પ્રગટ થાય છે. જો સંકલ્પ-વિકલ્પ મટે નહિ તો ચારિત્ર મોહનીય કર્મ નષ્ટ થયાં નથી એમ સમજવું. જ્યારે ચારિત્ર મોહનીય કર્મોના સંપૂર્ણ નાશ થઈ જાય છે, ત્યારે આત્મા સિદ્ધ, શુદ્ધ અને મુક્ત થઈ જાય છે. આ પ્રમાણે વિષય-લાલસાને દૂર કરવાથી આત્મા ગુણક્રમાદિથી કરી સિદ્ધિને પામે છે. મુક્તિનો આજ માર્ગ છે. શાસ્ત્રકારો કહે છે કે, મુક્તિનો માર્ગ સરલ છે પણ એ માર્ગ જવા માટે રસ્તામાં વિષયલાલસા આદિ જે કાંટાઓ વીખરાએલાં પડ્યાં છે તે સર્વ પ્રથમ દૂર કરવાની જરૂર છે. જો વિષયલાલસાને જીતી લેવામાં આવે તો મુક્તિના માર્ગે જવું સગળ છે. મીનામાં પથ્થર કળું છે કે—

તસ્માત્ત્યમિન્દ્રિયાણ્યાર્થો નિયમ્ય ધરતર્પમ !

અર્થાત્—હે અર્જુન ! પહેલાં ઈન્દ્રિયોની વિષયલાલસાને જીતી લે વિષયલાલસા ઉપર વિન્ય મેગવવાથી તું બધા ઉપર વિન્ય મેગવી શકીશ.

તમે ભેટો પથ્થર મુક્તિના માર્ગે જવા માટે સર્વ પ્રથમ ઈન્દ્રિયોને જીતવાનો પ્રયત્ન કરો. જો તમે પ્રારંભમાં ઈન્દ્રિયો ઉપર વિન્ય મેગવશો તો પરપરાએ તમે મુક્તિને પણ પામી શકશો. પરંપરાએ મળનારૂં ફળ પ્રાપ્ત કરવા માટે સર્વ પ્રથમ પ્રાગલ્ભિક કાર્ય કરવું જોઈએ. ખેડતને ફળ તો પરંપરાએ મળે છે. પરંતુ બીજાનું આગેપનું કરવાનું પ્રાગલ્ભિક તું પડે છે. જો તે પ્રાગલ્ભિક કાર્ય જ ન કરે અર્થાત્ બીજાનું આગેપનું

ન કરે તો એ દશામાં તેને ધાન્યનો લાભ કેવી રીતે મળી શકે ! આજ પ્રમાણે મુક્તિનો લાભ મેળવવા માટે સર્વ પ્રથમ વિષય-લાલસા ઉપર વિજય મેળવવો આવશ્યક છે. જે વિષયલાલસાને છૂતવામાં આવે અને ચચલતાને દૂર કરી અનુકંપાને જીવનમાં જોતારવામાં આવે તો આત્માનું કલ્યાણ પણ થાય અને મુક્તિનો માર્ગ પણ ખુલ્લો થાય !

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૪ અષાઢ વદ ૧૧ શનિવાર

પ્રાર્થના

શ્રી આદીશ્વર સ્વામી હો, પ્રણમું સિદ્ધામી તુમ ભણી;
પ્રભુ અંતરયામી આપ, મો પર મહેર કરી જે હો;
મેરી જે ચિંતા મન તણી, મારા કાંટ પુરાકૃત પાપ. ॥ શ્રી ॥ ૧ ॥

-વિનયચંદ્રક કંભડ ચૈત્યાશી

શ્રી ક્ષપભદ્રેવ લગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

આત્માએ પરમાત્માના શરણે શા માટે જવું જોઈએ, એ આ પ્રાર્થનામાં કહેવામાં આવ્યું છે. આદિનાથ લગવાન અનાથોના નાથ છે એટલા માટે ભક્તજનો પરમાત્માને સંબોધીને કહે છે કે, હે પ્રભો ! હું અનાથ છું અને તમે અનાથોના નાથ છો. મેં મોંઘી અનાથના દૂર કરવા માટે અનેક શક્ય પ્રયત્નો કરી લેયાં, પરંતુ મારી અનાથના મટી શકી નહિ; એટલા માટે આખરે તમને અસારણના શરણુ સમજી તમારે શરણે હું આવ્યો છું, અને તમારા આશ્રમે આવવાથી મારી અનાથતા દૂર થઈ જશે એવો મને વિશ્વાસ છે. આત્માની અનાથતા કેવી રીતે મટી શકે એ પાત દવે શાસ્ત્રદ્વારા સમજાવવું છું:—

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ—બોલ ત્રીસમો

ઓગણત્રીશમો બોલમાં સુખશ્યા અથવા સુખસાના વિષે ધણો વિચાર કરવામાં આવ્યો છે. હવે સુખશ્યા ઉપર કોણ સર્કી શકે અથવા સુખસાનાપૂર્વક કોણ રહી શકે એ વિષે વિચાર કરવામાં આવે છે. જે વ્યક્તિમાં વિવેકોત્કૃષ્ઠતા નથી અને જેનામાં પ્રતિજ્ઞના અર્થાત્ આસક્તિ નથી તે જ વ્યક્તિ સુખશ્યા ઉપર સર્કી શકે ન. એટલા માટે હવે ગૌનમસ્વામી, અપ્રતિજ્ઞના અર્થાત્ અનાસક્તિથી જીવને કોઈ લાભ થાય છે એ વિષે લગવાનને પ્રશ્ન પૂછે છે કે—

ત્રીસમો બોલ

(૩૦) અપદિવદ્યાણં મંતે ! નીવે કિં જ્ઞપય્યં ?

અર્થાત્—હે ભક્તજન ! અપ્રતિજ્ઞના અર્થાત્ અનાસક્તિથી જીવને કોઈ લાભ થાય છે ?

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાને ફરમાવ્યું છે કે:—

અપહિવદ્વયાણં નિસ્સંગતં જળયદ્, નિસ્સંગતેણં જીવે એગે એગ્ગાચિત્તે
દિયા વા રાઓ વા અસજ્જમાણે અપ્પહિવદ્દે આવિ વિહરદ્ ॥ ૩૦ ॥

અર્થાત્—કોઈ પદાર્થમાં અપ્રતિબદ્ધતા અર્થાત્ અનાસક્તિ રાખવાથી જીવ નિસ્સંગ
અર્થાત્ મમત્વ-રાગદ્વેષ આદિ સંગથી રહિત થાય છે, અને નિસ્સંગ થવાથી તેનું ચિત્ત દિન-
રાત ધર્મેખ્યાનમાં એકાગ્ર રહે છે અને એકાગ્ર થવાથી તે અનાસક્ત થઈને અપ્રતિબદ્ધપણે
વિચરે છે.

ભગવાનના આ કથનનો અર્થ કરનાં દીકાકાર કહે છે કે, જે સાધુ હોય છે તે માસ-
કૃપાદિથી વધારે કોઈ સ્થાને રિથર રહેતો નથી, પણ અપ્રતિબદ્ધ થઈને વિદાર કરે છે.
સાચો સાધુ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવથી કોઈ પ્રકારનો પ્રતિબંધ રાખતો નથી. ‘આ
વસ્તુ મારી છે.’ એમ દ્રવ્યથી, ‘આ ક્ષેત્ર મારું છે’ એમ ક્ષેત્રથી, કાળમર્યાદાનું ઉત્સંધન
કરીને રહેવામાં કાળથી, અને કોઈના પ્રત્યે મનમાં રાગદ્વેષ રાખવા એમ ભાવથી સાધુ
પ્રતિબંધ રાખતો નથી. સાધુ તો દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવથી કોઈ પ્રકારનો પ્રતિબંધ
રાખતા નથી પણ અનાસક્ત ભાવે-અપ્રતિબદ્ધ થઈ વિદાર કરે છે.

દીકાકારે તો મૂળ મૂલ્યનું આ પ્રમાણે સ્પષ્ટીકરણ કરેલ છે, પરંતુ આ વાતને આપણા
હૃદયમાં ઊનારવા માટે તેનું વિશેષ સ્પષ્ટીકરણ કરવાની જરૂર છે.

સામાન્ય રીતે તો અપ્રતિબદ્ધતા બહુજ સામાન્ય વાત જણાય છે; પરંતુ ઊંડા ઊતરીને
તે વિશે વિચાર કરવામાં આવે તો અપ્રતિબદ્ધતા શબ્દમાં અને ભાવમાં ગૂઢાર્થ રહેશે છે.
અપ્રતિબદ્ધતા એટલે કોઈ પદાર્થ પ્રત્યે આસક્તિ ન રાખવી. જે વ્યક્તિ પંક્તની માફક કોઈ
વસ્તુ પ્રત્યે મમત્વ કે મૂર્છા રાખતી નથી તે વ્યક્તિ અપ્રતિબદ્ધ-અનાસક્ત બને છે. પંક્ત
એટલે પંક્તમાં-કાદવમાં પેદા થનાર કમલ. કમલ કાદવમાં પેદા થવા છતાં તે કાદવથી નિર્લેપ
રહે છે. જે કમળ કાદવ સાથે પ્રતિબદ્ધ થઈ જાય તો પછી કમળનો વિકાસ ન થાય, પરંતુ
સડી જાય. આજ પ્રમાણે વસ્તુના મંગથી પેદા થએલ પ્રતિબદ્ધથી આત્માનો વિકાસ અટકી
જાય છે અને જ્યારે આત્મા અપ્રતિબદ્ધ થઈને વિદરે છે ત્યારે તેનો અધિકાધિક વિકાસ
થાય છે.

શાસ્ત્રનાં આ કથન ઉપરથી તમે તમારા વિશે વિચાર કરો કે, આ મનુષ્યજન્મ અમને
કેવી રીતે મળ્યો છે અને તેનો કેવી રીતે સદુપયોગ કરવો જોઈએ ? આ મનુષ્યજન્મ
પ્રતિબદ્ધને મજબૂત કરવા માટે મળ્યો છે કે પ્રતિબદ્ધ તોડવા માટે મળ્યો છે તેનો વિચાર
કરો. શ્રી મૂલકૃતિંગ સૂત્રમાં આ વિશે કહ્યું છે કે:—

જેસિં કુલે સમુપ્પને જેસિં સંવસે નરે ।

મમ્માદ્ દુષ્પર વાલે અદમન્નેણ જીવિણો ॥ ૧ ॥

આ મૂલકૃતિંગ આત્મા જે કુળમાં ઉપન્ન થાય છે અથવા જેની સાથે વસે છે તેની
સાથે મમત્વ પેદા થાય છે. આ પ્રમાણે મમત્વ પેદા થવાના બે કારણો છે. એક તો જન્મ

અને બીજો સહવાસ, અર્થાત્ એક તો જન્મજનિત રોહ પેદા થાય છે, અને બીજો સંગ-જનિત રોહ પેદા થાય છે. આ બન્ને પ્રકારનાં રોહ મમત્વનાં કારણો છે. શાસ્ત્ર કહે છે કે, આ બન્ને પ્રકારનાં રોહથી પેદા થયેલ મમત્વ આત્માને માટે બંધનકારક છે. આત્મા અજરામર છે એટલા માટે તેને કાંઈ પ્રકારનું બંધન હોવું જ ન જોઈએ.

જાતીજનો કહે છે કે, હે જીવ ! તું એ વાતનો વિચાર કર કે, તું આ સંસારમાં બંધ-નોને તોડવા માટે આવ્યો છે કે બંધનોમાં સપડાવા માટે ? જેલખાનામાં કેદીઓ બેઠી પહેરે છે તે પોતાની સગને ઝોછી કરવા માટે કે વધારવા માટે ? આજ પ્રમાણે હે જીવ ! તું આ સંસારરૂપી જેલખાનામાં આવ્યો છે અને કુલ તથા પત્ની આદિની બેઠી તને પહે-રાવવામાં આવી છે. આ બેઠીનાં બંધનમાંથી તું છૂટવા ચાહે છે કે તેમાં બદ્ધ થવા ચાહે છે તેનો વિચાર કર. આ મનુષ્યજન્મ બેઠીનું બંધન તોડવા માટે જ મળ્યો છે. વારંવાર આવેો શુભ અવસર મળવો મુશ્કેલ છે. આત્માને મનુષ્યજન્મનો કેવો દુર્લભ અવસર મળ્યો છે એને માટે શ્રી ઉત્તરાધ્યયનમાં કહ્યું છે કે:-

કમ્માણં તુ પહાણપ આણુપુલ્લી કયાદમ્મો ।

જીવા સોહિમણુપ્પત્તા આયપન્તિ મણુસ્સર્ય ॥ ૩. ૩-૭ ॥

આ ગાથાનો અર્થ એ છે કે, હે આત્મા ! તું કાંઈ પ્રધાન કર્યોને કારણે જ અનુક્રમે આ સ્થિતિને પામ્યો છે. જે પ્રધાન કર્યો ન હોત તો ગર્ભમાં જીવિત રહેવું કેટલું મુશ્કેલ છે તેનો વિચાર કર. તારી સાથે જ બીજાં નવ લાખ પ્રાણીઓ જન્મ્યાં હતાં. પરંતુ તેઓમાં કેવળ તું જ જીવિત રહી શક્યો. જે તારામાં પુણ્યનો પ્રભાવ ન હોત તો તને પણ તેમની માફક મરણ કષ્ટ યાત. પુણ્ય-પ્રભાવને કારણે જ તું બચી શક્યો છે.

આ ઉપરથી કાંઈ એમ કહે કે, નવ લાખ જીવો કેવી રીતે ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્ન વિશે જનવરામાં એક ડૉક્ટર સાથે મારે વાતચીત થઈ હતી. ડૉક્ટરે કહ્યું હતું કે, શુક-શીણિનને સુક્ષ્મદર્શક યંત્રદ્વારા જોવામાં આવે તો તેમાં અનેક કીડાઓ જોવામાં આવે છે. આ તો સુક્ષ્મદર્શક યંત્રથી જોવાની વાત થઈ. પરંતુ આપણને તો લગવાન ઉપર અટલ વિશ્વાસ છે એટલે તેમનું કથન સાચું જ છે એમ માનવું જોઈએ. લગવાન કંડી ગયા છે કે, મારી સાથે નવ લાખ સંઘી જીવો પેદા થયા હતા પરંતુ તેઓ નષ્ટ થઈ ગયા અને હું પુણ્યના પ્રભાવથી બચી ગયો. આ પ્રમાણે પ્રધાન શુદ્ધ કર્મના પ્રતાપથી જ આ મનુષ્યજન્મ પ્રાપ્ત થયેલ છે.

મનુષ્યજન્મ મદામુશ્કેલીએ પ્રાપ્ત થાય છે; એટલા માટે તેનો દુરુપયોગ ન કરવા વિશે જનરાત્રીમાં વારંવાર ઉપદેશ આપવામાં આવેલ છે. અન્ય દર્શનવાગ્દાઓ પણ મનુષ્યજન્મને ઉત્તમ અને દુર્લભ માને છે. આવો દુર્લભ મનુષ્ય-જન્મ આપણને સદા જ રીતે પ્રાપ્ત થયેલ છે તો તેને કેવી રીતે સર્જ કરવો જોઈએ તેનો વિચાર કરો. આ મનુષ્યજન્મદ્વારા મંસારાધ-નને મન્યૂત કરવું જોઈએ કે તોડવું જોઈએ ? જો કેઈકેદી પેનને માટે જોડની અરધિ વપારે તો તમે તેને મર્જ કરો, પરંતુ તમે શું કરી શકો છો ને જુઓ. આ સરીરનાં નવા

સંસારમાં રહેવું તે એક પ્રકારનાં જોડખાનામાં રહેવા જ સમાન છે. જે પ્રમાણે કેદી જેલમાંથી છૂટવાની ભાવના કરે છે અને તે પ્રમાણે વર્તીવ રાખે છે, તેજ પ્રમાણે તમે આ સંસારની જેલમાંથી છૂટવાની ભાવના કરો અને તેજ પ્રમાણે વર્તીવ રાખો. જો સંસારની જેલમાંથી છૂટવાનો પ્રયત્ન આ મનુષ્યજન્મમાં નહિ કરવામાં આવે તો ક્યારે કરશો ? આ મનુષ્યજન્મ મહામુરકેલીએ મળ્યો છે. છતાં સંસારબંધનમાંથી છૂટવા માટે તેનો સદુપયોગ ન કરતાં સંસારબંધનને મજબૂત કરવામાં દુરુપયોગ કરવામાં આવે છે એ કેવી મૂર્ખતા છે ! ભક્ત તુકારામે આ વિશે કહ્યું છે કે:-

“અનન્ત જન્મ જરી કેલ્યા તપરાસી તરી હાન પવત્રી માણવ દેહ
એસા હા નિહાન લાગેલા સિ હાથી ત્યાચી દેલી માટી ભાગ્યદીન
ઉત્તમા આ સાર વેદાચા ભંડાર જ્યા ને પવિત્રે તીથે હોતિ.
મ્હણે તુકિયા બન્ધુ આણીક ઉપમા નાહીં ચાતો જન્મી દાવયાંત્રી.”

ભક્ત તુકારામ કહે છે કે, આવો દુર્લભ મનુષ્યજન્મ મળવા છતાં કેટલાક ભાગ્યદીન લોકો, જે પ્રમાણે મૂર્ખ માણસ હીરાની કીમત પત્થર જેવી આકે છે, તેવી મનુષ્યજન્મની કીમત આકે છે. ભાગ્યદીન લોકો આ મનુષ્યજન્મની કીમત આંકી શકતા નથી. મનુષ્ય પછી ભલે તે મોર હોય તોપણ મનુષ્યજન્મનો સદુપયોગ કરી પોતાનું કલ્યાણ કરી શકે છે. ત્યારે જે કોઈ મનુષ્યજન્મનો દુરુપયોગ કરે છે તે પછી ભલે ચક્રવર્તી રાજા હોય તોપણ તે સંસારનાં બંધનમાં સપડાઈ જાય છે. એટલા માટે સંસારનાં બંધનો તૂટે એવાં સત્કાર્યો કરવામાં મનુષ્યજન્મનો સદુપયોગ કરવો જોઈએ.

શ્રી ઉત્તરાખ્યન સૂત્રનાં દશમા અધ્યયનમાં પણ ભગવાને કહ્યું છે કે:-

घणत्सद्दकायमद्गमो उकोर्त्त जीवो उ संवसे ।

કાલમળતદુરન્તયં સમયં ગોચમ મા પમાયપ ॥ ૩. ૧૦-૧૧

આ ગાથાનો ભાવાર્થ એ છે કે, હે ગૌતમ ! અનન્ત દુર્લભ કાળને વટાવ્યા બાદ આ મનુષ્ય-શરીર પ્રાપ્ત થયેલ છે. ભગવાનના આ કથન ઉપર ઊંડો વિચાર કરતાં જણાય છે કે, અનન્ત ભવ મુધી તપ કરવા છતાં પણ આ મનુષ્ય-શરીર કોઈને મળે છે અને કોઈને મળતું જ નથી. અનન્ત એકેન્દ્રિય છવો હજી એવા છે કે જેઓ હજી બેન્દ્રિયપણાને પણ પામ્યા નથી. પરંતુ આપણા સત્કર્મના પ્રતાપથી આપણને આ મનુષ્યજન્મ મળ્યો છે.

આ વિશે કવિ તુલસીદાસજીએ પણ કહ્યું છે કે:-

અતુરાર્થ ચૂઢે પડો, ધિગ્ ધિગ્ પડો આચાર;

તુલસી હરિ દે ભજન બિન, ચારેં વર્ણ ચમાર.

અર્થાત્—જે કોઈ બ્રહ્મિ પછી તે ઉચ્ચ કુળમાં પેદા થયેલ હોય, કે નીચકુળમાં પેદા થયેલ હોય પણ જે કોઈ પરમાત્માનું ભજન કરતા નથી તે ચમાર છે. તુલસીદાસજીના આ કથન ઉપરથી તમે એમ કહી શકો કે, બ્રાહ્મણ ચમાર કેમ બની શકે ? અથવા અમે ચમાર પૈવી રીતે બની શકીએ ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં એજ જણાવવાનું કે, સર્વ પ્રથમ ચમાર શું

કરે છે તે જુઓ. અમારે આમણને પકાવે છે, રંજે છે, સાફ કરે છે અને પછી તેનાં ખનાવીને તમારી સામે મૂકે છે. હવે તમે પરમાત્માનું ભજન નહિ કરતાં શું કરો છો તેનો વિચાર કરો. તમે તેલ-સાથુ વગેરે ક્યાં લગાવો છો? આ શરીર ઉપર જ તેલ-સાથુ લગાવો છો ને? આ શરીર પણ આમડું જ છે કે ખીલું કાંઈ છે? અમારે જે આમડું તૈયાર કરે છે તેથી તો ખીલની રક્ષા પણ થાય છે અને તે જે કાંઈ કરે છે તે ખીલની રક્ષા માટે જ કરે છે. પણ તમારાં આ શરીરનાં આમડાં દ્વારા ખીલનું શું હિત થાય છે તેનો વિચાર કરો. જે અમારે ખીલના માટે શ્રમ કરે છે અને પોતે શ્રમ કરીને ખીલનું હિત કરે છે, તેને તો તમે નીચ માનો છો અને તમે પોતાને ઉચ્ચ માનો છો; પરંતુ તમે તમારાં અને અમારાં કાર્યોની તુલના કરો તો અમારે શું ખોટું કામ કરે છે અને તમે શું સાફ કામ કરો છો તેની ખબર પડે. એટલા માટે પરમાત્માનું ભજન કરો અને કેવળ શરીર ઉપર તેલ-સાથુ લગાવવામાં જ ન રહો. જે તમે કેવળ અંગે તેલ ફુલેલ લગાવવામાં જ રહો અને પરમાત્માનું ભજન ન કરો તો શું તમે અમારથી સારા છો એમ કહી શકાય? તમને આ દુર્લભ મનુષ્ય-શરીર મળેલ છે તો તેનો સદુપયોગ કરો. આ મનુષ્યશરીર દ્વારા આત્મા, પરમાત્માના શરણે જઈ શકે છે. આ મનુષ્યદેહને માટે પરમાત્મા જેટલા સમીપ છે તેટલા સમીપ ખીલ શરીરને માટે નથી. આમ હોવા છતાં તમે મનુષ્ય શરીરનો કેવો દુરુપયોગ કરો છો તેનો વિચાર કરો. કહ્યું પણ છે કે:—

હયા ઐર ધર્મ કે પ્રતાપ કોટીવાલ ભયો, અળ નહીં સાધુન કી સંગતી સુહાત હૈ;
રાત દિન કરે મનસૂળા ધન વાધવે કે, આયુ ઘટી જાત જાકી ચિત નહીં આહ હૈ;
હીરનકી છાંડિ છાંડિ કાંચન કે નગ લેત, અપને હી હાથ દેખો આપ ખોટા ખાત હૈ;
ઋષિજી કહત હુંકી ઐર કી સિદ્ધારત હૈ, અપની હુંકી કે દામ રીતે રહત જાત હૈ.

અર્થાત્—૨૧ મનુષ્ય-શરીર કાના પ્રતાપથી મળેલ છે? શું કોઈ વ્યક્તિ શરીરનું એક અંગ પણ ખનાવી શકે છે? બાદશાહ પ્રસન્ન થાય તો કોદિનૂર હીરા તો આપી શકે પરંતુ આંખોના હીરા અર્થાત્ આંખનું તેજ આલી ગયું હોય તો શું તે આપી શકે? નહિ. તમને આવી તેજસ્વી આંખો મળી છે તે કાના પ્રતાપથી મળેલ છે તેનો વિચાર કરો. જે બાદશાહ દ્વારા મળેલા કોદિનૂર હીરાને કોઈ ફાકવા લાગે તો તેની ઉપર બાદશાહ નારાજ થશે કે નહિ? જે તમે તમારી આંખોના-કે જે આંખોની કિંમત કોદિનૂર હીરાથી પણ વિશેષ છે-પર પુરપ કે પર સ્ત્રીને ખરાબ દષ્ટિએ જોવામાં ઉપયોગ કરો તો પરમાત્મા તમારી ઉપર પ્રસન્ન થશે ખરા? જે તમે પરમાત્માને પ્રસન્ન કરવા ચાહો છો તો તમારી આંખોનો સદુપયોગ કરો. સંસારજનધનભંધો મુક્ત થવા માટે જ મનુષ્ય-શરીરનો સદુપયોગ કરવો જોઈએ.

કેવળાનો આશય એ છે કે, આ મનુષ્ય-શરીર અપ્રતિજ્ઞ-અનાચર્ય થવા માટે જ પ્રાપ્ત થયેલ છે. આ ઉપરથી દલાય કેમ્પિએમ કહે છે, જે અમે અપ્રતિજ્ઞ અર્થાત્ અનાસકન સ્ત્રીને તો અમારા પત્નું કે અમારી જાતનું કામ કરી રીને રહી શકે! આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જાનીજનો કહે છે કે, કેમ્પિ પત્નું પત્નું પ્રત્યે જેટલું મનન રાખવું, તેટલું

દુઃખ વધવા પામશે. એટલા માટે મમત્વભાવ જેટલો જોડો થાય તેટલું સારા જ માટે છે. સામાન્ય રીતે પ્રતિજ્ઞાનો અર્થ વસ્તુનો દુરુપયોગ થાય છે, અને અપ્રતિજ્ઞાનો અર્થ વસ્તુનો સદુપયોગ થાય છે. ઉદાહરણ તરીકે આંખો જોવા માટે અને કાનો સાંભળવા માટે પ્રાપ્ત થએલાં છે. પરંતુ આંખો તથા કાનો દ્વારા શું જોવું તથા સાંભળવું જોઈએ તેનો વિવેક કરવાની જરૂર છે. આંખો પરસ્પરી ઉપર કુદૃષ્ટિ ફેંકવા માટે અને કાનો પારખી નિંદા સાંભળવા માટે મજેલાં નથી. છતાં જો આંખ તથા કાનનો દુરુપયોગ કરવામાં આવે તો તે પ્રતિજ્ઞા છે. જે મનુષ્ય આંખ-કાનનું મૂલ્ય સમજતો હશે તે માણસ આંખ-કાનનો દુરુપયોગ કદાપિ નહિ કરે. શાસ્ત્રકાર કહે છે કે, ઈન્દ્રિયો તથા મનને વિપરીત કામોમાંથી નિવૃત્ત કરી તેમને સત્કાર્યોમાં પ્રવૃત્ત કરવાં તેનું જ નામ અપ્રતિજ્ઞા છે. જે પ્રતિજ્ઞામાંથી મુક્ત થઈ અપ્રતિજ્ઞા થઈને વિચરે છે તે આત્માનું કલ્યાણ સાધી શકે છે.

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૪ અષાઢ વદ ૧૨ રવિવાર

પ્રાર્થના

શ્રી જિત અજિત નમો જયકારી, તું દેવનકો દેવછ :

‘જિત શત્રુ’ શબ્દ ને ‘વિજયા’ શબ્દોનો આતમજાત ત્વમેવછ. ॥ શ્રી ૧ ॥

—વિનયચંદ્રણ કુલટ ચાવીશી

શ્રી અજિતનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

આત્મા જો પરમાત્માનું એકાગ્રતાપૂર્વક ધ્યાન ધરે તો તે પોતે પણ પરમાત્મા જેવો બની જાય. જે જેનું ધ્યાન ધરે તે તેના જેવો બની જાય એવો સાધારણ નિયમ છે. એ વાત ખીણ છે કે, કોઈ વ્યક્તિ પરમાત્માનું ધ્યાન કરી આજે ને આજે જ પરમાત્મા જેવો બની ન શકે; પરંતુ અત્યેક વ્યક્તિએ પોતાનું ધ્યેય તેા જોયું જ રાખવું જોઈએ. આદર્શ તો હમેશાં ઉચ્ચ કામ કરવા માટે જ દ્રષ્ટિ સમક્ષ રાખવામાં આવે છે. નીચ કામ કરવા માટે કોઈ દિવસ આદર્શ દ્રષ્ટિ સમક્ષ રાખવામાં આવતો નથી કારણકે નીચ કામ કરવાની પ્રવૃત્તિ તેા સ્વાભાવિક રીતે થાય છે. પાણીને નીચેની જગ્યાને તરફ જવામાં કોઈ પ્રકારનો પ્રયત્ન કરવો પડતો નથી. નીચેની બાજુ તો પાણી સ્વભાવન જાય છે. પરંતુ જ્યારે પાણીને ઉપર-ઉંચે લઈ જવાનું હોય ત્યારે પ્રયત્ન કરવાની આવશ્યકતા પડે છે. આ જ પ્રમાણે આત્માને નીચ ગર્ભમાં જવાના માર્ગો તો અનેક છે અને તે ગર્ભ તરફ આત્માની પ્રવૃત્તિ

સ્વાભાવિક રીતે થાય છે, એટલા માટે નીચ ગતિમાં જ્યાં માટે આત્માને કંઈ ઉપદેશ આપવાની જરૂર હોતી જ નથી, પરંતુ આત્માને ઊર્ધ્વગામી બનાવવા માટે ઉપદેશ આપવાની આવશ્યકતા રહે છે. જ્ઞાનીજનોએ આત્માને ઊર્ધ્વગામી બનાવવા માટે ‘ભગવાન અનિ-તનાયનું ભજન કરે’ એવો ઉપદેશ આપ્યો છે. અનિતનાય ભગવાનનો જ્ય માનવામાં પોતાનો જ્ય છે એમ માની પરમાત્માને નમસ્કાર કરવામાં આવે તો આત્મા ઊર્ધ્વગામી બની શકે છે.

પરમાત્માના વિજ્યમાં પોતાનો વિજ્ય માનવો એ આત્માને પરમાત્મામય બનાવવાનો સરળ માર્ગ છે. આત્માએ પોતાને પરમાત્મામય બનાવવા માટે કેટલી સાવધાની રાખવી જોઈએ, એ વાત હવે શાસ્ત્રદ્વારા સમજાવું છું:—

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ—જોલ ત્રીસમો (ચાલુ)

આત્માને પરમાત્મામય બનાવવા માટે અપ્રતિબદ્ધ થવાની જરૂર છે અને અપ્રતિબદ્ધ થવા માટે સંગનો ત્યાગ કરવાની જરૂર છે. સંગ એ પ્રકારના છે. એક સંગ તો આત્માને અધોગતિએ લઈ જનારો હોય છે અને બીજો સંગ ઊર્ધ્વગતિએ લઈ જનારો હોય છે. અત્રે જે સંગનો ત્યાગ કરવાનું કહેવામાં આવ્યું છે તે સંગ અધોગતિના માર્ગે લઈ જનારો છે. અત્રે એક પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે કે, ઊર્ધ્વગતિએ લઈ જનારો સંગ કયો છે અને અધોગતિએ લઈ જનારો સંગ કયો છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ગીતામાં કહેવામાં આવ્યું છે કે:—

ધ્યાયતો વિષયાનુંસાં સંગસ્તેષ્પજાયતે ।

સંગાત્સંજાયતે કામઃ કામાત્ક્રોધોઽભિજાયતે ॥

મોષાદ્ ભવતિ સમ્મોહઃ સમ્મોહાત્સ્મૃતિવિષ્મયઃ ।

સ્મૃતિર્ધ્વંશાદ્ બુદ્ધિનાશો બુદ્ધિનાશાત્પ્રણયતિ ॥

અર્થાત્—જે સંગદ્વારા વિષયવાસના પ્રત્યે પ્રવૃત્તિ થાય તે સંગ અધોગતિએ લઈ જનારો છે. કારણ કે વિષયવાસનામાં કોઈ પ્રકારની વિપ્લવ-બાધા ઉપસ્થિત થયે કોઈ પેદા થવો સ્વાભાવિક છે. રામ મહાપુરુષ હતા છતાં રાવણને તેમના ઉપર કોઈ પેદા થયો હતો. કારણકે સીતાને પોતાની કરવામાં રામ બાધકજન હતા. આજ પ્રમાણે મહિરથ યુગબાદનો સગો મોટો ભાઈ હોવા છતાં વિષયવાસનાને કારણે દુઃખ થઈ તેણે યુગબાદને મારી નાંખ્યો હતો. આ પ્રમાણે જે સંગતિદ્વારા કોઈ અને કામવાસના પેદા થાય એવી સંગતિનો ત્યાગ કરવો જોઈએ.

કુસંગતિમાં અનેક દોષો રહેલા છે. મોટા માણસો પણ સંગને કારણે ખરાબ થઈ જાય છે. એટલાજ માટે નિઃસંગ બનો એવું કહેવામાં આવ્યું છે. નિઃસંગ બનવા માટે અપ્રતિબદ્ધ થવું આવશ્યક છે. આત્માએ અપ્રતિબદ્ધ બનવું જ જોઈએ પણ આત્મામાં દુઃખોની એવી વાસના થર થાલી જાય છે કે, તે વાસનાને કારણે આત્મા પોતાની દાનિ જાણવા છતાં પણ દાનિકારક કામમાં ફસાતો જ જાય છે. આમ હોવાને કારણે જ બાહ્ય-

જનો કહે છે કે, હે પ્રભો ! મારા જેવો બીજો કોણ મૂર્ખ હતો ? કદાચ કોઈ હતો કે, તમે મૂર્ખ નથી, મૂર્ખ તો માછલી અને પતંગ છે કે જેઓ પોતાની મેજે જ જાગમાં ફસાઈ જાય છે અને બીજીને મરી જાય છે. પરંતુ આ કથન બહુઅરથું છે. કારણ કે માછલી કે પતંગ મારા જેવા મૂર્ખ નથી. મારી મૂર્ખતા તો તેમનાથી ઘણી વધેલી છે. જે માછલીને એવી ખબર હોય કે, આ લોટની પાછળ કંટો રહેલો છે અને તે કંટો મારા માટે પ્રાણનાશક છે, તો માછલી તે કંટામાં કદાપિ ફસાઈ જાય નહિ અને પોતાના પ્રાણનો નાશ કરે નહિ. પરંતુ માછલી તો કંટાને પોતાનું જીવન સમજીને જ ખાતો જાય છે. અને રસલોહપતાને કારણે તેમાં ફસાઈ જાય છે. આજ પ્રમાણે જે પતંગને જે વાતની ખબર હોય કે દીપકમાં અગ્નિ છે અને તે અગ્નિદ્વારા હું બળીને મરી જઈશ, તો તે દીપક ઉપર કદાપિ મોહ કરે નહિ. પરંતુ પતંગ દીપકને અગ્નિરૂપ સમજતો નથી, પણ સુંદર રૂપ સમજીને જ તેના ઉપર પડે છે અને પ્રાણનો ભોગ આપી દે છે. આ પ્રમાણે માછલી અને પતંગ તો અજ્ઞાણનાં વિવેકભાગમાં ફસાય છે. પરંતુ હું તો જાણનાં જનાં વિવેકભાગમાં ફસાઈ છું અને એટલા માટે હું તેમનાથી વધારે મૂર્ખ છું. હું જાણું છું કે, 'વિવેકભાગ હાનિકર છે, છતાં હું વિવેકભાગમાં પ્રવૃત્તિ કરું છું. એટલા માટે દીવો લઈને દૂવામાં પડનાર મારા જેવો બીજો કોણ મૂર્ખ હતો !

વિવેકસુખમાં અનેક હાનિઓ રહેલી છે અને એટલાજ માટે લગવાન કહે છે કે, નિઃસંગ બનો. આ વાત કહેવામાં તો સરળ છે પણ તેને આચારમાં ઊતારવી બહુ જ મુશ્કેલ છે. કહેવામાં અને કરવામાં ઘણું જ અંતર રહેલું છે. આ પ્રમાણે અપ્રતિબદ્ધ થવામાં અને નિઃસંગ બનવામાં પ્રયત્ન કરવાની જરૂર છે. જે જરાબર પ્રયત્ન કરવામાં આવે તો આદર્શને પહોંચી શકાય છે.

તમારા પૂર્વજો તમારા માટે જે ઉચ્ચ આદર્શ ઉપસ્થિત કરી ગયા છે તે આદર્શનું અનુકરણ કરો. પરંતુ આજકાલ તો ગૌરાંગ શુરુ અર્થાત્ અંગ્રેજોના સંગને કારણે પૂર્વજોના જાણે સુધિ જ નથી અથવા તેઓ મૂર્ખ જ હતા એમ માનવામાં આવે છે. તમારા પૂર્વજો તરફથી તમારા માટે ત્યાગનો જે આદર્શ મૂકવામાં આવ્યો છે, તે આદર્શ બીજા જગ્યાએ મળવો અતિ મુશ્કેલ છે. પરંતુ તમે તે આદર્શ તરફ ધ્યાન ન આપતાં બીજા જ બાણ જઈ રહ્યા છો. તમે આધ્યાત્મિક કાર્યોમાં ગતિ કરતા જ નથી. કેવળ આધિભૌતિક કામોમાં જ પ્રવૃત્ત રહો છો. જે કે તમે ગૃહસ્થ છો એટલા માટે તમારે આધિભૌતિક કામોની સહાયતા લેવી પડે એ સ્વાભાવિક છે, પરંતુ એ વાતનું સદા ધ્યાન રાખો કે જે આધિભૌતિક વસ્તુ આપણને નરકને માર્ગે લઈ જનારી છે તે વસ્તુ આપણા કામની નથી. એટલા માટે આધિભૌતિક કામની સાથે આધ્યાત્મિક કામ પણ કરવાં જોઈએ.

કહેવાનો આશય એ છે કે, પરમાત્માના ચરણે જવા માટે મંત્રનો લાગ કરો. વિવેકસુખના મંત્રથી કોઈ પેદા થાય છે. જ્યારે કોઈ પેદા થાય છે ત્યારે હું દિન કરે છું કે અદિન કરે છું તેનું ધ્યાન રહેતું નથી. સાંજનું છે કે, મેરાકામાં એક માનુષ્ય કોઈના આવેશમાં પોતાની પત્નીને નિર્દયતાપૂર્વક મારવા લાગ્યો. આ નિરુદ્ધને તેની પુત્રી ગાઝ પાડી ઉઠી કે,

મારો બાપ મારી બાને મારે છે માટે કોઈ બચાવો. પુત્રીની રાડ સાંભળી તેના બાપે છોકરીના બન્ને પગ પકડીને પત્થર ઉપર પછાડી અને પરિણામે તે મરણ પામી. છોકરીને મારી નાંખ્યા બાદ તેણે પત્નીને પણ મારી નાંખી અને પછી પોતે પણ આપઘાત કરીને મરી ગયો. ક્રોધનું પરિણામ કેવું લયકર આવે છે તે ઉપરના ઉદાહરણ ઉપરથી સમજી શકાય એમ છે. ક્રોધથી બચવા માટે અંગનો લાગ કરવો જોઈએ. જે વિષય-લાલસાનો સંગ હોય તો એ દશામા ક્રોધ પેદા થવો સ્વાભાવિક છે. ક્રોધ પેદા થવાથી સંમોહ પેદા થાય છે, સંમોહથી સ્મૃતિ બ્રષ્ટ થાય છે અને સ્મૃતિહીન થવાથી શુદ્ધિનો નાશ થાય છે તથા શુદ્ધિ બ્રષ્ટ થવાથી પોતે પણ નાશ પામે છે, અર્થાત્ નીચ ગતિને પ્રાપ્ત થાય છે. એટલા માટે પોતાના પૂર્વજોના ઉચ્ચ આદર્શને દૃષ્ટિ સમક્ષ રાખી પોતાનું જીવન પણ આદર્શ પ્રમાણે ઉચ્ચ બનાવવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. હજારો માઇલો દૂર રહેનાર ગૌરાંગ ગુરૂની નકામી વાતોમા ફસાઈ જઈ પોતાના પૂર્વજોને ધિક્કારો નહિ, પણ તેમના ઉચ્ચ આદર્શને દૃષ્ટિ સમક્ષ રાખી જીવનને ઉન્નત બનાવવાનો પ્રયત્ન કરો તો તેમાં કલ્યાણ જ છે.

તમે લોકો ધાર્મિક હોવાને કારણે કદાચ ગૌરાંગ ગુરૂના પ્રભાવથી બચી પણ શક્યા હો. પરંતુ તમારા સંતાનો ઉપર ગૌરાંગ ગુરૂનો કેવો પ્રભાવ પડ્યો છે તેનો તમે ખ્યાલ રાખો છો ? ક્યાં બહાર કાઢનાં જાત તો પેસી ગયું નથી ને ? અર્થાત્ તમારાં સંતાનો સુધારાના નામે કુધારો તો કરતા નથી ને ? જે તમારાં સંતાનો આધિભૌતિક માર્ગે વળ્યા હોય તો તેમને આધ્યાત્મિક માર્ગે વાળવા એ તમારું કર્તવ્ય છે.

કદાચ તમે એમ કહો કે, આજનાં સંતાનોને આધ્યાત્મિક વાત સમજાવવી મુશ્કેલ છે. તો આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, ત્યારે બાળકો કવીનાઈન અથવા એવી કોઈ બીજી કડવી દવા ખાતા નથી ત્યારે માતા કડવી દવાની સાથે કોઈ મીઠી ચીજ ખાવા આપે છે. માતાનો ઉદ્દેશ મીઠી ચીજ આપવાનો નથી પરંતુ કવીનાઈન કે કડવી દવા આપવાનો અને તે દ્વારા રોગ મટાડવાનો છે. આ જ પ્રમાણે તમે લોકો પણ સંતાનોમાં આધ્યાત્મિક ભાવ ભરવાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ રાખો. અને જે સીધી રીતે સંતાનોમાં આધ્યાત્મિક ભાવ ભરી ન શકાય તો તેમને આધ્યાત્મિક ભાવરૂપી કવીનાઈન આધિભૌતિકરૂપી મીઠી ચીજની સાથે આપો. જે તમે આધ્યાત્મિક માર્ગે વળાડો અને તમારાં સંતાનો આધિભૌતિક માર્ગે વળશે તો તમારા બન્ને વચ્ચે ખેંચાતાણી થવાનો અંશવ રહે છે. એટલા માટે તમારી વચ્ચે મનમોહ કે ખેંચાતાણી પેદા ન થાય તે માટે અધ્યયન માર્ગે મીઠી કાઢવો જોઈએ.

આ ઉપરથી તમે કદાચ એમ કહો કે, અને એનું સંસ્કૃત કથાથી લાવીએ કે જેથી અમાને મનાવો—સુરેશ સાથે કરી મનમોહ પેદા ન થાય. આ વિષયમાં અને સરસોત્તપૂર્વક કામ કરી શકાશે ! આ પ્રશ્નનો ઉત્તર અત્યંત માટે જલ્દી તથા પુરો એ પોતાનામાં સમાનરૂપે આધ્યાત્મિક અંગકાર ઉતારવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. એ વાત તો સુનિશ્ચિત છે કે જલ્દીનું કામ પુરોવાના સદાકાર વિના અને પુરો તુ કામ જલ્દીના સદાકાર વિના સહી શકે એમ નથી. તો પાંડી જલ્દી અને પુરો : બન્નેનું કામ જાન્યાર સારી રીતે મેળો બંધન માર્ગે મેળી કાઢવો એ વસ્તુ છે. આ વિષયમાં જલ્દીના પ્રયત્ન કરવા એ વાત નેતરે જ જલ્દી જલ્દી છે. આ વિષયમાં

જો તમે બધાની સાથે સદકારપૂર્વક કામ કરવાની ભાવના રાખો તો તમારો આત્મા આ વિશે કોઈ માર્ગ જરૂર બનાવશે. આત્મામાં દરેક પ્રકારની શક્તિ છે, કેવળ આત્મામાં ભાવના નોંધાયે. આત્મામાં ઓછી શક્તિ નથી. આત્મામાં સિદ્ધ ભગવાન જેવી શક્તિ પણ રહેલી છે. કશું પણ છે કે:-

સિદ્ધા જેસા છવ હે, છવ સોઈ સિદ્ધ હોય,
કર્મ મેલકા અન્તરા, જૂઝે જિરલા કોય;
છવ કર્મ લિન લિન કરો, મનુષ્ય જન્મકો પાય,
જ્ઞાનાતમ વૈરાગ્યસે, ધીરજ ધર્મ લગાય.

કાચા સોનામાં અને પાકા (શુદ્ધ) સોનામાં જેટલું અંતર હોય છે તેટલું જ અંતર છવ અને શિવમાં હોય છે. જો કે સામાન્ય રીતે સોનું તો બન્નેય છે, પરંતુ કોઈ માણસ શુદ્ધ થએલા સોનાને જ સોનું માને અને માટીમાં રહેલા કાચા સોનાને સોનું ન માને તો એ તેની બુદ્ધિ છે. શુદ્ધ થએલા સોનાને માટે જે ક્રિયા કરવામાં આવે છે તે જ ક્રિયા જો કાચા સોનાને શુદ્ધ બનાવવા માટે કરવામાં આવે તો માટીમાં મળેલું કાચું સોનું પણ શુદ્ધ સોના જેવું બની શકે છે. અવપણમાં મારે એક ધૂળધોવાનાં ડાંકરાની સાથે દોરતી થઈ હતી. હું તેને ઘેર ઘણીવાર જતો હતો. તેને ઘેર જવાથી મને જાણાયું કે, ધૂળમાંથી કેવળ સોનું જ નીકળતું નથી, પરંતુ સોના સિવાય બીજી પણ ધાતુઓ નીકળે છે. તે સોડા પોતાની વંશ-પરંપરાગત ક્રિયાદ્વારા તે બધી ધાતુઓને ભુદી ભુદી કરી નાખે છે. આ જ પ્રમાણે છવ આજે કર્મ-બંધનમાં સપડાયેલો છે. પરંતુ જો તેને કર્મચક્રિન બનાવવામાં આવે તો છવ અને શિવમાં અર્થાત્ સિદ્ધમાં કોઈ અંતર રહેતું નથી. એટલા માટે સિદ્ધોત્ત્વ સ્વરૂપ સમજીને પોતાનું સ્વરૂપ ઓળખો અને સિદ્ધ બનવાનો પ્રયત્ન કરો. એક મહાત્મા આ વિશે કહે છે કે:-

અજકુલમત કેસરી લહે, નિજ પદ સિંહ નિહાર;

તિમ પ્રભુ ભકતે લવી લહે, આત્મ-સ્વરૂપ સંભાર

અજિત જિન તારને રે

આ પદમાં એક દૃષ્ટાન્ત આપીને એ બનાવવામાં આવ્યું છે કે, આત્મા કેવી રીતે પોતાનું સ્વરૂપ બૂલી ગયો છે અને કેવી રીતે પોતાનું સ્વરૂપ જાણી શકે છે? આ દૃષ્ટાન્તમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે, એક સિંહણ બચ્ચાને જન્મ આપતા જ મરી ગઈ બચ્ચુ નાનું હતું અને નિરાશિત હતું એટલે તે જંગલમાં ચડતા એક ઘેટાના ટોળામાં બળી મર્યું. ગમે તેનું બચ્ચું હોય પણ બચ્ચા ઉપર બધાને પ્રેમ થાય છે. કાગળ કે બાળક દમેસા નિર્દોષ હોય છે. તે સિંહનું બચ્ચું પણ ઘેટાઓને પ્રિય લાગવા માગ્યું અને ઘેટાઓનો માલિક ભરવાડ પણ, સિંહનું બચ્ચું ઘેટા બંધુ રહે તો સારું એમ સમજીને બચ્ચાને દૂધ પાવા લાગ્યો. સિંહનું બચ્ચું ઘેટાઓની સંમતિથી પોતાને ઘેટું માનવા લાગ્યું. આ પ્રમાણે સમજવાને કારણે તે સિંહનું બચ્ચું પણ ઘેટાની જેમ રહેવા લાગ્યું અને ઘેટા જેવી ચેટા કરવા લાગ્યું. કોઈવાર સિંહની ગર્જના સંજાગાની તો તે સિંહનું બચ્ચું પણ

ઘેટાંઓની સાથે લયને લીધે ભાગતું. જો કે તે સિંહનું બચ્ચું પોતે પણ ગર્જના કરનાર અને ઘેટાંઓને ભગાડનાર હતું, પણ પોતાનું સ્વરૂપ જૂલી જવાને કારણે જ તે ઘેટાંની સાથે લયને કારણે ભાગતું ફરતું હતું.

એક દિવસ ઘેટાંના ટોળાની સાથે તે બચ્ચું જંગલમાં ગયું હતું. ત્યાં સિંહે ગર્જના કરી. સિંહની ગર્જના સાંભળી બધાં ઘેટાંઓ ભાગ્યાં. સાથે તે સિંહનું બચ્ચું પણ ભાગ્યું. ભાગતાં તે વિચારવા લાગ્યું કે, જો સિંહનો આટલો બધો ડર લાગે છે તે સિંહ કેવો છે તે જોઈ તો ખરા ! આ પ્રમાણે વિચાર કરી થોડીવાર અટકીને તેણે સિંહની સામે જોયું અને સિંહને જોયા બાદ પાછું ઘેટાંઓની સાથે દોડવા લાગ્યું; પરંતુ સિંહનું સ્વરૂપ તેના હૃદયમાં અંકિત થઈ ગયું. તે વિચારવા લાગ્યું કે, સિંહ કેવો જખરા છે ! તેનું મુખ કેવું મોટું અને તેની જીભ કેવી લાલ છે !! અને તેની ગર્જના પણ કેવી ભયંકર છે !!! આવા ભયંકર સિંહનો ભય લાગે એ સ્વાભાવિક છે.

હવે કોઈ બીજો દિવસે તે સિંહનું બચ્ચું બધાં ઘેટાંઓની સાથે નદીએ પાણી પીવા ગયું. બકરી કે ઘેડાં પાણીને ગંદુ કરીને પીતાં નથી પરંતુ ધીરથી નિર્ભય પાણી પીએ છે. ઘેટાંઓની સાથે તે સિંહનું બચ્ચું પાણી પીવા લાગ્યું. પાણી પીતી વખતે તેનું પ્રતિબિંબ પાણીમાં પડ્યું, અને તે પ્રતિબિંબ જોતાં તે વિચારવા લાગ્યું કે, માઈ સ્વરૂપ તો કાંઈ જુદું જ જણાય છે. હું આ ઘેટાંઓ જેવું તો નથી. મારી આકૃતિ પણ આ ઘેટાંઓ જેવી નથી. મારી આકૃતિ તો પેલા સિંહને મળતી આવે છે. માઈ મુખ પણ તેવું જ છે : અને માઈ શરીર પણ તેના જેવું જ છે. પણ જોઈ તો ખરા કે, મારી જીભ પણ તેના જેવી છે કે નહિ ! આ પ્રમાણે વિચાર કરી તેણે પોતાની જીભ કઢીને જોઈ તો જીભ પણ પેલા સિંહ જેવી જણાઈ. સિંહનું બચ્ચું વિચારવા લાગ્યું કે, માઈ મોટું, માઈ શરીર, મારી જીભ, મારી આકૃતિ, મારી પૂંછડી વગેરે પેલા સિંહ જેવાં જ જણાય છે. પરંતુ મારો અવાજ સિંહ જેવો છે કે નહિ તે તો જોઈ ! આ પ્રમાણે વિચાર કરી તે સિંહના બચ્ચાએ ગર્જના કરી. ગર્જના સાંભળતાં જ બધાં ઘેટાંઓ ભયભીન થઈને નાસવા લાગ્યાં. ભરવાડ પણ ભય પામીને ભાગ્યો. બધા ભાગી જવાથી સિંહના બચ્ચાને એવો વિશ્વાસ થઈ ગયો કે હું સિંહ જ છું, ઘેડું નથી. હવે આ સિંહના બચ્ચાને ઘેટાંના ટોળાંની સાથે રાખવામાં આવે તો રહે ખઈ ! નહિ.

સમજાવત કહે છે કે, જો પ્રમાણે તે સિંહનું બચ્ચું જમથી ઘેટા જેવું બની ગયું હતું પણ સિંહને જોતાં જ તે પોતાનું સ્વરૂપ ઓળખી શક્યું, તે જ પ્રમાણે આ આત્મા પણ જમને કારણે ઘેટાં જેવો બની ગયો છે. જો આત્મા સ્થિર રહેને પરમાત્માનું ધ્યાન કરે તો તે પોતાના સ્વરૂપને ઓળખી શકે અને પરમાત્મા જેવો બની શકે. પરમાત્માનું ધ્યાન કરવા માટે એકાગ્રતાની જરૂર આવસ્યકતા છે. જો એકાગ્રતાપૂર્વક પરમાત્માનું ધ્યાન કરવામાં આવે અને હું કોણ છું ? ક્યાંથી આવ્યો છું ? ક્યાં જવાનો છું ? હું દેહ નથી પણ હૈતી છું, હું જાન નથી પણ જાનદાર કામ લેનારો છું વગેરે આ પ્રમાણે આત્મ-સ્વરૂપ વિશે વિચાર કરવામાં આવે તો આત્મનું જાન પ્રગટ થઈ શકે છે અને આત્મજ્ઞાન થવાથી

જો તમે બધાની સાથે સદાકારપૂર્વક કામ કરવાની બાવના રાખો તો તમારો આત્મા આ વિશે કોઈ માર્ગ જરૂર બતાવશે. આત્મામાં દરેક પ્રકારની શક્તિ છે, કેવળ આત્મામાં બાવના નોંધો. આત્મામાં ઓછી શક્તિ નથી. આત્મામાં સિદ્ધ બગવાન જેવી શક્તિ પણ રહેલી છે. કહ્યું પણ છે કે:-

સિદ્ધા જેવા છવ છે, છવ સોઈ સિદ્ધ હોય,
કર્મ મેલકા અન્તર, બૂઝે બિરલા કોય;
છવ કર્મ લિન લિન કરો, મનુષ્ય જન્મકો પાપ,
જ્ઞાનાતમ વૈરાગ્યસે, ધીરજ કર્મ લગાય.

કાયા સોનામાં અને પાકા (શુદ્ધ) સોનામાં જેટલું અંતર હોય છે તેટલું જ અંતર છવ અને શિવમાં હોય છે. જો કે સામાન્ય રીતે સોનું તો બન્નેય છે, પરંતુ કોઈ માણસ શુદ્ધ થએલા સોનાને જ સોનું માને અને માટીમાં રહેલા કાચા સોનાને સોનું ન માને તો એ તેની ભૂલ છે. શુદ્ધ થએલા સોનાને માટે જે ક્રિયા કરવામાં આવે છે તે જ ક્રિયા જો કાચા સોનાને શુદ્ધ બનાવવા માટે કરવામાં આવે તો માટીમાં મળેલું કાચું સોનું પણ શુદ્ધ સોના જેવું બની શકે છે. બચપણમાં માટે એક ધૂળધાયાનાં છાંકરાની સાથે દોરતી થઈ હતી. હું તેને ઘેર ઘણીવાર જતો હતો. તેને ઘેર જવાથી મને જણાયું કે, ધૂળમાંથી કેવળ સોનું જ નીકળતું નથી, પરંતુ સોના સિવાય બીજી પણ ધાતુઓ નીકળે છે. તે સોના પોતાની વંશ-પરંપરાગત ક્રિયાદ્વારા તે બધી ધાતુઓને છુટી છુટી કરી નાંખે છે. આ જ પ્રમાણે છવ આજે કર્મ-બંધનમાં સપડાયેલો છે. પરંતુ જો તેને કર્મરહિત બનાવવામાં આવે તો છવ અને શિવમાં અર્થાત્ સિદ્ધમાં કાંઈ અંતર રહેતું નથી. એટલા માટે સિદ્ધોનું સ્વરૂપ સમજીને પોતાનું સ્વરૂપ ઓળખો અને સિદ્ધ બનવાનો પ્રયત્ન કરો. એક મહાત્મા આ વિશે કહે છે કે:-

અજકુલગત કેસરી લહે, નિજ પદ સિદ્ધ નિહાર;

તિમ પ્રભુ ભક્તે ભવી લહે, આત્મ-સ્વરૂપ સંભાર.

અજિત જિન તારજો રે.

આ પદમાં એક દૃષ્ટાન્ત આપીને એ બનાવવામાં આવ્યું છે કે, આત્મા કેવી રીતે પોતાનું સ્વરૂપ જુલો ગયા છે અને કેવી રીતે પોતાનું સ્વરૂપ જાણી શકે છે! આ દૃષ્ટાન્તમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે, એક સિદ્ધજી અચ્ચાને જન્મ આપના જ મરી ગઈ. બચ્ચું નાનું હતું અને નિરાશ્રિત હતું એટલે તે જ ગણમાં ચડના એક ઘેટાના ટોળામાં ભળી ગયું. ગમે તેનું બચ્ચું હોય પણ અચ્ચા ઉપર બધાને પ્રેમ થાય છે. કાગળ કે બાળક હમેશાં નિર્દોષ હોય છે. તે સિદ્ધનું બચ્ચું પણ ઘેટાઓને પ્રિય લાગવા માગ્યું અને ઘેટાઓનો માલિક ભરવાડ પણ, સિદ્ધનું બચ્ચું ઘેટા બેનું ગુંડે તો મારુ એમ સમજીને બચ્ચાને દૂધ પાવા લાગ્યો. સિદ્ધનું બચ્ચું ઘેટાઓની મળતીથી પોતાને ઘડુ માનવા લાગ્યું. આ પ્રમાણે સમજવાને કારણે તે સિદ્ધનું બચ્ચું ત્રણ ઘેટાની જેમ ગુંડવા લાગ્યું અને ઘેટા જેવી ઘેટા કંઠવા લાગ્યું કોઈકારે સિદ્ધની નજરના નબળાઈ તો તે સિદ્ધનું બચ્ચું પણ

ઘેટાંઓની સાથે ભયને લીધે ભાગતું. જો કે તે સિંહનું બચ્ચું પોતે પણ ગર્જના કરનાર અને ઘેટાંઓને ભગાડનાર હતું, પણ પોતાનું સ્વરૂપ બૂલી જવાને કારણે જ તે ઘેટાંની સાથે ભયને કારણે ભાગતું ફરતું હતું.

એક દિવસ ઘેટાંના ટોળાની સાથે તે બચ્ચું જંગલમાં ગયું હતું. ત્યાં સિંહે ગર્જના કરી. સિંહની ગર્જના સાંભળી બધાં ઘેટાંઓ ભાગ્યાં. સાથે તે સિંહનું બચ્ચું પણ ભાગ્યું. ભાગતાં તે વિચારવા લાગ્યું કે, જો સિંહનો આટલો બધો ડર લાગે છે તે સિંહ કેવો છે તે જોઈ તો ખરો! આ પ્રમાણે વિચાર કરી થોડીવાર અટકાવે તેણે સિંહની સામે જોયું અને સિંહને જોયા બાદ પાછું ઘેટાંઓની સાથે દોડવા લાગ્યું; પરંતુ સિંહનું સ્વરૂપ તેના હૃદયમાં અંકિત થઈ ગયું. તે વિચારવા લાગ્યું કે, સિંહ કેવો જખરો છે! તેનું મુખ કેટલું મોટું અને તેની જીભ કેવી લાલ છે!! અને તેની ગર્જના પણ કેવી ભયંકર છે!!! આવા ભયંકર સિંહનો ભય લાગે એ સ્વાભાવિક છે.

હવે કાંઈ બીજો દિવસે તે સિંહનું બચ્ચું બધાં ઘેટાંઓની સાથે નદીએ પાણી પીવા ગયું. બકરી કે ઘેટાં પાણીને ગંદુ કરીને પીતાં નથી પરંતુ ધીરથી નિર્ભય પાણી પીએ છે. ઘેટાંઓની સાથે તે સિંહનું બચ્ચું પાણી પીવા લાગ્યું. પાણી પીતી વખતે તેનું પ્રતિબિંબ પાણીમાં પડ્યું, અને તે પ્રતિબિંબ જોતાં તે વિચારવા લાગ્યું કે, માફ સ્વરૂપ તો કાંઈ જુદું જ જણાય છે. હું આ ઘેટાંઓ જેવું તો નથી. મારી આકૃતિ પણ આ ઘેટાંઓ જેવી નથી. મારી આકૃતિ તો પેલા સિંહને મળતી આવે છે. માફ મુખ પણ તેવું જ : અને માફ શરીર પણ તેના જેવું જ છે. પણ જોઈ તો ખરો કે, મારી જીભ પણ તેના જેવી છે કે નહિ! આ પ્રમાણે વિચાર કરી તેણે પોતાની જીભ કાઢીને જોઈ તો જીભ પણ પેલા સિંહ જેવી જણાઈ. સિંહનું બચ્ચું વિચારવા લાગ્યું કે, માફ મોટું, માફ શરીર, મારી જીભ, મારી આકૃતિ, મારી પૂંછડી વગેરે પેલા સિંહ જેવાં જ જણાય છે, પરંતુ મારો અવાજ સિંહ જેવો છે કે નહિ તે તો જોઈ! આ પ્રમાણે વિચાર કરી તે સિંહના બચ્ચાએ ગર્જના કરી. ગર્જના સાંભળતાં જ બધાં ઘેટાંઓ ભયભીત થઈને નાસવા લાગ્યાં. ભરવાડ પણ ભય પામીને ભાગ્યો. બધા ભાગી જવાથી સિંહના બચ્ચાને એવો વિશ્વાસ થઈ ગયો કે હું સિંહ જ છું. ઘેટું નથી. હવે આ સિંહના બચ્ચાને ઘેટાંના ટોળાની સાથે રાખવામાં આવે તો રહે ખરું! નહિ.

ભગવાન કહે છે કે, જો પ્રમાણે તે સિંહનું બચ્ચું જમથી પેલા જેવું બની ગયું હતું પણ સિંહને જોતાં જ તે પોતાનું સ્વરૂપ ઓગળી શક્યું, તે જ પ્રમાણે આ આત્મા પણ જમને કારણે ઘેટાં જેવો બની ગયો છે. જો આત્મા સ્થિર થઈને પરમાત્માનું જ્ઞાન ધરે તો તે પોતાના સ્વરૂપને ઓગળી શકે અને પરમાત્મા જેવો બની શકે. પરમાત્માનું જ્ઞાન ધરના મારે એકામતાની અતિ અવસ્થાના છે. જો એકામતાપૂર્વક પરમાત્માનું જ્ઞાન ધરવામાં આવે અને હું કોણ છું? ક્યાંથી આવ્યો છું? ક્યાં જવાનો છું? હું દેહ નથી પણ દેહો છું, હું જન નથી પણ જનહારા શમ લેનારો છું વગેરે આ પ્રમાણે આત્મ-સ્વરૂપ વિશે વિચાર કરવામાં આવે તો આત્મનું જ્ઞાન પ્રગટ થઈ શકે છે અને આત્મજ્ઞાન રિતેથી

પરમાત્માને પણ ઓળખી શકાય છે. જો આત્માનું સ્વરૂપ જાણવાનો પ્રયત્ન કરો તો સિદ્ધિગતિને પ્રાપ્ત કરી શક્યો. તમારા જે વાળ જ્યપજમાં કાળા દત્તા તે જ વાળ દવે સંદેહ થઈને તમને એવી સૂચના આપે છે કે, અમે તો અમારી ગતિને પામીએ છીએ, તો તમે તમારી ગતિને કેમ પામતા નથી ? આ ઉપદેશનો એવો અર્થ નથી કે, શરીરને નષ્ટ કરી નાખો, પણ તેનો એવો અર્થ છે કે, આત્મા અને શરીરને ભિન્ન માનો અને દૃ શરીર નથી પણ શરીરમાં રહેનાર આત્મા હું એમ માનો. આ પ્રમાણે તમે દેહી છો છતાં દેહનાં પ્રતિબંધમાં પડેલા છો. આ પ્રતિબંધને દૂર કર્યા વિના આત્મા સિદ્ધિગતિને પામી શકે નહિ; એટલા માટે પ્રતિબંધને દૂર કરવા માટે અને આત્માને અપ્રતિબંધ બનાવવા માટે પરમાત્માનું એકાગ્રતાપૂર્વક ધ્યાન ધરો. પરમાત્માનું એકાગ્રતાપૂર્વક ધ્યાન ધરવાથી આ આત્મા પણ પરમાત્મામય બની જશે. આત્માનું સાચું કલ્યાણ આત્મસ્વરૂપ સમજવામાં અને પરમાત્મામય બનવામાં જ રહેલું છે.

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૪ અષાઢ વદ ૧૩ સોમવાર

પ્રાર્થના

આજ મહારા સંભવ જિનકે, હિતચિત્તસુ' ગુણ આસ્થાં;

મધુર મધુર સ્વર શમ અસાપી, ગદરે શબ્દ ગુણસ્થાં. ॥ આજ ૦ ૧૧ ૧૧

—વિનયચન્દ્રજી કુંભક ચાવીશી.

શ્રી સંભવનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

ખરી રીતે તો આત્માએ પરમાત્માની પ્રાર્થના એકાન્તમાં જ કરવી જોઈએ. કારણ કે એકાન્તમાં કરવામાં આવેલી પ્રાર્થનામાં અને સલા સમક્ષ કરવામાં આવેલી પ્રાર્થનામાં ધણું જ અંતર હોય છે. આ ઉપરથી અત્રે એવો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે કે, જો એમ જ છે તો પછી સલા સમક્ષ પ્રાર્થના શા માટે કરવામાં આવે છે ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, સાધુઓ માટે તો પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવી એ જ મુખ્ય કામ છે. સાધુઓ માટે શાસ્ત્રમાં પણ કહેવામાં આવ્યું છે કે, એકાન્તમાં, સલામાં, વનમાં કે બીજા કોઈ સ્થળે પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિ કરતી વખતે પરમાત્માની પ્રાર્થના જ કરવી જોઈએ. પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવાથી જ સાધુ આત્માનું કલ્યાણ સાધી શકે છે.

જ્ઞાતીજનો કહે છે કે, હે આત્મા ! આ મંસારમાં તારો કોઈ સાથી નથી. જો તારે ખરેખર સાથીની જરૂર છે તો તું પરમાત્માને જ તારો સાથી બનાવ. જો તું પરમાત્માને સાથી બનાવીશ તો પછી તને આ મંસારને પાર કરવામાં કોઈ પ્રકારની મુશ્કેલી નહિ પડે. જ્યારે કોઈ માણસ સમુદ્રવાત્રા કરવા માટે જ્વાના થાય છે ત્યારે તેના બીજા સાથીઓ તો સમુદ્રકિનારે જ ઉભા રહે છે, પરંતુ વદન્ય તો સમુદ્રમાં પાણી સાથે આપે છે.

જે પ્રવાસી સમુદ્રમાં વદાણુનો સાથ છોડી દે તો તે કટુમાં પડી જાય. સમુદ્રમાં પ્રવાસીને કોઈ બચાવનાર હોય તો તે વદાણુ જ છે. એટલા માટે પ્રવાસી એમ કહે છે કે, ભલે બધાનો સાથ મને છૂટી જાય, પરંતુ આ વદાણુનો સાથ ન છૂટે તો સારું. આ જ પ્રમાણે ભક્તજનો કહે છે કે, અમારો સાથી તો પરમાત્મા જ છે. પરમાત્માનો સાથ કોઈ દિવસ છૂટી ન જાય તો અમે સંસારસાગરને પાર જઈ શકશું અને અમને આ સંસારમાં કોઈ દુઃખ-પીડા આપી શકશે નહિ. પરમાત્મા પ્રત્યે આવો વિશ્વાસ હોવાને કારણે જ ભક્તજનો પરમાત્માની પ્રાર્થના કરતાં કહે છે કે:—

આજ મહારા સંભવ જિનકા હિતચિત્તસે શુણુ ગાસ્થ્યાં. રાજ૦

અર્થાત્—ભક્ત કહે છે કે, પ્રભો! હું પામર છું એટલા માટે તારા નામસ્મરણુ સિવાય બીજું હું શું કરી શકું? તું જ નિરાધારનો આધાર છે, એટલા માટે તારું જ હું ભજન કરું છું.

કોઈ દુખતા માણસને વદાણુ મળી ગયું હોય ત્યારે તેને કોઈ એમ કહે કે, તું આ વદાણુને છોડી દે, અમે તને જે કંઈ જોઈએ તે બધું આપશું. તો તે માણસ જવાબમાં શું કહેશે? તે એમજ કહેશે કે, ભલે મને કંઈ ન મળે પણ હું વદાણુને તો કદાપિ છોડી શકું નહિ. આ જ પ્રમાણે ભક્તજન કહે છે કે, હે પ્રભો! હું બધું છોડી દેવા તૈયાર છું, પરંતુ તારો આધાર કદાપિ છોડી શકું એમ નથી. ભક્તની માફક તમે પણ પરમાત્માને આધારરૂપ માનો. કોઈ દિવસ તેમનો આધાર છોડે નહિ, તો આત્માનું કલ્યાણ અવશ્ય સાધી શકશે. આત્માનું કલ્યાણ સરળ રીતે સાધી શકાય તે માટે હવે શાસ્ત્રની વાત કરું છું:—

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ—બોલ એકત્રીસમો

ત્રીશમાં બોલમાં અપ્રતિબદ્ધતા વિષે પ્રશ્નોત્તર કરવામાં આવેલ છે. હવે જો અપ્રતિબદ્ધ હોય છે અથવા થવા ચાહે છે તે સ્ત્રી, પુત્ર અને નપુંસકવાળા સ્થાને સ્થપનાસન કરતો નથી. એટલા માટે વિવક્ત સ્થપનાસનનું સેવન કરવાથી શેા લાભ થાય છે એ વિષે ગૌતમ સ્વામી લગવાનને પ્રશ્ન પૂછે છે કે:—

એકત્રીસમો બોલ.

(૩૧) વિવિત્ત સયણાસણ સેવણ યાણં મંતે ! જીવે કિં જળયડ ?

અર્થાત્—હે ભગવાન ! વિવક્ત અર્થાત્ એકાન્ત સ્થપનાસનના સેવનથી જીવે શેા લાભ થાય છે ?

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાને દરમાન્યું છે કે:—

વિવિત્ત સયણામન સેવણયાણં ચરિત્ત ગુત્તિ જળયડ, ચરિત્ત ગુત્તિયણં જીવે વિવિત્તા-
તારે દદ્ધચરિત્તે પગ્ગનરણ મોક્કવમાય પહિવન્ને અદ્ધવિદ્ધકમ્મગણ્ઠિં નિજ્જરેદ્દ ॥૩૧॥

અર્થાત્—હે સૌભગ ! વિવક્ત સયણ સનધી—અર્થાત્ સ્ત્રી સ્થપનાસનના સેવનથી

કરવાથી—ચારિત્ર્ય રક્ષણ થાય છે અને ચારિત્ર્યગુણ-ચારિત્ર્યશીલ બનવાથી જીવ આદારની રસાસકિત ઊંડી ચારિત્ર્યમાં દૃઢ-નિશ્ચય થાય છે. આ પ્રમાણે એકાન્તપ્રિય અને મોક્ષભાવને પામેલો જીવાત્મા આઠે પ્રકારનાં કર્મોનાં બંધનથી મુક્ત થાય છે.

આ સૂત્રપાઠ વિશે વિચાર કરીએ તે પહેલાં વિવક્ત શયનાસનનો શો અર્થ ॥ તે વિશે વિચાર કરીએ.

વિવક્ત શબ્દનો અર્થ, રહિત અથવા એકાન્ત થાય છે. જો સાધુ હોય તો સ્ત્રી, પશુ, અને નપુંસકરહિત, અને જો સાખી હોય તો પુરુષ, પશુ, આદિથી રહિત શયન, આસન અને ઉપશ્લેષણથી સ્થાનને ભોગવતું નોંધ્યે.

શાસ્ત્રમાં મુખ્યતઃ પુરોહિતે લક્ષીતે ઉપદેશ આપવામાં આવેલ ॥ અને એટલા જ માટે સૂત્રપાઠમાં સાધુએ સ્ત્રી, પશુ અને નપુંસકવાળા શયન, આસન તથા સ્થાનને ભોગવતું ન નોંધ્યે એમ કહેવામાં આવેલ છે. કારણ કે ત્યાં સ્ત્રી, પશુ તથા નપુંસકવાળું શયન, આસન તથા સ્થાન હોય ત્યાં સાધુના બ્રહ્મચર્યની બરાબર રક્ષા થઈ શકતી નથી.

સાધુએ વિવક્ત શયનાસનનું સેવન કયા ઉદ્દેશ કરવું નોંધ્યે? શુ સાધુને સ્ત્રી, પશુ કે નપુંસકની સાથે કોઈ પ્રકારનો દેષ છે, અથવા કોઈ પ્રકારની અરુચિ છે? જો અરુચિને કારણે જ સાધુએ વિવક્ત શયનાસનનું સેવન કરતા હોય તો અનેક ગૃહસ્થો પણ એવા હોય છે કે, જેઓ ક્લેશકંકાસ પેદા થવાને કારણે સ્ત્રીનું મોઢું નોંવાનું પણ પશ્ચાદ કરતા નથી. ઉદાહરણ તરીકે સતી અંજના* ઉપર પવનકુમાર દુઃખ થયા હતા. એટલા માટે તેઓ અંજનાનું નામ પણ સાંભળતા નહિ એટલું જ નહિ, પણ જે દાર વાટે અંજના પવનકુમારનાં દર્શન કરતી હતી તે દારને પણ પવનકુમારે બંધ કરાવી દીધું હતું. શું આ પ્રકારના વર્તનને વિવક્ત શયનાસન કહી શકાય? જો ન કહી શકાય તો પછી વિવક્ત શયનાસન કોને કહેવું? જ્યારે સાધુઓને કોઈ પ્રાણી પ્રત્યે દેષભાવ નથી, પરંતુ બધાં જીવો પ્રત્યે પ્રેમભાવ ॥ અને તેઓ સ્ત્રી, પશુ તથા નપુંસક આદિને પણ આત્મતુલ્ય માને છે તો પછી વિવક્ત શયનાસનનો અર્થ શો મતલબ છે?

આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, સાધુઓએ એકાન્તમાં રહેવું નોંધ્યે, કારણ કે બધાં લોકોનું ચરિત્ર એક સરખું હોતું નથી. એટલા માટે જો સાધુઓને એકાન્તમાં ગૃહેવાનો નિયમ ન હોય અને તેઓ સ્ત્રી, પશુ અને નપુંસકવાળા સ્થાન ઉપર રહેવા લાગે તો એ અવસ્થામાં બ્રહ્મચર્યનો ધાત થવાનો સંભવ રહે છે. જો કે વિજય મેઠ તથા વિજયા મેઠાણી એક જ શખા ઉપર શયન કરવા છતાં બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરતા હતા એવી વાત પ્રસિદ્ધ છે, પરંતુ આ એક અપવાદ છે. બધાં લોકો એવા હોઈ શકે નહિ. એટલા માટે બ્રહ્મચર્ય સંબંધી જે મર્યાદા બાંધવામાં આવી છે તેનું પાલન કરવું હિચિત અને આવશ્યક છે. કારણ કે,

यद् यद् आचरति श्रेष्ठ-स्त्वत्तदेव इतरे जनाः ।

અર્થાત—શ્રેષ્ઠ પુરુષો જેનું આચરણ કરે ॥ તેનુંજ આચરણ બીજા લોકો પણ કરે છે. એટલા માટે વિજયમેઠ અને વિજયા મેઠાણી જેની ચક્રિત હોવા છતાં મર્યાદાનું પાલન કરવું નોંધ્યે. મર્યાદાનું પાલન કરવામાં ન આવે તો બીજા લોકોને દાનિ થવાનો સંભવ

રહે છે; કારણ કે, જે લોકોમાં એવી શક્તિ હોતી નથી તેઓ પણ આવા ઉદાહરણની આડમાં એવું કામ કરવા લાગે છે અને આખરે પતિત યર્ષ જાય છે. પૃથ્વીનો આધાર બધાંબને છે. આસન વગેરે હોવા છતાં આધાર તો પૃથ્વીનો જ લેવો પડે છે; પરંતુ કોઈ મદાત્મા કદાચિત પોતાના લબ્ધિબળથી પૃથ્વીનો આધાર લીધા વિના જ સ્થિર રહી શકે તો એ અપવાદ કહી શકાય. પરંતુ એવા અપવાદનું અનુકરણ કરનાર બીજા લોકો પણ જો પૃથ્વીનો આધાર લીધા વિના સ્થિર રહેવાનો પ્રયત્ન કરે તો તેઓ નીચે પડી જશે. આ જ પ્રમાણે કોઈ સંયમી માણસ સ્ત્રીની સાથે રહેવા છતાં બ્રહ્મચર્યનું કદાચ પાલન કરી શકે, પરંતુ એ અપવાદ માર્ગ હોવાથી બધા લોકોને માટે એ ઉત્સર્ગ માર્ગ જની ન શકે. એટલા માટે સ્ત્રી સ્ત્રી, પશુ કે નપુંસકનો વાસ હોય ત્યાં ન રહેવાનો બધાંને માટે નિયમ બનાવી દેવામાં આવ્યો છે.

શાસ્ત્રમાં જે ઉપદેશ આપવામાં આવ્યો છે તે ઉપદેશ જગદ્ગુરુએ આપેલો છે. જગદ્ગુરુ કોઈ વ્યક્તિવિશેષને દષ્ટિમાં રાખીનેજ ઉપદેશ આપતા નથી પરંતુ જનસમાજને દષ્ટિમાં રાખીને ઉપદેશ આપ્યા કરે છે. એટલા જ માટે સાધુઓ વિવક્ત શયનાસનનું સેવન કરે એમ કહેવામાં આવ્યું છે.

આ તો વિવક્ત-એકાન્ત શયનાસનની વાત થઈ. પરંતુ વિવક્ત શયનાસનનું સેવન કરવાથી શો લાભ થાય છે? તો એના માટે કહ્યું છે કે, વિવક્ત શયનાસનના સેવનથી આરિત્રની શુષ્કિત-રક્ષા થાય છે.

આ ઉપદેશ બ્રહ્મચર્યને દષ્ટિમાં રાખીનેજ આપવામાં આવેલ છે, અર્થાત્ બ્રહ્મચારીએ એકાન્ત સ્થાને રહેવું જોઈએ એમ કહેવામાં આવેલ છે. સ્ત્રી, પશુ તથા નપુંસક રહેતા હોય તેવા સ્થાને બ્રહ્મચારીએ રહેવું ન જોઈએ. એટલું જ નહિ પણ તેમણે વિઠ્ઠિ પેદા કરે એવો આદાર પણ લેવો જોઈએ નહિ. જે આદાર ખાવાથી વિઠ્ઠિ પેદા થાય તે વિઠ્ઠિ આદાર કહેવાય. ઘી, દૂધ, તેલ વગેરે વિઠ્ઠિ પેદા કરે છે એટલા માટે 'વિગય' કહેવામાં આવે છે. શાસ્ત્રમાં 'વિગય' વસ્તુનો ત્યાગ કરવાનું ખાસ કહેવામાં આવેલ છે. નિશીથ-શ્રવમાં કહ્યું છે કે.—

જે મિષરૂ આયરિય ઉચ્ચજ્ઞાયં અદિન્નં વિગયં આદારં તં યા સાહિજ્ઞહ ।

ભાવાર્થ—જો કોઈ સાધુને વિગય અર્થાત્ વિઠ્ઠિ વસ્તુ લેવાની આવશ્યકતા હોય તો તેણે આચાર્ય તથા ઉપાધ્યાયની આજ્ઞા લઈને જ વિઠ્ઠિનો આદાર કરેલા જોઈએ. જો કોઈ સાધુ, આચાર્ય તથા ઉપાધ્યાયની આજ્ઞા લીધા વિના જ, વિઠ્ઠિ પેદા કરનાર પદાર્થો પોતે ખાય અથવા બીજાને ખવડાવે અથવા બીજાને ખાવાનું અનુમોદન આપે તો તે સાધુ દંડને પાત્ર બને છે.

બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરવા માટે તથા આસ્થ્યની રક્ષા કરવા માટે જીવ ઉપર અંકુશ રાખવાની ધડી જ જરૂર છે. કારણ કે, જીવ ઉપર અંકુશ ન રાખવાથી અનેક પ્રકારનું નુકસાન થાય છે. જે મળેલ જીવ ઉપર અંકુશ મળે છે તે મળુસને વૈદ્ય-કોશર પામે પણ જ્યાંની એકી જરૂર રહે છે એટલા માટે જીવના સિદ્ધાન્તને મદત આપવું ન જોઈએ. લોકોને આ વિષે પૂછવાએ આવે તો અને જીવને મરે બન્યો છે એમ કહી દેવો.

પરંતુ જો તેમની પરીક્ષા કરવામાં આવે તો જીવવા માટે જ ખાનારા લોકો જીવન જોઈ નીકળશે, જો તમે જીવવા માટે જ ખાઓ છો તો શું તમે ભોજન કરી વખતે પોતાના ડૉક્ટર બનીને બહુભક્ષ્યનો કે સ્વાસ્થ્યપ્રદ કે સ્વાસ્થ્યનાશક કંઈ ચીજ છે તેનો વિવેક કરો છો ? જો ભોજનનો તમે વિવેક કરતા નથી તો પછી તમે જીવવા માટે ખાઓ છો એમ કવી રીતે કવી શકાય ? જો તમે ખરેખર જીવવા માટે જ ખાઓ છો તો તમે સ્વાસ્થ્યને હાનિ કરે કે જીવનને બ્રહ્મ કરે એવી ચીજ ખાઈ શકો નહિ. જે પ્રમાણે કોઈ માણસ અઘાત વ્યક્તિને પોતાના ઘરમાં તાત્કાલિક સ્થાન આપતો નથી તે પ્રમાણે તમે તમારા પેટમાં જે ચીજોનાં મુળદોષ તમે જાણતા નથી તેવી ચીજને સ્થાન આપો નહિ. જો તમે તમારા પેટમાં અઘાત ચીજને સ્થાન આપના હો તો તમારા પેટને Dinner Box ભોજન-પેટી સિવાય બીજું શું કવી શકાય ?

એક વિદ્વાનનું કથન છે કે, દુનિયામાં લોકો ખાઈ-પાઈને જેટલા મરે છે તેટલા લોકો ખાધા વિના મરતા નથી. લોકો આકંઠ ધરાઈ-ધરાઈને ખાય છે અને પછી ડૉક્ટરના શરણે જાય છે. આ પ્રમાણે જેટલા ડૉક્ટરો વધ્યા છે તેટલાં રોગો પણ વધવા પામ્યાં છે. ડૉક્ટરો વધવાથી રોગીઓની મંખ્યા ઓછી થઈ નથી. લોકો 'આટલી ચીજ ખાવાથી શું નુકશાન થશે અને કદાચ નુકશાન થશે તો ડૉક્ટરની દવા લઈશું' એવા વિચાર કરીને વધારે ખાઈ જાય છે અને આખરે રોગી બને છે. આ તો પાડોશીના બરોસે પોતાનું ઘર ઉધાડું મૂકવા જેવી વાત છે. આજે તો પ્રાયઃ એવું જોવામાં કે સાંભળવામાં આવે છે કે, જે માણસ જેટલી વધારે જીદા જીદા પ્રકારની ખાઈ ચીજને ખાય છે તે મોટા માણસ કહેવાય છે; પરંતુ શાસ્ત્ર કહે છે કે, જે માણસ જેટલો ત્યાગ કરે છે તેટલો તે મોટા માણસ બને છે. શાસ્ત્રમાં આનંદ આવકનું વર્ણન કરતાં કહેવામાં આવ્યું છે કે, તે બાર કરોડ સોના મહો-રોનો સ્વામી અને આલીશ હજાર ગાયોનો માલીક હોવા છતાં તેણે પોતાના ખાન-પાનમાં પરિમિત રાખે જ ખાવા-પીવાની મર્યાદા બાંધી હતી. આ પ્રમાણે શાસ્ત્રની દ્રષ્ટિએ પણ જે વ્યક્તિ ખાન-પાનમાં જેટલો સંયમ રાખે છે તે વ્યક્તિ મહાન ગણાય છે. જીવ ઉપર અંકુશ રાખવાથી સ્વાસ્થ્ય પણ સાફ રહે છે. તમે લોકોને જેવું અને જેટલું ખાન-પાન મળે છે તેવું અને તેટલું ખાન-પાન ખેડતને મળતું નથી, તેમ છતાં જો તમારે અને ખેડૂત વચ્ચે કોઈવાર કુસ્તી કરવાનો પ્રશ્ન આવે તો કોણ જીતે જાય ? એ તો તમે પણ જાણો કે ખેડૂત અમારા કરતાં વધારે સ્વચ્છ અને જીવવાન છે.

આ પ્રમાણે વધારે ખાવાથી સ્વાસ્થ્ય સુધરતું નથી પણ બગડે છે. વિદ્યુત ભોજન કરવાથી સ્વાસ્થ્યની હાનિ થાય છે અને ચારિત્રની પણ હાનિ થાય છે. એટલા જ માટે ભગવાને કહ્યું છે કે, જે ચીજ ખાવાથી વિદ્યાર પેદા થાય એવી કોઈ વિદ્યુત ચીજ સાધુએ ખાવી જોઈએ નહિ. સાધુએ તો સરીરની રક્ષા થઈ શકે તેવું અને તેટલું જ ભોજન કરવું જોઈએ. સરીર વધારવા માટે કે સ્વાદને માટે સાધુએ ભોજન કરવું ન જોઈએ. આ ઉપરથી તમે કહેશો કે, સ્વાદને માટે કોઈ ચીજ ન ખાવી એ કેમ બની શકે ? ખાટી ચીજ કે મીઠી ચીજ ખાવાથી ખાટો કે મીઠો સ્વાદ આવે જ છે. આ પ્રજ્ઞાના ઉત્તરમાં જાણવાનું કે, માનો કે, તમને કોઈ વૈધ મંથની સાથે દવા ખાવા આપી અને તમે મંથની સાથે તે દવા પણ ખાધી. મંથ તો મંથનો સ્વાદ આપે જ છે; પરંતુ તમે તે મંથ, સ્વાદને

માટે ખાધું કે દવાને માટે ખાધું ? તમે મધ તો દવાનું સેવન કરવા માટે જ ખાધું છે. આજ પ્રમાણે સાધુ લોકોનો બોજન કરવાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ શરીર ટકાવવા માટે છે, સ્વાદ લેવા માટે નહિ, એમ માનવું જોઈએ.

તમે લોકો ખાવામાં જે આનંદ માને છે તેથી અનંત ગણો આનંદ સાધુજનો સંયમમાં માને છે. અને એટલા જ માટે તેઓ ખાવા માટે સંયમને ગુમાવતા નથી, તેમની દૃષ્ટિએ ખાનપાનની કીમત કરતાં સંયમની કીમત અનેકગણી છે. સાધુજનો સંયમમાં અને ચારિત્ર-પાલનમાં સાવધાન રહે છે અને મુક્તિમાં આનંદ માને છે.

માને કે, તમારી પાસે એક મૂલ્યવાન હીરા છે. તમને એવો વિશ્વાસ છે કે, એ હીરાની કીમતથી તમે તમારા બધાં સંકટો દૂર કરી શકો એમ છે; તો શું તમે એ હીરાને મુકી ધાણીના બદલામાં આપી દો ખરા ? નહિ. આ જ પ્રમાણે જે સાધુઓને એવો દૃઢ વિશ્વાસ પેદા થયો છે કે, સંયમ બધાં સંકટોમાંથી મુક્ત કરે છે અને આઠ કર્મોને નષ્ટ કરી મુક્તિ અપાવે છે; તો શું તે સંયમને કેવળ ખાન-પાન માટે તજી દે ખરા ? નહિ.

કહેવાનો આશય એ છે કે, વિવક્ત સયનાસનનું સેવન કરવાથી ચારિત્રની શુદ્ધિ અર્થાત્ રક્ષા થાય છે. ચારિત્રની રક્ષા થવાથી આહારની રસાસક્તિ નાશ પામે છે અને ચારિત્ર-પાલનમાં દૃઢતા આવે છે. આવી રીતે સગરહિત સયનાસનનું સેવન કરનાર તથા મોક્ષલાભને પામેલો જીવાત્મા આઠ પ્રકારનાં કર્મોનાં બંધનથી મુક્ત થાય છે.

એક ભાષ્યે એવો પ્રશ્ન હમણાં પૂછ્યો છે કે, એક વક્તા પાસેથી એવું સાંભળ્યું છે કે, 'સારકારિક કર્મો નષ્ટ થઈ જાય છે' અને નૈનશાસ્ત્ર 'કરેલાં કર્મો ભોગવ્યા સિવાય છૂટકા નથી' એમ કહે છે. તો આ બન્ને વાતોમાંથી કઈ વાત વાસ્તવિક છે ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, જે પ્રમાણે કર્મો કરવામાં આવ્યા છે તે જ પ્રમાણે કર્મો ભોગવવા પડતાં હોત તો ભગવાન વિવક્ત સયનાસનનું સેવન કરનાર આઠ કર્મની ગાંઠ તોડી શકે છે એમ શા માટે કહેવું ? જો કર્મો ભોગવવા જ પડત તો આ પ્રમાણે શા માટે કહેવામાં આવત ? આ સિવાય જો કર્મોની નિર્જરા થઈ શકતી ન હોય તો પછી તપ શા માટે કરવામાં આવત ? આ ઉપરથી કર્મની નિર્જરા થાય છે એ વાત સિદ્ધ થાય છે. અત્રે એક ખીન પ્રશ્ન ઉપરિથત થાય છે કે, તપ આદિ દ્વારા કર્મોની નિર્જરા થાય છે તો પછી 'કદાચ કામ્યાગ ન મોક્ષ અસ્તિ' અર્થાત્ કરેલાં કર્મોને ભોગવ્યા સિવાય છૂટકા નથી' એમ શા માટે કહેવામાં આવ્યું છે ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, આ બન્ને વાતો ઠીક છે. મેં એક કવિના સાંભળી છે કે—

કર્મરેણ નહીં મિટે કર્મ કોઈ લાખો અનુરાધ

આ પ્રમાણે એક બાજુ તો કરેલાં કર્મોને ભોગવવાં જ પડે છે એમ કહેવામાં આવે છે અને બીજી બાજુ કર્મોની નિર્જરા પણ થાય છે એમ કહેવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે બે પ્રકારની વાતો સંભાવ્ય થી મિદ પેદા થાય છે એ અવશ્યક છે. પરંતુ જો આ વિષયને ખરાબર સમજવામાં આવે તો કોઈ પ્રકારનો મિદ રહી શકે નહિ.

શાસ્ત્રમાં સ્પર્ધા, બદ્ધા, નિપનન્ધ અને નિકચિનન્ધ એ ચાર પ્રકારનાં કર્મો કહેવામાં આવ્યા છે. સ્પર્ધા, બદ્ધા અને નિકચિનન્ધ એ તે કર્મો છે જેથી જેવો દેવ છે. કર્મનો દમનો

કરવામાં તો વાર લાગે છે પણ તેને વિષેની નાંખવામાં વાર લાગતી નથી; કારણ કે, તે સુધ્ધિગોત્રો આવ રપ્થ થયો છે, બંધ થયો નથી. બીજાને બન્ધ બદ્ધ છે. બંધ તો થાય છે પરંતુ તેને નિર્જરામાં વાર લાગતી નથી. અર્થાત્ તે સુધ્ધિના દગ્ધાને દોરાથી બાંધી તો દેવામાં આવે છે પરંતુ તે દોરાને સંદેશાઈથી બહાર કાઢી સકાય છે અને સુધ્ધિનો દગ્ધો જલ્દીથી પાછો વીખરાઈ જાય છે. ત્રીજાને નિષ્કલ બન્ધ છે. આ બંધ થોડો મજબુત હોય છે, જેમકે તે જ સુધ્ધિના બારાને લોહાના તારથી મજબુત બાંધવામાં આવે, પરંતુ લોહાના તારથી સુધ્ધિગોત્રને બાંધવા છતાં સુધ્ધિગોત્રો તેમાંથી બહાર નીકળી શકે છે અને લોહાનો તાર પણ છૂટી જાય છે; પણ લોહાના તારને કોડવામાં થોડી મુશ્કેલી અવરય પડે છે. ચોથો નિકાચીન બંધ છે. આ બંધ બહુ જ ગાઢ હોય છે. જેમકે તે સુધ્ધિગોત્રના બારાને અગ્નિમાં તપાવીને હથોડા-ધનથી દીપીને એક કરી નાંખવામાં આવે. આ પ્રમાણે કર્યોતો બન્ધ ચાર પ્રકારનો હોય છે. આ ચાર બેદમાંથી પહેલાં ત્રણ પ્રકારનાં કર્યોની તો પૂરી રીતે નિર્જરા થાય છે અને ચોથા નિકાચીન કર્યોની નિર્જરા તો થાય છે, પરંતુ તેમાં રિયતિ અને રસનો ધાત થાય છે. જેમકે પહેલાં સુધ્ધિગોત્રો બનાવવામાં વખત લાગતો હતો, પરંતુ વિચાર વધી જવાને કારણે સુધ્ધિગોત્રો બનાવવામાં હવે વધારે વખત લાગતો નથી. આજ પ્રમાણે કર્યો ભોગવવાં તો પડે છે પરંતુ થોડી વારમાં પણ તે કર્યો ભોગવી શકાય છે. નિકાચીન કર્યો રિયતિ અને રસથી ઓછાં તો કરી શકાય છે પરંતુ પ્રકૃતિ અને પ્રદેશથી ઓછાં થઈ શકતાં નથી. આ પ્રમાણે કર્યોની નિર્જરા પણ થાય છે અને કર્યોને ભોગવ્યા વિના છૂટકો નથી એ બંને વાતો સાચી છે. શાસ્ત્રનું કથન સાપેક્ષ છે એટલે સાપેક્ષ દૃષ્ટિએ આ બંને વાતો સાચી છે.

કર્યો ભોગવવાં પડે છે એ વાત સાંભળી કોઈએ મહારાઈ જવાની જરૂર નથી. કર્યોને ભોગવવાં એટલે પાપનો નાશ કરવો. એટલા માટે કર્યોને ભોગવી પાપથી મુક્ત થવાનો વિશેષ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. પણ એમ થવું ન જોઈએ કે પહેલાં જાણી જોઈને પાપકારી પ્રવૃત્તિ કરે અને તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરે. આ તો જાણી જોઈને પહેલાં ચોરને ઘરમાં પેસવા દેવો અને પછી તેને ઘરમાંથી કાઢી મૂકવાનો પ્રયત્ન કરવા જેવું છે. પોતાના ઘરમાં જાણી-જોઈને ચોરને પેસવા દેવો એ મૂર્ખાઈ ભરેલું કામ કહેવાય છે. લોકો, ઘરમાં ચોર પેસી ન જાય તે માટે સાવધાની રાખે છે. આ જ પ્રમાણે આધ્યાત્મિક માર્ગમાં પણ પાપકર્યો ન થાય તેની સાવધાની રાખવી પડે છે. સાવધાની રાખવા છતાં પાપકર્યો થઈ જાય તો તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરી ભવિષ્યમાં પુનઃ પાપકર્યો ન થાય તેવો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. તમારાથી આ વિષે બીજાનું કાંઈ ન થાય તો માથે દુઃખ આવી પડે ત્યારે જો કાંઈ થાય છે તે સારા જ માટે થાય છે એમ માનો.

કહેવાનો આશય એ છે કે, જે દુઃખ થવાનું છે તે તો થશે જ; પરંતુ તે દુઃખના સમયે જો કાંઈ થાય છે તે સારા માટે જ થાય છે એમ માનીને દુઃખમાં પણ મુખ માનો. ને આ પ્રમાણે દુઃખના સમયે પણ મુખ માનવામાં આવે તો આ કાર્યોની ગાંઠ પણ દીલી થાય. પરંતુ જો દુઃખ ભોગવતી વખતે દુઃખ માનવામાં આવે તો વિશેષ દુઃખ થાય. એટલા માટે દુઃખના સમયે મહારાઈ જવું ન જોઈએ પણ ચિત્તને પ્રસન્ન રાખી પરમાત્માના ચરણે જવામાં આવે તો આત્માનું કલ્યાણ અવરય થશે.

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૪ અષાઢ વદ ૧૪ મંગળવાર

પ્રાર્થના

શ્રી અભિનંદન દુઃખનિકંદન, વંદન પૂજન ભોગ્ય;

આશા પૂરે ચિંતા સૂરે, આપો સુખ આરોગ્ય. શ્રી ॥ ૧ ॥

— વિનયચંદ્ર જુહાર શાસ્ત્રી.

શ્રી અભિનંદનનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

આ પ્રાર્થનામાં પરમાત્માને દુઃખનિકંદન કહેવામાં આવ્યા છે. દુઃખ નષ્ટ થાય એ તો જગતના લોકોને મનગમતી વાત છે. પ્રત્યેક આત્મા દુઃખને નષ્ટ કરવા માહે છે અને પરમાત્મા દુઃખને નષ્ટ કરે છે. એટલા માટે છે આત્મા ! તું અહોતહીં નહિ ભટકતાં દુઃખનિકંદન કરનાર પરમાત્માના શરણે જાય તો તારાં બધાં દુઃખો નષ્ટ થઈ જાય !

પરમાત્માને દુઃખ નષ્ટ કરવાની પ્રાર્થના કર્યા પહેલાં આત્માએ પોતાને શું દુઃખ છે એ જાણી લેવાની ખાસ આવશ્યકતા છે. આત્માને શું દુઃખ છે એ વિશે જાની જતો સમુચ્ચયરૂપે એમ કહે છે કે આત્માને જે વિપરીત કે અપ્રિય લાગે છે તે જ દુઃખ છે. આત્મા આ દુઃખને જ દૂર કરવા માહે છે. આત્મા જેમ પોતાનો મુશ્વેષિકાસ કરતો જાય છે તેમ તેમ તે પોતાનું દુઃખ શું છે તે વધારે સમજતો જાય છે અને તે દુઃખને દૂર કરવાનો પ્રયત્ન પણ કરે છે. વનસ્પતિમાં વિદ્યાન ઝોણું છે પરંતુ તે પણ સુખ-દુઃખને સમજે છે અને દુઃખને દૂર કરવા માહે છે. વનસ્પતિ વર્ષાઋતુમાં પ્રફુલ્લિત થાય છે અને શીઘ્રઋતુમાં સુકાઈ જાય છે. આ પ્રમાણે વનસ્પતિ પણ સુખ-દુઃખનો અનુભવ કરે છે. જાની જતો આ સુખ-દુઃખની વ્યાખ્યા કરતાં કહે છે કે, બાહ્ય સુખ એ સુખ નથી અને બાહ્ય દુઃખ એ દુઃખ નથી. અંતરગ સુખ અને દુઃખ એ જ વાસ્તવમાં સુખ-દુઃખ છે. આ અંતરગ દુઃખને દૂર કરવા માટે પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવી જોઈએ. બાહ્ય દુઃખને તો ઈન્દ્રિય-નન્દન પણ દૂર કરી શકે છે પરંતુ તેઓ બાહ્ય દુઃખ દૂર કરવાથી દુઃખચ્છિન્ન બની શકતા નથી. દુઃખનું ખીજ અંતરગ દુઃખ જ છે અને અંતરગ દુઃખને દૂર કરવાથી જ દુઃખનો નાશ થાય છે. એટલા જ માટે ભગવાનો પરમાત્માને એવી પ્રાર્થના કરે છે કે, "હે પ્રભો ! તું દુઃખનિકંદન હો, અમારું દુઃખ નષ્ટ કર."

જો કે, પરમાત્માની પ્રાર્થના દુઃખને દૂર કરવા માટે જ કરવામાં આવે છે પરંતુ જો અધિકારી બનીને પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવામાં આવે તો તેમાં વિશેષ સફળતા મળે છે. એટલા માટે અધિકારી બનીને પરમાત્માની પ્રાર્થના કરે તો તેમાં નમસ્કું કમ્પાનું છે. પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવા માટે અધિકારી કેવી રીતે બની શકે. એ વન દેવ શાસ્ત્ર હારા સમગ્રવુ પુઃ—

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ-બોલ બત્રીશમો.

વિવક્ત (એકાન્ત) શયનાસનનું સેવન કરનાર વ્યક્તિએ સર્વપ્રથમ વિષય-વાસનાથી પરાડ્મુખ થયું જોઈએ. એટલા માટે દવં વિનિવર્તન વિષે ગૌતમ સ્વામી ભગવાનને પ્રશ્ન પૂછે છે કે:—

બત્રીશમો બોલ.

(૩૨) વિનિવટ્ટણયાણં મંતે ! જીવે કિં જણવડ ?

અર્થાત્—હે ભગવાન ! વિનિવર્તન અર્થાત્ વિષયવિરક્તિથી જીવને શો લાભ થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાને ફરમાવ્યું કે:—

વિનિવટ્ટણયાણં પાવકમ્માણં અકરણયાણં અન્નુદ્દેહ, પુલ્લવદ્વાણં ય નિજ્જરણયાણં તં નિયત્તેહ, તત્તો પચ્છા ચાઉરન્તં સંસારકન્તારં વીડ્ઢવડ ॥ ૩૨ ॥

અર્થાત્—હે ગૌતમ ! વિનિવર્તનથી અર્થાત્ વિષય-વિરક્તિથી નવા પાપકર્મો થતાં નથી અને પૂર્વે બધાયેલાં હોય છે તે ટળે છે, અને ત્યારબાદ તે જીવ આરગતિરૂપ સંસાર-અટવીને ઝોળંગી જાય છે.

વિષય-વાસનાથી પરાડ્મુખ થવાનું નામ વિનિવર્તન છે. જે વિવક્ત શયનાસનનું સેવન કરે છે તે વિષય-વાસનાથી અવશ્ય પરાડ્મુખ થાય છે; કારણ કે વિવક્ત શયનાસનના સેવનથી ચારિત્રની રક્ષા થાય છે અને જે ચારિત્રની રક્ષા કરવા આહે છે તે વિષય-વાસનાથી અવશ્ય પરાડ્મુખ થાય જ છે. આ પ્રમાણે જે આત્મા વિષય-વાસના પ્રત્યે દોડી રહ્યો છે તે આત્માને વિષય-વાસના તરફ દોડતાં અટકાવવો તેનું નામ વિનિવર્તન છે.

જે પ્રમાણે પાણી નીચાણની તરફ દળે એ સ્વાભાવિક છે, તેજ પ્રમાણે પૂર્વ મંસ્કારને કારણે આત્મા પણ વિષયો તરફ દોડે છે. આત્માને વિષયો તરફ જતાં અટકાવવો તેનું નામ જ વિનિવર્તન છે. આ વિનિવર્તનથી-વિષયવિરક્તિથી અથવા વિષય-વાસનાથી પરાડ્મુખ થવાથી જીવને શો લાભ થાય છે ? એવો ગૌતમ સ્વામીએ ભગવાનને પ્રશ્ન પૂછ્યો છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાને ફરમાવ્યું છે કે, વિનિવર્તન કરનાર અર્થાત્ વિષયોથી વિરક્ત થનાર માણસ પાપકર્મોમાં પ્રવૃત્તિ કરતો નથી. વિનિવર્તન કરનાર, પાપકર્મો ન થાય તેની બરાબર સાવધાની રાખે છે અને પહેલાંના પાપકર્મોની નિર્મૂલ કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે. આ પ્રમાણે પાપકર્મોથી નિવૃત્ત થઈ નિષ્પાપ બને છે અને નિષ્પાપ થવાથી જીવાત્મા મનુષ્ય, તિર્થંક, દેવ તથા નરક એ ચાર પ્રકારની ગતિરૂપ આ સંસારાટવીને પાર કરી જાય છે. આ મૂળ સત્ત્વો અર્થ થયો. હવે આ અર્થ વિષે અત્રે વિશેષ વિચાર કરવામાં આવે છે.

આત્મા હમેશાં વિષયો તરફ દોડ્યા જ કરે છે. સાધારણ ક્રાંતિઓ પશુ વિષયો તરફ દોડે છે, તો જેનો આત્મો બધો જ્ઞાનવિકાસ થયો છે તે માણસ વિષયો તરફ દોડે તો તેમાં આશ્ચર્ય શું છે ? એ વાત બીજી છે કે, સામગ્ર્યનું કે પદ્મપાડન કરતી વખતે

યોગ સમયને માટે મનુષ્યની મતિ ઠીક રહેતી હોય, પરંતુ સંસારનાં અધિકાંસ મનુષ્યોની મતિ વિષયો તરફ જ રહ્યા કરે છે. મહાન ત્યાગીઓનાં મન પણ એક ક્ષણમાં વિષયો પ્રત્યે આકર્ષિત થઈ શકે છે. આ પ્રકારનાં વિષયો તરફથી જે પરાક્રમ રહે છે તે મહાન વિજેતા છે. દુસ્તર નદીને પાર કરવી મુશ્કેલ છે તો પછી વિષય-વાસના રૂપી નદીને પાર કરવી બહુ જ મુશ્કેલ હોય એ સ્વાભાવિક છે. કોઈ માણસ જો પૂર આવેલી નદીને તરી જાય અને પાર કરી જાય તો તે કેવો તરવૈયો-તારક કહેવાય.

આ વિષે મહાભારતમાં એક પ્રસિદ્ધ ઉદાહરણ છે. એકવાર શ્રીકૃષ્ણ અમરકંકા નગરીના રાજ્ય પદ્મનાભને જીતીને પાછા આવી રહ્યા હતા. પાંડવો પણ તેમની સાથે જ હતા. શ્રીકૃષ્ણે પાંડવોને કહ્યું કે, તમે લોકો આગળ ચાલો. હું પાછળથી આવું છું. પાંડવો આગળ ચાલવા લાગ્યા. રસ્તામાં તેમણે જોયું કે, ગંગા નદીમાં ખૂબ પૂર આવેલ છે એટલે તેઓ નીકામાં ખેરીને ગંગા નદીને પાર કરી, સામે પાર પહોંચ્યા. બાદ તેઓએ વિચાર કર્યો કે, જેમણે પદ્મનાભ રાજાને હરાવ્યો છે તે શ્રીકૃષ્ણ મહારાજ કેવા પરાક્રમી છે અને તેઓ ગંગા નદીને કેવી રીતે પાર કરે છે તેની આજે આપણે પરીક્ષા કરીએ ! આ પ્રમાણે વિચાર કરી તેઓએ નીકાને છૂપાવી દીધી. વિનાશચક્રે ચિપરીત શુદ્ધિઃ એ કહેવત પ્રમાણે પાંડવોને અવળી શુદ્ધિ સૂઝી.

શ્રીકૃષ્ણ પાછળથી ગંગા નદીના કિનારે આવ્યા. તેમણે જોયું કે, ગંગા નદીમાં ખૂબ પૂર આવેલ છે. ગંગા નદીને પાર કરવા માટે બીજા કોઈ માર્ગ જોવામાં આવતો નથી. આવી દુસ્તર ગંગા નદીને પાંડવો કેવી રીતે પાર કરી શક્યા ? અને જ્યારે તેઓ ગંગા નદીને પાર કરી ગયા છે તો પછી તેઓ પદ્મનાભથી કેવી રીતે દારી ગયા ? આવી દુસ્તર ગંગા નદીને પાર કરનાર વ્યક્તિ પદ્મનાભથી દારી જાય એ સંભવિત નથી. આ પ્રમાણે વિચાર કરી શ્રીકૃષ્ણે નિશ્ચય કર્યો કે જ્યારે પાંડવો ગંગા નદીને તરીને પાર કરી ગયા તો પછી મારે પણ ગંગા નદીને પાર કરવી જોઈએ. આ પ્રમાણે નિશ્ચય કરી શ્રીકૃષ્ણે એક હાથમાં રથ લીધો અને બીજા હાથથી નદીનું પાણી કાપતાં ગંગા નદી પાર કરવા લાગ્યા. નદી પાર કરતાં તેમને વચમાં થોડો થાક લાગ્યો, તે વખતે ગંગાદેવી પ્રકટ થઈ, તેમના વિશ્રામ માટે એક સ્થાન બનાવી દીધું અને કૃપાને કહ્યું કે, જો તમે મને આજ્ઞા આપો તો હું નમાશ માટે માર્ગ કરી આપું અથવા નીકા આદિની વ્યવસ્થા કરી દઉં. શ્રીકૃષ્ણે ગંગાદેવીને જવાબમાં કહ્યું કે, મારે કોઈપણ પ્રકારની સહાયતાની આવશ્યકતા નથી. જો હું નીકા આદિની સહાયતા વડે નદીને પાર કરું તો તેમાં કશી વિશેષતા રહેતી નથી એટલા માટે મારે મારા પોતાના પુરુષાર્થદ્વારા જ નદીને પાર કરવી જોઈએ.

શ્રીકૃષ્ણ પોતાના પુરુષાર્થ વડે ગંગા નદીને પાર કરી ગયા. પાંડવો શ્રીકૃષ્ણને નમન કરીને હરવા લાગ્યા કે આપ ધન્યવાદને પાત્ર છો કે તમે નમસ્કાર પુરુષાર્થ વડે ગંગા નદીને પાર કરી ગયા. શ્રીકૃષ્ણે જવાબમાં કહ્યું કે, એમાં આશ્ચર્યની વાત શી છે ? જ્યારે તમે લોકો ગંગા નદીને પાર કરી ગયા ત્યારે હું નદીને પાર કરી નહિ તો તેમાં આશ્ચર્ય શું છે ? પાંડવોને કહ્યું કે, અમે લોકોએ તો નીકાદારા ગંગા નદીને પાર કરી છે. શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું કે, તો પછી મારા મટે નીકા શું મટે ને દી નહિ ? પાંડવોએ ઉત્તર આપ્યો કે,

અમરકાંઠાના રાજા પદ્મનાભને જીવનારમાં કેટલું પરાક્રમ છે એ જોવા માટે જ અમે નીકા મોકલી ન હતી. પાંડવોનું આ કથન સાંભળી શ્રીકૃષ્ણ બહુ જ રુદ્ધ થયા અને કહેવા લાગ્યા કે, તમારામાં આટલી બધી પૃકડા છે ! જ્યારે તમે લોકો પદ્મનાભથી પરાજિત થઈને આવ્યા હતા અને મેં પદ્મનાભને દરાવ્યો હતો, ત્યારે મું તમે મારા પરાક્રમને જોઈ કે જાણી ન શક્યા ? તમે લોકો મારા રાત્ર્યમાં પણ રહેવાને લાલક નથી એટલા માટે તમે મારા રાત્ર્યમાંથી નીકળી જાઓ.

આ પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણને કુપિત થએલા જોઈ પાંડવોને ધમ્મો જ પ્રમાતાપ થયો. કુન્તી માતા વગેરેના પ્રયત્નથી શ્રીકૃષ્ણનો કોપાગ્નિ શાન્ત થયો. પરંતુ કહેવાનો આશય એ છે કે, જેમણે પૂર આવેલી ગંગા નદીને તરીને પાર કરી તેનામાં કેટલું બધું પરાક્રમ હશે ? આ જ પ્રમાણે વિષયભોગની દુગ્ધર નદીને તરી જઈ પાર કરી મ્હણ છે તે ક્યા વીર હશે ?

આ તો વિષયસુખ ઉપર વિજય મેળવવાની વાત યઈ. પરંતુ વિષયસુખથી પરાક્રમુખ થવાથી શો લાભ થાય છે એ અત્રે જોવાનું છે. વિષયસુખ પ્રત્યે ચિત્ત આકૃષ્ટ ન થાય એ જ વિષયસુખ પ્રત્યેની પરાક્રમુખતા છે. વિષયસુખથી પરાક્રમુખ થવાનો ઢોંગ કરી લોકોને કળવામાં આવે તો ખીજ વાત છે. પણ જો સારી રીતે વિષયસુખ પ્રત્યે પરાક્રમુખ થવામાં આવે તો વિષયસુખ પ્રત્યે ચિત્ત આકૃષ્ટ ન થાય એ સ્વજ્ઞાવસિદ્ધ છે. વિષયસુખથી પરાક્રમુખ થએલો માણસ પોતાનામાં પાપકર્મોને આવવા દેતો નથી એ પણ દેખીતું છે.

પ્રત્યેક પાપ વિષયલાલસાથી જ પેદા થાય છે. જોનામાં વિષયવાસના હોતી નથી તેની દ્વારા પાપકર્મો પણ થતાં નથી એટલા માટે વિષયવાસનાથી દૂર થવું એ પાપકર્મોથી દૂર થવા સમાન છે. પાપથી દૂર થનાર બે પ્રકારના હોય છે. એક તો સિદ્ધ હોય છે અને ખીજ સાધક હોય છે. અર્થાત્ એક તો વિષયવાસનાથી પરાક્રમુખ યઈ પાપરહિત યઈ ચૂક્યા હોય છે અને ખીજ વિષયવાસનાથી પરાક્રમુખ યઈ પાપરહિત થવાનો પ્રયત્ન કરે છે, અર્થાત્ સાધક છે. જેઓ સિદ્ધ યઈ ચૂક્યા છે તેમની અત્રે વાત નથી. સિદ્ધને માટે તો કોઈ પ્રકારના ઉપદેશની જરૂર જ રહેતી નથી; પરંતુ સાધકને માટે જ ઉપદેશ આપવામાં આવે છે. સાધકો ઉન્નમોર્ગે ચાલ્યા ન જાય એટલા માટે જ તેમને ઉપદેશ આપવામાં આવે છે. સાધકોને અત્રે એવો ઉપદેશ આપવામાં આવ્યો છે કે જો તમે પાપથી બચવા ચાહો છો તો તમે વિષયવાસનાનો ત્યાગ કરો.

બધાં લોકોને પાપ ખરાબ લાગે છે. કોઈ પણ માણસ એમ માહતો નથી કે મને પાપી કહેવામાં આવે. જો કોઈને પાપી કહેવામાં આવે તો તે નારાજ યઈ જાય છે. આ પ્રમાણે કોઈ પાપી બનવા માહતું નથી. પરંતુ સાચ કહે છે કે, જો વાસ્તવમાં પાપી બનવું ન હોય તો વિષયવાસનાનો ત્યાગ કરો. જે વિષયવાસનાનો ત્યાગ ન કરવા છતાં પણ પોતાને નિષ્પાપ કહેવાય છે તે ચોરી કરે છે. અંદર ખીજી કાંઈ રાખવું અને બહાર ખીજી કાંઈ બતાવવું એ ચોરી છે. આ પ્રકારની ચોરી ન કરતાં વિષયવાસનાથી પરાક્રમુખ થવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

પાપ મુખ્યતઃ અદાર પ્રકારનાં છે. આ બધાં પાપો વિષયવાસનાથી જ પેદા થાય છે. જેમકે હિંસાનું પાપ તે જ વ્યક્તિ દરે છે કે જેનામાં વિષયલાલસા હોય છે. પ્રાણીઓનાં પ્રાણોને નષ્ટ કરવાં તેનું નામ હિંસા છે. પરંતુ આ કાર્યને હિંસાના પાપમાં અંતર્ગત થએલું ક્યારે માની શકાય ? તો એને માટે કશું છે કે:-

મમત્તયોગાત્પ્રાણવ્યપરોપણં હિંસા ।

અર્થાત્-પ્રમાદથી કે વિષયપોષણને માટે કોઈ પ્રાણીનાં પ્રાણને નષ્ટ કરવાં તે હિંસા-પાપ છે. જો કેવળ જીવ મરી જાય એટલા માત્રથી જ હિંસાને પાપ માનવામાં આવે તો તેરમા ગુણસ્થાનમાં સ્થિત વ્યક્તિના શરીરથી પણ જીવ મરે છે, એટલા માટે તેમને પણ હિંસાનું પાપ લાગતું જોઈએ. કારણ કે યોગની ચપલતાથી જીવોને આઘાત પહોંચવો કે મત્સ્ય પામવું સ્વાભાવિક છે. પરંતુ આ પ્રમાણે જીવો મરી જવામાં હેતુ શો છે તે જોવું જોઈએ ! જે હિંસા પ્રમાદથી કે વિષય પોષણને માટે કરવામાં આવે તે જ હિંસાને પાપમાં અન્તર્ગત ક્વી શકાય.

કેટલાક લોકોને એવી શંકા થાય છે કે, જ્યારે આખું આકાશ જ જીવોથી વ્યાપ્ત છે અને શરીરદ્વારા જીવોનું મગજ થતું પણ સ્વાભાવિક છે, તો પછી મુનિઓ પૂર્ણ અહિંસક કેવી રીતે રહી શકે ? આ શંકાનું સમાધાન એ છે કે, જો કે મુનિ આદિના શરીરથી જીવોનું મરી જવું સ્વાભાવિક છે, પરંતુ તેમનો હેતુ શો છે તે પહેલાં લુએ ! શું તેમનો હેતુ જીવોને મારવાનો છે ? વાસ્તવમાં હિંસા તે છે કે જે પ્રમાદના યોગથી કે વિષયપોષણ માટે કરવામાં આવે. આ સિવાય જે હિંસા થાય તે હિંસાને પાપમાં અન્તર્ગત કરવામાં આવી નથી. ઉદાહરણ તરીકે, કોઈ મુનિ જો દર્ધાસમિતિપૂર્વક જતનાથી ચાલતા હોય, છતાં જો તેમના પગથી કોઈ જીવ મરી જાય તો તેમાં હિંસાનું પાપ લાગેલું માનવામાં આવતું નથી. પરંતુ જો મુનિ દર્ધાસમિતિપૂર્વક જતનાથી ચાલે નહિ, અને એ દશામાં કોઈ જીવ દશાય ન પણ મરે તો પણ તેમને હિંસાનું પાપ લાગે જ છે; કારણ કે હિંસા પ્રમાદથી થાય છે અર્થાત્ પ્રમાદ જ હિંસા છે.

હિંસાનું પાપ વિષય લોહુપનાથી જ થાય છે. આજ પ્રમાણે અસત્ય આદિ બીજા પાપો પણ વિષયલોહુપનાને કારણે જ પેદા થાય છે. આ પાપોથી બચવા માટે વિનિવર્તન કરવાની અર્થાત્ વિષયસુખથી પરાદ્રુમ્ય થવાની આવશ્યકતા છે. જે વિષયવાસનાથી પરાદ્રુમ્ય થયો હશે તે પાપકર્મો કરવામાં પ્રવૃત્ત નહિ થાય.

પૂર્ણ સત્ય તો કેવળ આદર્શરૂપ છે. જે વસ્તુ જેવી છે તે વસ્તુને તેવીજ કરવામાં આવે, અર્થાત્ જોલવામાં એક અણુનું પણ અંતર ન આવે તે પૂર્ણ સત્ય છે. પૂર્ણ સત્ય તો પૂર્ણજ્ઞાની જ કરી શકે છે. આ ઉપરથી અત્રે એવો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે કે, જ્યારે પૂર્ણસત્ય પૂર્ણજ્ઞાની જ કરી શકે છે તો પછી બીજા લોકોએ કેવું સત્ય જોલવું જોઈએ ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં શાન્તકેરુ દેવે છે કે, હૃદયમાં ચિત્તબળના કે વસ્તુચિન્તાની વિરદ જોલવાનો જાવ ન હોય તો એ દશાએ જે કાર્ય જોલવામાં આવે છે તે પશુ સત્ય જ છે. મી ચા.સ.મગ્ન મુચ્ચ કતુ છે કે.—

મમયન્તી મમમાણે મમયા યા મમમયા યા મમયા દોર ડ્યેદાપ ।

અર્થાત્—જે મનમાં સમના હોય અને એ દશમાં મુખમાંથી વિષમ શબ્દ પણ નીકળી જાય તો તે પણ સત્ય છે; કારણ કે, જોવાનારનો દેવ ખરાબ નથી.

સાસ્ત્રના આ કથન ઉપરથી એ વાત સ્પષ્ટ સમજાય છે કે, કોઈ ખરાબ દેવ કે વિષયલાલસા રાખ્યા વિના જે કોઈ જોવાવામાં આવે છે તે પણ સત્ય છે, જે આ પ્રમાણે સત્ય વચન જોલે છે અને અસત્યનો ત્યાગ કરે છે તે ક્રમશઃ કોઈ દિવસ પૂર્ણ સત્યને પણ પામી શકે છે. જે પ્રમાણે રેખાગણિતમાં મધ્યરેખાની દૃષ્ટના કરવામાં આવે છે તે જ પ્રમાણે આપણા માટે તો પૂર્ણ સત્ય દૃષ્ટના સમાન જગ્યા છે. પરંતુ જે પ્રમાણે રેખાગણિતમાં મધ્યરેખાની લંબાઈ ચોડાઈ ન હોવા છતાં તેને માનવી પડે છે તે જ પ્રમાણે સત્યમાં પણ પૂર્ણ સત્યનો આદર્શ માનવો આવશ્યક છે.

કહેવાનો આશય એ છે કે અસત્યનું પાપ પણ વિષયલાલસાથી જ પેદા થાય છે. ત્રીજું પાપ ચોરીનું છે. આ ચોરીનું પાપ પણ વિષયલોભનું માણસદ્વારા જ થાય છે. જે માણસે વિષયવાસના ઉપર વિજય મેળવ્યો છે તે માણસ દ્વારા ચોરી થઈ શકે નહિ. અર્થાત્ વિષયવિજયી માણસ ચોરી કરવાનું પાપ કરતો નથી. ચોરીમાં કેવળ બીજાની ચીજોને હક્ક વિના લેવાનો જ સમાવેશ થતો નથી, પરંતુ પોતાનો કે બીજાઓનો વિકાસ અટકાવવો તે પણ ચોરી જ છે. તમે શ્રાવક છો એટલે તમે ચોરીથી પૂર્ણ રીતે નિવર્તી શકતા નથી, એટલા માટે તમને સ્થૂલ ચોરીથી નિવર્તવાનું કહેવામાં આવ્યું છે. અર્થાત્ તમારા માટે એવી ચોરી કરવાની મના કરવામાં આવી છે કે, જેથી રાજ્ય કે સમાજના નિયમોનું ઉલ્લંઘન થતું હોય, કે રાજ્ય અથવા સમાજમાં જોને ચોરી કહેવામાં આવતી હોય ! પૂર્ણ ચોરીમાં તો માર્ગ ઉપર પડેલા એક તૂટેલું પણ પૂછ્યા વિના લેવાનો સમાવેશ થાય છે. પરંતુ જો તમે રસ્તા પર પડેલી ચીજોને લીધી હોય તો તમને રાજ્ય કે સમાજદ્વારા દડ થતો નથી. તેમ તમારું આ કાર્ય ચોરીમાં ગણાતું નથી. એટલા માટે શાસ્ત્રકર્તાએ પણ આવાં કાર્યોને સ્થૂલ ચોરીમાં ગણ્યું નથી, કિન્તુ સૂક્ષ્મ ચોરીમાં તેની ગણતરી કરી છે. અને તમને એવી સૂક્ષ્મ ચોરીનો ત્યાગ કરવાનું કહેવામાં આવ્યું નથી. પરંતુ જો રાજ્યને પત્થરની ખાણમાંથી પત્થરો લેવાની મનાઈ કરી હોય છતાં રાજ્યની આજ્ઞા લીધા વિના પત્થરો લઈ આવો તો તે સ્થૂલ ચોરી છે. આ પ્રમાણે જે ચોરી દ્વારા રાજ્યના કે સમાજનાનો ભંગ થતો નથી તે સ્થૂલ ચોરી નથી અને તમને સ્થૂલ ચોરીનો ત્યાગ કરવાનું જ કહેવામાં આવ્યું છે. એ વાત ખીટી છે કે, રાજ્ય દ્વારા બનાવવામાં આવેલા કાયદાઓ યોગ્ય છે કે કેમ, અને તે કાયદાઓનું પાલન કરવું ઉચિત છે કે નહિ; પરંતુ રાજ્યના કોઈ ખોટા કાયદાનો પણ જો તમે છૂપી રીતે ભંગ કરો તો તમારું તે કાર્ય સ્થૂલ ચોરીમાં ગણી શકાય. જો તમને કોઈ કાયદો ખરાબ તથા હાનિકર્તા જણાતો હોય તો તમે તેને ખરાબ કહીને સવિનય કાયદા-ભંગની માફક તોડી શકો છો. પરંતુ કાયદાને ખરાબ ન કહેવું અને છૂપી રીતે તેને તોડવાનો પ્રયત્ન કરો તો તે કાર્ય સ્થૂલ ચોરીમાં ગણી શકાય.

દવે દલાય તમે એમ કહે કે શાસ્ત્રાનુસાર રાજ્ય વિરુદ્ધ કામ કરવું નિષિદ્ધ છે, તો પછી રાજ્યના કાયદાનો ભંગ કેરી રીતે કરી શકાય ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, શાસ્ત્રમાં જે વિદ્વદ્વચ્ચે કહેવામાં આવ્યું છે તેનો અર્થ રાજ્ય વિરુદ્ધ કામ ન કરવું એવો નથી

પરંતુ રાજ્ય વિરુદ્ધ કામ ન કરવું એવો અર્થ છે. રાજ્યનો અર્થ સુખ્યવસ્થા થાય છે. સુખ્યવસ્થાનો ભંગ કરવાની મનાઇ કરવામાં આવી છે. પરંતુ રાજ્યના ખરાબ કાયદાનો ભંગ કરવાની મનાઇ કરવામાં આવી નથી. માત્ર કે, કોઈ રાજ્યએ રાજ્યનો લાઝર ભરવા માટે એવો કાયદો બનાવ્યો કે પ્રત્યેક પ્રજાજને એક એક શરાબનો પ્યાલો દરરોજ પીવે કે જેથી રાજ્યની આવકમાં વધારો થાય. શુ રાજ્યના આ કાયદાનું પાલન કરવામાં આવશે ? આવા નિયમનો વિરોધ કરવો એ ધર્મ થઈ પડે છે, પરંતુ છુપી રીતે કોઈ કાયદાનો ભંગ કરવો એ ચોરી છે. જો કોઈ કાયદો ખરાબ છે તો તેનો જાહેર રીતે ભંગ કરવો જોઈએ, છુપી રીતે નહિ. વિરુદ્ધરાજાદિક્રમે તો અર્થ સુખ્યવસ્થાની વિરુદ્ધ કાંઈ કામ ન કરવું એવો થાય છે. આ શાસ્ત્રકથનનો અર્થ એવો થતો નથી કે, દુર્ગ્યવસ્થા વિરુદ્ધ પણ કાંઈ કામ ન કરવું. સુખ્યવસ્થાનો અર્થ રાજ્ય છે. ત્યાં દુર્ગ્યવસ્થા હોય ત્યાં રાજ્ય નથી એમ સમજવું જોઈએ. રાજ જો ન્યાયપૂર્વક રાજ્ય ચલાવતો હોય તો તેના ન્યાયને શિરોધાર્ય કરવો જ જોઈએ. પરંતુ જો તે અન્યાય કરતો હોય તો તે અન્યાયને દૂર કરવા માટે નૈતિક-બળથી તેનો વિરોધ કરવો જોઈએ.

આજે લોકોમાં નૈતિકબળની ખામી છે અને જોમનામાં નૈતિકબળની ખામી છે તેમનાથી ધર્મનું ખરાબર પાલન થઈ શકતું નથી. જો નૈતિક બળ હોય તો જ ધર્મનું પાલન થઈ શકે છે. આ વાતને ખરાબર સ્પષ્ટ કરવા માટે એક અતિદાસિક ઉદાહરણ આપું છું:—

જો સમયની આ વાત કહેવામાં આવે છે તે સમયે ભારતમાં અંગ્રેજી રાજ્ય ફેલાઈ ગયું હતું. તે સમયે રામચન્દ્ર નામના એક સિદ્ધ ગુરુ સત્યનો ઉપદેશ આપી ધર્મપ્રચાર કરતા હતા. સત્યનું પાલન કરે એ જ એમના ઉપદેશનો અર્થનિમિત્ત હતો. મનને ઠગવું નહિ એજ સત્ય છે એમ તેઓ ઉપદેશમાં કહેતા હતા. રામચન્દ્ર ગુરુના આ ઉપદેશની જનસમાજ ઉપર સારી અસર પડી અને અનેક લોકોએ સત્યનું પાલન કરવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી. સત્યની પ્રતિજ્ઞા લેનારાઓમાં કુકા નામનો એક જાટ પણ હતો. તે જાટ પણ રામચન્દ્રનો શિષ્ય બની ગયો અને સત્ય બોલવાનો અભ્યાસ કરવા લાગ્યો.

તે દિવસોમાં અંબાલામાં મુસલમાનોએ હિન્દુઓને સનાયવા માટે ગાયોની કતલ કરવાનો પ્રારંભ કર્યો. તે મુસલમાનોએ એમ વિચાર્યું કે, અસારે અંગ્રેજોનું સામ્રાજ્ય છે, એટલે ધર્મમાં કોઈ વિશેષ નાંખી નહિ શકે. પ્રત્યેક માણસ પોતપોતાનો ધર્મ પાળવામાં સ્વનન્ત છે. આ પ્રમાણે વિચાર કરી તે મુસલમાનોએ ગાયોનું એક સરપસ કાઢ્યું અને ગાયોને મારવા માટે મુકરર રથાને લઈ ગયા. હિન્દુઓએ તેમને આ દુષ્ટત્વ ન કરવા માટે બહુ સમજાવ્યા પણ તેઓએ તેમનું કથન માન્યું નહિ. એટલે કેટલાક હિન્દુઓએ એવો વિચાર કર્યો કે, ગાયોની કતલ કરનાર આ કતલના સમનવચ્ચે છતાં માનના નથી એટલા માટે તેમને જ રાજના સમયે મારી નાંખવા. આ પ્રમાણે વિચાર કરી કુકા નામના જાટ તથા કેટલાક લોકોએ રાજના સમયે તે કતલના ઉપર દાવો કર્યો અને તેમને નિઃપરજામાં જ મારી નાંખ્યા. આ સમયે રામચન્દ્ર ગુરુને એક સ્વપ્ન આવ્યું જ તેમને આનું કત્ત કરનારાઓની નિંદા કરી અને એમ કવું એ કાવ્યના છે એમ જાહેર કર્યું. રાજના સમયે નિઃપરજામાં કે જેને મારી નાંખવા એનું કાવ્ય નહિ પણ કેવળ જાટ છે.

દિન્દુ-ગુરુસામાન વચ્ચે થએલા કસેસ કોર્ટ ગયો. પોલીસે કેટલાક માન્યમેને પકડ્યા. પણ જે લોકોને પકડવામાં આવ્યા હતા તેમાં મળાજગત નિરપરાધી હતા. દિન્દુએ વિશેસરકારને એવો વિશ્વાસ પેદા થઈ ગયો કે, આ લોકોએ જ કસાઈઓને મારી નાંખ્યા છે. આ વિશ્વાસ પેદા થવાને કારણે સરકારે તે બધા લોકોને ફાંસીની સજા મંજૂર કરી દીધી. ત્યારે રામચન્દ્ર ગુરુના કાને આ વાત સાંભળવામાં આવી ત્યારે તેમણે કહ્યું કે, આ તો બહુ જ ખરાબ થયું, જિસારા નિર્દોષ લોકો માર્યા જશે. એટલા માટે જેમણે આ કાર્ય કર્યું હોય તે લોકોને પોતાનો અપરાધ સ્વીકારી લે તો આ નિર્દોષ લોકોના પ્રાણ બચી જાય. પોતાના અપરાધનો સ્વીકાર કરેલા એ પણ વીરના જ છે. રામચન્દ્રનું આ કથન કૂકા નાદે પણ સાંભળ્યું. કૂકાએ ગુરુને કહ્યું કે, તમે મને સત્ય બોલવાની શિક્ષા અને પ્રતિજ્ઞા આપી છે, પરંતુ કોઈ મને પૂછે તો મારે સત્ય બોલવું એ મને કીક લાગે છે, એટલાજ માટે હું અપરાધી હોવા છતાં કાંઈ કહેતો કે કાંઈ બોલતો નથી. હવે તમે કહો છો કે, પોતાના અપરાધનો સ્વીકાર કરેલા એ પણ સત્ય અને વીરના છે, તો હું તમારી સમક્ષ એ વાતનો સ્વીકાર કરું છું કે, કસાઈઓને મારી નાંખવાનું કૃત્ય તે લોકોએ કર્યું નથી કે જેમને પકડવામાં આવ્યા છે, પરંતુ તે કૃત્ય મેં તથા મારા સાથીઓએ કર્યું છે. જે લોકોને અત્યારે પકડવામાં આવ્યા છે તે લોકો તો નિરપરાધી છે.

કૂકાનું આ કથન સાંભળી રામચન્દ્ર ગુરુએ તેને કહ્યું કે, જે ખરેખર આમ જ બન્યું છે, અને તમે સત્યની પ્રતિજ્ઞા લીધી છે, તો તમે સરકાર પાસે જઈને તમારા અપરાધનો સ્વીકાર કરી લો અને તે નિરપરાધી લોકોને બચાવી લો.

રામચન્દ્ર ગુરુનું આ કથન સાંભળી કૂકાએ કહ્યું કે હું મારા પોતાનો અપરાધ તો કબૂલ કરી લઉંશ, પણ મારા સાથીઓના નામ આપવાનું કબૂલ કરી શકીશ નહિ. કારણ કે હું પકાઈ જાઉં તોપણ કોઈ સાથીનું નામ સરકારને ન આપવાનું મેં તેમને વચન આપ્યું છે. રામચન્દ્રે કહ્યું કે, તમે સરકારને એવો જ જવાબ આપશો કે, મેં તથા મારા સાથીઓએ આ કબૂલ કરેલ છે, પરંતુ હું મારા સાથીઓનું નામ આપી શકું એવી સ્થિતિમાં નથી. અત્યારે જે લોકોને અપરાધી સમજી ફાંસીએ ચડાવવામાં આવે છે તે લોકો તો નિર્દોષ છે.

કૂકાએ ગુરુને પૂછ્યું કે, શું હું પોતે જ સરકાર પાસે આશ્વેા જાઉં ? રામચન્દ્રે જ્યુ કે, જે તમારામાં સત્ય વાતનો સ્વીકાર કરવાનું સાદસ છે, તો પછી સરકાર સામે પોતાનો અપરાધ કબૂલ કરવામાં શું વાંધો છે ?

કૂકા પોલીસ-પ્રધાન પાસે ગયો અને પોતાનો અપરાધ તેમની સામે કબૂલ કર્યો. પોલીસે કૂકાને પકડી લીધો. પોલીસે કૂકાને અનેક પ્રયત્નોનો આપ્યાં, પણ કૂકાએ પોતાના સાથીઓનાં નામ આપ્યાં નહિ. પોલીસે કહ્યું કે, જે તુ તારા સાથીઓનાં નામ આપ તો તું ફાંસીની સજામાંથી બચી જઈશ. કૂકાએ જવાબ આપ્યો કે, હવે મને તમે ફાંસીએ ચડાવી દો પણ હું મારા સાથીઓનાં નામ આપી શકીશ નહિ.

કહેવાનો આશય એ છે કે, કૂકાએ સત્યની પ્રતિજ્ઞાનું પાલન કરવા માટે પ્રાણ આપ્યો. આ તો ઐતિહાસિક ઘટના છે. અદ્યતનમાં તો સત્યને જ પ્રધાનપદ આપવામાં આવેલ છે.

પરંતુ તમે અર્હદર્શનના શ્રદ્ધાળુ હોવા છતાં નૈતિક બળના અભાવે બીજાને ખોટું ન લાગે એટલા ખાતર પણ ખોટું બોલો છો. વાસ્તવમાં સત્ય વાત તેજ બોલી શકે છે કે જેનામાં સાહસ હોય છે. જેનામાં સાહસ હોતું નથી તે સત્ય પણ બોલી શકતો નથી. સત્ય બોલવામાં હમેશાં લાભજ છે.

કહેવાનો સારાંશ એ છે કે, જે વ્યક્તિમાં વિષયલાલસા હોય છે તે વ્યક્તિદ્વારા જ દિસા, અસત્ય, ચોરી આદિ પાપકર્મો થાય છે. જે વિષયલાલસા પ્રત્યે પરાક્રમુપ્ત થવામાં આવે તો પાપકર્મો થાય નહિ. જે વ્યક્તિ વિષયલાલસાનો જ ત્યાગ કરી દે, તે વ્યક્તિ પછી પાપ શા માટે કરે એટલા માટે પાપકર્મોને દૂર કરવા માટે સર્વ પ્રથમ વિષયલાલસાને છોડે. વિષયલાલસાને છોડીને મનને જેટલું તમે પવિત્ર બનાવશો એટલાજ તમે પરમાત્માની સમીપ પહોંચી શકશો, અને કદાચિત્ પૂર્વના કોઇ કર્મો બાકી રહ્યાં હશે તે કર્મોની પણ નિર્જરા થઇ જશે. પાપ કર્મોને દૂર કરવા માટે પાપકર્મોની જડૂપ જે વિષયલાલસા છે તેને જ ઉચ્છેદવાનો પ્રયત્ન કરો. જે તમે વિષયવાસના ઉપર વિજય મેળવતાં જશો અને મનપાલનમાં હૃદ રહેશો તો પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર થશે અને તમારા આત્માનું કષ્ટાલુ થશે. પાપને છુપાવવાથી પાપ દૂર થતું નથી માટે કદાચ પાપકર્મ ધર્મ બન્ય તો તે પાપકર્મને ન છુપાવતાં તેને દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરો. મંસારની ભગમાંથી મુક્ત થવાનો આ જ માર્ગ છે.

વ્યાખ્યાન : સંવત ૧૯૯૪ શ્રાવણ શુદ્ધ ૧ શુક્રવાર

પ્રાર્થના

સુમતિ જિનેશ્વર સાધિબાણ, ‘મેધરથ’ વૃષભો નંદ;

‘સુમંગલા’ માતા તણે, તનય સદા સુખકંદ.

મણુ ત્રિભુવન નિલાણ ॥ ૧ ॥

— વિનયચંદ્રજી કબર શાવિશી

શ્રી સુમતિનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

પરમાત્મા પ્રત્યે આત્માની પ્રીતિ-બંધન કેવા પ્રકારની હોવી જોઈએ, એ આ પ્રાર્થનામાં બતાવવામાં આવ્યું છે. મંસારમાં શિષ્યા આપનાર તો અનેક છે, પરંતુ જેની શિષ્યા પ્રતિ દ્વારા મને જે તેની શિષ્યા પુનઃકે કેમ બંધન દ્વારા મળતી નથી. જે કે, બંધન મુખેથી શિષ્યા આપે છે અને પ્રતિ મૂંઝી શિષ્યા આપે છે, છતાં કુદરત જેની શિષ્યા આપે છે તેની શિષ્યા બીજું કોઈ આપતું નથી. લોકોએ પ્રતિ દ્વારા મળતી શિષ્યાનું દેહક વર્તન કરતાં આ પ્રાર્થનામાં કહ્યું છે કે—

મધુકરનું મન મોહિયો ભે, માણવી કુમુભ-સુવાસ;

તું સુજ મન મોહો સહી, જિન મોહિયા સુવિવાસ.

અર્થાત્—હે પ્રભો ! જે પ્રમાણે જમરની માલતી-પુષ્પ પ્રત્યે એકનિષ્ઠા પ્રીતિ હોય છે તે જ પ્રમાણે અમને પણ તારા ગરબુકમળ પ્રત્યે એકનિષ્ઠા પ્રીતિ પ્રગટ થાઓ. જો કે, આ પ્રાર્થનામાં કેવળ માલતી-પુષ્પનો જ ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે, પરંતુ માલતી-પુષ્પને ઉપલક્ષ્ય કરી અત્રે બધાં સુગંધી પુષ્પોનો નિર્દેશ કરવામાં આવ્યો છે; કારણ કે જમરને સુગંધી પુષ્પોની સુગંધ પ્રત્યે જ પ્રીતિ હોય છે. જમરને દુર્ગંધ પ્રત્યે પ્રીતિ હોતી નથી.

જે પ્રમાણે જમર માલતી-પુષ્પ સાથે પ્રીતિ બાંધ્યા પછી બીજે ક્યાંય જતો નથી અને પુષ્પની સુગંધ લેવામાં જ મગ્ન રહે છે, દુર્ગંધ તરફ જતો પણ નથી, તે જ પ્રમાણે તમે પણ તમારા વિશે જુઓ કે, પરમાત્મા પ્રત્યે પ્રીતિ બાંધ્યા બાદ તમારું મન દુર્ગુણ આદિમાં તો પ્રવૃત્ત થતું નથી ને ? જો તમારું મન દુર્ગુણ-પાપ આદિમાં પ્રવૃત્ત થતું હોય તો સમજવું કે, હજી તમને પરમાત્મા પ્રત્યે એકનિષ્ઠા પ્રીતિ પ્રગટ થઈ નથી. એટલા માટે જમરનું ઉદાહરણ દૃષ્ટિ સમક્ષ રાખી તમે પણ પરમાત્મા પ્રત્યે એકનિષ્ઠા પ્રીતિ બાંધવાનો પ્રયત્ન કરો, અને સાંસારિક પ્રલોભનોમાં પડી જઈ પરમાત્મા સાથે પ્રીતિ બાંધવાનું જૂલી ન જાઓ. એમાં જ તમારું કલ્યાણ રહેતું છે. પરમાત્મા પ્રત્યે એકનિષ્ઠા પ્રીતિ કેવી રીતે બાંધી શકાય એ વાત હવે શાસ્ત્ર દ્વારા સમજાવું છું:—

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ-બોલ તેત્રીસમો.

વિષયસુખ પ્રત્યે પરાક્રમ્ય થવું અર્થાત્ વિનિવર્તન કરવું એ પણ પરમાત્મા પ્રત્યે એકનિષ્ઠા પ્રીતિ પેદા કરવાનું એક સાધન છે. જે લોકો વિષયસુખ પ્રત્યે પરાક્રમ્ય થાય છે તે લોકોનાં હાલો ઉચ્ચ બને છે, તેમની પરમાત્મ-પ્રીતિ દૃઢ થાય છે અને તેઓ મંભોગનો ત્યાગ કરી સ્વાવસ્થા બને છે. એટલા માટે હવે ગૌતમસ્વામી ભગવાનને મંભોગનો ત્યાગ કરવાથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે ! એ વિશે અગ્ર પૂછે છે કે:—

બોલ તેત્રીસમો.

(૩૩) સંમોગપચ્ચલાણેણં મંતે ! જીવે કિં જળયઈ ?

અર્થાત્—હે ભગવાન ! મંભોગનાં પ્રત્યાખ્યાન કરવાથી જીવને શો લાભ થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાને કુરમાયું કે:—

સંમોગપચ્ચલાણેણં આલંબણાઈં સ્વેદ, નિરાલંબણસ્સ ય આયયઠ્ઠિયા જોગા મંવંતિ, સપ્પણં લામેણં સંતુસ્સઈ પરસ્સ લામં નો આસાણ્ઠ નો તકેઈ નો પીહેઈ નો પત્થેઈ નો અમિલસઈ, પરસ્સ લામં અણામાણમાણે અતકેમાણે અપીહેમાણે અપત્થે-માણે અણમિલસેમાણે દુચ્ચં મુહસેજ્જં સવસંપજ્જિત્તા ણં વિહરઈ ॥ ૩૩ ॥

અર્થાત્—હે ગૌતમ ! મંભોગના પ્રત્યાખ્યાનથી જીવ પગવલ્લબનને સ્વ કરે છે અને તે સ્વાવસ્થાથી જીવાત્માના યોગો ઉત્તમ અર્થવાળા થાય છે. તે યોગના જ લાભથી મંભોગ

પામે છે, બીજાના લાલની આશા કરતો નથી, તેમ કંપના, સ્પૃહા, પ્રાર્થના કે અભિલાષા પણ કરતો નથી. આ પ્રમાણે જીવાત્મા અસ્પૃહી-અનભિલાષી બની ઉત્તમ પ્રકારની બીજ સુખશય્યા (શાન્તિ) પામીને વિચરે છે.

સંભોગના પ્રત્યાખ્યાનથી જીવને શો લાલ થાય છે તે વિષે વિચાર કરતાં પહેલાં સર્વપ્રથમ સંભોગ એટલે શું? તે વિષે વિચાર કરવો આવશ્યક જણાય છે.

જો સમાન મિલનથી પોતાનું તથા બીજાઓનું કલ્યાણ થતું હોય તે સમાન મિલનનું નામ સંભોગ છે. આથી વિપરીત જો મિલનથી સ્વ-પરનું અકલ્યાણ થતું હોય તે વિરસંભોગ કહેવાય છે. મિલન ચાર પ્રકારનું થાય છે. શ્રી સ્થાનાંગ સૂત્રમાં મિલનની ચતુર્લેખી પાડીને કહેવામાં આવ્યું છે કે:—(૧) કાઈ પુરુષનું મિલન થોડા વખતને માટે સારું હોય છે પણ લાંબા વખતને માટે હાનિપ્રદ હોય છે. (૨) કાઈ પુરુષનું મિલન લાંબા વખતને માટે લાભપ્રદ હોય છે અને થોડા સમયને માટે હાનિપ્રદ હોય છે. (૩) કાઈ પુરુષનું મિલન લાંબા વખતને માટે લાભપ્રદ હોય છે અને થોડા વખતને માટે પણ લાભપ્રદ હોય છે. (૪) કાઈ પુરુષનું મિલન લાંબા વખતને માટે પણ હાનિપ્રદ હોય છે અને થોડા વખતને માટે પણ હાનિપ્રદ હોય છે.

અત્રે જો વાત કહેવામાં આવી છે તે સાધુઓને લગતી છે. સાધુઓમાં એક તો સંભોગી હોય છે અને બીજા વિરસંભોગી હોય છે. શાસ્ત્રમાં સાધુઓને માટે સંભોગી અને વિરસંભોગી બન્ને પ્રકારના કહેવામાં આવેલ છે. કેટલાક લોકો કહે છે કે, સાધુ યથા બાદ સાધુ-સાધુમાં ભેદ શા માટે રાખવામાં આવે છે? સાધુઓએ તો એકરૂપ થઈ જવું જોઈએ, તેઓએ તો એકજ જગ્યાએ રહેવું અને ખાનું જોઈએ! આ પ્રશ્નો ઉત્તર એ છે કે, જો આ કથન ઠીક જ હોત તો પછી શાસ્ત્રમાં સાધુઓ માટે સંભોગી અને વિરસંભોગી એવા ભેદ પાડવામાં આવ્યા ન હોત! શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે, જો કાઈના સંભોગથી યુલ્બની વૃદ્ધિ થતી હોય તો તે સંભોગ ગમ્ભીર, નહિ તો વિરસંભોગી થઈને રહેવું એ જ સારું છે. જો કાઈના સંભોગથી પોતાનાં શુભોની હાનિ થતી હોય તો તે સંભોગીને પણ વિરસંભોગી બનાવી ભેલો જોઈએ. અમારા-સાધુઓમાં જો કાઈ સાધુ, સાધુતાના માર્ગથી પૃથક્ થઈ ગયો હોય તો તેને એમજ કહેવામાં આવે કે કાંતો તું સાધુતાના માર્ગે ચડી જા, નહિ તો અમે તારાથી વિરસંભોગી થઈ જઈશું. ત્યારે શાસ્ત્રમાં પણ આ પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે ત્યારે બધા સાધુઓએ એકરૂપ જ રહેવું જોઈએ એમ શી રીતે કદી શકાય!

માનો કે, કાંઈ માનુસ પોતાની યાત્રામાં કંઈમજા લઈને બોજીન કરવા બેઠો છે અને તમે કંઈમજાના ત્યાગી હોવાથી જુદી દાગીમાં બોજીન કરવા બેઠો છો. તમે તે માનુસ તમને કહે છે કે, તમે મારી સાથે જમવા બેસો. તમે પેલા માનુસને જવાબમાં કહ્યું કે, હું કંઈમજાના ત્યાગી છું એટલે તમારી સાથે જમવા કેવી રીતે બેસી શકું! જો તમે દાગીમાંથી કંઈમજા કાઢી નાંખો તો હું તમરી સાથે જમવા બેસી શકું. પેલે માનુસ કહેવા લાગ્યો કે, હું દાગીમાંથી કંઈમજા તો બહાર કાઢી શકું નહિ. આ બંધનમાં તમે ને માનુસને શું કહેશો! એવો કહેશે કે, જો એમ જ કહ્યું હોય તો આજે જુદા જ જમવા બેસીએ ને જ કીકે છે. આ પ્રશ્નને જો તમે જુદા જમવા બેસો છો. તો પેલા માનુસ કહે છે કે તમે જુદા જમવા

બેસીને મિતતા-કુટકાટ ઝાળી કરે છે ! આના જ્ઞાનમાં તમે એમ જ કરેશો કે, મને તે થાય પરંતુ કેવળ તમને મનાવવા ખાતર નું મારા નિયમોનું ઉત્તરપન કરી શકું નહિ.

આ પ્રમાણે જ્ઞાપે તમે પણ નિયમ-પાલનની ખાતર અસમાન આદાર-વિદાર કરના-રની સાથે બોજન કરવા બેસી શકના નથી, તો પછી જેઓ સાધુતાનાં નિયમોનું જરાજર પાલન કરી શકના નથી તેવા સાધુઓ સાથે અમે સંભોગ કેવી રીતે ચાલુ રાખી શકીએ ? કાંઈ મોતી સાચા હોય છે અને કાંઈ મોતી નક્કી હોય છે. તો શું સાચા અને ખોટા મોતીને સમાન માની શકાય ? શું સાચા અને ખોટા મોતીને એક જ દારમાં પરીતી શકાય ? નહિ. તો પછી તે પ્રમાણે સાધુઓ વિષે પણ સમજો. નિશ્ચયમાં તો કાંઈ મોઢાને પ્રાપ્ત કરશે એ કહી શકાય નહિ, પરંતુ વ્યવહારથી તો એ જોવું જ પડે છે કે અમુક સાધુમાં સાધુતાનાં ગુણો છે કે નહિ અથવા તે સાધુ સાધુતાનાં નિયમોનું જરાજર પાલન કરે છે કે નહિ ? જે સાધુ સમાન રૂપે સાધુતાનાં નિયમોનું પાલન કરે છે તેની સાથે તો સંભોગનો વ્યવહાર ચાલુ રહી શકે છે, પરંતુ જે સાધુઓ સાધુતાનાં નિયમોની અવહેલના કરે છે તેમની સાથે સંભોગનો વ્યવહાર કેવી રીતે ચાલુ રહી શકે ?

સંભોગ કેને કહેવાય એને માટે રીકાકાર કહે છે કે, એક મંડળમાં બેસીને સાથે આહાર કરવો તેનું નામ સંભોગ છે. જો આમ કરવાથી પોતાનાં ગુણોનો લાભ થતો હોય તો તો સંભોગ ચાલુ રાખવો ઉચિત છે; પરંતુ જો પોતાનાં ગુણોની હાનિ થતી હોય તો વિસંભોગી થઈને રહેવું એજ સાદું છે. વિસંભોગનો તો ત્યાગ થતો નથી પરંતુ સંભોગનો જ ત્યાગ થાય છે. એટલા માટે અમે સંભોગનો ત્યાગ કરવાનું શું કળ મળે છે તે વિષે પૂછવામાં આવ્યું છે, પરંતુ અમે ખાસ જોવાનું એ છે કે, સંભોગનો ત્યાગ ક્યારે કરી શકાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં શાસ્ત્રમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે, જ્ઞાપે સાધુ જરાજર ભણીગણીને ગીનાર્થ ઘટ્ટ ગયા હોય ત્યારે તે ગિનકરપી, પ્રતિમાધારી કે કોઈ ઉચ્ચ શક્તિના ધારક બનીને સંભોગનો ત્યાગ કરી શકે છે, અન્યથા નહિ.

કેટલાક એકલવિદારી સાધુઓ શાસ્ત્રમાં સંભોગનો ત્યાગ કરવાનો ઉલ્લેખ કરી કહે છે કે, અમે પણ શાસ્ત્રના કથનાનુસાર સંભોગનો ત્યાગ કર્યો છે અને એકલા રહીએ છીએ; પરંતુ આ પ્રમાણે કહેનાર એકલવિદારી સાધુઓ શાસ્ત્રના નામે ફગો દે છે અને પોતાનો બચાવ કરે છે. શ્રી રથાનાં ગ્રન્થમાં સ્પષ્ટ કહ્યું છે કે:—

અઢ્ઢાઈ ટાળેઈ સંપન્ને અજગારે અરહી ષગલવિદારી પડિમં ઉવસંપતિતા
ળં વિહરદત્તપ ।

અર્થાત્—જે સાધુમાં આઠ ગુણો હોય તે જ સાધુ પડિમા ધારણ કરીને એકલો રહી શકે છે. પરંતુ જેમનામાં આ આઠ ગુણો ન હોય તે એકલા રહી શકે નહિ. આ ઉપરથી સાધુ ક્યારે અને કેવી અવસ્થામાં એકલા રહી શકે તે વાત સમજના જેવી છે. જે ગુણો હોવાથી સંભોગનો ત્યાગ કરવાનું કહેવામાં આવ્યું છે તે ગુણો પોતાનામાં ન હોવા છતાં સંભોગનો ત્યાગ કરી એકલા રહેવું અને પછી શાસ્ત્રની આડમાં પોતાનો ખોટો બચાવ કરવો એ સર્વથા અનુચિત છે. એકલવિદારી સાધુઓ શાસ્ત્રનું પ્રમાણ આપે છે અને તમને પણ શાસ્ત્રનું પ્રમાણ માન્ય હોવું જોઈએ. તમે પણ આવક છો. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે —

નિમ્નચ્છે પાવયણે પુરમો કામો વિહરન્તિ

અર્થાત્—સાધુ કે શ્રાવક નિર્ગ્રન્થ-પ્રવચનને આધારભૂત માનીને વિચરે છે. એટલા માટે તમે પણ શાસ્ત્રનું અધ્યયન કરો અને કેવી અવસ્થામાં સાધુ એકલા રહી શકે તેની માહિતી મેળવો. જો તમે શાસ્ત્રનું જ્ઞાન મેળવો તો પછી કોઈ એકલવિહારી સાધુ તમને શાસ્ત્રને નામે ઠગી શકે નહિ.

કહેવાનો આશય એ છે કે, જે સાધુ ગીતાર્થી થયો હોય તે જ સાધુ જિનકલ્પી, પ્રતિભાધારી કે કોઈ ઉચ્ચ વૃત્તિના ધારક બનવા માટે સંભોગનો ત્યાગ કરી શકે છે અને ઉચ્ચ વિહાર કરી શકે છે. સાધુ જિનકલ્પી હોય, પ્રતિભાધારી હોય કે કોઈ ઉચ્ચવૃત્તિને ધારણ કરવાની ઈચ્છા હોય એ અવસ્થામાં જ સંભોગનો ત્યાગ કરી શકે છે. આવા ઉચ્ચ સાધુને આવા સમયે સંભોગનો ત્યાગ શા માટે કરવો પડે છે તે વાત એક ઉદાહરણ દ્વારા સમજાવું છું:—

માનો કે, કોઈ માણસ વ્યાજવટાવનો ધધો કરે છે. હવે વિશેષ લાભ મેળવવાની ઈચ્છાએ તેણે વ્યાજવટાવનો ધધો બંધ કરી ઝવેરાતનો વ્યાપાર કરવાનો વિચાર કર્યો. વ્યાજવટાવના ધધામાં તેને લાભ તો થતો હતો; પરંતુ ઉત્કૃષ્ટ લાભ મેળવવા માટે તેણે વ્યાજવટાવનો ધધો બંધ કરવો આવશ્યક હતો. આ જ પ્રમાણે જ્યારે કોઈ ઉચ્ચ લાભની પ્રાપ્તિ થતી હોય ત્યારે જ સંભોગનો ત્યાગ કરવામાં આવે છે. સંભોગનો ત્યાગ કરવાનો અર્થ એવો નથી કે સંભોગમાં રહેવું ખરાબ છે. સાધારણ રીતે તો સાધુએ સંભોગમાં જ રહેવું જોઈએ, પરંતુ પોતાનામાં જો વિશેષ શક્તિ હોય અને ઉત્કૃષ્ટ લાભ મેળવવો હોય તો એ દશામાં સંભોગનો ત્યાગ કરવો લાભપ્રદ છે.

સંભોગનો ત્યાગ કરવાથી જીવને શો લાભ થાય છે એવો ગૌતમ સ્વામીએ ભગવાનને પ્રશ્ન પૂછ્યો છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાન કહે છે કે, સંભોગનો ત્યાગ કરવાથી જીવ આલંબનરહિત બને છે. જ્યારે સાધુ સંભોગમાં રહે છે ત્યારે ‘હું જો ખીમાર થઈશ તો જે સાધુએ સાથે હું સંભોગ કરું છું તે સાધુઓ દ્વારા મારી મેલા થશે’ એવું તેને આલંબન રહે છે. પરંતુ સંભોગનો ત્યાગ કરી દેવાથી પછી તે આલંબન રહેવા પામતું નથી.

મૃગાપુત્રની માતાએ મૃગાપુત્રને કહ્યું હતું કે, હે પુત્ર! તું દીક્ષા તો ધારણ કરે છે, પરંતુ દીક્ષા લીધા બાદ દુઃખ નિર્વિદલ્ભમ્બ અર્થાત્ જિનકલ્પી અર્થે દશાને પ્રાપ્ત થયા બાદ જ્યારે ખીમારી પેદા થાય છે ત્યારે ધનની જ સુધેલી ઊભી થાય છે. કારણકે જિનકલ્પી થયા બાદ ખીમારીને દૂર કરવા માટે દવા પણ લઈ શકાતી નથી. મૃગામાનાના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં મૃગાપુત્રે કહ્યું કે, હે માતા! આવું દુઃખ આલંબન લેનારને જ પેદા થાય છે. જે આલંબનનો ત્યાગ કરી ચૂક્યો હોય તે તેને દુઃખ પેદા થતું નથી. હું તો રાજપુત છું એટલે માની તો દવા કરી શકાય છે, પરંતુ સંસારમાં એવા અનેક પ્રજાતિઓ છે કે જેમની ખીમારીને દૂર કરવા માટે દવા કંઈપણ નથી. ઉદાહરણ તરીકે, વનમાં રહેતાં મુગેને જ્યારે કોઈ વ્યથિ પેદા થાય છે ત્યારે તેઓ વનમાં જ રહે છે. તે મુગે એકાન્તમાં કોઈ જગ્યા નીચે લેમી બસે છે અને જાતેથી કે જ રાત્રી રહેતો નથી ત્યાંથી તેમણે ત્યાં જ લેમી રહે છે. કોઈ સ્ત્રી સ્વપ્ન તેમણે સ્વપ્ન કરે છે તે મુગેને

એવી આશા જ રહેતી નથી કે અમારી કોઈ મેવા કરશે અને આવી આશા ન રાખવાને કારણે તેમને કોઈ પ્રકારનું દુઃખ પણ થતું નથી. આ જ પ્રમાણે દૈવ પણ તે મૃગોની માફક નિરાવલંબી રહીશ અને નિરાવલંબી રહેવાને કારણે વ્યાધિ પેદા થશે અને પણ દુઃખ થશે નહિ.

આ પ્રમાણે સંભોગનો ત્યાગ કરવાથી સાધુ નિરાવલંબી બને છે. નિરાવલંબી થવાનું નામ જ સંભોગનો ત્યાગ કરવો. પરંતુ એમ થતું ન જોઈએ કે સંભોગનો ત્યાગ કરનાર, સાધુઓનું તો આલંબન હોય નહિ પણ તેને બદલે, મૃદુઓનું આલંબન હોય અને તેમની પાસે સેવા કરાવવા લાગે. આ ઉપરથી કોઈ એમ કહે કે, મૃદુઓનું આલંબન લીધા વિના અમારું કામ ચાલી શકતું નથી; કારણ કે અમે કોઈનું આલંબન લીધા વિના અમારું કામ ચલાવી શકીએ એવી અમારામાં શક્તિ નથી. આ પ્રમાણે કહેનારને એમ જ કહેવું જોઈએ કે, જો તમારામાં આલંબન લીધા વિના તમારું કામ ચલાવી લેવાની શક્તિ નથી તો પછી તમે સંભોગનો ત્યાગ માટે ત્યાગ કર્યો ? અને જ્યારે તમે સંભોગનો ત્યાગ કર્યો છે તો સંભોગનો ત્યાગ તો નિરાવલંબી થવા માટે જ કરવામાં આવે છે.

ભગવાન કહે છે કે, સંભોગનો ત્યાગ કરવાથી નિરાવલંબી બની શકાય છે. અવલંબન લેવાથી તિરસ્કારવૃત્તિ પેદા થાય છે. એટલા માટે સંભોગનો ત્યાગ કરનાર સ્વાવલંબી બને છે, અર્થાત્ તે કોઈની સહાયતાની અપેક્ષા રાખતો નથી. જેમકે ક્વિ કોસિદાસે રઘુવંશી રાગનું વર્ણન કરતાં કહ્યું છે કે:—સ્વર્ગ્યે શુભા હી મનુઃ પ્રવૃત્તિઃ । અર્થાત્—પોતાની રક્ષા કરવા માટે પોતે સમર્થ હોવાને કારણે રઘુવંશી રાગ એકલો વનમાં ગયો. જોકે તે રાગ વ્યવહારદૃષ્ટિએ પોતાની સાથે રક્ષકોને રાખતો હતો, પરંતુ તેને પોતાને એવા વિશ્વાસ હતો કે, રક્ષકો મારી રક્ષા કરી રહ્યા નથી, પરંતુ દૈવ રક્ષકોની રક્ષા કરી શકે એમ છે. આ પ્રમાણે તે રઘુવંશી રાગ પોતાની તથા બીજાઓની રક્ષા કરવામાં સમર્થ હતો અને એ કારણે જ તે વનમાં એકલો-કોઈને સાથે લીધા વિના-ગયો હતો.

આ પ્રમાણે જેનામાં આલંબનરહિત રહેવાની ક્ષમતા હોય છે, અને જે કોઈની સહાયતાની અપેક્ષા રાખતો નથી તે જ સંભોગનો ત્યાગ કરી શકે છે. આ પ્રમાણે આલંબનનો ત્યાગ કરનાર જ સંભોગનો ત્યાગી કહેવાય છે.

પ્રગ્ન તે જ રાગને માન આપે છે કે જે રાગ પોતાની તથા પ્રગ્નની પણ રક્ષા કરતો હોય. જો રાગ પોતે પોતાની જ રક્ષા બીજા પાસે કરાવતો હોય તો તે રાગને પ્રગ્ન કહેવા કાયર કહે અને તે કાયર રાગનો પ્રગ્ન ઉપર પ્રભાવ પણ થતો જાય જ પ્રમાણે સ્વાવલંબી થવાથી અને પોતાની રક્ષા કરવામાં પોતે સમર્થ બનવાથી તથા બીજાની સહાયતાની અપેક્ષા ન રાખવાથી જ સાધુ સંભોગનો ત્યાગ કરી શકે છે.

જો વ્યક્તિ પોતાનું કામ પોતે કરી બીજાઓનું કામ કરવામાં સમર્થ અને જે તે જ વ્યક્તિ પ્રતિષ્ઠા પણ પ્રાપ્ત કરી શકે છે અને બીજા ઉપર પોતાનો પ્રભાવ પણ પાડી શકે છે. આ વાનને એક પ્રાચીન ઉદાહરણના સમગ્રતુ ધુ —

વિરાટ નગરીમાં પાંડવો અજાનવાસને સમાપ્ત કરી હમના જ પ્રતિષ્ઠા થવા દતા તેઓ પોતાને પ્રતિષ્ઠિમાં આણવા માટે અભિમન્યુને વિવાહ ઉત્તરના માથે પ્રામધુમપુરંદર ગતી રહ્યા હતા. આ વિવાહોત્સવમાં બ્રાહ્મણે લેવા મટે શ્રી કૃષ્ણની બધી ગેળાંને તનુ વિરટ

નગરીમાં આવી હતી. વિવાહોત્સવ સાનંદ બિજાયા બાદ જ્યારે શ્રી કૃષ્ણની રાણીઓ દ્વારકા પાછી જવા લાગી ત્યારે દ્રૌપદી તેમને વળાવવા માટે ગઈ. શ્રી કૃષ્ણની પટરાણી સત્યભામા બહુ જ બોળી હતી, અને એટલાજ કારણે બોળી ભામાની કહેવત પ્રસિદ્ધ થવા પામી છે. તે બોળી સત્યભામાએ માર્ગમાં દ્રૌપદીને કહ્યું કે હું તમને એક વાત પૂછવા ચાહું છું. દ્રૌપદીએ જવાબમાં કહ્યું કે, તમે મારાથી મોટા હોવાને કારણે તમને અત્યેક વાત પૂછવાનો અધિકાર છે. સત્યભામાએ દ્રૌપદીને પૂછ્યું કે, અમારે એક જ પતિ છે છતાં તેઓ અમારા વશમાં રહેતા નથી અને તમને પાંચ પતિ હોવા છતાં પાંચેય પતિ તમારા વશમાં રહે છે. એટલા માટે હું તમને એ વાત પૂછવા ચાહું છું કે, તમે કોઈ એવો વશીકરણ મન્ત્ર જાણો છો કે જેના પ્રભાવે તમારા પાંચેય પતિ તમારા અધીન રહે છે ? જો કોઈ એવો વશીકરણ મન્ત્ર તમે જાણતા હો તો તે મન્ત્ર મને પણ બતાવો ને ! સત્યભામાના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં દ્રૌપદીએ કહ્યું કે, હું એવો વશીકરણ મન્ત્ર જાણું છું પણ મને લાગે છે કે તમે કામગાંભી હોવાને કારણે તે મન્ત્ર સાધી શકશો નહિ. સત્યભામાએ કહ્યું કે, હું એ મન્ત્રને અવશ્ય સાધી શકીશ. તમે મને એ વશીકરણ મન્ત્ર બતાવો. મને તે મન્ત્રની ખાસ જરૂર છે.

આવા વશીકરણ મન્ત્રની આવશ્યકતા કોને નહિ, હોય ? આવા વશીકરણ મન્ત્રને તો બધા લોકો ચાહે છે. પિતા પુત્રને, પુત્ર પિતાને, પતિ પત્નીને, પત્ની પતિને અને આ પ્રમાણે લોકો એકબીજાને પોતાના વશમાં કરવા ચાહે છે, પરંતુ આ મન્ત્રને સાધવામાં આવે ત્યારે જ બધાને વશમાં કરી શકાય છે.

સત્યભામાના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં દ્રૌપદીએ કહ્યું કે, હું જે વશીકરણ મન્ત્રદ્વારા બધાને વશમાં રાખું છું તે મન્ત્ર એ છે કે, બીજાના વશમાં પોતે રહેવું. આ મન્ત્રદ્વારા જેને ચાહે તેને વશમાં કરી શકાય છે. આ મન્ત્રને કૃત્રી રીતે સાધવા એનો ઉપાય મારી માનાએ મને બતાવ્યો છે. મારી માનાએ મન્ત્ર સાધવાનો ઉપાય બતાવતાં કહ્યું છે કે, પતિ ઉઠે તે પહેલાં જોડી જવું. પછી પતિની આવશ્યકતાની પોતાના દાંધે પૂર્ણ કરવી. દાસ-દાસીના આધારે બેસી ન રહેતાં પોતાના દાંધે બધું કામ કરવું અને પોતાને દાસ-દાસી કરતાં મોટી દાસી માનવી. આ પ્રમાણે પોતાને નમ્ર માનીને બધું કામ કરવું. વડિલોની મર્યાદા સાચવવી. બધાની સેવા-શુશ્રૂષા કરવી અને બધાને બોલવન કરાવના બાદ પોતે બોલવન કરવું અને બધાને મુલાકા બાદ પોતે શયન કરવું કામ કરતાં અવકાશ મને તો બધાને કર્તવ્ય અને ધર્મનું જ્ઞાન કરાવતું આ પ્રમથે કર્તવ્ય-પરાયણતાનો પરિચય આપી પોતાની આદિતરીકતાનો પ્રભાવ પાડેલો. વશીકરણ મન્ત્રને મનવરનાં આ ઉપાયો છે. આ ઉપાયો દ્વારા વશીકરણ મન્ત્રને અવશ્ય સાધવામાં આવે તો પોતાના પતિને તથા અન્ય કુટુંબી-જનોને પોતાના વશમાં કરી શકાય છે તમે પણ જો આ ઉપાયોદ્વારા મન્ત્રને સાધો તો શ્રીકૃષ્ણ પણ તમારા વશમાં આવશે એવું જાણવું.

તમે લોકો પણ આ વશીકરણ મન્ત્રને અપરવેગે મેળવ કરો. સદમ અને રક્તિ-દ્વારા મન્ત્રને અપરવેગે મેળવ કરો. તે તમે પણ આ મન્ત્રને અવશ્ય અધી શકો. પણ જો તમે સદસપૂર્વક મન્ત્ર અપરવેગે મેળવ કર ન કરો, અને બીજાના અધિકારને નહિ. તો એ

તમારી પરનન્નના છે. શાસ્ત્ર તમને જે ઉપદેશ આપે છે તે તમારી પરનન્નના દર કરતા મોટે જ છે. શાસ્ત્ર તો તમને આધ્યાત્મિક અને જ્ઞાપરિણ્યાસનને રીતિએ મનન કરવા માટે છે. આ જ દારણે શાસ્ત્ર આધ્યાત્મિક ઉપદેશની માથે ૧૨ કલાનું શિથળ સંપાદન કરવાનો ઉપદેશ આપે છે; પરંતુ તમે લોકો તો પરનન્નનામાં રહેવામાં અને બીજાના દાથે કામ કરાવવામાં સુખ માનો છો. પરનન્ન રહેવામાં અને બીજાના દાથે કામ કરાવવામાં પણ જોણું થાય છે અને સુખ મળે છે એ માનના જુવનરેલી છે. પોતાના દાથે કામ કરવામાં જોણું પાપ લાગે છે કે પારકા દાથે કામ કરાવવામાં જોણું પાપ લાગે છે તેને જોઈ પૂર્વક વિચાર કરો તો તમને ખાતરી થશે કે, મનનનામાં સુખ છે અને પરનન્નનામાં દુઃખ છે. પાપ પણ પરનન્ન દશામાં વધારે થાય છે અને મનન દશામાં જોણું ઘણું છે.

દ્રૌપદીએ સત્યભામને વચ્ચીકરણ મંત્ર અને મંત્રને સાધવાનાં ઉપાયો બતાવ્યાં છે કે, બીજાની વશમાં પોતે રહેવું એ સાચો વચ્ચીકરણ મંત્ર છે અને પનિમેવામાં સુખ માનવું, પતિની આજ્ઞા માનવી તથા કર્તવ્યક્ષીલ તેમજ ધર્મપરાયણ રહેવું એ મંત્ર સાધવાનાં ઉપાયો છે. તમે પણ આ વચ્ચીકરણ મંત્રને સાધશો તો તમે પણ બધાને વશ કરી દેશો. આ મંત્ર તો વિશ્વને વશ કરવાનો વચ્ચીકરણ મંત્ર છે.

કહેવાનો આશય એ છે કે, જે સ્વાવલંબી બને છે અને પોતાનું કામ પોતે જ બીજાનું પણ કામ કરે છે તે જ પ્રતિજ્ઞા ગ્રાપ્ત કરી શકે છે. જે બીજાને શુદ્ધામ રાખે છે તે પોતે પણ શુદ્ધામ રહે છે.

કહેવાય છે કે, ભારતનો પહેલો લૌડ ક્ષત્રિય દાકાના નવાબને મળવા ગયો હતો ત્યારે નવાબે પોતાના દરબારમાં શુદ્ધામોને મુંદર વસેા પહેરાવી પકિતબદ્ધ ઉમા રાખ્યા હતા અને શુદ્ધામોને નીચા નમાવીને છડી પોકરાવી સલામી આપી હતી. નવાબ જ્યારે લૌડ ક્ષત્રિયને મળ્યો ત્યારે નવાબે તેને પૂછ્યું કે, તમે તમારા બાદશાહને બહુ મોટા કહેો છો તો તેમની પાસે કેટલા શુદ્ધામો છે? લૌડે ઉત્તર આપ્યો કે, અમારા બાદશાહને સ્વં એક પણ શુદ્ધામ નથી. નવાબે કહ્યું કે, તો પછી તમારો બાદશાહ મોટો શાથી કહેવાય છે? લૌડે ઉત્તર આપ્યો કે, અમારા બાદશાહ પાસે શુદ્ધામો તો ઘણા છે પણ તે શુદ્ધામો શરીરથી નહિ પણ મનથી શુદ્ધામો છે. જે શરીરથી જ શુદ્ધામ છે અને મનથી શુદ્ધામ નથી અર્થાત્ મનથી સ્વતન્ત્ર છે તે શુદ્ધામ નથી. શુદ્ધામ તો તે જ છે કે જે મનથી શુદ્ધામ છે.

કહેવાનો સાર્થક એ છે કે, દ્રૌપદીના કથનાનુસાર જે સ્વાવલંબી બને છે તે જ સંભોગનો ત્યાગ કરી શકે છે. સંભોગનો ત્યાગ કરવા માટે પોતાનાં બંધાવણનો વિચાર કરવો આવશ્યક છે. શાસ્ત્ર કહે છે કે, જો આજે તમારામાં સંભોગનો ત્યાગ કરવાની શક્તિ નથી તો સંભોગનો ત્યાગ કરનાર ગિનકદંબી મહાન્માઓનો આદર્શ દષ્ટિ સમક્ષ રાખી તેમની ભાક્ષ બનવાનો પ્રયત્ન કરો તો તેમાં કંચાણ જ છે.

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૪ શ્રાવણ શુદ્ધ ૪ શનિવાર

પ્રાર્થના

‘પ્રતિષ્ઠેતે’ નરેશ્વર કો મુત, ‘પૃથ્વી’ તુમ મહતારી;
મુગળ સ્નેહી સાહ્ય સાથો, સેવકને મુખકારી.

હી જિનરાજ સુપાર્થ, પૂરો આશ હમારી ॥ ૧ ॥

—વિનમ્યદંત કંભટ ચાવીશી.

શ્રી સુપાર્થનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

આ પ્રાર્થનામાં પરમાત્માને એવી વિનંતિ કરવામાં આવી છે કે, હે પ્રભો ! અમારી આશા પૂરી કર. આ પ્રમાણે ભક્તજનો પરમાત્માની પાસે સકળ આશા પૂરી કરવાનો વિશ્વાસ રાખે છે. જેમને જેમની ઉપર પૂર્ણ વિશ્વાસ હોય છે તે તેમની પાસેથી સકળ આશા પૂર્ણ કરવા માટે જ છે. આ જગતનો વ્યવહાર છે. પરંતુ અત્રે પ્રશ્ન એ ઉપસ્થિત થાય છે કે, પરમાત્મા તો કામનાતીત છે, તો પછી તેમની પાસે કઈ વાતની આશા પૂરી કરવાની તેમને પ્રાર્થના કરવામાં આવે છે ?

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભક્તજનો કહે છે કે, અમારી આશા પરમાત્મા સિવાય બીજી કોઈ પૂરી કરી શકે એમ નથી એટલા જ માટે અમે પરમાત્માને પ્રાર્થના કરીએ છીએ કે, હે પ્રભો ! અમારી આશા પૂરી કર.

જે લોકોને એવો વિશ્વાસ છે કે, પરમાત્મા જ અમારી આશા પૂરી કરી શકે એમ છે, બીજી કોઈ અમારી આશા પૂરી કરી શકે એમ નથી તે લોકોને મારે તો કોઈ કહેવાનું જ નથી. પરંતુ જે લોકો બુદ્ધિવાદના પ્રપંચમાં સપડાઈ ગયા છે તે લોકોને આ વાત ઉપરથી વિશ્વાસ બેસી શકતો નથી. એટલા માટે તે લોકોને અત્રે એટલું જ કહેવાનું છે કે, તમે બુદ્ધિવાદના ક્ષેત્રમાંથી નીકળી આત્મવાદ તરફ દૃષ્ટિપાત કરો. તો તમને પણ જણાશે કે, પરમાત્મા વિશે ભક્તજનોનું કથન બરાબર છે. સંસારમાં જે જુદો છે તે મીઠું-ખાઈ ફળ તો આપે જ છે. પરંતુ જેવું ફળ કંપતરૂથી મળી શકે છે તેવું ફળ શું બીજા જુદોમાંથી મળી શકે છે ? નહિ. આ જ પ્રમાણે બીજા લોકો પણ આશાની પૂર્તિ કરી શકે છે, પરંતુ પરમાત્મા કંપતરૂ સમાન છે. એટલા માટે તેમનાથી આશાની જે પૂર્તિ થાય છે તેથી આશાની પૂર્તિ બીજી કોઈ કરી શકતું નથી. જે પ્રમાણે કંપતરૂ પામેથી છંટ ફળ મળી શકે છે તે પ્રમાણે પરમાત્મા પામેથી પણ છંટ આશાની પૂર્તિ થઈ શકે છે. બીજા લોકો પામે આશાની પૂર્તિ કરાવવાથી તૃપ્તિ મળવા પામે છે, પરંતુ પરમાત્મા પામે આશાની પૂર્તિ કરાવવાથી તૃપ્તિનો નાશ જ થઈ જાય છે. એટલા માટે તૃપ્તિ આશાનો નાશ કરવા માટે જ ભક્તજનો પરમાત્માને પ્રાર્થના કરે છે કે, હે પ્રભો ! મરી આશા પૂરી કરો. તૃપ્તિનો નાશ થાય એવા કું મારું થુ.

વસ્તવમાં તૃપ્તિનો નાશ થાય એવી આશાની પૂર્તિ જ પરમાત્મા પામે કરાવવી

નેષજો. ને તમે તૃપ્તિનો નાશ કરાવતા આવે તો તમારે તૃપ્તિનો નાશ થાય એવી પ્રયત્ન કરવી નેષજો. ને તમે અત્યાગે તૃપ્તિનો નાશ કરી શકો એવી રિધિનિર્મા ન હો તો, તૃપ્તિલાભી મહાપુરુષનો આદર્શ સ્વીકારી તૃપ્તિનો નાશ થાય એવા પ્રયત્ન કરો તો તમે તૃપ્તિનો ત્યાગ પણ કરી શકશો અને આત્માનું કલ્યાણ પણ સારી શકશો.

તૃપ્તિનો નાશ કેવી રીતે થાય અને આત્માનું કલ્યાણ કેવી રીતે થાય એ વાત હવે શાસ્ત્રદ્વારા સમજાવું છું:—

સંમ્યક્ત્વ પરાક્રમ-બોલ તેનીસમે (આહુ)

જે સદ્વાસથી પારસ્પરિક લાભ થતો હોય તે સદ્વાસને સંભોગ કહેવામાં આવે છે. સંભોગ વિશે કાલે ચિન્તન વ્યાખ્યા કરવામાં આવી છે. આજે સંભોગના ત્યાગથી શો લાભ થાય છે તે વિશે વિચાર કરવામાં આવે છે.

સંભોગનો ત્યાગ કરવાથી નિરાવશથી બની શકાય છે. ને કે, સંભોગ પારસ્પરિક લાભને માટે કરવામાં આવે છે, પરંતુ સંભોગમાં પરત્રના તો હોયજ નહિ. એટલા માટે શક્તિ અને સાદસ હોય તો આ પરત્રનાને દૂર કરવા માટે સંભોગનો પણ ત્યાગ કરવામાં આવે છે. ત્યાં લાભ હોય છે ત્યાં પરત્રના પણ હોય જ છે; એટલા માટે સ્વતંત્ર બનવા માટે તે લાભથી વંચિત રહેવું અને સંભોગનો પણ ત્યાગ કરવો આવશ્યક છે.

સંભોગમાં રહેવાથી બીજાનું આશ્રયન લેવું પડે છે. પરંતુ ને સંભોગનો ત્યાગ કરવામાં આવે તો નિરાવશથી બની શકાય છે. સંભોગનો ત્યાગ કરવો તે પોતાની શક્તિ અને સાદસ ઉપર આધાર રાખે છે. શક્તિ અને સાદસ ન હોય તો સંભોગનો ત્યાગ કરવાનું કોઈ કહેતું નથી. ઉદાહરણ તરીકે, આજે ને તમને રેશ્વેમા બેસવાનો ત્યાગ કરવાનું કહેવામાં આવે તો તું તમે લોકો તેનો ત્યાગ કરી શકશો? તમે જ્ઞાપ્તિમાં એમજ કહેશો કે, રેશ્વેમાં બેસવાનો ત્યાગ કરવાથી અમારું કામ ચાલી શકે નહિ. પરંતુ તમારા પૂર્વજેનું કામ રેશ્વેની સહાયતા વિના ચાલી શકતું હતું કે નહિ? ને ચાલી શકતું હતું તો પછી તમારું કામ શો માટે ચાલી શકે નહિ? આ ઉપરથી અત્રે એ જ કહેવાનું પ્રાપ્ત થાય છે કે, સાધનનાં આધિક્ષયથી શક્તિનો નાશ થાય છે. એટલા માટે સાધનનો ત્યાગ કરવો નેષજો.

સંભોગના ત્યાગથી આશ્રયનનો ત્યાગ થાય છે. આશ્રયનનો ત્યાગ કરવાથી આશ્રય અર્થની સિદ્ધિ થાય છે. અર્થાત્ સંભોગ અને આશ્રયનનો ત્યાગ કરવાથી સયમ અને મોક્ષનાં આધાર સિવાય બીજો આધાર રહેતો નથી. સંભોગના ત્યાગનો પ્રત્યક્ષ લાભ એ થાય છે કે, પોતાના જ લાભથી સતુષ્ટિ થાય છે અને બીજાના લાભની આશા રહેતી નથી પરિણામે હૃદયમાં એવાં મંદસ્પર્ધિકરણ પેદા થતા નથી કે ‘કોઈ મને અમુક વસ્તુ આપે’ અથવા ‘અમુકે અમુક વસ્તુ આપે’ આપે નહિ? અથવા ‘મને બીજા પાસેથી’ અમુક વસ્તુ મળે’ એવી તેને ચૃદ્ધા પણ રહેતી નથી, અને તે કારણે ‘મારું અમુક કામ કરી આપો’ એવી પ્રાર્થના પણ કરતી પડતી નથી જેને કોઈ પ્રકારની અભિલાષા હોય તેને બીજાની પાસે પ્રાર્થના કરવાની હોય છે. પરંતુ જેને બીજાની મદાવન દેવાની જ નથી, અને જે બીજાના લાભની આશા રાખતા નથી તેને બીજા પાસે

કોઈ પ્રકારની પ્રાર્થના કરવાની હોય જ શાની ? આ પ્રમાણે જે સાધુ સંભોગનો ત્યાગ કરી નિરાવયંબી, નિર્વિકલ્પી, અપ્રાર્થી, અરુદ્ધી અને અનલિધાત્રી બને છે તે સાધુ શ્રી સ્થાનાંગ સૂત્રમાં કહેલી ઉત્તમ પ્રકારની બીજી સુખશય્યા (શાન્તિ) પામીને વિચરે છે.

જેની ઉપર શયન કરવામાં આવે તે શય્યા કહેવાય છે. શય્યા બે પ્રકારની હોય છે. એક તો સુખશય્યા અને બીજી દુઃખશય્યા. જે બીજનના આધારે રહે છે તે દુઃખશય્યા ઉપર શયન કરનારો છે. અને જે પોતાના આધારે જ રહે છે, બીજનો આધાર લેતો નથી તે સુખશય્યા ઉપર શયન કરનારો છે. બીજનના આધારે રહેવું એ પરાધીનતા છે અને પોતાને આધારે રહેવું એ સ્વાધીનતા છે. પરાધીનતા સમાન કોઈ દુઃખ નથી અને સ્વાધીનતા સમાન કોઈ સુખ નથી. પરતન્ત્રતાપૂર્વક ખાવા માટે મિષ્ટાન્ન મળતું હોય તે સાફ નહિ. તેના કરતાં અતન્ત્રતાપૂર્વક લૂખો, સૂકો રોટલો ખાવા મળતો હોય તે સાફ. જે આનંદ સ્વતન્ત્રતામાં છે, તે આનંદ પરતન્ત્રતામાં સ્વપ્ને પણ આવતો નથી.

આજે લોકો સ્વતન્ત્રતાને બૂલી રહ્યા છે અને ગનાનુગતિક રીતિ પ્રમાણે બહુજન જે કાર્યને અપનાવે છે તે કાર્યને કરવા માંડે છે. પરંતુ આ તેમની બૂલ છે. વધારે માણસો જે કામ કરે તે કામ કરવું જ જોઈએ એ હીક કેવી રીતે કહી શકાય ? શું વધારે પ્રમાણમાં લોકો અપ્રામાણિક અને વિશ્વાસપાત્રી હોતા નથી ? જો હોય છે તો શું એ દશામાં તે લોકોનું અનુકરણ કરવું ઉચિત કહેવાય ? એટલા માટે બહુજનસમાંજ જે કાર્ય કરે છે તે કાર્ય કરવું જ જોઈએ એવું ધોરણ ન રાખો. પરંતુ બહુજનસમાજના કાર્યની નંદક ન કરતાં આત્માનું કલ્યાણ થાય એવું કાર્ય કરવાનો પ્રયત્ન કરો.

શાસ્ત્રાનુસાર સુખ સ્વાધીનતામાં જ છે. એ વાત બીજી છે કે આજે તમે લોકો પરવશ થઈ જવાને કારણે તાત્કાલિક પરાધીનતાનો ત્યાગ કરી શકતા નથી, પરંતુ એવી દશામાં તમારે સ્વતન્ત્રતાને બૂલી જતી ન જોઈએ. સ્વાધીનતાના સિદ્ધાન્તનો આદર્શ તો દૃષ્ટિ સમક્ષ રાખવો જ જોઈએ. જે તમે પરાધીનતાને જ સર્વસ્વ માની બેસો અને સ્વાધીનતાને તદ્દન બૂલી જ જાઓ તો એ દશામાં પરતન્ત્રતાના દુઃખમાંથી મુક્ત થવું પશુ મુશ્કેલ થઈ જશે. સ્વાધીનતાના સિદ્ધાન્તનો આદર્શ જે દૃષ્ટિસમક્ષ રાખવામાં આવે અને તે આદર્શને પહોંચવાનો યાગશક્ય પ્રયત્ન કરવામાં આવે તો કોઈ દિવસ પરાધીનતાના દુઃખમાંથી મુક્ત થઈ શકાશે; પરંતુ જે તમે સ્વાધીનતાના સિદ્ધાન્તને તદ્દન બૂલી જ જાઓ તો એ દશામાં પરાધીનતાના દુઃખથી મુક્ત થવું મુશ્કેલ છે.

માનો કે, એક દેહને દેહખાનામાં પૂરવામાં આવ્યો છે અને એક પામણને પામણખાનામાં પૂરવામાં આવ્યો છે. હવે આ બન્ને જગ્યા પોતાના બધનમાંથી ક્યારે છૂટી શકે ? દેહને તો જોડમાંથી છૂટવાની સ્વરૂપિ અવિરતી છે પરંતુ પામણનું મનન જ્યારે શાન્ત અને ગિયર થાય ત્યારે જ તે પામણખાનામાંથી છૂટી શકે છે. એ જ ગિયર અને શાન્ત થવા વિના પામણ પામણખાનામાંથી છૂટી શકતો નથી. જાની અને અજાનીમાં આવું અન્તર છે. અપર પ તે જાની-અજાની પણ થાય છે. પરંતુ જાનીના અપર પના દેહની સ્વરૂપિ તે જ છે, અને અજાનીના અપર પના દેહની કે જે સ્વરૂપિ તે નથી નથી. અને તેથી જ્યારે અજાનીનું મનન કરે છે ત્યારે જ તે દુઃખરૂપી કહે તે. એ પ્રત્યે અજાનપણું જે નેરે પ્રકરણુ મુક્તિ છે એટલે એ સ્વતન્ત્ર સુ મનન તે તેનું મન કરે.

એક સેખમાં મારા જોવામાં આવ્યું હતું કે, કોઈ જગ્યાએ પાત્રજ્ઞાનામાં આજ લાગી હતી. કેટલાક ક્ષણો સેકો પાગલોને બહાર કાઢવા માટે દોડી આવ્યા; પણ તે પાગલો તો બહાર આવ્યા અને જોઈને આનંદ માનવા લાગ્યા અને કહેવા લાગ્યા કે અહીં રાજ તો એક બે દીપક જ બાળવામાં આવે છે પણ આજે તો દમનરો દીપકોનો પ્રકાશ કરવામાં આવ્યો છે. આવા પ્રકાશવાળા રથાનમાંથી અમને બહાર નીકળવાનું થા માટે કહેવામાં આવે છે ! તમે સેકો ત્યાં હોત તો તમે તે વખતે એમ જ કહેત કે, આ પાગલો કેવા મૂર્ખ છે કે તેઓ વિનાશને પણ પ્રકાશ માની રહ્યા છે ! અહા ! સેકોની જેવી દૃષ્ટીય દશા છે !

પાગલો જમમાં હોવાને કારણે જ વિનાશમાં પણ આનંદ માની રહ્યા છે. આજ પ્રમાણે આજના સેકો પણ બહારના બપોરના જમમાં પડ્યા છે અને તે કારણે જ તેઓ બહારનો બપોરો વધારવામાં જ આનંદ માની રહ્યા છે. આ પ્રમાણે બહારના બપોરના જમમાં પડેલા સેકોને ઘાનીજનો કહી રહ્યા છે કે, આ બહારના બપોરમાંથી બહાર નીકળો, નહિ તો તમે એ બપોરના બપોરમાં જ ભરમીમૂન થઈ જશો. ઘાનીજનો તો આ પ્રમાણે બહારની ફેશનમાંથી નીકળી જવાની એનવણી આપે છે, પરંતુ ફેશનના શોખીન સેકો ઘાનીજનોની આ એનવણીને અવગણે છે અને આ અવગણના કરવાથી તે સેકોને આખરે દુઃખ જ સહેવું પડે છે. કારણ કે બહારની ફેશન વધારવાથી પરાધીનતા વધે છે અને પરાધીનતામાં દુઃખ રહેલું છે.

સ્વામી વિવેકાનંદ કે જેઓ યુરોપ-અમેરિકા આદિ દેશોમાં ધર્મપ્રચાર કરી જ્યારે ભારતમાં પાછા ફર્યા હતા ત્યારે કોઈ જગ્યાએ પોતાના અનુભવો વર્ણવતાં પોતાનાં બાળકોમાં કહ્યું હતું કે, અત્યારે આખો યુરોપ દેશ જ્ઞાતિમુખીના ચિપરે બેસેલો છે. આ જ્ઞાતિમુખી ક્યારે ફાટશે અને ક્યારે યુરોપનો વિનાશ થશે તે કહી શકાય નહિ. આજ પ્રમાણે આજની ફેશન પણ એક જ્ઞાતિમુખીના ચિપરે પહેંચેલી છે. આ ફેશનદારા ક્યારે વિનાશનાં પગરણ થશે એ કહી શકાય નહિ. આજે કેટલાક સેકો પેરિસ આદિ પાશ્વત્ય નગરોમાં જઈને અને ત્યાંના બાહ્ય બપોરો જોઈને એમ કહે છે કે, ‘બધો આનંદ તો આ ફેશનમાં જ છે; અમે તો હજી જંગલી દશામાં જ છીએ.’ આ પ્રમાણે માનનાર સેકોને એ વાતનું જ્ઞાન નથી કે, આ બાહ્ય બપોરો પાછળ જેવી અને કેટલી પરત્વરતા ભરેલી છે ! જે સેકોએ આ બાહ્ય બપોરોનો ત્યાગ કર્યો છે તે સેકોને તમે મૂર્ખ માનો છો. પરંતુ જો તમે આ બાહ્ય બપોરથી સ્વતંત્રતા મળે છે કે પરત્વરતા વધે છે તેનો જોડો વિચાર કરો તો તમે સેકો તમારા પૂર્વજોને મૂર્ખ કહી શકા નહિ. ખરી રીતે તો તમે, બાહ્ય બપોરોનો ત્યાગ કરનાર તમારા પૂર્વજોને મૂર્ખ કહીને, તમારી મૂર્ખાઈનું જ પ્રદર્શન કરો છો.

આજે સ્વતંત્રતાની જાળના ઓછી થઈ રહી છે અને એ જ કારણે ત્યાગી પૂર્વજોને મૂર્ખ માનવામાં આવે છે. જેમકે રાજ્ય દરિશ્વર વિશે એમ કહેવામાં આવે છે કે, દરિશ્વરે પોતાનું રાજ્ય એક અયોગ્ય વ્યક્તિને આપી દીધું એ મૂર્ખતા નહિ તો બીજું શું છે ! પરંતુ જેમણે આટલો જ્યાં ત્યાગ કર્યો હતો તેમને મૂર્ખ કહેવા એ શું ઉચિત છે ! દરિશ્વરે કદાચિત્ વચનબદ્ધ થઈ જવાને કારણે પોતાના રાજ્યનો ત્યાગ કર્યો હતો પરંતુ શાંત તો ત્યાં સુધી કહે છે કે—

ચદ્વિત્તા મારહં વાસં, ચક્રવટ્ટી મહદ્વિત્તો ।

સન્તી સન્તિકરે લોપ, પત્તો ગદ્મણુત્તરં ॥ ૩૦ ૧૮-૩૮

ફલ્લાગરાયવસમો, કુન્થુ નામ નરીસરો ।

વિક્ષાયકિત્તી મગચં, પત્તો ગદ્મણુત્તરં ॥ ૩૦ ૧૮-૪૦

અર્થાત—જેમનો આખા ભરતખંડ ઉપર અધિકાર હતો તે ભગવાન શાન્તિનાથે તથા ભગવાન કુન્થુનાથે પોતાની બધી ઋદ્ધિનો ત્યાગ કર્યો હતો. તેમણે ત્યાગ શા માટે કર્યો હતો ? એટલા જ માટે કે તેમને તે ઋદ્ધિમાં પરત-ત્રતા જણાઇ હતી. તે ઋદ્ધિમાં તેમને સ્વતંત્રતા જણાઇ નહિ. તેઓએ સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત કરવા માટે જ રાત્ર્યની ઋદ્ધિનો ત્યાગ કર્યો હતો.

ભગવાન શાન્તિનાથ અઢવર્તી રાજ્ય હતા, છતાં તેમણે રાજ/પાટનો શાન્તિ પ્રાપ્ત કરવા માટે જ ત્યાગ કર્યો હતો. ત્યાગથી જ શાન્તિ મળે છે. કોઇ દિવસ બોગથી શાન્તિ મળી શકે નહિ. કોઇને બોગથી શાન્તિ મળી નથી, મળે નહિ અને મળશે પણ નહિ. એટલા માટે ભગવાન શાન્તિનાથે બનાવેલો શાન્તિનો માર્ગ પકડવા માટે ત્યાગને જીવનમાં સ્થાન આપ્યો તો તેમાં કલ્યાણ છે.

આ ઉપરથી કદાચ કોઈ એમ કહે કે, અમે લોકો જે કેવળ શાન્તિ રાખીએ તો બદમાશ લોકો અમને શાન્ત ન રહેવા દે નહિ ! આ પ્રશ્નો ઉત્તર એ છે કે, જે તમારામાં શાન્તિ હશે તો પછી તમને કોઇ અશાન્તિ પેદા કરી શકે જ નહિ ! અશાન્તિ તો પોતામાં રહેલી અશાન્તિને કારણે જ પેદા થાય છે; એટલા માટે શાન્તિ પ્રાપ્ત કરવા ત્યાગ-ભાવનાને કેળવવાનો પ્રયત્ન કરો. તમે લોકો ત્યાગ તો કરો છો, પરંતુ ત્યાગ કરવાની રીતિ બરાબર ન હોવાને કારણે તમને શાન્તિ પ્રાપ્ત થતી નથી. ઉદાહરણ તરીકે એક ખેડુત બીની જમીનમાં ખીજ વાવે છે અને ખીજને ખેડુત મુકી જમીનમાં ખીજ વાવે છે. જે ખીજ બીની જમીનમાં વાવવામાં આવે છે તે ખીજ તો અંકુરિત થાય છે. પરંતુ મુકી જમીનમાં જે ખીજ વાવવામાં આવે છે તે જલદી અભાવે કેવી રીતે જાગી શકે ? આજ પ્રમાણે તમે જે ત્યાગ કરો છો તે ત્યાગ મુકી જમીનમાં ખીજ વાવવા સમાન નિષ્ફળ જાય છે, અને ત્યાગ નિષ્ફળ થવાને કારણે તમને શાન્તિ પણ પ્રાપ્ત થઈ શકતી નથી. કોઈ વસ્તુને જે અદ્ધારપૂર્વક તજવામાં આવે તો તે ત્યાગ શાન્તિ પ્રાપ્ત કરાવનાર અને પરમાત્માના કારણે લાઈ જનારો સિદ્ધ થતો નથી. શાન્તિને પ્રાપ્ત કરાવનાર સાચો ત્યાગ તો તે જ છે કે જે ત્યાગ પરમાત્માને અભિમાન રાખ્યા વિના સમર્પવામાં આવે. પરમાત્માને સમર્પણ કરવાની દૃષ્ટિએ કરવામાં આવેલો ત્યાગ હમેશાં જુદાથી નીવડે છે; કારણ કે આવો ત્યાગ કરનારને કેઈ દિવસ પશ્ચાન્નાપ કરવાનું કારણ રહેતું જ નથી.

માનો કે, તમે કેઈ મળગમને દાનદે રૂપિયા ઉધાર આપ્યા છે. તે ઉધાર લેનારે ઈલાજી દાખ્યું. આવા સમર્પણ ઉધાર રૂપિયા આપવાને કારણે તમને પશ્ચાન્નાપ થાય એ સ્વાભાવિક છે. પરંતુ જો તમે તે જ રૂપિયા દાનમાં, બ્રહ્મચર્ય કે મદદમાં આપ્યા હોય તો શું પશ્ચાન્નાપ થાય ખરો ? નહિ. આ પ્રશ્નને પરમાત્માને સમર્પણ કરવાની દૃષ્ટિએ જે ત્યાગ કરવામાં આવે છે તે ત્યાગને કે ૧૫ મળ કરવાનું કે ૨૫ મળ કરવાનું નથી.

પ્રત્યેક વસ્તુ, જાન, જોડ અને નહ એ ૨૫ અવસ્થાને ૫ ને છે. તમે લોકો વસ્તુને

ભોગ તો કરે છે અને તેનો નાશ પણ થતો જુઓ છે, પરંતુ તે વસ્તુઓનો દાનમાં બદલો ઉપયોગ કરે છે. અત્યારે વસ્તુઓનો ભોગ અને નાશ તો થતો જોવામાં આવે છે પરંતુ વસ્તુઓનો દાનમાં ઉપયોગ થતો બહુ જ ઓછો પ્રમાણમાં જોવામાં આવે છે. આ જમાનામાં બહુ ખેડારી છે એમ કહેવામાં આવે છે, પરંતુ વસ્તુઓનો ભોગ અને નાશ કરવામાં કંઈ જીજ્ઞાસુ આવી છે ? જીજ્ઞાસુ તો વસ્તુઓનો દાનમાં જ આવી છે. અત્રે એક વાત ખાસ ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે કે, વસ્તુઓનો ભોગ અને નાશ કરવા માટે તો આખરે પશ્ચાત્તાપ થશે, પરંતુ વસ્તુઓનો દાનમાં ઉપયોગ કરવાથી પશ્ચાત્તાપ કરવાનો વખત નહિ આવે. એટલા માટે પ્રાપ્ત થયેલી સંપત્તિનો ભોગ અને નાશમાં જ દુરુપયોગ ન કરો, પરંતુ તે સંપત્તિનો દાનમાં સદુપયોગ કરવાનું શીખો.

કેટલાક લોકો તો દાન કરવામાં પણ પાપ માને છે. તે લોકોની એવી માન્યતા છે કે, આપણે લોકોને દાન આપીએ અને દાન લેનાર કાંઈ પાપકર્મ કરે તો તે બધાં કામોનું પાપ અમને લાગે વગેરે. મારવાડમાં પણ આવી માન્યતાવાળા લોકો છે. આ લોકોની વચ્ચે મેં જમણું કરી તે લોકોની આ કુર્ભાવનાને દૂર કરવાનો પ્રયત્ન પણ કર્યો હતો અને આ માન્યતા ઠીક નથી એમ તે લોકોને સમજાવ્યું હતું. દાનમાં વિવેક રાખવાની આવશ્યકતા તો અવશ્ય છે પરંતુ દાનમાં પાપ જ છે એમ માનવું અનુચિત છે. લોકોને દાનમાં પાપ માનવાની વાત જલ્દી પસંદ પડે છે, દારાજ કે, આમાં કંઈ દેવું પણ પડતું નથી અને ધર્મ પણ ધર્મ જાય છે. આવી વાત લોકોને જલ્દી પસંદ આવે એ સ્વાભાવિક છે. દાનમાં વિવેક રાખવો એ તો સાફ છે પરંતુ દાનમાં પાપ જ માનવું એ ખરાબ છે. આ તો એના જેવી વાત ધર્મ કે, બીજા નહ ધર્મ જશે એ ભયથી બીજા જ વાવવું નહિ એક ખેડુત તો ખેતી કરે છે અને બીજાનું આશીર્વાદ કરે છે; ત્યારે બીજને ખેડુત ખેતી કરે છે પરંતુ બીજા નહ ધર્મ જશે એ ભયથી બીજા જ વાવવો નથી. આ બન્ને ખેડુતોમાં તમે કોને સારો કહેશો ? આજ પ્રમાણે એક માણસ એવો છે કે, જે દાનમાં વિવેક તો રાખે છે પરંતુ દાન આપે છે, અને બીજને માણસ એવો છે કે જે દાન નતારતું પાપ પોતાને લાગશે એ ભયથી દાન જ આપતો નથી. આ બન્નેમાં એ જ માણસ સારો કહેવાય કે જે દાન આપે છે, દાન જ ન આપવું એ તો બીજા જ ન વાવવા સમાન છે. એટલા માટે દાનમાં વિવેક રાખી દાન તો અવશ્ય આપવું જોઈએ. પાપના ભયથી દાન જ ન આપવું તે હાથ નથી જ.

સામંજસમાં આવ્યું છે કે, અમેરિકામાં એકવાર એ મિત્રો જઈ ગયા હતા. રસ્તામાં એક લગડો માણસ એવો જોવામાં આવ્યો. તે મિત્રોમાંથી એક મિત્ર તે લગડા માણસ ઉપર દયા લાવી પોતાના ખીસ્સામાંથી થોડા રૂપિયા આપ્યા. આ જોઈ બીજા મિત્રે પેલા મિત્રને કહ્યું કે, તમે આ અપંગ માણસને રૂપિયા તો આપ્યા, પરંતુ તેથી કંઈ તેનું જિખા-રીપણું દૂર થયું નહિ. તે તો આખરે જિખારી જ રહ્યો. તમારું આ દાન કદુણાદાન તો અવશ્ય છે, પરંતુ તેને એવું દાન આપવું જોઈએ કે જેથી તેનું જિખારીપણું જ મટી જાય અને વાસ્તવમાં આવું દાન કરવું એ જ સાચું દાન છે. આ પ્રમાણે કહીને તે બીજને મિત્ર તે અપંગ માણસને પોતાના ઘેર લઈ ગયો. ત્યાં તેણે તે અપંગને દુધ-દૂધોળ દીધાં અને લાકડા તથા રબર આદિના ટુકડા પગ બનાવીને બધાંબેગો કરી દીધો, કે જેથી તે દુધ-દૂધોળ દારા પોતાનું નથા બીજાઓનું પણ પોષણ કરવા માટે મમકે બની શક્યો. દાન તો

અન્ને મિત્રોએ આપ્યું પરંતુ ક્યા મિત્રનું દાન સાચું અને ઊંચું દાન કહેવાય તેનો વિચાર કરો. જે મિત્રે રૂપિયાનું દાન આપ્યું તે દાન પણ કરુણાદાન હતું, પરંતુ ખીજા મિત્રે લિખા-રીપણું દૂર કરવાનું જે દાન આપ્યું તે દાન કરુણાદાન કરતાં તો વિશેષ જ છે. આ પ્રમાણે દાનમાં વિવેક રાખવો એ સાતું છે, પરંતુ દાન કરવામાં પાપ જ છે એમ માની દાન જ ન કરવું તે ઉચિત નથી.

ન્યાયમર્તિ રાનડે વિષે એવું સાંભળવામાં આવ્યું છે કે, ત્યારે તેઓ હાઇકોર્ટના ન્યાયાધીશ હતા ત્યારે તેઓ એકવાર દુષ્કાળના સમયે ઘોડાગાડીમાં બેસીને બહાર ફરવા જઈ રહ્યા હતા. માર્ગમાં જતાં તેમણે જોયું કે—એક માણસ છાણમાંથી ઘાણા વીણી રહ્યો હતો. આ દયાજનક દ્રશ્ય જોઈ તેમનું હૃદય દયાથી પીગળી ગયું. તેઓ મનમાં કહેવા લાગ્યા કે, ખીચારા ગરીબોની કેવી દીનદશા છે અને હું ઘોડાગાડીમાં બેસીને ફરી રહ્યો છું ! આ પ્રમાણે દયા-લાવથી પ્રેરાઈને તેઓ તે માણસને પોતાના ઘેર તેડી ગયા અને તેની આહુતિકાની ઉચિત વ્યવસ્થા કરી આપી. આ ઘટના બન્યા બાદ તેમણે નોકરીનો ત્યાગ કર્યો અને પછી તેઓ ગરીબોની સેવા કરવામાં જ મગ્ન થયા.

કેટલાક લોકો કહે છે કે, આ પ્રકારના અશક્તને સશક્ત બનાવવો એ તો શસ્ત્રને તીક્ષ્ણ કરવા સમાન છે. પરંતુ આમ માનવું એ એક પ્રકારની ભૂલ છે. અમે લોકો શિષ્ય બનાવીએ છીએ. આ સમયમાં કોઈ મોસો તો જતું નથી એટલા માટે તેઓ દેવસોકમાં જ જશે અને ત્યાં સુખોપભોગ ભોગવશે. આ પાપ શું અમને લાગે ? જો નહિ, તો પછી આ જ વાતને બધે ફેકાણે કેમ લાગુ પાડના નથી ? તમે લોકો સશક્ત માણસ દ્વારા ચનારાં પાપો તો જુઓ છો; પરંતુ જેઓ કરુણા કરે છે તેમના ઉચ્ચ ભાવોને જોતા નથી. કરુણા કરનારની ભાવના પાપકર્મો કરાવવાની નથી, પરંતુ દુઃખી લોકોનાં દુઃખો દૂર કરવાની છે. આવી દશામાં કરુણા કરનારને પાપ કેવી રીતે લાગી શકે ? એટલા માટે કરુણા કરવામાં ભાવને જુઓ. અનુકંપા કરવામાં પાપ છે એ માન્યતા જ ખૂલભરેલી છે. અનુકંપા કરનાર અને દાન આપનાર કોઈ દિવસ સુનાહકુમાર જેવી ઋદ્ધિ પણ પ્રાપ્ત કરી શકે છે, નહિ તો પુણ્ય મંથલ તો કરે છે એમાં મંદેદ નથી. એટલા માટે અનુકંપા કરવાનો પ્રયત્ન કરો. અનુકંપા કરવામાં કલ્યાણ જ છે. અનુકંપાનો પ્રારબ્ધ સર્વ પ્રથમ પોતાના પરમાંથી જ કરો. જેમ જેમ પ્રાણીઓ પ્રત્યે અનુકંપા વધતી જશે તેમ તેમ વિશ્વમંત્રી પણ વધતી જશે. એટલા માટે બધા જીવો પ્રત્યે અનુકંપા અને દાનદાન ગણવાનું ધ્યાન રાખો તો તેમાં કલ્યાણ જ છે.

કહેવાનો આશય એ છે કે, જે આનંદ અવનનતામાં છે તે આનંદ પવનનતામાં નથી. એટલા માટે સ્વનનતાને બૂલી ન જાઓ. આનંદના લોકો પરાવચખી રહી રહ્યા છે અને તેમની આવશ્યકતાઓ મેટલી બધી વધી જવા પામી છે કે તેમને અવનનતા વિષે વિચાર કરવાનો વખત જ ન આવે નથી. આવી પગાંડીન દશામાં ખીજાની અનુકંપા કેવી રીતે થઈ શકે ? જીવો પ્રત્યે અનુકંપા કરવા માટે પેનના અવનનતાઓને મેટલી કરવી આવશ્યક છે. પેનની અવનનતાને મેટલી કરીને પેનના અંતરિક બંધનોને દિલ્લિય કરવા સમન છે એટલા માટે અવનનતાની અવનનતાને અવનનતાની અવનનતા અવનનતાને મેટલી કરવાનો પ્રયત્ન કરો તે તેમના અવનનતાને મેટલી કરશે.

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૪ શ્રાવણ શુદ્ધ ૫ રવિવાર

પ્રાર્થના

જય જય જગત્ત્રિશંકરભક્તિ, પૂર્વ કૈવલ્યે ત્વં ધર્મી
અમ્ભ તૌમું બાદી બળી, પ્રભુ આશા પૂરે દમ તર્જી.
મુજ મ્હેર કરે, ચંદ્રપ્રભુ ! જગદ્ગુણ અંતરે જમી;
ભવદુઃખ કરે, મુનિયે અરજ દમારી ત્રિભુવન રવામી. ॥૫॥

-વિનયચંદ્ર ૩૭૯ ચોલી

શ્રી ચન્દ્રપ્રભુ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

આ પ્રાર્થનામાં ચન્દ્રપ્રભુનું ખ્યાન કરી આત્મ-સ્વરૂપનું અવલોકન કરતું જોઈએ એમ કહેવામાં આવ્યું છે. ચન્દ્રપ્રભુને કેવા માનીને તેમનું ખ્યાન ધરવું જોઈએ. તો એને માટે આ પ્રાર્થનામાં જ કહેવામાં આવ્યું છે કે, પરમાત્માને જગત્ત્રિશંકરભક્તિ માનીને તેમની પ્રાર્થના કરવી જોઈએ. કોઈ વસ્તુ જે મંપૂર્ણરૂપે જોવામાં આવતી ન હોય પણ તેનું એક અંગ જોવામાં આવતું હોય તો તે એક અંગ ઉપરથી વસ્તુને મંપૂર્ણ રીતે જાણી શકાય છે. આ જ પ્રમાણે પરમાત્મા જોવામાં આવતા ન હોય તોપણ તેમના ચરણરૂપ આ જગત્તે જોવામાં આવે જ છે. પરમાત્મા આ જગતના મુકુટમાં છે અને જગત એ પરમાત્માના ચરણ છે એટલા માટે ચરણરૂપ જગત ઉપરથી જગત્ત્રિશંકરભક્તિ પરમાત્માને પણ જાણી શકાય છે. એટલા માટે પરમાત્માને જગત્ત્રિશંકરભક્તિ માની તેમની પ્રાર્થના કરવી જોઈએ.

જો આત્મા કર્મબંધનોથી મુક્ત બની નિષ્કામ થાય તો તે પણ પરમાત્મામય બની શકે છે. એટલા માટે આત્મા કેવી રીતે નિષ્કામ બની શકે એ વાત હવે શાસ્ત્રદ્વારા સમજાવું છું:-

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ—બોલ ચોત્રીસમે

કાલે સંભોગના પ્રત્યાખ્યાન વિષે વિચાર કરવામાં આવ્યો છે. મને જે જાણ કરવાથી આશંકા હતી તે જાણ કરવા પડે છે. આશંકા હતી ત્યાં સંભોગને સત્વરે જોવામાં આવે તે માટે સરજ નથી. આશંકા હતી ત્યાં સંક્રિયાથી મુક્ત થઈ શકે છે. જે મહાત્મા જિનકરથી, પ્રતિમાધારી કે કિયાવિશેષ કરનાર હોય તે તેને જ આ ત્યાગ કરી શકે છે. જેનામાં સંભોગનો ત્યાગ કરવાની શક્તિ હોય છે તેઓ સંભોગનો ત્યાગ કરી દે છે અને સાથે સાથે ઉપદિ-ઉપધિ (ઉપકરણ) નો પણ ત્યાગ કરી દે છે. એટલા માટે ગૌતમસ્વામી હવે ઉપધિના ત્યાગ વિષે સમજાવને પ્રસ પડે છે કે—

ચોત્રીસમે બોલ.

(૩૪) ઉવદિપચ્ચક્ષણેણં મંને ! જાત્રે કિં જણયઃ ?

અર્થાત્—જે જગતના ઉપધિ (ઉપકરણ) નો ત્યાગ કરવાથી જીવને મેલ થાય છે ?

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં લગવાને ફરમાવ્યું છે કે:—

उवहिपचक्खाणेणं अपलमंयं जणयइ, निरुवहिण णं जीवे निक्कंखे
उवहिमन्तरेण य न संकिलिस्सइ ॥ ३४ ॥

અર્થાત—હે જાતમ! ઉપધિનો ત્યાગ કરવાથી ઉપકરણો લેવા-મૂકવાની ચિતાથી મુક્ત થાય છે, અને ઉપધિરહિત જીવ નિરુપ્ત (સ્વાધ્યાય, ધ્યાનચિંતનમાં નિર્ચિંત રહેનાર) થઈ ઉપધિ ન મળે તો તેને મનઝંજીથી કે શરીરઝંજીથી કોઈ પ્રકારનો કલેશ થતો નથી.

ઉપધિના પ્રત્યાખ્યાનથી જીવને શો લાલ ચાપ છે એ વિશે વિચાર કર્યા પહેલાં ઉપધિ એટલે શું ? એ વિશે સર્વ પ્રથમ વિચાર કરવો આવશ્યક બન્યાય છે. ઉપધિનો અર્થ ઉપકરણ અથવા સાધન થાય છે. આ ઉપકરણ અથવા સાધન બે પ્રકારનાં છે. એક સાધન તો સફળિતિમાં લઈ જનારું હોય છે અને બીજું અધોગતિએ લઈ જનારું હોય છે. ઉપધિની વ્યાખ્યા કરનાં કહેવામાં આવ્યું છે કે:-ઉપધીયતેતિ ઉપધિઃ । અર્થાત્-જેનાથી ઉપાધિ થાય તે ઉપધિ કહેવાય છે. આ પ્રમાણે એક ઉપધિ તો દુર્ગતિમાં લઈ જનારી હોય છે અને બીજી ઉપધિ સફળિતિમાં લઈ જનારી હોય છે. દુર્ગતિમાં લઈ જનારી ઉપધિમાં ધન્ય-ધાન્ય આદિ પરિમલ્લનો સમાવેશ થાય છે અને સફળિતિને પ્રાપ્ત કરાવનાર ઉપધિમાં જે સંયમમાં રિયત કરે તે વસ્તુનો સમાવેશ થાય છે. ઉપધિ તો બન્નેય છે, પરંતુ સર્વપ્રથમ અનુભવો જ ત્યાગ કરવામાં આવે છે, શુભનો ત્યાગ કરવામાં આવતો નથી. જેમણે સંયમ લીધો છે તે દુર્ગતિમાં લઈ જનાર ઉપધિ-ધન-ધાન્ય આદિ-નો ત્યાગ તો પહેલેથી કરી નાંખે છે, હવે તો તેને સંયમમાં રિયત કરે એવી જ ચીજોનો ત્યાગ કરવાનો બાકી છે. શાસ્ત્રકાર કહે છે કે, જે પોતાનામાં શક્તિ હોય તો સંયમમાં રિયત કરે એવી ઉપધિ-ઉપકરણનો પણ ત્યાગ કરી દેવા જોઈએ.

હેટલાક લોકો કહે છે કે, પરિશદ તો અમારી પાસે પાનું છે અને સાધુઓ પાસે પાનું છે. અમને જેમ અન્ન-વસ્ત્ર જોઈએ તેમ મદારાજને પાનું અન્ન-વસ્ત્ર જોઈએ છે. આ પ્રમાણે તે લોકો, સાધુ અને પોતાની ગતિ એક જ પ્રકારની છે એમ કહેતા જતા હતા. બીજી બાજુ હેટલાક લોકો એમ કહે છે કે, સાધુઓને ઉપધિ-ઉપકરણોની શી આવશ્યકતા છે ? સાધુઓ તો દિગમ્બર રહેવું જોઈએ, અને જે સાધુ દિગમ્બર રહેતો હોય તે જ સાધુ છે. આ પ્રમાણે બે જુદા જુદા મતો અવર્તે છે. આ બે મતોને કારણે જ પરમ્પર વાદ-વિવાદ અને ક્ષત્ર ઉત્પન્ન થતા કહે છે. પરંતુ શાસ્ત્રકાર કહે છે કે, અથવા વાદવિવાદમાં ન પડતાં ઉપધિ-ઉપકરણોના વિવેકપૂર્વક ત્યાગ કરો. કે જ પાનું ત્યાગ કરો પાનું ને ત્યાગ વિવેકપૂર્વક કરો તેમાં જ ત્યાગની મજા છે. જેને કે કોઈ મનુષ્યે પોતાનું પાનું પહેર્યું છે અને માથા ઉપર પાપટી પાનું પહેરી છે. હવે જો તે મનુષ્યનાં ત્યાગ-આવના આવે તો સર્વપ્રથમ તે જાંઘીઓ ત્યાગ કરે ! પોતાની ત્યાગ કરે. કે પાપટી ! તેને મરે (મિત) તો એ જ છે કે તે સર્વપ્રથમ પાપટી જ ત્યાગ કરે. પરંતુ જો તે એમ કહે કે, હું પાપટી તો પહેરી ગયો છું અને પોતાની ત્યાગ કરીશ, તો શું તેને આ ત્યાગ વિવેકપૂર્વક કહેવાય ? જોઈએ ! મરે જો કે જો ત્યાગ કરવામાં આવે તે વિવેકપૂર્વક કહેવાય.

આવે. એમ થયું ન જોઈએ કે, જે વસ્તુનો ત્યાગ કરવાની શક્તિ ન હોય તે વસ્તુનો ત્યાગ કરી બીજી મુશ્કેલીઓ ઝાળી કરવામાં આવે !

સાત્ત્વ કહે છે કે, સાધુ તિલકકથી દોષ તો પળ તેજી રહેદરજ, મુખવત્તિકા, પાત્રો અને વસ્ત્રો (સાધુસિંગો) રાખ્યાં આવશ્યક જ છે. બાકીની ઉપધિ-ઉપકરણ-સામગ્રી રાખવી કે નહિ તે પોતાની આવશ્યકતા ઉપર આધાર રાખે છે.

પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિ એ જીવસાત્ત્વનો સાર છે. સમિતિ અર્થાત્ પ્રવૃત્તિ અને ગુપ્તિ અર્થાત્ નિવૃત્તિ. ઉપદેશ તો ગુપ્તિ અર્થાત્ મન, વચન અને કાયાની નિવૃત્તિ માટે જ છે. પરંતુ જો નિવૃત્તિની સાથે પ્રવૃત્તિ ન હોય તો ધર્મમાં શ્રદ્ધા ન થાય; એટલા માટે ભગવાને પાંચ સમિતિ દ્વારા પ્રવૃત્તિ જનારી છે અને મન, વચન અને કાયા દ્વારા અશુભ પ્રવૃત્તિ ન કરવાનું કહ્યું છે. પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિ વિવેકપૂર્વક કરવી તે સમિતિ છે. ચાલતી વખતે ધર્મા સમિતિનું ધ્યાન રાખવું આવશ્યક છે. જો ધર્માસમિતિ ઉપર ધ્યાન રાખવામાં ન આવે તો ગુપ્તિનો ભંગ થાય છે. એટલા માટે ચાલવામાં, બોલવામાં, લિપ્ત લેવામાં વગેરે પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિ કરતી વખતે સાધુએ પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિનું ધ્યાન રાખવું આવશ્યક છે. સમિતિ અને ગુપ્તિ એ પ્રવચનમાતા કહેવાય છે. વીરપુત્ર સાધુએ પ્રવચન-માતાની પ્રાણના ભોગે પશુ રક્ષા કરવી જોઈએ.

શરીર ટકાવવા માટે જ્યારે લિપ્તુએ લિપ્ત કરવી પડે છે ત્યારે લિપ્ત લેવા માટે પાત્રોની પણ આવશ્યકતા રહે છે. જો સાધુએ પાત્રો ન રાખે અને ગૃહસ્થોને ત્યાં તેમનાં પાત્રોમાં ભોજન કરે, અથવા ગૃહસ્થોનાં પાત્રોનો ઉપયોગ કર્યા કરે તો તેમ કરવાથી અનેક અનર્થો પેદા થવાનો સંભવ રહે છે. આ વાતને દૃષ્ટિમાં રાખીને જ સાધુએ કાષ્ઠ, તુબકી કે માટીનાં પાત્રો રાખવાની છૂટ આપવામાં આવી છે. જ્યારે પાત્રો લઈને લિપ્તાર્થે જવું પડે છે તો પાત્ર રાખવા માટે જોઈ પશુ જોઈએ, અને લગ્નની રક્ષા માટે વસ્ત્રો પણ જોઈએ. ભગવાને કહ્યું છે કે, જો પાત્ર રાખશો તો તમે તમારા સંયમની પણ રક્ષા કરી શકશો અને જે બીજન વૃદ્ધ કે રોગી આદિ સાધુઓ છે તેમની પણ સેવા કરી શકશો. જો તમે પોતે જ ગૃહસ્થોને ત્યાં ખાતા હશો અથવા ગૃહસ્થનાં પાત્રોમાં જમતા હશો તો એ અવસ્થામાં વૃદ્ધ-રોગી આદિ સન્તોને માટે લિપ્ત કેવી રીતે અને ક્યાંથી લાવશો ? અને જો તમે એમ કહો કે, અમે તો ગૃહસ્થોને ત્યાં જમશું અને વૃદ્ધ કે રોગી સન્તોની સેવા તો ગૃહસ્થો કરવે તો એમ કરવામાં અપત્તા થશે અને પરિણામે સંયમમાં ખલોલ પહોંચશે. એટલા માટે મયમ-પાકન માટે પાત્રો પણ ઉપકારી છે.

જો ભોજન કરવામાં આવે છે તે શરીરમાં રસભાગ અને ખલભાગમાં પગિયુને છે. ખલભાગ જો મલમૂત્રરૂપ હોય છે તેનો ત્યાગ કરવો જ પડે છે આ મલમૂત્રનું વિસર્જન દશ બોલનું ધ્યાન રાખીને કરવું જોઈએ.

કેટલાક લોકો કે જેઓ સાધુકિયાથી અનભિન છે, તેમનું કહેવું છે કે, સાધુઓ તો મલને ચૂથે છે, પરંતુ આ કથન બ્રામક અને ખાટું છે. આમ ક્રોધથી તો સાધુને ઝાલક પ્રાપ્તિન લાગે છે. મલમૂત્રને વિસર્જન કરવામાં સાધુઓએ વિવેક તો રાખવો જ પડે છે પરંતુ મલમૂત્રને વિસર્જન કરતી વખતે સ્પર્શ કરવો પડે એવું કાન કાંઈ સાધુઓએ કરવાનું હોતું નથી.

અત્રે કોઈ એમ પૂછી શકે કે, આ તો સાધુઓના આચારવિચારની વાત થઈ; પણ શાસ્ત્રમાં ગૃહસ્થોને માટે પણ કોઈ ધર્મ બતાવ્યો છે કે નહિ અને તેમને માટે કોઈ પ્રકારનું વિધિ-વિધાન કરવામાં આવ્યું છે કે નહિ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, શાસ્ત્રમાં ગૃહસ્થનો ધર્મ બતાવવામાં ન આવે એ કેમ બની શકે? કારણ કે સાધુઓનો ધર્મ ગૃહસ્થોના ધર્મને જ આશ્રિત છે. એટલા જ માટે ઉપવાર્ધ સૂત્રમાં કહ્યું છે કે:-

દુવિદ્ધે ધર્મ્મે પદ્મત્તે તંજહા આગારધર્મ્મે અજગારધર્મ્મે ચ ।

અર્થાત્-ધર્મ એ પ્રકારનો છે. એક તો સાધુધર્મ અને બીજો ગૃહસ્થધર્મ. સાધુધર્મનો આધાર ગૃહસ્થનો ધર્મ જ છે. શ્રી જંબુદ્વીપ પ્રસૂતિ સૂત્રમાં કહ્યું છે કે, જ્યારે ધર્મનો નાશ થશે ત્યારે સર્વપ્રથમ સાધુધર્મનો નાશ થશે અને પછી ગૃહસ્થ-ધર્મનો નાશ થશે. સાધુધર્મ જીવતો રહે અને ગૃહસ્થધર્મ નાશ પામે એ કોઈ દિવસ બની શકે નહિ; કારણ કે, સાધુધર્મનો આધાર તો ગૃહસ્થધર્મ જ છે. ગૃહસ્થ ધર્મ નષ્ટ થાય તો સાધુધર્મ ટકી જ શકે નહિ. જો ગૃહસ્થો પોતાનો ધર્મ બરાબર પાળે તો સાધુધર્મનું પણ બરાબર પાલન થઈ શકે. જો ગૃહસ્થો પોતાના ધર્મનું બરાબર પાલન કરે નહિ, તો એ દશામાં સાધુધર્મનું પણ બરાબર પાલન થઈ શકે નહિ. એટલા માટે ગૃહસ્થોએ પોતાના ધર્મનું યથોચિત પાલન કરવું જોઈએ. ધર્મ, કોઈ વ્યક્તિને-પછી તે સાધુ હોય કે ગૃહસ્થ હોય-કોઈ પ્રકારના બંધનમાં બદ્ધ કરતો નથી. પરંતુ તે અવિવેકને દૂર કરે છે. ધર્મ કહે છે કે, જે કંઈ કામ કરે તે વિવેકપૂર્વક કરે. તમને વિવેક સમગ્રવવા માટે જ શાસ્ત્રમાં ગૃહસ્થોને માટે પાંચ અભ્યુષન, ત્રણ શુભ્યુષન અને ચાર શિક્ષાવ્રત બતાવવામાં આવ્યાં છે. આ બાર વ્રતોનું નામ જ આગાર ધર્મ છે. પહેલા રમૂલ અદિસાવનમાં શ્રાવકે દિસાનો ત્યાગ કરવો પડે છે. ગૃહસ્થશ્રાવક દિસાનો સર્વથા ત્યાગ કરી શકતો નથી એટલા માટે તેને રમૂલ દિસાનો ત્યાગ કરવાનું જ વિધાન કરવામાં આવ્યું છે. રમૂલ દિસા કોને કદેવી અને સુદ્ધમ દિસા કોને કદેવી એ વિશે શાસ્ત્રમાં ઘણા જ સૂક્ષ્મતાપૂર્વક વિચાર કરવામાં આવ્યો છે. પરંતુ શાસ્ત્રકારોએ જગતજીવોની સુવિધા માટે રમૂલ દિસાની વ્યાખ્યા કરતાં કહ્યું છે કે, જે જીવો હાલનાં-આજનાં જીવોમાં આવે તે જીવોને મારવાં તે રમૂલ દિસા છે. ગૃહસ્થ શ્રાવકે આ પ્રકારની રમૂલ દિસા કરવી ન જોઈએ. જીવ તો પૃથ્વી-પાણી આદિમાં પણ છે, પરંતુ તે જીવો પ્રત્યક્ષ દેખાતા નથી અને ગૃહસ્થ શ્રાવક તે જીવોની દિસાથી બની પણ શકતા નથી; એટલા માટે જે જીવો પ્રત્યક્ષ જોવામાં આવે છે તે જીવોની રમૂલ દિસા શ્રાવકે કરવી ન જોઈએ.

આ ઉપરાંત કોઈ ગૃહસ્થ એમ કહી શકે કે, જો બધે આ પ્રકારની રમૂલ દિસાથી બચતા જ રહીએ અને અદિસાક સ્થળો રહીએ તો અમને આવશ્યક કામ જ ચાલી ન શકે! આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, આ અભ્યુષન જ બુદ્ધચર્યા છે. તે કામ એક દોષદરે પણ મને આ જ પ્રકારનું કાર્ય હતું કે, “જો બધે કેવડા અદિસાક જ બની જાય તો એ દશામાં અનેક મનુષ્યો જ મરી જાય. મનુષ્યોની રક્ષા માટે અને કે દિસા કરવી જ પડે છે. કાળજી કેળવતાં કીટાદ્યોના જે કેળવતાં રાત્રીમાં તે જ છે તેમજો અને કે વિનાશ કરવો પડે છે. જો તે કીટાદ્યોને નષ્ટ કરવામાં ન આવે તો તેની મનુષ્ય મનુષ્યને મારે છે અને કીટાદ્યોને નષ્ટ કરીને છોડે તો દિસા રાખે છે. આ રીતે દરેક જાતનાં જીવોને રક્ષા કરવું જોઈએ અને બધે

અર્થસાનુ પાલન કેવી રીતે કરી શકીએ ? ડૉક્ટરની ફરજ તરીકે અમારે તે કોટાણુઓનો દવાથી, ઇન્ફેક્શનથી કે આપરેશનથી નાશ કરવો જ પડે છે.”

દાકતરની માફક આગળના લોકો પણ કહેવા લાગે છે કે, “વાસ્તવમાં કીડાંઓને બચાવવા નોંધણી કે મનુષ્યોને બચાવવા નોંધણી ?” આ બધાં પ્રશ્નોના ઉત્તરમાં મેં ડૉક્ટરને કહ્યું કે, કીડાંઓ બે પ્રકારનાં હોય છે. એક તો આરોગ્યરક્ષક કીડાંઓ હોય છે અને બીજાં આરોગ્યબંધક કીડાંઓ હોય છે. આરોગ્યનાશક કીડાંઓને કારણે જ રોગ પેદા થાય છે. તમે લોકો એમ સમજો છો કે અમે દવાદારા આરોગ્યનાશક કીડાંઓને મારીએ છીએ, પરંતુ અત્રે એમ માનવામાં જ ભૂલ થાય છે. તમે આરોગ્યરક્ષક કીડાંઓને દવાદારા સશક્ત બનાવો છો. આમ કરવાથી તે આરોગ્ય-લક્ષક કીડાંઓ અશક્ત થવાને કારણે સ્વનઃ મરી જાય છે. તમે લોકો આરોગ્યબંધક કીડાંઓને મારી નાંજો છો એમ માનો છો એ જ તમારી ભૂલ છે. તમે એમ શા માટે માનવા નથી કે તમે દવાદારા આરોગ્યરક્ષક કીડાંઓને સશક્ત બનાવો છો ? આ દૃષ્ટિએ જોતાં તમારું લક્ષ્ય કીડાંઓને મારવાનું નહિ પણ રક્ષા કરવાનું રહ્યું. આ જ દૃષ્ટિને લક્ષ્યમાં રાખીને તમે વિચાર કરશો તો દિસા કરવાને બદલે રક્ષા કરવાનું તમારું લક્ષ્ય રહેશે. ઉદાહરણ તરીકે, જ્યારે દીપકને પ્રગટાવવામાં આવે છે ત્યારે અંધકાર સ્વતઃ નષ્ટ થઈ જાય છે, પરંતુ અંધકાર નષ્ટ થયો એમ કહેવામાં આવતું નથી પણ દીવો પ્રગટ્યો એમ કહેવામાં આવે છે. આજ પ્રમાણે દાકતરો દવાદારા આરોગ્યનાશક કીડાંઓને નષ્ટ કર્યાનું કહે છે, પણ તે જ દવાદારા આરોગ્યરક્ષક કીડાંઓની રક્ષા કરવામાં આવે છે એમ કહેવાથી તથા માનવાથી હિંસાનું સમર્થન નહિ પણ અર્થસાનું સમર્થન થાય છે.

સંસારમાં કેટલાક લોકો અંધકારનું સમર્થન કરનારા નીકળી આવશે અને કેટલાક પ્રકાશનું સમર્થન કરનારા પણ નીકળશે; પરંતુ પ્રકાશનું સમર્થન કરનારા શુદ્ધપક્ષીય કહેવાશે અને અંધકારનું સમર્થન કરનારા કૃષ્ણપક્ષીય કહેવાશે. પ્રકાશ તો કૃષ્ણપક્ષમાં પણ રહે છે અને શુદ્ધપક્ષમાં પણ રહે છે, છતાં શુદ્ધપક્ષને શુદ્ધપક્ષ અને કૃષ્ણપક્ષને કૃષ્ણપક્ષ શા માટે કહેવામાં આવે છે ? એટલા જ માટે કે એક પક્ષ પ્રકાશનો સમર્થક છે અને બીજો પક્ષ અંધકારનો સમર્થક છે. આ જ કારણે બન્ને પક્ષનાં નામ ચિત્રલિખિત છે સાધારણરીતે જોવામાં આવે તો પૂર્ણિમા બાદ આવનાર પ્રતિપદાના દિવસે અંધકાર ઓઝા હોય છે અને પ્રકાશ વિશેષ હોય છે પરંતુ તે પક્ષ અંધકારનો પક્ષપાતી હોવાથી જ તેની ગણના કૃષ્ણપક્ષમાં કરવામાં આવી છે. આજ પ્રમાણે શુદ્ધપક્ષની બીજને દિવસે નામ માત્રનો જ પ્રકાશ હોય છે પરંતુ તે પક્ષ પ્રકાશનો પક્ષપાતી હોવાથી તેની ગણના શુદ્ધપક્ષમાં કરવામાં આવી છે. સંસારમાં તો શુદ્ધપક્ષીય અને કૃષ્ણપક્ષીય એવા બન્ને પ્રકારના લોકો રહેવાના જ. પરંતુ આ બન્ને પક્ષમાંથી તમારે કયા પક્ષમાં રહેવું છે તેનો વિવેકપૂર્વક વિચાર કરો. તમે હિંસાના પક્ષમાં રહેવા માહો છો કે અર્થસાના પક્ષમાં રહેવા માહો છો તેનો વિવેકપૂર્વક વિચાર કરી નિર્ણય કરો.

શાસ્ત્રમાં શુભાશુભ આવેલી શુદ્ધતા અને કૃષ્ણતા બનાવીને જ લેસ્વા વિષે વિચાર કરવામાં આવ્યો છે. જ લેસ્વાઓમાં ત્રણ લેસ્વા તો શુભ અર્થાત્ ધર્મની ઘોનક છે અને ત્રણ લેસ્વા અશુભ અર્થાત્ પાપની ઘોનક છે. આ શુભાશુભ લેસ્વાને ઉદાહરણદ્વારા સમજાવું છું:-

માનો કે, જુદી જુદી પ્રતિનિવાળા છ માણસો ઘરમાંથી કુદાડી લઈ બહાર ફરવા નીકળ્યા. રસ્તામાં તેઓએ ફેરીઓથી લચેલું એક આમ્રવૃક્ષ જોયું. પાંક્લી ફેરીઓ જોઈને બધાને ખાવાનો વિચાર થયો. પરંતુ આમ્રવૃક્ષ ઊંચું હોવાને કારણે કેવી રીતે ફેરીઓ ખાવી એ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થયો.

તે છ માણસોમાંથી એક માણસે કહ્યું કે, આપણી પાસે કુદાડી છે. આ કુદાડી દ્વારા વૃક્ષને મૂળમાંથી જ કાપી નાંખીએ તો વૃક્ષ નીચે પડી જશે અને આપણે સહેલાઈથી ફેરીઓ લઈ શકશું. આ પ્રમાણે પહેલા માણસે કેવળ ફેરી માટે આખા આમ્રવૃક્ષને જ કાપી નાંખવાનો વિચાર કર્યો. શાસ્ત્ર કહે છે કે, આ પ્રમાણે વિચાર કરનાર માણસ કૃષ્ણલેશી છે. કારણ કે તે થોડા જ લાભ માટે મોટો અનર્થ કરવા તૈયાર થયો છે. વૃક્ષ કાપી નાંખવાથી કેવળ તે માણસને જ થોડાં ફળ મળી જશે પરંતુ જો વૃક્ષ કાયમ રહે તો ન જાણે કેટલા બધા લોકોને ફેરીઓ મળી શકે ! આમ છતાં તે માણસ સ્વાર્થાધ જની મહાન અનર્થ કરવા તૈયાર થયો છે એટલા માટે તે કૃષ્ણલેશી છે.

બીજા માણસે પહેલા માણસને કહ્યું કે, લાઈ ! આખા વૃક્ષને શા માટે કાપી નાંખવું ! જો વૃક્ષનું થડ કાપી નાંખવામાં આવે તો ફળ પણ મળી શકશે અને વૃક્ષ પણ કાયમ રહી શકશે. આ બીજા માણસની લેસ્થા તો થોડા લાભ માટે વિશેષ હાનિ કરનારી છે, છતાં તેની ભાવના પહેલા માણસ કરતાં સારી છે, એટલા માટે બીજા માણસને નીલ લેસ્થાવાળો કહેવામાં આવે છે.

ત્રીજા માણસે કહ્યું કે, લાઈ ! ફેરીઓ કાંઈ થડમાં તો લાગતી નથી. ફેરીઓ તો નાની નાની કાળીઓમાં લાગે છે એટલા માટે વૃક્ષનું થડ કાપવાથી શો લાભ ? એના કરતાં નાની નાની કાળીઓ કાપવામાં આવે તો સાકું, કે જેથી ફેરીઓ પણ આપણને મળી શકે અને વૃક્ષ પણ નષ્ટ ન થાય. આ ત્રીજા માણસના વિચારાનુસાર કાર્વ યવામાં દિંસા તો વિશેષ અને લાભ ઓછો છે એટલા માટે આ ત્રીજા માણસની લેસ્થા કાપોતી હોવાથી પાપકાશિણી તો છે જ, પરંતુ પહેલા અને બીજા માણસની લેસ્થાની અપેક્ષા આ લેસ્થા સારી છે. આ ત્રણેય પ્રકારની લેસ્થા પાપકાશિણી અને અરાજ માનવામાં આવી છે.

ચોથા માણસે કહ્યું કે, લાઈ ! કાળીઓ કાપી નાંખવાથી પાંદડાઓ પણ કપાઈ જશે અને તેથી આ વૃક્ષ હાથ આપવાને પણ યોગ્ય રહેશે નહિ. આપણને તો ફેરીઓથી મનઘન્ય છે એટલા માટે આ આંખામાંથી કાન્તી-પાટ્ટી બધી ફેરીઓ તોડી લેવામાં આવે તો સાકું. આ ચોથા માણસની ભાવના પહેલાં ત્રણેય માણસોની ભાવના કરતાં સારી છે અને એટલા માટે તેની લેસ્થા નેન્દે લેસ્થા છે. આ નેન્દે લેસ્થા પદ્મલેસ્થાથી તો નીચી છે પરંતુ પહેલી ત્રણ લેસ્થાઓથી સારી છે. આ ચોથો લેસ્થાથી ધર્મનો પ્રારબ્ધ થાય છે.

પાંચમા માણસે કહ્યું કે, લાઈ ! બધી કાન્તી-પાટ્ટી ફેરીઓ પાડવાથી શો લાભ ! જો પાટ્ટી જ ફેરીઓ તોડી લેવામાં આવે તો કાન્તી ફેરીઓ લેવાને પાટ્ટી કે ન ત્યાં ફેરવના ઉપયોગમાં આવી શકે ! આ માણસની લેસ્થા પદ્મલેસ્થા છે. જો કે પદ્મલેસ્થા મુકલલેસ્થાથી નીચી છે પરંતુ પહેલાંની ત્રણ લેસ્થાથી સારી છે. આ લેસ્થા પણ ધર્મરૂપ છે.

છઠ્ઠો માણસે કહ્યું કે, લાઈ ! બધી કાન્તી-પાટ્ટી ફેરીઓ તોડી લેવામાં આવે તો કાન્તી ફેરીઓ લેવાને પાટ્ટી કે ન ત્યાં ફેરવના ઉપયોગમાં આવી શકે ! આ માણસની લેસ્થા પદ્મલેસ્થા છે. જો કે પદ્મલેસ્થા મુકલલેસ્થાથી નીચી છે પરંતુ પહેલાંની ત્રણ લેસ્થાથી સારી છે. આ લેસ્થા પણ ધર્મરૂપ છે.

એટલા જ માટે તે પાકેલાં ફળોને પોતાની પાસે ગંધરી રાખતું નથી પણ લોકોના દિનારો નીચે પાડી દે છે. જો દમનનાં પતન કુંકારો તો યજ્ઞ ઉપર પાકેલી કેરીઓ સ્વનઃ નીચે પડી જશે, માટે તમે ઘોડી રાત જુઓ. આ માળખૂંચની બાવના અતિ ઉચ્ચ છે. આ લેસ્થાનું નામ શુદ્ધલેસ્થા છે. આ શુદ્ધ લેસ્થાને સર્વક્રિયા લેખ્યા કહેવામાં આવી છે. જો કે કેરી તો બધાને ખાતી છે પરંતુ કેરી મેળવવાના પ્રયત્નોમાં અન્તર છે.

આ પ્રમાણે ૭ લેસ્થાઓમાં ત્રણ લેસ્થા તો પાપકાંડિણી છે અને ત્રણ લેસ્થા ધર્મ-કારિણી છે. આનું કારણ એ જ છે કે ત્રણ લેસ્થા પાપનો પણ લેનારી છે અને ત્રણ લેસ્થા ધર્મનો પણ લેનારી છે. જે વ્યક્તિમાં ધર્મ દશે અને જે ધર્મનો પણ લેતો હશે તે તો દિસાથી બચવાનો જ પ્રયત્ન કરશે.

કહેવાનો આશય એ છે કે, ગંસારમાં દિસા અને અદિસા બન્નેના સ્વતંત્ર પક્ષો છે. પરંતુ તમારે તો અદિસાનો જ પક્ષ લેવો જોઈએ અને દિસાથી બચવું જોઈએ. તમારા માટે સ્થૂલ દિસા ત્યાગ્ય છે. સ્થૂલ દિસાનાં પણ બે પ્રકાર પાડવામાં આવ્યાં છે. એક તો મંકફપની દિસા અને બીજી આરંભની દિસા. આરંભની દિસા તમારા માટે ખુલી છે. ખેતી કરતાં જો કોઈમાં આદિ મરી જાય તો તેથી નમને કાર્મ પાપી ફરી શકે નહિ, પરંતુ જાણી જોઈને જો કોઈઓને મારવામાં આવે તો નમે પાપી કહેવાઓ; કારણ કે તે મંકફપની દિસા ચર્મ કહેવાય. મંકફપની દિસાના બે ભેદ છે. અપરાધી અને નિરપરાધી. એવા બે જોડા-માંથી નિરપરાધી જીવને મારવો એ તમારા માટે વર્ત્ય છે. અપરાધીને મારવા વિષે આવકને ત્યાગ હોતો નથી, પરંતુ નિરપરાધીને મારવાનો ત્યાગ આવક કરવો જ જોઈએ. નિરપરાધી જીવને મંકફપપૂર્વક મારવાથી વ્યવહારમાં પણ તમે પાપી કહેવાશો. આ પ્રમાણે તમારા માટે દાક્ષતા-આક્ષતા જીવને (વ્યવહારમાં પણ જે જીવ માનવામાં આવે છે તેને પણ) મંકફપ-પૂર્વક મારવાનો ત્યાગ કરવો આવશ્યક છે. સ્થૂલ દિસાથી બચવું એ આવકનું પહેલું અદિસાવન છે.

આવકને માટે અપરાધીને મારવાનો ત્યાગ હોતો નથી. લોકો કહે છે કે, અદિસાનું પાક્ષન કરવાથી તો કાયરતા આવે છે પરંતુ આ એક ખૂલ છે. આ જોડી માન્યતા કેટલાક જૈન નામધારી લોકોના કાયરતાપૂર્ણ વ્યવહારથી જ પ્રચલિત ચર્મ હોય એમ જણાય છે. જૈનધર્મ ગૃહસ્થને માટે એમ કહેતો નથી કે, ગૃહસ્થ અપરાધીને મારવાનો પણ ત્યાગ કરે. અપરાધીને મારવાનો જૈનધર્મે ગૃહસ્થને માટે નિષેધ કયો નથી અને અપરાધીને દડ આપનારને પાપી પણ કહ્યો નથી. આ વાતને વિશેષ સ્પષ્ટ કરવા માટે અત્રે એક શાસ્ત્રીય ઉદાહરણ આપું છું:—

જે સમયે ભારતદેશમાં ચારેબાજુ એક પ્રકારની અરાજકતા ફેલાતી જતી હતી અને સશક્ત લોકો અશક્ત લોકોને સત્તાવાન હતા તે સમયે નવ લિચ્છવી અને નવ મલ્લી નામના અઢાર રાજાઓએ એક ગજમંધની સ્થાપના કરી હતી. આ ગજમંધનો ઉદ્દેશ સમસાદાર પીડિત નિર્બંધોની રક્ષા કરવાનો હતો. ગજમંધના અઢાર ગજરાજાઓ જૈન હતા અને તેઓ ભગવાનની પાસે પૌંચ અદિ ધર્મક્રિયા પચ્ચ કરતા હતા. આ ગજમંધનો ગજનાયક President એક રાજા હતા. તેમ રાજા ભગવાન મહાવીરના પૂર્ણ ભક્ત હતા. આજે તમે લોકો દીક્ર પોતાનું પહેરનાર વાણીયા જની રજા છે, પરંતુ આ જૈનધર્મ શત્રિયોનો છે. નમને લોકોને

ધર્મે વાણીયા બનાવ્યા નથી, પરંતુ મહાજન બનાવવામાં આવ્યા છે. તમે લોકો આજે વ્યાપારમાં સંલગ્ન થઈ જવાને કારણે તમારામાં ગુલામી આવી ગઈ છે અને આજે વાણીયા બની રહ્યા છે. તમારામાં આજે સ્વાર્થ વિશેષ આવી જવાને કારણે કાયરતા અને ગુલામી ધુસી ગઈ છે. ખરી રીતે તમે વાણીયા નહિ પણ મહાજન છે.

સશક્રત લોકોથી નિર્બળ લોકોની રક્ષા કરવા માટે જ ગણસંઘની સ્થાપના કરવામાં આવી હતી. જે સમયની આ વાત કહેવામાં આવે છે તે સમયે અંપાનગરીમાં કોણિક રાજ્ય રાજ્ય હતો હતો. કોણિક રાજ્ય કોણિકનો પુત્ર હતો. કોણિક રાજ્યને બાર ભાષણો હતા, તેમાં સૌથી નાનો ભાઈ અદિલકુમાર હતો. અદિલકુમારની પાસે મૂલ્યવાન એક દાર અને એક દાથી હતા. આ દાર અને દાથી તેના પિતાએ પુરસ્કારરૂપે આપ્યા હતા. અદિલકુમારને રાજ્યમાં કશે ભાગ મળ્યો ન હતો છતાં તે દાર તથા દાથીથી મંત્રોપ માનતો હતો.

અદિલકુમાર દાથી ઉપર આરુઢ થઈને આનંદપૂર્વક ક્રીડા કરતો હતો. લોકો તેની પ્રશંસા કરતાં કહેતા હતા કે, રાજ્યના રત્નોનો ઉપયોગ કરનાર તો અદિલકુમાર જ છે, બાકી કોણિકને માટે તો કેવળ રાજ્યનો ભાર જ છે. લોકોદારા થી આ પ્રશંસા કોણિકની રાણી પદ્માના કાને પણ સાંભળવામાં આવી. રાણીએ વિચાર કર્યો કે, કોઈપણ બોલે તે દાર તથા દાથી રાજ્યમાં મગાવવા નેહાંજો. રાણીએ કોણિકને કહ્યું કે, નાથ ! રાજ્ય તો તમે છે પરંતુ રાજ્યનાં રત્નરૂપ દાર તથા દાથીનો ઉપયોગ તો અદિલકુમાર કરે છે. તમારી પાસે તો કેવળ નિઃસાર રાજ્ય જ રહ્યું છે. પદ્મા રાણીની આ વાત સાંભળી કોણિકે જવાબમાં કહ્યું કે, સ્ત્રીઓની બુદ્ધિ બહુ ટૂંકી હોય છે અને તેથી જ તું આ પ્રમાણે કહે છે. અદિલકુમારની પાસે તો દાર તથા દાથી જ છે, પરંતુ હું તો આપ્તા રાજ્યનો માલિક છું. વળી, અદિલકુમારની પાસે જે દાર તથા દાથી છે તે ક્યાં બીજાની પાસે છે ? મારા ભાઈ પાસે જ છે ને ?

કોણિકની વાત સાંભળી પદ્મા રાણીએ વિચાર્યું કે, મારી યુક્તિ તો આવી નહિ, માટે હવે બીજો ઉપાય મોજાવો નેહાંજો. આ પ્રમાણે વિચાર કરી રાણીએ કોણિકને કહ્યું કે, તમને તમારા ભાઈ પ્રત્યે આટલો બધો વિશ્વાસ છે તેની મને ખબર ન હતી. તમને તેમના પ્રત્યે વિશ્વાસ છે એ સારી વાત છે પરંતુ તમે એકવાર તમારા ભાઈની પરીક્ષા તો કરી જુઓ કે તેમણે તમારી ઉપર જેવા વિશ્વાસ રાખે છે અને તમારા વિશ્વાસે દાર તથા દાથી મોકલે છે કે નહિ !

કોણિકને આ વાત પહેલ પરી મેટલે તેણે અદિલકુમારની પાસે મોકલેલ મોકલાવ્યો કે, આટલા દિવસ સુધી તમે દાર તથા દાથીના ઉપયોગ કર્યા નથી, તો હવે થોડા દિવસ મને પણ દાર તથા દાથીના ઉપયોગ કરવા અપેક્ષા છે. નેહાંજો અદિલકુમારે વિચાર્યું કે, હવે કોણિકની નજરે આ દાર તથા દાથી ઉપર પડી છે. એટલા માટે હવે તે મને તે રીતે આ દાર-દાથીને પ્રેમ કરવાની મેટલ કરે અને રાજ્યમાં કોઈ બાબતે મને મોકલે નથી છતાં હું દાર તથા દાથીના નેહાંજો નહિને મોકલું. પુ. ૫, હવે તે આ દાર-દાથી પણ જતાં પોતા છે.

આ પ્રમાણે પૂર્તપર વિચાર કરી દાર-દાથીને જગ્યાવા માટે અદિલકુમાર રાનના સમયે નીકળી પડે અને પોતાના નાના ચેડા રાગની યરખે જઈ પહોંચે. અદિલકુમારે ચેડા રાગને જાંવી દણીકન કરી મંજગાતી. ચેડા રાગએ જાંવી દણીકન સાંભળીને અદિલકુમારને ક્યું કે, તમારું કહેતું જરાજર છે. આ પ્રમાણે કરીને ચેડા રાગએ અદિલકુમારને પોતાને ત્યાં આશ્રય આપ્યો.

અદિલકુમાર દાર તથા દાથી લઈને બહાર આવ્યો ગયો છે એ પ્રમાણે મળતાં પદ્મા રાણીને કૌણિક રાગનાં કાન જાહેરવા માટે પૂરતી મામચી મળી ગઈ. પદ્મા કૌણિક રાગ પાસે જઈને કહેવા લાગી કે, તમે જેને બાર્થ-બાર્થ કરીને કાચે ગણવના દતા તેને નેત્ર લીધો ને ! તમારા બાઈને તમારા ઉપર એટલો પગ વિશ્વાસ ન આવ્યો કે તેને તમને દાર-દાથી તો મોકલ્યા નહિ, એટલું જ નહિ પણ તમે કદાચ એ દાર-દાથી લૂંટી લેશો એ ભયથી તે તમારા નાના ચેડા રાગના યરખે આવ્યો ગયો ! તમને ત્યાં જવા વિશે કંઈ ખબર પણ આપ્યા નહિ. હવે હું જોઉં છું કે તમે શું કરો છો અને દાર તથા દાથીને પ્રાપ્ત કરવામાં કેવી ધીરુતા બતાવો છો ! આ પ્રકારની ઉત્તેજનાપૂર્ણ વાતોથી પદ્માએ કૌણિકને ખૂબ ઉત્તેજિત કર્યો. પદ્માની ઉત્તેજક વાણી સાંભળી કૌણિકને પણ કોષ પેદા થયો. તે કહેવા લાગ્યો કે, હું ચેડા રાગની પાસે દમગ્યાં જ દૂત મોકલું છું. જે ચેડા રાગ સુદ્ધિમાન હશે તો તો અદિલકુમારને દાર-દાથી સહિત મારી પાસે મોકલી આપશે.

કૌણિકે ચેડા રાગની પાસે દૂત મોકલ્યો. દૂતનું કથન સાંભળી ચેડા રાગએ જવાબમાં કહેવરાવ્યું કે, મારા માટે તો કૌણિક અને અદિલકુમાર બન્નેય સમાન જ છે; પરંતુ જે પ્રમાણે કૌણિકે પોતાના બીજા દશ ભાઈઓને રાજ્યમાં ભાગ આપ્યો છે તે જ પ્રમાણે અદિલકુમારને પણ રાજ્યનો ભાગ આપવામાં આવે, અથવા તેની પાસે જે દાર-દાથી છે તે રાખવાનો અધિકાર આપવામાં આવે.

ચેડા રાગનું આ કથન ન્યાયદણિએ ઠીક હતું. પરંતુ સત્તાની સામે ન્યાયને કાણુ લુપ્ત છે ! જેમની પાસે સત્તા છે તે તો એમ જ કહે છે કે, અમે કરીએ તે જ ન્યાય છે અને અમે જે દિશા તરફ અંગુલિનિર્દેશ કરીએ તે જ પૂર્વદિશા છે. આ કથનાનુસાર કૌણિકે ચેડા રાગને પુનઃ કહેવરાવ્યું કે, અમે રાગ છીએ અને રત્નો ઉપર રાગનો જ અધિકાર હોઈ શકે; એટલા માટે અમારી પચાનમાં તમારે વચ્ચેમાં પડવાની કશી જરૂર નથી. તમે અદિલકુમારને મારી પાસે પાછો મોકલી આપો. અમે બાર્થ-બાર્થ અગસપગસ સમગ્ર પ્રદેશ.

ફોરે ચેડા રાગ પાસે જઈને કૌણિકનો મંદેશ કર્યો. કૌણિકે મંદેશમાં રાજ્યનો ભાગ આપવા વિશે કંઈ પણ કદાવ્યું ન હતું, એટલા માટે ચેડા રાગએ પ્રત્યુત્તર એ જ આપ્યો કે, કૌણિકે જે અદિલકુમારને રાજ્યનો ભાગ આપનો દોષ તો નો ઠીક છે, પરંતુ કૌણિકે ભાગ આપવા વિશે તો કંઈ કદાવેલ નથી; એવા દવામાં અમે તેને કેવી રીતે નોડતી શકીએ ! અમારી તો એવી પ્રતિજ્ઞા જ છે કે, મનગ લોકોથી નિર્મળ લોકોની વચ્ચે રવી

દૂત પાછો અંપાપુરીમાં ગયો અને ચેડા રાગનો ઉત્તર કૌણિકને કરી નાખ્યો. વ કૌણિકને અનિમાન હતું એટલા માટે તેણે ચેડા રાગને કહેતું ને કહ્યું કે, હું ન તારા કુમારને દાર-દાથી સહિત મારી પાસે મોકલી દો, નહિ તો પુદને મટે ને ને ને ને ને

હું તેમનો બાબુવેશ ગૂઢી નાંખીશ. ગમરેન્દ્રે કોળિયને કહ્યું કે, તમે મારા મિત્ર છો, એટલા માટે હું મેનાવકિય કરીશ અને મગાકંટક અને રમમગમનાં મંદામંદકિય કરી તમને વિજય અપાવીશ. ગમરેન્દ્ર પામેથી આનું આશ્વાસન મળવાને કારણે કોળિય પ્રસન્ન થયો. દરે કોળિય પાછો સન્ન થઈને એકરાગની સામે યુદ્ધ કરવા આવ્યો. ભગવાને કહ્યું છે કે, તે મંદામંદાં એક કરોડ અને એરો લાખ માનુષો માર્યા ગયા.

ભગવાની સૂતમાં પણ એક એવું ઉદાહરણ આપ્યું છે કે, વગળ નામનનુઆ નામનો એક શ્રાવક હતો. આ શ્રાવક બેસે બેસે પાશનું કરતો હતો. તે એકરાગનો સામન હતો એટલા માટે તેને યુદ્ધમાં જવા માટે કહેવામાં આવ્યું. તે વખતે તેને બીજો ઉપવાસ હતો. શું તેવા ઉપવાસીને માટે યુદ્ધમાં જવું ઉચિત હતું? શું તે એવા ઉત્તર આપી શકતો ન હતો કે, હું ઉપવાસી યુદ્ધમાં કેવી રીતે જઈ શકું? પરંતુ તેણે આવો કાંઈ જવાબ ન આપતાં એમ જ કહ્યું કે, સમય ઉપરિચય થયે મેવડે સ્વામીની સેવા કરવી જ જોઈએ. સ્વામીની સેવા કરવાનો ખરેખરો સમય ઉપરિચય થયો હોય તે સમયે બહાનું કાઢીને ન જવું એ અનુચિત છે. ખરે સમયે નીમકદરામી બનવું તે શું દરામખોરી નથી?

આજે ભારતદેશમાં બહુ દરામખોરી જોવામાં આવે છે. તમે લોકો ભારતનું અન્ન ખાઓ છો પરંતુ જે કામોથી ભારતનું નાક કપાતું હોય તે કામોમાં સામેલ થઈને જે કપડાં શુભામી આપનાર છે તે કપડાંને અપનાવો છો, અને ભારતની રહેણી કરણી તથા સભ્યતાને બૂલી જાઓ છો. આ નીમકદરામી નથી તો બીજું શું છે? વૉલસરોય, ગરનર વગેરે ભારતમાં આવે છે અને અહીંનું શાસન ચલાવે છે, પરંતુ જે તેમને ભારતીય વેશભૂષા પહેરવા માટે કહેવામાં આવે તો શું તેઓ એ વાતનો સ્વીકાર કરી શકશે? તેઓ તો એ જ ઉત્તર આપશે કે, અમે તો અમારી માનુષ્યમિત્રી સેવા કરવા માટે આવ્યા છીએ, દ્રોહ કરવા માટે આવ્યા નથી, એટલા માટે અમે અમારા વેશ કેમ તણ શકીએ? આ પ્રમાણે અંગ્રેજ લોકો ભારત દેશમાં રહેવા છતાં અંગ્રેજ પહેરવેશ તજતા નથી. પરંતુ કેટલાક ભારતીયો ભારતમાં રહેવા છતાં અંગ્રેજ પહેરવેશ પહેરવામાં આનંદ માને છે. આ નીમકદરામખોરી નથી તો બીજું શું છે? પહેરવેશ તથા રહેણી કરણીથી માનુષ્યમિત્રી સભ્યતાની ખજાર પડે છે. આજે તો ભારતની રહેણી કરણી તદ્દન બદલાઈ ગઈ છે. સભ્યતા બદલી નાખવામાં માનુષ્યમિત્ર પ્રત્યે દ્રોહ થાય છે. દેશદિનની દૃષ્ટિએ પણ ભારત-સંસ્કૃતિને અપનાવવી જોઈએ.

વગળ નામનનુઆ વીર હોવાને કારણે જ ઉપવાસી હોવા છતાં દેશરક્ષાને કાળે યુદ્ધમાં ગયો. આજે લોકોમાં કાયરતા આવી ગઈ છે અને તે કારણે જ દેશ, સમાજ અને ધર્મનું પનન થઈ રહ્યું છે.

કહેવાનો આશય એ છે કે, એક રાગ અને વસ્તુનામનનુઆ શ્રાવક કે સમકિતી દોષા છતાં મંદામંદાં યુદ્ધ કર્યું તો પણ તેનું સ્થૂલ અર્દિસાવન ખડિત ન થયું; કારણ કે તેઓને નિરપરાધીને મારવાનો જ ત્યાગ હતો. અપરાધીને મારવાનો ત્યાગ ન હતો આવી અવસ્થામાં તેમનું સ્થૂલ અર્દિસાવન કેવી રીતે તૂટી શકે? અપરાધીને મારવાનો સમાવેશ ન્યૂન દિસામાં થતો નથી. રાત્રી પણ આવાં કાર્યોને અપરાધમાં ગણતુ નથી. તમે લોક અંગાધીને દંડ આપવાના સમયે તો દૂર દૂર બાજો છો અને નિરપરાધીના નવા કિપર કલમ ચલાવવા માટે તૈયાર થઈ જાઓ છો. આ નમારી કાયરતા સુચવે છે.

કહેવાનો ભાવાર્થ એ છે કે, ગૃહસ્થ ધર્મ મર્યાદાવાળો છે. ગૃહસ્થ-ધર્મનું પાલન કરવાથી આત્માનો વિકાસ પળ પળ થાય છે અને સાંસારિક કામ પળ અટકતું નથી. જૈનધર્મ એ વીરનો ધર્મ છે. આ વીરધર્મમાં કાયરતાને જગપણુ રચાન નથી. જોનામાં વીરતા હોય તે જ જૈનધર્મનું બરાબર પાલન કરી શકે છે. આજે જૈનધર્મ કાયરતાને પોષે છે એવું જે કહેવામાં આવે છે તેનું પ્રધાન કારણ કહેવાતા જોનાનો કાયરતા પૂર્ણ વ્યવહાર જ છે. જો જૈનધર્મનું બરાબર પાલન કરવામાં આવે તો દેશ, સમાજ અને ધર્મનું ઉત્થાન થવા વગર રહે નહિ. ધર્મ-પાલનમાં વીરતા અને ધીરતાની આવશ્યકતા રહે છે. જે માણસ પોતાની રક્ષા કરી શકે નહિ તે માણસ બીજાની રક્ષા કેવી રીતે કરી શકે ? દેશ, સમાજ કે ધર્મનું ઉત્થાન કરવું હોય તો સર્વ પ્રથમ નૈતિક બળ કેળવવાની આવશ્યકતા છે.

તમે આવકધર્મનો ઊંડો વિચાર કરો અને તેનું બરાબર પાલન કરવાનો પ્રયત્ન કરો. જો તમે બધી વસ્તુઓના ત્યાગી હોત અથવા સાધુ હોત તો તમને આ વિષે આટલું બધું કહેવાની જરૂર ન રહેત. પરંતુ તમે તો ગૃહસ્થ આવક છો અને એટલા જ માટે તમારે સમર્પિતે ધ્યાનમાં રાખી નિયમો બનાવવા જોઈએ. વ્યક્તિગત પ્રશ્નને બાજુએ રાખી સમર્પિતના હિત માટે આવકાએ ખાસ ધ્યાન રાખવું જ જોઈએ. તમે જો તમારા ગૃહસ્થ-ધર્મનું પળ બરાબર પાલન કરો તો તેમાં કન્યાણુ જ છે.

વ્યાખ્યાન : સંવત ૧૯૯૪ શ્રાવણ શુદ્ધ ૬ સોમવાર

પ્રાર્થના

હાકુંદી નબરી બક્ષી હો, થી મુચીવ વૃષાસ;

સમા તમુ પદરાની હો, તસ મુત પરમ કૃપાસ.

શ્રી મુવિધિ ત્રિનેશ્વર વંદિયે હો. ॥ ૧ ॥

—વિતથવંદ્ય કુસલ શાશ્વતી.

શ્રી મુખ્યદ્વિનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

આત્મા અને પરમાત્મા વચ્ચે શું અંતર છે એ વાત આ પ્રાર્થનામાં બતાવવામાં આવી છે. જો આ વિષે ઊંડો વિચાર કરવામાં આવે તો આત્માને એ વાતનો ખ્યાલ આવી શકે કે, આત્મા પોતાની બુદ્ધિને કારણે જ પરમાત્માથી દૂર થઈ રહ્યો છે; અન્યથા આત્મા અને પરમાત્મામાં કોઈ પ્રકારની ભિન્નતા નથી.

જોનકાજ્ઞ હશે છે કે, ઉપાધિરહિત વિચારની દૃષ્ટિએ આત્મા અને પરમાત્મા એક જ છે, કોઈ પ્રકારની ભિન્નતા નથી. જે કંઈ ભિન્નતા છે તે ઉપધિને કારણે જ છે. અને આ ઉપધિ કર્મને કારણે છે. જો આત્મા કર્મથી મુક્ત થઈ જાય તો પછી આત્મા અને પરમાત્મા એક જ છે.

વાસ્તવમાં આત્મામાં કેઈ પ્રકારનો દોષ નથી. દોષ તો કર્મનો જ છે એટલા માટે કર્મને જ દૂર કરી આત્માને ઉપાધિરહિત બનાવવામાં આવે તો આત્મા પણ પરમાત્મામય બની શકે. જેનદૃષ્ટિ આત્માને પરમાત્મામય બનાવવાનો જ ઉપદેશ આપે છે, શરૂઆતે આપણને જેનદૃષ્ટિ પ્રાપ્ત થઈ છે, એટલા જ માટે આપણે જેનદૃષ્ટિ પ્રમાણે આત્માને પરમાત્મામય બનાવવાનો જ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. એમાં જ આત્માનું કલ્યાણ રહેલું છે. દરે આત્માનું કલ્યાણ કેવી રીતે થાય એ વાત શાસ્ત્રદ્વારા સમજાવતું હું:—

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ—જાલ ચોત્રીસમે (ચાલુ)

સમ્યક્ત્વમાં પરાક્રમ કરી કેવી રીતે ઉત્તરોત્તર ઉન્નતિ સાધી શકાય છે તેને લક્ષણ ૩૩ પ્રશ્નોત્તર વિશે વિચાર કરવામાં આવ્યો છે. ૩૪ મો પ્રશ્નોત્તર ઉપધિના લાગ વિશે છે. અભારે ઉપધિનો ત્યાગ કરવાથી જીવને શો લાભ થાય તે વિશે વિચાર ચાલી રહ્યો છે.

ઉપધિની વ્યુત્પત્તિ કરનાં શાસ્ત્રકાર કહે છે કે, જેના પ્રતાપથી આત્મા દુઃખિનિ પ્રાપ્ત થાય તે ઉપધિ કહેવાય છે. શ્રી સ્થાનાંગ મૂત્રમાં ઉપધિનાં ત્રણ પ્રકાર કહેવામાં આવ્યાં છે. એક કર્મ ઉપધિ, બીજી શરીર ઉપધિ અને ત્રીજી બાહ્ય ભંડોપકરણ ઉપધિ. કર્મ પણ ઉપધિ છે અને આ ઉપધિને કારણે જ આત્મા પરમાત્માથી જૂદો પડી રહ્યો છે. કર્મ ઉપધિને કારણે જ આત્માને સુખ-દુઃખનો અનુભવ કરવો પડે છે. પરંતુ સુખ-દુઃખ બહારથી આવ્યાં છે એમ આત્મા માની બેઠો છે એજ તેની ભૂલ છે. કર્મ ઉપધિને કારણે જ આત્માને શરીર ધારણ કરવું પડે છે, અને જ્યારે આત્મા સશરીરી બન્યો છે ત્યારે તેને બાહ્ય અનેક ઝીજોની આવશ્યકતા પણ રહે છે. આત્મા આ બાહ્ય ઝીજોને યોનાતી જ માની બેઠો છે ત્યાં જ તેની ભૂલ થાય છે. જેમકે ઘર માટી, લાકડાં, પથ્થર આદિ સામાનથી બને છે. પરંતુ આત્મા એ ઘરને માત્રું છે એમ માની બેઠો છે. જ્યાંમુઘી ઘર માટી, ઈંદ, પથ્થર આદિના સંયોગથી બન્યું નહતું ત્યાંમુઘી આત્માને તેના પ્રત્યે મમત્વભાવ ન હતો. પરંતુ જ્યારે ઘર તૈયાર થયું ત્યારે આત્મા મમત્વભાવને કારણે આ ઘર માત્રું છે એમ કહેવા લાગે છે. આ જ પ્રમાણે કર્મ-ઉપધિ તથા શરીર-ઉપધિ હોવાને કારણે જ બાહ્ય ઉપકરણોની આવશ્યકતા ઊભી થાય છે, અને પછી તે વસ્તુઓ પ્રત્યે મમત્વ બધાય છે. શાસ્ત્ર કહે છે કે આ ઉપધિ જ ઉપાધિરૂપ છે. આ ઉપધિ આત્માને મંસારની જાળમાં ફસાવનાર છે એટલા માટે ઉપધિનો ત્યાગ કરવાનો યથાશક્તિ પ્રયત્ન કરો અને પદાર્થો પ્રત્યે જે મમત્વભાવ બધાયો છે તેને સક્રિય પ્રયત્ન કરી દૂર કરો.

આ ઉપરથી કદાચ તમે કહેશો કે, અમે ઉપધિનો ત્યાગ કેવી રીતે કરી શકીએ અને પદાર્થો પ્રત્યે મમત્વભાવ છે તેને કેવી રીતે દૂર કરી શકીએ ? આ પ્રશ્નોના ઉત્તર એ છે કે ધર્મની આરાધનાથી ઉપધિનો પણ ત્યાગ થઈ શકે છે અને મમત્વભાવ પણ દૂર થઈ શકે છે. ધર્મ બે પ્રકારનો છે. એક આગાર ધર્મ અર્થાત્ નૃદસ્યધર્મ અને બીજો અનાગાર ધર્મ અર્થાત્ સાધુધર્મ. આ બન્ને પ્રકારના ધર્મની શ્રદ્ધા તો સરખી જ છે, કેવળ તેની નિયંત્રણ આરાધના કરવામાં અંતર છે. એટલા માટે જ નામ આજે નાસ્ત્રના આ કથનને જીવનના સ્થિતિરૂપ આપી શક્યા ન હો તો, શ્રદ્ધામાં ઉપાધિ એ ઉપાધિ છે અને આત્મ. તથા પદાર્થો

ભિન્નભિન્ન છે એમ તો અવશ્ય માનો. સાંસારિક પદાર્થો પ્રત્યે મમત્વ જોડેલો ઓછો રાખશે તોટકું સુખ થશે અને જોડેલો મમત્વ વધારશે તોટકું વધારે દુઃખ થશે. ત્યાંસુધી તમે આ પદાર્થોના મમત્વમાં ફસાઈ રહેશો ત્યાંસુધી આત્માની ઉત્તિ થઈ શકશે નહિ. આજનું વિજ્ઞાન પણ એ જ કહે છે કે, જે માણસ બીજાના ફંદામાં ફસાએલો રહે છે તે માણસ પોતાનો વિકાસ કરી શકતો નથી. જે મમત્વનો ત્યાગ કરે છે તે જ પોતાનો વિકાસ કરી શકે છે. કમળ જે જળમાં જ લિપ્ત થઈને રહે તો તેનો વિકાસ થઈ શકે નહિ. કમળ ત્યારે જળમાંથી નિર્લેપ થઈને બહાર નીકળે છે ત્યારે જ તેનો વિકાસ થાય છે. આજ વાત આત્માના વિકાસને પણ લાગુ પડે છે. આત્મા પણ ત્યાં સુધી બાહ્ય પદાર્થોમાં લિપ્ત રહે છે ત્યાં સુધી તે પોતાનો વિકાસ સાધી શકતો નથી, પરંતુ ત્યારે તે પદાર્થોના મમત્વ-લેપથી નિર્લેપ બની જાય છે ત્યારે જ પોતાનો વિકાસ સાધી શકે છે. આજ કારણે શાસ્ત્ર-કારાએ ઉપધિનો ત્યાગ કરવાનો ઉપદેશ આપ્યો છે. ભગવાને કહ્યું છે કે, ઉપધિનો ત્યાગ કરવાથી આત્મા કર્મરહિત બની સિદ્ધ, શુદ્ધ અને મુક્ત બની શકે છે. આ પ્રમાણે એક પ્રકારની ઉપધિનો ત્યાગ કરવાથી શું ફળ મળે છે તે કહેવામાં આવ્યું છે.

હવે એક ઉપાધ બીજા પ્રકારની પણ છે, કે જેની દ્વારા સંયમમાર્ગની પુષ્ટિ થાય છે. આ ઉપરથી અત્રે એવો પ્રશ્ન ઉપરિચિત થવો સ્વાભાવિક છે કે, એક બાબુ તો ઉપધિનો ત્યાગ કરવાનું કહેવામાં આવે છે અને બીજી બાબુ ઉપધિદ્વારા સંયમમાર્ગની પુષ્ટિ થાય છે એમ કહેવામાં આવે છે, તો એનું શું કારણ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, એક ઉપધિ તો બંધનરૂપ હોવાથી ત્યાગ્ય છે અને બીજી ઉપધિ સંયમ માર્ગમાં સાધનબૂત હોવાથી વિવશ થઈને રાખવી પડે છે, અને એટલા જ માટે તે ગ્રાહ્ય છે. આ વાત એક સાધારણ ઉદાહરણ દ્વારા વિશેષ સ્પષ્ટ કરું છું.

માનો કે, કોઈ માણસને પગે ગૂમડું થયું છે. તેણે ડોક્ટરને બતાવ્યું. ડોક્ટરે મલમ ચોપડી પાટો બાંધવાનું કહ્યું. ડોક્ટરના કહેવા પ્રમાણે તે માણસે પગના ગૂમડા ઉપર મલમ ચોપડી પાટો બાંધ્યો. હવે અત્રે વિચારવાનું એ છે કે, તે માણસે કપડાંનો પાટો મમતાથી બાંધ્યો કે દુઃખને દૂર કરવા માટે બાંધ્યો? તે માણસ આખર તે પાટાને ઝાડી જ દેવાનો છે. પરંતુ ત્યાં સુધી પગે ગૂમડું છે ત્યાંસુધી તેણે પગે પાટો બાંધવો જ પડશે. જો પગે ગૂમડું ન હોય તો કોઈ શા માટે પગે પાટો બાંધી રાખે? તે માણસને પણ પગે પાટો બાંધી રાખવાની ઈચ્છા તો નથી, પરંતુ ત્યાંસુધી પગે ગૂમડાંની પીડા છે ત્યાંસુધી વિવશ થઈને પગે પાટો બાંધી રાખવો પડે છે.

આજ વાત સાધુઓની ઉપધિ વિશે પણ સમજાવે. સાધુઓ સંયમનું પાલન કરવા માટે જ ઉપધિ રાખે છે. જો ઉપધિ રાખીને અર્થાત્ વસ્ત્ર-પાત્ર અદિ સંયમનાં સાધનો રાખીને સાધુ અભિમાન કરે તો જેમ પગે ગૂમડું ન હોય છતાં પાટો બાંધવાની માફક અનુચિતજ છે. પરંતુ જે પ્રમાણે ગૂમડાને કાઢ્યો પાટો બાંધવો અનુચિત નથી, તેજ પ્રમાણે નિઃશ્ચિ-માની થઈને અને પોતાની અશક્તિનો સ્વીકાર કરીને ઉપધિ રાખવી એ પત્તુ સાધુઓ માટે અનુચિત નથી. જે પ્રમાણે મહેસાણાં જેટલું કાળિય નીચો બીજા સંયમના માટે પગે કપડાં બાંધી દેવા કરે છે તેવો દેવ, કર્મને એ વાત જાણી છે. એવો દેવ કરી ઉપધિ રાખ-નારની ભૂખા રહે છે નિદ્રા કરી છે પરંતુ જે પ્રમાણે પગે ગૂમડું રાખી પાટો બાંધવો

વારતવામાં આત્મામાં કોઈ પ્રકારનો દોષ નથી. દોષ તો કર્મનો જ છે એટલા માટે કર્મને જ દૂર કરી આત્માને ઉપાધિરહિત બનાવવામાં આવે તો આત્મા પણ પરમાત્મામય બની શકે. જૈનદષ્ટિ આત્માને પરમાત્મામય બનાવવાનો જ ઉપદેશ આપે છે. સદ્ભાગ્યે આપણને જૈનદષ્ટિ પ્રાપ્ત થઈ છે, એટલા જ માટે આપણે જૈનદષ્ટિ પ્રમાણે આત્માને પરમાત્મામય બનાવવાનો જ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. એમાં જ આત્માનું કલ્યાણ રહેલું છે. દરે આત્માનું કલ્યાણ કેવી રીતે થાય એ વાત શાસ્ત્રદ્વારા સમજાવતું હું:—

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ—બોલ ચોત્રીસમે (ચાલુ)

સમ્યક્ત્વમાં પરાક્રમ કરી કેવી રીતે ઉત્તરોત્તર ઉન્નતિ સાધી શકાય છે તેને લગતાં ૩૩ પ્રશ્નોત્તર વિશે વિચાર કરવામાં આવ્યો છે. ૩૪ મો પ્રશ્નોત્તર ઉપધિના લાગ વિશે છે. અભાદે ઉપધિનો ત્યાગ કરવાથી જીવને શો લાભ થાય તે વિશે વિચાર ચાલી રહ્યો છે.

ઉપધિની વ્યુત્પત્તિ કરતાં શાસ્ત્રકાર કહે છે કે, જેના પ્રતાપથી આત્મા દુર્ગતિને પ્રાપ્ત થાય તે ઉપધિ કહેવાય છે. શ્રી રથાનાંગ યત્રમાં ઉપધિનાં ત્રણ પ્રકાર કહેવામાં આવ્યાં છે. એક કર્મ ઉપધિ, બીજી શરીર ઉપધિ અને ત્રીજી બાહ્ય બેડાપકરણ ઉપધિ. કર્મ પણ ઉપધિ છે અને આ ઉપધિને કારણે જ આત્મા પરમાત્માથી જૂદો પડી રહ્યો છે. કર્મ ઉપધિને કારણે જ આત્માને સુખ-દુઃખનો અનુભવ કરવો પડે છે. પરંતુ સુખ-દુઃખ બહારથી આવ્યાં છે એમ આત્મા માની બેડો છે એજ તેની ભૂલ છે. કર્મ ઉપધિને કારણે જ આત્માને શરીર ધારણ કરવું પડે છે, અને ન્યારે આત્મા સશરીરી બને છે ત્યારે તેને બાહ્ય અનેક યીજ્ઞેની આવશ્યકતા પણ રહે છે. આત્મા આ બાહ્ય યીજ્ઞેને પોતાની જ માની બેડો છે ત્યાં જ તેની ભૂલ થાય છે. જેમકે ઘર માટી, લાકડાં, પથ્થર આદિ સામાનથી બને છે. પરંતુ આત્મા એ ઘરને માત્રું છે એમ માની બેડો છે. ન્યાંસુધી ઘર માટી, ઇંટ, પથ્થર આદિના મયોગથી બન્યું નહતું ત્યાંસુધી આત્માને તેના પ્રત્યે મમત્વભાવ ન હતો. પરંતુ ન્યારે ઘર તૈયાર થયું ત્યારે આત્મા મમત્વભાવને કારણે આ ઘર માત્રું છે એમ કહેવા લાગે છે. આ જ પ્રમાણે કર્મ-ઉપધિ તથા શરીર-ઉપધિ હોવાને કારણે જ બાહ્ય ઉપકરણોની આવશ્યકતા જોવી થાય છે, અને પછી તે વસ્તુઓ પ્રત્યે મમત્વ બંધાય છે. શાસ્ત્ર કહે છે કે આ ઉપધિ જ ઉપાધિરૂપ છે. આ ઉપધિ આત્માને મંસારની જાળમાં ફસાવનાર છે. એટલા માટે ઉપધિનો ત્યાગ કરવાનો યથાશક્તિ પ્રયત્ન કરો અને પદાર્થો પ્રત્યે જે મમત્વભાવ બધાયો છે તેને શક્ય પ્રયત્ન કરી દૂર કરો.

આ ઉપરથી કદાચ તમે કહેશો કે, અમે ઉપધિનો ત્યાગ કેવી રીતે કરી શકીએ અને પદાર્થો પ્રત્યે મમત્વભાવ છે તેને કેવી રીતે દૂર કરી શકીએ ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે ધર્મની આરાધનાથી ઉપધિનો પણ ત્યાગ થઈ શકે છે અને મમત્વભાવ પણ દૂર થઈ શકે છે. ધર્મ બે પ્રકારનો છે. એક આશાર ધર્મ અર્થાત્ ગૃહસ્થધર્મ અને બીજો અનાગાર ધર્મ અર્થાત્ સાધુધર્મ. આ બન્ને પ્રકારના ધર્મની શ્રદ્ધા તો સરખી જ છે, કેવળ તેની સ્પર્શના આરાધના કરવામાં અંતર છે. એટલા માટે જ તમે આજે શાસ્ત્રના આ કથનને જીવનમાં સ્થિરરૂપ આપી શકતા ન હો તો, શ્રદ્ધામા ઉપધિ એ ઉપાધિ છે અને આત્મા તથા પદાર્થો

મમત્વ ન હોય અને નિર્મમ થઈને એમ વિચારે કે સોનું શું ચીજ છે ! ચોર લઈ જાય તો ભલે લઈ જાય, તો તો તેને ભય પેદા થવાનું કાઈ કારણ નથી; પરંતુ જો સોનાના દાર પ્રત્યે મમત્વ હોય તો એ અવસ્થામાં તેને ચોરનો ભય લાગ્યા વિના રહેતો જ નથી. સોનાના મમત્વને કારણે કાઈવાર સોનું જવાનો અને પ્રાણ પણ જવાનો ભય રહે છે.

જે પ્રમાણે સોનાનું મમત્વ ન રાખવાથી નિર્ભય બની જાય છે તેજ પ્રમાણે ઉપધિનો ત્યાગ કરવાથી જીવાત્મા નિઃસંકલેશ અર્થાત્ કલેશરહિત બની જાય છે. બાહ્ય ઉપધિનો ત્યાગ કર્યા બાદ જે કર્મની ઉપધિ તથા શરીરની ઉપધિ રહે છે તેને માટે ભગવાને કહ્યું છે કે, બાહ્ય ઉપધિની માફક કર્મ તથા શરીરની ઉપધિનો પણ ત્યાગ કરવો જોઈએ. ઉપધિનો ત્યાગ કરવાથી જ્ઞાન-ધ્યાન તથા સ્વાધ્યાય પણ સારી રીતે થઈ શકશે. જ્યાં સુધી ઉપધિ હોય છે ત્યાં સુધી ઉપદરજોની સારસંભાળ પણ રાખવી પડે છે અને તેને લેવા-મૂકવાની ચિંતા પણ કરવી પડે છે. આજ પ્રમાણે જ્યાં સુધી શરીરની ઉપધિ હોય છે ત્યાં સુધી ભોજન-પાણી લેવા જવામાં પણ સમયનો ભોગ આપવોજ પડે છે. જ્યારે વસ્ત્ર-પાત્રાદિની ઉપધિ રહેવા નહિ પામે ત્યારે જ્ઞાન-ધ્યાન તથા સ્વાધ્યાયમાં પણ અધિક સમય આપી શકાય છે; એટલા માટે ઉપધિનો જેટલો ત્યાગ થાય તેટલું સારું જ છે. પરંતુ પોતાની શક્તિ જોઈને ઉપધિનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. ઉપધિનો ત્યાગ કરવાનું શક્તિસામર્થ્ય ન હોય તો ઉપધિને કારણે અભિમાન કરવું ન જોઈએ, પરંતુ ઉપધિનો ત્યાગ કરવા હું ક્યારે સમર્થ થાઉં એવી ઉચ્ચ ભાવના ભાવવી જોઈએ.

ઉપધિ જે પ્રકારની હોય છે, એક તો ઔષધિક ઉપધિ અને બીજી ઔપમાદિક ઉપધિ. જેના વિના કામ ચાલી જ શકતું નથી અર્થાત્ જે વસ્તુની અનિવાર્ય આવશ્યકતા રહે તે ઔષધિક ઉપધિ છે, અને જે વસ્તુ કાઈ કારણવશાત્ લેવી પડે છે અને કારણ મળ્યા બાદ તે વસ્તુનો ત્યાગ કરી દેવામાં આવે છે તે ઔપમાદિક ઉપધિ છે. આ વાત શૂદરઘોની ઉપધિને પણ લાગુ પડે છે અને સાધુઓની ઉપધિને પણ લાગુ પડે છે. ભગવાને સાધુઓને માટે કહ્યું છે કે, સાધુ જ્યન્ય બાર, મધ્યમ ચૌદ અને ઉત્કૃષ્ટ પચ્ચીસ ઉપધિ-ઉપદરજો રાખી શકે. તેથી વધારે રાખી શકે નહિ. અત્રે નિર્મન્ય-ધર્મનું જ વર્ણન કરવામાં આવે છે, એટલા માટે આ મર્યાદા નિર્મન્ય સાધુને માટે બતાવવામાં આવી છે. શૂદરઘ-ધર્મનું અત્રે વર્ણન કરવામાં આવ્યું નથી પરંતુ આ ઉપરથી શૂદરઘોએ પણ વિચાર કરવો જોઈએ અને જેટલા પ્રમાણમાં ઉપધિ-ઉપદરજોનો ત્યાગ થઈ શકે તેટલો ત્યાગ કરવો જોઈએ.

તમે લોકો-શ્રાવકો જે સામાયિક કષ્ટ જો તે ઉપધિનો ત્યાગ કરવાનો અભ્યાસ કરવા માટે જ કરવામાં આવે છે. જો નર્મ અંગે ઉપધિનો ત્યાગ કરવામાં સમર્થ ન હો તો તે ઉપધિરૂપ ઉપધિમાં રહેવા છતાં અભિમાન ન કરો, પરંતુ તે ઉપધિ પ્રત્યે મમત્વ જોડીને કરી પગમાત્રા સ્પર્શ નહીં કરો તો તમે પણ ધીમે ધીમે કેટલું દિવસ ઉપધિનો ત્યાગ કરવા માટે શક્તિમાન થઈ શકો. તમે લોકો જ્યન્ય સાંપ્રદાયિક કષ્ટોમાં તો પડો તો સમય રહે તો પણ પગમાત્રાને પગદ પડે તે સંકોચ કરવામાં સમર્થ બનવા નથી એ કુખનો વિચાર છે. તમે લોકો ધીમે ધીમે અત્યંત કષ્ટો કરવાની સહેજ પરમાત્માનું નામ સમરણ કે પરમાત્માને પગદ પડે એવાં સંકોચો કરી અત્યંત સુખી થો. જો.

અનુચિત નથી, તેજ પ્રમાણે જે ઉપધિ સંયમને પુટ કરે છે તે ઉપધિને કર્મો નટ થાય ત્યાં સુધી, અથવા ઉપધિ નાશવાની શક્તિ આવે ત્યાંસુધી, ગખતી અનુચિત નથી. પરંતુ ઉપધિ રાખીને અભિમાન કરવું કે આનંદ માનવો તે ગૂમડું ન હોય છતાં પણ પાટો બાંધવા જેવી મૂર્ખતા છે. ભગવાન કહે છે કે, જે વસ્તુની જેટલી અનિવાર્ય આવશ્યકતા છે તેટલી ઉપધિ રાખવી, પરંતુ જે વસ્તુની આવશ્યકતા નથી અને જેનો ત્યાગ કરવાની શક્તિ છે તેનો ત્યાગ ન કરવો એ મૂર્ખતા છે. છતાં ત્યાંસુધી ઉપધિ રાખવી પડે ત્યાંસુધી ઉપધિને કારણે કોઈ પ્રકારનું અભિમાન કરવું ન જોઈએ. એમ થવું ન જોઈએ કે, મુંદર કપડાં રાખે અથવા મુંદર ગીઝ રાખે અને પછી તેને કાઢે અભિમાન કરે. ગૂમડાં ઉપર જે પાટો બાંધવામાં આવે છે તે આધાત આદિથી બચવા માટેજ બાંધવામાં આવે છે, મુંદરતા વધારવા માટે પાટો બાંધવામાં આવતો નથી. તેજ પ્રમાણે સાધુઓ જે કપડાં રાખે છે તે લગ્નની રક્ષા માટે તથા શરીરને શીત કે તાપનો જે આધાત લાગે છે અને જે આધાતને સહેવાની દૃઢ શક્તિ નથી તે આધાતથી બચવા માટે જ રાખે છે. એટલા માટે સાધુઓએ વસ્ત્રાદિ રાખવામાં શુભારની ભાવના રાખવી ન જ જોઈએ. જે એવી શૃંગાર ભાવના રાખવામાં આવે તો તે વસ્ત્રાદિની ઉપધિ સંયમમાં બાંધક નીવડે છે.

શક્તિ ન હોવા છતાં ઉપધિનો ત્યાગ કરવો અનુચિત છે, એટલું જ નહિ પણ તેમ કરવાથી અનેક અનર્થો પણ પેદા થવાની સંભાવના રહે છે. જે પ્રમાણે ગૂમડું મટ્યું નથી તે પહેલાં જ તે ઉપર બાંધવામાં આવેલો પાટો ખોલી નાંખવાથી ગૂમડું વધી જવાનો, પાકી જવાનો કે તેના ધાવમાં કીડા આદિ પડી જવાનો સંભવ રહે છે, તેજ પ્રમાણે શક્તિ ન હોવા છતાં ઉપધિનો ત્યાગ કરવાથી પણ અનેક પ્રકારની હાનિ થવાનો સંભવ રહે છે. એટલા માટે ઉપધિનો ત્યાગ કરવામાં વિવેક રાખવાની આવશ્યકતા રહે છે. જો પોતાનામાં શક્તિ-સામર્થ્ય હોય તો તો ઉપધિનો ત્યાગ કરવો એ સારું જ છે, પરંતુ શક્તિસામર્થ્ય ન હોય અને એવી અવસ્થામાં સંયમનિર્વાહાર્થે ઉપધિ રાખવી પડે તો તે ખગલ નથી. પરંતુ ઉપધિને કારણે અભિમાન કરવું એ ખરાબ જ છે. એટલા માટે સાધુઓએ ઉપધિ રાખીને જગ પણ અભિમાન કરવું ન જોઈએ. શાસ્ત્ર તો કહે છે કે, સાધુઓએ તો એવી ઉચ્ચ ભાવના ભાવવી જોઈએ કે એવો મને શુભ અવસર ક્યારે મળે કે ત્યારે હું જિનકરૂપી થઈ બધાં સાધનોનો ત્યાગ કરી વિચરું. ત્યારે સાધુઓને આવી ઉચ્ચ ભાવના ભાવવાનું કહેવામાં આવ્યું છે ત્યારે ઉપધિ રાખવાને કારણે સાધુઓએ અભિમાન શા માટે કરવું જોઈએ ? જે ઉપધિ રાખીને અભિમાન કરવામાં આવે તો જે ઉપધિ સંયમમાં સાધનત્રય બને છે તે જ ઉપધિ દુર્ગતિને માર્ગે લઈ જનારી નીવડે છે.

ઉપધિનો ત્યાગ કરવાથી શુભ શો લાભ થાય છે ? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાને દુઃખાનું છે કે, ઉપધિનો ત્યાગ કરનાર ભય આદિ દ્વેશથી મહિન થાય છે અર્થાત્ તેને કોઈ પ્રકારનો ભય રહેતો નથી. ઉપધિનો ત્યાગ કરવાથી શુભાત્મા કૃપી રીતે નિર્ભય બને છે એ વાત એક ઉદાહરણરૂપી સમજાવું છું:—

માનો કે, એક માણસ મોનાનો દાર પહેરી જંગલમાં ગયો છે અને બીજાં માણસ એવો છે કે જેમ મોનાનું કંઈ ઘરવું પહેર્યું નથી. દરે જો ને જંગલમાં કાંઈ ભોગ મળી જાય તો કોને ભય લાગશે ? જે જે માણસે મોનાનો દાર પહેર્યો છે તે માણસને

મમત્વ ન હોય અને નિર્મમ થઈને એમ વિચારે કે સોનું શું ચીજ છે ! ચોર લઈ જાય તો ભલે લઈ જાય, તો તો તેને ભય પેદા થવાનું કાર્ષ્ક કારણ નથી; પરંતુ જે સોનાના હાર પ્રત્યે મમત્વ હોય તો એ અવસ્થામાં તેને ચોરનો ભય લાગ્યા વિના રહેતો જ નથી. સોનાના મમત્વને કારણે કાર્ષ્કવાર સોનું જવાનો અને પ્રાણ પણું જવાનો ભય રહે છે.

જે પ્રમાણે સોનાનું મમત્વ ન રાખવાથી નિર્ભય બની જાય છે તેજ પ્રમાણે ઉપધિનો ત્યાગ કરવાથી શુવાત્મા નિઃસંકલેશ અર્થાત્ કલેશરહિત બની જાય છે. બાહ્ય ઉપધિનો ત્યાગ કર્યા બાદ જે કર્મની ઉપધિ તથા શરીરની ઉપધિ રહે છે તેને માટે ભગવાને કહ્યું છે કે, બાહ્ય ઉપધિની માફક કર્મ તથા શરીરની ઉપધિનો પણ ત્યાગ કરવો જોઈએ. ઉપધિનો ત્યાગ કરવાથી જ્ઞાન-ધ્યાન તથા સ્વાધ્યાય પણ સારી રીતે થઈ શકશે. જ્યાં સુધી ઉપધિ હોય છે ત્યાં સુધી ઉપકરણોની સારસંભાળ પણ રાખવી પડે છે અને તેને લેવા-મૂકવાની ચિંતા પણ કરવી પડે છે. આજ પ્રમાણે જ્યાં સુધી શરીરની ઉપધિ હોય છે ત્યાં સુધી ભોજન-પાણી લેવા જવામાં પણ સમયનો ભોગ આપવોજ પડે છે. જ્યારે વસ્ત્ર-પાત્રાદિની ઉપધિ રહેવા નહિ પામે ત્યારે જ્ઞાન-ધ્યાન તથા સ્વાધ્યાયમાં પણ અધિક સમય આપી શકાય છે; એટલા માટે ઉપધિનો જેટલો ત્યાગ થાય તેટલું સારું જ છે. પરંતુ પોતાની શક્તિ જોઈને ઉપધિનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. ઉપધિનો ત્યાગ કરવાનું શક્તિસામર્થ્ય ન હોય તો ઉપધિને કારણે અભિમાન કરવું ન જોઈએ, પરંતુ ઉપધિનો ત્યાગ કરવા હું ક્યારે સમર્થ થાઉં એવી ઉચ્ચ ભાવના ભાવવી જોઈએ.

ઉપધિ બે પ્રકારની હોય છે, એક તો ઔદિક ઉપધિ અને બીજી ઔપમાદિક ઉપધિ. જેના વિના કામ ચાલી જ શકતું નથી અર્થાત્ જે વસ્તુની અનિવાર્ય આવશ્યકતા રહે છે તે ઔદિક ઉપધિ છે, અને જે વસ્તુ કાર્ષ્ક કારણવશાત્ લેવી પડે છે અને કારણ મળ્યા બાદ તે વસ્તુનો ત્યાગ કરી દેવામાં આવે છે તે ઔપમાદિક ઉપધિ છે. આ વાત ગૃહસ્થોની ઉપધિને પણ લાગુ પડે છે અને સાધુઓની ઉપધિને પણ લાગુ પડે છે. ભગવાને સાધુઓને માટે કહ્યું છે કે, સાધુ જપન્ય બાર, મધ્યમ ચાંદ અને ઉત્કૃષ્ટ પચ્ચીસ ઉપધિ-ઉપકરણો રાખી શકે. તેથી વધારે રાખી શકે નહિ. અત્રે નિર્મન્ય-ધર્મનું જ વર્ણન કરવામાં આવે છે, એટલા માટે આ મર્યાદા નિર્મન્ય સાધુને માટે બતાવવામાં આવી છે. ગૃહસ્થ-ધર્મનું અત્રે વર્ણન કરવામાં આવ્યું નથી પરંતુ આ ઉપરથી ગૃહસ્થોએ પણ વિચાર કરવો જોઈએ અને જેટલા પ્રમાણમાં ઉપધિ-ઉપકરણોનો ત્યાગ થઈ શકે તેટલો ત્યાગ કરવો જોઈએ.

તમે લેહા-શ્રાવકો જે આમાયિક કૌઠા ઈંતે ઉપધિનો ત્યાગ કરવાનો અન્યાસ કરવા માટે જ કરવામાં આવે છે. જે તમે આજે ઉપધિનો ત્યાગ કરવામાં નમર્ય ન હો તો તે ઉપધિરૂપ ઉપાધિમાં રહેવા જતાં અભિમાન ન કૌઠા, પરંતુ તે ઉપધિ પ્રત્યે મમત્વ જોડીને કરી પરમાત્મા સમ્યે મેળવે જોડો તો તમે પણ ધીમે ધીમે કેવળ દિવસ ઉપધિનો ત્યાગ કરવા માટે શક્તિમાન થઈ શકો. તમે કૌઠા જન્ય સંસ્કૃતિક કૌઠામાં તો પડો સમય ગાઓ તો પરંતુ પરમાત્માને પસંદ પડે એવા કાર્યો કરવામાં સમય અપના નથી એ જુઓનો વિચાર છે. તમે કૌઠા ધીમે ધીમે જન્ય સંસ્કૃતિક કાર્યો કરવાની સદેશ પરમાત્માનું નામ સમજી કે પરમાત્માને પસંદ પડે એવા સંકારો કરી અન્યત્ર નુ સધી કૌઠા છે.

આમ છતાં જો તમે આત્મક્રિયાનું ન સાધ્યા તો તે તમારી કેવી જાણ દેવાય ? પત્નીદારી પાણી ઘાટતી વખતે બીજી સખીઓ સાથે પાન કરતી જાય છે અને મરો પડી ન જાય તેનું પાનુ ખ્યાન રાખે છે. આ પ્રમાણે મરો પડી ન જાય તે પ્રત્યે તેનું ચિત્ત ખાસ લક્ષ્ય રાખે છે તે જ પ્રમાણે તમે બીજાં કામો કરવાની સાથે જ જો તમારું ચિત્ત પરમાત્મામાં પરોવે તો કેનું સાફ ? પરમાત્મામાં ચિત્તને એકાગ્ર કરવાથી આત્માનું દિન પગ થાય છે અને ચિત્ત પાનુ સ્વચ્છ રહે છે. મન એ જ બંધન અને મુક્તિનું કારણ છે, એટલા માટે મન જેટલું સ્વચ્છ રહે તેટલું સારું છે. મનને સ્વચ્છ રાખવાનું સૌથી સરસ સાધન પરમાત્માનું નામસ્મરણ કરવું એ છે. તમારા શરીરને તો કદાચ રાત્રિ બંધનમાં નાંખી શકે, પરંતુ તમારા મનને તો રાત્રિ તો શું કાલપિયુ સમયે બંધન પામી શકે નહિ. મન તો સ્વતંત્ર જ છે, એટલા માટે જેલમાં પડ્યું જો મનદારા પરમાત્માનું સ્મરણ કરવામાં આવે તો તે જેલ પણ તમારા માટે હિતકારિણી થઈ જાય.

શ્રીકૃષ્ણનો જન્મ કારાગારમાં જ થયો હતો. વસુદેવ અને દેવકી જેલમાં હતા ત્યારે કૃષ્ણનો જન્મ થયો હતો; છતાં શું તેઓ જેલમાં દુઃખ માનતા હતા ? જો તેઓ જેલને દુઃખરૂપ માનતા હોત તો શું તેઓ કૃષ્ણજન્મનો આનંદ ભૂંટી શકત ?

મેં એક પુસ્તકમાં વાંચ્યું છે કે, દેવકી જેવી સદનશીલ સ્ત્રી બીજી કાર્ષ્ણ થઈ નથી. દેવકીમાં સ્ત્રીયોચિત બીજા ગુણો તો હતા જ, પરંતુ પતિના વચનની રક્ષા માટે પોતાનાં સંતાનોને આપી દેવાં, અને સાથે સમતા રાખવી એ તેનામાં મોટો ગુણ હતો. સત્તા બધાંને પ્રિય હોય છે. પશુપક્ષીઓને પણ સંતાનો પ્રિય હોય છે, તો પછી મનુષ્યોને સંતાનો પ્રિય હોય એ સ્વાભાવિક જ છે. પુરુષોની અપેક્ષા સ્ત્રીઓને સંતાનો પ્રત્યે વિશેષ સ્નેહભાવ હોય છે. પરંતુ દેવકીએ કેવળ પતિના વચનની રક્ષા માટે જ પોતાનાં સંતાનોને પણ મારી નાખવા માટે આપી દીધાં. દેવકી ત્યારે પુત્રને જન્મ આપતી ત્યારે વસુદેવ તેને કહેતા કે, હું ધણો જ પાપી છું કે સંતાનોનો જન્મ થતાં જ આપી દેવાનું વચન આપ્યું છે, પણ તમે તો સ્વયં સ્વતંત્ર છો એટલા માટે તમને ઉચિત લાગે તેમ કરી શકો છો. આ પ્રમાણે વસુદેવ આવા સમયે કાંપી ઝાંઝાતા હતા. દેવકી ઉપર આવા સમયે એ જવાબદારી આવી પડતી હતી; એક તો પતિવ્રતધર્મની રક્ષા માટે પતિના વચનનું પાલન કરવું અને બીજું જો સંતાનને જન્મ આપ્યો છે તેની રક્ષા કરવી. પરંતુ દેવકીએ તો પતિના વચનની રક્ષાને જ મહત્ત્વ આપ્યું દેવકી મનમાં એવો જ વિચાર કરતી કે, જો મારા પતિ કામ, ક્રોધ, લોભ આદિને વશ થઈ કોઈ અનુચિત કામ કરતા હોત, તો તો હું તે કામોનો વિરોધ કરત અને પતિને સુમાર્ગ ઉપર લાવવાનો પ્રયત્ન કરત, પરંતુ મારા પતિ તો ધર્મનું પાલન કરે છે અને ધર્મની રક્ષા કરવા માટે પોતાનાં સંતાનોને પણ આપી દે છે. આવી અવસ્થામાં હું તેમના આ કાર્યને અનુચિત કેવી રીતે કહી શકું અથવા તેમના આ કાર્યમાં બાધા કેવી રીતે ઉભી કરી શકું ! આ પ્રમાણે વિચાર કરી દેવકી બાળક જન્મતા જ વસુદેવને માંથી દેતી અને કહેતી કે, આ બાળક તો તમારું જ છે, હું તો તેને પાળનારી દાસી છું. એટલા માટે તમને જેમ પાન લાગે તેમ કરો. વસુદેવ પણ ક્ષત્રિય અને વીરનર હતા, એટલા માટે તેઓ પણ પોતાના વચનનું પાલન કરવા માટે દબરિયો રહેતા હતા.

આજે તમે લોકોએ કાયરતાનાં કપડાં પહેરી લીધાં છે અને એ કારણે તમે ધાર્મિક કાર્યોમાં કાયરતા બતાવો છો અને જે વચન આપો છો તેનું જરાજર પાલન કરના નથી. પરંતુ કોઈને વચન આપ્યું હોય તો પ્રાણના ભોગે પણ તેનું પાલન કરવું જોઈએ. કશું છે કે :—

સત મત છોડો શૂરમા, સત છોડે પત જાય;

સતકી બાંધી લક્ષ્મી, ફિર મિલેગી આય.

દૈવપ્રતિજ્ઞ પુરુષો કોઈ દિવસ વચનભંગ કરતા નથી. વચનભંગ કરવાથી પ્રતીતિ-વિશ્વાસ ઓછો થાય છે. એટલા માટે વચનનું પાલન કરી પ્રત્યેકનો વિશ્વાસ પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

લગ્ન સમયે તમે તમારી પત્નીને અને તમારી પત્નીએ તમને શું વચન આપ્યું હતું અને તમે પરસ્પર કેવી પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી તેનો વિચાર કરો. પત્નીએ તે વખતે એવી પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી કે, હું પતિમનનું પાલન કરીશ અને પતિએ એવી પ્રતિજ્ઞા કરી હતી કે, હું પત્નીમનનું પાલન કરીશ. તમે લોકો લગ્ન સમયે આવી પ્રતિજ્ઞા તો લો છો, પરંતુ તેનું પાલન જરાજર કરો છો કે નહિ? જે પતિએ પત્ની સામે એવી પ્રતિજ્ઞા કરી છે કે, હું પત્નીમનનું પાલન કરીશ તે પતિ જો પરસ્પરનું સેવન કરે તો તે પોતાની લીધેલી પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ કરે છે કે નહિ? જો પ્રતિજ્ઞા સમક્ષ લેવામાં આવેલી પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ પતિ કે પત્ની કરે તો તે કેટલું બધું અનુચિત કહેવાય? પ્રતિજ્ઞાનું પાલન કરવું એ પ્રત્યેકનું કર્તવ્ય છે.

વસુદેવ પોતાની પ્રતિજ્ઞાનું પાલન કરવામાં દૈવ રજા. તેઓ એમ વિચારતા હતા કે, ગમે તેટલું મારું શ્રેષ્ઠ પડે તો પણ ધર્મપાલનમાં તો દૈવ જ રહેવું જોઈએ. જે લોકો ધર્મપાલનમાં દૈવ રહે છે તે લોકોની સેવા કરવા માટે દેવો પણ લાક્ષણિક રહે છે. કશું પણ છે કે :—

દેવાયિ તં નમસ્સ્તન્તિ જસ્ત ધમ્મે સયા મળો ।

અર્થાત્—ધર્મમાં દૈવ રહેનાર ધર્માત્માઓને દેવો પણ નમસ્કાર કરે છે. આ કથનાનુસાર દેવદાનાં મંતાનો માર્યા ગયા નહિ, પરંતુ હસ્તિયુગમેષી દેવે દેવદાનાં સતાનોને નામ ગાથાપતિને ત્યાં મોકલાવી દીધાં અને નામ ગાથાપતિનાં મંતાનો લાવીને વસુદેવને આપી દીધાં. આ પ્રમાણે સત્વ ઉપર દૈવ રહેવાને કારણે વસુદેવને કોઈ પ્રકારની હાનિ થઈ નહિ.

તમે પણ સત્ય અને ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા રાખો, સત્ય અને ધર્મે ઉપર શ્રદ્ધા રાખનારાની રક્ષા થઈ છે, થાય છે અને થશે. જો તમારામાં ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા જ પેદા ન થાય તો તમારું અન્ન આપણુ પણ નિર્ધન થાય છે. એટલા માટે નિર્ધન-પ્રવચન ઉપર શ્રદ્ધા રાખો. તમે અને અમે નિર્ધન-પ્રવચનથી બચાએલા છીએ, આપણા વચ્ચે અંબેદ્ધ બાંધનાર નિર્ધન-પ્રવચન છે એટલા માટે નિર્ધન-પ્રવચન ઉપર શ્રદ્ધા રાખી સત્યનું પાલન કરો. વસુદેવ જેવા સત્યનું પાલન કરનાર અને દેવદા જેવી પતિવ્રતા-એવા દેવદાને ત્યાં જ શ્રીકૃષ્ણ જેવા મહાપુરુષની જન્મ સ્થળે નામ મહાપુરુષ જન્મ લઈને શું કરે છે એ વિશે મીત્રમાં કશું છે કે :—

યદા યદા દિ ધર્મસ્ય ત્દાનિર્મવતિ મારત ।

અમ્યુત્થાનમધર્મસ્ય તદાત્માનં શુદ્ધામ્યદં ॥

અર્થાત્—ત્યારે ધર્મનું અપમાન થાય છે અને અધર્મનું સામ્રાજ્ય ફેલાય છે ત્યારે મહાપુરુષો જન્મ થાય છે. તે મહાપુરુષ ધર્મની રક્ષા કરે છે. મનુષ્યનિર્મા કર્યું છે કે, ધર્મો રક્ષતિ રક્ષિતઃ અર્થાત્ જે વ્યક્તિ ધર્મની રક્ષા કરે છે, તે વ્યક્તિની ધર્મ રક્ષા કરે છે. એટલા માટે ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા રાખી તેનું જરાજર પાલન કરે અને પરમાત્માનું સ્મરણ કરવામાં મનને પરોવે તો તેમાં સ્વ-પરનું કલ્યાણ જ રહેતું છે.

વ્યાખ્યાન: સંવત્ ૧૯૯૪ શ્રાવણ શુદ્ધી ૧૦ શુક્રવાર

પ્રાર્થના

બ્રહ્મનું વાસુપૂજ્ય જિનનાથક, સદા સદાયક તૂ મેરો;
વિષમ વાદ ઘાટ જાય થાનક, પરમ એય સરનો તેરો.

—વિનયદ્રશ કુંભક શાસ્ત્રી

શ્રી વાસુપૂજ્ય જગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

પ્રાર્થના એ તો આત્મા અને પરમાત્મા સાથે સંબંધ જોડનારી એક સાંકળ છે. આ સાંકળના સંબંધથી આત્મા પરમાત્માના સાનિધ્યમાં જઈ શકે છે. જે પ્રભાણે દેવતાના કલ્યાણો એક બીજાની સાથે સાંકળથી સંકળાએલાં હોવાને કારણે એક જ એન્જિનના બળથી હલશે. માઈકનો રસ્તો થોડા વખતમાં સરળતાપૂર્વક કાપી શકે છે, તે જ પ્રભાણે આત્મા અને પરમાત્મા વચ્ચે પ્રાર્થનાની સાંકળ જોડાએલી હોય અને આત્મબળની પ્રેરણા હોય તો પતિત, પદ્ધતિ તથા અજ્ઞાન આત્મા પણ સિદ્ધ, ભુદ્ધ તથા મુક્ત થઈ મુક્તિનો લાભ માર્ગે પણ સરળતાપૂર્વક અને સીધાથી કાપી શકે છે.

પ્રાર્થના એ તો પ્રાણસંજ્ઞવની શક્તિ છે. પ્રાર્થનામાં બહારનું બળ નથી પણ અંતરનું બળ છે. પ્રાર્થનામાં રહેલી શક્તિ તે આત્મિક શક્તિ છે. આ આત્મિક શક્તિ આગળ પાશવિક શક્તિ કાંઈ વિસ્તારમાં નથી.

જે વ્યક્તિને પ્રાર્થનાની શક્તિમાં વિશ્વાસ છે, શ્રદ્ધા છે તે વ્યક્તિને માટે પ્રાર્થના જીવનની આવશ્યક વસ્તુ બની જાય છે. જીવનની શુદ્ધિ કરવા માટે પ્રાર્થના એ એક અનોખું સાધન છે. જે ખરા અંતઃકર્ણથી પરમાત્માની પ્રાર્થના કરે છે તે જ પ્રાર્થનાનું મુખ્ય આંકડો શકે છે.

સામાન્ય રીતે સંસારમાં પ્રત્યેક વ્યક્તિ સ્વાર્થપૂર્ણ માટે પ્રાર્થના તો કરે જ છે. પરંતુ આત્મશુદ્ધિ માટે નિઃસ્વાર્થભાવે પરમાત્માની પ્રાર્થના કરનાર લોકો વિરલ જ જોવામાં આવે. પરમાત્માની પ્રાર્થના કરનાર વ્યક્તિ સુખમાં દુઃખ જ નથી અને દુઃખમાં ના તો સુખદુઃખના સમાનરૂપિ ગણવાનો અભ્યાસ કરાવે છે.

આ પ્રાર્થનામાં કરેવામાં આવ્યું છે કે, પરમાત્માનો આત્મા બદલ વિધિને ૧૨૬ એ નિ-
રૂપ માને છે. જો આત્મા દુઃખ આદતો ન હોય તો તેને દુઃખ પેદા થાય એવું દુઃખો કરવા ન
જોઈએ. કાર્ત્ત માણસ અપથ્ય ખાન-પાન કરે અને સાથે સાથે પોતે અકસ્મત રહેવા પળ ન દેડે
બંને વાત બની શકે નહિ. જો ને સ્વસ્થ રહેવા આદે છે તો તેને દુઃખ ખાન-પાનનો
સાગ કરવો જ જોઈએ. આ આધ્યત્મિક વાતને આધ્યાત્મિકનામાં પણ કિનારની રહેવું. જો
આત્મા દુઃખ આદતો ન હોય તો સર્વ પ્રથમ તેણે દુઃખનાં કર્મો-કામ, કે.પ, મે.પ, દે.પ
આદિને દૂર કરવાં જોઈએ. કામ, ક્રોધ, મોહ, લોભ વગેરે દુઃખો આસરી પ્રકૃતિનાં મંત્રાનો
છે. આ આસુરી પ્રકૃતિને પોતાના જીવનમાં સ્થાન આપવું તે દુઃખને આમંત્રણ આપવા
સમાન છે. આત્મા પહેલાં તો અવિવેક કરી દુઃખને આમંત્રણ આપે છે અને ત્યારે દુઃખ
માથે આવી પડે છે સારે રેવા મળે છે. રુદન કરવાથી કે માથું ફટવાથી દુઃખ દૂર થઈ શકતું
નથી પણ બીજાં વધવા પામે છે. આવી અવસ્થામાં માથે આવી પડેલી વિપત્તિને સંપત્તિરૂપ માની
સદિપ્તતાપૂર્વક તથા સમભાવે સહી લેવી એમાં જ આત્માનો પુરુષાર્થ રહેલો છે. દુઃખને
મુખ રૂપ કેમ બનાવી શકાય એવો દાર્દ્ર્યને પ્રશ્ન પેદા થાય એ સ્વાભાવિક છે. આ પ્રશ્નના
ઉત્તરમાં આ પ્રાર્થનામાં જ કરેવામાં આવ્યું છે કે:-

તન ધન પ્રાણ મમર્ષી પ્રભુને ધન પર વેગ રિજાસ્વાં રાજ.

અર્થાત્-પરમાત્માને આત્મ-મમર્ષણ કરવાથી દુઃખ મુખરૂપે અને વિપત્તિ સંપત્તિરૂપે
પરિણમે છે.

વિપત્તિને સંપત્તિ બનાવવાનો સાચો ઉપાય એ છે કે, વિપત્તિથી ગભરાઓ નહિ પણ
તેને આત્મકલ્યાણનું એક ક્રૈદ્ર સાધન માની પ્રસન્નચિત્ત રહે. આ વાત હું કહું છું એટલા
માટે સત્સ માનો નહિ પણ મારી વાત સત્ય છે એટલા માટે માનો. મારી વાતને સાચ
પણ ક્રૈદ્ર આપે છે. શાસ્ત્રમાં એવો ઉક્તિય મળે છે કે, ગજસકુમાર મુનિના મસ્તક ઉપર
સોમક બાદબે ધગધગની આગ મૂકી હતી, છતાં મુનિએ તો એમ જ માન્યું કે આ વિપત્તિને
મેં આમંત્રણ આપ્યું છે એટલા માટે વિપત્તિ આવી છે. જો હું ભગવાન અરિષ્ટનેમિનો
સાચો શિષ્ય હોઉં તો મારે આ વિપત્તિને પણ સંપત્તિરૂપ માની લેવી જોઈએ. વિપત્તિને
હું સંપત્તિ બનાવું તો જ હું ભગવાનનો સાચો સેવક તથા ભક્ત બની શકું. આ પ્રમાણે
વિચાર કરી મુનિએ સોમક બાદબેને દોષ ન આપ્યો, પરંતુ વિપત્તિને સંપત્તિરૂપ માની
આત્મકલ્યાણ સાધી મોક્ષ પામ્યા.

વિપત્તિને વિપત્તિરૂપ માનવાથી દુઃખ ઘટવાને બદલે વધવા પામે છે, પરંતુ જો વિપત્તિને
સંપત્તિરૂપ માનવામાં આવે તો દુઃખ પણ મુખરૂપે પરિણમ શકે તત્ત્વ છે.

દૈવી શક્તિ અને આસુરી શક્તિ વચ્ચે લગેલાં યુદ્ધ ચાલ્યા કરે છે. ક્રોધ, માન, માયા,
દે.પ, મે.પ આદિ આસુરી શક્તિ છે. અર્દ્રતા, સત્ય, અસ્તેય, અહમ્ય, સંતોષ આદિ દૈવી
શક્તિ છે. પરમાત્માની પ્રયેના દૈવી શક્તિ દ્વારા આસુરી શક્તિને પરાસ્ત કરવાનું, આત્માને
બળ આપે છે. પ્રાર્થનાનું બળ અમર્ય છે. આસુરી શક્તિને જીતવાનો સાચો મોર્ચ
દૈવી શક્તિનો વિશ્વાસ કરવો એ છે. જે જે મહાપુરુષ થયા છે તેઓ બધા દૈવી શક્તિનો

વિકાસ સાધવાથી મદાન થયા છે. રેવી પ્રક્રિયાનો વિકાસ કરવો અને આત્માનો ઉદ્ધાર કરવો એ જ મદાનનોનો શાસ્ત્રમાર્ગ છે.

ભગવાન મદાવીરનો માર્ગ ગ્રંથમ માર્ગ છે, અર્દિમાનો માર્ગ છે. આ માર્ગ ઉપર ચાલવું એ વિકારવિગ્રહી વીરોનું કામ છે. ભગવાને તો વિપત્તિને પણ મંપત્તિ રૂપે માનવાનો ઉપદેશ આપ્યો છે. એ આત્મા, વિપત્તિ ઉપર વિગ્રહ મેળવવા માટે પરમાત્માની પ્રાર્થના કરે તો વિપત્તિ પણ મંપત્તિ બની શકે છે અને આત્માનું રક્ત પણ દૂર થઈ શકે છે.

અર્દિસા, ગ્રંથમ, સત્ય, ત્યાગ, સ્વત્વર્ય એ જ્યાં વિપત્તિને મંપત્તિ બનાવવાનાં સાધનો છે. આ સાધનો કેવાં અમેાપ છે તે વાન દવે શાસ્ત્ર દ્વારા સમગ્રનું ધું:—

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ-ખેાલ ચોત્રીસમે (ચાલુ)

ઉપદિને ત્યાગ કરવાથી શુવને શો લાભ થાય ? એવો પ્રશ્ન ગૌતમ સ્વામીએ મદાવીર ભગવાનને પૂછ્યો છે. આ પ્રશ્ન ઉપરથી એટલું તો સ્પષ્ટ જણાય છે કે, ઉપદિ શબ્દમા લાભ નથી પરંતુ ઉપદિને ત્યાગ કરવામાં જ લાભ છે. એટલા જ માટે શાસ્ત્રમા પણ કહેવામાં આવ્યું છે કે:—

उचसमेणं हृणे, कोहं माणं महवया जिणे ।

मायमज्जमावेणं, लोहं संतोसेणं जिणे ॥

અર્થાત્—ઉપશમ-ક્ષમા દ્વારા ક્રોધનો નાશ કરો, માર્દવતાથી માનને છોતો, આર્જવ-ભાવથી માયાને છોતો અને સંતોષ દ્વારા લોભને છોતો.

ક્રોધાદિને આત્માના શત્રુ માનવામાં આવે તો જ તેને હણી કે છતી શકાય. ક્રોધ તો સાક્ષાત્ શત્રુ છે જ, પરંતુ અહંકાર પણ શત્રુરૂપ છે. ઉપશમ-ક્ષમા દ્વારા ક્રોધને અને નમ્રતા દ્વારા અહંકારને-માનને છતી લેવાં જોઈએ. જ્યારે આત્મામા કુળ આવે છે ત્યારે આત્મા નમી જાય છે પરંતુ એરંડા નમતો નથી. આ ઉપરથી તમે જરા વિચાર કરો કે તમે આંખા જેવા બનવા ચાહો છો કે એરંડા જેવા ? આંખા જેવા બનવા માટે નમારે નમ્રતા કેળવવી જોઈએ. વાસ્તવમાં જેનામાં અહંકાર નથી પરંતુ નમ્રતા છે તે જ પ્રમાણમા યગચ્છી બની જાય છે. બાકી જેનામાં અહંકાર હોય છે તે નદ્રપ્રાયઃ બની જાય છે જ અગ્નિમા અહંકાર હોય છે તે વ્યક્તિને અહંકાર નદ્ર કરી નાંખે છે.

શવજીને નાશ અહંકારને કારણે જ થયો હતો. તે સારી રીતે જાણતો હતો કે, હું સીતાને લઈ આવ્યો છું તે મેં સાફે કર્યું નથી પરંતુ તેનામા એ વાતનો અહંકાર હતો કે લંકાધિપતિ એવો હું તેને હવે પાછી કેવી રીતે સાંપી શકું ? શવજીને મદોદરીએ પણ બહુ સમગ્રનું હતું કે:—

‘ તાસુ નારિ નિજ સચિવ જીલાઈ, પદુઆવહુ એ ચહદુ બલાઈ ’

અર્થાત્—જે તમે તમારે તથા શબ્દનું બહુ ચાહતા હો તો આજે જ આપનું સચિવને બોલાવીને સીતાને પાછી મોકલી દો. આ પ્રમાણે મદોદરીએ શવજીને સમગ્રનું શવજી પણ આ વાનને સમજી શક્યો કે નીતાને પાછી ન ને સ્વચ્છથી દર્શિ જ થવની જ

છતાં તેનામાં એવો અહંકાર હતો, કે જે સીતાને હું લઈ આવ્યો તેને હું પાછી મોકલું તો તે મારી કાયરતા કહેવાય. મને લોકો કાયર કહે. આ અહંકારને કારણે જ તેણે સીતાને રામની પાસે પાછી મોકલી નહિ અને પરિણામે રાવણનો નાશ અહંકારને કારણે જ થયો. રાવણ તો પોતાના બલ કે વૈભવ આદિને કારણે અહંકાર કરતો હતો. પરંતુ તમે ક્યા કારણે અહંકાર કરો છો તેનો જરા વિચાર કરો. અહંકાર એ નાશનું મૂળ કારણ છે એમ સમજી અહંકારનો ત્યાગ કરો અને નમ્રતા ધારણ કરો.

“ આંખાને કોઈ પત્થરથી મારે કે લાકડીથી મારે પરંતુ તે તો બધાને મીઠાં ફળ જ બદલામાં આપે છે. આંખો કાઢના ઉપર ક્રોધ કરતો નથી, તેમ હું બધાને મીઠાં ફળ આપું છું એવું અભિમાન પણ કરતો નથી. આથી વિપરીત તમે લોકો સારાસારનો વિવેક કરી શકો એવી બુદ્ધિ-શક્તિવાળા હોવા છતાં સામાન્ય વાતમાં કુદ્ધ થઈ જાઓ છો અને ધન-મદમાં તણાઈ નર્ત નિષ્કારણ અહંકારનું પ્રદર્શન કરો છો એ કેટલું બધું ખરાબ છે તેનો જરા વિચાર કરો. ક્રોધ-અહંકાર વગેરે આત્માના વિકારો છે. આ વિકારોથી ઉપદ્રિતો ત્યાગ કરવામાં લાલ જ છે. ભગવાન મહાવીરે પણ ઉપદ્રિતો ત્યાગ કરવાથી નુકશાન નહિ પણ લાલ જ થાય છે એમ બતાવેલ છે. ઉપદ્રિતો ત્યાગ કરવાથી આત્મા નિઃશ્વેસ બને છે. આત્મા અને પરમાત્મામાં ઉપાધિને કારણે જ અંતરાય પડેલ છે. ઉપાધિનો ત્યાગ કરવાથી આત્મા અને પરમાત્મા વચ્ચે કોઈ પ્રકારનું અંતર રહેતું નથી.

પાણી તો સરોવરમાં પણ હોય છે અને એક પાત્રમાં રાખેલું પાણી પણ પાણી જ છે. પાણી તો બન્નેમાં છે પણ ભિન્નભિન્ન સ્થિતિમાં હોવાને કારણે તેમાં ભેદ છે. જે પાત્રમાં રાખેલું પાણી સરોવરના પાણી સાથે મેળવી દેવામાં આવે તો પછી શું કોઈ પ્રકારનો ભેદ રહી શકે ? પછી તો બન્ને પાણી એક થઈ જશે. ત્યાંમુખી પાત્રની ઉપાધિ હતી ત્યાંમુખી ભેદ હતો; પરંતુ પાત્રની ઉપાધિ દૂર થતાં જ કોઈ પ્રકારનો ભેદ રહ્યો નહિ.

આ સામાન્ય જગ્યાના ઉદાહરણમાં પણ ધણો સાર રહેલો છે. આ ઉદાહરણ ઉપરથી એકપૂર્વક સાથે રહેવાનો ઉપદેશ મળે છે. જે સમાજમાં ઉપરના ઉદાહરણનું અનુકરણ કરવામાં આવે તો સમાજમાં ધણો સુધાર થઈ શકે એમ છે. જે કોઈ માણસ કોઈ દુર્ગુણને કારણે સમાજથી અલિપ્ત થયો હોય, પરંતુ જે તેજ માણસ પ્રાયશ્ચિત્ત લઈ દુર્ગુણનો ત્યાગ કરી પાછો સમાજમાં સંમિલિત થવા માટે તો તેને સમાજમાં પૂર્વવત્ સ્થાન આપવું જ જોઈએ. પરંતુ આજે સમાજની સ્થિતિ અગ્નિવ્યભય થઈ જવાને કારણે સમાજ-વ્યવસ્થા ખરાબ ચાલતી નથી. સમાજમેલોએ આ ઉપરથી વિચારવું જોઈએ કે, સમાજસ્થિતિ સુધારવા માટે સમાજની વ્યવસ્થા ખરાબ કરવી સર્વપ્રથમ આવશ્યકતા છે. સમાજની વ્યવસ્થા ખરાબ સુધારી જશે ત્યારે સમાજમાં બધાને સમાન ધન મળે તો સમાજમાં પણ વ્યવસ્થા સુધરી જશે.

હોદ્દનો અર્થ એ છે કે, સમાજ અને પરમાત્માનાં કર્મને કારણે જ ભેદ છે. જે વ્યક્તિ કર્મની ઉપાધિને ત્યાગ કરી દે છે તે પરમાત્માના અર્થ મળે છે અને કોઈ પણ માટે પરમાત્મા પ્રેરેલાં કર્મના કારણે ભેદ નથી —

પ્રભુજી મેરે અગમ્ય ગિત ન ધરો

એક નદિયા એક નાર કલાવન મેલો નીર બરો

મિલકે હોડ એક રૂપ બધ તો મુરગરિ નામ ધરો. પ્રભુજી

એક પારસ પૂલમે રાખન એક ઘર બધિક છરો

પારસ તામે લેહ ન રાખન કંચન કરત ખરો. પ્રભુજી

ગટરનું પાણી ગંદુ અને ખરાબ હોય છે અને ગંગાનું પાણી નિર્મળ અને સારું હોય છે. સાંભળ્યું છે કે, કાશી નગરીની બધી ગટરો જાદુ જ ગદી હોય છે અને તે બધી ગટરોનું ગંદુ પાણી ગંગા નદીમાં જાય છે. ગંગાનું પાણી પવિત્ર માનવામાં આવે છે અને ગટરનું પાણી અપવિત્ર માનવામાં આવે છે. એટલા માટે જો ગંગા પોતાના પાણીમાં ગટરનું પાણી આવવા ન દે તો શું તમે ગંગાને ગંગા કહેશો ? ગટરો મંદી હોય છે જ્યાં ગંગા તેને પોતાની સાથે મેળવી દે છે અને ગટરને પાનું ગંગારૂપ બનાવી દે છે. જો કોઈ અપવિત્રતાને દૂર કરી પવિત્ર બનાવવા માટે છે તેને ગંગા નદી પોતાના જેવી પવિત્ર બનાવી દે છે.

ત્યારે ગંગા પણ ઉપાધિનો ત્યાગ કરી આવેલા ગટરના પાણીને પણ પોતાની સાથે મેળવી દઈ પવિત્ર બનાવી દે છે, તો શું પરમપવિત્ર પરમાત્મા ઉપાધિનો ત્યાગ કરી આવેલા પ્રાણીઓને પવિત્ર નહિ બનાવે ? પરમાત્મા તો પ્રત્યેક પ્રાણીને પછી તે નાના હોય કે મોટા, ઉચ્ચ હોય કે નીચ-અધાને પવિત્ર બનાવે છે. જો કર્મની ઉપાધિનો ત્યાગ કરી આત્મા પરમાત્માના શરણે જાય તો આત્મા પણ પરમાત્મા બની જાય. શાસ્ત્રકારો પણ એજ ઉપદેશ આપે છે કે, ઉપાધિનો ત્યાગ કરો અને વિપત્તિને પાનું ગ્રંથિની માની આત્મોદ્ધાર કરો. આત્મોદ્ધાર કરવામાં જ કસ્યાણું છે. જો વ્યક્તિ આત્મ કસ્યાણું કરી પરનું કસ્યાણું કરે છે તે જ વ્યક્તિ પૂજનીય માનવામાં આવે છે.

લોકો શંકરને માને છે. પણ શા માટે ? એટલા માટે કે શંકર જગતનું કસ્યાણું કરનારા તરિકા માનવામાં આવ્યા છે. શંકરની વ્યાખ્યા કરના કહેવામાં આવ્યું છે કે :— શંકર મુક્તિ કરોતિ શ્વેત શંકરઃ અર્થાત્—જો જગતના કુખો દરણું કરી જગતનું કસ્યાણું કરે છે તે જ શંકર છે. કહેવામાં આવે છે કે, સમુદ્રમંથન કરતાં અન્ય સ્ત્રીઓની મધે મધે રવિ વિષ પણ નીકળ્યું હતું. બીજી સ્ત્રીને તો બીજા લોકો લાઇ ગયા પરંતુ રવિના વિષને કાઢ્યું લે ? વિષને લેવા કોઈ તૈયાર ન હતા ત્યારે વિષયુએ શંકરને કહ્યું કે આપ તો દેવાધિદેવ છો એટલા માટે જગતની રક્ષા અર્થે આપ વિષપાન કરી દેવ થકો શંકર બોળા હતા. જો વ્યક્તિમાં બોળપણ હોય છે તે જ વ્યક્તિ જગત રક્ષા કરવા તૈયાર થાય છે. રામ પણ બોળા હતા એટલે જ તેઓ રાજ્યનો ત્યાગ કરી વનમાં ગયા હતા. આવા બોળા લોકો જ પરમાત્માની પાસે પહોંચી શકે છે. મહાદેવ પણ બોળા હતા અને તેથી જ તેઓ વિષપાન કરી ગયા.

મહાદેવે તો જગતની રક્ષા અર્થે વિષપાન કર્યું હતું પરંતુ આજે તો મહાદેવના નામે ગુંજો-ગુંજો આદિ નસાવાળી તથા રિવાજો સ્ત્રીઓના ઉપર ન આવના અવે છે ત્યારે મેં સુખમંથન લીધો ન હતો પરંતુ વૈદ્યાનાવધ્યાના દુનને ત્યારે ના નામે કે કે

કારણસર પાસેના ગામમાં ગયો હતો. મારી સાથે એક માણસ હતો. તે માણસે મારી પાસે પૈસા માંગ્યા. મેં તે માણસને પૈસા શા માટે જોઈએ છે તેનું કારણ પૂછ્યું. તેણે કહ્યું કે મારે દારૂ પીવો છે એટલે પૈસાની જરૂર છે. હું વૈરાગી હતો એટલે મેં કહ્યું કે, દારૂ પીવા માટે હું પૈસા આપી શકું નહિ. મારા આ કથનના ઉત્તરમાં તે માણસે કહ્યું કે, દારૂ પીવામાં શું વાંધો છે ? દારૂ તો મદાદેવે બનાવેલ છે. આ પ્રમાણે દારૂ આદિ નશાવાળી ચીજોનો ઉપયોગ કરવામાં મદાદેવનું કારણ બતાવવામાં આવે છે. વ્યસની લોકો મદાદેવને વ્યસનપૂર્તિનું સાધન માને છે, ત્યારે ભક્ત લોકો મદાદેવને ભક્તિના ભગવાન માને છે. વાસ્તવમાં જગતની રક્ષા અર્થે વિપત્તિ કરનાર જે છે તે શંકર વ્યસની લોકોની વ્યસન-પૂર્તિના સાધન કેવી રીતે બની શકે ? શંકરને તો જગતનું કલ્યાણ કરનાર લોકો જ પસંદ પડે. મદાદેવે વિપત્તિ પાન કરી વિપત્તિને પણ સંપત્તિ માની હતી અને જગતની રક્ષા કરી હતી. શંકર બનવાનો આ જ માર્ગ છે. આ માર્ગનું અનુસરણ કરી મદાપુરુષ મહત્તા અને પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત કરી શકે છે. જે માણસ જગતનું કલ્યાણ કરવા માટે પોતે કષ્ટ સહન કરે છે અને વિપત્તિને પણ સંપત્તિ માને છે તે જ માણસ મદાદેવ કે પરમાત્માનો ભક્ત છે.

શાસ્ત્ર કહે છે કે, ઉપદિ કે ઉપાધિનો ત્યાગ કરવાથી આત્મા નિઃસંકલેશ બને છે. શાસ્ત્રની આ વાત ઉપર સાધુઓએ તો ધ્યાન આપવું જ જોઈએ પણ શ્રાવકો માટે પણ આ વાત એક સરખી રીતે લાગુ પડે છે. શાસ્ત્રકારોએ સાધુઓ માટે સોના-આંદીની ચીજોનો ત્યાગ કરવાની અને કેવળ નુંગરીનાં કે કાષ્ટનાં પાત્રો રાખવાની આજ્ઞા આપેલી છે. તો પછી કાષ્ટનાં પાત્રોનું મમત્વ રાખવાની કે તેમને ગૃહસ્થોને ઘેર તાણું બંધ કરી રાખવાની ઈચ્છા કેટલી અનુચિત છે ! એટલા માટે સાધુઓ માટે તો ઉપદિનો ત્યાગ કરવો એ જ એપરકર છે.

પ્રત્યેક વ્યક્તિએ પોતાની શક્તિ અનુસાર ઉપદિનો ત્યાગ કરવો આવશ્યક છે. રામ કે ભગવાન મહાત્માની પ્રશસા ઉપદિનો ત્યાગ કરવાના કારણે જ કરવામાં આવે છે. એટલા માટે તમે પણ ત્યાગના આદર્શને દ્રષ્ટિ સમક્ષ રાખી ઉપદિનો ત્યાગ કરો અને વિપત્તિને પણ સપત્તિરૂપ માનો. વિપત્તિનાં વાદળ આવી ચડે તો એ અવસ્થામાં ગમરાઈ ન જતાં પરમાત્માનુ રમરણુ કરો કે જેથી તે વિપત્તિ પણ સંપત્તિ બની જાય.

જનકુમાર ધૂળમાંથી રૂપિયા પેદા કરી ઉપચિત્ર જનનાને આશ્ચર્યચિત્ર કરી મોકલે છે. આ હાથની ચાલાકી છે. ધૂળમાંથી જો રૂપિયા બની શકતા હોય તો પછી જનકુમાર પોતે જ શક્તિ માટે બીજા સા માટે માંગે કે તે બીજા માંગે કે એ ઉપરથી જ અપ્રત્ય જનનાય છે કે તે કેવળ હાથની જ ચાલાકી છે; પરંતુ આ ચાલાકી એવી છે કે તે હાથ વિપત્તિ પામી બની જાય છે અને દુઃખ પામી સુખરૂપ બની જાય છે કહી શકાય છે કે:-

તાંજી સે માના યને વડ રજાજી નન ઝીજી;

નર ને નારાયણ બને વડી રામાયન સ્તીખ

[illegible]

સોનાને જમાવું જનાવી જમિ. આ પ્રમાણે તે જનીરદારને પ્રયોજનમાં ફાસીને હમ જંગમમાં લાવે ગયો. ત્યાં હમે જનીરદારને કહ્યું કે, તમે જમારી પાસે જે સારામાં સારી ઘોડી દોષ તે લઈ આપો. કારણ કે તે ઘોડીની આ મોનાના દમવાની આસપાસ પ્રદક્ષિણ કરાવવા માટે જરૂર છે. જનીરદારે કહ્યું કહ્યાનુસાર ઘોડી મંગાવી. પેલો હમ તે ઘોડી ઉપર બેસી ઘોડી વાર તો અડીનદી ચક્કર ફેરવ્યા પરંતુ પછી લાગે જોઈને સોનાને ઉપાડી લઈ તેણે ઘોડીને એવી દોડાવી મૂકી કે જનીરદાર તથા તેના માનુસો આંખ ફાટીને જોતા જ રહ્યા.

આ પ્રમાણે તાંબામાંથી સોનું જનાવવાની હમવિદ્યાથી અનેક લોકો હાઈ ગયા છે પરંતુ આત્માને પરમાત્મા જનાવવાનું રસાયન જેવું સાકું છે કે તે દ્વારા વિપતિ પાલુ મેષતિ રૂપ બની જાય છે. આ રસાયન તો અનેક મદાપુરોદ્ધારા અનુભૂત છે. આ અનુભૂત રસાયન દ્વારા હાઈ જવાનો જરાપણ ભય નથી. આ રસાયનના સેવકથી આત્મા પરમાત્મા અથવા નર નારાયણ બની જાય છે. તાંબામાંથી સોનું જનાવવું એ તો હમવિદ્યા છે પરંતુ આત્મામાંથી પરમાત્માપદ પ્રગટાવવું એ સાચી સદ્વિદ્યા છે આ સદ્વિદ્યા જ મુક્તિનું સાધન છે. આ મુક્તિના સાધનદ્વારા આત્માનું કલ્યાણ કરો એમા જ જીવનસિદ્ધિ રહેલી છે.

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૪ શ્રાવણ સુદી ૧૫ ગુરુવાર

પ્રાર્થના

કુન્થુ જિનરાજ તુ એસો, નહિ કોઇ દેવ તો રૂંસો;

ચિતોડીનાથ તુ કહીએ, હમારી બાંહ હલ ગણિએ. ॥ કુન્થુ ૧ ॥

—વિલચકદ્દ કલક ચાંદીશી.

શ્રી કુન્થુનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

આ પ્રાર્થનામાં આત્માને સંબોધન કરી એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે, “હે જ્ઞાતમા ! તું પરમાત્માની સાથે એકનિદ્ર પ્રીતિ-સબધ જોડ. સસારની ઉપાપિનો ત્યાગ કરી પરમાત્માની સાથે પ્રીતિ બાંધવાથી આત્મ-કલ્યાણ થશે. ” આ પ્રમાણે પ્રેરનારના ઉપદેશ આત્માને આપવામાં આવ્યો છે.

અને એક પ્રશ્ન એ ઉપસ્થિત થાય છે કે, જ્યારે પ્રાર્થનામાં જ એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે:—

‘ તૂમ હિ હમ એકતા જાનું; જૈન જમ-કલ્પના માનું ’

અર્થાત્-હે પ્રભો ! ચૈતન્યશુબ્દને લીધે મારી અને તારી એકતા છે, કાઈ જિજ્ઞાસા નથી. આ કારણે મારી અને તારી વચ્ચેની એકતા તૃતિય નદિ પવન જ્ઞાપ્યાન છે આ પ્રમાણે આત્મા અને પરમાત્મા વચ્ચે એકતા સ્થાપિત થયેલી છે ત. ૧૦૧ તા મ. ૧ આત્માને પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવી જોઈએ ? જો જી-તમા સક્તિ વા ૧ તે જી-તમા અનુગ્રહ

યજ્ઞ જશે. આજ પ્રમાણે આત્મા અને પરમાત્મા વચ્ચે એકતા છે તો આત્મા પરમાત્માની સમીપ પોતાની મેળે આવ્યો જશે. એકતા કરવા માટે આત્માએ પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવાની શી આવશ્યકતા છે ?

આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, આત્મા અને પરમાત્મા વચ્ચે એકતાસંબંધ સ્થાપિત થએલો છે એટલા જ માટે આત્માને પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવાનું કહેવામાં આવે છે. જો આત્મા અને પરમાત્મા વચ્ચે કશો એકતાસંબંધ ન હોત તો આત્માને પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવાનું પણ કહેવામાં આવત નહિ. આત્માને પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવાનું એટલા માટે કહેવામાં આવે છે કે, આત્મા જ પરમાત્મામય હોવા છતાં પોતાને તથા પરમાત્માને બૂલી રહ્યો છે. આ બૂલને દૂર કરવા માટે જ આત્માને પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવાનું કહેવામાં આવ્યું છે. ઉદાહરણ તરીકે માનો કે, કોઈ પતિવ્રતા સ્ત્રીનો પતિ વિદેશમાં લાંબો સમય વ્યતીત થયા બાદ આવવાને કારણે તે સ્ત્રી પોતાના પતિને કદાચ ઓળખી ન શકે, તો તે વખતે કોઈ માણસ પરિચય કરાવે તો શું તે કાંઈ અનુચિત કરે છે ? જ પ્રમાણે પતિવ્રતા સ્ત્રી લાંબા ગાળે વિદેશમાંથી આવેલા પોતાના પતિને તથા એક મિત્ર પોતાના મિત્રને બૂલી જાય છે, અને પછી તેમની ઓળખાણ કરાવવામાં આવે છે, તે જ પ્રમાણે આત્મા અને પરમાત્મા વચ્ચે એકતાસંબંધ સ્થાપિત હોવા છતાં, આત્મા પરમાત્માને બૂલી ગયો છે, અને એટલા જ માટે આત્માને સજોષીને આ પ્રાર્થનામાં કહેવામાં આવ્યું છે કે, “હે આત્મા ! તું પરમાત્માને બૂલી ન જા. તારી તથા પરમાત્માની વચ્ચે એકતાસંબંધ સ્થાપિત થએલો છે. તું પોતે જ પરમાત્મામય છે. એટલા માટે પરમાત્માની પ્રાર્થનાદ્વારા આત્મા અને પરમાત્માનું સ્વરૂપ સમજી આત્માનો સાક્ષાત્કાર કર.”

જ્ઞાતીજનો આ પ્રમાણે આત્માને વારંવાર જ્ઞાનભોધ આપ્યા કરે છે. જ્ઞાતીજનોની આ વાતને જે વ્યક્તિ હૃદયમાં રચાત આપી આત્મા તથા પરમાત્માનું સ્વરૂપ સમજે છે તે વ્યક્તિને, પતિવ્રતા સ્ત્રીને પોતાના બ્રહ્માએકતા પતિનો પરિચય કરવાથી તથા એક મિત્રને પોતાના વિરમ્ભ મિત્રને મળવાથી જેટલો આનંદ થાય છે તેથી અધિક આનંદ થાય છે.

પતિવ્રતા સ્ત્રીને પોતાના પતિને મળવાની જેટલી ઝંખના હોય છે તેથી વિશેષ ઝંખના આત્માને પરમાત્માને મળવાની હોવી જોઈએ. પ્રત્યેક વ્યક્તિને પોતાના હૃદયેના સાક્ષાત્કાર કરવાની ઇચ્છા હોય જ છે. પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર કરવાની ઝંખના સંતાનનશાળથી પ્રત્યેક માનવીના આત્મામાં રહેલી છે. આ ઝંખના ક્યોનુત કાય ક્યોના પુરુષાર્થ કરવાની જ આત્માને જરૂર રહે છે. વસ્તુવમાં તે કાળો શો વસ્ત્રો અર્થાત્ આત્મા જ પરમાત્મા છે. આત્મા જો પોતાના અત્મિક મુખનો વિકાસ કરે, જીવનનો પુરુષાર્થ કરે અને આત્માની જે અમૂલ શક્તિ છે તેનો સંચાર કરે તો આત્મા પરમાત્મા પૂર્વે પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર કરી શકે. આત્મા અને પરમાત્મા એક છે. અત્માના પુનુવર્તન સંસ્કરણ છે, પરંતુ તે સંસ્કરણ ઉપર કર્મ-બાદીનું આત્મિક કાર્ય નહીં. આ સંસ્કરણ કર્મ-સંકલિત, સંકલિત વિન હો શકે છે નહિ એટલા જ માટે આત્મા પૂર્વે પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર કરી શકે. આત્મા અને પરમાત્મા એક છે.

પરમાત્મા પોતાના સ્વરૂપને જોઈ શકે છે. પરમાત્મા પોતાના સ્વરૂપને જોઈ શકે છે. પરમાત્મા પોતાના સ્વરૂપને જોઈ શકે છે.

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ-ખોલ ૩૫ ગો

વાતનવામાં આત્મા અને પરમાત્મા એક છે. આત્મામાં જ્ઞાનની કોઈપણ પ્રકારની ઉણપ નથી પરંતુ તે જ્ઞાન ઉપર આત્મજ્ઞ આવી ગયું છે. તે જ્ઞાનાવરણ દ્વારા વિના દૂર થઈ શકે નહિ. અને એટલા જ માટે શાસ્ત્રમાં જ્ઞાનાવરણને દ્વારા દૂર કરવાનો ઉપદેશ આપવામાં આવ્યો છે.

ઉપદિના ત્યાગ વિશે આગળ કહેવામાં આવ્યું છે. જે વ્યક્તિ ઉપદિ કે ઉપાધિનો ત્યાગ કરે છે તે પોતાની સક્રિય અનુભાર આધારનો પણ ત્યાગ કરે છે. એટલા માટે દેવે આધારના પ્રત્યાખ્યાન કરવાથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે એ વિશે ગૌનમત્વામી મહાવીર ભગવાનને પ્રશ્ન પૂછે છે:—

પાંચીસમે ખોલ.

(૩૫) આહારપચરણેણં મંતે ! જીવે કિં જળયદ્ ?

અર્થાત્—હે ભગવાન! આધારનો ત્યાગ કરવાથી જીવને શો લાભ થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાને ગૌનમત્વામીને દરમાન્યું છે:—

આહારપચરણેણં જીવિયાસંસપ્પઞ્જોગં ચોચ્છિન્દ્વિ, જીવિયાસંસપ્પઞ્જોગં
ચોચ્છિન્દિત્તા જીવે આહારમન્તરેણં ન સંકિલિસ્સદ્ ॥ ૩૫ ॥

અર્થાત્—આધારનો ત્યાગ કરવાથી જીવાત્મા જીવનની લાલસાથી મુક્ત બને છે, અને જીવનનો મોહ હટાવાથી તે જીવાત્મા આધાર વિના પણ ખેદ પામતો નથી. આ સૂત્રપાઠ સારપૂર્ણ છે. આ સૂત્રમાં ઘણો ભોધપાઠ સમાવેલો છે. શાસ્ત્રનું એક એક વાક્ય અર્થમુચક છે. આધારનો ત્યાગ કરવાથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે એ વિશે આજ વિચાર કરવાનો છે.

આ શરીર આધારને લીધે ટકી રહ્યું છે. જો કે આ શરીરને ટકાવી રાખવામાં બીજી પણ અનેક ચીજો સદાયક છે, પરંતુ તેમાં આધારની જ પ્રધાનતા છે. ધર કે વજ્ર વિના તો જીવન નબી શકે છે. આક્રિષ્ટ દેશના એક પ્રાન્ત વિશે સાંભળ્યું છે કે સાંના લોકો વજ્રો પહેરતાં નથી પણ નખ જ રહે છે. ત્યારે વજ્ર જ પહેરવામાં ન આવે તો એ અવસ્થામાં આબૂપણ પહેરવાની વાત જ ક્યાં રહી! વજ્ર અને ધર વિના મનુષ્ય જીવિત રહી શકે છે એ વાત તો તમે પણ જાણો છો. પરંતુ આધાર વિના કોઈપણ પ્રાણી જીવિત રહી શકે છે એવું તમે સાંભળ્યું છે? વાસ્તવમાં જીવનને ટકાવી રાખવા માટે આધારની અવશ્યકતા છે અને એટલા જ માટે પ્રાણીની વ્યાખ્યા કરતાં એક અન્ન-પ્રાણ પાત્ર કહેવામાં આવેલ છે.

ત્યારે આત્મા અને શરીર પરત્વે છે, શરીર આધાર વિના ટકી શકતું નથી, શરીર આત્માથી જિજ્ઞ છે, એવું બેદજ્ઞાન થાય છે તથા તેને મહા વૈરાગ્ય પેદા થાય છે ત્યારે શરીરની પરત્વેતા દૂર કરવા માટે તથા આત્માને શરીર-અધનમાંથી મુક્ત કરવા માટે ધર્માત્માઓ આધારનો ત્યાગ કરે છે. આ આધાર-પ્રત્યાખ્યાન કરવાથી જીવને શો લાભ થાય છે એ વિશે ગૌનમત્વામી મહાવીર ભગવાનને પ્રશ્ન પૂછ્યો છે.

આહાર

રવે - જ નથી. શરીર-આત્માનું બેદજ્ઞાન, સ્વ-પરતી ઝોળખાણ શરે જ આધારનો ત્યાગ કરી શકાય છે આ પ્રશ્નને નાહી છે.

જીવનની આશા છોડી દેવાથી શો લાભ થાય છે એ વાત સામ્યમાં આવેલાં એક કથનનો ઉલ્લેખ કરી સમજાવું છું:—

બુદ્ધ પુરોહિતના બન્ને પુત્રોએ પોતાના પિતાને જીવની રીયતિ બનાવનાં કહ્યું હતું કે:—

इमं च मे अत्थि इमं च नत्थि

इमं च मे किञ्च इमं अकिञ्च ।

तं पयमेवं लालप्पमाणं

हारो हन्ति इति कद पमाये ॥*

આ માટે છે, તે માટે નથી, આ કામ મારે કરવાનું છે, આ કામ મારે કરવાનું નથી— આ પ્રકારની ઘટના સંસારમાં દિનરાત આવી કરે છે. જીવન દૂરું છે અને કામ ઘણાં છે— એ અવસ્થામાં કોઈ વ્યક્તિ પોતાની ઈચ્છાનુસાર પોતાનું કામ પૂર્ણ કરી શકતી નથી. આજ દિવસ મુધી કોઈ પણ વ્યક્તિએ સંસારના કામો પૂર્ણ કર્યાં હોય અને કૃતકૃત્ય થયા હોય એમ બન્યું નથી, બની શકતું પણ નથી. મેં અમુક કામ તો કર્યું છે અને હવે અમુક કામ કરીશ એવી લાલસા જીવને વળગેલી જ હોય છે. એ લાલસાની પૂર્તિ થતી જ નથી. ઉદાહરણ તરીકે કંઈનાં આબૂવણો તૈયાર થયાં કે તરતજ હાથનાં આબૂવણ તૈયાર કરવાની વાત આવે છે. હાથનાં આબૂવણો તૈયાર થયાં કે પગનાં આબૂવણો તૈયાર કરવાની ઈચ્છા થાય છે. આ પ્રમાણે આંદોનાં આબૂવણો હોય તો સોનાનાં આબૂવણો તૈયાર કરાવવાની અને સોનાનાં આબૂવણો હોય તો હીરા-માણિકનાં આબૂવણો તૈયાર કરવાની ઈચ્છા થાય છે. આ પ્રમાણે સંસારમાં તૃપ્તિ—લાલસાનો અંત આવતો નથી. ઊંડરી તૃપ્તિ ઉત્તરોત્તર વધતી જ જાય છે. પરંતુ ત્યારે આત્મામાં શરીર-આત્માનું બેદજ્ઞાન પ્રગટ થાય છે ત્યારે આત્મા આ બધી વસ્તુઓનો ત્યાગ કરી દે છે અને તૃપ્તિનો અંત આણી સંતોષા-ચનનું પાન કરે છે. આત્મા ત્યારે સંતુષ્ટ અને છે ત્યારે જ તેને શાન્તિનો અનુભવ થાય છે, અન્યથા આ આત્મા તૃપ્તિ—નદીમાં તણાઈ જઈ તેમાં જ જોયાં ખાઈ દુઃખ પામે છે. પરંતુ જે આત્માને બેદજ્ઞાન પેદા થાય છે તે ધર્માત્મા તો સાંસારિક ચીજોને તુચ્છ સમજી તેનો ત્યાગ કરી દે છે.

પુરોહિતપુત્ર કહે છે કે, હે પિતા! આ પ્રમાણે સાંસારિક કામો તો ઘણાં છે અને તે કામો મારે હાથવોય પણ થણી કરવી પડે છે, પરંતુ જેના આધારે સાંસારિક કામો કરવામાં આવે છે તે આયુષ્ય તો ક્ષીણ થતુ જાય છે. ત્યારે આયુષ્ય જ ક્ષીણ થતું જાય છે ત્યારે સાંસારિક કામો પૂર્ણ કેવી રીતે થઈ શકે? આયુષ્ય ત્યારે પૂર્ણ થઈ જશે તેની કોઈને ખબર નથી. મહાત્મા પુરોહિતે પણ કહે ચુ પને તેની ખબર દોતી નથી. જનાં સંસારમાં પ્રત્યેક વ્યક્તિને સંસારકામોની હાથવોય વળગેલી રહે જ છે. કહેવાનો આશય એ છે કે, સંસારની લાલસા વધતી જ જાય છે અને જે વધતી જાય તે પૂર્ણ કેવી રીતે થઈ શકે? લાલસાની પૂર્તિ તો ત્યારે જ થઈ શકે કે ત્યારે તેની મર્યાદા બાંધવામાં આવે અને તે મર્યાદાનુસાર આશાની પૂર્તિ કરવા મટે આયુષ્ય પણ હોય. એટલા માટે કેવળ લાલસાની જોડે કરવી આશાની પૂર્તિ કરવી નથી. આશાની પૂર્તિ તો લાલસાનો ત્યાગ કરવાથી જ

યાપ છે. આદારનો ત્યાગ કરનાર આગા-વાવસાને નિર્વાનતી આપી દે છે. વારતવમાં જે વ્યક્તિ આશા-વાવસાનો ત્યાગ કરવા માટે જ આદારનો ત્યાગ કરે છે તે વ્યક્તિનો જ આદાર-ત્યાગ ઉચિત છે.

આ પ્રમાણે આશાનો ત્યાગ કરવા માટે જે વ્યક્તિ આદારનો ત્યાગ કરે છે તે વ્યક્તિને આદાર-ત્યાગ કરવાથી શો લાભ થાય છે એ વિષે ગૌતમ સ્વામીએ ભગવાનને પ્રશ્ન પૂછ્યો છે. ગૌતમ સ્વામીના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાને કહ્યું કે, આશાલતાનો ઉન્નત કરવા માટે આદારનો ત્યાગ કરનાર સર્વ પ્રથમ તો જીવનની-જીવનિચ્છા જીવવાની આશા છોડી દે છે. તે એમ વિચારે છે કે, આ શરીર અને આત્મા ભિન્ન છે. આ પ્રકારનું ભેદવિજ્ઞાન પેદા થવાથી તે આદારનો ત્યાગ કરવાની સાથે જીવવાની આશા પણ છોડી દે છે. અને અનશન-મનનો સ્વીકાર કરે છે. અનશન બે પ્રકારનું હોય છે. એક તો 'ધૃતિર અનશન' અને બીજું 'યાવજજીવન અનશન.' યાવજજીવન અનશન તો કાર્મિક જ કરી શકે છે. પરંતુ જે વ્યક્તિ ધૃતિર અનશન કરવાનો અભ્યાસી હોય છે તે વ્યક્તિ યાવજજીવન અનશન કરવાનું પણ સાહસ ખેડી શકે છે. ધૃતિર અનશન કરવું એ પણ એક રીતે યાવજજીવન અનશન કરવાનો અભ્યાસ જ છે.

કેટલાક લોકો કહે છે કે, "જેનો આદારનો ત્યાગ કરે છે એ પણ એક પ્રકારની હિંસા છે. આદારનો ત્યાગ કરવો કે મરવું એ બન્ને સમાન છે. આદાર વિના શરીર ટકી શકતું નથી. ન્યારે ક્ષુધા-બૂખ લાગે છે અને તે વખતે આદાર ખવાતો નથી ત્યારે શરીરના રક્ત-માંસ ખવાઈ જાય છે. આ પ્રમાણે આદારનો ત્યાગ કરવો એ હત્યા છે." ગીતામાં એક શ્લોકનો અર્થ કરતાં પણ કેટલાક લોકોએ આવી જ માન્યતા પ્રગટ કરેલ છે. પરંતુ જે લોકો આ પ્રમાણે કહે છે તેઓ બૂલથાપ ખાય છે. આદાર-ત્યાગ કરવો અથવા ઉપવાસ કરવો એ જીવનની રક્ષા માટે આવશ્યક છે. આજે પણ અનેક લોકો ઉપવાસનું મહત્વ સમજી તેને પ્રાકૃતિક દવા તરીકે માને છે. ઉપવાસ કરવાથી કાંઈ શરીરનું રક્ત-માંસ ખવાઈ જતું નથી. ઉપવાસથી શરીર અવશ્ય ફ્રેશ થાય છે પરંતુ તેથી કાંઈ શરીરને કશી હાનિ પહોંચતી નથી શરીર ફ્રેશ થવાથી કાંઈ શારીરિક-શક્તિનો હાસ થતો નથી. જે પ્રમાણે આજકાલ દૂધને કાંઈ વૈજ્ઞાનિક-પ્રયોગદ્વારા સુકાવીને એક પદાર્થ બનાવી લેવામાં આવે છે, અને પછી તેજ પદાર્થનું પાણીમાં મિશ્રણ કરવાથી પાણી દૂધ થઈ જાય છે. જે પ્રમાણે તે દૂધમાંની શક્તિ નષ્ટ થતી નથી તે જ પ્રમાણે ઉપવાસ કરવાથી શરીર સુકાઈ તો અવશ્ય જાય છે. પરંતુ તેથી કાંઈ શારીરિક શક્તિ નષ્ટ થતી નથી. આથી વિપરીત જે ઉપવાસ વિધિપૂર્વક કરવામાં આવે અને ઉપવાસ સમાપ્ત થયા બાદ અતિ શીઘ્ર આદારની વૃદ્ધિ કરવામાં ન આવે તો શરીરની ફ્રેશતા તો દૂર થઈ જશે એટલું જ નહિ પણ શરીરનાં રોગો પણ સમૂહ નષ્ટ થઈ જશે. આ વાત કપોતકલ્પિત નથી પરંતુ અનુભૂત છે. જે વ્યક્તિને આ વાતમાં મંત્રણ જણાતો હોય તેણે પોતાનું વજન તોળાવીને ઝોળામાં ઝોળા એક દિવસ માટે ઉપવાસ કરી લેવો જોઈએ અને બીજો દિવસ પાણું પોતાના શરીરનું વજન તોળાવી નેવાથી તેમને ખાતરી થશે કે, ઉપવાસ કરવાથી શારીરિક શક્તિની કોઈ પ્રકારની હાનિ થતી નથી. ઉપવાસથી શરીર ફ્રેશ બની જાય અને રોગથી શરીર ફ્રેશ બની જાય એ બન્ને પ્રકારની શરીર-ફ્રેશતામા થણ જ અંતર છે. તમે લોકો

ઉપવાસના અભ્યાસી નથી પરંતુ દવાના અભ્યાસી છે. અને એટલા જ માટે તમને ઉપવાસ કરવાથી શરીર નિર્બળ, નિરતેજ તથા કૃશ બની જાય છે એવી ગ્રાન્તિ રહ્યા કરે છે. વાસ્તવમાં ઉપવાસ તો શરીરને સ્વસ્થ બનાવવાની એક પ્રાકૃતિક અમોઘ દવા છે. જે તમે ઉપવાસની પ્રાકૃતિક દવાનો ઉપચાર મદિનામાં જ દિવસ માટે પણ કરો તો તમારા શરીરમાં કાષ્ઠ પ્રકારનો રોગ રહી શકે નહિ, તેમ તમને ડોક્ટરના શરણે પણ જવાની જરૂર રહે નહિ. પરંતુ જ્યારે અમે ઉપવાસ કરવા માટે તમને ઉપદેશ આપીએ છીએ ત્યારે અમારા કથનની તો તમે ઉપેક્ષા કરો છો, પરંતુ જ્યારે માંદા પડો છો ત્યારે ડોક્ટર ૬-૭ દિવસ માટે લાંબા-ઉપવાસ કરવાનું કહે છે ત્યારે ઇચ્છા કે અનિચ્છાએ પણ તમારે ઉપવાસ કરવા પડે છે. જે પ્રત્યેક વ્યક્તિ કુદરતનાં નિયમોનું બરાબર પાલન કરે અને સ્વેચ્છાપૂર્વક પ્રતિમાસ ૪-૬ ઉપવાસ કરવાની આદત પાડે તો શરીર રોગી ન બને અને ડોક્ટરના શરણે પણ જવું ન પડે.

શરીરને માત્ર સ્વસ્થ રાખવા માટે જ ઉપવાસ કરવામાં આવે છે તે ઉપવાસ પરિપૂર્ણ નથી. આ ઉપવાસથી શારીરિક લાભ અવશ્ય થાય છે, પરંતુ સાચો ઉપવાસ તો એ છે કે જે આત્મા તથા પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર કરવા માટે કરવામાં આવતો હોય. ઉપવાસની વ્યાખ્યા કરતાં કહેવામાં આવ્યું છે, ડપ-સમીપે વનતિ ક્વતિ ઉપવાસઃ—અર્થાત્ આત્મા પરમાત્માની સમીપ જાય તે માટે આત્મધ્યાન કરવું, અને આત્મચિંતન કરવા માટે આહારનો ત્યાગ કરી શુવિનયની આશાનો પણ ત્યાગ કરી દેવો તેનું જ નામ ઉપવાસ છે. ઉપવાસ એ તો પરમાત્માની સમીપ જવાનો એક માર્ગ છે. આ પ્રમાણે સાચો ઉપવાસ કરવાથી શરીર-સ્વાસ્થ્યનો આનુષંગિક લાભ તો થશે જ, પરંતુ ઉપવાસનો ઉદ્દેશ અને આશય તો આહારનો ત્યાગ કરી શુદ્ધવાની પણ આશા છે. ઈ પરમાત્માની સમીપ જવાનો છે. જે પ્રમાણે પનિદારી પોતાના ઘર માટે સદાજ રીતે ઘડામાં પાણી ભરી લાવે છે અને તે કારણે તે શુક્રનવની સ્ત્રી પણ મનાય છે, તે જ પ્રમાણે પરમાત્માના શરણે જવા માટે કરવામાં આવેલા ઉપવાસથી આત્મિક-લાભની સાથે સાથે શારીરિક-લાભ પણ પ્રાપ્ત થાય છે.

ઉપવાસ કરવાથી પરમાત્માના શરણે કેવી રીતે જઈ શકાય છે તથા પરમાત્માના શરણે જવા માટે આત્માએ શું કરવું જોઈએ તે માટે ગીતામાં કહ્યું છે કે:—

વિષયા વિનિવર્તન્તે નિરાદારસ્ય દેહિનઃ ।

સ્વયર્જે સ્વોડ્વસ્ય પરં દષ્ટવા નિવર્તન્તે ॥

અર્થાત્—નિરાદાર રહેવાથી વિષયોથી પક્ષી તો ઉડી જાય છે પરંતુ વિષયોની વાસના મટતી નથી. વિષયોની જે વાસના ઉપવાસ કરવા છતાં પણ જાડી રહી જાય છે તે વાસનાનો ઉત્તેજ કરવા માટે પરમાત્માના શરણે જવું અવશ્યક છે. ઉપવાસ કરવાથી વિષય તો દૂર થાય છે, પરંતુ જે વિષય વાસના જાડી રહી જાય છે તે પરમાત્માના શરણે જઈ દૂર કરી શકાય છે. તપશ્ચર્યાના વિષયોના પાત્ર મુકે તો જઈ શકે છે અને એટલા જ માટે જાત અને અવ્યવસ્થિત તપશ્ચર્યા કરવા એ સારું નથી. જ્યારે તપશ્ચર્યાથી વિષય મટી જાય છે અને અવ્યવસ્થિત તપશ્ચર્યા અર્થાત્ પરમાત્માના શરણે જવાથી વિષયોની વાસના પણ મટી જાય છે અને ચિત્તની શુદ્ધિ પણ થઈ જાય છે.

આજના લોકો દવાના ઝોલા અન્યામી બની ગયા છે કે તેઓ દવાના નામે અપાવ તથા અમેજ પદાર્થો પણ ખાવ છે તથા નેમનું મેનન કરે છે. આ પ્રકારની જટ દવાથી બચવા માટે તથા અન્નઃકરણને શુદ્ધ કરવા માટે ઉપવાસ કરવો એ શારીરિક તેમજ આત્મિક વિકાસની દૃષ્ટિએ પણ અન્યાયવત્ક છે. તપશ્ચર્યા કરવાથી જટ દવાના મેવનથી બચી શકાશે અને અન્નઃકરણની શુદ્ધિ પણ થઈ શકશે.

કેટલાક લોકો ઉપવાસના નામે ખાન-પાનમાં જ મગમુદ્ધ રહે છે. ઉપવાસ કરવો છે એમ વિચારીને કેટલાક લોકો મીઠા દાવા આદિ અરિષ્ટ પદાર્થોથી પેટ પડેલેથી જાત્રી લે છે. પરંતુ જૈનશાસ્ત્ર કહે છે કે ઉપવાસ કરવાની આ વિધિ નથી. ધારણ તથા પારણના દિવસે એક સમય ભોજન કરવાથી જ ઔષધત્વ ઉપવાસ થાય છે, અર્થાત્ ધારણના દિવસે પણ એક સમય ભોજનનો ત્યાગ કરવાથી, તેમજ પારણના દિવસે પણ એક સમય ભોજનનો ત્યાગ કરવાથી ઔષધત્વ ઉપવાસ થાય છે. આ પ્રમાણે જો ખાન-પાનની લાક્ષણિક શૈલીને વિધિપૂર્વક ઉપવાસ કરે છે તેને અનેકગુણ લાભ થાય છે.

અમે તમે બધા લોકોને સુખનો જ માર્ગ બતાવીએ છીએ, અને એમ કહીએ છીએ કે સુખ કંઈ બહારથી આવતું નથી. સુખ ક્યાંથી આવે છે? તે માટે શાસ્ત્રમાં ક્યું છે કે:-સુખસ્ય દુઃખસ્ય ન કોડપિ દાતા પરો દર્શનતિ કુચુદિરેષ. અર્થાત્-જો સોફા અધિવેશી છે તેઓ જ એમ કહે છે કે, બીજાને દુઃખ કે સુખ આપ્યું. માનીજનો તો કહે છે કે, કોઈ બીજો સુખ આપી શકતો નથી તેમ દુઃખ પણ આપી શકતો નથી. તમે લોકો એમ સમજો છો કે, અમને કોઈ બીજો મોલુસ દુઃખ આપે છે, પરંતુ જો તમે તમારું મન શાન્ત અને પવિત્ર રાખો તો પછી તમે એમ કદાપિ કહી ન શકો કે કોઈ બીજો જુલુ અમને દુઃખ આપે છે. મનને શાન્ત અને પવિત્ર રાખવાથી દુઃખ પેદા થતું જ નથી. એટલા માટે મનને પવિત્ર રાખો અને મનને પવિત્ર રાખવા માટે પરમાત્મા તથા તપશ્ચરણના શરણે જાઓ. આપણો આત્મા જ સુખદુઃખનો કર્તા તથા હર્તા છે એમ જો માનવામાં આવે તો દુઃખ પણ સુખમાં પરિણમ કરી શકે. કેતુમતિએ અંજનાને પીયર મોકલી દીધી હતી અને પીયરવાળાઓએ પણ તેને પોતાને ત્યાં ન રાખી અને જંગલમાં મોકલી દીધી. પરંતુ અંજનાએ જંગલમાં જવા છતાં પણ એમ જ માન્યું કે, સાસુએ મારા ઉપર કૃપા કરી કે મને જંગલમાં મોકલીને મહાત્માના દર્શનનો લાભ અપાવ્યો. આ પ્રમાણે અંજનાએ દુઃખને પણ સુખ બનાવ્યું.* શું તમે પણ ક્રોધરુષભયે સુખશાન્તિ રાખો છો? તમે લોકો સોજ સતીઓનું નામ સ્મરણ કરો છો તેમાં અંજનાનું પણ નામ લો છો પરંતુ અંજનાનું આપણે નામસ્મરણ આ માટે કરીએ છીએ તેનો પણ વિચાર કરો અને મનને શાન્ત તથા પવિત્ર રાખવાનો પ્રયત્ન કરો.

અહીંના દીવાન સાહેબ કહેતા હતા કે, તમે ચાર મહિના સુધી વ્યાખ્યાન મંલગાવશે છતાં અમે લોકો તો જોવા છીએ તેવા જ રહેવાના છીએ. શું દીવાન સાહેબનું આ કથન બરાબર છે? તમે લોકો ગમે તેવા રહેા તે વિષે મારે મનમાં કોઈ પ્રકારનો દુર્ભાવ લાવવો ન જોઈએ. મારે એવો પણ વિચાર કરવો ન જોઈએ કે, મેં આટલો આટલો ઉપદેશ આપ્યો છતાં પરિણામ કંઈ ન આવ્યું. મારે તો એમ જ વિચારવું જોઈએ કે, હું જો કંઈ

સાધુએ પણ એવા જનનું જોઈએ કે જે ખીજના દિલને જોડે, પણ દિલને તોડે નહિ; અર્થાત્ સાધુએ કોઈના મનને દુઃખવું જોઈએ નહિ. સાધુ કોઈને સુધારવા પણ ચાહે, પરંતુ ખીજના દિલને દુઃખીને સુધાર કરવો ન જોઈએ, પણ સ્વાગ-ધર્મના ઉપદેશદ્વારા તેને સમજાવી જીવન-સુધાર કરવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. સાધુ જે કંઈ કરે તે કર્મની નિર્જરા માટે કરે તો તેમાં સ્વ-પરનો લાભ રહેલો નહિ. સ્વાગ એક એવી વસ્તુ છે કે જે દ્વારા નુકસાન થવાનો કશો ભય જ નથી. સ્વાગથી કંટ્યાણુ જ થાય છે. સ્વાગમાર્ગ એ કંટ્યાણુનો માર્ગ છે.

भार्थना

શ્રી અરુણાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

[illegible]

4. 24 147, 2458-2460 1-10 24 2458-2460 24 2458-2460 24

તો તપ પામ્યું છે અને જેમનામાં સાક્ષાત્ જ્ઞાન પ્રગટ્યા પામ્યું છે તેમને અરદનાથ કહીએ છીએ. ત્રિભુવનનાથની ઉપાસના કરવાથી એ તાપ થશે કે, આત્મામાં અરદનાથ ભગવાન જેવી જે શક્તિ રહેલી છે અને જેના ઉપર કર્મોનું આવરણ આવી ગયું છે તે કર્માવરણ દૂર થઈ જશે અને આત્માની શક્તિ પ્રગટ થશે. આત્માની છુપાએલી શક્તિને પ્રગટાવવી એ જ પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવાનો ઉદ્દેશ છે. આત્મા પરમાત્મામય બને તો જ પ્રાર્થના સાચી કરી છે એમ કહી શકાય. જે આત્મા પરમાત્માની એકામતાપૂર્વક પ્રાર્થના કરે તો આત્માનું શક્તિસામર્થ્ય પ્રગટે છે અને તે શક્તિસામર્થ્યદ્વારા આત્મા પરમાત્માની સમીપ પામી પહોંચી શકે છે.

ભગવાન અરદનાથનું નૈમિત્તિક જ્ઞાન તો લય થયું છે અને તેમને સાક્ષાત્ જ્ઞાન પ્રગટ્યું છે, એટલા જ માટે અરદનાથ ભગવાન ત્રિલોકનાથ બની શક્યા છે. ભગવાન સાક્ષાત્ જ્ઞાનદ્વારા ત્રિલોકને દસ્તામલકવત્ જેવું તથા જાણી શકે છે. આત્માને જ્યાં સુધી આ સાક્ષાત્ જ્ઞાન પ્રગટતું નથી ત્યાં સુધી આત્મા અપૂર્ણ જ રહે છે, પૂર્ણ બની શકતો નથી. આત્મામાં સાક્ષાત્ જ્ઞાન પ્રગટે અને નૈમિત્તિક જ્ઞાનનો લય થાય એ માટે જ સર્વજ્ઞ, સર્વદર્શી તથા ત્રિલોકનાથ અરદનાથ ભગવાનની પ્રાર્થના કરવામાં આવે છે.

નૈમિત્તિક જ્ઞાન તથા સાક્ષાત્ જ્ઞાન કેવું હોય છે, અને બન્નેમાં શું અંતર છે એ પણ જાણવું આવશ્યક છે.

શુદ્ધિના સંકલ્પ-વિકલ્પને કારણે આત્મા ઉપર જે બિંમ્બ પડે છે તથા ઈન્દ્રિયો અને શુદ્ધિદ્વારા આત્માને જે જ્ઞાન પેદા થાય છે તે જ્ઞાન નૈમિત્તિક જ્ઞાન કહેવાય છે. આવું નૈમિત્તિક જ્ઞાન ગમે તેટલું હોય પરંતુ જે પ્રમાણે અમાપ સાગરનું પાણી ઘડામાં આવી શકતું નથી, બરાબર તે જ પ્રમાણે આ નૈમિત્તિક જ્ઞાનદ્વારા સમસ્ત વસ્તુઓનું જાણપણું થઈ શકતું નથી, પણ સાગરના એક જલબિંદુ જેટલું જ જ્ઞાન પેદા થાય છે. નૈમિત્તિક જ્ઞાન પૂર્ણ નથી એટલા માટે આવા અપૂર્ણ જ્ઞાનદ્વારા સંપૂર્ણ વસ્તુઓનું જ્ઞાન થઈ શકતું નથી. પૂર્ણ જ્ઞાન તો પૂર્ણ બનવાથી જ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. આવિયે ઉપનિષદમાં ઠીક જ કહ્યું છે:-

पूर्णस्य पूर्णमादाय पूर्णमादावशिष्यते ।

અર્થાત્-પૂર્ણ વ્યક્તિ જ પૂર્ણતાને પ્રાપ્ત કરી શકે છે, અપૂર્ણ વ્યક્તિ પૂર્ણતાને પ્રાપ્ત કરી શકતી નથી.

હવે સાક્ષાત્ જ્ઞાન કેવું હોય છે તે સંબંધમાં જણાવવાનું કે, સાક્ષાત્ જ્ઞાન અર્થાત્ પૂર્ણ જ્ઞાન પેદા થાય છે ત્યારે બધી વસ્તુઓ જોવામાં આવે છે. આ સાક્ષાત્ જ્ઞાન માટે કાર્મ પ્રકારનાં અનુમાન કે શુદ્ધિ-ઈન્દ્રિયો આદિની સહાયતાની આવશ્યકતા રહેતી નથી. આ પ્રકારનું પૂર્ણ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા માટે આપણી શુદ્ધિ તથા ઈન્દ્રિયોને પરમાત્માને સમર્પિત કરી દેવી જોઈએ. જ્યારે આત્મા સીધો અને સરળ હોય છે ત્યારે જ તે પરમાત્મા અરદનાથના સરણે જઈ શકે છે. ભગવાન અરદનાથના સરણે જતા માટે શુદ્ધિને નિશ્ચય બનાવવી આવશ્યક છે. શુદ્ધિ નિશ્ચય થયા બાદ જ ભગવદ્ ભજન ભગવત્ થઈ શકે છે.

દયા, કરુણા તથા જનમેવા આદિ ધર્મધર્મો કરવાં એ પણ પરમાત્માની સેવા કરવા બરાબર છે. જે પ્રમાણે પતિવ્રતા સ્ત્રી ધરનાં કામોને પણ પતિની સેવા માનીને કરે છે, તે

જ પ્રમાણે ભક્તજનો પણુ દયા, કરુણા આદિ ધર્મકાર્યોને પણુ પરમાત્માની સેવા જ માને છે. પરોપકારનાં જે જે કામો કરવામાં આવે છે તે બધાં કામો પરમાત્માની સમીપ જવા માટે જ કરવામાં આવે છે. સકાર્યો પણુ પરમાત્મ-પદને પ્રાપ્ત કરવાનાં સાધનો છે. પ્રત્યેક આત્માએ પરમાત્મપદની પ્રાપ્તિ થાય એવા પ્રયત્નો કરવાં જોઈએ. આત્મા પરમાત્મ-પદને કેવી રીતે પામી શકે એ વાત હવે શાસ્ત્રદ્વારા સમજાવું છું:—

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ—બોલ છત્રીસમો

શાસ્ત્ર કહે છે કે, હે આત્મા ! તારામાં જે અનંત શક્તિસામર્થ્ય રહેલું છે તેનો તું સદુપયોગ કરતો નથી એ તારી બૂઝ છે. તું તારા શક્તિસામર્થ્યને કામમાં લે. કેમકે આત્માના શક્તિસામર્થ્યને ખીણવવા માટે ત્યાગ કરવાની આવશ્યકતા રહે છે. શાસ્ત્રમાં ત્યાગ વિષે જ વિચાર ચાલી રહ્યો છે. ગૌતમ સ્વામી મહાવીર ભગવાનને કષાયના ત્યાગ વિષે પ્રશ્ન પૂછે છે કે:—

છત્રીસમો બોલ

(૩૬) કપાયપચ્ચક્વાણેણં મન્તે ! જીવે કિં જણયઈ ?

અર્થાત્—હે ભગવાન ! કષાયનો ત્યાગ કરવાથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાન મહાવીરે દરમાખ્યું છે કે:—

કપાયપચ્ચક્વાણેણં વીયરાગમાવં જણયઈ, વીયરાગ-માવપડિવન્ને વિ
ય ણં જીવે સમમુદ્દુક્ખે મવઈ ॥ ૩૬ ॥

અર્થાત્—કષાયના ત્યાગથી વીતરાગભાવ પેદા થાય છે અને વીતરાગભાવને પામેલા જીવને દુઃખ અને મુખ્ય સમાન બને છે.

કષાયના ત્યાગ વિષે વિચાર કરવામાં આવે તે પહેલાં અત્રે એ વિચારનું પ્રાપ્ત થાય છે કે, આદાર-પ્રત્યાખ્યાનની બાદ કષાય-પ્રત્યાખ્યાન વિષે શા માટે પ્રશ્ન કરવામાં આવ્યો ? આદાર પ્રત્યાખ્યાન સાથે કષાય-ત્યાગનો પારસ્પરિક શો સંબંધ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં શાસ્ત્રકારે કહે છે કે, મંભોગ-પ્રત્યાખ્યાન, ઉપદિ પ્રત્યાખ્યાન નથા આદાર-પ્રત્યાખ્યાન ત્યારે જ સફળ થાય છે કે જ્યારે કષાયનો ત્યાગ કરવામાં આવે. કષાયના ત્યાગ વિના ઉપરના બધાં ત્યાગો સફળ નીવડી શકતા નથી. મંભોગ, ઉપદિ નથા આદાર અદિના ત્યાગ પાનું કષાયનો ત્યાગ કરવા માટે જ કરવામાં આવે છે.

મંભોગનો ત્યાગ ચેતસા માટે કરવામાં આવે છે કે, મંભોગના ચેતસી કેવળને કાંઈ કંઈવાળા નથા અવગણને. પ્રસંગ આવે છે. ઉપદિના ત્યાગ ચેતસા માટે કરવામાં આવે છે કે ઉપદિ માનવચર્યા કે જે તેને અધિકારીને ચેતસા જરૂર હોય તેવા કહે છે. અને આદારનો ત્યાગ ચેતસા માટે કરવામાં આવે છે કે, અવરુદ્ધ માટે અનિષ્ટ પ્રકરણો જુદાં કર્યા પડે છે, અને અનિષ્ટ પ્રકરણો ઉપદિના પાનું એક જોડા પડે છે. આ બધી વસ્તુઓ અનિષ્ટ માટે જરૂર છે. આથી વસ્તુને તે ત્યાગ કરવે પડે છે. પરંતુ જ્યાં જ્યાં કષાયનો ત્યાગ કરવામાં આવે ત્યાં ત્યાગ કરનાર ત્યાગ કરનાર નીચે છે. અવરુદ્ધ અવરુદ્ધ ત્યાગ નીચે છે.

જે ક્યાયનો ત્યાગ ન કરવા છતાં પણ મંભોગ, ઉપદિ તથા આદાર આદિનો ત્યાગ સફળ થતો હોય તો પછી કેટલાક લોકો કુટુંબ-કુલેગને કારણે થતો ત્યાગ કરી દે છે તો શું તે લોકોને પણ સંભોગના ત્યાગી કહી શકાય? નહિ. આ જ પ્રમાણે કેટલાક લોકોની પાસે કોઈ પ્રકારની ઉપદિ પણ હોતી નથી. જેમકે વન્ય પશુઓની પાસે કોઈ પ્રકારની ઉપદિ ન હોવાને કારણે શું તેઓને ઉપદિના ત્યાગી માની શકાય? અને તેમને સાધુઓની સમાનતામાં મૂકી વંદન-નામરકાર કરી શકાય? નહિ. પશુઓ નિરૂપદિ હોવા છતાં તેમને ઉપદિના ત્યાગી એટલા માટે કહેવામાં આવતા નથી કે તેઓ જ્ઞાનપૂર્વક ઉપદિનો ત્યાગ કરતા નથી. આ જ પ્રમાણે કુટુંબ આદિ સમયમાં અનેક લોકો અન્ન વિના મૃત્યુ પામે છે. શું તેમને આદારના ત્યાગી કહી શકાય? નહિ. કારણ કે તેઓની પાસે આદાર નથી એટલે તેઓને અનિચ્છાપૂર્વક આદારનો ત્યાગ કરવો પડે છે. પરંતુ જે તેમની સામે આદાર-વસ્તુ હોય તો તેઓ સ્વેચ્છાપૂર્વક આદારનો ત્યાગ કરવા તૈયાર હોતા નથી. કહેવાનો આશય એ છે કે, સંભોગ, ઉપદિ તથા આદાર આદિનો ત્યાગ ક્યાયનો ત્યાગ કરવા માટે જ કરવામાં આવે છે. ક્યાયનો ત્યાગી બન્યા વિના સંભોગ, ઉપદિ તથા આદારનો ત્યાગ સફળ બની શકતો નથી.

ક્યાયનો ત્યાગ કરવાથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાને ફરમાવ્યું છે કે, ક્યાયનો ત્યાગ કરવાથી સંભોગ, ઉપદિ તથા આદારનો ત્યાગ સફળ થાય છે તથા જીવનમાં વીતરાગભાવના પેદા થાય છે.

ક્યાયનો ત્યાગ કરવાથી વીતરાગભાવના કેવી રીતે પેદા થાય છે એ વિષે વિચાર કરીએ તે પહેલાં ક્યાય એટલે શું અને તેનો શા માટે ત્યાગ કરવામાં આવે છે એ વિષે સર્વપ્રથમ વિચાર કરવો આવશ્યક છે.

જે સંસારની જીદિ થાય તે ક્યાય છે, અર્થાત્ રાગદ્વેષ જે કર્મબીજ છે તથા ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ કે જે સંસારજીદિનાં કારણો છે તે ક્યાય કહેવાય છે. સંસેપમાં ચિત્તની જે જીતિદ્વારા સંસારની જીદિ થાય છે તે ક્યાય કહેવાય છે. જે મલિન પરિણામોદ્વારા નરકાદિની પ્રાપ્તિ કે જીદિ થાય છે તે મલિન પરિણામો પણ ક્યાયરૂપ છે.

શાસ્ત્રકારોએ ક્યાયનું સ્વરૂપ બતાવતાં કહ્યું છે કે:—

કોદો ય માણો ય અનિચ્છાહીયા, માયા મ લોહો ય પવકુમાણા ।

અર્થાત્-પુનર્જન્મનાં જન્મજીવનને જીર્ણસિંચન કરનારા ક્રોધ, માન, માયા તથા લોભ આ ચાર ક્યાયો છે. ક્રોધ તથા માનનો નિગ્રહ કરવો મુશ્કેલ છે અને માયા તથા લોભજીતિ વધનારી છે અર્થાત્ માયા તથા લોભનો કોઈ હોબ કે મંતેષ નથી. એ તો હમેશાં વધનારા જ છે. આ ક્યાયો સંસારજીદિ કરનારા હોવાથી ત્યાગ જ છે ક્યાયની જીદિ હોવાને કારણે નરકાદિ નીચ ગર્ભમાં તથા સંસારચક્રમાં પરિગ્રમન કરવું પડે છે. ક્યાય કર્મબળનથી જીવાત્માને વિગેષ બદ કરે છે. ક્યાયને કારણે સંમંથનમાર્થો મુક્તિ મળતી નથી. નગદેવથી કર્મો બંધાય છે અને ક્યાવદ્વારા કર્મબંધન મળતું થાય કે પ્રત્યાગ્રહમાર્થો છૂટ્યા માટે, પુનર્જન્મનાં દંદામાંથી મુક્તિ મળવા માટે તથા કર્મબંધનોને તીવ્ર કરવો માટે ક્યાયનો ત્યાગ કરવો આવશ્યક છે.

કથાયતી તીવ્રતાને કારણે જ નરકાદિ નીચ ગતિમાં જવું પડે છે. નરક બીજે ક્યાંયથી આવતું નથી, પરંતુ પોતાનાં પરિણામોમાં જ નરક છે. કેટલાક લોકો દુઃખ માથે પડ્યે હાથવોય કરે છે પરંતુ જે દુઃખને કારણે હાથવોય કરવી પડે છે તે દુઃખ ક્યાંથી અને કેવી રીતે આવ્યું તેનો વિચાર કરતા નથી. દુઃખો કાંઈ બહારથી આવ્યાં નથી તેમ બહારથી આવતાં પણ નથી. એ તો પોતાનાં જ મહિન પરિણામોમાંથી બહાર નીકળ્યાં છે. મહિન પરિણામોનો ત્યાગ કરવો એ તો સંસાર ઉપર વિજ્ય પ્રાપ્ત કરવાનો માર્ગ છે અને મહિન પરિણામોને આધીન થવું એ તો સંસારને આધીન થવા બરાબર છે. એટલા માટે કથાયતો વહેલી તકે ત્યાગ કરવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. એ વાતને પ્રત્યેક વ્યક્તિએ પોતાના હૃદયમાં કોતરી રાખવી જોઈએ કે, 'કથાયને કારણે જ આપણો સ્વતંત્ર આત્મા આજે પરતંત્ર બની રહ્યો છે. આત્માને સ્વતંત્ર બનાવવો હોય તો કથાય-શત્રુ ઉપર વિજ્ય મેળવવો જોઈએ.'

જે સ્થાન અને કારણ કથાય ઉત્પન્ન કરવાનું હોય છે તેજ સ્થાન અને કારણ કથાય ઉપર વિજ્ય મેળવવાનું પણ હોય છે. આ વાતને વિશેષ સ્પષ્ટ કરવા માટે શ્રી ઉત્તરાખ્યન મૂલમાં આવેલું એક ઉદાહરણ તમને મૂંઝાણાનું છું:—

એકવાર એવો પ્રમંથ બન્યો કે, એક ક્ષત્રિયને ખીન્ન ક્ષત્રિયે જનથી મારી નાખ્યો. મૃત્યુ પામેલા ક્ષત્રિયની પત્ની તે વખતે ગર્ભવતી હતી. તે ક્ષત્રિયપત્ની મનમાં વિચારવા લાગી કે, મારા પતિમાં યોદ્ધાશક્તિ કાયરતા હતી ત્યારે જ તેમનું અકાળ મૃત્યુ થયું. ને તેઓ વીર હોત તો તેમનું મૃત્યુ અકાળે ન થાત. ક્ષત્રિયપત્નીની આ વીરભાવનાનો પ્રભાવ ગર્ભસ્થ પુત્ર ઉપર પડ્યો. આગળ જતાં આ જ ગર્ભસ્થ પુત્ર વીર ક્ષત્રિય બન્યો.

માતા પોતાના બાળકને જેવા બનાવવા માટે તેવા બનાવી શકે છે. ને માતા માટે તો બાળકને વીર પણ બનાવી શકે છે અને કાયર બનાવવા માટે તો કાયર બનાવી શકે છે. સાધારણ રીતે સિદ્ધ બાળક સિદ્ધ જ બને છે અને સુવરનું બાળક સુવર બને છે. તેઓમાં કોઈ પ્રકારનું પરિવર્તન થતું નથી પરંતુ મનુષ્યને હૃદયનુસાર વીર કે કાયર બનાવી શકાય છે.

ક્ષત્રિયપત્નીએ પોતાના બાળકને વીરોચિત શિક્ષા આપીને વીરક્ષત્રિય બનાવ્યો. ક્ષત્રિય-પુત્ર વીર હોવાને કારણે રાજાનો કૃપાપાત્ર પણ બન્યો.

એક દિવસ રાજાએ ક્ષત્રિયપુત્રની વીરતાની પરીક્ષા લેવાનો વિચાર કર્યો. રાજાએ વિચાર્યું કે શત્રુ ઉપર વિજ્ય મેળવવા માટે ક્ષત્રિયપુત્રને મોકલવાથી એક માથે બે કામોની સિદ્ધિ થશે. એક તો શત્રુ કાષ્ઠમાં આવશે અને બીજું ક્ષત્રિયપુત્રની વીરતા કેવી છે તેની પરીક્ષા પણ થઈ જશે.

આ પ્રમાણે વિચાર કરી રાજાએ ક્ષત્રિયપુત્રને પોતાના શત્રુ ઉપર વિજ્ય મેળવવા માટે સૈન્ય લઈને જતાની આજ્ઞા આપી. ક્ષત્રિયપુત્ર વીર હતો. તે સૈન્ય સહી શત્રુ ઉપર વિજ્ય મેળવવા રવાના થતા તે શત્રુ-સૈન્યને પોતાની વીરતાને પરિચય આપી પરાજિત કર્યું અને શત્રુરાજાને હારિત કરી દીધો. રાજા સમગ્ર વિજયના કીર્તિ મંડપે ક્ષત્રિયપુત્રનું પરાક્રમ જોઈ પડ્યો. જાહેરાત કરી અને સૈન્યના જનરલોને કહ્યું કે, 'શત્રુ સૈન્યને પરાજિત કરી શકનાર એક જ વીર છે. તેને સન્માન આપીને ક્ષત્રિયપુત્રને સૈન્યના રાજા તરીકે સન્માન કરવામાં આવશે. જનરલોએ પણ તેને સન્માન આપી ક્ષત્રિયપુત્રને સૈન્યના રાજા તરીકે સન્માન કરવામાં આવશે.'

તે વિચારવા લાગ્યો કે, આજે માતા મારી પરાક્રમકથા સાંભળીને જરૂર પ્રસન્ન થશે. ઘેર આવી તે ક્ષત્રિયપુત્ર સીધા માતાને પ્રણામ કરવા અને મુખાગ્રીચાંદ લેવા ગયો. પરંતુ તે માતા પાસે ગયો તો તેણે જોયું કે માતા તો રૂદ્ધ થઈને વિમુગ્ધ કરીને બેઠી છે. માતાને રૂદ્ધ તથા કુદ્ધ થયેલી જોઈને પુત્ર વિચારવા લાગ્યો કે, મારાથી એવો શો અપરાધ થયો છે કે જેને કારણે માતા આજે રૂદ્ધ તથા કુદ્ધ થયેલી છે? આજ્ઞાકલ્પા પુત્રો તો મનકાવ્યું તે માતાને કહી ગંભીરતાથી દેન, પરંતુ તે ક્ષત્રિયપુત્રને તો પહેલેથી જ વિરોચિત શિક્ષા આપવામાં આવી હતી કે:—

માતૃદેવો મય । પિતૃદેવો મય । માચાર્યદેવો મય ।

અર્થાત્—માતા દેવતુલ્ય છે, પિતા દેવતુલ્ય છે તથા આચાર્ય દેવતુલ્ય છે. એટલા માટે માતા, પિતા તથા આચાર્યની આજ્ઞાની અવગણ કરવી ન જોઈએ.

આવી સરિશિક્ષા મળવાને કારણે ક્ષત્રિયપુત્રે નમ્રતાપૂર્વક માતાને કહ્યું કે, માનુષી! મારાથી એવો શો અપરાધ થયો છે કે જેને કારણે તમે મારી ઉપર આટલા બધા કુદ્ધ થયેલા છો! મારાથી જે અપરાધ થયો હોય તે મને જણાવો કે જોથી તે અપરાધની ક્ષમા આપની પાસે ક્ષમા માંગી શકું.

માતાએ ક્ષત્રિયપુત્રને કહ્યું કે, જેનો પિતૃદન્તા શત્રુ હવિત હોય, તેણે જો બીજા શત્રુને હણ્યો તો તેથી શું થયું? ક્ષત્રિયપુત્રે આશ્ચર્યચકિત થઈ પૂછ્યું કે, શું મારા પિતાને મારનાર શત્રુ હજી સુધી હવિત છે? માતાએ ઉત્તર આપ્યો કે, હા, તે શત્રુ હજી હવિત છે. પુત્રે કહ્યું કે, જો શત્રુ હવિત છે તો અત્યારસુધી તે વાત મને શામાટે ન કહી? માતાએ કહ્યું કે, હું તારામાં પરાક્રમ કેટલું છે તેની તપાસ કરી રહી હતી. હવે મને ખાતરી થઈ છે કે, તું વીરપુત્ર છે. તું જ્યારે બીજા શત્રુને પરાસ્ત કરી શક્યો છે તો તારા પિતાને મારનાર શત્રુને પણ પરાસ્ત કરી શકીશ એવી મને ખાતરી થઈ છે. તારું ચકિતસામર્થ્ય જોયા વિના હું તને શત્રુ સાથે બાથ બીડવાનું કેવી રીતે કહી શકું?

ક્ષત્રિયપુત્ર, માતાનું કથન સાંભળી ઉત્તેજિત થઈ કહેવા લાગ્યો કે, માતાજી! હું હમણાં જ શત્રુને પરાજિત કરવા બહાર છું. મારા પિતાનું વૈર વાળ્યા વિના હું પાછો આવવાનો નથી. આ પ્રમાણે કહી તે આવતો થયો.

આ બાબત ક્ષત્રિયપુત્રના પિતાની હત્યા કરનાર ક્ષત્રિયે સાંભળ્યું કે, જેને મેં મારી નાંખ્યો છે તેનો વીર ક્ષત્રિયપુત્ર કુદ્ધ થઈને પોતાના પિતાનું વૈર વાળવા માટે મારી સાથે લડવા આવી રહ્યો છે. આ સાંભળી તે ક્ષત્રિયે વિચાર કર્યો કે ક્ષત્રિયપુત્ર વીર છે એટલા માટે હું તેને શરણે આપ્યો હતું એમાં જ મારું કલ્યાણ છે. આ પ્રમાણે વિચાર કરી તે ક્ષત્રિયપુત્રની સામે ગયો અને તેને અધીન થઈ ગયો. ક્ષત્રિયપુત્ર તે પિતૃદન્તા શત્રુને લઈને પોતાની મા પાસે આવ્યો અને માતાને કહેવા લાગ્યો કે, આ ક્ષત્રિયે જ મારા પિતાશ્રીની હત્યા કરી છે. હવે તેને પકડીને તમારી સમક્ષ લાવ્યો છું. આપ કંદો તે પ્રમાણે તેને દંડ આપું. માતાએ પુત્રને કહ્યું કે, એ શત્રુને જ પૂછી જો કે તારા અપરાધનો તને શો દંડ આપવો જોઈએ? પુત્રે શત્રુને પૂછ્યું કે, મારા પિતાના વૈરનો અલ્લો તારી પામેથી કેવી રીતે લડે? શત્રુએ જવાબ આપ્યો કે, તમે તમારા પિતાના વૈરનો અલ્લો તેવી જ રીતે મો કે જેની રીતે શરણે આવેલા માનુષ પામેથી અલ્લો લેવામાં આવે છે.

આ તો શાસ્ત્રની વાન ક્ષત્રી પરંતુ ઈતિદાસમાં પણ આના ઉદ્દેશો એવામાં તથા જાણવામાં આવે છે. ઉદ્યપુરના પૃથ્વીરાજજી તથા તેમના કાકા મુગ્ધમત્તજી આખો દિવસ તો એક બીજા સાથે મુદ્ધ બેઠતા હતા, અને માંજે બન્ને જગ્યા એક જ જગ્યાએ બેસી સાથે જોજન કરતા હતા અને ત્યારબાદ એકબીજાને લાગેનાં ધાંધા ઉપર મલમપટ્ટી આંધતા હતા. પરંતુ આજે તો લોકોનાં મન એટલાં બધાં મંદુચિત્ત તથા મલિન બની ગયાં કે સામાન્ય વાતમાં પણ કલેશ-કંકાર કરવા લાગી જાય છે.

ક્યાય જિતવાનો સરળ માર્ગ એ છે કે, વૈરીને પણ પોતાનો દિર્ઘયી માનવો. યુગુ પણ મિત્ર તરીકે આપણા ઉપર ઉપકાર કરે છે એમ માની તેના પ્રત્યે સદ્ભાવ પ્રકટ કરવો જોઈએ. જે પ્રમાણે કાર્ધ માણસ પોતાના પગમાં ખૂંચી ગયેલા કાંટાને બહાર કાઢવા માટે સુધ્ધ મોઢે છે, અથવા કાર્ધ ડૉક્ટર આપરેશન કરે છે, તો શું તમે તેમના ઉપર નારાજ થશો નહિ. ઉલટા ડૉક્ટર તમારું દિન કરે છે એમ માનો છો. જે પ્રમાણે ડૉક્ટર તમને પીકા આપવા છતાં તમારું દિન કરવાને કારણે તમે તેમને તમારા દિર્ઘયી માનો છો, તે જ પ્રમાણે તમારો વૈરી પણ તમારું દિન કરે છે એમ માનો અને તે વૈરી પ્રત્યે પણ વૈરભાવ ન રાખો તો તમે અવસ્ય ક્યાયને જીતી શકશો, અને ક્યાય ઉપર વિજય મેળવી આત્મકલ્યાણ પણ સાધી શકશો. ક્યાયને જિતવાથી શો લાભ થાય છે એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાન મહાવીરે સ્પષ્ટ જ કહ્યું છે કે, ક્યાયને જિતવાથી જીવાત્મા વીતરાગભાવને પામે છે. એટલા માટે ક્યાયને જે જેટલા પ્રમાણમાં જિતે છે તે તેટલા પ્રમાણમાં વીતરાગભાવને પામે છે. ક્યાયને વિવેકપૂર્વક જિતવામાં આવે તો જ દલ-પ્રાપ્તિ થાય છે. ક્યાયને જિતવાના બહાના નીચે જીવનમાં કાયરતા આવી ન જાય તેની સતત જાગૃતિ રાખવી જોઈએ. જે કાયર હોય છે તે ક્યાયને જીતી પણ શકતો નથી. 'કમજેર ઔર ગુસ્સા બહોત' એ લોકોક્તિ તો પ્રસિદ્ધ જ છે. શક્તિ હોવા છતાં ક્ષમા ધારણ કરવી એમાં જ વીરતા રહેલી છે. શક્તિહીન ક્ષમા કાયરતાનું રૂપ ધારણ કરે છે. એટલા જ માટે કહેવામાં આવ્યું છે કે:—દાણ દરિદ્રસ્ય સમા યસ્ય. અર્થાત્—દરિદ્રાવસ્થામાં આપવામાં આવેલા દાનની અને પ્રભુતા હોવા છતાં આપવામાં આવેલી ક્ષમાની વિશેષતા છે. અશક્તિ હોવાથી ચૂપ બેસી રહેવું એમાં ક્યાયને જિતવાપણ કાર્ધ નથી અશક્તિને કારણે ક્રોધને દાબી રાખવો અને મનમાં ને મનમાં દુર્ભાવ તથા ખોટા સંકલ્પ-વિકલ્પ કરવાં એ ક્યાયને જિતવાનો સાચો માર્ગ નથી.

જેટલાક લોકો ક્યાયને ન જીતવા છતાં એમ કહે છે કે અમેએ ક્યાયને જીતી લીધી અને એટલા માટે અમારામાં વીતરાગભાવ છે. આ પ્રમાણે જેનાગણોની પરીક્ષા કરવા માટે શાસ્ત્રમાં એક યુક્તિ બતાવવામાં આવી છે અને તે યુક્તિ એ છે કે, જેઓએ ક્યાય ઉપર વિજય મેળવ્યો હોય છે તેમને માટે સુખ તથા દુઃખ સમાન જ થઈ પડે છે. ક્યાયવિજયીનો ધર્મ બતાવતાં મૃગામાતાએ મૃગાપુત્રને કહ્યું હતું કે:—

લામાલમં સુદં દુદં જીવિયં મરણં તદ્વા ।

સમં નિન્દા-પર્સસાસુ તદ્વા માણાવમાણયો ॥ ૩૦ ૧૯

અર્થાત્—લાભ-અસાધ, સુખ-દુઃખ, જીવન-મરણ, નિન્દા-પ્રશંસા તથા માન-અપમાન વગેરેમાં જે સમભાવ રાખે છે તે જ સાચો ક્યાયવિજયી બુનિ છે

જે પ્રમાણે સાધુઓ માટે સમાનભાવ રાખવાનો ઉપદેશ આપવામાં આવ્યો છે તે જ પ્રમાણે શ્રમણોપાસકોએ પણ આ ઉપદેશને જીવનમાં ઉતારવાનો છે.

કહેવાનો આશય એ છે કે, શ્રમણોપાસકોએ પણ શ્રમણોની માફક સુખ તથા દુઃખમાં, સાલ તથા અલાભમાં તથા નિંદા અને પ્રશંસામાં સમાનભાવ-સમવૃત્તિ રાખવાનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ. સમવૃત્તિ એ તો કષાય-વિજયની ચાવી છે. સામાયિક આદિ છ આવશ્યકો પણ કષાય ઉપર વિજય મેળવવા માટે જ પ્રતિદિન કરવામાં આવે છે. તમે શ્રમણોપાસક છો અર્થાત્ સમભાવના ઉપાસક છો. એટલા માટે સમાનભાવને કેળવવાનો અભ્યાસ કરો અને કષાયને જિતવાનો પ્રયત્ન કરો. તો તેમાં તમારું કલ્યાણ જ રહેલું છે. કષાયને જિતવાથી વીતરાગભાવ પ્રગટ થાય છે. વીતરાગ માર્ગ એ જિન ભગવાનનો માર્ગ છે. જૈનનો અર્થ પણ વિજેતા થાય છે. જે રાગદ્વેષ તથા કષાય ઉપર વિજય મેળવે છે તે જ સાચો જૈન છે અને તે જ સાચો વીતરાગના માર્ગે ચાલનારો છે. નામથી જૈન છે, તો હવે કામથી જૈન બનો. જે મનુષ્યના જીવનમાં સાચું જૈનત્વ પ્રગટે છે તે પોતાના કલ્યાણયુક્ત જીવનને કલ્યાણરહિત બનાવે છે અને પછી સિદ્ધ, છુદ્ધ તથા મુક્ત થાય છે. કષાયો ઉપર વિજય મેળવવો એમાં જ સાચું જૈનત્વ રહેલું છે. પ્રત્યેક જૈનોમાં સાચું જૈનત્વ પ્રગટે તો જૈનજીવન સફળ થયા વિના રહે જ નહિ. જૈન-જીવન જીવવામાં હમેશાં કલ્યાણ જ રહેલું છે.

વ્યાખ્યાન : સંવત ૧૯૯૪ શ્રાવણ વદી ૨ શનિવાર

પ્રાર્થના

મહિમ જિન બાસ પ્રસન્નચારી, 'કુ'બ' પિતા 'પરભાવતિ' મૈયા;
તિનકી કુમારી, મહિમ જિન બાસ પ્રસન્નચારી.

-વિનયચંદ્ર જીવદ દોષીદસ

શ્રી મહિનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

જો કે પ્રત્યેક તીર્થંકરની પ્રાર્થના જિન જિન કહીએમાં કરવામાં આવી છે પરંતુ એ બધી કહીએમાં કહેવામાં આવેલી વાત તો એક જ છે. જે પ્રમાણે કેમકે માગનાં મનુષ્યોએ જિન જિન દોવા છતાં એ મનુષ્યોએને એક સત્ત્વમાં રાખનાર તથા માગનાં અખંડ રાખનાર તો મનુષ્યોની વચ્ચે મેલો દોરો જ છે, તે જ પ્રમાણે પ્રાર્થનાની કહીએ જસે જિન જિન દોવા છતાં તે કહીએમાં મેલો જ વ તો એક જ છે. એટલા માટે આપણે કહીએની જિનતા ઉપર વિચરે ન છતાં પ્રાર્થનાનો ઉદ્દેશ છે તે વિશે જ વિચાર કરવો જોઈએ.

જીવન મરિયન થઈને પ્રાર્થનામાં કહેવામાં આવે છે કે, તેમણે જ મનુષ્યોને સુખોદ્ય બાંધી સન્માન્યે સંસારા દત્ત. જો કે જીવન તે જ રંગમાં જીવે કલ્યાણ કરવા માટે જન્મ્યા ન હતા, પરંતુ જન્મજીવેલું કલ્યાણ કરવા માટે જન્મે જન્મ સંસ્કાર કરી તીર્થંકર.

પરંતુ વસ્તુના તાત્ત્વ ને જ્ઞાપિર તારી શકે છે કે નહીં અમીપમાં રહેતો નથી ને વસ્તુનો વસ્તુ તાત્ત્વ નથી. ઉદાહરણ તરીકે પરીવાર જે કે વસ્તુના જોડે રહે છે પરંતુ પરીવારના કાંઈ વસ્તુના કામમાં આવતી નથી. પરીવારનો તરબોળ બધા લોકો કરી શકે છે. પરંતુ પરીવારનો વસ્તુ તાત્ત્વ તો તે જ જ્ઞાપિર છે કે જે પરીવારને પોતાની પાસે રાખે છે અથવા પરીવારની અમીપ જાય છે. આ જ પ્રમાણે ભગવાન મહિમાવાળો જન્મ બધાં જન્મજન્મોના કલ્યાણ માટે થયો હતો, છતાં તે જ શબ્દો નેમની અમીપમાં દેવાથી અર્થપ્રથમ નેમનું કલ્યાણ થયું. ભગવાને તે જ શબ્દો જોતો આત્મોદાર કરી જન્મજન્મોને કલ્યાણનો માર્ગ બતાવી દીધો છે અને પ્રત્યેક જન્મે કલ્યાણના માર્ગે જ આત્માની ધેરણા આપી છે. એ કલ્યાણમાર્ગ કયો છે તે જાન હવે શાસ્ત્રદ્વારા સમજાવું છું:—

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ-બોલ સાડનીસમે

જીવાત્માનો ગુણવિકાસ ક્રમશઃ થતો દેવાને કારણે શાસ્ત્રનું વર્ણન પણ ક્રમશઃ કરવામાં આવે છે. ત્યારે આત્મા પોતાનો ગુણવિકાસ કરી તેરમા ગુણુધાન સુધી પહોંચી જાય છે, ત્યારે આત્મામાં કયાયભાવ તો રહેતો નથી પરંતુ યોગ તો રહે છે. દર્શાવણિકા ક્રિયા તેરમા ગુણુધાનમાં પણ હોય છે. જે કે આ ક્રિયા અદ્વય દેાય છે. એટલે હવે જે યોગ તેરમા ગુણુધાનમાં પણ રહે છે તે યોગ શું છે? અને તે યોગનો ત્યાગ કરવાથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે? એ વિષે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર ભગવાનને પ્રશ્ન પૂછે છે કે:—

સાકેત્રીશમે બોલ

(૩૭) જોગપચ્ચક્ષાણેણં મન્તે જીવે કિં જંયયદ્?

અર્થાત્—હે ભગવાન! યોગ (મન, વચન તથા ક્રિયાના વ્યાપાર) નો ત્યાગ કરવાથી જીવને શો લાભ થાય છે ?

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાને ફરમાવ્યું છે કે:—

જોગપચ્ચક્ષાણેણં અજોગત્તે જંયયદ્, અજોગી જં

જીવે નવં કમ્મં ન વન્ધદ્, પુલ્લવદ્દં નિજ્જરેદ્ ॥ ૩૭ ॥

અર્થાત્—યોગનો ત્યાગ કરવાથી જીવ અજોગી (મન, વચન તથા ક્રિયાના વ્યાપારથી રહિત) થાય છે અને તેજો અજોગી જીવ અરેખર કર્મ બાંધને નથી અને પૂર્વ બાંધનું હોય તેને સર્વથા દૂર કરે છે.

આ સારગર્ભિત અર્થ વિષે વિચાર કરીએ તે પહેલાં જીવ અને કર્મનો શો મંબધ જો અને એ મંબધનો વિચાર કરી જીવ કર્મરહિત કેવીરીને થઈ શકે છે એ વિષે સર્વપ્રથમ વિચાર કરવો આવશ્યક છે; કારણ કે કર્મબંધનુ પ્રધાન કારણ યોગ છે.

કેટલાક લોકો કહે છે કે, ત્યારે જીવ અને કર્મનો મંબધ અનાદિકાળથી છે નો પણ જીવ કર્મબંધનથી વિમુક્ત કેવીરીને થઈ શકે? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, કર્મો અનાદિથી નથી, પરંતુ તે કર્મો બદલાતાં જતાં હોવા છતાં કર્મોના ધર્મ વરિક પ્રવૃત્તિ અનાદિથી

જેનામાં શરૂઆતે કારણે અમળતા રહે છે અને જેનામાં રહેતીજીવી પ્રધાનતા રહે છે તેનામાં સિદ્ધિપ્રાપ્તિ હોય છે,

જે ઉપરથી તો શાન્ત જગ્યાએ છે પરંતુ વાસ્તવમાં શાન્ત નથી તે મુદ છે. આ પ્રમાણે જેનામાં આલસ્ય, નિદ્રા આદિની તથા તમોગુણની પ્રધાનતા રહે છે તેનામાં મુદ્દાવૃત્તિ હોય છે.

જે અવસ્થામાં સત્ત્વગુણનો પ્રકાશ તો હોય, પરંતુ તે પ્રકાશ ઉપર રહેતીજીવી તથા તમોગુણની હાવા તારતાર આવતી હોય તે વિશિષ્ટાવસ્થા છે.

આ પ્રમાણેની સિદ્ધિપ્રાપ્તિ, મુદ્દાવૃત્તિ તથા વિશિષ્ટાવૃત્તિ આ ત્રણ વૃત્તિઓ દ્વારા આત્માનો વિકાસ થતો નથી. આત્માનો વિકાસ કરવા માટે તો આત્માએ એકાગ્રવૃત્તિ તથા નિરોધવૃત્તિને કેળવવાની જરૂર રહે છે.

એકાગ્રવૃત્તિ કેવી હોય છે એને માટે દીપકનું ઉદાહરણ આપવામાં આવે છે. નિશ્ચય દીપકની શિખા સ્થિર હોવાને કારણે ટકમગની જાળાતી નથી. પરંતુ તે શિખા પ્રકાશની દૃષ્ટિએ સ્થિર દેખાય છે, પણ પુદ્ગલની દૃષ્ટિએ તો તે અસ્થિર છે. અને તે શિખાનાં પરમાણુઓ દશેશાં બદલતાં રહે છે. દીપકમાં રહેલું તેજ બળી જાય છે એ જ શિખા બદલતી રહે છે એ વાતનું પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ છે. ઝાતીજનો કહે છે કે, એકાગ્રાવસ્થામાં શિખાની માફક સ્થિરતા જાળાય છે, પરંતુ વાસ્તવમાં તે અવસ્થામાં પણ થોડી ચંચલતા હોય જ છે. એકાગ્રાવસ્થામાં જે થોડીધણી ચંચલતા રહે છે તે ચંચલતા નિરોધવૃત્તિથી જ દૂર થઈ શકે છે. નિરોધવૃત્તિમાં સમાધિભાવ રહે છે. આ પ્રમાણે એકાગ્રવૃત્તિ તથા નિરોધવૃત્તિ આત્માને નિશ્ચય બનાવે છે, અને તે બે વૃત્તિઓ દ્વારા મન, વચન તથા કાયાનો વ્યાપાર બંધ કરવામાં આવે છે ત્યારે જ આત્મા સમાધિભાવને પામી શકે છે.

તેરમા ગુણુસ્થાન સુધી તો એકાગ્રવૃત્તિ રહે છે. પાંચમી નિરુદ્ધાવસ્થા અથવા નિરોધવૃત્તિ ચોરમા ગુણુસ્થાનમાં પહોંચ્યા બાદ આવે છે. આ વૃત્તિ થોડા વખત સુધી જ રહે છે. શ્રી ભગવતી સૂત્ર તથા ઉવવાર્ધ સૂત્રમાં ધર્મધ્યાન તથા શુદ્ધધ્યાનના નામે આ વિશે ગંભીરતા પૂર્વક વિચાર કરવામાં આવ્યો છે.

કહેવાનો આશય એ છે કે, જ્યારે આત્મા પોતાનો ગુણુવિકાસ સાધી તેરમા ગુણુસ્થાનમાંથી ચોરમા ગુણુસ્થાને પહોંચે છે તે અવસ્થામાં જો આત્મા મન, વચન તથા કાયાના યોગનો ત્યાગ કરી દે તો આત્માને શો લાભ થાય એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાને કરમાણુ કે, યોગનો ત્યાગ કરવાથી જીવાત્મા અયોગી થાય છે, અને અયોગી થવા બાદ તે પુરાણા કર્મોનો નાશ કરે છે અને નવાં કર્મોને બાંધતો નથી. આ પ્રમાણે જ્યારે આત્મા અયોગી બને છે ત્યારે ધર્માપચિકા ક્રિયા દ્વારા લાગનારા કર્મો પણ બંધ થઈ જાય છે અને ભવોપપ્રાદી ચાર કર્મો અર્થાત્ આયુકર્મ, નામકર્મ, જોત્તકર્મ તથા અન્તરાય કર્મ પણ નષ્ટ થઈ જાય છે, અને કિંચિત્ આ ભવોપપ્રાદી ચાર કર્મો નષ્ટ થતાં જ આત્મા સિદ્ધ, ભુદ્ધ તથા મુક્ત થઈ જાય છે.

આ તો યોગનિરોધ અથવા યોગનો ત્યાગ કરવાથી શો લાભ થાય છે એ વિશે વાન થઈ. પરંતુ આ ઉપરથી આપણે શું કરવું જોઈએ તે વિશે પણ વિચાર કરવો આવસ્યક છે. યોગનો નિરોધ કરવાની શક્તિ ન હોયતો સિદ્ધિપ્રાપ્તિ, મુદ્દાવૃત્તિ તથા વિશિષ્ટાવૃત્તિને તો દૂર કરવાનો કમઃ અભ્યાસ કરવો જોઈએ.

કેટલાક લોકો વિદ્યાર્થીવર્યામાં પણ આનંદ માને છે, અને નાટક-સીનેમા જોઈને પોતાના જીવનને ધન્ય માને છે. પરંતુ જ્ઞાનીજનો કહે છે કે, નાટકચેટકમાં વાર્તાવિક આનંદ નથી. એ તો વિદ્યાર્થીવર્યા છે. કેટલાક લણેલા-ગણેલા લોકો પણ વિદ્યાર્થીવર્યામાં જ મશગૂલ રહે છે અને ધનાદિ ક્રમાવવામાં પોતાના ધર્મકર્મને પણ બૂલી ન્બય છે. જો લણેલા માણસો પણ આત્મધર્મને ન સમજે તો તેમનું લણતર શા કામમાં આવવાનું? સાચી વિદ્યા તો તે જ છે કે જેનાં દ્વારા મનુષ્ય બંધનથી મુક્ત થાય. પરાધીનતાના બંધનમાંથી જે મુક્ત કરે તે જ વિદ્યા છે. શિક્ષાનું સાચું ફળ તો આત્માને ઉત્તત બનાવવામાં તથા એકાગ્રતા અને નિરુદ્ધાવસ્થાને પ્રાપ્ત કરવામાં રહેલું છે. જો અંચળ ચિત્તો નિરોધ કરવામાં શિક્ષાનો સદુપયોગ કરવામાં આવે તો તો ઠીક છે નહિ તો પછી શિક્ષાનો અર્થ પણ કાંઈ સરતો નથી.

મનુષ્ય તથા પશુ વચ્ચેનું અંતર તો સ્પષ્ટ જોવામાં આવે છે પરંતુ કોઈવાર મનુષ્ય પશુથી પણ વધારે પતિત બની જાય છે. જો કોઈ મનુષ્ય કેવળ ખાવા-પીવામાં જ રમ્યો-પમ્યો રહે અને ધર્મકાર્ય જરાપણ ન કરે તો તે મનુષ્ય પશુથી પણ વધારે પતિત છે એમ કહી શકાય.

કેટલાક લોકો એમ કહે છે કે, અમે મિષ્ટ તથા વિશિષ્ટ ભોજન કરીએ છીએ એ કારણે અમે મનુષ્ય છીએ! આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં એજ જણાવવાનું કે, પશુ પણ ભોજન તો કરે છે પરંતુ તેમનામાં સારા-નરસાનો વિવેક હોતો નથી. મનુષ્યસમાજમાં વિવેકજ્ઞાન હોવાને કારણે જ તે પશુઓ તથા પક્ષીઓથી અડિયાતો છે. મનુષ્યો મિષ્ટ તથા વિશિષ્ટ ભોજન કરીને કુલાય છે, પરંતુ જે ભોજન કરીને તેઓ કુલાય છે તે ભોજનને નિર્મોલ્ય કરવાનું વિદ્યાન તેમનામાં નથી. મધમાખીઓમાં મધ પેદા કરવાનું જે વિદ્યાન છે તે વિદ્યાન મનુષ્યોમાં નથી. મધમાખીઓ પ્રત્યેક કુલમાંથી સુગંધી રસ લઈને જેનું મધ તૈયાર કરે છે તેનું મધ શું કાંઈ મનુષ્ય તૈયાર કરી શકે એમ છે? મધ-માખીઓ મધને બનાવવાનું પણ જાણે છે અને મધનો ગ્રંથક કેવી રીતે કરવો તે પણ જાણે છે. સર્વ પ્રથમ તો મધમાખીઓ મધપૂડો બનાવે છે અને તે મધપૂડામાં સમાન ખાનાં બનાવી તેમાં થોડું મીઠું લગાવે છે અને તેમાં મધ ભરે છે. મધમાખીઓમાં આ જે કલા છે તે કલા મનુષ્યના વિદ્યાનને પણ શરમાવે એવી છે. મધમાખીઓ કુશળ કારીગરની માફક મધપૂડો બનાવવામાં કલાનો ઉપયોગ કરે છે અને પોતાની કુશળ કારીગરીનો પરિચય આપે છે. વળી મધમાખીઓ સંપૂર્ણક કામ કરે છે. તેમની કાર્યવ્યવસ્થા પણ બહુ સુંદર હોય છે. મધમાખીઓની એકતા, સુઘડતા કાર્યવ્યવસ્થા, લઘુમયતા આદિ ગુણો માનવસમાજને મધમાખીઓ પાસેથી શીખવાનાં છે.

કહેવાનો આશય એ છે કે, મનુષ્યે પ્રત્યેક કામ વિવેકપૂર્વક કરવું જોઈએ. જે મનુષ્યો વિવેકજ્ઞાનને કામમાં ન લેતાં કેવળ ખાવા-પીવામાં, નાટક-ચેટક જોવામાં તથા સાંસારિક સુખો માણવામાં જ પોતાના જીવનની દૃષ્ટિ સમજે છે તે મનુષ્યો તથા પશુઓમાં કશું અંતર નથી. મનુષ્યો તથા પશુઓમાં ધર્મને કાળે તથા વિવેકજ્ઞાનને કારણે જ અંતર રહેલું છે. જો મનુષ્યોમાં વિવેકજ્ઞાન ન હોય અને ધર્મકૃદિ ન હોય તો તેમનામાં તથા પશુઓમાં કાંઈ અંતર નથી. વિવેકહીન મનુષ્ય કદાચ તો મધમાખીઓ સુર છે.

વિવેકદીન મનુષ્ય કરતાં તો ઉત્તમગીત મનુષ્યોના અનેકરૂપી સરી છે. મનુષ્યોના ઉત્તમગીત જીવનમાંથી એક શિષ્ટા તો આજીવ મરણ કરવા પામ્ય છે. આ શિષ્ટા જીવનને ઉત્તમગીત જનાવવા વિશેની છે. કશું પણ છે કે:-

માખીએ મધ લીધું, ન પાધું ન કાન લીધું;

લૂંટનારે લૂંટી લીધું છે, પામર પ્રાણી, એન તો ચેતાવું તને કે.

મધમાખીએ પરિશ્રમ કરીને મધ જનાવે છે અને તેનો મંમદ કરે છે. તે પોતે મધ ખાતી નથી તેમ કોઈને તે આપતી પણ નથી. જતાં શું તેમણે જનાવેલું મધ પાકું રહે છે ? લૂંટનારા લોકો આવે છે અને મધમાખીઓનું પરિશ્રમપૂર્વક કંઈ મધ લૂંટી જાય છે.

અનેક લોકો આનંદપૂર્વક મધ ખાય છે પરંતુ મધ ક્યાંથી આવે છે તે વિશે કશો વિચાર કરતા નથી. અને મધમાખીઓનું સંમદિન મધ લૂંટીને પોતાના શરીરને પુષ્ટ જનાવે છે. પરંતુ જે પ્રમાણે તેઓ ખીખની ચીજ લૂંટીને ખાય છે તે પ્રમાણે શું ખીખ લોકો તેમને લૂંટી નહિ જાય તેની શી ખાતરી ? કશું પણ છે કે:-

કાલ વૈતાલ દી ધાક તિલું લોક મેં, દેવ કાનવ ધરે રોલ માલે.

અર્થાત્—કરાલ કાળ બધાંના માથે લખી રહ્યો છે. એ લયકર કાળના પંજમાંથી કોઈ જટકી શકતું નથી. જ્યારે બધા લોકો કાળના મુખમાં સપડાએલા જ છે તો પછી લોકો અભિમાન શા માટે કરે છે ? અભિમાન કરવાથી આખરે પશ્ચાત્તાપ કરવાનો જ વખત આવે છે. આ વાતને લક્ષ્યમાં રાખીને અભિમાનનો ત્યાગ કરવો જોઈએ અને શરીરનો સદુપયોગ કરવો જોઈએ.

માનવજીવન અસ્થિર છે. આયુષ્ય એ જલના તરંગ સમાન ચલિત છે કવિએ કીક જ કહ્યું છે કે:-

વિદ્યુત્ લક્ષ્મી પ્રભુતા પતંગ, આયુષ્ય એ તો જલનાં તરંગ;

પુરંદરી આપ અનંગ રંગ, શું રાચીએ ત્યાં ક્ષણિક પ્રસંગ.

જીવનની આવી અસ્થિરતામાં મનુષ્ય જે અભિમાન કરે તો તે તેની મૂર્ખતા જ છે. મનુષ્ય અભિમાન કરીને વધીવાર પોતાની મૂર્ખતાનું પ્રદર્શન કરે છે માને કે, એક દેશને કોઈ સાથે પકડી લીધો છે. દેશનું આક્રમણ તો સાધના મુખના સપડાએલું છે અને આક્રમણ મોડું બહાર છે. જતાં તે દેશને મોડું ફાટીને માખીઓને પકડવા ચાલે છે ને નમે દેશને આ પ્રમાણે કરતાં જુઓ તો તેને મૂર્ખાની ઉપાધિ આપી દો છો. પરંતુ નમે પોતે કરાલ કાળના મુખમાં સપડાએલા હોવા છતાં અભિમાન કરો છો તો તે મૂર્ખતા નહિ તો ખીખનું શું છે ? મનુષ્યને વિવેકજ્ઞાન મગ્ન છે એટલા માટે તે સાગસાર, દિન દિનને વિવેક કરી શકે છે. નમે પણ તમારા વિવેકજ્ઞાનનો સદુપયોગ કરો તો તમારું કલ્યાણ જ છે.

પાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૪ શ્રાવણ વદી ૩ રવિવાર

પ્રાર્થના

શ્રી મુનિસુવત સાહબા, દીનદયાલ દેવાતણા દેવ કે;
તરણ તારણ પ્રભુ મો ભણી, ઉગ્ગવલ્લ ચિત્ત સમરુ' નિત્યમેવકે.

શ્રી મુનિ સુવત સાહબા

—શ્રી વિનયચંદ્રકૃત ચોવીસી

શ્રી મુનિસુવત ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

ઉચ્ચકોટિની પ્રાર્થનામાં આત્મા અને પરમાત્માની એકતાની જ ભાવના હોય છે. આ પ્રાર્થનામાં પણ આત્મા અને પરમાત્માની શુદ્ધ નિશ્ચયરૂપે એકતા બતાવી પરમાત્મા અને માત્મા વચ્ચે જે ભિન્નતા છે તેને દૂર કરવાનો ઉપાય બતાવવામાં આવ્યો છે. શુદ્ધ નિશ્ચયની દ્રષ્ટિએ આત્મા અને પરમાત્મા એક જ હોવા છતાં આત્મામાં એવાં દુર્ગુણો આવી શક્યાં છે કે જાણે આત્મા પરમાત્માથી સર્વથા ભિન્ન છે એવો આભાસ લાગે છે. આત્મા મનંતકાળથી પરમાત્માને બૂલી રહ્યો છે અને દુર્ગુણોને સદ્ગુણ માની અપનાવી રહ્યો છે. માની જનો જે વસ્તુને ત્યાગ્ય ગણે છે તે જ વસ્તુને અપનાવીને આત્મા અભિમાન કરે છે. જે પ્રમાણે કુતરો મોઢામાં સૂકું દાઝકું પકડીને એમ વિચારે છે કે મારો મોઢામાં કૌંઠક દારૂ છે અને તે કારણે તે અભિમાન પણ કરે છે; તે જ પ્રમાણે આત્મા પણ ત્યાગ્ય દારૂને અપનાવી અભિમાન કરે છે. આત્મા સ્વવસ્તુનો ત્યાગ કરી પરવસ્તુના પ્રલોભનમાં પડી ગયો છે. આ તેની ગંભીર બૂલ છે. આ બૂલને કારણે જ આત્મા ભવજામણ કરી રહ્યો છે. જે આત્મા પોતાની બૂલને મુધારી લેતો તેને ભવજામણ બદલ કરવું ન પડે. મક્કનજનો આ વાતને ધ્યાનમાં રાખીને પરમાત્માની પ્રાર્થના કરતાં કહે છે કે:—

‘હું અપરાધી અનાદિનો, જનમ જનમ ગુના ક્રિયા ભરપૂર કે;
દુઃકિયા પ્રાણ છ કાયના, સેવિયા પાપ અદાર કર કે.’

અર્થાત્—હે પરમાત્મા ! હું અપરાધી છું. જનમ-જનમમાં મેં અનેક પ્રકારનાં પાપકર્મો કર્યાં છે. મેં ૫૬કાય જીવોનાં પ્રાણ લપ્સ્યાં છે અને આવી જ રીતે અદાર પ્રકારનાં પાપોનું મેવન પણ કર્યું છે. આ પ્રમાણે ભગવાનનો ભક્ત તો પોતાની બૂલોને ક્ષુદ્ર કરે છે અને યજ્ઞેલી બૂલ જાવિખ્યમાં ન કાપ તે કે? અક્રિય પ્રવળ કરે છે, પરંતુ મંસારની મોહાવળમાં ફસાવેલો આત્મા યજ્ઞેલી બૂલને પણ ક્ષુદ્ર મનનો નથી. આ આત્માનું નિષ્કા અભિમાન છે. અક્રિયાનને કારણે જ આત્મા બૂલો પત્ર બને છે.

આત્મા બહે ઉપગરી દેખતો ક્રિયા કરતો ન તે ન તે. પણ એને એવું નિષ્ક્રિય બિન્દુ તે વેળે, ‘હું ક્રિયા કરતો જ નથી’ તે એવું નિષ્ક્રિય બિન્દુ ન પણ ક્રિયા છે. આ જ પ્રમાણે આત્મા બહે ઉપગરી જુદું નિષ્ક્રિય ન તે ન તે પણ ‘હું ક્ષુદ્ર નિષ્ક્રિય જ નથી’ એવું અક્રિયાન તે વેળે તે અક્રિયા ન પણ એક પ્રવળ અક્રિયા જ તે અને તે વેળે ક્રિયા જ

રે. કોઈ સદગુણીનાં સદગુણ જોઈ પ્રભાવ પામવાને બદલે તેના તરફ દેખ કરવો અને એ સદગુણોને નીચે પાકવાનો પ્રયાસ કરવો એ પણ વિચાર જ નહીં. આ બધાં આત્માનાં અપરાધો રે. ચાતુર્મા આક પ્રકારનાં મોટાનું-અગ્નિમાનનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. જ્ઞાતિમદ, કુળમદ, બળમદ, રૂપમદ, લાભમદ, તપમદ, ચતુરમદ અને શતામદ. આ આઠેય પ્રકારનાં મોટાથી-અદઃકારી પાપની પ્રગતિ થાય છે. માટે પરમાત્માની શિશુના પાત્ર બનવા માટે તથા તેમની પ્રાર્થનાની મોખ્ખતા મેળવવા માટે આ આઠેય મોટામાંથી કોઈ પણ મદ હેતુ ન જોઈએ.

આત્મા અનંતકાળથી અગ્નિમાનને કારણે જાળી જોઈને જૂલ કરી રહ્યા છે; અને જૂલ કરવાના કારણે તે સંસારની જલમૂલાગળીમાં નાટકી રત્નો છે. સંસારની જલમૂલાગળી-માંથી બહાર નીકળવા માટે જ સરળ આત્મા પરમાત્માને મંજોથીને પ્રાર્થના કરે છે કે, “હે પ્રભો ! તું જગદુદ્ધારક છે, તો મારો પણ ઉદ્ધાર કર. હે અધમોદ્ધારક ! હું અધમ છું, પાપાત્મા છું, મારા પાપ સામું ન જોતાં મારો ઉદ્ધાર કર.” સાચા અન્તઃકરણથી કરવામાં આવેલી પરમાત્મા-પ્રાર્થના કૃપા વગર રહેતી નથી. પરમાત્માના સરણે જવાથી પાપાત્મા પણ પવિત્ર બની જાય છે. જો આત્માનું કલ્યાણ કરવું હોય તો પોતાની સંપૂર્ણ શક્તિ પરમાત્માના ચરણે ધરી દેવી જોઈએ. પરમાત્માના ચરણે જવામાં જ આત્માનું શ્રેય તથા કલ્યાણ રહેલું છે. આત્માનું કલ્યાણ કેવી રીતે થાય છે એ વાત હવે જ્ઞાનદારો સંમળવું છું:—

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ-બોલ ૩૮ મો

કાલે યોગ-પ્રત્યાખ્યાન કરવાથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે એ વિષે વિચાર કરવામાં આવ્યો હતો. યોગ-પ્રત્યાખ્યાન બાદ હવે શરીર-પ્રત્યાખ્યાન વિષે વિચાર કરવામાં આવે છે. ગૌતમ સ્વામી શરીર પ્રત્યાખ્યાન વિષે ભગવાન મહાવીરને પ્રશ્ન પૂછે છે કે—

આકત્રીશમે બોલ

(૩૮) સરીપચ્ચક્ષણેણં મન્તે ! જીવે કિં જળયઈ ?

અર્થાત—હે ભગવાન ! શરીરના પ્રત્યાખ્યાન (ત્યાગ)થી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાને કરમાવ્યું કે:—

સરીપચ્ચક્ષણેણં સિદ્ધાતિસયગુણકિત્તણં નિવ્વસેઈ,

સિદ્ધાતિસયગુણસંપન્ને ય ણં જીવે લોગગ્ગમુવગ્ગ પરમ મુદ્દી મવઈ ॥૩૮॥

અર્થાત—શરીરના પ્રત્યાખ્યાન (ત્યાગ)થી જીવાત્મા સિદ્ધના અનિશય (ઉચ્ચ) ગુણભાવને પામે છે, અને સિદ્ધના અનિશય ગુણથી સંપન્ન થઈ તે જીવાત્મા લોકના અમ-ભાગમાં જઈ પરમ સુખ પામે છે અર્થાત સિદ્ધ (મર્ત્ય કર્મથી મુક્ત) થાય છે

અત્રે એક પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થઈ શકે છે કે, જ્યારે યોગના પ્રત્યાખ્યાન વિષે વિચાર કરવામાં આવ્યો ત્યારે એ વાન સ્પષ્ટ રીતે જનાવવામાં આવી છે કે, યોગમાં મન, વચન તથા કાયા એ ત્રણેયનો સમાવેશ થાય છે, તો પછી અત્રે શરીરના પ્રત્યાખ્યાન વિષે જુદો

પ્રથમ શા માટે કરવામાં આવ્યો ? આ વિચારણીય પ્રશ્નનો સ્પષ્ટ ઉત્તર તો કોઈ મહાપુરુષ જ આપી શકે, છતાં હું મારી અલ્પ બુદ્ધિ અનુસાર આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવાનો પ્રયત્ન કરું છું. મારી સમજમાં તો જ્ઞાનીજનોએ શરીર અને કાયામાં અંતર જોયું હોય તેમ જણાય છે. આ વાતનું પ્રમાણ એ છે કે, સાસ્ત્રમાં ન્યાં દશ પ્રાણુનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે ત્યાં ઇન્દ્રિયજનપ્રાણુને તથા કાયજનને પણ એક પ્રાણુ તરીકે માનવામાં આવેલ છે. પરંતુ ન્યારે કાયજનને પ્રાણુ કહેવામાં આવેલ છે ત્યારે ઇન્દ્રિયજનને પણ પ્રાણુ તરીકે ગણવાની શી આવશ્યકતા હતી ? કાયજનની તથા ઇન્દ્રિયજનની જુદા જુદા પ્રાણુ તરીકે ગણના કરવામાં આવી છે એ ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે, જ્ઞાનીજનોએ ઇન્દ્રિયજનમાં તથા કાયજનમાં જરૂર કોઈ અંતર જોયું તથા જાણ્યું છે.

ઈન્દ્રિયો એ પ્રકારની છે. દ્રવ્યેન્દ્રિય અને ભાવેન્દ્રિય. દ્રવ્યેન્દ્રિય હોવા છતાં જો ભાવેન્દ્રિય ન હોય તો દ્રવ્યેન્દ્રિય નિરર્થક નીવડે છે. આ પ્રમાણે જ્ઞાનીજનોએ ઇન્દ્રિયોમાં તથા કાયામાં ભિન્નતા જોઈ છે અને તે કારણે જ બન્નેને જુદા જુદા પ્રાણુ તરીકે ગણવામાં આવેલ છે. આ જ પ્રમાણે જ્ઞાનીઓએ શરીર તથા કાયામાં પણ અંતર જોયું છે, અને તે કારણે જ યોગ-પ્રત્યાખ્યાનની સાથે જ શરીર-પ્રત્યાખ્યાન વિશે જુદો પ્રશ્ન કર્યો છે.

અગ્રે હવે એ જોવાનું છે કે, જ્ઞાનીજનો ઇન્દ્રિયદમન કરવાનું કહે છે તેનો શો અર્થ છે ? ઇન્દ્રિયદમન કરવું એટલે શું ઇન્દ્રિયોને નષ્ટ કરી દેવી ? જ્ઞાનીઓ ઇન્દ્રિયદમન કરે એટલે ઇન્દ્રિયોને નષ્ટ કરી નાંખે એમ કહેવા નથી, પરંતુ ઇન્દ્રિયોને કુપ્રવૃત્તિમાંથી પૃથક્ કરી સત્પ્રવૃત્તિમાં નિયોજિત કરવાનું કહે છે. જે પ્રમાણે ધોડાનું દમન કરવા માટે કહેવામાં આવે તો તેનો અર્થ એ નથી કે ધોડાનાં પગ કાપી નાંખવા, પરંતુ ધોડો ખરાબ ચાલ ન ચાલે એવી રીતે તેને કેળવવો એવો તેનો અર્થ થાય છે. આ જ પ્રમાણે ઇન્દ્રિયદમન કરવાનો અર્થ પણ ઇન્દ્રિયોના નાશ કરવો એવો નહિ પણ ઇન્દ્રિયોને ખરાબ માર્ગે જતી અટકાવી સત્પ્રવૃત્તિમાં નિયોજિત કરવી એવો થાય છે.

કહેવાનો આશય એ છે કે, શરીર તથા કાયામાં જ્ઞાનીઓએ ધોડું અંતર જોયું છે અને તે કારણે જ યોગ-પ્રત્યાખ્યાનના અશ્વ પછી શરીર પ્રત્યાખ્યાન વિશે પ્રશ્ન પૂછ્યો છે. શરીરની વ્યાખ્યા કરતાં કહેવામાં આવ્યું છે કે, લીલેને દિન દિનિ અર્થાત્-જે પ્રતિજ્ઞા શીર્ષ થતું જાય છે તે શરીર છે. પ્રતિજ્ઞાનું બદલના રહેવું એ શરીરનો સ્વભાવ છે. આજના વૈજ્ઞાનિકો પણ કહે છે કે, જ્યારે વર્ષમાં શરીરનાં સમગ્ર પરમાણુઓ બદલી જાય છે. આજના વૈજ્ઞાનિકો તો બીજા વર્ષમાં શરીરના પરમાણુઓ બદલી જવાનું કહે છે, પરંતુ જ્ઞાનીજનો તો શરીરનાં પરમાણુઓ પ્રતિજ્ઞા બદલના રહે તે એમ કહે છે. શરીરનું પરિવર્તન પણ અનુકૂળ અને પ્રતિજ્ઞા એમ બે પ્રકારે થાય છે. ઉદાહરણ તરીકે એક જ પ્રકારનું જોજન હોય તો તે અનુકૂળ છે, એવું છે તે કે જેકે જરૂર પ્રતિજ્ઞાનું પણ અર્થ છે. જો જોજન કરનાર સંધ્યાના સંજવેળાએ જોજન કરીને અનુકૂળ થતું આવે છે, તો તે તે જોજન કરીને પ્રતિજ્ઞાનું બદલે છે, એવું પ્રતિજ્ઞાનું પણ અર્થ છે. એક અનુકૂળીનું દમન છે કે, જુઓને કાંઈ સહે સહે એમ જોજન કરનાર કરી કે જોજના પ્રકારના સહે એવું જોજન કરીને પ્રતિજ્ઞાનું બદલે છે. એવું જોજન કરનાર કરી કે જોજના પ્રકારના સહે એવું જોજન કરીને પ્રતિજ્ઞાનું બદલે છે.

પદેસાં કુટુ-કમ્પન્ થનું રનું, પન્ન વિજ્ઞાનદારા નેમાં ગોષ્ઠન કરવામાં આવ્યું ત્યારે આજે કમ્પન્
સાક પન્ન મિટ બની ગયું. જેમ પન્ન ગાજે દોકે મોઝમમાં મલે છે તેનું થું કારણ છે ?
તેનું કારણ કેવળ વિજ્ઞાન-સુધાર જ છે. માત્ર એટલું રૂંપ કહે છે કે, પ્રત્યેક વસ્તુનો ઉપક્રમ
માવ છે. ઉપક્રમ બે પ્રકારે માવ છે. એક નો વસ્તુનો પરિક્રમ અર્થાત્ સુધાર અને બીજું
વસ્તુવિનાશ. આ બન્ને પ્રકારનો ઉપક્રમ દ્વિપદ, અનુપપદ તથા અપદ-આ ત્રણેયનો થાય છે.
જ્યાં અપદ છે એટલા માટે તેનો પન્ન ઉપક્રમ થાય છે.

આજે ભારતવર્ષમાં વસ્તુ-વિનાશની તરફ જોટલુ લક્ષ્ય આપવામાં આવે છે તેટલું
લક્ષ્ય વસ્તુના પરિક્રમ ઉપર આપવામાં આવતું નથી. આથી વિપરીત પરદેશના લોકો
વિજ્ઞાનદારા વસ્તુનો પરિક્રમ-સુધાર કરનાર રહે છે. સાંભળ્યું છે કે, અમેરિકામાં લઈ
જવામાં આવેલી ભારતની માવ પ્રતિદિન ૧૬૦ રતન દુધ આવે છે. ભારતમાં ભારતીય
માવ જ આટલું દુધ શા માટે આપતી નથી ? આનું પ્રધાન કારણ એ જ છે કે, ભારતના
લોકોનું લક્ષ્ય વસ્તુના પરિક્રમ કરવા તરફ ગયું નથી આજે વિદેશોએ જે વૈજ્ઞાનિક ઉત્તરિ
કરી છે તેનું પ્રધાન કારણ તે લોકોનું વસ્તુના પરિક્રમ કરવા તરફ લક્ષ્ય જ છે ભારતીયો
પન્ન બે વસ્તુનો પરિક્રમ વૈજ્ઞાનિક બને કરે તો ભારત પન્ન ઉત્તર બની શકે એમ છે

કહેવાનો આશય એ છે કે, અન્ય વસ્તુઓની માફક કર્મનો પન્ન ઉપક્રમ થઈ શકે છે.
બે કર્મનો ઉપક્રમ થઈ શકતો જ ન હોત તો કાર્મ મોક્ષે પન્ન જઈ શકત નહિ. કર્મોને
નષ્ટ કરી શકાય છે અને એટલા જ માટે ભગવાને કહ્યું છે કે, ચૌદમા ગુણસ્થાને પહોંચીને
આત્મા અશરીરી બની સિદ્ધ, શુદ્ધ તથા મુક્ત થાય છે

કેટલાક લોકો એમ કહે છે કે, આત્મા સિદ્ધ થયા બાદ મન્યવસ્થાને પામે છે, અર્થાત્
સિદ્ધ થયા બાદ આત્મા સિદ્ધગતિમાં શૂન્ય જેવો થઈ જાય છે પરંતુ આ વાત બ્રામક તથા
બ્રહ્મભરણી છે. સિદ્ધ થયા બાદ તો આત્મા પૂર્ણ જ્ઞાની બની જાય છે અને ઈન્દ્રિય, શરીર
આદિ ન હોવા છતાં તે સિદ્ધ થઈને રહે છે. સિદ્ધનું સ્વરૂપ કેવું હોય છે એને માટે શ્રી
આચાર્ય સૂત્રમાં કહ્યું છે કે:—

સે ન દીદે, ન દ્રસ્તે, ન ઘટે, ન તંસે, ન ચડરંસે, ન પરિમંડલે, ન કણ્ઠે, ન નીલે,
ન લોહિય, ન હલિદે, ન સુકિલે, ન સુરભિગંધે, ન દુરભિગંધે, ન તિસે, ન કણ્ઠે,
ન ફલાપ, ન અંબિલે, ન મહુરે, ન કક્કલદે, ન મડવ, ન ગરુવ, ન લહુવ, ન
સોવ, ન ઉળ્લે, ન લુક્લે, ન કાઝ, ન રહે. ન સંગે, ન દત્તી, ન પુરિસે, ન અપ્રદા
પરિષે સત્તે । ડયમા ન વિજ્ઞદ્ અહ્વી સત્તા અપથસ્સ પય નત્થિ ।

અર્થાત્—“ તે લાંબો નથી, ટુકો નથી, ગોળ નથી, ત્રાંબો નથી, ચોક્કસ નથી, મડગાકા
નથી, કાંજો નથી, લીંબો નથી, રાનો નથી, પીંજો નથી, પોંજો નથી, મુનથી નથી, દુનથી
નથી, તીંજો નથી, કંચા નથી, કસાવલો નથી, ખાટો નથી, મચુર નથી,
ખુરદગો નથી, કામળ નથી, ભારે નથી, દડકો નથી, કડો નથી, ઉંના નથી, લૂંના નથી,
ચોપડિયો નથી, રૂંસ નથી, ચીકળો નથી, સ્ત્રી નથી, પુરુષ નથી, નપુમ્બક પન્ન નથી તે
જ્ઞાતા છે, વિજ્ઞાતા છે, તેને કશી ઉપમા નથી. તે અર્થી સત્તા છે, તે અપ્રદાનીય દેવ થી
તેને કશી ઉપમા નથી.”

સાગરમાં ગોમાં ખાઓ એ તો એ પર્મનીકાનો આશ્રય લો તો તમે પણ કાષ્ટ દિવસે ગંસારસાગરને તરી જશો.

ગીતામાં કુરુશેત્ર અને પર્મશેત્ર વિશે ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે. ગીતાનું રહસ્ય ગંભીર છે. કુરુશેત્રનો સામાન્ય અર્થ ખરાબ ગ્હાન થાય છે. અર્થાત્ આ શરીર મગ્નમૂર્તી ભરેલું દોવાને કારણે કુરુશેત્ર છે. આ કુરુશેત્રને પર્મશેત્ર બનાવવું જોઈએ, અર્થાત્ શરીરનો ઉપયોગ આત્માનો ઉદ્ધાર કરવામાં કરવો જોઈએ. આ કુરુશેત્રને પર્મશેત્ર બનાવવા માટે હશેશાં યુદ્ધ કરવું પડે છે. કામ, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, મોહ, આદિ યત્નથી સાથે આત્માએ હશેશાં યુદ્ધ કરવું પડે છે, જે શરીરનો મુક્તિ નથી તે આધ્યાત્મિક થોડો આ કુરુશેત્રમાં કેવાં આત્મિક સાધનોદ્વારા જીવનસંગ્રામ ખેડે છે તેને માટે શ્રી ઉત્તરાધ્યયનમૂર્તના નવમા અધ્યયનમાં કહ્યું છે કે:—

સત્ત્વં નગરં કિચ્ચા, તપસ્વરમગ્ગલં ।
 ઘન્ટી નિઝળપાગારં, તિગુત્તં દુષ્પદંસવં ॥
 ધનું પરકમં કિચ્ચા, જીવં ચ રિયં સયા ।
 ધિરં ચ કેયળં કિચ્ચા, સચ્ચેળ પલિમન્ધપ ॥
 સવનારાયજુત્તેળ, મિત્તુળ કમ્મકંચુયં ।
 સુળી ધિગયસંગામો, મેયામો પરિમુષ્ણપ ॥

—૩૦ ૧-૨૦-૨૧-૨૨

નમિ રાત્રિયે દેવેન્દ્રને જીવનસંગ્રામ કેવી રીતે ખેડવો જોઈએ તે બાબતમાં કહે છે કે:—
 શ્રદ્ધાશ્રી નગર, સંવર-સંયમશ્રી ભાગોળ, ક્ષમાશ્રી સુંદર ગદ, ત્રણ ગુપ્તિશ્રી દુર્ગ્ય કિલ્લો, પુરુષાર્થશ્રી ધનુષ્ય, ધર્માસમિતિશ્રી દોરી અને ધીરજશ્રી ભાથુ બનાવીને સત્યદ્વારા પરિમથન કરવું જોઈએ. કારણ કે, તપશ્ચર્યાશ્રી બાણોથી યુક્ત મુનિરાજ કર્મશ્રી બખતરને બેઠોને સંગ્રામમાં વિજય પામે છે અને ભવ-સંસારનાં બધનમાંથી મુક્ત થાય છે.

ઉપર વર્ણવેલાં આધ્યાત્મિક શસ્ત્રોદ્વારા જે કર્મશત્રુઓ સાથે યુદ્ધ કરવામાં આવે તો આધ્યાત્મિક શસ્ત્રો આગળ પાશવિક શસ્ત્રો નિષ્કૂળ નીવડે તેમાં કંઈ સક નથી આધ્યાત્મિક શક્તિ આગળ પાશવિક શક્તિ હમેશાં પરાસ્ત પામે છે. આધ્યાત્મિક શક્તિ એ દૈવી સપદા છે અને પાશવિક શક્તિ એ દાનવી સપદા છે. દૈત્યો હમેશાં દેવો આગળ પરાસ્ત થયા છે એવું જે પૌરાણિક કથાઓમાં સાંભળવામાં આવે છે તેનું રહસ્ય એ જ છે કે, દૈવીશક્તિ-આધ્યાત્મિક શક્તિ આગળ પાશવિક શક્તિ પરાસ્ત થાય છે. તમે પણ આધ્યાત્મિક શસ્ત્રોદ્વારા પાશવિક શસ્ત્રોનો પરાજય કરો તો તેમાં કલ્યાણ જ છે. અહિંસા, ક્ષમા, તપશ્ચર્યા આદિ આધ્યાત્મિક શસ્ત્રો છે અને ક્રોધ, માન, માયા લોભ, મોહ, મનસર આદિ પાશવિક શસ્ત્રો છે. આધ્યાત્મિક શસ્ત્રો વક્ત્રિયેવાનાં આયુષો છે અને પાશવિક શસ્ત્રો એ પાશવિક શક્તિનાં આયુષો છે. તમે પણ આધ્યાત્મિક શસ્ત્રો દ્વારામાં લઈ જીવન સંગ્રામમાં કર્મશત્રુઓની સાથે યુદ્ધ ખેડી તેમને પરાસ્ત કરો તો તેમા કલ્યાણ જ છે.

શરીર જીર્ણીર્ણ થવું દોવાને કારણે નાશવન છે અને આત્મા અજન્મજન્મ દોવાને કારણે અવિનાશી છે. આત્મા દેહી છે અને શરીર દેહ છે. આત્મા રહે: ॥ ૧૬ ॥

હે. ત્યારે તિર્થ પગ પરમાત્માના શરણે આવી શકે છે તો પછી મનુષ્ય પરમાત્માના શરણે કેમ જઈ ન શકે !

ભગવાન જીનરાગ તથા જીનદેવ છે, બધા પ્રાણીઓ ઉપર સમભાવ રાખે છે. તેમની આગળ નાના-મોટા, અશક્ત-અશક્ત, ગંધ-નીચ વગેરેનો જરૂરપૂર્ણ બેદભાવ નથી. જે પ્રમણે માતાના હૃદયમાં પોતાના સગવડ કે નિર્ગળ પુત્રોમાં એક શરણો પ્રેમભાવ દેાય છે, કેઈ પ્રકારનો બેદભાવ દેતો નથી તે પ્રમાણે પરમપિતા પરમાત્મા પણ બધા જીવો ઉપર સમભાવ રાખે છે. ત્યારે માતા પણ પોતાના પુત્રોમાં બેદભાવ રાખતી નથી તો પછી જગત્પિતા પરમાત્મા જગત્જીવો પ્રત્યે બેદભાવ રાખી જ કેમ શકે ? પરમાત્મામાં પણ બેદભાવના હોય તો પછી તેઓ જગત્પિતા બની શકે નહિ. માટે જીનરાગ પરમાત્માના શરણે નિઃશંકાય થઈને જઈને જોઈએ. હું પાપી છું, અશક્ત છું, નીચ છું એવો વિચાર કરી પરમાત્માના શરણે જે જીવો જતા નથી તે જીવો બૂઝ કરે છે. ગમે તેવા મંત્રોમાં હો તો પણ પરમાત્માના શરણે જવામાં કસ્યાજી જ છે. પરમાત્મા અશરણના શરણુ દેવાથી શરણાગતનું રક્ષણ જ કરે છે. પરમાત્માના શરણે જવામાં સ્થાન કે કાલનું પણ કાંઈ બંધન હોતુ નથી એટલા માટે ગમે તે સ્થાને તથા ગમે તે સમયે પરમાત્માના શરણે જઈ આત્મ કલ્યાણ સાધી શકાય છે. પરમાત્માના શરણે જવાથી આત્માનું કસ્યાજી કેવી રીતે સાધી શકાય છે એ વાન હવે શાસ્ત્ર દ્વારા સમજાવું છું:—

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ—બોલ ૩૯ મો

શરીર-પ્રત્યાખ્યાન વિષે કાલે વિચાર કરવામાં આવ્યો છે. આજે શરીરનો ત્યાગ કરવા માટે જીવાત્માએ પરાવક્ષ્યનનો ત્યાગ કરી સ્વાવક્ષ્યની બનવું જોઈએ તે વિષે વિચાર કરવામાં આવે છે. સ્વાવક્ષ્યની બનવા માટે અને પરાવક્ષ્યનનો ત્યાગ કરવા માટે જીવાત્માએ બીજાની સહાયતાનો ત્યાગ કરવો આવશ્યક છે. બીજાની સહાયતાનો ત્યાગ કરવાથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે ? એ વિષે ગૌતમ સ્વામી ભગવાન મહાવીરને પ્રશ્ન પૂછે છે કે—

ઓગણુચ્ચાક્ષીઋષો બોલ

(૩૯) સહાયપચ્ચક્ષાણેણં મન્તે ! જીવે કિં જળયઈ ?

અર્થાત્—હે ભગવાન ! સહાયતાનો ત્યાગ કરવાથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં મહાવીર ભગવાને ફરમાવ્યું છે કે.—

સહાયપચ્ચક્ષાણેણં પમીમાવં જળયઈ, પમીમાવધૂપ વિયળં જીવે પમગં માવેમાણે અપ્પક્કલહે અપ્પક્કસાપ અપ્પત્તુમે સંજમવહુલે સંવર વહુલે સમાદિપ યાવિ મવઈ ॥ ૩૯ ॥

અર્થાત્—સહાયના પ્રત્યાખ્યાનથી જીવાત્મા એકવચ્ચાક્ષી બને છે અને તેમના પાંચ પામેસો જીવ અપ્પક્કસાથી, અપ્પક્કલહેથી તથા અપ્પક્કસાથી થક ન જાય, મવઈ તથા મમં જાય વધુ દૃઢ થાય છે.

સદાયતો સામાન્ય અર્થ મદદ થાય છે. ત્યારે ખીજના બધ ઉપર આશ્રિત નહિ રહેવાની તથા પોતાના જ બધ ઉપર ઉઘા રહેવાની ભાવના કોઈ જીવાત્મામાં પેદા થાય છે ત્યારે તે જીવ ખીજની સદાયતાનો ત્યાગ કરી સ્વાવશ્યી બને છે. આ સૂત્રમાં પરાવલંબનનો ત્યાગ કરી સ્વાવલંબી બનવાનો બોધપાઠ આપવામાં આવ્યો છે. આ બોધપાઠ 'સાધુ કે શ્રાવક બનને માટે જ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે એમ નથી, પરંતુ આત્મકલ્યાણ આહવાર પ્રત્યેક જીવ માટે આ બોધપાઠ સમજવા યોગ્ય તથા ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે.

સાધુઓ માટે ભગવાન કહે છે કે, સાધુએ હમેશાં એજ ભાવના ભાવવી જોઈએ કે, હું મારા પોતાના બધ ઉપર જ આશ્રિત રહીશ, ખીજની સદાયતા લઇશ નહિ. સાધુઓએ આ ભાવનાને કેવળ ભાવવી જ ન જોઈએ પરંતુ શક્તિનો સંચય કરી ભાવનાને સફળ બતાવવાનો પણ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. કલ્યાણેચ્છુક સાધુઓ પોતાની શક્તિ જોઈને ખીજની સદાયતાનો ત્યાગ કરે છે અને સ્વાવલંબી બને છે. ખીજની સદાયતાનો ત્યાગ કરવાથી અને સ્વાવલંબી બનવાથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે એ વિશે ગૌતમસ્વામીએ ભગવાનને પ્રશ્ન પૂછ્યો છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાને ફરમાવ્યું છે કે, સદાયતાનો ત્યાગ કરવાથી પ્રથમ લાભ તો એકાગ્રભાવના પેદા થાય છે, અર્થાત્ મન મુક્તપ-વિકલપથી રહિત થઈ એકાગ્ર બને છે. સ્વાવલંબી બનવાથી મને અમુક માણસ સદાયના આપશે કે નહિ એવાં સંકલ્પવિકલ્પો મનમાં પેદા થતાં નથી. આ પ્રમાણે મન એકાગ્ર-અકલ્પવિકલ્પ રહિત-બનવાથી સદાયતાનો ત્યાગી પોતાને એકાગ્ર-એકોક્ષી માને છે, અને તે કારણે તે ખીજની સાથે બહુ સંપ્રાપ્ત કરે તો નથી તથા અમુક કામ કરવાનું છે અને અમુક કામ કરવાનું નથી એવી ઝંઝટમાં પડતો નથી. બદારની કોઈ પ્રકારની ઝંઝટમાં ન પડવાને કારણે સદાયત્યાગીને કોઈની સાથે ક્ષેષ-કંકાસ પણ કરવો પડતો નથી. ક્ષેષ-કંકાસ થતો ન હોવાને કારણે તેનામાં કપાયભાવ પણ પેદા થતો નથી. આ પ્રમાણે સદાયતાનો ત્યાગ કરી સ્વાવલંબી બનવાથી જીવાત્મા એકાગ્રમનવાળો, એકાગ્ર, અલ્પભાગી, અલ્પલેક્ષી, તથા અલ્પકાષી બને છે, અને સંયમ, સંવર તથા સમાધિમાં વધુ દૃઢ થાય છે. આ પ્રમાણે એક સદાયતાનો ત્યાગ કરવાથી જીવાત્માને અનેક લાભો પ્રાપ્ત થાય છે.

આ તો મુલમુત્ર વિશે વિચાર કર્યો; પરંતુ આ સૂત્રમાંથી આપને શો સાર ગ્રહણ કરવો જોઈએ તે વિશે વિચાર કરવાનું અત્રે પ્રાપ્ત થય છે.

આ મુત્રનો પ્રધાન મુર એ છે કે, સ્વાવલંબી બનો, પરાવલંબી નહિ. સ્વતંત્ર બનો, પરાવલંબી નહિ. આ જે સેડે, સ્વતંત્રતા-સ્વતંત્રતાનાં પેદા ને પાડે છે. પરંતુ સ્વતંત્ર બનવાના સારા માર્ગે ચાલવા નથી સ્વતંત્ર બનવા માટે અધિકમ સ્વાવલંબી બનવું અત્યવશ્યક છે. સ્વાવલંબી બનવા પિતા કે પતિનું દેહ કે સમગ્ર સ્વતંત્ર બની રહેતો નથી. આત્માને પણ હર્ષભયનોથી મુક્ત કરી સ્વતંત્ર બનાવવા માટે પા, પંચતન્ત્ર સદાયતાનો ત્યાગ કરી સ્વાવલંબી બનવાની જરૂર છે. જે સ્વતંત્ર સ્વાવલંબી બનતો નથી તેને કહેવું ને પડે એ પાનિને સુટે તો પડે છે.

પાને કોટલ સુખપાને વંદે પાને છે તેટલું જ સ્વતંત્રતાનાં બંધનો વંદવા પાને છે. પાને જે સુખનાં છે તે કોટલ છે તે સ્વતંત્રતાનાં સુખ પાનેનાં નથી પરંતુ

પરતંત્રતાનાં બંધનો છે. આ પરતંત્રતાનાં બંધનોને દીર્ઘ કરતા માટે તથા કર્મબદ્ધ અન્યને સ્વતંત્ર બનાવવા માટે બીજાની સદાચિન્તા ત્યાગ કરી આત્મચી જનવાની કરે છે. જેકર્મ સુખસાધનોની જેટલી જવારે સદાચિન્તા છે તેટલો જ તે પરતંત્ર બને છે. ઉદાહરણ તરીકે માનો કે, અન્યારે ક્યાં જરૂરી પડેગવા માટે રેફરેન્સ માધન છે. રેફરેન્સ આ સુધને કારણે શું તમે પગપીન થવા નથી ? શું રેફરેન્સ કાર્પ ગિવમ નમારી પ્રતીધા કરે છે ? આથી વિપરીત તમારે રેફરેન્સ પ્રતીધા કરવી પડે છે. આ રીતે રેફરેન્સ તમારા આધીનમાં નહિ પણ તમે રેફરેન્સ આધીન છો. આ જ પરાધીનતા છે. જેઓ રેફરેન્સ સદાચિન્તા ત્યાગ કરી દે છે તેઓ રેફરેન્સ પરાધીન નથી. આ જ પ્રમાણે બીજાં જે જે સુખસાધનો વધવા પામ્યાં છે તે સુખસાધનોદારા પરતંત્રતાનાં બંધનો પણ વધવા પામ્યાં છે. પરતંત્રતામાં મનની સ્થિતિ પણ કામગીરી રહે છે. સ્વતંત્ર-અવસ્થામાં જ મન એકાગ્ર રહી શકે છે. જેઓ એકાગ્રતા ઉપાસક છે તેમણે બીજાની સદાચિન્તા ત્યાગ કરવો જ જોઈએ. જે બીજાની સદાચિન્તા છે તે પરતંત્રતાને કારણે તથા પોતાની નિર્જનતાને કારણે લે છે. જો પોતાની નિર્જનતાને દૂર કરવામાં આવે તો સદાચિન્તા લીધા વિના પણ કામ આવી શકે. બીજાની જેટલી સદાચિન્તા લેવામાં આવે છે તેટલી પરતંત્રતા વધવા પામે છે અને એકાગ્રતા ઘટવા પામે છે. એકાગ્રતાને બંધ થવાથી આત્માનાં અનેક ગુણોનો નાશ થાય છે. જે પ્રમાણે કાર્પ વૃક્ષને વારંવાર ઉખેડીને બીજે ઉકાળે રોપવામાં આવે તો શું તે વૃક્ષ કૃશ-કુશલો ફાલ આપી શકશે ? નહિ એવું પ્રધાન કારણ એ છે કે, તે વૃક્ષમાં એકાગ્રતાનો ગુણ રહેવા પામ્યો નથી. પાણીવાદમાં વારંવાર બૂકપના આંચકા લાગવાથી લોકો ભયબીન બની ગયા છે અને ત્યાંની એકાગ્રતામાં બંધ થયો છે. એટલે જ્યાં આધારમાં જ ચંચલતા હોય ત્યાં આધેરમાં એકાગ્રતા કેવી રીતે રહી શકે ? જે પ્રમાણે વૃક્ષને વારંવાર ઉખાડીને રોપવાથી વૃક્ષની કૃશ-કુશલ આપવાની ગુણ-શક્તિ નષ્ટ થઈ જાય છે તે જ પ્રમાણે મનને સંકલ્પ-વિકલ્પથી વારંવાર ચંચલિત કરવાને કારણે આત્માની ગુણ-શક્તિ પણ ઘટતી જાય છે. જ્યાંસુધી મનની ચંચલતા દૂર થતી નથી ત્યાં સુધી આત્મામાં સદ્ગુણોની સ્થિરતા પણ રહેવા પામતી નથી.

કેટલાકે લોકો કહે છે કે, શાસ્ત્રમાં જે ચમત્કારોનું વર્ણન મળે છે તે ચમત્કારો આજે કેમ જોવામાં આવતાં નથી ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, શાસ્ત્રમાં જે ચમત્કારો વર્ણવવામાં આવ્યાં છે તે ચમત્કારો તો સાચાં છે, પરંતુ આપણા લોકોનાં મનની ચંચલતાને કારણે જ તે ચમત્કારો જોવામાં આવી શકતાં નથી. આજે લોકોનાં મનમાં કેવી ચંચલતા આવી ગઈ છે તેનો જરા વિચાર કરો. તમે લોકો અહીં બેઠા છો પરંતુ તમારામાનુ કોઈનું મન ક્યાં બસે છે તે કાણ કહી શકે ? મનમાં જે અધિક ચંચલતા છે તેનું પ્રધાન કારણ પાતળી સદાચિન્તા લેવામાં આવે છે તે છે.

તમે લોકો એમ સમજો છો કે, અમને રેલ્વે, નાર, ટેલીફોન, વાયુમાન અદિ વૈજનિક સુખસાધનોની સદાચિન્તા પ્રાપ્ત થયેલી છે એટલા માટે અમે સુખી છીએ પરંતુ આ બધા સુખસાધનોથી તમારા મનમાં કેટલી અને કેવી ચંચલતા વધવા પામી છે તેનો વિચાર કરો. તમે લોકો આ સુખ-સાધનો દેવાને કારણે પોતાને સુખી માને છો પરંતુ જનના તમે આ સુખ-સાધનો નથી અને જેમણે આ સાધનોની સદાચિન્તા કરેલો તેને જ સુખી માને છે.

આજે સાધુઓને પણ જમાનાની દવા પાગી છે. અને તે કારણે જ સાધુઓમાં પણ નિષ્કલ્પતા તથા નિઃસ્પૃહતા જગતને દેવતામાં આવતી નથી. મિત્રની મંચવતા દોષવાના કારણે રૂપે જમાનો જ અદર્શ મંચો છે એમ કહેવામાં આવે છે પરંતુ જમાનો કેવો અદર્શ છે એ વાતનો વિચાર કરવામાં આવતો નથી. જમાનાને દોષ આપવામાં આવે કે બીજા કોઈને દોષ આપવામાં આવે પરંતુ સાધુઓ માટે સારી વસ્તુ તો એ જ છે કે તેઓ બીજાની સદાચવાનો ત્યાગ કરે. એ વાત બીજી છે કે, કોઈ વખત સાચી વાત પણ દુષ્ટતા જાય અને ખોટી વાતને મહત્ત્વ આપવામાં આવે પરંતુ જે સાચી વાત દોષ છે તે આખરે સત્યરૂપે જ શિદ્ધ થાય છે. એટલા માટે જમાનાની ખોટી વાતને પોતાના જીવનમાં આનંદ ન આપતાં બીજાની સદાચવાનો ત્યાગ કરી પોતાના મનની મંચવતા દૂર કરી એકાગ્રતા પ્રગટ કરવી જોઈએ. જ્યાં સુધી બીજાની સદાચતા લેવાની જાણના રહ્યું છે ત્યાં સુધી મનની મંચવતા અધિક વધવા પામશે. આથી વિપરીત, સદાચતા લેવાનો જેટલો ત્યાગ કરવામાં આવશે અને જેટલા પ્રમાણમાં સ્વાચરણી રહેવામાં આવશે, તેટલા પ્રમાણમાં આત્મા પણ સ્વાધીન અને સ્વતંત્ર બનવા પામશે. ઝાનીજનો કહે છે કે, સાધનોનો જેટલો ત્યાગ કરવામાં આવશે તેટલો ત્યાગ સફળ થવા વિના નહિ રહે. સુખ સાધનોનો ત્યાગ કરવાથી બધો દીલાં થશે અને જીવનમાં નિઃસ્પૃહતા આવશે. આથી વિરુદ્ધ જેટલા સુખ-સાધનો વધારવામાં આવશે તેટલા પ્રમાણમાં બંધનો મજબૂત બંધાશે અને પરિણામે જીવનમાં પરતબરતાનો પ્રવેશ થશે.

આજે એક-બીજા ઉપર જે આક્ષેપો કરવામાં આવે છે તેનું પ્રધાન કારણ પણ સાધનોની વૃદ્ધિ છે. સુખ-સાધનો વધવાથી મંચારમાં ક્લેશકકારણ પણ વધવા પામ્યો છે. ઉદાહરણ તરીકે આજે સમાચારપત્રો વધવા પામ્યા છે. લોકોને સમાચારપત્ર વાંચવાનો એટલો મસ્કો લાગ્યો છે કે, કેટલાક લોકો બોજન કર્યા વિના તો રહી શકે છે પરંતુ સમાચારપત્ર વાંચ્યા વિના રહી શકતા નથી. સમાચારપત્રો વધવાથી કલહ વધ્યો છે કે ધર્મો છે? આ પ્રશ્નો ઉત્તર સ્પષ્ટ જ છે કે, સમાચારપત્રો દ્વારા કલહમાં વૃદ્ધિ થઈ છે અને મંચારતામાં પણ વૃદ્ધિ થઈ છે.

મનની એકાગ્રતા રાખવી અતિ આવશ્યક છે. મનને એકાગ્ર કર્યા વિના શાન્તિ મળી શકતી નથી. જેમ કે, તમે લોકો નિદ્રા લેા છો પરંતુ જો તમને એક દિવસ નિદ્રા ન આવે તો નબીયત કેવી ખરાબ થઈ જાય છે? નિદ્રા લેવી એ મનની એકાગ્રતાનું વિકૃત ઉદાહરણ છે પરંતુ નિદ્રાની પણ કેટલી આવશ્યકતા છે તે જુઓ. જે વ્યક્તિ મંચવતાનો ત્યાગ કરી નિદ્રા લે છે અને જો રીતે મનને થોડા સમયને માટે પણ વિકૃત રૂપમાં એકાગ્ર રાખે છે, તે શરીરને સ્વસ્થ રાખી શકે છે. જે મનુષ્ય કેવળ કામમાં જ અટકત રહે અને વધામમય નિદ્રા લે નહિ તો તે બીમાર પડી જાય છે. જ્યારે વિકૃત રૂપમાં પણ મનને એકાગ્ર રાખવાથી આટલો બધો લાભ થાય છે તો પછી જો સારી રીતે મનને એકાગ્ર કરવામાં આવે તો કેટલો બધો લાભ થાય?

મનને એકાગ્ર રાખવાથી આત્માને અપૂર્વ આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે આનંદ બદામી આવે છે એમ લોકો માને છે પરંતુ ખરી રીતે આનંદ બદામી વસ્તુઓમાં નથી પરંતુ આત્મ ના

જ અખૂટ આનંદ રહેલો છે. આત્મા આત્મામાંથી જ આનંદ મેળવે છે. મનને એકાગ્ર રાખવાથી આત્મામાં આનંદસ્ત્રોત વહેવા લાગે છે. પ્રત્યેક વસ્તુમાં જે આનંદ જોવામાં આવે છે તે આનંદ પોતાના આત્મામાં આનંદ હોવાના કારણે જ આનંદરૂપે અનુભવવામાં આવે છે. દુનિયાની બધી વસ્તુઓ આત્માને માટે જ છે. જો આત્મા ન હોય તો એ વસ્તુઓનું કોઈ મૂલ્ય જ રહેતુ નથી. વસ્તુગણનું મૂલ્ય આંકનાર આત્મા જ છે અને એટલા જ માટે કહેવામાં આવ્યું છે કે:—

न सर्वस्य कामाय सर्वं प्रियं भवति आत्मनस्तु कामाय सर्वं प्रियं भवति ।

ઉપનિષદકાર કહે છે કે, વસ્તુને માટે વસ્તુ પ્રિય લાગતી નથી પરંતુ આત્માને માટે વસ્તુ પ્રિય લાગે છે. હીરા-માણેક-મોતી વગેરે મૂલ્યવાન ચીજો જે પ્રિય લાગે છે તે ચીજો આત્માને માટે જ પ્રિય લાગે છે. પરંતુ આજે તો સંસારમાં ઉત્ક્રમ ચાલી રહ્યો છે, જે આત્માને માટે બધી ચીજો પ્રિય લાગી રહી છે તે આત્માને જ બૂલાઈ જવામાં આવ્યો છે અને તે આત્માની શક્તિ વિષે વિચાર કરવામાં આવતો નથી. આત્મામાં એવી મહાન શક્તિ રહેલી છે કે તેણે પરતંત્ર રહેવાની આવશ્યકતા જ નથી. પરંતુ આજે આત્મા પોતાનામાં રહેલી મહાન શક્તિને ભૂલી જઈ પરતંત્ર બની રહ્યો છે.

આજનું પોપટીયું જ્ઞાન પણ આત્માને પરતંત્ર બનાવવામાં કારણભૂત છે એમ કહી શકાય. આજના પોપટીયા જ્ઞાનને કારણે આત્મા બીજાની સદાપતા અધિક પ્રમાણમાં લેવા લાગ્યો છે અને પરિણામે તે પરતંત્રતાની બેડીમાં બધાર્થ રચ્યો છે. જ્યંઘમાં રહેતા પશુ-પક્ષીઓને જાતને લુઓ તો તમને જાણી છે, તેઓ બીજાની સદાપતા અનુધ્યસમાજ જેટલી લેતા નથી. આ ઉપરથી દાર્ઢ એમ કહે કે, પશુ-પક્ષીઓ અજ્ઞાન હોવાને કારણે બીજાની સદાપતા લેતા નથી. આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ હું કે, અનુધ્યસમાજ પાસે જે જ્ઞાન છે તે શું પરતંત્રતા વધારવા માટે છે? સાચું જ્ઞાન તો તે જ છે કે, જે બધોનોમાંથી આત્માને મુક્ત કરે. જે જ્ઞાન આત્માને બધોનોમાંથી મુક્ત કરતું નથી તે વાસ્તવમાં જ્ઞાન જ નથી. જ્ઞાનની વ્યાખ્યા કરતાં કહેવામાં આવ્યું છે કે, જ્ઞાનિ જ્ઞાનિ જ્ઞાનિ. બધનમુક્ત કરે તે જ સાચી વિદ્યા છે.

આજે તમે લોકો બીજાની સહાયતા અધિક પ્રમાણમાં લે છે. એ કારણે તમારામાં જિખારીપણ આવી રહ્યું છે. જે જિખારી લેવ છે તેને મુખ કપાંથી લેવ ! જિખારીને ત્યારે કોઈ વસ્તુ મળતી નથી ત્યારે તે હાખી શય છે. હાલકાલે જિખારીની પ્રથંસા કમતા નથી. હાલ્ય કહે છે કે જે બીજાની સહાયતા લે છે તે જિખારી છે. સતે સાદુકાર તો તે જ છે કે, જે સહાયતા મેલી મુજબ તે વાતના પગ કેળવી સહાયતા લેતો નથી.

[illegible]

... ..
... ..

જનાની શક્તિ દત્તી એટલું જ નહિ પણ રમણેથી જેના કનંધ્ય-મટ્તવાર્મીને પણ સ્વાવસંજનનો મોખપાક આપી આત્મ-અવનંતનાના પથે મારાગા દતા. અનંત અગ્નિ જ બીજાને સ્વનંતનાનો મોરચ મંગળાની શકે છે. જે અગ્નિ પરાવર્તી છે તે સ્વનંતનાનો મોરચ આપી શકે નહિ. સ્વનંતના-મંદિરનું મુખ્ય દારૂ સ્વાવસંજન છે. સ્વાવસંજી બન્યા વિના સ્વનંત બની શકાતું નથી. એટલા જ માટે જગવાન મનાદિરે આત્માને કર્મજંધોમાંથી મુક્ત કરી સ્વનંત બનાવતા માટે સ્વાવસંજી બનવાનો આદ્ય એમપાક જગન સમક્ષ ઉપરિયન કર્યો છે. આ સ્વાવસંજનના આદ્યને અનુસરવામાં જ દેવ, સમાજ તથા ધર્મનું અધ્યુત્થાન તથા કલ્યાણ રહેતું છે.

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૪ શ્રાવણ વદી ૭ ગુરુવાર

—xox—

પ્રાર્થના

‘અશ્વસન’ નૃપ કુંભ તિરોરે, ‘વામા’ દેવીનો નંદ;
ચિન્તામણિ ચિત્તમે’ બંધે રે, દૂર દસે દુઃખ દંદ.
હવે રે તું પાર્થિવનેશ્વર વંદ.

શ્રી પાર્થનાથ જગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

જગવાન પાર્થનાથની પ્રાર્થના કઈ રીતિએ કરવી જોઈએ એ વિચરે વિસ્તૃત વિચાર તો કોઈ મદદગારી જ કરી શકે. આપણી પાસે તો એટલો વિસ્તૃત વિચાર કરવાની શક્તિ તેમજ સમય બંને નથી એટલા માટે અમે કેવળ પ્રાર્થનાનો સાર જ કહેવામાં આવે છે.

આજે લોકો કહે છે કે, અમે શાસ્ત્રની લાંબી લાંબી વાતો સાંભળીને કંટાળી ગયા છીએ એટલા માટે અમને શાસ્ત્રની સારવસ્તુ સમજાવો કે જેથી અમે મંદોપમા વિશેષ જાણી શકીએ. આ પ્રમાણે વર્તમાનકાળમાં પ્રત્યેક વસ્તુનો સાર કાઢવાની પદ્ધતિ પ્રચલિત થઈ છે. આ પંચમકાળની વિષમતા તથા પંચમકાળના લોકોની દૃષ્ટિને ખ્યાનમાં રાખીને જ શાંતી મદદાત્માઓએ જનતાના કલ્યાણ માટે સારવસ્તુ કહેવાનો અનુભવ કર્યો હોય અને ઉપદેશસારને સ્વર્ગમાં અર્પિત કર્યો હોય એમ જણાય છે.

શાંતીજનો આત્માને મંજોષીને કહે છે કે, ‘હે ચિદાનંદ ! તું આકાશવર્ગી માર્ગને ત્યાગ કરી સન્માર્ગે ઉપર આવ, અને અનન્યસાથે જગવાન પાર્થનાથને વદન કર, તો તેમ તારું નિશ્ચિતરૂપે કલ્યાણ જ થવાનું છે. મંસારનાં પદાર્થો નો વ્યામોહ પેદા કરનારા નથા મુગળજ જેવાં ક્ષણિક અને ખોટાં છે. મંસારનાં પદાર્થો બાજુ દૃષ્ટિએ રૂપર મધી મુદ્દા તેમજ સારજૂત જળાય છે પરંતુ વાગ્નવમાં તે નિઃસાર છે. પદાર્થોનું અંતરગ સ્વરૂપ જોવાથી તથા સમજવાથી તને સ્પષ્ટ જળાયે કે પદાર્થો વાગ્નવમાં પોષણ છે એટલા માટે તું પોષણ પદાર્થોની ભ્રમજનમાં પડ નહિ.’

આ જ વાતને દૃષ્ટિમાં રાખીને ભક્તજનો કહે છે કે:-

જગ નલ વાટિકા રહી ફલ ફલ રે, ધુઆં કે સૌ ધૌરહર દેણિ તૂ ન ભૂલ રે.

અર્થાત્-આ સંસારની વાટિકા જે ફલવાડી જેવી જોવામાં આવે છે તે વાસ્તવમાં ફલવાડી નથી પરંતુ ધૂમ્રવાટિકા છે, અર્થાત્ ધૂમાડાથી ભરેલી છે. આંખમાં ધૂમાડો ધુસી જવાને કારણે તને સંસારનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ જોવામાં આવતું નથી એટલા માટે સંસારની બ્રમજન્યમાં ન ફસાતાં ભગવાન પાર્શ્વનાથના શરણે જઈ તેમનું ભજન કર.

જોટી વસ્તુને ઊંડી સાચી વસ્તુને પકડવી એ કાંઈ સરળ કામ નથી. પરંતુ જ્ઞાની-પુરુષો કહે છે કે, ત્યારે મનુષ્યને વિવેકજ્ઞાન પેદા થાય છે, સારા-નરસાને પારખવાની સમજશક્તિ આવે છે ત્યારે જોટી વસ્તુનો ત્યાગ અને સાચી વસ્તુનો સ્વીકાર કરવામાં વાર લાગતી નથી. વ્યવહારમાં પામી એવું જોવામાં આવે છે કે, પહેલાં તો કોઈ માણસ કાચના ટૂંકડાને જોઈ પ્રસન્ન થાય છે અને તેને સાચવીને રાખે છે. પરંતુ ત્યારે તેનામાં કાચ અને હીરાને પારખવાની શક્તિ આવે છે ત્યારે તે કાચના ટૂંકડાને નિઃસાર તેમજ વ્યર્થ વસ્તુ સમજીને બહાર ફેંકી દે છે અને હીરાને સારખી તેમજ મૂલ્યવાન વસ્તુ સમજીને સાચવીને રાખે છે. આ જ પ્રમાણે ત્યારે મનુષ્યમાં વિવેકજ્ઞાન પેદા થાય છે ત્યારે તે સંસારનાં પદાર્થોને નિઃસાર સમજી પરમાત્માના શરણે ગય છે અને આત્માનું કલ્યાણ સાધે છે.

પરમાત્મા પાર્શ્વનાથની સાચી પ્રાર્થના કરવા માટે સર્વપ્રથમ આત્મનત્વને સમજવાની અતિ આવશ્યકતા છે. ‘હું કોણ છું’ એવું આત્મજ્ઞાન થવાથી જ સંસારનાં પદાર્થોની નિઃસારતા સમજવામાં આવે છે. આત્મજ્ઞાન પ્રગટાવવા માટે સંસારનાં જે પદાર્થો જોવામાં તથા સાંભળવામાં આવે છે તે પદાર્થોને જોનાર તથા સાંભળનાર કોણ છે એ વાતનો વિવેક-વિચાર કરવો જોઈએ. અમારનાં પદાર્થો દરરૂપ છે અને આત્મા પદાર્થોનો દૃષ્ટા દોષા છતાં આજે દેશને તો સત્પરૂષ માનવામાં આવે છે, પરંતુ દૃષ્ટાને-આત્માને સુખ, ધર્મ જવામાં આવે છે, આ એક ગભીર ભૂત છે. આ ભૂત થવાને કારણે જ આત્મા પરમાત્માને જુડી રહ્યો છે, આજે પદાર્થોને તો માનવામાં આવે છે પરંતુ પદાર્થોનો જે દૃષ્ટા છે તે આત્માને જ માનવામાં આવતો નથી એ એક મોટું અર્થ છે આ તો જોનાર જેવી વાત થઈ કે કોઈ માણસ દોષક લાગે પદમાં ગયો અને કોઈક લાગ્યો કે, “ધર્મી વસ્તુને તો જોવામાં આવે છે પણ હું જોનારમાં આવતો નથી.” આ તો એ મૂંઝવણ સર્જે છે કે જોનાર કે જોઈ તે ત્યાં નથી તો વસ્તુને જોવાનું કેમ? “હું ક્યાં છું” એમ જોનાર કે ત્યાં છે કે પ્રભુ જે તે માણસ પાસે વસ્તુને જોવાને જેવી જગ્યા છે, તે જ પ્રભુ જેવી સમજનાં પદાર્થોને તો જોવા જેવી છે પણ જોનારમાં આવેલાં જોનારો છે. આ જોનારો જોનાર કે જોનાર પદાર્થોને જોવા જેવી છે પણ જોનારમાં આવેલાં જોનારો છે. આ જોનારો જોનાર કે જોનાર પદાર્થોને જોવા જેવી છે પણ જોનારમાં આવેલાં જોનારો છે. આ જોનારો જોનાર કે જોનાર પદાર્થોને જોવા જેવી છે પણ જોનારમાં આવેલાં જોનારો છે.

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ—ગોત્ર આહીરમા

શાસ્ત્રમાં આપ્ત-ક્રિયાણ કરવાનાં અનેક માર્ગો જતાવતામાં આપ્ત છે. તેમાંના એક કરવાણ માર્ગ નરસિ, બીજાની મતાવતાનો ત્યાગ કરી અન્યવચી જનનું એને પણ જતાવવામાં આવેલ છે. જે અન્યવચી જનતા આવે છે તે મરીગને પણ અધીન રહેતા આવેલો નથી. ત્યારે અન્યવચી આત્મા મરીગને પણ અધીન રહેતા આવેલો નથી ત્યારે તે અધીન આત્મા શરીરને પુટ જતાવનાર બોજનનો પણ ત્યાગ કરે એ સ્વાભાવિક છે. પ્રાણુના શુભી બોજનનો ત્યાગ કરેલો અર્થાત્ અનશનવન ધારણ કરવું એ સામાન્ય જનતાને કુદરતગુણ પણ સ્વાનવચી આત્મા માટે એ કુદરત નહિ પણ શુદ્ધ દેવ છે. ભત (બોજન)ના પ્રત્યાખ્યાન કરવાથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે એ વિશે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર બજવાનને પ્રશ્ન પૂછે છે કે:-

આહીરમા બોલ.

(૪૦) મત્તપચ્ચક્ષણેણં મન્તે! જીવે કિં જળયઈ ?

અર્થાત્-હે ભગવાન ! ભત (બોજન)ના પ્રત્યાખ્યાનથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાને કુરમાયું કે:-

મત્તપચ્ચક્ષણેણં અણેગાઈ મવસયાઈ નિરુમ્મઈ ॥ ૪૦ ॥

અર્થાત્-બોજનના પ્રત્યાખ્યાનથી અર્થાત્ અનશન કરી સંધારો લેવાથી જીવાત્મા સંકટો ભવેલો કાપી નાંખે છે અર્થાત્ જીવ અવપ્રસારી અને છે

ભતનો સીધો અર્થ ભાત થાય છે. ભાતુ કે ભાતુ શબ્દ પણ આ ભત શબ્દમાંથી નિષ્પન્ન થયેલો છે. ભત કે ભાતનો અર્થ બોજન થાય છે. અન્ન બોજનના પ્રત્યાખ્યાન વિશે જ પ્રશ્નોત્તર આદી રલ્યો છે. આદારના ત્યાગ વિશે પ્રશ્નોત્તર સાખણી કહેલો એવી શક થાય કે, જૈનધર્મ દ્વાધર્મ છે, તો દ્વાધર્મના મુત્રમાં આદારનો ત્યાગ કરવાનું કહેવામાં આવે એ ઉચિત કેમ કહી શકાય ? આદારનો ત્યાગ કરેલો એટલે પ્રાણુનો ત્યાગ કરેલો આદારત્યાગ દ્વારા પ્રાણુત્યાગ કરવાનું દ્વાધર્મના મુત્રમાં કહેવામાં આવે એ અનુચિત જ છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં શાસ્ત્રકાર કહે છે કે, જે બીજાની સહાયતાનો ત્યાગ કરે છે તે જ બોજનનો ત્યાગ કરી શકે છે. જે એમ જણે છે કે, આત્મા અને શરીર ભિન્ન છે અને આ બેદજાન પેદા થવાને કારણે જે શરીરની સહાયતાનો પણ ત્યાગ કરી દે છે તે જ બોજનનો ત્યાગ કરી શકે છે. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે, અપચિત્તમા મરણ અર્થાત્ ત્યાગ મરણ સમીપ આવે ત્યારે સંધારો અર્થાત્ અનશનવન ધારણ કરી શકાય છે.

મરણ એ પ્રકારે થાય છે. એક તો આયુષ્ય ક્ષય થવાથી અને બીજું કિસ્મતથી કેમ પણ પ્રકારે મરણ થાય પણ કુનરાના મોને મરણ ન જોઈએ. ૧૨૧ પીઠા ૧૧૨ મનુને બેઠવું નેઈએ. જે વીરતાપૂર્વક મરણને બેઠ છે તે બોજનના પ્રત્યાખ્યાન કરી શકે છે. વિજય મેળવે છે. આ પ્રમાણે જે બોજનના ત્યાગ કરીને જનુ કોટ રિજન મો... અપચિત્ત મરણ દેાય છે.

હું તારી પાછળ આવું છું. રાજ્યો ક્યું કે, તમારે ક્યાં જવું છે તે હું જાણતો નથી. એટલા માટે તમે આગળ ચાલો અને હું પાછળ ચાલું. ચોરે ક્યું કે કીક, તું પાછળ ચાલને પણ તું ક્યાંય ભાગી ન જાય એટલા માટે હું તને રસ્સીથી બાંધી લઈ છું. આ પ્રમાણે કહી ચોરે રાજ્યને રસ્સીથી બાંધી લીધો અને પોતે આગળ ચાલવા લાગ્યો. જો કે રાજ્ય ચોર ન હતો છતાં મંડક ચોરે રાજ્યને ચોરને બાંધે તેમ બાંધી લીધો.

રાજ્યને સાથે લઈ ચોર ઘેર આવ્યો. મંડૂક ચોરે પોતાની પુત્રીને પાસે બોલાવીને કહ્યું કે, હું એક માણસને સાથે લાવ્યો છું. તે માણસ આપણા ધંધામાં વિદ્ય-આધા બોલી કરે છે, એટલા માટે એને કોઈ પણ ઉપાયે મારી નાખવો જોઈએ. પુત્રીએ જવાબમાં પિતાને કહ્યું કે, તમારી આજ્ઞા પ્રમાણે બધું કામ થઈ જશે. હોદ્દી રાજ્ય પાસે ગઈ અને કહ્યું કે, બોજન તૈયાર છે માટે બોજન કરવા ચાલો. રાજ્યએ મનમાં વિચાર્યું કે, બોજન તો કરવા જવું, પણ બોજન કરતી વખતે સાવધાની રાખવી જોઈએ, કારણ કે હું અત્યારે ચોરના ઘરમાં આવેલો છું. આ પ્રમાણે વિચાર કરી રાજ્યએ તે હોદ્દીને કહ્યું કે, પહેલાં આપ જમી લો, તમે બોજન કર્યા બાદ હું બોજન કરીશ. હું જો કે જિખારી છું પણ સમ્પત્તા જાણું છું. એટલા માટે જ્યાંમુઘી ધરના માણસો બોજન ન કરે ત્યાંમુઘી હું બોજન કરી રીને કરી શકું ? રાજ્યનું કથન સાંભળી ચોરની હોદ્દી સમગ્ર ગઈ કે, આ કોઈ જિખારી નથી. જે વાસ્તવમાં તે જિખારી હોત તો તે ઉપર પ્રમાણે કહેત નહિ. પણ ખાવા જ મરી પડત.

ચોરની કન્યાએ રાગને કહ્યું કે, જો તમે સહ્ય છે તો બોળન કર્યા પહેલાં તમારે
 રનાન કરવું જોઈએ. રાગને કહ્યું કે, જો આ નિયમ છે તો તે નિયમનું પાલન કરવું એ
 માફ કર્તવ્ય છે. ચોરકન્યા રાગને રનાન કરાવવા કુવા ઉપર લઈ ગઈ. ચોરકન્યાનો
 એવો નિયમ હતો કે, તે જો માણસને રનાન કરવા કુવા ઉપર લઈ જતી હતી તે
 માણસના પગ પકડી કુવામાં પાડી હતી. ગળને પગ કુવામાં પાડવા માટે તે
 ચોરકન્યાએ રાગનો પગ પકડ્યો પણ રાગના લજ્જાનુવતા પગને જોઈને વિચારવા
 લાગી કે, આ તો કોઈ મદાપુરય જગ્યા છે. પગનાં લજ્જાનુવતા મનુષ્યના સહ્ય શરીરના
 દાસદેવાલ જગ્યા આવી છે. આ કથાનાનુસાર ચોરકન્યાએ પગ ગળના લજ્જાનુવતા પગ
 જોઈને વિચાર કર્યો કે, આ કોઈ મદાનુ પુરય છે. આવા મદાપુરયને મારા પિતા મારી
 નાંખવા મારે છે તે મર્યાદા અનુચિત છે.

[illegible][illegible]

પાછળ ફેરવે. તે નવતર નવલી જાતી નીચું દબી છે, તેના મોઢા પ્રગટ ને વળુ ઉપર પડેલાં દબે તે વળુનાં દ્રષ્ટ દ્રક્ષાં વળ ન જ મળે જતાં, એકે વળ ફેર ફરથી તે તત્ત્વસારનો પ્રગટ કર્યો જન તે તત્ત્વસારનો પ્રગટ થયેલાં લેણના મંત્રણા ઉપર પડ્યા તે સોદરતનના દ્રષ્ટે દ્રક્ષાં જાતી ગયાં, રાગ મહાનુભવોની જાતી ગયાં. મારે પણ સમજ મેળા છે રાગ તે જાતી ગયાં છે અને તત્ત્વસારનો પા તે સેવનના ઉપર પડ્યો છે.

મારે નિરાશ થઈને મારે આગંતુ અને પોતાની કન્યાને કહ્યું કે, રાગ આપનું છે. રીતે બાળી ગયાં છે અને તે આપનું ધરતી છાપી થાત મળી ગયાં છે, માટે આપનું લેનાથી બહુ જ સાવધાનીપૂર્વક રહેવું જોઈએ. મારકન્યાએ જરાબાં કહ્યું કે, પિતૃ. હવે આપના પાપનો ઘડો પરિપૂર્ણ બરાહ ગયાં છે એમ અને જાણે છે. મરુકે મેરે કુષ ધરતે પુત્રીને કહ્યું કે, આનું અપશુકનવાણુ શા માટે આવે છે? પુત્રીએ જવાબ આપ્યો કે, પાપનો અંત આવે એ શુ ખરાબ છે! પુત્રીનું આ કથન મરુકને ખરાબ તો લાગ્યું જ્યો તે ચૂપ રહ્યો.

બીજે દિવસે મારે વ્યાપારી જાતી શખપુરના જગદમા કથવિક્ષ કરવા માટે ગયે. આ બાબુ રાગ પણ મારની તપાસ કરવા માટે વેચ બદલીને નગરમા ફરવા હાથે. ફરતાં ફરતાં તે વેચ બદલીને કથવિક્ષ કરવા આવેલ માર-વ્યાપારી ને દુકાને બેઠો હતો તે દુકાને આવ્યો. રાગ માર-વ્યાપારીને કળ્યાં જ ઝોળાખી ગયાં કે આ પેસો માર જ છે. રાગએ માર-વ્યાપારીને પૂછ્યું કે, તમે શું વેચવા આવ્યા છો? તમારી પાસે શું છે? જવાબમાં મારે કહ્યું કે, મારી પાસે અધુર છે, તમારે શું જોઈએ? રાગએ કહ્યું કે, લાકડી મારે બીજું કંઈ ન જોઈએ. કેવળ તમારી જ જરૂર છે. મારે પૂછ્યું કે, માટે શું કામ છે? રાગએ કહ્યું કે, તમારી જરૂર એટલા માટે છે કે તમે માર છો. માર-વ્યાપારીએ કહ્યું કે, હું તો શાદુકાર છું. રાગએ કહ્યું કે, તમે માર છો કે શાદુકાર એ વાતનો નિર્ણય હમણા જ થઈ જશે. તમે માર છો એ વાતની ખાત્રી મે પહેલેથી જ કરી રાખેલ છે.

આખરે રાગએ મારને પકડી લીધાં. મારે પણ વિચારવા લાગ્યો કે, હું કેઈ સામાન્ય માણસ દ્વારા પકડાઈ ગયો નથી, પરંતુ રાગ દ્વારા પકડાઈ ગયો છું એટલે અને શિક્ષા પણ સખત મળશે. રાગએ મારને કહ્યું કે, તમે હવે પકડાઈ ગયા છો. બોલો, હવે તમારે શું કરવું છે? મારે જવાબ આપ્યો કે, તમે કહેા તે કરવા હું તૈયાર છું. રાગએ કહ્યું કે, સૌ પ્રથમ તો તારી કન્યા સાથે મારો લગ્નમંત્રણ લેતી દે. મારે કહ્યું કે, હાંસ છે. તેને પ્રસન્નતાપૂર્વક પોતાની કન્યાનો વિવાહ રાગ સાથે કરાવી નાંખ્યો. રાગએ એટલે તે કહ્યું કે, ને મારા શરીરની રક્ષા કરી હતી તો હવે આ શરીર પણ તને જ મોકલુ હું એ કન્યાએ રાગને કહ્યું કે, નાથ! તમે ઉકાર છો એટલે જ આ પ્રમાણે કરી દેવ છે. વાસ્તવમાં હું તો માર-કન્યા છું. હું તમારા સન્માનને યોગ્ય નથી. તમે મને સન્માન આપી મારા ઉપર ઉપકાર કર્યો છે. રાગએ કહ્યું કે, હવે તારે કેઈ પ્રસન્નતા વિના કરવાની જરૂર નથી. તારા પિતા હવે મારા અમર ગન્યા છે એટલા માટે દર સમયે મને હું સન્માન કરીશ અને તેમનું ધોરણ વધારીશ આ પ્રમાણે કરી રાગને સન્માન પ્રધાન બનાવ્યો. મારને પ્રધાન બનાવ્યાની વાત નગરમાં ફેલાતા નથા લેકા નગર વિષે.

परसायना हाण्या. राज्या सारी रीते जाणुतो हतो के भारा आ कायथी पडेता तो लोका नाराज थरो पायु न्यारे तेनुं परिश्राम सांबागशे त्पारे असल थरो.

રાજ્ય ચોરપ્રધાન પાસેથી ધમકાવીને તથા સમજાવીને ચોરીનાં રત્નો કદાવતો રહેતો. ચોરપ્રધાનની પાસે હજી કેટલાં રત્નો આદિ છે વગેરે વિષે રાજ્ય ચોરકન્યા અર્થાત્ પોતાની પત્ની પાસે પૂછપરછ કરતો અને પછી ચોરપ્રધાન પાસેથી તે રત્નો કદાવી લેતો. આ પ્રમાણે રાજ્યે કોઈવાર ધમકાવીને તો કોઈવાર ફેસલાવીને ચોરપ્રધાન પાસેથી બધાં રત્નો મેળવી લીધાં. ન્યારે ચોરપ્રધાન પાસે કાંઈપણ બાકી રહ્યું નહિ ત્યારે રાજ્યે બધા નગરજનોને રાજ્યમહેલમાં બોલાવ્યા અને તેમની સમક્ષ ચોરપ્રધાનને બોલાવીને કહ્યું કે, આ પ્રધાન નહિ પણ ચોર છે.

આ ચોરપ્રધાન પાસેથી ચોરી કરેલાં રત્નો માટે કદાવર્ષા હતી એટલા માટે જ મેં તેને પ્રધાન બનાવ્યો હતો. હવે તેની પાસે કંઈ બાકી રહ્યું નથી એટલા માટે ચોરી કરવાની સગ્ન તરિક્કે હું તેને ફાંસીની શિક્ષા આપું છું.

રાગ્નથે પ્રગ્નજનોનાં ચોરાઈ ગયેલાં રત્નો પાછાં આપી દીધાં. પ્રગ્નજનો રાગ્નની
પુદ્ધિમતા તથા ચતુરાઈની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા. રાગ્ન-પ્રગ્નનો પ્રેમ પરસ્પર વધવાને કારણે
રાગ્નપરીચાલન પણ સારી રીતે ચાલવા લાગ્યું.

આ જોઈ દેખાત છે. આ દેખાત સાધુ-શવન ઉપર આપવામાં આવ્યું છે. આ દેખાતમાંથી શો સાર લેવાનો છે તે વિશે આપણે વિચાર કરવો જોઈએ:-

સાધુઓ માટે કહ્યું છે કે, આ શરીર મંદુક ચોરની સમાન છે. જીવિ આ શરીરરૂપી
ચોરની બન્યા છે. આ શરીર જે કે ચોર સમાન છે પરંતુ આ શરીરરૂપી ચોરની પામે
અનેક ગત્તો છે. આ શરીર વિના ભોક્ષપ્રાપ્તિ થઈ શકતી નથી. તે મૃતિયો! તમામ
શરીરમાં ગેડોએ આભા એ રાગ છે. આ શરીર ચેર છે અને જીવિ એ શરીર-ચોરની
પુત્રી છે. મનુષ્યમાં જેવી જીવિ હોય છે તેવી જીવિ બીજાઓને દોની નથી. આ આત્મરૂપી
રાગ શરીરરૂપી ચોરના ધર્મમાં આવેલ છે, જેટલા માટે આત્મરૂપી રાગ ખાન-પાનના
પ્રત્યેકાનમાં ન પડતાં જીવિરૂપી ચોરકબ્યારે મારી પ્રથમ ખરડાયા. અહ લખે આવે છે.
આત્મ શારદમાં ખાન-પાન કરવા મંડળી જે વિધિ અનુસરવાં એવેલ છે તેનો જીવિકારો
નિર્ણય કરી લઈ જાય છે. જે ના પ્રત્યે જીવિકારો નિર્ણય કરીને જ આવે છે
તે જ આત્મરૂપી રાગ છે. જીવિરૂપી ચોરકબ્યારે અન્ન-મંગલને પણ પકડી કુચમાં લાંબવા
માટે છે, પણ અન્ન, રાગના અનુસરના મંડળી જે વિધિ જીવિકારો એવેલ અન્ન-મંગલને
રાગના પુરવઠા વગરે એવે છે. અન્ન-મંગલ પાન કરે એવેલ અન્ન-મંગલને પાન કરે છે.
અન્ન-મંગલને પાન કરે એવેલ અન્ન-મંગલને પાન કરે છે. અન્ન-મંગલને પાન કરે છે.
અન્ન-મંગલને પાન કરે એવેલ અન્ન-મંગલને પાન કરે છે. અન્ન-મંગલને પાન કરે છે.

કામ, ક્રોધ, મન, લોભાદિ એક વાતનાગિતી તથા રૂપ દર્શનાં તરી આત્માની પાછળ મારવા હોય છે. વાતનાગિતી તથા રૂપ દર્શન છે. આ ત્રીણ તથા રૂપ દર્શન હિર પડે છે તેમનું જીવન નષ્ટ થવા જાય છે.

આત્મારાગ મારવાનું કારણ વાતનાગિતી તથા રૂપ દર્શન પ્રદારથી કુશળાચારકે બની ગયા અને રાજમહેશમાં આવી શરીર-આત્માને જેની રીતે પકડે તેના વિચાર કરે છે. ગોડા વિચાર કર્યા બાદ આત્મારાગ મરીગયાં એટલે ભરમનરમ્યાં પડી જાય છે. શરીર-ચોર પામેથી રૂનો આદિ મેળવવા માટે આત્મારાગ મુક્તિપૂર્વક કામ લે છે. સર્વ પ્રથમ તે શુદ્ધિથી ચોગકના સાથે રાગ મેળવે છે અને શરીર-ચોરને પ્રધાન બનાવે છે. પછી શરીર-ચોરને કાર્ત્તવાર સમજાવે તે કાર્ત્તવાર મુશ્કેલીને તેની પામે મેળવે રતો સર્વ લે છે. રાગ શરીર-ચોર પામેથી રૂનો કઢાવવા માટે જ તેને પ્રધાન બનાવે છે. જે પ્રમાણે ચોરને પ્રધાન બનાવવાથી પ્રાગ રાગની નિંદા કરવા યાગી હતી તે જ પ્રમાણે કેટલાક લોકો સાધુ થવા છતાં તેમને ખાવાની તથા કપડાં આદિની મી જરૂર છે એમ કહી નિંદા કરે છે. પરંતુ સાધુ-આત્મા લોકોની નિંદા ઉપર ખ્યાન ન આપતાં શરીર-ચોર પામેથી જ્ઞાન-દર્શન તથા આરિત્રથી રૂનો કઢાવવા માટે શરીર-ચોરને આદર આપે છે. ત્યારે આત્માને શુદ્ધિદારા માધુમ પડે છે કે, હવે શરીર-ચોર પામે એકપાનું રત્ન બાકી રહેલું નથી ત્યારે સાધુ-આત્મા શરીર-ચોરને સંચારાની શુભા ઉપર ચક્રવી દે છે, અને પછી આત્મારાગ સંસારનાં રૂનો મેળવી ઈર્ષ્ય પોતે સ્વાવશ્ય બની જાય છે. સ્વાવશ્ય બની આત્મા-રાગ જ પ્રગટે સ્વાવશ્ય બનાવી શકે છે. જ્યાંમુખી નામક પોતે સ્વાવશ્ય બનતો નથી ત્યાંમુખી જનસમાજ પણ સ્વાવશ્ય બની શકતી નથી.

આ કથાનો સંક્ષિપ્ત સાર એ છે કે, મહાવીર ભગવાને ભત્ર (ભોજન)ના પ્રત્યાખ્યા વિશે જે કંઈ કહ્યું છે તે નિર્દયતાથી નહિ પણ આત્માના કલ્યાણ માટે કહ્યું છે સંચારો કરવામાં તથા કરાવવામાં વિવેકજ્ઞાનની ખાસ જરૂર રહે છે. જે વિવેકજ્ઞાન પૂર્વક સંચારો કરવામાં તથા કરાવવામાં ન આવે તો કૌનધર્મના ઉલ્લેખ થતો નથી. ત્યારે સંસારનાં પદાર્થો ઉપર મમત્વ રહેતું નથી તેમજ સંસારનાં પદાર્થોની જરાપણ મકાલ લેવામાં આવતી નથી ત્યારે જ ભોજનનો ભાગ કરી સંચારો લઈ શકાય છે આત્માની પૂર્વ તૈયારી વિના સંચારો લેવામાં આવે તો મૃત્યુ ઉપર વિજય મેળવી શકતો નથી, કોણે આત્માનો ઘાત થાય છે. સંચારો એ તો મૃત્યુ ઉપર વિજય મેળવવાનું ક્રિય સાધન છે મૃત્યુને આહ્વાન કરતું એ સામાન્ય આત્માનું કામ નથી. જે આત્મા જ્ઞાન, દર્શન તથા આરિત્રજ્ઞાને પ્રાપ્ત કરી બલિષ્ઠ તથા નિર્ભય બનેલ છે તે જ બળવાન આત્મા ભોજનનો ભાગ કરી મૃત્યુને આહ્વાન કરી શકે છે અને મૃત્યુ ઉપર વિજય મેળવી શકે તે ત્યારે શરીરના પ્રત્યાખ્યાન કરવામાં આવે ત્યારે જ ભોજનના પ્રત્યાખ્યાન થઈ શકે છે.

ભગવાને જે કંઈ આત્મકલ્યાણ કરવા માટે કહ્યું છે તે નિશ્ચય સત્ય માત્ર અને એ મુવ મસને અનુસરવાનો સક્રિય પ્રયત્ન કરો આત્મકલ્યાણ કરવા માટે સર્વપ્રથમ ન્યૂન પાપનો ભાગ કરો. જે નમે સ્થૂલ પાપનો પન્ થોડો ભાગ કરો તો પછી સૂક્ષ્મ પાપ પણ ભાગી શકે. સ્થૂલ પાપનો ભાગ કર્યા વિના સૂક્ષ્મ પાપનો ભાગ થવા નહીં નથી.

એ વાત સ્પષ્ટ હોવા છતાં આજકાલ કેટલાક લોકો સ્વૃષ્ઠ પાપનો ત્યાગ કર્યા પહેલાં સક્ષમ પાપનો ત્યાગ કરવા દોડે છે. ઉદાહરણ તરીકે જો કેઈ માણસ સ્ત્રીસંગનો સર્વથા ત્યાગ કરી ન શકે તો તેણે સર્વપ્રથમ પરસ્ત્રીનો ત્યાગ કરવો જોઈએ કે સ્વસ્ત્રીનો ? પરંતુ આજે તો એવું જોવામાં આવે છે કે, સ્વસ્ત્રીને તો દુઝો આપવામાં આવે છે અને પરસ્ત્રીનો સ્વીકાર કરવામાં આવે છે. શું આ વિપરીત કામ નથી ? વિપરીત કામ કરવાથી વિપરીત ફળ મળે છે એટલા માટે પ્રત્યેક કામને વિવેકપૂર્વક કરો. વિવેકપૂર્વક કામ કરવામાં જ સ્વકલ્યાણ સાથે પરકલ્યાણ થાય છે.

—:x:—

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૪ ભાદરવા શુદ્ધ ૮ શુક્રવાર

પ્રાર્થના

ધન ધન જનક 'સિદ્ધારથ,' ધન 'વિશાસ' દે માત રે પ્રાણી;

જ્યાં મૃત જાયો ને ગોઠ બિલાયો, 'વહ્નિમાન' વિખ્યાત રે પ્રાણી.

શ્રી મહાવીર નમો વરનાણી.

—શ્રી વિનયચન્દ્રજી કુસલ થાવીશી.

શ્રી મહાવીર ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

શ્રમણ-સંસ્કૃતિના નાયક ભગવાન મહાવીરે સમસ્ત સંસારને વિશ્વશાન્તિ અને વિશ્વામૈત્ર્યનો અપૂર્વ સંદેશ સંભળાવ્યો છે. શ્રમણ ભગવાન મહાવીરના સમગ્ર જીવનનો અને ઉપદેશનો સક્ષિપ્ત સાર આચારમાં સંપૂર્ણ અદિસા, અને તત્ત્વજ્ઞાનમાં અનેકાન્તવાદ છે. અને તેથી ભગવાન મહાવીરના સમ્રાટના આચારને તથા શાસ્ત્રના વિચારને આ બે તત્ત્વોના-અદિસા અને અનેકાન્તવાદના-લાભરૂપે સમજવા જોઈએ એવો વિદ્વાનોનો નિષ્પક્ષ મત છે.

જૈનધર્મનો જીર્ણોદ્ધાર કરી જૈનધર્મનું નવેસરથી ચળવળ કરનાર યાસનનાયક ભગવાન મહાવીરે જીવજ્યાદૃષ્ટી નૈતિક અદિસા, તપશ્ચર્યાદૃષ્ટી આત્મિક અદિસા અને સ્વાસ્થ્યવાદદૃષ્ટી બૌદ્ધિક અદિસાનો બોધપાઠ વિશ્વશાન્તિ-વિશ્વકલ્યાણ કરવા માટે જગતને આપ્યો હતો, અને અદિમા માતાના ચરણે આવી નિર્ભય બનેા અને બીજા વિશ્વજીવોને નિર્ભય બનાવેા એવો આદેશ આપ્યો હતો. અદિસાની સાક્ષાત્ મુનિસમા ભગવાન મહાવીરે અદિસાના અપૂર્વ ઉપદેશદ્વારા સમગ્ર જીવોને મુખ-શાન્તિનો માર્ગ બતાવ્યો હતો અને મનવસમા-જર્મા ધર કરી ગમેલી વાદવિવાદ કરી ક્ષેણ-કેશણ પેદા કરવાની જ્વળિને અનેકાન્તવાદદ્વારા શાન્ત કરી, માનવમનમાં એક, અખંડ અને અખિન્ન બનેા એવો વિશ્વમૈત્ર્યનો અપૂર્વ સંદેશ સંભળાવ્યો હતો.

અદિસા અને અનેકાન્તવાદદ્વારા ભગવાન મહાવીરે કમરડાં વિકસિત તથા વિકાસમૈત્ર્ય સ્થપિત કરવાનો જગતવ્યાપી પ્રયત્ન કર્યો હતો. જૈનદર્શિને સર્વોચ્ચ વિજ્ઞાન પદ્ધતિ આજને તત્ત્વો-અદિસા અને અનેકાન્તવાદ-દ્વારા સ્વરૂપે મળે છે. ધર્મધર્મ, અર્થધર્મ કે અર્થ-નેતિપતિ કે મુખપતિ કે અર્થ-અર્થધર્મ કે અર્થધર્મ તિલક જે સ્વચ્છ હોય તેવું હતું.

તે દિસાના આશાન્ય-અંધકારને માનપ્રકાશદાતા હુ કહી, અદિગતો ઉદ્દેશ આપી, વિ-
 છોને માનિ તથા નિર્ભયનાનો મહેમ આપે દનો. જો દાર્શનિક-જનનમાં વાદવિવા-
 ખોટાં તર્કવિતર્ક તથા આપાદઅરદાગ ખીનની માન્યતા ઉપર કુદાસવાન કરતી, ખીન-
 દવકા પાઠવાની તથા 'અમે જ સાચા છીએ, 'ભીન અર્થ ખોટાં છે' એવી મહિન વૃત્તિ-
 પ્રવેશ થયા જાઓ દનો અને પરિણામે કાલ-કંકાગનું વાતાવરણ કૃત્રું થવા પામ્યું હ-
 તે વાતાવરણને વિદારવા માટે મદાવીર ભગવાને બિન બિન માન્યતાઓનાં સમન્વય કરવા
 અનેકાન્તવાદથી શક્તિ આપી હતી. આ પ્રમાણે દિગગતિ ઉપર વિજય મેળવવા મા-
 ભગવાન મદાવીરે અદિસાનું અમોઘ સાધન જનનની મેવામાં સમર્પિત કર્યું અને મનઃશિત્તાને
 સમન્વય તથા કલદ-કંકાગને શાન્ત કરવા માટે અનેકાન્તવાદનું સાધન આપ્યું હતું.

'વિશ્વશાન્તિ માટે અદિસા' અને 'વિશ્વાત્મકય માટે અનેકાન્તવાદ' આ બે અદિસા
 સાધનો ભગવાન મદાવીરે જનનને મોંઘી માનવસમાજને સાચા કૃપાળુ માગે જવાનું ના-
 દિશાસૂચન આપ્યું હતું. અદિસા અને અનેકાન્તવાદ-આ બન્ને સિદ્ધાન્તો જૈનદર્શનના
 મૌલિક સિદ્ધાન્તો છે. આ સિદ્ધાન્તો કેવળ નર્કપ્રચુર નથી તેમજ પોષક નથી. પરંતુ આ
 સિદ્ધાન્તો પાછળ તો ભગવાન મદાવીરનો સાકા બાર વર્ષ સુધીનો તકર આત્મનુભવ
 રહેલો છે. આજે જનનમાં જે શાન્તિ ઘોરી ધણી અનુભવાય છે તેનું ધણુપણ ક્રેપ અદિસા
 અને અનેકાન્તવાદપ્રધાન શ્રમશુ-ગંઢકૃતિને વલ છે. શ્રમશુ-ગંઢકૃતિ જનનનું કલ્યાણ કરવાની
 સાચી મારફતિ છે. આ ગંઢકૃતિના શરણે જતાં જનન આગોટનું આવશે સાથે જ જનન
 શાન્તિનો શ્વાસ લઈ શકશે. ત્યાંસુધી જનન દિસાનું તાડવ વૃત્ત નાચે છે ત્યાંસુધી જનનને
 અદિસાની મદાશક્તિનું ભાન થઈ શકશે નહિ. અદિસાશક્તિ દ્વારા જ જનન નિર્ભય બની
 શકશે. અત્યારે દિસાશક્તિને વશ થઈ એક રાષ્ટ્ર ખીજ રાષ્ટ્રને કચડી નાખવા પ્રયત્ન કરે છે,
 એક જાતિ ખીજ જાતિને નષ્ટબ્રહ્મ કરવા તૈયાર થઈ ગઈ છે અને એક મનુષ્ય ખીજ મનુષ્યનું
 રક્ત ચૂસવા તૈયાર થયો છે. આ અત્યાચાર-અનાચારને દૂર કરવાનું એક જ સાધન છે અને
 તે અદિસાનું અમોઘ સાધન. ત્યાંસુધી અદિસાના અમોઘ સાધનદ્વારા વિશ્વશાન્તિ તથા
 અનેકાન્તવાદ દ્વારા વિશ્વાત્મકયના સફળ પ્રયોગ તરફ જનન પાછું નહિ વળે ત્યાંસુધી જનનમાં
 શાન્તિ તથા ઐક્ય સ્થાપિત કરવાં લગભગ અશક્ય છે

જે સમયે ભારતદેશમાં દિસાક પ્રવૃત્તિ ચાલતી હતી અને દાર્શનિક સતમેદને કાળે
 કલેશકંકાસ આક્રમો હતો ત્યારે ભગવાન મદાવીરે અદિસાવાદ તથા આદવાદનો મંદિષ
 સંભળાવ્યો હતો. અપૂર્ણદષ્ટિને કારણે જ સંસારમાં કલેશકંકાસ પેદા થવા પામે છે તો
 એકાન્તવાદનો લાગ કરવામાં આવે તો કલેશ કંકાસ પેદા થવા પામે જ નહિ 'માતૃ તે જ
 સાયુ' એવો એકાન્ત આમદ ધારણ કરવાથી અનિષ્ટ થવાનો મંભવ મટે છે. 'સાયુ તે
 માતૃ' એવો સદામદ ધારણ કરવામાં જ અનેકાન્તવાદની ખૂબી રહેલી છે નવવાદ કે
 અપેક્ષાવાદથી પ્રત્યેક વસ્તુ વિશે વિચાર કરવાથી વસ્તુનું સત્ય સ્વરૂપ સમજ શકાય છે

જૈનદષ્ટિ એ પૂર્ણદષ્ટિ છે. જૈનદષ્ટિએ વસ્તુઓનો વિચાર કરવાથી દાર્શનિક નવનદેશ
 જોતો થવા પામતો જ નથી. જૈનદષ્ટિ વાદી કે પ્રતિવાદીની મહત્ત્વ પોતાના પક્ષનું જ સમર્થન
 કરતી નથી પરંતુ ન્યાયાધીશની માફક તે ન્યાય-વાદને ન્યાય જનવાનું તથા નવનદેશ
 આદેશ આપે છે. વાદી કે પ્રતિવાદી તો પોતાપોતાના પક્ષને જ જીતુ કરે છે અને પોતાના

પક્ષને જ સત્ય માને છે, પરંતુ સાચો ન્યાયાધીશ વાદી અને પ્રતિવાદી બન્નેની વાત સાંભળીને તથા બન્નેના પક્ષ વિષે નિષ્પક્ષ-રીતે વિચાર કરીને સત્ય વાતનો જ ન્યાય આપે છે. ન્યાયાધીશ પોતે કોઈ પ્રકારના વાદવિવાદમાં પડતો નથી. આ જ પ્રમાણે જૈનદર્શિવાળો પણ કોઈ પ્રકારના વાદવિવાદમાં પડતો નથી, પરંતુ બધાનું કથન સાંભળી સત્યાસત્ય વિષે વિચાર કરી સત્ય વાતનો જ ન્યાય આપે છે.

સાધારણ રીતે પ્રત્યેક દર્શન પોતાને પૂર્ણ માને છે. પરંતુ પૂર્ણત્વ પૂર્ણમાદાય પૂર્ણમેવાવ-શિષ્યતે-ઉપનિષદના એ કથનાનુસાર વાસ્તવમાં તે જ દર્શન પૂર્ણ છે જે પૂર્ણતાને અપનાવે છે. નયવાદ અને અપેક્ષાવાદ પૂર્ણતાને અપનાવે છે અર્થાત્ પ્રત્યેક વસ્તુનાં સર્વાંગ વિષે વિચાર કરે છે. નયવાદ, અપેક્ષાવાદ, સ્વાદવાદ, અતેકાન્તવાદ એ બધાં શબ્દો જૈનદર્શિનાં પર્યાયવાચક શબ્દો છે. જૈનદર્શિ સંકુચિત નથી, પરંતુ વિશાળ છે. જૈનદર્શિ કેટલી બધી વિશાળ છે એ વાત જૈનશાસ્ત્રોની ગંભીરતા ઉપરથી સહજ રીતે જાણી શકાય છે. જૈનશાસ્ત્રોમાં વર્ણવેલાં જૈનસિદ્ધાન્તો ધણા જ ઉદાર, સ્પષ્ટ તથા વૈજ્ઞાનિક છે. વર્તમાન વિજ્ઞાનની દૃષ્ટિએ જૈનસિદ્ધાન્તોનું પૃથક્કરણ કરતાં જૈનધર્મની ગહનતા તથા ઉદારતા કેટલી બધી છે તે સ્પષ્ટ રીતે જાણી શકાય છે. ભગવાન મહાવીરે જે જે સિદ્ધાન્તો જગત સમક્ષ રજુ કર્યાં છે તે કપોલકલ્પિત કે કલ્પનામૂલ્ય નથી, પરંતુ અનુભવસિદ્ધ છે. અનુભવસિદ્ધ સિદ્ધાન્તો જ જનસમાજને માટે વિશેષ ઉપયોગી સિદ્ધ થાય છે. જૈનધર્મનાં સિદ્ધાન્તો મૌલિક, અનુભવ-સિદ્ધ તથા વૈજ્ઞાનિક હોવાને કારણે જ જૈનધર્મ અત્યાપિ પર્યન્ત ‘જીવન્ત ધર્મ’ તરીકે ટકી શક્યો છે. વૈદિક-સંસ્કૃતિનાં અનેક આધાત-પ્રત્યાધાત સહેલા છતાં પણ જૈનસંસ્કૃતિએ પોતાની પ્રતિજ્ઞાની રક્ષા કરી છે.

જૈનશાસ્ત્રનાં એક એક શબ્દ પાછળ ભગવાન મહાવીરનો આત્માનુભવ રહેલો છે. વીરવાણીનો પ્રત્યેક શબ્દ અમોઘ છે. વીરવાણીનો એક શબ્દ પણ જીવનમાં સક્રિય રૂપ ધારણ કરે તો જીવન સાર્થક અને સફળ બની જાય. ભગ્ય જીવે વીરવાણીને અરાબર સાંભળી જીવનમાં ઉતારી જીવન સાર્થક કરે એટલા માટે શાસ્ત્રનો ઉપદેશ આપવામાં આવે છે. શાસ્ત્રમાં સમ્યક્ત્વ-પરાક્રમ વિષે જે વિચાર ચાલે છે તેમાં પણ જીવનવિકાસ કેવી રીતે સાધી શકાય તેનો ક્રમ આપવામાં આવ્યો છે. જીવનનો જે ક્રમિક યુગવિકાસ કરવામાં આવે તો જીવનની ઉન્નતિ સરળતાપૂર્વક અને શીઘ્રતાપૂર્વક સાધી શકાય છે. શાસ્ત્રમાં ભત્ત અર્થાત્ આદારના પ્રત્યાખ્યાન કરવાથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે તે વિષે આગળ વિચાર કરવામાં આવ્યો છે. હવે દરેક જ્ઞાતિના અર્થાત્ સદ્ભાવ (પ્રત્યેક વસ્તુની હતિ)નો ત્યાગ કરવાથી શો લાભ થાય તે વિષે વિચાર કરવામાં આવે છે:—

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ-બોલ એકતાલીસમો.

જોનમ જ્વામી મહાવીર ભગવાનને આદરના ત્યાગ કરવાથી શો લાભ થાય છે? એ પ્રશ્ન પૂછ્યા બાદ સદ્ભાવ અર્થાત્ સર્વયોગ કુંધનરૂપ ક્રિયા બંધનો ત્યાગ કરવાથી જીવને શો લાભ થાય છે એ વિષે પ્રશ્ન પૂછે છે કે.—

એકતાલીસમો બોલ.

(૪૧) મન્માસપચરચાણેણે મન્ને ! જીવે કિં જગપડ ?

અર્થાત્—તે વસ્તુનાં મન્ન વ અર્થાત્ સર્વયોગ કુંધનરૂપ ક્રિયા બંધના ત્યાગથી જીવત્માને શો લાભ થાય છે ?

આ પ્રમાણે ઉપરનાં મહાવીર જ્ઞાપિર ક્રમશઃ—

સન્માનપદભાષણેનં પ્રતિગર્હિતં જનપદ, પ્રતિગર્હિતવિવેકં ચ અજ્ઞાતે
વત્તારિ કેવલિસમ્પન્ને મવેદ, નંજદા વેગણિત્તં, ખાડગં, નામં, ગોયં; તત્રો
પન્નસા સવ્વદુરગ્ગામન્તં વગ્ગ ॥ ૪૧ ॥

અર્થાત્—હાલે માનના ત્યાગ કરવાથી જીવતામાં અનિવૃત્તિભાવ પામે છે અને અનિ-
વૃત્તિભાવને પામેલા અજ્ઞાત કેવલી પણ જાણી રહેલા માટે (વેદનીય, આયુર્મ, નામ અને
ગોત્ર) કર્માશીને બધાને છે અને પાંચ ગિર, બુદ્ધ અને મુક્ત ચર્ચે શાન્ત થાય છે અને
સર્વદુઃખોનો અન્ત આણે છે.

આ પ્રશ્ન વિશે મહાભાવ કરતાં ટીકાકાર કહે છે કે, આ પ્રત્યાખ્યાન બધા પ્રત્યાખ્યા-
નોમાં પ્રધાનપદ ભાગ્યે છે. આ પ્રત્યાખ્યાન અન્તિમ અવસ્થાનું અર્થાત્ ચરમમીમાનું છે.
બીજાં પ્રત્યાખ્યાનો તે એક વાર ક્યાં બાદ પણ કર્યાં પડે છે. પરંતુ આ પ્રત્યાખ્યાન
એવું છે કે, એકવાર આ પ્રત્યાખ્યાન ક્યાં બાદ બીજાવાર કરવું પડતું નથી અને એટલા જ
માટે આ પ્રત્યાખ્યાન બધાં પ્રત્યાખ્યાનોમાં પ્રધાનપદ ભાગ્યે છે.

આ પ્રત્યાખ્યાનનું નામ સદ્ભાવ-પ્રત્યાખ્યાન છે. સદ્ભાવનો પ્રચલિત સામાન્ય અર્થ
સારો ભાવ એવો થાય છે. પરંતુ અત્રે સદ્ભાવનો પ્રચલિત અર્થ લેવામાં આવ્યો નથી.
અત્રે સદ્ભાવનો અર્થ પરમાર્થજૂત એવો કરવામાં આવ્યો છે. જે પ્રત્યાખ્યાન એકવાર ક્યાં
બાદ બીજા વાર પ્રત્યાખ્યાન લેવાં પડતાં નથી તે પરમાર્થજૂત પ્રત્યાખ્યાનનું નામ સદ્ભાવ-
પ્રત્યાખ્યાન છે. ગૌતમ સ્વામીએ આ સદ્ભાવ-પ્રત્યાખ્યાન વિશે જ મહાવીર ભગવાનને પ્રશ્ન
પૂછ્યો છે. સદ્ભાવના પ્રત્યાખ્યાનથી જીવાત્માને શો ત્રાણ થાય છે એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં
મહાવીર ભગવાને કહ્યું છે કે, સદ્ભાવ-પ્રત્યાખ્યાન કરવાથી જીવાત્મા અનિવૃત્તિભાવને પામે
છે. જે અનિવૃત્તિભાવને પામે છે અર્થાત્ શુક્લધ્યાનની ચોથી ઐશ્વરી પ્રાપ્ત થાય છે તે
શેષ કર્માશી અર્થાત્ વેદનીય કર્મ, આયુર્કર્મ, નામકર્મ તથા ગોત્ર કર્મના ક્ષય કરી સિદ્ધ,
બુદ્ધ, મુક્ત તથા પરિનિર્વાણને પામી સર્વ દુઃખોનો અન્ત કરે છે. મુક્તાત્મા થયા બાદ તેને
માટે કોઈ કામ કરવાનું બાકી રહેતું નથી. તે કૃતકૃત્ય અર્થ જાય છે અર્થાત્ જ્ઞાનધન અર્થ
જાય છે અને પરિનિર્વાણને પામી સર્વદુઃખોનો અન્ત આણી અન્તકૃત બની જાય છે.

આ તે મૂલ પ્રશ્નનો ઉત્તર છે. હવે આ ઉત્તર વિશે વિશેષ વિચાર કરવાનું અત્રે પ્રાર્થ
થાય છે. આ પ્રશ્ન ઔદમા શુલ્કસ્થાન વિષયક હોવાથી અતિ મહત્તર છે. પરમાર્થજૂત-સદ્-
ભાવ પ્રત્યાખ્યાન ક્યાં બાદ બીજા કોઈ પ્રત્યાખ્યાન કરવાનું બાકી રહેતું નથી. આ અન્તિમ
સીમાનો પ્રશ્ન છે. ઉદાહરણ તરીકે, કોઈ માણસ પહાડ ઉપર ચડવા લાગ્યો અને ચડતાં
ચડતાં અન્તિમ શિખર સુધી ચડી ગયો. શિખર ઉપર પહોંચી જતાં માણસને માટે
એમ જ કહી શકાય કે, તે માણસને જ્યાંસુધી ચડવાનું હતું ત્યાંસુધી તે ચડી ગયો. આ
પ્રમાણે શિખર ઉપર ચડનાર માણસે નાની નાની ટેકરીઓને ઝાળગી લીધી ત્યારે જ તે
એટલે ડાંચે ચડી શક્યો. હવે અન્તિમ શિખર ઉપર ચડી જવાથી તેને માટે હવે કોઈ
ઝાળગવાનું બાકી રહેતું નથી આ જ પ્રમાણે સદ્ભાવ-પ્રત્યાખ્યાન પણ ચરમ સીમાનું
પ્રત્યાખ્યાન છે. માનો કે, કોઈ માણસ અનાજનો દમો તોળે છે. તોળતાં તોળતાં જ્યારે

[illegible]

આ ઉપરથી જાણે કે પ્રથમ ઉપરિચિત થાય છે કે, જ્યારે જાણી વાતનો નિર્ણય શુદ્ધિકારજનક થાય છે તો જાણી જવાની મી જરૂર છે. આ પ્રશ્નો ઉપર એ છે કે શુદ્ધિને સમ રાખતી અર્થાત્ વિવેકશુદ્ધિને પ્રથમથી એવું જ નામ થકા છે. શ્રી આચાર્યજી મનમાં પચુ કહ્યું છે કે:—

મમયં સ્તિ મન્નમાણે વમયા મમયા યા અમમયા યા મમયા દોન્તિ સ્તિ ઉવિદાય ।

અમમયં સ્તિ મન્નમાણે વમયા મમયા યા અમમયા યા દોન્તિ સ્તિ ઉવિદાય ।

ભાવાર્થ:—જો કોઈ મનુષ્યમાં ભક્તે અધિક શુદ્ધિ ન હોય, છતાં જો તેની યોગી શુદ્ધિ પચુ નિષ્પણ અર્થાત્ સમ હોય તો તે મનુષ્યને માટે જાણી વસ્તુઓ સમ જતી જાય છે, પછી ભક્તે કોઈ વસ્તુ વિષય હોય તો પચુ સમશુદ્ધિવાળાને સમવસ્તુકારા પેદા થવો લાભ પ્રાપ્ત થાય જ છે. ઉદાહરણ તરીકે માનો કે, કોઈ એક સાધુ મહારાજ ગાયત્રી માટે કાઈને ધેર ગયા. તેમણે આદારપાળી વિષે પોતાની શુદ્ધિ અનુસાર નિર્ણય કરી લીધો. સાધુ મહારાજ તો સમશુદ્ધિપૂર્વક નિર્દોષ આદારપાળો લે છે. પરંતુ કદાચ આદારપાળી દ્વિપિ હોવા છતાં તે સાધુની સમશુદ્ધિમાં તે આદાર નિર્દોષ જગ્યાએ હોય અને નિર્દોષ માનીને લીધો હોય તો પચુ સમશુદ્ધિ હોવાને કારણે તે સાધુને દ્વિપિ આદાર લેવાનો દોષ લાગી શકતો નથી એમ જાનીપુરુષો કહે છે. કારણ કે તેનામાં સમભાવ છે અને તે આદારને પોતાની સમશુદ્ધિથી નિર્દોષ માને છે અને એટલા માટે તેને નિર્દોષનું જ ફળ પ્રાપ્ત થાય છે. હવે સ્થ સાધુ પોતાની શુદ્ધિ અનુસાર જ કોઈ વાતનો નિર્ણય કરી શકે છે. તે આદાર કદાચ દોષયુક્ત હોય તો તે સર્વજની દૃષ્ટિએ છે, પરંતુ તે સાધુની દૃષ્ટિએ તો તે આદાર નિર્દોષ જ છે, અને તે કારણે તેને કોઈ પ્રકારનો દોષ લાગી શકે નહિ.

આથી વિપરીત, આદાર શુદ્ધ હોવા છતાં જો સાધુના મનમાં ગાયત્રી જતી વખતે એવો લાભ હોય કે, હું આદારની શુદ્ધિ-અશુદ્ધિ વિષે પૂછપરછ કરીશ તો કદાચ આદાર પાળી અશુદ્ધ હશે તો હું આદારપાળીથી વચન રહીશ. આ પ્રમાણે સાધુ જો પોતાની શુદ્ધિને વિષય રાખે તો જાનીજનો કહે છે કે, એવા વિષય શુદ્ધિવાળા સાધુને માટે તે નિર્દોષ આદાર પણ દ્વિપિ ગણાય છે.

કહેવાનો આશય એ છે કે, જો પોતાનું હૃદય શુદ્ધ તથા શુદ્ધિ સમ હોય તો વિષય વસ્તુઓનો લાભ પણ સમવસ્તુના જેવો અને જેટલો મળે છે. આથી વિપરીત, જો હૃદય અશુદ્ધ અને શુદ્ધિ વિષય હોય તો સમવસ્તુનું પરિણામ પણ વિષય વસ્તુઓના પરિણામ જેવું વિપરીત આવે છે.

ઉપરના કથનનો ભાવાર્થ એ છે કે, પોતાની શુદ્ધિને સમ રાખતી જોઈ પ્રત્યેક વાતનો સમશુદ્ધિપૂર્વક અર્થાત્ વિવેકશુદ્ધિપૂર્વક વિચાર કરવાથી જ આ-મનને ધેર-લાભ મળી શકે છે. જાનીજનો કહે છે કે, પ્રત્યેક વાત જય કારણસર કરવાના છે તે એક આત્મોત્તરિ કરવા માટે, બીજી કોઈની સાથે વ્યવહાર કરવા માટે અને ત્રીજી ૧૫-૧૫ સમજવા માટે. જાનીપુરુષો આ વિષે આગળ કહે છે કે, જો વસ્તુ-સ્વરૂપ

જનાં સંમદનયની દૃષ્ટિએ જપા આત્મા એક છે. આ વાતને દૃષ્ટિમાં રાખીને જ શ્રી ધ્યાનાંગ ચરણમાં કહ્યું છે કે જ્યેષ્ઠ ધર્મ આત્મા એક છે. 'આજ વાતની પૃષ્ઠિ વેદાન્તમાં પણ કરવામાં આવી છે કે—

વાચાસ્પદમણો વિકારં મૂનીકયમ્ભવત્ ।

આત્મા-પદો, કુંવર આદિ જે વચન બોલવામાં આવે છે તે માટીનો વિદ્યાર થવાને કારણે કહેવામાં આવે છે. ખરી રીતે તો એ જ્યાં બિન્દુમિત્ર વાસ્તવ્ય માટીમાંથી જ બનેલાં છે. આ જ પ્રમાણે શિદ્ધ કે સમાધી આદિ બેટા તો વિદ્યારને કારણે પડેલાં છે; પરંતુ શુદ્ધ સંમદનયની દૃષ્ટિએ તો વાચનમાં જ્યાં આત્માઓ એક સરખા છે.

આ કથન ઉપરથી આપણે એ વિચારનું નેરુંએ કે, આપણે માટીની સમાન જ રહેવું એ ઉચિત છે કે આપણા જીવનને વિશેષ ઉત્તમ બનાવવું એ ઠીક છે? માટીમાંથી ત્યાં સુધી ઘડો બનાવવામાં આવે તો નથી ત્યાંસુધી માટીને મરનક ઉપર ધારણ કરવામાં આવતી નથી. આથી વિપરીત માટીમાંથી ઘડાને બનાવ્યા પહેલાં માટીને પગલે ગરદોળવામાં આવે છે. પરંતુ ત્યારે માટીમાંથી ઘડો બનાવવામાં આવે છે ત્યારે જ ઘડાને મરનક ઉપર ધારણ કરવામાં આવે છે. આજ પ્રમાણે આત્મા ત્યાંસુધી સિદ્ધ, શુદ્ધ તથા મુક્ત બનતો નથી ત્યાંસુધી તે સંસારમાં જ રખણ કરે છે; પરંતુ જેમ માટી કુંભારના હાથમાં નર્તકીનું સ્વરૂપ ધારણ કરે છે ત્યારે જ ઘડાને મરનક ઉપર ધારણ કરવામાં આવે છે, તેજ પ્રમાણે ત્યારે આત્મા પરમાત્માના શરણે જઈ એવંબુદ્ધ બની જાય છે, અર્થાત્ ત્યાગની ચરમમીમાએ પહોંચી જાય છે અને સંપૂર્ણતાને પ્રાપ્ત કરી સિદ્ધ, શુદ્ધ અને મુક્ત થાય છે, ત્યારે જ સંસારના બ્રમણમાંથી છૂટો થાય છે અને ભવબ્રમણમાંથી મુક્ત થવાથી આત્મા કૃતકૃત્ય બની જાય છે. આત્મા સિદ્ધાવસ્થાને પામે તે માટે જ સજ્જાવના પ્રત્યાખ્યાન કરવામાં આવે છે. ભગવાને કહ્યું છે કે સદ્ભાવ પ્રત્યાખ્યાન કરવાથી જીવનમાં મેં કમીશોનો નાશ કરી, સિદ્ધ, શુદ્ધ, મુક્ત થઈ પવિત્રિર્વાણને પામે છે અને જ્યાં કુંબોનો અન્ન આણી ચરમસીમાએ પહોંચે છે.

ભગવાને જગતના કલ્યાણ માટે જે કાર્ય કહ્યું છે તે કથનને હૃદયમાં ઉતારી જીવનને સાર્થક કરવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. ભગવદ્વાણીને જીવનમાં ગિતારવાથી જ આત્મકલ્યાણ થઈ શકે છે. વિચારને આચારમાં ગિતારવો એ કલ્યાણનો માર્ગ છે.

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૪ શ્રાવણ વદી ૧૨ સોમવાર

— xox —

પ્રાર્થના

શ્રી આદીશ્વર સ્વામી હો,
પ્રભુમં દિશ નામી તુમ બળી પ્રભુ અંતરયામી આપ;
મો'પર મ્હેર કરીજે હો,
મીડીજે ચિંતા મન તાળી. મારાં કાટો પુરાકૃત પાપ.

—મી વિનયચંદ્રણ કુભટ ચોવીશી

શ્રી આદિનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

ભારતવર્ષનાં પ્રત્યેક શાસ્ત્રમાં તથા પ્રત્યેક દર્શનમાં ભગવાન ઋષભદેવને મહત્ત્વનું સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે. ભગવાન ઋષભદેવને અર્ધાં દિન્દુઓ માને છે. બીજાં અવતારો વિશે તો કદાચ કોઈ પ્રકારનો મનભેદ પશું હોઈ શકે પરંતુ ભગવાન ઋષભદેવના વિષયમાં તો કોઈ પ્રકારનો મનભેદ નથી. જો સમગ્ર દિન્દુઓને એક જ ઋષ નીચે આવવાનું હોવામાં આવે તો એ વિશે હું નિઃશયપૂર્વક કહેવાની દિશા મારું હું કે, અર્ધા લોકો ભગવાન ઋષભદેવના ધર્મધ્વજ નીચે આવવાનો નિર્ણય કરે. કારણ કે ભગવાન ઋષભદેવનો ધર્મધ્વજ અખંડ તથા અગ્નિ હોવાને કારણે પ્રત્યેક દિન્દુ નિઃશંકાચપણે આ ઋષ નીચે આવી શકે છે.

ભગવાન ઋષભદેવ ધર્મના આદિ મંથાપક તથા ભગવાનમાં શાન્તિ સ્થાપિત કરનારાઓમાં સર્વપ્રથમ હતા, એટલા માટે આર્યદેશમાં ભગવાન ઋષભદેવનું સ્થાન મહોર્ધ્વ છે. ભગવાન ઋષભદેવનું સ્થાન સર્વોર્ધ્વ હોવા માટે તેનાં બીજાં અનેક કારણો છે. પરંતુ એક કારણ એ પણ છે કે, જૈનશાસ્ત્ર ઋષભદેવ ભગવાનને ધર્મના આદિ મંથાપક તથા ઉદ્ધારક માને છે. શાસ્ત્રનું કથન છે કે, ત્યારે આ પાંચમોં સ્વર્ગ કોણે હી મારે વર્ષો સુધી ધર્મના વિચાર આ બધા દેશો અને પૃથ્વી ધર્મચીત્રને જોતી બની મર્મ હતી ત્યારે ઋષભદેવ ભગવાને ધર્મનો ઉદ્ધાર કરી દેશો અને ભગવાનને ધર્મનું નિર્માણ કરે. ભગવાન ઋષભદેવના દેશો, જોકે ધર્મ મળતો છે, પરંતુ ભગવાન ઋષભદેવને ધર્મ સ્પેશિયલ બની મળ્યો છે ત્યારે દેશો ને દેશો મળ્યા પરંતુ ધર્મની પ્રતિષ્ઠા છે. એ સ્પેશિયલ પ્રતિષ્ઠા ધર્મને પ્રતિષ્ઠા આપી ધર્મ ભગવાન ને જ મળ્યો નોંધે છે. ભગવાન ઋષભદેવ સ્પેશિયલ રીતે ધર્મના સ્પેશિયલ ઉદ્ધારક છે. એ સ્પેશિયલ પ્રતિષ્ઠા ધર્મને પ્રતિષ્ઠા આપી ધર્મ ભગવાન ને જ મળ્યો નોંધે છે. ભગવાન ઋષભદેવ સ્પેશિયલ રીતે ધર્મના સ્પેશિયલ ઉદ્ધારક છે. એ સ્પેશિયલ પ્રતિષ્ઠા ધર્મને પ્રતિષ્ઠા આપી ધર્મ ભગવાન ને જ મળ્યો નોંધે છે.

ભગવાન ઋષભદેવ ધર્મના આદિ મંથાપક તથા ભગવાનમાં શાન્તિ સ્થાપિત કરનારાઓમાં સર્વપ્રથમ હતા, એટલા માટે આર્યદેશમાં ભગવાન ઋષભદેવનું સ્થાન મહોર્ધ્વ છે. ભગવાન ઋષભદેવનું સ્થાન સર્વોર્ધ્વ હોવા માટે તેનાં બીજાં અનેક કારણો છે. પરંતુ એક કારણ એ પણ છે કે, જૈનશાસ્ત્ર ઋષભદેવ ભગવાનને ધર્મના આદિ મંથાપક તથા ઉદ્ધારક માને છે. શાસ્ત્રનું કથન છે કે, ત્યારે આ પાંચમોં સ્વર્ગ કોણે હી મારે વર્ષો સુધી ધર્મના વિચાર આ બધા દેશો અને પૃથ્વી ધર્મચીત્રને જોતી બની મર્મ હતી ત્યારે ઋષભદેવ ભગવાને ધર્મનો ઉદ્ધાર કરી દેશો અને ભગવાનને ધર્મનું નિર્માણ કરે. ભગવાન ઋષભદેવના દેશો, જોકે ધર્મ મળતો છે, પરંતુ ભગવાન ઋષભદેવને ધર્મ સ્પેશિયલ બની મળ્યો છે ત્યારે દેશો ને દેશો મળ્યા પરંતુ ધર્મની પ્રતિષ્ઠા છે. એ સ્પેશિયલ પ્રતિષ્ઠા ધર્મને પ્રતિષ્ઠા આપી ધર્મ ભગવાન ને જ મળ્યો નોંધે છે. ભગવાન ઋષભદેવ સ્પેશિયલ રીતે ધર્મના સ્પેશિયલ ઉદ્ધારક છે. એ સ્પેશિયલ પ્રતિષ્ઠા ધર્મને પ્રતિષ્ઠા આપી ધર્મ ભગવાન ને જ મળ્યો નોંધે છે.

સમાપ્ત થવાની આજી ઉપર મેવાથી કદપદ્ય વચ્ચેમય ઉપર હચિત્ત કોણ આપતાં ન દતાં, અને હચિત્તપૂર્ણ ન થવાને કારણે યુગલ્યા છંદો મંદક્રમન થઈ ગયા હતા. જીવનનિર્વાદ કરવાનો ખીન્ને કોણ ઉપાય આ યુગલ્યા છંદો પ્રવચન ન મેવાને કારણે તેઓ અદ્ધ દુઃખ પામ્યા હાયા. પોતાનું દુઃખ દૂર કરવા માટે એ જ્યાં લોકો તેમના કુલ્યુર નાભિ રાગ પાસે ગયા અને રાગને પોતાની કરુણ કથા સંભળાવી.

સંસારમાં કલેકકકાસ ત્યારે જ વધવા પામે છે કે જ્યારે જનમમાગને આવશ્યકતા કરતાં પગુ જોણી ગીજ મળે છે. આ પ્રમાણે યુગલ્યા છંદોને જીવનનિર્વાદ કરવા માટે કદપદ્યો પથેટ પરિણામમાં હચિત્ત સાગમી ન આપવાને કારણે સરળ સ્વભાવી યુગલ્યા છંદોમાં પગુ કલેશ કકાસ વધવા પામ્યો હતો. જીવનનિર્વાદની સામગ્રી પ્રાપ્ત કરવાને કારણે યુગલ્યા છંદો નાભિ રાગને જીવનનિર્વાદનું દુઃખ દૂર કરવાનું નિર્વદન કરવા લાગ્યા.

અન્ધોમાં લખ્યું છે કે, લોકોનો પોકાર સાંભળી નાભિ રાગ પગુ વિચારમાં પડી ગયા કે જનસમાજના જીવનનિર્વાદના પ્રશ્નો કેવી રીતે ઉકેલ આપીશો? આપરે તેમણે લોકોને ઋષભકુમારની પાસે જવાનું કહ્યું અને આશ્વાસન આપ્યું કે કુમાર તમને કાંઈ તરણોપાય અવશ્ય જતાવશે.

જ્યાં લોકો ઋષભદેવ ભગવાનની પાસે ગયા અને પોતાની કરુણ કથા કહી સંભળાવી. ભગવાને કહ્યું કે, હું પિતાશ્રીની આજ્ઞા વિના કાંઈ કદી શકું નહિ. લોકો કહેવા લાગ્યા કે, પિતાએ તમારી પાસે મોકલ્યા છે અને ફરે તમે પાછા પિતા પાસે મોકલો છો. આવી અવસ્થામાં અમારે શું કરવું? આ સાંભળી ભગવાને પૂછ્યું કે, શું પિતાએ તમારું દુઃખ દૂર કરવાનું મને કહેવડાવ્યું છે? લોકોએ ઉત્તર આપ્યો કે, નાભિ રાગને અમને તમારી પાસે મોકલ્યા છે અને કહ્યું છે કે, કુમાર જીવનનિર્વાદનો કાંઈ ઉપાય જતાવશે.

વ્યાવહારિક કામમાં જ્યારે ભગવાને પછુ પિતાની આજ્ઞાને શિરોધાર્ય કરી પિતાભક્તિનો પરિચય આપ્યો તો શું તમારે વ્યાવહારિક કાર્યોમાં પિતાને અગ્રસ્થાન આપવું ન જોઈએ? માતા-પિતા તથા ગુરુજનોના આદેશને આદર્શ માની આજ્ઞા શિરોધાર્ય કરવી એ તો ભારતવર્ષનું બૂલણ મનાયુ છે. પહેલાં ભારતવર્ષમાં પ્રત્યેક ભારતીયને એવી શિક્ષા આપવામાં આવતી હતી કે:—

માતૃદેવો મયઃ પિતૃદેવો મયઃ આચાર્યદેવો મયઃ અતિથિદેવો મયઃ

અર્થાત્-માતા-પિતા આચાર્ય તથા અતિથિ વગેરે દેવતુલ્ય છે એટલા માટે તેમની આજ્ઞાને શિરોધાર્ય કરવી ધર્મ છે.

પિતા પાલક-પોષક તથા આપણા નિવાસક છે એટલા માટે આપણે ગમે તેટલા શક્તિ-સંપન્ન તથા ભુદ્ધિ-મંપન્ન હોઈએ છતાં પિતાની આજ્ઞાને શિરોધાર્ય કરવી એ યોગ્ય પુત્રની દૃષ્ટ છે. યોગ્ય પુત્રની યોગ્યતા પગુ પિતાની આજ્ઞા શિરોધાર્ય કરવામાં રહેલી છે જન-વાન ઋષભદેવ ધર્મા સમર્થ હોવા છતાં તેમણે વ્યાવહારિક કામમાં પિતાને અગ્રસ્થાન આપ્યું હતું તો પછી આજના પુત્રો પોતાના પિતાની આજ્ઞાને અવગણ્યું છે એ જ કલિન છે. પાલક-પોષક તથા નિવાસક પિતાની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરવું એ મર્યાદા અનુલિપ્ત ન. પિતાને

જન કર્યો. આ પ્રમાણે જનમમાર્ગની નૈનિક અમિકા નૈવર કર્યો જાદ જનમને આત્મકથ્યાજી સાધવાનો માર્ગ જનમમાર્ગને જનાઓ. આત્મ-કથ્યાજી માધ્યા વિના મંત્રિક અધનોમાંથી મુક્તિ મળતી નથી. એટલા માટે જગવાન પોને આત્મર દીક્ષિત જતી પોને આત્મ કથ્યાજી સાધે છે અને જનમમાર્ગને પળ આત્મકથ્યાજીનો ઉપદેશ આપી તારે છે.

મધ્યભેદ જગવાન તીર્થકર દત્તા, અર્થાત્ જગવાન પોને મંત્રામ્સાદને તરનારા તથા ખીમને તારનારા દત્તા. તીર્થકર જગવાનની વાળી અમોષ દેવ છે. તેમની અમોષવાળીનું શ્રવણ કરી જીવે આત્મકથ્યાજી માધી મિદ, બુદ્ધ તથા મુક્તિ શાય છે. તીર્થકર જગવાનની વાળી કેવી અમોષ તથા આત્મકથ્યાજી કરનારી દેવ છે તે વાન દવે કામદારા સમગરું છે.

સમ્યક્ત્વ-પરાક્રમ-ખેલ ૪૧ મો (ચાલુ)

સાસ્ત્રમાં આત્મકથ્યાજી સાધવાનાં અનેક માર્ગો જનાવવામાં આવ્યાં છે. તેમાંના એક કથ્યાજીમાર્ગ તરીકે સદ્ભાવ-પ્રત્યાખ્યાન પણ છે. સદ્ભાવ-પ્રત્યાખ્યાન શું છે અને તેનાથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે તે વિષે આગળ થોડો વિચાર કરવામાં આવ્યો છે. આજે તે વિષે જ થોડો વિશેષ વિચાર કરવામાં આવે છે.

સદ્ભાવ-પ્રત્યાખ્યાનનો અર્થ વધાનૂત પ્રત્યાખ્યાન અર્થાત્ સાચો લાગ છે. સાચો અને અંતિમ લાગ ત્યારે જ થઈ શકે કે ત્યારે મંસારનાં સમસ્ત અધનોનો ત્યાગ કરી શૈલેશી અવસ્થા અર્થાત્ યૌદ્ધમા ગુણુસ્થાનની ભાવાવસ્થાને પામવામાં આવે. સદ્ભાવ-પ્રત્યાખ્યાનના પ્રશ્ને એક રીતે યૌદ્ધમા ગુણુસ્થાનને પામવાથી જીવાત્માને શો લાભ થાય એવા પ્રશ્ન પણ કંડી શકાય. યૌદ્ધમા ગુણુસ્થાનની રિધિ પામ લઘુ અક્ષર અર્થાત્ અ હ ણ કોનો ઉચ્ચાર થાય તેટલા સમય માત્રની જ દેવ છે. આ અવસ્થા સાંવ્યવહારિક સર્કર્ણ નથી, અર્થાત્ વ્યાવહારિક વાણીમાં ઉતારી શકાય એવી નથી. છતાં ગોનમ સ્વામીએ આ અવસ્થા વિષે જગવાનને પ્રશ્ન પૂછ્યો છે. સાસ્ત્રમાં પ્રારભિક અવસ્થા માટે જેમ પ્રશ્ન કરવામાં આવ્યો છે તેમ અન્તિમ અવસ્થા વિષે પણ પ્રશ્ન કરવામાં આવ્યો છે. આ પ્રશ્ન ઉપરથી એ વાન મ્પદ જણાય છે કે, મોક્ષને માટે યૌદ્ધમા ગુણુસ્થાનનો પણ ત્યાગ કરવો પડે છે. શ્રી દશૈકાદિક સૂત્રના ચોથા અધ્યયનમાં પણ જગવાનને એવો પ્રશ્ન પૂછવામાં આવ્યો છે કે, જે પ્રભો! ત્યારે જીવાત્મા યોગનો નિરોધ કરે ત્યારે તે કઈ અવસ્થાને પામે છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જગવાને ફરમાવ્યું છે કે:—

જયા જોગે નિર્ભમિના સંલેસિ પડિવજ્જદ ।

તયા કમ્મં અવિત્તાણં સિદ્ધિ મચ્છદ નીરઓ । દશ૦ ૪-૨૪

જયા કમ્મં અવિત્તાણં સિદ્ધિ મચ્છદ નીરઓ ।

તયા જોગમત્વયન્થો સિદ્ધો મચ્છદ સામઓ ॥ દશ૦ ૪-૨૫

અર્થાત્-ત્યારે જીવાત્મા યોગનો નિરોધ કરે છે ત્યારે શૈલેશી અવસ્થાને પામે છે અને શૈલેશી અવસ્થાને પામ્યા જાદ કર્યોનો શય કરી જોડના અવસ્થાને પામે છે. નીચેના સિદ્ધાન્તને પામે છે. કર્યો નટ થતાથી જીવાત્મા નિદ, બુદ્ધ તથા મુક્તિ પામે છે.

આ જ વાન આ સદ્ભાવ-પ્રત્યાખ્યાનના પ્રશ્ન વિષે અન્યની જે કથ્યાજી-સાધના છે કે, સદ્ભાવનો અર્થ સાચો ભાવ થાય છે અને પ્રત્યાખ્યાનના અર્થ ન્ય થાય છે.

પરંતુ મગજ સકતા નથી એ અમારો દોષ છે. આ પ્રમાણે માની મૂલ-સિદ્ધાન્ત ઉપર વિચાર પેદા કરો.

સદમાન-પ્રવ્યાખ્યાનનો પ્રશ્ન તો અનિશ્ચયતાનો પ્રશ્ન છે. દર્શન માધ્યમ-દશાનો પ્રશ્ન પૂજ્યમાં આવે છે. જ્યાં પ્રવ્યાખ્યાનમાં અવધાર મુખ્ય છે એટલા માટે દર્શન અવધાર વિશે પ્રશ્ન પૂજ્યમાં આવે છે. ગૌતમસ્વામી મનાવીર અગત્યનો પ્રશ્ન પૂછે છે કે:—

બોલ બેનાળીસમે.

(૪૨) પરિસ્વયાણં મંતે ! જીવે કિં જળયદ ?

અર્થાત્—કે જળવાન ! પ્રતિરૂપના (આદ્યેના-સ્થવિર કદાચીની આંતર અને બાહ્ય ઉપાધિરૂપિત દશા) વડે જીવાતમાને શા જાણ થાય છે ?

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જળવાને કદમાચું કે:—

પરિસ્વયાણં લાઘવિયં જળયદ, ઘટ્નભૂષણં જીવે અપ્પમત્તે પાગડલિંગે વિઘ્નદ-
સમત્તે સત્તસમિદ્સમત્તે પાળ-ભૂય-જીવ-સત્તમુ વિસત્તણિજ્જરૂથે અપ્પકિલેહં નિદં-
દિપ વિઘ્નલત્તવસમિદ્સમન્નાગણ યાથિ મવદ્ ॥ ૪૨ ॥

અર્થાત્—પ્રતિરૂપના વડે લઘુતા-નશ્વરતાને પામે છે અને તેવા સ્વયંશીલ જીવ અપ્રમત્તપણે પ્રકાશન અને પ્રકટ ચિન્હોને ધારણ કરે છે ને તેવા નિર્મળ, સમ્યક્ત્વી અને સમિનિસદિન અને છે તથા સર્વ જીવોને વિશ્વાસરૂપ, નિતેન્દ્રિય અને વિપુલ તપશ્વર્ધાથી સુજન પદ્મ થાય છે.

આ પ્રશ્ન વિશે વિશેષ વિચાર કરતાં પહેલાં તેના સમ્બંધી વિશે વિચાર કરવો ઉચિત છે. પ્રતિરૂપના શબ્દ પ્રતિરૂપતા એમ એ શબ્દોનો બનેલ છે. 'પ્રતિ'નો સાધારણ અર્થ અનુકરણ કરવું થાય છે, અત્રે રૂપનું અનુકરણ છે. એટલા માટે આ પ્રશ્નનો એ અર્થ થયો કે, સ્થવિરકદાચી મુનિનો વેશ ધારણ કરવાથી જીવાતમાને શા જાણ થાય ?

કદાચનો અર્થ મર્યાદા થાય છે. મર્યાદા બુદ્ધિશ અનુસાર થાય છે. અર્થાત્ જે જેનો અધિકારી હોય છે તેના અધિકાર પ્રમાણે તેવી મર્યાદા હોય છે. જે મર્યાદા બાધકી ન હોય તે કર્તાનો પદ નાશ થાય અને કાર્યનો પણ નાશ થાય. એટલા માટે મર્યાદા બુદ્ધિશ પ્રમાણે જ આધવામાં આવે છે અને મર્યાદાનું બીજું નામ જ કદાચ છે. શ્રી જગવતી સૂત્ર નામના પંચમાંગમાં સાધુઓ માટે મુખ્યતઃ પાંચ કદાચો બતાવવામાં આવેલ છે. (૧) સ્થિત કદાચ, (૨) અસ્થિત કદાચ, (૩) સ્થવિર કદાચ, (૪) નિનકદાચ અને (૫) કદાચાતીન. આ પાંચ કદાચોનું વર્ણન બીજા અનેક સૂત્રોમાં તથા ગ્રંથોમાં કરેલું જોવામાં આવે છે. કદાચસૂત્ર તો કદાચ બતાવવા માટે જ છે. અધિક સમય મુદ્દી તે મુરતો પાકે હરી સકાય એટલા માટે તે સૂત્રમાં બીજા વાનો પદ વર્ણવવામાં આવી છે પરંતુ કદાચસૂત્ર મુખ્યતઃ કદાચ બતાવવા માટે જ છે. કદાચ બતાવીને સાધુઓ માટે કહેવામાં આવ્યું છે કે, જેની સ્થિતિ તથા જેની સક્રિય હોય તેવા કદાચનું પાલન કરો. એમ થતું ન જોઈએ કે સક્રિય ન હોવા છતાં કદાચાતીન બની જાય. સક્રિય અનુસાર જ કદાચ-મર્યાદાનું પાલન કરવું જોઈએ. સક્રિય ન હોય તો કદાચાતીન બની સકાય નહિ.

આ જ પ્રમાણે અમરાવત મદાવીર તથા અમરાવત પાર્શ્વનાથે બન્નેએ એક જ મોહનો માનો બતાવ્યો છે. પરંતુ બન્નેએ પોતાના સાધુઓને માટે આવશ્યકતાનુસાર કૃષ્ણ-મર્ચાંડા આંધી હતી. અમરાવત પાર્શ્વનાથના સાધુઓને અગ્નિમનકટાદી કુદૃતમાં આપ્યા છે અને અમરાવત મદાવીરના સાધુઓને ગિમનકટાદી કુદૃતમાં આપ્યા છે. અમરાવત પાર્શ્વનાથે તથા અમરાવત મદાવીરે કાલ આદિનો વિચાર કરીનેજ કૃષ્ણ-મર્ચાંડા આંધી હતી. મર્ચાંડા આંધવામાં તેમને પદ્મપાત્ર કરવાનું કોઈ કારણ ન હતું.

અમવાને જે મર્પાદા આંખી છે તે મર્પાદાનું મક્તિઅનુમાર અવસ્થ પાસન કરવું જોઈએ
જે પોતાનામાં શક્તિ દોષ અને વનમાં વસ્ત્ર વિના રહી શકાતું દોષ તો એ અવસ્થામાં
જિનકક્ષી રહેવું ઉચિત છે. પરંતુ જે પોતાનામાં શક્તિ ન દોષ તો અધિરક્ષણનું પાસન
કરવું જોઈએ. રશ્ચિરક્ષણનો સામાન્ય અર્થ એ છે કે, પોતે મંયમમાં રિયર રહે અને બીજાને
પામ્ય મંયમમાં રિયર રાખે. રશ્ચિરક્ષણીનો આચાર-વિચાર, આદાર-વિદાર ન જોવો હોવો
જોઈએ કે જોથી પોતે મંયમમાં રિયર રહી શકે અને બીજાને પમ્ય મંયમમાં રિયર રાખી શકે.

સ્થવિરકંઠી તથા જિનકંઠી એ બન્નેમાં શુ અંતર છે એ વાત એક ઉદાહરણ દ્વારા સમજાવવાનો પ્રયત્ન કરું છું:- માનો કે, એક ગાય વાહરડાવાળી છે અને બીજી ગાય વાહરડા વિનાની છે. કદાચ એક વાધ બન્ને ગાયો ઉપર આક્રમણ કરે તો વાહરડા વિનાની ગાય તો પૂંછડું ઉંચું કરી ભાગી જાય છે પરંતુ વાહરડાવાળી ગાયને તો પોતાની તથા વાહરડાની બન્નેની રક્ષા કરવાની હોય છે. તે ગાય વાધથી પોતાના બચ્ચાને બચાવે છે અને જ્યારે વાધ દૂર ભાગી જાય છે ત્યારે તે ગાય વાહરડાને મોઢા આગળ કરી ચાલે છે વાહરડાને માથે લઈ આસવાને કારણે તે ગાયની ગતિ મંદ થઈ જાય એ આભાવિક છે આમ દોષા છતાં આ સસાર કેવળ વાહરડાવાળી ગાયોથી કે કેવળ વાહરડાવિનાની ગાયોથી જ ચાલી શકે તો નથી, પરંતુ બન્ને પ્રકારની ગાયોની સસારમાં જરૂર રહે છે. આ જ પ્રમાણે માનુષ તો સ્થવિરકંઠી પણ હોય છે અને જિનકંઠી પણ હોય છે. આ બન્ને પ્રકારના સાધુઓએ એક તો જિનકંઠી-કેવળ પોતાના આત્માનું જ કલ્યાણ કરે છે, અને બીજા-સ્થવિરકંઠી-પોતાની સાથે બીજાનું પણ કલ્યાણ કરે છે. જેમનામાં શક્તિ હોય છે તેઓ વનમાં જઈને નસ કરી નાં છે, અને અછિત્રપાણી હોય તો કરપાત્રમાં ડાઘ એક શૂદ્રઅને ત્યાંથી ભોજન લે તે તે જ કરી શકે છે. જેઓ આ પ્રમાણે આત્મકલ્યાણ કરે છે તેમને મારે મન નાનપા છે. પરંતુ જેમનામાં આવી શક્તિ હોતી નથી તેઓ સ્થવિરકંઠી થઈ અન્યજ્ઞાનની સાથે સસારનો પણ સુધાર કરનાં વિચરે છે, એટલા માટે જિનકંઠીની અપેક્ષાએ સ્થવિરકંઠીને મોક્ષે જવામાં વિલગ થાય એ આભાવિક છે જિનકંઠી તથા સ્થવિરકંઠી બન્નેનું ધ્યેય તો એક જ (મોક્ષે જવાનું) હોય છે; પરંતુ મોક્ષે જવાની ગતિમાં અંતર હોય છે જિનકંઠીની અપેક્ષાએ સ્થવિરકંઠીની મોક્ષે જવાની ગતિ મંદ હોય છે.

[illegible]

જગતમાં મળાવેલા જઈ જાય છે. આંગ્રિક લોકો મો, કોઈ મારી મીજ નેહને પ્રસન્ન થાય છે અને નિકટ વળુ બંદાને તે પ્રત્યે ધુળાભાવ પ્રગટ કરે છે; પરંતુ જે લોકો જાન શિરોમણિ પરમાત્માના આગા ભક્ત છે તેમાં મારી વળુ ઉપર ગજ કે મમલભાવ અને ખરાબ વસ્તુ ઉપર દેવભાવ રાખતા નથી; કારણ કે મારી તથા નમ્રતાના જાળના જે શિરોમણિ પરમાત્મા છે તેમના ભક્તને જાળની સારી કે ખરાબ વસ્તુ ઉપર રાગદ્વેષ કરવાનું કોઈ કારણ નથી.

જો જગતમાં સ્વર્ગને રચાવ આપવામાં આવે અને નરકને બાતલ કરી દેવામાં આવે તો શું જગતને 'જગત્' કરી શકાય? સ્વર્ગ-નરક હોવાને કારણે જ જગતને 'જગત્' કે મંસાર' કહેવામાં આવે છે. પિંડ હોવાને કારણે જ જગત્ છે. એટલા માટે મંસારમાં ખરાબ વસ્તુ કે ખરાબ માણસ શા માટે છે એમ કહી જ કેમ શકાય? તમે તમારા શરીર પ્રત્યે પણ જરા દ્રષ્ટિપાત કરો તો તમને જણાશે કે, શરીરમાં પણ જે અશુભિ ગુણવામાં આવે છે તે મલ-મૂત્ર પણ છે, અને મલ-મૂત્ર હોવાને કારણે જ શરીરનું કામ ચાલી રહ્યું છે. જો શરીરમાં મલ-મૂત્ર રહેવા ન પામે તો કોઈ ક્ષયિત જ રહી ન શકે. જો કે મલ-મૂત્ર જોવા માત્રથી ધુળાભાવ પેદા થાય છે પરંતુ શરીરની સ્થિતિ માટે અશુભિપ મલ-મૂત્રની પણ આવશ્યકતા રહે છે. એટલા માટે શરીરમાં મલ-મૂત્ર શા માટે છે એવો પ્રશ્ન જ ઉપસ્થિત થઈ શકતો નથી. આજ પ્રમાણે નરક રાજ્ડ કર્યુંકરું કે ખરાબ લાગતો હોય, જ પરંતુ જાનીજનો કહે છે કે, જગતની સ્થિતિ માટે નરકનું હોવું પણ આવશ્યક છે. જગતનાં શિરોમણિ પરમાત્મા છે અને પરમાત્મા રાગદ્વેષ રહિત છે, તો પછી જગત્તેવોએ પણ રાગદ્વેષથી રહિત હોવાનો જ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. સંસાર પ્રત્યે સમભાવ રાખવો એ જ રાગ-દ્વેષથી રહિત થવાનો સરળમાર્ગ છે. જો હૃદયમાં સમભાવ રાખવામાં આવે તો જગત કે જગત્તેવો પ્રત્યે રાગદ્વેષ પેદા થવાનું કોઈ કારણ નથી. જો કોઈ પ્રત્યે રાગદ્વેષ પેદા ન થાય પણ સમભાવ પેદા થાય તો જગત શિરોમણિ પરમાત્માના દર્શન સદૃશ રીતે થઈ શકે છે.

કેટલાક લોકો વિષમ દષ્ટિ રાખીને પણ પરમાત્માનાં દર્શન કરવા માટે છે અને પોતાને મહાન મનાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે. પરંતુ આમ કરવું એ જાલીર બૂલ છે. વિષમ દષ્ટિ રાખવાથી પરમાત્માનાં દર્શન કદાપિ થઈ શકતાં નથી. વિષમ દષ્ટિને દૂર કરવા માટે જ સાત્ત્વમાં ધર્મોપદેશ આપવામાં આવ્યો છે. સાત્ત્વના ઉપદેશ-ત્રવચુથી વિષમ દષ્ટિ કેવી રીતે દૂર થાય છે અને સમદષ્ટિ કેવી રીતે પેદા થાય છે એ વાત હવે સાત્ત્વના સમગ્રવું છે —

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ—બોલ બેતાલીસમે

આત્મા જ્યારે ઉચ્ચ સ્થિતિને પામે છે ત્યારે તે બધાં સાધનોનો ત્યાગ કરી દે છે. સાધ્ય સિદ્ધ થયા બાદ સાધનોનો ત્યાગ કરી દેવો ઠીક છે, પરંતુ જો સાધ્ય સિદ્ધ થયા પહેલાં જ સાધનોનો પરિત્યાગ કરી દેવામાં આવે તો મુશ્કેલી પેદા થાય છે. સાધનોનો ત્યાગ તો આખરે કરવો પડે જ છે. પરંતુ સાધ્ય સિદ્ધ થઈ બાદ જ સાધનોનો ત્યાગ કરવામાં આવે તો લાભપ્રદ છે. એટલા માટે સાધ્યને સિદ્ધ કરી સાધનોના પ્રાપ્તિ બચવું જોઈએ.

સાધ્યને સિદ્ધ કરવા માટે સાધનોની આવશ્યકતા ન હોવાથી જ, એટલા માટે

1. 1992. 11. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100. 101. 102. 103. 104. 105. 106. 107. 108. 109. 110. 111. 112. 113. 114. 115. 116. 117. 118. 119. 120. 121. 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128. 129. 130. 131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140. 141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150. 151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170. 171. 172. 173. 174. 175. 176. 177. 178. 179. 180. 181. 182. 183. 184. 185. 186. 187. 188. 189. 190. 191. 192. 193. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 283. 284. 285. 286. 287. 288. 289. 290. 291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320. 321. 322. 323. 324. 325. 326. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 356. 357. 358. 359. 360. 361. 362. 363. 364. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374. 375. 376. 377. 378. 379. 380. 381. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 388. 389. 390. 391. 392. 393. 394. 395. 396. 397. 398. 399. 400. 401. 402. 403. 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410. 411. 412. 413. 414. 415. 416. 417. 418. 419. 420. 421. 422. 423. 424. 425. 426. 427. 428. 429. 430. 431. 432. 433. 434. 435. 436. 437. 438. 439. 440. 441. 442. 443. 444. 445. 446. 447. 448. 449. 450. 451. 452. 453. 454. 455. 456. 457. 458. 459. 460. 461. 462. 463. 464. 465. 466. 467. 468. 469. 470. 471. 472. 473. 474. 475. 476. 477. 478. 479. 480. 481. 482. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 489. 490. 491. 492. 493. 494. 495. 496. 497. 498. 499. 500. 501. 502. 503. 504. 505. 506. 507. 508. 509. 510. 511. 512. 513. 514. 515. 516. 517. 518. 519. 520. 521. 522. 523. 524. 525. 526. 527. 528. 529. 530. 531. 532. 533. 534. 535. 536. 537. 538. 539. 540. 541. 542. 543. 544. 545. 546. 547. 548. 549. 550. 551. 552. 553. 554. 555. 556. 557. 558. 559. 560. 561. 562. 563. 564. 565. 566. 567. 568. 569. 570. 571. 572. 573. 574. 575. 576. 577. 578. 579. 580. 581. 582. 583. 584. 585. 586. 587. 588. 589. 590. 591. 592. 593. 594. 595. 596. 597. 598. 599. 600. 601. 602. 603. 604. 605. 606. 607. 608. 609. 610. 611. 612. 613. 614. 615. 616. 617. 618. 619. 620. 621. 622. 623. 624. 625. 626. 627. 628. 629. 630. 631. 632. 633. 634. 635. 636. 637. 638. 639. 640. 641. 642. 643. 644. 645. 646. 647. 648. 649. 650. 651. 652. 653. 654. 655. 656. 657. 658. 659. 660. 661. 662. 663. 664. 665. 666. 667. 668. 669. 670. 671. 672. 673. 674. 675. 676. 677. 678. 679. 680. 681. 682. 683. 684. 685. 686. 687. 688. 689. 690. 691. 692. 693. 694. 695. 696. 697. 698. 699. 700. 701. 702. 703. 704. 705. 706. 707. 708. 709. 710. 711. 712. 713. 714. 715. 716. 717. 718. 719. 720. 721. 722. 723. 724. 725. 726. 727. 728. 729. 730. 731. 732. 733. 734. 735. 736. 737. 738. 739. 740. 741. 742. 743. 744. 745. 746. 747. 748. 749. 750. 751. 752. 753. 754. 755. 756. 757. 758. 759. 760. 761. 762. 763. 764. 765. 766. 767. 768. 769. 770. 771. 772. 773. 774. 775. 776. 777. 778. 779. 780. 781. 782. 783. 784. 785. 786. 787. 788. 789. 790. 791. 792. 793. 794. 795. 796. 797. 798. 799. 800. 801. 802. 803. 804. 805. 806. 807. 808. 809. 810. 811. 812. 813. 814. 815. 816. 817. 818. 819. 820. 821. 822. 823. 824. 825. 826. 827. 828. 829. 830. 831. 832. 833. 834. 835. 836. 837. 838. 839. 840. 841. 842. 843. 844. 845. 846. 847

તાના મુખમાંથી હોય, પરંતુ જ્ઞાપિદને મ.પૂર્વિય પાસે ન કરે ત્યાંથી તેને પ્રકટમાં સાધુ કરી કે માની શકાય નહિ. એટલા જ માટે શ્રી પુનરાખ્યાન મુદ્દમાં એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે:—તેને જિગ્મ પદોત્ત—ગંદે જિગ્મ પ્રતેક્ષ્યમ્ । અર્થાત્—એકામં વિશ્વં પ્રયોગન છે. વિશ્વથી એક તો સ્વનિદિન આપુ માનવામાં આવે છે અને બીજું વિશ્વથી જ્ઞાન, દર્શન તથા ચારિત્રની પગ રજા થાય છે. રહેદગ્ધ તથા મુખ્યસ્થિતિ જ્ઞાતી રજા માટે જ રાખવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે સાધુવિગ પ્રસન્ન છે. આપુજ્ઞાની પામે જે કોઈ સ્ત્રી/હોય તે જ્ઞાન, દર્શન તથા ચારિત્રની રજા માટે જ દેવી રહેદગ્ધ. જે સ્ત્રી જ્ઞાન, દર્શન તથા ચારિત્રની પાતક દેવ તેવી એક પગ સ્ત્રી સાધુ પોતાની પામે ગણી ન શકે તેમ પોતાની પામે રાખવી પગ ન રહેદગ્ધ.

સાંભળ્યું છે કે, પાંકાનેરના મદારાગ સાદેગ એકવાર આપની સમાજના નાગજ સ્વામીની પામે આજ્ઞા અને તેમને પૂછ્યું કે, “મદારાગથી આપની પામે કંઈ કંઈ ઉપાદિ છે?” નાગજ સ્વામીએ પોતાનાં અર્ધાં ઉપકરણો બતાવી દીધાં. સ્વામીનાં ઉપકરણો ભેદ મદારાગ સાદેગ જાદુ જ પ્રસન્ન થઈ કહેવા લાગ્યા કે સાધુની પામે જટલી ચીજો હોવી ભેદએ તેટલી જ ચીજો તમારી પામે છે.

કહેવાનો આશય એ છે કે, સાધુવિગ પ્રસન્ન છે. એટલા માટે સાધુની પામે શુભ પેદા કરનારી ચીજો જ રહી શકે, અવશ્યજ કરનારી ચીજો સાધુની પામે રહી શકે નહિ. સાધુની પામે એવી જ ચીજો હોઈ શકે કે જે ચીજો બીજા કોઈને ગમે ત્યારે બતાવવામાં સાધુ-ઓને મનમાં મંકાવ કરવો ન પડે. ઉદાહરણ તરીકે, જો કોઈ સાધુ પામે અરીસો કે દાંતીયો હોય તો તે સ્ત્રી જ બતાવવામાં સાધુને સંકાપ થાય અને તે સ્ત્રી રહેદગ્ધને લોકો પાસે સાધુને ઉપદાસ કરે. અરીસો કે દાંતીયો રાખવો એ સાધુને માટે વર્ત્ય છે આથી વિપરીત જો સાધુની પામે શાસ્ત્ર હોય તો શાસ્ત્ર બતાવવામાં સાધુને કોઈ પ્રશ્નના મંકાવમાં પડવું ન પડે. શાસ્ત્ર એ તો સાધુનાનું ચિહ્ન તેમજ બૂપણ છે. પૂરતથી શ્રીજ્ઞાનજી મદારાગ કહેતા હતા કે, શાસ્ત્ર એ તો જ્ઞાન સાધુના શલ્યાર છે.

પ્રસન્ન લિંગ ધારણ કરવાથી આત્મામાં વિશુદ્ધતા આવે છે તથા વિશુદ્ધતા વધવા પામે છે. પ્રસન્ન સાધુવિગથી સમકિતાદિ ગુણની વૃદ્ધિ થાય છે તથા આ ગુણોમાં આત્મા સ્થિર થાય છે. સુવિદિત વેશ તે જ સાધુ ધારણ કરી શકે છે કે, જો આ સમકિતાદિ ગુણ હોય છે. સાધુવેશથી સમકિતાદિ ગુણોની રક્ષા તથા વૃદ્ધિ થાય છે.

સ્થવિરકરણીના વેશ ધારણ કરવાથી બીજાં જો લાભ થાય છે એ બતાવના બગવાને કહ્યું છે કે, આપતિગતમાં સાધુવેશ અધ્યવસાયને નિશ્ચય ગમે છે આપતિગતમાં વેશ અધ્યવસાયને કેવી રીતે નિશ્ચય રાખે છે એ જ્ઞાન વિગ વિવાદના માટે બાનુબાનુ અંગે સ્મરણ થઈ આવે છે—

ધોડનદીમાં એક શ્રાવિષ્ઠ સામાયિકમાં મેલી હતી એ મનિનના નમને એક વિદ્યુએ તે સ્ત્રીને કાપ માર્યો. વિદ્યુએ કાપ મારો હોય તે જ્ઞાન નામની કાપ નામની સાધુની ચૂપચાપ બેસી રહી, પરંતુ સામાયિક પૂર્વ થતા જ તે જ્ઞાન પડી ગયું. ૧૬ એ

શેવાનું કારણ પૂછતાં તે શ્રાવિકાએ કહ્યું કે, મને વિદ્યુએ ડાંખ માર્યો છે અને ડાંખની અસહ્ય પીડાને કારણે રોઈ રહી છું. આ કથન સાંભળી લોકોએ કહ્યું કે, ત્યારે વિદ્યુએ ડાંખ માર્યો ત્યારે તમે શાન્ત કેમ બેસી રહ્યા? શ્રાવિકાએ ઉત્તર આપ્યો કે, હું તે વખતે સામાયિકમાં બેઠેલી હતી એટલે સામાયિકમાં કેમ રોઈ શકું! આ પ્રમાણે તે શ્રાવિકા વિદ્યુએ ડાંખ માર્યો છતાં સામાયિકમાં મનને મજબૂત કરી બેસી રહી અને પોતાના અધ્યવસાયને હદ રાખી શકી. આ પ્રમાણે વેશ આપત્તિકાલમાં અધ્યવસાયને નિશ્ચય રાખે છે.

આજે સામાયિકને નિરુપયોગી માનવામાં આવે છે અને કેટલાક લોકો સામાયિક-ક્રિયાની વિરુદ્ધ પણ બોલે છે, પરંતુ વાસ્તવમાં સામાયિકની વિરુદ્ધ કહેનાર લોકો ભૂલ કરે છે. કોઈ આપત્તિના સમયે સામાયિકદ્વારા અધ્યવસાય નિશ્ચય રહે છે. કેટલાક લોકોને સામાયિક-ક્રિયા સામાન્ય લાગે છે પરંતુ વાસ્તવમાં સામાયિક કેવી જીવનસાધક છે તે તો વખત આવ્યે ખબર પડે છે. જેઓ સામાયિક બરાબર નિયમિતરૂપે કરે છે તેઓ સામાયિકનો પ્રભાવ કેવો હોય છે તે જાણી શકે છે. ઉદાહરણ તરીકે ચોરો હમેશાં આવતા નથી છતાં તિબ્બેરીને હમેશાં તાળું દેવામાં આવે છે. જ્યારે તિબ્બેરીને હમેશાં તાળું દે છે ત્યારે જ ચોર ચોરી કરવા આવે છે છતાં ધનની રક્ષા થઈ શકે છે. આ જ પ્રમાણે વેશથી પણ આપત્તિકાલમાં અધ્યવસાયોની રક્ષા થાય છે એટલું જ નહિ પણ સાધુલિંગ પાંચેય સમિતિ-ઓનું પાલન કરાવવામાં સમર્થ થાય છે. સાધુવેશની મદદતા બતાવતાં ભગવાને આગળ કહ્યું છે કે, સાધુવેશને ધારણ કરનાર સાધુ, પ્રાણી, જૂત, જીવ, સત્ત્વ આદિ બધાં પ્રાણીઓનો વિશ્વાસપાત્ર બની જાય છે. આ સાધુવેશને ધારણ કરનાર સાધુ નિષિદ્ધ ધરમાં પણ નિઃસંકાય થઈ જઈ શકે છે. આજે સાધુવેશધારી લોકો ઉપર જે અવિશ્વાસ પેદા થયેલો જોવામાં આવે છે તેનું કારણ કોઈક બીજું હશે, પરંતુ સાધુવેશ તો વિશ્વાસ પેદા કરવામાં સાધનભૂત જ છે.

સુચિત્તિ સાધુવેશ ઉપાદિને અલ્પ કરવામાં સાધનભૂત બને છે અને તે કારણે અનેક પ્રકારની જંજોટા પાળી દૂર થઈ જાય છે. વેશધારી અલ્પ ઉપાદિ જ રાખી શકે છે અને આ પ્રમાણે તે અધિક સામાન સામયવાની જંજોટાથી બચી જાય છે. સાધુવેશ જીવને નિતેન્દ્રિય બનવાનો પગ મૂકે સદેશ સંભળાવે છે. આ પ્રમાણે સાધુવેશ વિપુલ તપ-સંયમ આદિ સદગુણોની પ્રાપ્તિ કરાવે છે તથા સદગુણોનું સમ્પાદન કરવામાં પણ સાધક નીવડે છે.

સુચિત્તિ સાધુવેશદાતા પેદા થતાં અનેક ગુણોમાંના પ્રત્યેક ગુણ વિશે અને વિચાર કરવા માટે ધ્યાન સમગ્રની આવશ્યકતા પડે છે, એટલા માટે સમુચ્ચારને અને એટલું જ કહેવામાં આવે છે કે, સુચિત્તિ સાધુવેશદાતા અનેક ગુણોની પ્રાપ્તિ કરે છે, અને જે લોકો સુચિત્તિ સાધુવેશને ધ્યાન કરી તેની પ્રતિષ્ઠા તેમજ રક્ષા કરે છે તેઓ પોતાનું તથા બીજાઓનું અત્તમનું આશી રહે છે.

વળી સુચિત્તિ-વેશ ધારણ કરનારે તે પાત્રને જ જનસમુદાયમાં પ્રેમ કરવો જોઈએ અને તે જનસમુદાયને સુચિત્તિ-વેશને ધારણ કરવાનો આગ્રહ કરવો જોઈએ. જેમને સુચિત્તિ-વેશ ધારણ કરવાનો આગ્રહ કરવો જોઈએ તેમને જ સુચિત્તિ-વેશ ધારણ કરવાનો આગ્રહ કરવો જોઈએ. જેમને સુચિત્તિ-વેશ ધારણ કરવાનો આગ્રહ કરવો જોઈએ તેમને જ સુચિત્તિ-વેશ ધારણ કરવાનો આગ્રહ કરવો જોઈએ.

કર્મો નિર્ભર છે, મદન મહારી પુત્ર પે રત્ની અદિ-મંત્રને જાણીને વેશ ધારણ કરે તે તેજ પેસા મને પણ મળે છે, મંત્રમાં મંત્ર મને આ સુખેશની વિદ્યુત કે તેને કાચ સાથે મેળું જેવું કાચ કાચ કરું ન શકું. આવી રીતે પ્રતિષ્ઠા રાખવાનો ભાર મમારી ઉપર પણ છે અને તમારી ઉપર પણ છે. કારણ કે તેને લોકો પણ અનુવિધ તીર્થમાંના એક સા. સામ્યમાં કહું છું કે.-

જગદિશ્વર શંભે વૃષ્ણશં મંજાદા મમળાવ, મમળીવ, મામળાવ, માવિગાવ ય ।

અર્થાત્-સાધુ, સાધવી, સાધક અને સાધિકા એ અનુવિધ મંથ છે. એટલા માટે તમારે પણ એનું જાણવું કામ કરવું ન શકાએ કે, જેને કાળે મંથ કે સાધનની પ્રતિષ્ઠાને કલ્ક લાગે. તમારે તો મંથ અને સાધનની પ્રતિષ્ઠા અને કીર્તિ વધવા પામે એવા જ સુકાર્ય કરવાં જોઈએ.

જેમણે સાધુવેશ ધારણ કર્યો છે તેમણે એમ વિચારવું ન જોઈએ કે, હવે મારે કંઈ કરવાનું બાકી રહ્યું નથી; પરંતુ તેમણે એમ વિચારવું જોઈએ કે, બીજા લોકો ભણે પોતાના કર્તવ્યથી જાદુ થઈ જાય પણ હું મારા કર્તવ્યને છોડી શકું નહિ.

સાધકારીએ જનસમાજને આ કલ્યાણનો માર્ગ બતાવ્યો છે. આ કલ્યાણનો માર્ગ જઈ અનેક સાધકોએ સ્વ-પરનું કલ્યાણ સાધ્યું છે અને અનેક સાધકો કલ્યાણ સાધી રહ્યા છે. કલ્યાણના માર્ગે ચડી બધા લોકો સ્વ-પરનું આત્મકલ્યાણ કરે એ જ હૃદયગત બાવના છે.

વ્યાખ્યાન : સંવત ૧૯૯૬ ભાદરવા શુદ્ધ ૧૧ સોમવાર

પ્રાર્થના

‘કાકંદી’ નગરી ભણી હો, શ્રી ‘સુશીવ’ વૃષાભ;

‘રામા’ તસુ પદસાગી હો, તસુ સુત પરમ કૃપાભ.

શ્રી સુવાધ જિનેશ્વર વંદિયે દો. ૧૧ ૧ ૧૧

—વિતથ્ય ડાક કબહુત ચાલીસી.

શ્રી સુવિધિનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

આત્મા અને પરમાત્મા વચ્ચે જે અંતર છે તે અંતરને દૂર કરવા મને પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવામાં આવે છે. આત્મા પોતાને જુલી જઈ, સંસારનાં પદાર્થોનાં પરી જઈ દિનરાત સાંસારિક પદાર્થોની જ ઝંખના કર્યા કરે છે. પર પદાર્થોનાં સ્વ-પદાર્થને જુલી જશે. આત્મા જ છે. આ જુલને જુલી જવા માટે આત્માએ પરમાત્માના ચરણે પડેલાં જાણેલાં માટે જ પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવામાં આવે છે.

તેજાવીરમે આપ

(૪૩) વૈવાયવેણં મને । જીવે કિં જળયદ્ ?

અર્થાત્-હે અમરના ! વૈવાયવ્ય અર્થાત્ મેનાથી જીવતમાને મો સામ થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં મહાવીર અમરનાને કરમાવ્યું કે.—

વૈવાયવેણં તિથ્યગરનામગોચરમ્મં નિવચ્યદ્ । ૪૩ ।

અર્થાત્-વૈવાયવ્ય-મેના કરનાર અક્તિ તીર્થકરનામગોચર કર્મ આંધે છે.

વૈવાયવ્ય-વૈવાયવ્યને વ્યાવહારિક જાણમાં મેના કહેવામાં આવે છે. વૈવાયવ્ય એટલે સેવા. કેટલાક લોકો સેવા કરવી એ દરકુ' કામ છે એમ માને છે. પરંતુ જ્ઞાની લોકો કહે છે કે, મેવાને દરકુ' કામ માનનાર વાચનમાં પોતે જ દરકા મેં છે, અર્થાત્ તે ઉચ્ચ અવસ્થાને પ્રાપ્ત થતો નથી. મેવા એ દરકુ' કામ નથી, એ તો મહાન્ કામ છે. સેવા કરનારે મનમાં એમ માનવું જોઈએ કે, હું જે મેવા કરે છું તે પરમાત્માની જ સેવા કરે છું. આ પ્રમાણે માનીને જ સાધુ વ્યવસાયકની માફક સેવા કરે છે તેમજ માટે જાગવાને કહ્યું જ છે કે વૈવાયવ્ય-મેવા કરનાર તીર્થકરનામગોચર આંધે છે. ત્યારે જીવનની સેવા કરતી વખતે હું પરમાત્માની મેવા કરે છું એમ માનવામાં આવે છે ત્યારે તે સેવા કેઈ અનોખી-અનુપમ જ થાય છે.

કેટલાક લોકો સેવાના નામે બહારથી સેવાનો ઢોંગ બતાવે છે અને અંદરથી સાચી સેવા કરતા નથી. આવા લોકો વિરે જ્ઞાનીજનો કહે છે કે જેઓ ફક્તકેટલી વાસ્તવમાં સેવા કરતા નથી પરંતુ સેવા કરવાનો ઢોંગ કરે છે, તે લોકો પરમાત્માની સેવા કરતા નથી પરંતુ ગુલામીની સેવા કરે છે. સાચી સેવામાં કેઈ દિવસ ફક્તકેટલો બ્યવહાર કરવામાં આવતો જ નથી. શ્રી સ્થાનાંગ સૂત્રમાં દશ પ્રકારની સેવા બતાવતાં કહ્યું છે કે—

(૧) આયરિયે-વૈવાયવ્ય, (૨) ઉચ્ચજ્ઞાય-વૈવાયવ્ય, (૩) ચેર-વૈવાયવ્ય, (૪) તથસ્તી-વૈવાયવ્ય, (૫) સેવ્ય-વૈવાયવ્ય, (૬) મિલાણ-વૈવાયવ્ય, (૭) ગણ-વૈવાયવ્ય, (૮) કુલ-વૈવાયવ્ય, (૯) સંઘ-વૈવાયવ્ય, (૧૦) સાધર્મી-વૈવાયવ્ય ।

અર્થાત્-સેવા દશ પ્રકારની છે:—(૧) આચાર્યની મેવા, (૨) ઉપાધ્યાયની મેવા, (૩) સ્થવિરની મેવા, (૪) તથસ્વીની મેવા, (૫) શિષ્યની મેવા, (૬) ગ્લાન-ગંગીની મેવા, (૭) ગણની મેવા, (૮) કુલની મેવા, (૯) મંથની મેવા, અને (૧૦) અધર્મીની મેવા.

આ દશ પ્રકારની સેવા બતાવવામાં આવેલ છે. આમાંથી આચાર્યની મેવા કહેવાથી શો લાભ થાય છે ? એ બતાવતાં કહેવામાં આવ્યું છે કે, આચાર્યની મેવા કહેવાથી પ્રતિજ્ઞા અનન્ત કરોતો સય થાય છે અને આખરે મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે આ જ પ્રમાણે પ્રતિ વૈવાયવ્ય-મેવા વિરે પ્રશ્નોત્તર કરવામાં આવેલ છે અન્ન ગોત્રમ આશીર્વાદ મમુચ્યવરે વૈવાયવ્ય-મેવાના ફક્ત વિરે જાગવાને પ્રશ્ન પૂછ્યો છે આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં બતાવે તે કરમાવ્યું છે કે, સેવા કરનાર તીર્થકરનામગોચર કર્મને આંધે છે.

જૈનશાસ્ત્રોમાં તીર્થંકર પદ્ધતી કોઈ માટું પદ માનવામાં કે કહેવામાં આવેલ નથી. આ પદ બીજા કોઈ પુણ્યના ફળ સ્વરૂપ મળે છે એવું આ ૭૩ બોલમાં ક્યાંય મારા બોલમાં આવ્યું નથી, પરંતુ વૈયાવૃત્ય-સેવાથી જ આ મહા-ફળ મળે છે એમ કહેવામાં આવ્યું છે. ભગવાને સેવાનું ફળ આટલું બહુ બતાવ્યું છે. જે સેવાનું આવું મહાફળ પ્રાપ્ત થાય છે તે સેવા કરવામાં જો કોઈ કૂઠકપટનો વ્યવહાર કરે તો એ તેની કેરી મૂર્ખતા કહેવાય ! જે સેવામાં જળકપટ કરે છે તે ગુલામીની સેવા કરે છે એમ સમજવું જોઈએ. જે કોઈ પોતાની કોઈ પ્રકારની સેવાને પરમાત્માની સેવા માનીને સેવા કરે છે, તે સેવા કરવામાં જળકપટનો વ્યવહાર કરી શકે જ નહિ.

સેવા અનેક પ્રકારે થાય છે. અન્ધોમાં કંઈ છે કે, ભરતજી તથા બાહુબલજી પૂર્વ-જન્મમાં પાંચસો મુનિઓની સેવા કરના હતા. તે મુનિઓની બહિરંગ સેવા ભરતજી કરતા હતા અને અન્તરંગ સેવા બાહુબલજી કરતા હતા. આ સેવાના પરિણામે બાહુબલજીને શારીરિક બળ મળ્યું અને ભરતજીને ઋદ્ધિ-સંપદાનું બળ મળ્યું. સેવાનું આ ફળ બહિરંગ છે. સેવા દ્વારા જે બીજાનું ફળ મળે છે તે ફળ તો થાયું જ મળ્યું છે અને તેને માટે ભગવાને કંઈ જ છે કે, વૈયાવૃત્ય-સેવા કરનાર નીચકરનામગોત્ર બાંધે છે. ભગવાન ઋષભદેવને માટે પાગુ એમ કહેવામાં આવે છે કે, તેમણે હજીવાનન્દ વૈદ્યના ભવમાં એક મુનિની ધણી જ સેવા કરી હતી અને તે સેવાનું તેમને મહાફળ મળ્યું હતું.

રાત્રમાં જ્યારે મુનિને માટે પાગુ સેવા કરવાનું બતાવવામાં આવેલ છે, ત્યારે તમારે સેવાકાર્યને કેટલું બહુ અપનાવવું જોઈએ તેનો વિચાર તમે પોતે જ કરી શકો છો. કેટલાક લોકોને સામાયિક-પાપ આદિ ધાર્મિક ક્રિયા કરવાની તો હોંશ હોય છે, પરંતુ સેવાનું કાર્ય કરવા પ્રત્યે અનુમિત હોય છે. અને જો કોઈ ગેમીની સેવા કરવાનો પ્રયત્ન સાંપડે છે ત્યારે તેમને મુશ્કેલી જણાય છે. રોગી ગટ્ટી-ગાડા પગ કપડાંમાં જ કરી દે છે અને કોઈવાર રત્નામા માથે ખાઈ પડી પગ મૂકે છે. આવા રોગી ગાડાની સેવા કરવી કેટલી મુશ્કેલ છે ! છતાં જે સેવાસ્વામી લોકો ગેમીની સેવાને પરમાત્માની સેવા માની સેવા કરે છે તેમની બાવલા કેટલી બધી ઉચ્ચ હોય તેના પગ ખસવા નથી શકે છે.

બાળપણમાં આ ધર્મિય સંસ્કાર નેરને કરી જ રહી ગયો છે. એ સંસ્કારમાં જ્યારે સેવાસ્વામી દેતાની સેવા કરે છે ત્યારે તે સેવા કરનારને એ સેવા કરનારની સેવા બતાવનારી જલ્દિ થવા પામે છે ત્યારે એ જ સંસ્કારને વર્ણવેલ સ્વપ્ન બની શકે છે. એટલા માટે સેવાકાર્ય કરનારને જોઈએ કે, જો કોઈ જોઈએ તે સેવા કરનારને સેવા કરનારની સેવા બતાવનારી જલ્દિ થવા પામે છે ત્યારે એ જ સંસ્કારને વર્ણવેલ સ્વપ્ન બની શકે છે. એટલા માટે સેવાકાર્ય કરનારને જોઈએ કે, જો કોઈ જોઈએ તે સેવા કરનારને સેવા કરનારની સેવા બતાવનારી જલ્દિ થવા પામે છે ત્યારે એ જ સંસ્કારને વર્ણવેલ સ્વપ્ન બની શકે છે. એટલા માટે સેવાકાર્ય કરનારને જોઈએ કે, જો કોઈ જોઈએ તે સેવા કરનારને સેવા કરનારની સેવા બતાવનારી જલ્દિ થવા પામે છે ત્યારે એ જ સંસ્કારને વર્ણવેલ સ્વપ્ન બની શકે છે.

સેવાકાર્ય કરનારને જોઈએ કે, જો કોઈ જોઈએ તે સેવા કરનારને સેવા કરનારની સેવા બતાવનારી જલ્દિ થવા પામે છે ત્યારે એ જ સંસ્કારને વર્ણવેલ સ્વપ્ન બની શકે છે. એટલા માટે સેવાકાર્ય કરનારને જોઈએ કે, જો કોઈ જોઈએ તે સેવા કરનારને સેવા કરનારની સેવા બતાવનારી જલ્દિ થવા પામે છે ત્યારે એ જ સંસ્કારને વર્ણવેલ સ્વપ્ન બની શકે છે.

નરિમેન નામના એક મુનિ જાદુજી મેં જાણી હતી. તેમની મેં સતી પ્રગમ્મા પ્રવેશમાં
પણ પડેલી અને કન્દિ પણ દેખાતામાં નરિમેન મુનિની મેં સતી પ્રગમ્મા કરતાં ક્યુ કે,
રાજકુમાર રોવા છતાં નરિમેન મુનિ મેં સતી મેં કરી છે તે મેં જોના જેવી મેં કરી મેં
ખીતને માટે મુજબ જ છે. કન્દિનાં આ પ્રગમ્માત્મક વગનો મંત્રનો એક દેવે વિચાર કરી
કે, કન્દિ મદારાજ દેવાની આગે મનુષ્યની આટલી જાણી પ્રગમ્મા શા માટે કરે છે? માટે તે
મેંવામાંની મનુષ્યની પરીણ કરી દેખાતે. નરિમેન મુનિ આખરે મનુષ્ય છે અને મનુષ્યના
નાકમાં દુર્ગન્ધ પણ છે, એટલા માટે દુર્ગન્ધદાર તેમને મનુષ્યની મુદ્દત સ્વાસ્થ્ય
તેમજ સારણ છે. આ પ્રમાણે વિચાર કરી તે દેવે નરિમેન મુનિની મેંવામાંની પરીણ
લેવાનો દહ નિધાય કર્યો.

તે દેવ એક સાધુનો સ્વામી ધારણ કરી નરિમેન મુનિની જતાં વિચરના હતી તેની
પાસેના જગતમાં મૂર્ખ ગયો. તે દેવે પોતાના શરીરને એવું રચ્ય બનાવી દીધું કે, તેના
શરીરના હિરોમાંથી રક્ત-પદ્ધતિ વહેતું હતું. તે રક્ત-પદ્ધતિમાંથી અમળ દુર્ગન્ધ નીકળતી હતી.
આ પ્રમાણે રાગી સાધુનો સ્વામી ધારણ કરી તે દેવે નરિમેન મુનિની પાસે એવા સમાચાર
મેકલાયા કે, પામેના જગતમાં એક સાધુ ખૂબ જ ખીમાર પડી ગયા છે. તેની કાષ્ટસેવા
કરનાર નથી અને એ કારણે તેઓથી બહુ જ કષ્ટ બોમવી રહ્યા છે. નરિમેન મુનિને આ
સમાચાર મળતાં જ પોતે તે રાગી સાધુની મેંવા કરવા માટે રવાના થયા. જતાં જતાં
તેઓથી મનમાં વિચારવા લાગ્યા કે, 'મારા એ સદ્ભાગ્ય છે કે, મને સાધુ-મેંવા કરવાનો
આવો સુઅવસર મળ્યો છે.'

આ પ્રમાણે વિચાર કરી નરિમેન મુનિ રાગી સાધુની સેવા કરવા માટે અગમ્ય
ગયા. તેઓથી તે કપડી વેશધારી રાગી સાધુની તરફ જેમ જેમ આગળ જતા ગયા તેમ તેમ
રાગ-પદ્ધતિ દુર્ગન્ધ પણ વધારે વધારે આવતી ગઈ. પરંતુ નરિમેન મુનિ તે અસહ્ય દુર્ગન્ધથી ન
ગભરાતાં રાગી સાધુની સમીપ પહોંચી ગયા. નરિમેન મુનિને આવના જોઈ તે સાધુની પાસે
દેવ નારાજ થઈને કહેવા લાગ્યો કે, તમે આટલા બધા મોઝા કેમ આવ્યા? હું કેટલું
બધું દુઃખ સહી રહ્યો છું તેની તમને કંઈ ખબર નથી? સેવાભાવી નામ ધારણ કરી
સેવા કરવાના સમયે આટલો બધો વિશ્વ કરે છે? આ પ્રમાણે સાધુની પાસે નરિમેન
મુનિને ઉપાસલ આવવા લાગ્યો.

જે કે તે દેવે પોતાનું શરીર ઘણોત્પાદક બનાવ્યું હતું અને તેના શરીરમાંથી અસહ્ય
દુર્ગન્ધ પણ નીકળતી હતી, છતાં નરિમેન મુનિ દુર્ગન્ધથી નહિ ગભરાતા તે દેવની સેવા
કરવા માટે તેમની પાસે ગયા. પરંતુ દેવની પાસે આવતાં દેવ તો ઉઠેલા નાગજી અર્થે મુનિને
ઉપાસલ આવવા લાગ્યો. દેવનો ઉપાસલ સાંભળી નરિમેન મુનિ તેમની ઉપર જગતપણ
કુદ ન થયા પરંતુ વિશ્વ થવાને કારણે સમા ભાગવા લાગ્યા અને મેંવા કરવાની આગ
આપવા માટે પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા. નરિમેન મુનિની વાન સાંભળી દેવે કહ્યું કે, જોના નથી
મારું શરીર કેવું કૃષ, દુર્ગન્ધ અને અસ્વચ્છ બની ગયું છે. રાગીની મેંવા દેવે વિચાર
તમને ખીણ થી આગા આપવાની છે? દેવની આગા સાંભળી મુનિએ મનમાં વિચાર્યું કે,
'જે હું નગરમાં દવા લેવા જઈશ તો આવાગમનમાં ધણા વિશ્વ થઈ જશે. મેં

પ્રમાણે વિચાર કરી તેમણે દેવને કહ્યું કે, આપ નગરમાં જ આવો તો ? દેવે જવાબમાં કહ્યું કે, મારા પગમાં ચાલવાની શક્તિ હોત તો મારે તમારી સહાયતાની પણ જરૂર ન રહેત. નદિસેન મુનિએ કહ્યું કે, મારા પગ પણ આપના જ છે ને ? આપ મારા ખંભા ઉપર ખેસી ગયો. હું તમને ઉપાડીને નગરમાં લઈ જઈશ. દેવે ઉત્તર આપ્યો કે, મારા હાથમાં પણ શક્તિ નથી એટલા માટે હું તમારા ઉપર કેવી રીતે ચડી શકું ? નદિસેન મુનિએ કહ્યું કે, કાંઈ વાંધો નહિ, હું પોતે જ તમને મારા ખંભા ઉપર ઉપાડી લઈશ.

જે સાચો સેવક હોય છે તે પોતાની શક્તિને ખીજાની જ માને છે અને પોતાના તન-મનને પણ ખીજાની સેવા કરવા માટે સમર્પિત કરી દે છે. જે સેવાનો આ આદર્શ જનસમાજના હૃદયમાં અંકિત થઈ જાય તો આ ગ્રંથાર પણ સ્વર્ગ બની જાય.

નદિસેન મુનિએ તે દેવને પોતાના ખંભા ઉપર ઉપાડી લીધા. તે દેવે નદિસેન મુનિને સેવાની પ્રતિજ્ઞાથી ચલિત કરવા માટે પોતાના શરીરમાંથી દુર્ગન્ધમય રક્ત તેમજ પડની ધારા વહેવડાવી, પરંતુ નદિસેન મુનિ સેવાની ભાવનાને દૃઢ કરતાં તે દેવના દુર્ગન્ધમય શરીરને નગરમાં ઉપાડીને લઈ ગયા. દેવના શરીરમાંથી નીકળતી દુર્ગન્ધને કારણે તથા તે દેવની પ્રેરણાથી પ્રેરિત થઈ નગરજનો નદિસેન મુનિને કહેવા લાગ્યા કે, તમે આવા રોગી માણસને નગરમાં લઈ જઈ શકો નહિ. નદિસેન મુનિએ નગરજનોને કહ્યું કે, તમારું કથન ઠીક છે પરંતુ રોગી શરીરને નિરોગી બનાવવું અને રોગી શરીરની સેવા કરવી એ પણ કર્તવ્ય જ છે.*

તીર્થંકર બનવું તો બધાંયને ગમતું હશે, પરંતુ તીર્થંકરપદ પ્રાપ્ત કરવા માટે મેવા કરવી ગમે છે કે નહિ તે જુઓ. સેવાકાર્ય કેટલું બધું કઠિન હોય છે તે વિશે કહ્યું છે કે:-

મૌનાન્મુષ્ક : પ્રયચનપટુર્વાતુલ્યો જલ્પકો વા,

દ્વાનત્યા મિર્યદિ ન સદતે પ્રાયશો નાભિજાત : ।

પૃષ્ઠ : વાર્ધ્ય ધમ્મતિ નિયતં દૂરતથ પ્રગલ્ભ :

સેવાધર્મ : પરમગદ્ગતો યોગિનામન્યગમ્ય : ॥

આ શ્લોકોનો સાર એ છે કે, સેવાધર્મ મોટા મોટા યોગી મહાત્માઓને મટે પણ અગમ્ય હોય છે. આ વાતનું સ્પષ્ટીકરણ કરતાં કવિ કહે છે કે, જ્યારે મેવક સૂય મૃદુ છે ત્યારે સ્વામી તેને મૃદો કહે છે. સ્વામીનું આ કથન સાંભળી મેવક મનમાં વિચારે છે કે, મારાથી કેટલા અનુભવિત શાસ્ત્ર મોટામાં ન જાય એટલા માટે હું સૂય મૃદોનો હોવા પરંતુ સૂય સેવાથી સ્વામી મૃદો કહે છે એટલા માટે મારે જેવું જોઈએ. આ પ્રેરણા વિચાર કરી મેવક મેલક લગે છે તો સ્વામી કહે છે કે, મેવક તો બહુતક જાણે છે, સૂય મૃદોનો જ નથી. આ પ્રેરણા મેવક સૂય મૃદુ છે તે તેને મૃદો કહેવામાં આવે છે અને મેલક છે તેને તો બહુતક કહેવામાં આવે છે. જ્યારે મેવક મેલકની કેટલીક શાસ્ત્રીય પદો જાણે છે તે સ્વામી તેને મેલક કહે છે અને સ્વામી વન મંડળી કહેવામાં આવે છે તો સ્વામી તેને કુ-ર્તવ્ય કહે છે અને મેલક મેલકની

પાત સંદેશ પાત કટકાર મને છે અને નહિ મેંનાં પાત કટકાર મને છે. તે મેંવક સ્વામીની પામે મેંના રહે છે તો સ્વામી મેંને નિર્વચન કરે છે અને હું મેંના રહે છે તો કામને મોર કરે છે. આ પ્રમાણે જ્ઞામીની સમીપ જગા રહેવાથી પણ ઉપાસક મને છે અને હર મેંના રહેવાથી પણ ઉપાસક મને છે. આ બધી વાતને કારણે જ એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે, મેંવાપર મેંગીઆને માટે પણ અવગ્રહ છે. મેંવાકાર કરતુ બદુ જ કહીને છે. મદાન કાર્યનું કળ પણ મદાન મને છે. સાચી મેંવા કરવાથી નીર્વકરપદની પ્રાપ્તિ થાય છે. નીર્વકરપદનો પ્રાપ્ત કરતું એ જ સંસારનું મદાનમાં મદાન કળ છે.

જે વ્યક્તિ ઉપર સંવાનો જેટલા ભાર છે તે વ્યક્તિ પોતાની શક્તિ પ્રમળે જેટલી વધારે સેવા કરે છે તે તેના પ્રમાણમાં મોટા મેંવક છે. રાગ મદારાગત પણ એક રીતે પ્રગતી સેવક જ છે. કારણ કે, તેમની ઉપર પ્રગતી મેંવા કરવાનો ભાર રહેલો છે. પ્રગતી સેવા કરવી એ રાગ-મદારાગતનો ધર્મ છે. જો રાગ મદારાગત પ્રગતી મેંવા કુશળતાપૂર્વક કરે છે તે પ્રગતી મદાન મેંવક છે. આપણે લોકો તેમની જ પ્રશસા કરીએ છીએ કે જેઓ વધારેમાં વધારે સેવા કરે છે. જે પ્રમાણે પ્રગતી સેવા કરવી એ રાગનું કર્તવ્ય છે તે જ પ્રમાણે રાગની સેવા કરવી એ પ્રગતું કર્તવ્ય છે. રાગવનાં નીતિ-નિયમોનુ બરાબર પાલન કરતું એ જ રાગની સેવા કરવા બરાબર છે. તમે લોકો જ્યારે ન્યાય-નીતિનુ બરાબર પાલન કરો, પરધનને ધૂળ સમાન અને પરસ્ત્રીને માન સમાન માનો ત્યારે જ એમ કહી શકાય કે તમે રાગની સેવા કરી રહ્યા છો. જો તમે પરધનને ધૂળ સમાન અને પરસ્ત્રીને માન-સમાન માનવાની ન્યાય-નીતિ જીવનમાં અપનાવા તો તમે જનસમાજની તથા પોતાની સેવા પણ કરી શકશો, અને સાથે સાથે આત્મકલ્યાણ પણ સાધી શકશો. જો તમારામાં પરધનને લૂંટવાની કે પરસ્ત્રી ઉપર ક્રુદ્ધિ કે ક્રવાની ભાવના ન હોય તો તમને દેવ પણ સેવાધર્મથી ચલિત કરી શકે નહિ, કારણ કે તે દશામાં તમારામાં સાચી મેંવાભાવના પ્રગટી હશે. જેનામાં સાચી સેવાભાવના હોય છે તેમને જેમ નહિસેન મુનિને દેવ વિચલિત કરી ન શક્યો તેમ દેવ વિચલિત કરી શકતા નથી.

સેવા કરવી એ પણ તપ છે. વૈષ્ણવ-સેવાને આબ્યંતર તપમા ગણવામાં આવેલું છે બાહ્ય તપ કરનાં આબ્યંતર તપદ્વારા આત્માની વિશેષ શુદ્ધિ થાય છે. આત્મીય જનનને તપની મહિમા ખૂબ જનાવેલ છે. તપશ્ચરણદ્વારા આત્માનું કલ્યાણ અવશ્ય થાય છે એ માનુ કલ્યાણ કરવા માટે તપશ્ચરણ કરતું એ પણ અમોઘ સાધન છે. જે વ્યક્તિ તપામાનને અપનાવી પોતાની તથા જગતની સેવા કરે છે તે સ્વ-પરનું કલ્યાણ સાધી શકે તે મેંવક એ નો આત્મા અને પરમાત્મા વચ્ચે સંબંધ જોડનારી સાક્ષી છે. આ મેંવાની સાક્ષી આત્મા અને પરમાત્મા વચ્ચે સંબંધ બાધો તો તેમા કલ્યાણ જ રહેલું છે.

વ્યાખ્યાન: સંવત્ ૧૯૯૪ ભાદરવા શુદ્ધી ૧૩ ગુરુવાર

પ્રાર્થના

શ્રી 'દ્વદશ' નૃપતિ પિતા, 'નન્દા' ધારી માય;

શમ શમ પ્રભુ મો ભણી, શીતલ નામ સુહાય.

જય જય જિન જિભુવન ધણી. ॥ ૧ ॥

—વિનયચંદ્ર કુંભર ચાવીશી

શ્રી શીતલનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

આ પ્રાર્થનામાં પરમાત્માનો જય જયકાર થાયો એમ કહેવામાં આવ્યું છે. જો હૃદયથી પરમાત્માનો જય આદવામાં આવે તો પછી પોતાની ઈચ્છાને ઊંડી દેવી જોઈએ. આત્મા અનંતકાળથી પોતાનો જય આહે છે અને તે માટે જ કામ-ક્રોધાદિનો આશ્રય લે છે. પણ આ પ્રયત્નથી આત્માને સફળતા મળી નથી અને તેનો જયકાર થયો નથી. એટલા માટે પોતાના જયની ઈચ્છા ઊંડી પરમાત્માના જયમાં જ પોતાનો વિજય રહેલો છે એમ માની પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવી જોઈએ કે, “હે પ્રભો! મને જય મેળવતાં અનંતકાળ આવ્યો ગયો, છતાં મને જય મળ્યો નહિ. ઊંઘટો હું કામ-ક્રોધાદિમાં ફસાઈ ગયો એટલા માટે હું મારા જયની ઈચ્છા ઊંડી તારો જ જય આદું છું. તારો જય આદવામાં કામ-ક્રોધાદિને જરાપણ રચાન નથી. પણ ત્યાં તો ક્ષમા, શાન્તિ અને નિર્લોભતાને જ રચાન છે. એ ક્ષમાદિ શુણ્ણોની મને પ્રાપ્તિ થાય એટલા માટે હે પ્રભો! હું તારો જ જય આદું છું. હે પ્રભો! મારામાં જોવી ભાવના દૃઢ થાય કે, ત્યાં હું ક્ષમા, નિર્લોભતા આદિ શુણ્ણોને જોઉં ત્યાં તારો જ જય થઈ રહ્યો છે એમ માની પ્રસન્ન થાઉં. આવા સફળશુણ્ણો તરફ દેખ કરવો એ તારો દેખ કરવા સમાન છે અને સફળશુણ્ણો તરફ પ્રેમ રાખવો એ તારો સાથે પ્રેમ કરવા બરાબર છે એમ માની સફળશુણ્ણોને જોઈ હું દેખ ન કરું. પણ સફળશુણ્ણોને જોઈ તારો જય માનું એ વાતનું મને હમેશાં ખ્યાન રહે. આ પ્રમાણે હે પ્રભુ! તારા જયમાં જ મારો જય રહેલો છે એમ માનું તો તેમાં મારું કલ્યાણ જ રહે.”

ભક્તજનના આ કથન ઉપરથી જોઈ એમ કહે કે, કૌનચાર્ય દંધરને કતાં તરીકે શ્રીકારના નથી તો પછી આ પ્રાર્થનામાં પરમાત્માને કતાં કરીને આ માટે સંબંધન કરવામાં આવ્યું છે! આ પ્રશ્નો ઉત્તર એ છે, કે, જેમણે કૌન દરિયા અભ્યાસ કર્યો છે તે સારી રીતે જાણી શકે છે કે, ધંધરને કતાં કહેવા એ કાંઈ છે કે નહિ! કૌન મિદાન્ત અનેશાન્તવાદથી મુક્ત છે. અનેશાન્તવાદની દરિયા પરમાત્મા કે પાપરૂપને કતાં પૂજી છે અને કાંઈ અપેક્ષાએ કતાં પણ નથી. આ વાતનું પ્રમાણ એ છે કે, આપણે સર્વાધિક કાંઈ વખતે દેવસૂત્રના પાઠમાં જોઈએ છીએ કે—

ધાર્મણ યોદિતાર્થમં સમાપિયમૂલમં દિતુ । સન્દેસુ તિદમત્તવરા, ધાર્મણેસુ ધરિયં પવામવરા સ્વામરણજેર્નાગ તિદા મિદિ સમ દિમન્તુ ।

આ પાઠ કરીએ એવું છે કે, હે પ્રભો! મને દિનને સન્દેશ આપો! જે પરા-માત્મા કતાં અપવા જ ન દે ન તો ‘હે પ્રભો! મને દિનને સન્દેશ આપો!’ એવી પરા-

આત્મા પ્રત્યે પ્રાર્થના જ શા માટે કરવામાં આવતી ? આ ઉપરથી અને બીજા યંત્રા એ ઉપરિચિત થાય છે કે, જો પરમાત્મા પ્રત્યે ઉત્તમ સમાધિ આપો એવી પ્રાર્થના કરવામાં આવે છે તો શું સ્વેચ્છાએ પરમાત્માને કર્તા તરીકે માનવા નથી એ વાત ખોટી છે ?

આ કથનનો ઉત્તર એ છે કે, જે પ્રમાણે ધડાને જનાવનાર તરીકે કુંભારને કર્તા માનવામાં આવે છે, તે જ પ્રમાણે જો પરમાત્માને કર્તા તરીકે માનવામાં આવે તો એ વાત તો જુદી, તર્ક તથા ન્યાયથી પ્રતિકુલ છે. પરંતુ પરમાત્મા નિમિત્તરૂપે કર્તા છે એ વાતનો સ્વીકાર કરવામાં વાંધો જન્મતો નથી. કુંભાર ધડાને જનાવે છે પરંતુ જ્યારે તેને ચાક, દંડ આદિની સહાયતા પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે જ તે ધડાને જનાવી શકે છે. આ પ્રમાણે કુંભાર ધડાનો કર્તા છે પરંતુ સાથે સાથે ચાક, દંડ આદિ પાત્ર ધડાના નિમિત્તરૂપે કર્તા છે. આ જ પ્રમાણે કુંભારની માફક મુખ્ય કર્તા તો આત્મા જ છે. પરંતુ જે પ્રમાણે ધડા જનાવવામાં ચાક-દંડ આદિ નિમિત્ત કર્તા છે તે જ પ્રમાણે પરમાત્મા પાત્ર નિમિત્ત કર્તા છે. આ વાતની સાક્ષી અનેક શાસ્ત્રો દ્વારા આપી શકાય એમ છે. જો પરમાત્મા નિમિત્તરૂપે કર્તા ન હોત તો 'હે પ્રભો ! મને ઉત્તમ સમાધિ આપો' એ પ્રકારનો શાસ્ત્રમાં ઉદ્દેશ્ય આવત નહિ. આ શાસ્ત્રોદ્દેશ્ય ઉપરથી એ વાત સ્પષ્ટ થાય છે કે, પરમાત્મા નિમિત્તરૂપે કર્તા છે અને એ જ કારણે ભક્તજન પોતાની લઘુતાનો પરિચય આપી પરમાત્માને અંબોધીને કહે છે કે, "હે પ્રભો ! તું કર્મજ્ઞાનિધાન તથા દીનબન્ધુ છે એટલા માટે મારી પ્રાર્થનાનો સ્વીકાર કરી મારાં કષ્ટો દૂર કરો. હું સંસારની અગ્નિમાં બળી રહ્યો છું તો મને સંસારાગ્નિમાંથી ઉગારો. સંસારાગ્નિમાંથી બચાવવા માટે હે પ્રભો ! તું જ સમર્થ છે. હે પરમાત્મા ! હું અર્ચન અવશ-જોતો અંકાર છું, એટલા માટે મારા અવશ્યો ઉપર હું વિચાર કરું છું તો મને નિરાશ થાય છે પરંતુ જ્યારે હું તારા અધમોદારકનું બિરુદ ચિરે વિચાર કરું છું ત્યારે મને અતેક નિરાશાઓમાં પાત્ર તારા તરફથી આશાનું એક કિરણ મળે છે. હે પરમાત્મા ! તું અસરજનો શરણુ છે, હું તારા શરણે આવેલો છું, મારું રક્ષણ કરો."

શીતલ ચંદનની પદે, જપતા નિશદિન જપ;

વિષય કથાયની ઊપની, મેટો ભવદુઃખ તાપ.

'હે પ્રભો ! જે પ્રમાણે અગ્નિના તાપથી બળતો માલુમ બહાર નીકળવાની પ્રવૃત્તિ કરે છે તે જ પ્રમાણે હું પણ વિષયકથાયની આગમાંથી બહાર નીકળવા માગું છું.'

પરમાત્મા નિમિત્તરૂપે સંસારાગ્નિમાંથી બહાર કાઢનાર છે એ કથન નિમિત્તની સહાયતા હોવી આવશ્યક છે. નિમિત્તની સહાયતા વિના કોઈ કામ થઈ નહીં પડે. ઉપાધાન કે કર્તા ગમે તે હો પરંતુ કામ કરવા માટે નિમિત્ત તો હોવું જ જોઈએ. કુંભાર હોય અને મારી પણ હોય, પરંતુ ચાક કે દંડની સહાયતા વિના ધડા બની શકે નહિ. આ જ પ્રમાણે ભક્ત કહે છે કે, "હે પ્રભો ! તારા શરણે આવ્યા વિના અનંત નારી અલબ્ધ વિના હું આ સંસારાગ્નિમાંથી બહાર નીકળી શકું નહિ. એટલા માટે હું તારા શરણે આવેલ છું તું મને સંસારાગ્નિમાંથી બહાર કાઢ."

પરમાત્માના શરણે જવાથી આત્માનો ઉદ્ધાર કરી યોગ થાય છે એ વાત હવે શાસ્ત્ર દ્વારા સમજાવું છું:—

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ—બોલ તેંતાલીસમો (ચાલુ)

પરમાત્માના શરણે જવાનો અને આત્માનો ઉદ્ધાર કરવાનો એક માર્ગ સેવામાર્ગ પણ છે. સેવામાર્ગે ચડી આત્માનો ઉદ્ધાર કેવી રીતે થાય છે એ વાત નંદિસેન મુનિના દૃષ્ટાન્તમાંથી મળે છે. નંદિસેન મુનિએ સેવાનો જે માર્ગ લીધો હતો તે આપણા માટે આદર્શ છે. મુનિની સેવા આદર્શ હતી.

નંદિસેન મુનિ તે રાગી સાધુવેશધારી દેવને પોતાના ખભા ઉપર ઉપાડી નગરમાં લાગ્યા. નગરજનો તે રાગી દેવના શરીરમાંથી નીકળતી દુર્ગન્ધને ધારણે વિરોધ કરવા લાગ્યા અને કહેવા લાગ્યા કે, આવા રાગીને નગરમાં લઈ જઈ ખીજને રાગી બનાવી શકાય નહિ. નગરજનોનો વિરોધ જોઈ મુનિની સ્થિતિ કેવી કંઠંગી બની ગઈ હતી ? આ વિપરીત અવસ્થામાં મુનિના મનમાં અનેક પ્રકારનાં સંકોં વિતરકોં પેદા થાય એ સ્વાભાવિક છે. પરંતુ તેમણે કોઈ પ્રકારનાં ખોટાં તર્કવિતર્ક ન કર્યા પરંતુ સમભાવે નગરજનોનાં વચનો સાંભળતા રહ્યા. મુનિએ મનમાં વિચાર કર્યો કે, હું નગરજનોને પણ દુઃખી કરી શકું નહિ અને આ રાગી સાધુની સેવા પણ કરવી છોડી શકું નહિ. હે પ્રભો ! આવી વિષ્ટ સ્થિતિમાં હું શું કરું ?

નંદિસેન મુનિ આ પ્રમાણે મનમાં વિચાર કરી રહ્યા હતા. એટલામાં સાધુવેશધારી દેવે પણ વિચાર કર્યો કે, ‘ આપી વિષમ પરિસ્થિતિ ઉપરિચિત થવા છતાં પણ સેવાભાવ વિશે આ મુનિના હૃદયમાં ખડેલાંનાં જોટલો જ દૃઢ વિશ્વાસ છે. વાસ્તવમાં આ મુનિવરની સેવાભાવના અતિ ઉચ્ચ છે. હન્દ્ર મહારાજે આ મુનિની સેવાની જેવી પ્રશંસા કરી હતી તેવીજ તેમની સેવા પ્રશંસાપાત્ર છે. ’ આ પ્રમાણે વિચાર કરી તે સાધુવેશધારી દેવ, સાધુવેશનો ત્યાગ કરી પોતાના વાસ્તવિક રૂપમાં નીચે ઝળયો અને મુનિના પગે પડી કહેવા લાગ્યો કે, હે મુનિપુત્ર ! આપની સેવાભાવનાની પ્રશંસા હન્દ્ર મહારાજે કરી હતી તેવા જ આપ સેવામૂર્તિ છો. આપે સેવા-સુશ્રૂષા દ્વારા દેવોને પણ છતી દીધા છે. મેંય કરનાર દેવોને પણ છતી શકે છે. આ વિશે શાસ્ત્રમાં પણ કંઈ છે કે,

‘ દેવા વિ તં નમસ્વન્તિ જમ્ય ધર્મ મયા મનો ’

અર્થાત્—‘ જેમનું મન ધર્મમાં સદા સ્થુરચ્છા છે તેમને દેવો પણ નમસ્કાર કરે છે. ’
 વૈષ્ણવત્વ-સેવા કરનાર અભિનિ આર્ય દેવો પણ નમસ્કાર કરનાર છે, તેા પછી મધ્યમગુણોક્ત સેવાશીલો નમસ્કાર કરે તેનાં કે. કર્મ માટે મેંય નહીં અભિનિ એવમ્ કે પ્રકારનું ભગવદ્ દાષપદ રાખવું ન જોઈએ તેમજ મેંય કરનાર વખતે કે. પ્રેરે કૃત્તિ નહીં પણ રાખવો ન જોઈએ. જેમના અવધારિત કે. નહીં તે તેઓ નહીં તેમની મેંય દેવો પણ કરે છે. એટલા માટે મનને પરિવરણ.

નંદિસેન મુનિના અવધારિત કે. નહીં તે તેઓ નહીં તેમની મેંય દેવો પણ કરે છે. એટલા માટે મનને પરિવરણ. નંદિસેન મુનિના અવધારિત કે. નહીં તે તેઓ નહીં તેમની મેંય દેવો પણ કરે છે. એટલા માટે મનને પરિવરણ.

ગેતાપર્મ: પરમગદનો મોગિનામયગમ્ય :

અર્થાત્-ગેતાપર્મ મહાત્માગેતાને માટે પણ અગત્ય છે. જનમેવા કરતી વખતે મનમાં કોઈ પ્રકારનો દુર્ભાવ કે મૃગાભાવ નાસ્તો રહેતો નથી. જે કોઈ જનમેવા પરમાત્માની મેવા માનીને કરે છે તેમના મનમાં કોઈ પ્રકારનો દુર્ભાવ કે મૃગાભાવ આવી જ શકતો નથી. આ પ્રમાણે જે વ્યક્તિ નિઃસ્વાર્થભાવે જનમેવા કરે છે તે વ્યક્તિ મેવાદાતા મહાત્મા લાભ પ્રાપ્ત કરે છે. મેવાનું કૃત્ય બનાવતાં સાધનમાં તે કશું છે કે, સાચી મેવાદાતા તીવરરૂપની પ્રાપ્તિ થાય છે અને પરિણામે સર્વગુણપત્રના જીવનમાં પ્રગટે છે. દર્શન સર્વગુણપત્રના વિશે મૌનમ આપી મહાત્માને બજવાનને પ્રથમ પહેલું છે કે:-

બોલ સુમ્માલીસમે

(૪૪) સવ્યગુણસમ્પન્નયાણં મંતે ! જીવે કિં જળયદ ?

અર્થાત્-હે ભગવાન ! સર્વગુણ પ્રાપ્ત કરવાથી જીવને શો લાભ થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાને દર્શાવ્યું છે:-

સવ્યગુણસમ્પન્નયાણં અપુણરાવત્તિં જળયદ, અપુણરાવત્તિં પત્તણં જીવે સારીરાણં માણસાણં દુષ્ણાણં નો માગી મવદ્ ॥ ૪૪ ॥

અર્થાત્-જ્ઞાનાદિ સર્વગુણોની પ્રાપ્તિ થવાથી સંસારમાં પુનઃ આવવું પડતું નથી અને સંસારમાં પુનરાગમન થતું ન હોવાથી તે જીવાત્મા શારીરિક અને માનસિક દુઃખોથી મુક્ત થાય છે. સર્વ ગુણોનું ભિન્ન ભિન્ન વર્ણન કરવું મુશ્કેલ છે એટલા માટે સમ્રાટનયની દૃષ્ટિએ સમુદાયરૂપે સર્વગુણસંપન્નતાથી જીવને શો લાભ થાય છે એવો પ્રશ્ન અને પૂછવામાં આવ્યો છે. જે પ્રમાણે કોઈ વસ્તુની વાનગી દ્વારા હજારો કે લાખો મણુ ચીમતો સોદો થઈ શકે છે, તે જ પ્રમાણે સર્વગુણોને જ્ઞાન, દર્શન તથા ચારિત્ર-આ રત્નત્રયમાં સંગ્રહ કરી લેવામાં આવ્યા છે અને એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે, જ્ઞાન, દર્શન તથા ચારિત્રમાં-રત્નત્રયમાં-ત્યાં ગુણોનો સમાવેશ થઈ જાય છે.

જે વસ્તુ જેવી છે તે વસ્તુને તેવી જાણવી એ જ્ઞાનગુણ છે. વસ્તુનું કેવળ જ્ઞાન કરી લેવાથી જ કામ આવી શકતું નથી એટલા માટે ખીજે દર્શન ગુણ કહેવામાં આવ્યો છે. જે વસ્તુ જેવી છે તે વસ્તુની તે જ પ્રમાણે શ્રદ્ધા કરવી અર્થાત્ માનવી એ દર્શનગુણ અર્થાત્ સમક્ષિતગુણ છે. વસ્તુનું જ્ઞાન કે શ્રદ્ધા કરવા માનવી પણ જ્ઞાન આવી શકતું નથી. એટલા માટે ત્રીજે ચારિત્ર-ગુણ કહેવામાં આવ્યો છે. જે વસ્તુને જે પ્રમાણે જાણે છે તથા માને છે તે જ પ્રમાણે વ્યવહાર કરવો એ ચારિત્રગુણ છે.

શાસ્ત્રમાં જ્ઞાન, દર્શન તથા ચારિત્રનાં પણ બેદ બતાવવામાં આવેલ છે. જ્ઞાનગુણની મુખ્યત્વે પાંચ બેદ બતાવવામાં આવેલ છે. આ ઉપરથી અત્રે કોઈ એવી શકા કરે કે, જ્યારે કોઈ વસ્તુને જાણવાનું નામ જ્ઞાન છે તો પછી જ્ઞાનનાં બેદ શા માટે કરવામાં આવ્યા ? આ કથનનો ઉત્તર એ છે કે, જ્ઞાન તો વાસ્તવમાં એક જ છે, પરંતુ ક્યોનો દ્રવ્યોપશમ તથા દ્રવ્યની ભિન્નતાને કારણે જ્ઞાનનાં પણ બેદ કરવામાં આવેલ છે. જ્ઞાનનાં મનિજ્ઞાન, પ્રતિજ્ઞાન,

અને એક સ્વર્ગના પ્રમ ઉદ્ધિગા માત્ર છે કે, જાન તો ઉત્તરેનર વધતું જાય છે અને શુદ્ધિ વિશિષ્ટ મળી જાય છે એટલા માટે જાન વધ્યા પડેલાં જે કાર્મ જેવામાં નથા જન્ય વામાં આપ્યું હતું તે શું ખોટું હતું? આ કથનના ઉત્તર એ છે કે, પડેલાં જન્ય સરજદેવ અને વરુને નિષ્કપટભાવે મનના દોષોને, અને પડી જાનમાં ગરિ મત્તા છતાં વસ્તુને સમભાવે માનવામાં આવતી દોષ, વર્ણન જાન વધ્યા પડેલાં પત્તુ સમભાવ રાખવામાં આવ્યો દોષ, તો તે દશામાં પડેલાં જન્યવામાં આવેલું ખોટું નથી, પરંતુ તે પત્તુ સત્ય જ છે. પડેલાં જે જન્યવામાં આપ્યું હતું તે પત્તુ જાન જ હતું અને તેને જે જન્યવામાં આવે છે તે પત્તુ જાન જ છે. કારણ કે સમભાવ તો તે જ છે. સમક્ષિન બેન્દિયમાં પત્તુ દોષ છે. એટલા માટે જોમ ન માનવું જોઈએ કે, તેને જાન વધવાથી દુઃખીનું જન્યવા લાગ્યો હું અને પડેલાં જે જન્યવામાં આપ્યું હતું તે અજાન હતું. શુદ્ધિના શયોપશ્યમથી આવે જે વસ્તુ જે રૂપમાં જોવામાં આવે છે તે વસ્તુ શુદ્ધિનો અધિક શયોપશ્યમ થવાથી જીવન રૂપમાં જોવામાં આવે છે; પરંતુ સમભાવ તે જ છે, એટલા માટે પડેલાંનું જોવું-જાનવું પત્તુ જાનમાં જ છે, અજાન નથી. ઉદય સમ અને સત્યમય દોષાને કારણે જે કાર્મ જેવામાં આવે છે તે અજાન નથી, પરંતુ જાન જ છે. સમક્ષિન અને મિથ્યાત્વ વચ્ચેનું અંતર જન્યવા માટે શાસ્ત્રમાં કહેવામાં આપ્યું છે કે:—

માર્ગ મિચ્છાદિદ્દી અમાર્ગ સંમ્માદિદ્દી

અર્થાત્—કપટભાવ ન રાખવો એ જ સમભાવ છે અને કપટભાવ રાખવો એ જ મિથ્યાત્વ છે. એટલા માટે કોઈ પ્રકારનો ખોટો વિચાર મનમાં ન લાવતાં જાનપ્રાપ્તિ કરવામાં અગ્રેસર રહેવું જોઈએ.

કહેવાનો આશય એ છે કે, શ્રુતજ્ઞાન અને મનિજ્ઞાન બન્ને પરાક્ષ છે, પરંતુ ઉપકારી શ્રુતજ્ઞાન જ છે. બધાં જ્ઞાન શ્રુતજ્ઞાનને આશ્રિત છે. આ પ્રમાણે જ્ઞાન, દર્શન તથા ચરિત્રમાં બધાં સદ્ગુણોનો સમાવેશ થઈ જાય છે. આત્મા ત્યારે સર્વગુણમંપન્ન બની જાય છે ત્યારે તેને માટે કાર્મપણ કરવાનું બાકી રહેતું નથી. ત્યારે આત્મા સર્વગુણોને પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે જીવાત્માને શો લાભ થાય છે એ વિષે ગૌતમસ્વામીએ મહાવીર ભગવાનને પ્રશ્ન પુછતાં ભગવાન કહે છે કે, જીવાત્મા સર્વગુણમંપન્ન થવાને કારણે અપુનરાવૃત્ત ગતિ અર્થાત્ મોક્ષને પામે છે. પૂર્ણતાનું ફળ પૂર્ણ જ મળે છે. કશું પણ છે કે:—

પૂર્ણાય પૂર્ણમાદાય પૂર્ણમેવાવશિષ્યતે ।

અર્થાત્—પૂર્ણતાને પ્રાપ્ત થવાથી પૂર્ણતા જ મળે છે. અપુનરાવૃત્તિ અર્થાત્ પુનર્ભવને પ્રાપ્ત ન થવાથી પડી શારીરિક કે માનસિક કોઈ પ્રકારના દુઃખ પેદા થવા પામતા જ નથી. જે અપુનરાવૃત્ત ગતિ-મોક્ષને પ્રાપ્ત કરી લે છે તે શરીર તથા મનને કારણે પેદા થનારાં દુઃખોથી મુક્ત થઈ જાય છે, કારણ કે દુઃખનું કારણ શરીર તથા મન જ છે અને અપુનરાવૃત્ત ગતિમાં શરીર તથા મન રહેવા પામતા નથી અને એ કારણે મુક્તાત્માને શારીરિક તથા માનસિક દુઃખ પત્તુ ત્યાં સદેવાં પડતાં નથી.

ઉપરુક્ત કથન ઉપરથી કોઈ જોમ માની ન એમે કે, એકેન્દ્રિય જીવને મન દોડતું નથી એટલા માટે તેમને દુઃખ પેદા થતું નથી. એકેન્દ્રિય જીવને દ્રવ્ય મન ન દોષ તો છે

થયું ? તેમને અધ્યવસાયરૂપ લાભમન તો હોય જ છે, ઝોટલા માટે મનમાં સંકલ્પને કારણે પેદા થતાં દુઃખ તેમને પણ હોય જ છે. દુઃખ મનમાં સંકલ્પને કારણે જ પેદા થાય છે.

કેટલાક લોકો કહે છે કે, અમારે અમુક પ્રકારનાં દુઃખો સહેવાં પડે છે. પરંતુ તે દુઃખો આપ્યાં ક્યાંથી ? મનમાં સંકલ્પથી જ તે દુઃખો પેદા થયાંને ? ઝોટલા માટે મનમાં ખરાબ સંકલ્પોને સ્થાન આપવું જોઈએ નહિ. મનમાંથી ખરાબ સંકલ્પવિકલ્પોને બહાર કાઢી મનને પરમાત્માના ધ્યાનમાં પરોવવું જોઈએ. આમ કરવાથી દુઃખના સસ્કારો જ સમજા નષ્ટ થઈ જશે. જ્યારે સસ્કારો જ નષ્ટ થઈ જશે તો પછી દુઃખ ક્યાંથી પેદા થશે ? જ્યારે બીજા જ બીજા જશે તો પછી વૃક્ષ કેવી રીતે પેદા થઈ શકશે ?

આ પ્રમાણે પરંપરાએ સેવાનુ ક્ષણ સર્વ દુઃખોથી મુક્તિ મળે તે જ છે. જે કાઈ બધાં દુઃખોથી મુક્ત થવા યાદતો હશે તે જ વૈવાદ્ય-સેવા કરશે. સેવાધર્મનો સ્વીકાર કરવામાં શાશ્વત મુખ મળે છે. સેવાધર્મનું મહત્ત્વ સમજી તમારા હૃદયને સેવામય બનાવો અને સર્વશુભોને પ્રાપ્ત કરો તો તેમાં સ્વ-પરનું કલ્યાણ જ રહેલું છે.

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૪ આસો શુદ્ધ ૮ શનિવાર

પ્રાર્થના

મહિમ જિન બાત પ્રલચારી, 'કુ'બ' પિતા 'પરબાવતી' મંયા

તિનકી કુમારી, મહિમ જિન બાત પ્રલચારી ॥ ૨૦ ॥

—શ્રી વિનયવદ્રજ કબર ચાત્રીશ

શ્રી મહિમનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

આ પ્રાર્થનામાં મંદિરમાં ભગવાન મહિમનાથનું હૃદય-સ્થિતિ બતાવવામાં આવ્યું છે. ભગવાન મહિમનાથનું આ પ્રાર્થનામાં જે મહિમ હૃદય-સ્થિતિ આપવામાં આવ્યું છે તે શ્રી જ્ઞાનામૃતમાં આકાશ અધ્યયનમાં વિનયરૂપે કરવામાં આવ્યું છે. આ સ્થિતિને કેટલાક જ્ઞાની મુઠ્ઠા પામે, સમગ્રતામાં આવે તો જ બગવાન મનમાં આવી શકે. કેટલાક વિદ્યા શુદ્ધિશાળી વક્ત્રીની વાત બીજી છે, પરંતુ આપણે જાણીએ કે મુઠ્ઠા પામે તો જ વિદ્યા શુદ્ધિશાળી વક્ત્રીની વાત બીજી છે, પરંતુ આપણે જાણીએ કે મુઠ્ઠા પામે તો જ વિદ્યા શુદ્ધિશાળી વક્ત્રીની વાત બીજી છે.

ભગવાન મહિમનાથના હૃદય-સ્થિતિને કેટલાક જ્ઞાની મુઠ્ઠા પામે, સમગ્રતામાં આવે તો જ બગવાન મનમાં આવી શકે. કેટલાક વિદ્યા શુદ્ધિશાળી વક્ત્રીની વાત બીજી છે, પરંતુ આપણે જાણીએ કે મુઠ્ઠા પામે તો જ વિદ્યા શુદ્ધિશાળી વક્ત્રીની વાત બીજી છે, પરંતુ આપણે જાણીએ કે મુઠ્ઠા પામે તો જ વિદ્યા શુદ્ધિશાળી વક્ત્રીની વાત બીજી છે.

સ્વામીના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જણાવેલું છે, તે મીનમ ! જ્યારે જીવન્મા ગમદેયરૂપિન થઈ વીનરાગ જાતમાં આવે છે ત્યારે એને અને નૃન્મણના કારણે જદ થઈ કર્મજન્યાનો વિચ્છેદ થઈ ભવ છે. રાગનો તથા નૃન્મણનો સંપૂર્ણતઃ વિચ્છેદ વીનરાગજન્ય પેદા થવા બાદ જ થઈ શકે છે. વીનરાગ જન્યાનો માર્ગ ગમ તથા નૃન્મણનો વિચ્છેદ કરવાથી જ સરળ બને છે. નૃન્મણ તથા એવનો જેટલો જેટલો વિચ્છેદ થતો જાય તેટલો તેટલો આત્મા ઉત્તમ-અવસ્થાને પ્રાપ્ત થતો જાય, અને જ્યારે એવે અને નૃન્મણનો સંપૂર્ણતઃ વિચ્છેદ થઈ જાય ત્યારે આત્મા વીનરાગાવસ્થાને પ્રાપ્ત થતો.

વીનરાગના-પ્રાપ્ત થઈ છે એ વાનની ખગર કેવળ આધ્યાત્મિક-ભાવરૂપમાં જ જણાવી નથી, પરંતુ વ્યાવહારિક રૂપમાં પણ જણાવે છે. જ્યારે ઈન્દ્રિયોનાં શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શ આ પાંચ વિષયોને સંપૂર્ણતઃ જીતી લેવામાં આવે ત્યારે વીનરાગના પ્રગટી છે એમ સમજવું જોઈએ. જ્યાં સુધી કોઈ વસ્તુ મનોહ-પર્વદ કે અમનોહ-અપસંદ જણાય છે ત્યાંસુધી સમજવું કે હજી આત્મામાં રાગદેવ છે. પરંતુ જ્યારે કોઈ વસ્તુ મનોહ કે અમનોહ ન લાગે અર્થાત્ વિષમ ન લાગે પણ સમ લાગે ત્યારે સમજવું કે હવે આત્મામાં વીતરાગના પ્રગટી છે.

આત્મામાં વીતરાગના પ્રગટી છે કે નહિ એ વાનની ખાતરી કરવા માટે શાસ્ત્રકારોએ આ ઉપાય બતાવ્યો છે. જ્યારે ઈન્દ્રિયોના વિષયો મનોહ કે અમનોહ જણાય ત્યારે સમજવું કે આત્મામાં વીતરાગના હજી સુધી પ્રગટી નથી અને જ્યારે ઈન્દ્રિયનાં વિષયો મનોહ કે અમનોહ અર્થાત્ વિષમ ન જણાય પણ સમ જણાય તો સમજવું કે આત્મામાં વીતરાગના પ્રગટી છે. વીતરાગના પ્રગટી છે કે નહિ એ વાત જાણવા માટે શાસ્ત્રકારોએ આ 'ચર્માંગીટર' બતાવેલ છે.

ઈન્દ્રિયોનાં પાંચ વિષયોનાં સચિત્ત, અચિત્ત અને સચિત્તાચિત્ત એવાં ત્રણ ભેદ પાડવામાં આવ્યાં છે. આ ત્રણ ભેદ કદીને એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે, શબ્દ, રૂપ, રસ આદિ વસ્તુ વિષયોમાંનો કોઈ પણ વિષય મનોહ કે અમનોહ ન લાગે તો આત્મામાં વીતરાગના પ્રગટી છે એમ જાણવું જોઈએ.

અત્રે કોઈ એવો પ્રશ્ન કરે કે, શબ્દ આદિમાં સચિત્ત, અચિત્ત તથા સચિત્તાચિત્તો ભેદ કેવા પ્રકારનો હોય છે? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, જીવ શબ્દનો અર્થ કહેવામાં આવે તો તે શબ્દ સચિત્ત છે. અજીવ શબ્દ કહેવામાં આવે તો તે અચિત્ત શબ્દ છે અને બંધી શબ્દ કહેવામાં આવે તો તે સચિત્તાચિત્ત શબ્દ છે. આ જ પ્રમાણે રૂપ, રસ, ગંધ, સ્પર્શ આદિનાં પણ ત્રણ પ્રકારનાં ભેદ થાય છે આ ત્રણેય પ્રકારના ભેદની સાથે વસ્તુ મનોહ છે કે અમનોહ છે એવી માન્યતાથી જે નિવૃત્ત થાય છે તે જ વીનરાગ છે. આ સંબંધમાં કોઈ અન્ય પ્રકારનો તર્ક પણ કરી શકે છે પરંતુ આત્મદિનેશીએ તો કોઈ પ્રકારનાં તર્કવિવર્કમાં ન પડતાં એમ માનવું જોઈએ કે—

મહાત્મનો યેન ગતઃ સ પન્થ્યાઃ

અર્થાત્—જે માર્ગે મહાપુરુષો ગયા છે તે જ માર્ગે આપણે પણ અને એ માર્ગે જ્યાંમાં જ આપણું કલ્યાણ રહેયું છે.

ભગવાન મહિલાનાથ સ્ત્રી હતા છતાં તેમણે નીર્ગકરણ પ્રાપ્ત કર્યું હતું. આ એક મહત્ત્વ આપણે છે. કેટલાક પુરોહિતો આદેશમાં કામને સ્ત્રીઓને જુદા સમજે છે, પરંતુ ભગવાન મહિલાનાથનું જીવન-ચરિત્ર એવા આદેશની પુરોહિતોને મોટા ભાગમાં આપે છે કે, પુરોહિતોએ આદેશ કરવાની જરૂર નથી. સ્ત્રીઓ પત્ન પુરોહિતી ભુક્તિ તથા જ્ઞાનમાં જરૂર નથી. સ્ત્રીઓ નીર્ગકરણ જે મોટામાં મોટું પદ છે તેને પણ પ્રાપ્ત કરવાનું સામાન્ય પ્રશ્ન છે. આ જીવન-ચરિત્રમાંથી એક મહત્ત્વની વાત એ પણ પ્રકટ થાય છે કે, જૈનશાસ્ત્રની સંપરચના કેટલી બધી અવગણિત હતી. જૈનશાસ્ત્રની સંપરચનામાં પુરોહિતો જેટલો જ સ્ત્રીઓને પણ અધિકાર આપવામાં આવ્યો છે. ભગવાને શ્રી મ્હાનાંચ યત્રમાં કહ્યું છે કે:-

ઘટધિદે સમણસંધે વણ્ણતે તંજહા સમણાવ, સમળીવ, સાવગાવ, સાવિગાવ વ ।

અર્થાત્-શ્રમજીવે આર પ્રકારનો છે. સાધુ, સાધ્વી, આવક અને શ્રાવિકા. આ ચારેય સંધના પ્રતિનિધિ છે. જો કે આ સંપરચનામાં સ્ત્રી-પુરુષનો બેદ જનાવવામાં આવેલ છે, પરંતુ સંધની દૃષ્ટિએ સ્ત્રી અને પુરુષ-જનને સમાન અધિકાર આપવામાં આવેલ છે. જેટલો અધિકાર સંધમાં પુરુષને છે તેટલો જ અધિકાર સંધમાં સ્ત્રીને પણ છે. આ પ્રમાણે જૈન-શાસ્ત્રની ચતુર્વિધ સંધની રચનાનું ધ્યાન જ મહત્ત્વ છે. સ્ત્રીઓ પુરોહિતી માફક કર્મબંધનોથી મુક્ત થઈ મોક્ષે પણ જઈ શકે છે એ વાત ભગવાન મહિલાનાથના જીવન-ચરિત્રમાંથી મળે છે. આ વાત ધર્મી જ મહત્ત્વની છે. ધર્મિક સંસ્કૃતિમાં સ્ત્રીઓને આદેશો બધા અધિકાર આપવામાં આવ્યો હોય એમ જણાતું નથી. પરંતુ જૈન સંસ્કૃતિમાં સ્ત્રીઓને પુરોહિતી માફક મોક્ષે જવાની પણ શક્તિ છે એ વાતની પુષ્ટિ કરવામાં આવી છે. ધાર્મિક વાતોમાં સ્ત્રી તથા પુરુષમાં કોઈપણ પ્રકારનો બેદ નથી, પરંતુ જનને સમાન અધિકાર છે.

ભગવાન મહિલાનાથના જીવન-ચરિત્રમાંથી જનસમાજને કેવો સદુપદેશ આપી સન્માર્ગ ઉપર લાવવો જોઈએ એ વાતનો પણ બોધ મળે છે. જો કે ભગવાન મહિલાનાથ તીર્થંકર હતા છતાં તેમણે પોતાના ચરિત્રદ્વારા જનસમાજને સદ્બોધ કેવા અને કેવી રીતે આપવો એ સ્પષ્ટરૂપે બતાવ્યું છે. મહાન બનાવવા માટે લાક્ષણિક બારી-બારણાં તૈયાર કરવા છતાં તેમણે ઉપયોગ કેવી રીતે અને ક્યારે કરવો એ વાતને કારીગર જ જરાબર ગણી શકે છે, આ જ પ્રમાણે ઉપદેશ આપવાની બધી સામગ્રી પ્રગુણ હોવા છતાં, જનસમાજને કર્મ વાતનો ઉપદેશ ક્યારે આપવો એ વાત તો મહાપુરુષ જ જાણે છે.

ભગવાન મહિલાનાથ વિવલોક્ષુષી જ રાગજ્ઞાને ઉપદેશ આપી સન્માર્ગે ઉપર લાવવા આદત્તા હતા. પરંતુ તેમને લાગ્યું કે, આ વિવલોક્ષુષી રાગજ્ઞાને કેવળ ઉદ્દેશથી સમજવાના નથી. તેમને તો સક્રિય પ્રયોગદ્વારા જ ઉદ્દેશ આપવાની જરૂર છે એમ ભાગ્યથી ભગવાને મોહનચંદ્રની તથા દુર્લભમય પુત્રીની રચના દર્શાવી આ પ્રકરણે ઉપદેશ આપવાને તે વિવલોક્ષુષી જ રાગજ્ઞાને સક્રિય ઉપદેશ આપી સન્માર્ગે ચલાવ્યા એ વાતનો એ અર્થ નથી કે, જનસમાજને સદ્બોધ કેવળ દુર્લભમય પુત્રીની રચના દર્શાવી શકાય છે. પરંતુ આ પ્રયોગદ્વાર આપણને એ જાણવાનું પ્રાપ્ત થાય છે કે, સન્માર્ગ અને લાવવો જોઈએ જનસમાજને સદ્બોધ આપવો આવશ્યક છે. અને આ રીતે જ,

પરંતુ વચન અતિ દૃઢિન શ્રવણ મુનિ, તેદિ પાવક ન દરિંગો,
પિંગન માન ગમ શીનત મન પર, ગુણ અવગુણ ન ગદૂંગો.

આપાર્ય—મને તેવા દોર અને ક્યુકટ ગળે માંખગામાં આવે, પરંતુ જો તમારામાં
સમભાવ નહીં તો જાનીજનો કહે છે કે, તે દોર શબ્દોને પણ ક્યુપ્રિય બનાવી શકે. એટલા
માટે સમભાવ રાખો તો તેમાં કલ્યાણ જ છે.

વીનરાગ મર્મ સમભાવ રાખવાનું કહે છે. સમભાવ દ્વારા વીનરાગભાવ પ્રગટ થાય છે
એટલા માટે હૃદયમાં સમભાવ રાખી વીનરાગભાવ પ્રગટાવો તો નર્મ જ-પરનું કલ્યાણ સાધી શકો.

મોરબી ચાતુર્માસ
શાસ્ત્રીય વ્યાખ્યાનો સંપૂર્ણ.

અમદાવાદ ચાતુર્માસ

વ્યાખ્યાન: સંવત્ ૧૯૯૬ અષાઠ વદ ૩ મંગળવાર

પ્રાર્થના

‘પ્રતિષ્ઠસેન’ નૈશ્વર કો મુત, ‘પૃથ્વી’ તુમ મહતારી;
મુગળુ ક્ષેત્રી સાહજ સાથો, સેવક ને સુખકારી.
શ્રી જિનરાજ સુપાર્શ્વ, પૂરી આશ હમારી. ॥ ૧ ॥

—વિનયચંદ્રક હંસલ ઓવીશી

શ્રી સુપાર્શ્વનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

‘આત્માએ પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર કરવો જોઈએ’ એ જ આત્માના પુરુષાર્થની ચરમ સીમા છે. આને જ પરમ પુરુષાર્થ કહેવામાં આવે છે. પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર કરવા માટે શાસ્ત્રમાં જે ઉપાયો બતાવવામાં આવ્યાં છે, તે એક સાથે બતાવી શકાય નહિ, તેમ એક સાથે ઉપયોગમાં પણ લાવી શકાય નહિ. પરંતુ એક એવો ઉપાય છે કે જે બધાંને માટે મુલ્યમ અને સરળ છે. તે ઉપાય પરમાત્માની પ્રાર્થના છે. અનેક ઉપાયોદ્ધાર જે વસ્તુની પ્રાપ્તિ થઈ શકતી નથી તે પરમાત્માની પ્રાર્થનાદ્વારા પ્રાપ્ત થઈ શકે છે, એવું જાનીજનોનું કથન છે. પરમાત્માને ઓળખવાનું અને તેમની સમીપ પહોંચવાનું એક અને અમોઘ સાધન પ્રાર્થના જ છે. આર્યદેશીઓ તથા ઋષિ-મુનિવરો આ સાધનદ્વારા જ હૃદયસાધ્યને સાધી શક્યા છે. પરમાત્માના સાન્નિધ્યમાં જતા માટે પ્રાર્થનાનો માર્ગ અમોઘ તેમજ મુખોઘ લોકો —બધાંને માટે સરળ છે અને એટલાજ માટે શાસ્ત્રકારોએ પ્રાર્થના દ્વારા આત્મ-કર્મવાળુ સાધવાનો ઉપદેશ આપ્યો છે.

પ્રાર્થના એ તો પ્રાણ મેષ્ટિની જે નિર્જળ અગ્નિમાં પડી જતો અચાર કરનારી જ્વલીભૂટી છે. પ્રાર્થનામાં અમોઘ ભગ જેવું જે જે વાત થતી તે અનિશ્ચયિત્વથી ભરી લાગે છે; પરંતુ વાસ્તવમાં પ્રાર્થના થી બચાવ છે જે વાત તો પ્રાર્થના દ્વારા જ જાણી શકે છે. વિકાસને શાન્ત કરવા માટે પ્રાર્થના એક અમોઘ સાધન પણ છે. આ હૃદયસાધ્યના નેરલ દ્વારા જન્મ-મરણ-મૃત્યુ જેવે અમોઘ કે તો હો કો તે તેમને અગ્નિનું કથ્થાનું જ જેવું છે.

સિદ્ધાન્ત રત્નકર પ્રાર્થનાને અગ્નિ પૂર જાત તરફ સંકેત છે. એટલા માટે તમે પ્રાર્થનાનો વિષય સિદ્ધાન્તકર જ કરવો જોઈએ એ નોંધ મુકું—

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ અર્પણ

જ્ઞાનરત્નકર પ્રાર્થના જે સિદ્ધાન્તકર પ્રાર્થના છે તેને અમોઘ સાધન તરીકે જાણવું જોઈએ. પ્રાર્થનાને અમોઘ સાધન તરીકે જાણવું જોઈએ. પ્રાર્થનાને અમોઘ સાધન તરીકે જાણવું જોઈએ.

પણ મનુષ્ય તનુ ત્યારજાતે મોરચીના મનુષ્યમાંમાં ના. જ સમ્યક્ત્વ-પરાક્રમ અધ્યયન
જોય ૨૮ થી વિચરન કરવામાં આવે તેનું. પરંતુ સમ્યક્ત્વ-પરાક્રમનો વિચાર થયેજ નહીં,
સાદરજિન તમને નારિયેલું જેવાને કારણે ૨૬ જોય મુઠી જે બુદ્ધિવેગન થઈ શકે તે
આ પ્રમાણે તે અધ્યયન ત્યાં પશુ અપૂર્ણ રહે. સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ અધ્યયન પૂર્ણ નહિ થઈ
શકવામાં કેટલેક અંશે મારી નાખીને અધ્યયનના પશુ કાઢીપાડે છે. પરંતુ મુલની મહત્તા
સરળ કરવા માટે તમામ ગણના પૂરાઈને સ્પષ્ટ કરવા માટે વિનુત વિચરન કરવું પણ
આવશ્યક રજું, આ કારણે પશુ સમ્યક્ત્વ-પરાક્રમ-અધ્યયનની સમાપ્તિ થઈ શકી ન હતી.
હવે આ અપૂર્ણ અધ્યયનનાં જોડા આ જાનુમાંમાં પૂર્ણ કરવાની હ્રદયગન વિચાર છે.

સાગર અગાધ છે. અગાધ સાગરને મારરદ્વારા માપવામાં આવે તો માપી શકાય નહિ
છતાં સાગરમાં સાગર સમાવી દેવાની લોકોક્તિ પ્રચલિત છે. તેજ પ્રમાણે સિદ્ધાન્ત-સાગર
અમાપ-અગાધ છે. આ સિદ્ધાન્ત-સાગરને ઉત્તરાધ્યયનરૂપી સાગરમાં ભરી દેવામાં આવેલ છે.
આ ઉત્તરાધ્યયન રૂપી મુલ સાગરમાં 'સમ્યક્ત્વ-પરાક્રમ' અધ્યયન તો મોક જરૂરિયુ સમાન
છે. ત્યારે એક સમ્યક્ત્વ-પરાક્રમ પૂર્ણ વિચરન કરવામાં પણ આપણી શુદ્ધિ કુદિન થઈ જાય
છે તો પછી અગાધ સિદ્ધાન્ત-સાગરનો તાગ વાવવા મારા જેવા સામાન્ય શુદ્ધિવાળા માટે
તો અવશ્ય મુશ્કેલ છે. અત્યારે તો જે સિદ્ધાન્ત-સાગરને ઉત્તરાધ્યયનરૂપી સાગરમાં ભરી
દેવામાં આવેલ છે તેનું જ અશ્વત્થપાન કરાવું છું.

સમ્યક્ત્વમાં પરાક્રમ કરવો-અર્થાત્ જીવનને સિદ્ધ, શુદ્ધ તથા મુક્ત બનાવવાનો પુર-
પાર્થ કરવો-એ પણ એક પ્રકારની પરમાત્માની પ્રાર્થના જ છે. આત્માને પરમાત્મામય
બનાવવો એ જ પ્રાર્થનાનું ધ્યેય છે. સમ્યક્ત્વમાં પરાક્રમ કરી, અર્થાત્ જીવનશુદ્ધિ કરવાનો
પુરુષાર્થ કરી જીવાત્મા પરમાત્મામય બની શકે છે. લગવતે આ પુરુષાર્થસિદ્ધિના ૭૩ ઉપાયો
બતાવ્યા છે. આત્માને પરમાત્મામય બનાવવાનાં આ ૭૩ ઉપાયોને બરાબર મળીને-સમજીને
આચારમાં ઉતારવામાં આવે તો આત્માનું કલ્યાણ અવશ્ય થઈ શકે. સમ્યક્ત્વ-પરાક્રમમાં જે
૭૩ ઉપાયો બતાવવામાં આવ્યાં છે તે આત્મકલ્યાણ સાધવાનાં માર્ગો જ છે આ કલ્યાણમાર્ગો
કેવો સરળ અને સીધો છે તે વિષે અત્રે વિચાર કરવામાં આવે છે.

સસારમાં પ્રત્યેક પ્રાણી યોદોધણો પુરુષાર્થ તો કરે જ છે, પરંતુ અર્થ અને કામને
માટે કરવામાં આવતો પુરુષાર્થ તો સસારવર્તક હોય છે એટલા માટે તે પુરુષાર્થ સાચો
કહી ન શકાય. સાચો પુરુષાર્થ તો તે જ કહી શકાય કે જે મોક્ષમાધક હોય. ધર્મ એ મોક્ષ-
પ્રાપ્તિનું પરમ સાધન છે. એટલા માટે ધર્મ-પુરુષાર્થ જ ઉપાદેય છે, અને મોક્ષપ્રાપ્તિ
માટે સેવવામાં આવતો પુરુષાર્થ જ પ્રચરન અર્થાત્ સમ્યક્ પુરુષાર્થ છે.

જેનધર્મનું બીજું નામ મોક્ષધર્મ હતી શકાય કારણ કે જેન કે જેન ધર્મનું અન
ધ્યેય મોક્ષપ્રાપ્તિ જ છે. સાચા જેનની પ્રતેક પ્રવૃત્તિ મોક્ષ-પ્રાપ્તિ માટે જ હોય છે જેન
ધર્મનાં આચોમાં કે સિદ્ધાન્તોમાં પણ મુખ્ય રૂપે મોક્ષ વિષે જ પ્રવિસતન કરવાનું આવ્યું
છે. મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવા માટે અર્થાત્ સમ્યક્ત્વનોમાર્ગો મુક્ત વચ્ચે મારે ન
સમ્યક્ત્વમાં પરાક્રમ કરવો અથવા સાચો પુરુષાર્થ કરવો નિવારણ અવન.

ઉત્તરાધ્યયનના ૨૮ મા અધ્યયનમાં મોક્ષમાર્ગ વિષે જ વિચાર કરવાનું છે.

નથી. તે તો પૂરવ કે પાપ બન્નેને કમ માની ધારવા માટે છે. મોક્ષાભિયાની આત્માને તો પોઈ જાનુ પ્રત્યે મગ કરવાની પગ જરૂર નથી નવા દેવ કરવાની પગ જરૂર નથી. ઉદારરણુ નરીકે, ન્યારે મનુષ્ય યદગ્રાવચ્ચામાં દોષ છે ત્યારે તો ક્રોધાનો ત્યાગ કરી મોનાનો સંગ્રહ ભરે કરે. પરંતુ જે માણુ મગ માટે છે તેને માટે તો માનુ કે લોકુ બન્ને ત્યાગ જ છે. આ જ પ્રમાણે જે મુક્ત મગ માટે છે તે મોક્ષાભિયાની આત્મા તો રાગ તેમજ દ્રવ્ય બન્નેનો ત્યાગ કરે છે. જે પ્રમાણે મોનાનો ત્યાગ કરતા મુક્ત છે અને તેથી જ સાધુ મદાત્માને કનક-કામિનીના ત્યાગી કંદેવામાં આવ્યા છે, તે જ પ્રમાણે રાગનો પગ ત્યાગ કરતા મુક્ત છે અને તેથી જ રાગદંડનો ત્યાગ કરનારને વીનરાગ કંદેવામાં આવે છે.

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ-બોલ છે તાલીસમે.

૪૫ મા બોલમાં વીનરાગનાના ફળ વિશે જે પ્રશ્ન પૂછવામાં આવ્યો છે તે પ્રશ્ન રાગને દષ્ટિમાં રાખીને જ કરવામાં આવ્યો છે; કારણ કે ક્યાપનો સંબંધ દ્રવ્યની સાથે છે. ત્યાંમુધી જીવનમાં વીતરાગભાવ આવેનો નથી ત્યાંમુધી દષ્ટ ગંધ, દષ્ટ રસ આદિથી રાગભાવ જૂટતો નથી. આવા રાગભાવનો ત્યાગ કરવાથી જીવાત્મા ક્ષમાશીલ બની જાય છે. ન્યારે જીવનમાં વીતરાગપણું પ્રગટે છે ત્યારે તેનામાં ક્ષાન્તિ-ક્ષમાનો ગુણ પગ પ્રગટે છે. એટલા માટે ૪૬મા બોલમાં ગૌતમસ્વામી ક્ષાન્તિ (ક્ષમા) ધારણ કરવાથી જીવાત્માને શો લાલ થાય છે એ વિશે પ્રશ્ન પૂછે છે કે:—

છે તાલીસમે બોલ.

(૪૬) સ્વંતીણં મંતે ! જીવે કિં જળયઈ ?

અર્થાત્—હે ભગવાન ! ક્ષમા ધારણ કરવાથી જીવને શો લાલ થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાને ફરમાવ્યું કે:—

સ્વંતીણં પરિસદે જિળયઈ ॥ ૪૬ ॥

અર્થાત્—હે ગૌતમ ! ક્ષમાદ્વારા જીવાત્મા પરિપહેને જીતે છે. ક્ષાન્તિનો અર્થ ક્ષમા થાય છે. અત્રે ગૌતમસ્વામીએ ક્ષમા ધારણ કરવાથી જીવાત્માને શો લાલ થાય છે એ વિશે ભગવાનને પ્રશ્ન પૂછ્યો છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાને ફરમાવ્યું કે પરિપહે ઉપર વિજય મેળવેલા તેનું નામ ક્ષમા છે.

ક્ષમા ધારણ કરવી કે પરિપહેને જીતવાં એ બન્નેનો વાચ્યાર્થ લિપ્ત લિપ્ત હોવા છતાં બન્નેનો લક્ષ્યાર્થ એક જ છે. ક્ષમા એટલે સમતાપૂર્વક પરિપહે ઉપર વિજય મેળવવો, અને પરિપહેને સમાનભાવે સદન કરવાં એટલે ક્ષમા રાખવી. આ પ્રમાણે પરિપદસદન અને ક્ષમા વચ્ચે અવિનાશાય સંબંધ કહેણો છે. આ તો ક્ષમાના સામાન્ય અર્થ વિશે વિચાર કર્યો. પરંતુ આપણે અત્રે એ વિચારવાનું છે કે, ક્ષમાને દસવિધ સાધુધર્મમાં પ્રથમ પદ શો માટે આપવામાં આવ્યું છે અને ક્ષમાને ભગવાને આટલું બધું મહત્ત્વ શો માટે આપ્યું છે ?

રાગ અને દ્રવ્યને જીતી લેવામાં આવ્યાં છે કે નહિ એની પારામીથી ન્યારે જીવ રાગદંડને જીતી લે છે ત્યારે જ સાધુપણુ પાળવાને ચોખ્ય બને છે. જીવના સાધુપણુની પ્રવૃત્તિ તો જીવાત્માએ ચિર કાળ સુધી કરી રહે, પગ સાધુ-

આધાર આપે છે. આજ પ્રમાણે ક્ષમા પણ રોકે નાનાં-મોટાં મુદ્દાને આધાર આપનારી છે. ક્ષમા વિના આત્મામાં કોઈ પણ મુજબ ટકી શકતો નથી. મેઘના માર્ગે જ્ઞામાં ક્ષમા પામવડામાન તો છે જ, પરંતુ મેઘાર-જ્ઞાપરિમાં પણ ક્ષમાની અતિ આવરવડના રહે છે. જે માણસ સદનમીત-ક્ષમામીત રહેતો નથી તેનામાં આવરવડિક મુદ્દા પણ ટકી શકતાં નથી. તમે અમદાવાદમાં પેલા કમાના આખ્યા છે અને તેથી નમરે આ કાર્યને સાધવા માટે ક્ષમામીત તથા સદનમીત રહેવું જ પડે છે. જ્યારે જ્ઞાપરિમાં પણ આ પ્રકારની ક્ષમા તથા સદનમીતતાની આવરવડના રહે છે, તો પછી આખ્યાનિક મુદ્દાને ટકાવવા માટે ક્ષમાની આવરવડના રહે એ આખ્યાનિક જ છે. મોટા માટે સદ્ગુણોને પાતાના આત્મામાં મ્થાન આપવા માટે પ્રત્યેક આત્માનિર્ભરીએ સદનમીત તથા ક્ષમાવાન બનવું જોઈએ.

અત્યારે 'ક્ષમા' શબ્દ દાખ્યારૂપ બની ગયો છે. કેટલાક લોકો ક્ષમાને નિર્જલોનું શસ્ત્ર માને છે તો કેટલાક લોકો ક્ષમાને કાયરતાનું ચિહ્ન રજી છે. પરંતુ વાસ્તવમાં ક્ષમા એ નિર્જલોનું નહિ પણ સમક્ષોનું અમોઘ શસ્ત્ર છે, અને વીર પુરુષોનું બૂધજી છે. કાયર પુરુષોએ પોતાની કાયરતાને કારણે ક્ષમાને લજ્જતી છે, પરંતુ સાચા વીરપુરુષોએ તો ક્ષમાને પોતાની મુકુટમણિ માની લેખાવી છે. ક્ષમા તો સમક્ષોનું શસ્ત્ર છે. કાયર લોકો ક્ષમાવચ્ચે ઉપ-યોગ જ કરી શકે નહિ. અને એટલા જ માટે તમા પહુલ અર્થાત્ સમર્થ લોકો જ ક્ષમા ધારણ કરી શકે છે એમ કહેવામાં આવ્યું છે.

ક્ષમા એ આધ્યાત્મિક શબ્દ છે. ગૌતમસ્વામી જેવા પ્રજ્ઞકાર અને ભગવાન મહાવીર જેવા ઉત્તરદાતા હોય ત્યાં આધ્યાત્મિક વાત સિવાય બીજી વાત હોઈ શકે નહિ. આવા જગદ્-હારક મહાપુરુષોનાં પ્રજ્ઞોત્તર પણ આધ્યાત્મિક જ હોય. જે પ્રમાણે એક ભોજો બાળક સાદી બાપામાં પ્રજ્ઞ પૂછે તેથી સીધી-સાદી બાપામાં ગૌતમ સ્વામી ક્ષમાનું ફળ શું મળે છે ? એવો સરળ પ્રજ્ઞ ભગવાનને પૂછે છે. ગૌતમ સ્વામીના આ સાદા પ્રજ્ઞના ઉત્તરમાં ભગવાને સરળ બાપામાં ઉત્તર આપ્યો કે, ક્ષમા ધારણ કરવાથી પરિવહાને જીતી શકાય છે.

ભગવાને પરિવહ ઉપર વિજય મેળવવાની વાત તો કહી, પરંતુ પરિવહ એટલે શું એ આપણે સર્વપ્રથમ જાણવું જોઈએ છે. પરિવહની વ્યાખ્યા કરતાં કહેવામાં આવ્યું છે કે, પરિ સમન્તાત્ સદ્વિતિ દ્વિતિ પરિવહ. અર્થાત્ સમ્યક્ પ્રકારે કષ્ટોને સહન કરવાં તેનું નામ પરિવહ છે. અગ્નિપૂર્વક તો ધણુ લોકો કષ્ટો સહન કરે છે, પરંતુ આ કષ્ટસહનની ગણના પરિવહમાં કરવામાં આવતી નથી. પરિવહમાં તે જ કષ્ટસહનની ગણના કરવામાં આવે છે કે, જે કષ્ટો જ્ઞાનપૂર્વક સહવામાં આવે. અને જ્ઞાનપૂર્વક કષ્ટો ત્યારે જ કહી શકાય છે કે જ્યારે ક્ષમા હોય. ક્ષમા ધારણ કર્યા વિના સમ્યક્ પ્રકારે કષ્ટસહન થઈ શકતું નથી. મી. ઉત્તરાધ્યયનના બીજા અધ્યયનમાં પરિવહના બાવીસ પ્રકાર બતાવવામાં આવેલ છે અને તે વિષે સુંદર વિવેચન કરવામાં આવેલ છે. પરિવહનાં બાવીસ પ્રકાર નીચે પ્રમાણે બતાવવામાં આવેલ છે—(૧) ક્ષુધાનો પરિવહ, (૨) પિપાસા (તૃષ્ણા)નો પરિવહ, (૩) દુઃખનો પરિવહ, (૪) તાપનો પરિવહ, (૫) ડંસ-મચ્છરનો પરિવહ, (૬) અવ્યવસ્થાનો પરિવહ, (૭) અગ્નિ (અગ્નીની) નો પરિવહ, (૮) સ્ત્રીનો પરિવહ, (૯) ચર્ચા (વચન) નો પરિવહ, (૧૦) પરિવહ, (૧૧) આકોશ વચનનો પરિવહ, (૧૨) વધનો પરિવહ, (૧૩)

હવે અમે એ પ્રશ્ન ઉપરિચિત થાય છે કે, શુભા દારા પરિવર્તને છતી સેવાથી આત્માની દશા કેવી થાય છે ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, લૌકિક વિજ્ઞાપ પ્રાપ્ત કરવાથી જેની પ્રસન્નતા થાય છે અને જેના આનંદનો અનુભવ થાય છે તેની જ પ્રસન્નતા અને તેવો જ આનંદ શુભા દારા પરિવર્તો ઉપર વિજ્ઞાપ પ્રાપ્ત કરવાથી થાય છે. લૌકિક વિજ્ઞાપ કરતાં આ લોકોત્તર વિજ્ઞાપ મદાન છે, એટલા માટે લૌકિક વિજ્ઞાપના આનંદ કરતાં આ લોકોત્તર વિજ્ઞાપનો આનંદ અધિક હોય છે. આ વાતને સ્પષ્ટ કરવા માટે એક સામાન્ય ઉદાહરણ આપું છું. માત્રો કે કાર્મ એક યોદ્ધો શત્રુ ઉપર વિજ્ઞાપ પ્રાપ્ત કરી, એક મહાત્માની પાસે ગયો. તે યોદ્ધો મહાત્માને ખ્યાનારૂઢ થએલા ભેદી કહેવા લાગ્યો કે, મહાત્માનું આપ તો કેવળ ધરમાં જ બેસી રહી ખ્યાનમાં બેસી રહેો છો અને કાંઈ પરાક્રમ કરતા નથી, પરંતુ અમે લોકો તો શત્રુઓની મધ્યમાં જઈ તેમના અસ્ત્ર-શસ્ત્રના પ્રદારો તથા આપ્તો સહીએ છીએ. અને શત્રુઓને પરાસ્ત કરી તેમની ઉપર વિજ્ઞાપ મેળવીએ છીએ. હવે તમે જ કહો કે, આવી દશામાં સાચી રીતે મદાન કેળવે કવી શકાય ? અમે મોટા કે તમે મોટા ? તમે લોકોને આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવાનું કહેવામાં આવે તો તમે કોને મદાન કહેશો ? મહાત્માને મદાન કહેશો કે તે વિજ્ઞાપી યોદ્ધાને મદાન કહેશો ? આ સંબંધમાં આજ તો સ્પષ્ટરૂપે એમ કહે છે કે:—

જો સદસ્સં સદસ્સાણં સંગમે દુજ્જપ જયે ।

યગં જિણિત્તા અપ્પાણં યયસ્સ સે પરમો જમો ॥ ૩૦-૧ ॥

અર્થાત્—દશ લાખ સુબ્રાહ્મણ્ય દુર્જય સંગ્રામમાં જીતવા કરતાં એક જ માત્ર આત્માને જીતવો તે ઉત્તમ છે અને એ જ સારી જીત છે. આ વાતને વિશેષ સ્પષ્ટ કરવા માટે શાસ્ત્રકાર આગળ કહે છે કે:—

અપ્પાણમેય જુજ્ઞાહિ, ફિં તે જુજ્ઞેણ યજ્ઞમ્મો ।

અપ્પાણમેયમપ્પાણં જહિત્તા સુદમેહપ્ ॥ ૩૦-૨-૩૫ ॥

અર્થાત્—આત્મા સાથે જ યુદ્ધ કરો, બહારના યુદ્ધથી શું વળવાનું છે ? શુદ્ધ આત્માથી હુક પ્રકૃતિવાળા આત્માને જીતીને સુખ મેળવી શકાય છે. દુર્જય આત્માને કવી રીતે જીતી શકાય તે બતાવતાં શાસ્ત્રકાર કહે છે કે:—

પંચિન્દિયાણિ કોહં, માણં માયં તદેવ લોહં ચ ।

દુજ્જયં ચેવ અપ્પાણં, સધ્ધં અપ્પે જિયે જિયં ॥ ૩૦-૨-૩૬ ॥

અર્થાત્—પાંચ ઈન્દ્રિયો, ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ તથા દુર્જય એવા આત્માને જીતવો એ ઉત્તમ છે, કારણ કે આત્માને જીત્યો એટલે સર્વ જીતાયું.

મુમુક્ષુ આત્મા બાહ્ય યુદ્ધ કરતાં કર્મશત્રુઓને પરાસ્ત કરવા માટે આંતર યુદ્ધ જ લડવાનું પર્વ કરે છે. કારણ કે, બાહ્ય યુદ્ધોનો વિજ્ઞાપ સહિષ્ણુ હોય છે અને પરિણામે પરિતાપ જ ઉપજાવે છે. શત્રુનો પોતે શત્રુ બની પોતાના બીજા અનેક શત્રુઓની વિધવરપરા ઉત્પન્ન કરે છે. આથી તેના બાહ્ય યુદ્ધની પરંપરા જન્મોજન્મ ચાલ્યા કરે છે અને તેથી યુદ્ધથી વિરામ મળતો જ નથી અને એ વાસનાને કારણે જ અનેક જન્મ લેવા પડે છે;

માટે બહારના શત્રુઓ જેથી ઉત્પન્ન થાય છે, તે શત્રુઓ કે જે હૃદયમાં બરાબ ખેડાં છે, તેને હણવા માટે પ્રયાસ આદરવો એ જ યુયુક્તનું કર્તવ્ય છે.

સાચો જૈન હમેશાં જીવનગ્રંથામ ખેલ્યા કરે છે. તે કાયર બનીને ધરમાં ખેસી રહેતો નથી. તે તો હાથમાં ક્ષમાશી ખડ્ગ સર્થ કર્મશત્રુઓ ઉપર વિજ્ય મેળવી પોતાનું જૈનત્વ ઝગકાવે છે. જૈન બનીને પણ જો કાયર થઈને ખેસી રહે, આંતર શત્રુઓને પરાસ્ત કરવાનો પ્રયત્ન ન કરે તો જૈનત્વ આંખું પડે. પહેલાંના જૈનો જૈનત્વની રક્ષા ખાતર પ્રાણાર્પણ કરી દેતા હતા, પરંતુ જૈનત્વને જરાપણ આંખપ આવવા દેતા ન હતા. અત્યારે કાયરતાને કારણે જૈનોનું જૈનત્વ આંખું પડી ગયું છે અને જૈનત્વ આંખું પડવાને કારણે જ વીરશયિત અદિસા, ક્ષમા આદિને પણ નિર્જયતાનું રૂપ આપવામાં આવે છે. ખરી રીતે અદિસા કે ક્ષમા એ નિર્જયોનાં શસ્ત્રો નથી પરંતુ વીર પુરુષોનાં શસ્ત્રો છે. તક્ષવાર ગમે તેટલી તીક્ષ્ણ ધારવાળી હોય પણ જો તે કાયરના હાથમાં જાય છે તો તે તીક્ષ્ણ ધારવાળી તક્ષવાર પગ નકામી થઈ જાય છે, અને જો તે જ તક્ષવાર વીર પુરુષના હાથમાં જાય છે તો તે તક્ષવારની કીમત અંકાય છે. તે જ પ્રમાણે અદિસા, ક્ષમાનાં શસ્ત્રો કાયરોના હાથમાં જાય તો તે નિષ્ફળ નીવડે છે અને જો તે વીર પુરુષના હાથમાં જાય તો તે અમોઘ શસ્ત્રો બની જાય છે. આ વાત અત્યારે પ્રત્યક્ષ અનુભવાય છે. જૈનો જો પોતાની પ્રતિષ્ઠા સાચવવા આદત્ત હોય તો તેમણે પોતાના જૈનત્વનો ઝગકાટ બતાવવો જોઈએ. જૈનોનું જૈનત્વ, શાસ્ત્રોના શાસ્ત્રતથ્યો જરાપણ ઘીનરતું નથી, ઊલટું જૈનત્વમાં અદિસક શાસ્ત્રત્વ હોવાને કારણે વિશેષ તેજસ્વી છે. જૈન એટલે વિજેતા. સાચો વિજેતા તે જ છે કે જે કર્મશત્રુઓ સાથે હમેશાં જીવનગ્રંથામ ખેડે છે અને કામ-સૈન્યને પરાસ્ત કરી આત્મવિજ્ય મેળવે છે. સાચા જૈનો કેવા જીવનગ્રંથામ ખેડે છે અને તેઓ ક્યાં ક્યાં શસ્ત્રો દ્વારા અદિસક યુદ્ધ લડે છે એ બતાવનાં શાસ્ત્રકાર કહે છે કે:—

નરદં નગરં કિષ્કા તવસંપરમગ્ગલં ।

નન્તિ નિડળગગારં તિગુણં દુર્લભંનયં ॥ ૩. ૧-૨૦

ધણું વળગમં કિષ્કા, ઝીવં ચ દમિયં તવા ।

ધિર્ધં ચ કૈવળં કિષ્કા, સર્વેણ પતિમગ્ધય ॥ ૩. ૧-૨૧

તવનાગવજુમેણ, નિત્તળ વડમવંચુયં ।

મુળી દિગવરંગામો, બદામો પમિગુચ્ચઈ ॥ ૩૦ ૧-૨૨

અર્થ—૧૬૬ (સ. ૧૨ અગ્ર. વિ. ૨) કંઈ નહીં, નરદં (અર્ધ) કંઈ નહીં, ક્ષમાશી સુત્ર ૨૦ : ૧૫ કૃતિ (મન. વચન અને ક્રિયાનું સુનિયંત્રન) કંઈ દુઃકર્મ (દુર્જય દર્શન—દર્શનવિષય), કાવચં ન હોય. ૧૬૭ (વિચિત્રકૃતિ મનન) કંઈ દેવી અને ધર્મશી ૦ થી પણ દેવી નહીં. ૧૬૮ (નિત્તળ) કંઈ જોતો, દર્શન, ૧૬૯ (વડમવંચુયં) નહીં. ૧૭૦ (બદામો) કંઈ સ્થાન, વિજય ૫ ને છે અને ૧૭૧ (૧-૨૦) ૧૭૨ ૨૦ ને

ઉપરની સમસ્યામાં સાબરમતીના નાના મન-અંગામ - દિગ્ધ દેશ જતાં જેવા વિજય-
યાંત્રે તેમ છે તે જાણવું છે. આપણે દિગ્ધ મુદ્દો જાણ છે તેમાં સામાન્ય-કોઈ માનવે
સામાન્ય જાણ છે અને મુદ્દમુદ્દિ રસપ્રતિભાવ મન જાણ છે, જ્યાં જેનો જાણ-પ્રતિભાવ રસો તે
કોઈ કોઈ માનવ નથી. જ્ઞાનિક મુદ્દો દિગ્ધ જાણ છે, રસપ્રતિ-વર્ણના પામે છે અને પરિણામે
જગતમાં અસામાન્ય સામાન્ય પ્રાપ્તિ છે. પરંતુ આ અસામાન્ય મુદ્દો દિગ્ધ એક
રસપ્રતિભાવ પણ પામવું નથી, મુદ્દમુદ્દિ પ્રાપ્તિ છે, કોઈ-કોઈ વર્ણનો નથી અને જ્ઞાન
સામાન્યપૂર્વક અતીત જાણ છે. આ જોતાં અદિત્ય-કોઈ નો સમા માનવો જ પ્રત્યક્ષ છે.
આત્મારે દુનિયામાં જે થોડી થી મુદ્દ મુદ્દિનાં અનુભવ જાણ છે તેનું ધાતુમય કોઈ
અદિત્ય તથા સામાન્યતા આગળમાં નહીં છે. જે જગતમાં અદિત્ય અને સામાન્ય અનુભવ
રહે તો જગતમાંથી સામાન્ય નાદરશ મળી જાય. અત્યારે અદિત્ય-સામાન્ય આદિ આધ્યત્મિક
કારણે જ સામાન્યતા અનુભવ જાણ છે.

દિગ્ધ-પ્રતિભાવો કે દિગ્ધ અનુભવોથી કરવામાં આવેલો વિજય મદાને માટે અધો
રહેતો નથી. પ્રેમ અને અદિત્ય-દ્વારા ઉદય પરિવર્તન કરી જગતમાંના ઉદય ઉપર જે
પ્રભુત્વ મેળવવામાં આવે છે તે જ સામાન્ય અને અધો વિજય છે. નહિ જેને વેળા મન
કદાચ નહીં. અર્થાત્ જગતમાં વેળા અદો વેળા લેવામાં દુનિયામાંથી વેળા કદાપિ ઘટ્યું નથી
જોણું વધ્યું જ છે. પરંતુ અધો-પ્રેમથી જ વેળા સામાન્ય જાણ છે અને પ્રેમદ્વારા જ બીજા
હૃદય ઉપર પ્રભુત્વ મેળવી શકાય છે. આ જ સામાન્ય અને અધો વિજય છે. આવો અધો
વિજય પ્રાપ્ત કરવો એ જ જીવનધર્મ કે સનાતન ધર્મ છે.

લાખો સુમતિને જીતવા કરનાં એક દુર્લભ આત્માને જીવો મુશ્કેલ છે. કારણ કે
વાસ્તવમાં આત્મા જ દુર્લભ છે. જે આત્માને જીતી લઈ જિતેન્દ્રિય તથા જિતાત્મા અને છે તે
વંદનીય બની જાય છે. આત્મદિનેથી પોતાના આત્માને કાળમાં રાખવાનો પ્રયત્ન કરવો
એક જીવો. સામાન્યમાં કશું પણ છે કે—

અપ્યા ચેવ દમેયમ્બો, અપ્યા હુ ચલુ હુદમો ।

અપ્યા વન્તો મુદ્દો હોદ, અસ્તિ લોપ પરત્થ ય ॥

અર્થાત્—આત્મા જ અધો જીતવા યોગ્ય છે કારણ કે વાસ્તવમાં આત્મા જ દુર્લભ છે;
જે લોકો દુર્લભ આત્માનું જીત કરે છે તેઓ આ લોકમાં તથા પરલોકમાં પણ હોય જાણ છે.

આ પ્રમાણે સામાન્યતાને જિતાત્મા તથા આત્મવિજયની જ પ્રતિષ્ઠા કરી છે. આત્મ-
વિજય કરવામાં જ બધાં વિજયોનો સમાવેશ કરી દેવામાં આવ્યો છે. આત્મવિજયની જિતાત્મા
લાખો સુમતિને જીતવાર યોદ્ધા કરનાં વિશેષ વિજયી ગણાય છે. બધે દેશોનું જિતાત્મા જ
પૂજાય છે, અને એટલા જ માટે સમ્રાટ કરનાં પરિણામની પદવી જોવી ગણાય છે.

સુખદ કરનાં સાધુ અને સમ્રાટ કરનાં પરિણામ એટલા માટે પૂજનીય તથા વંદનીય
છે કે, એક તો કોઈ ઉપર વિજય મેળવે છે અને બીજો કોઈ ઉપર વિજય મેળવે છે. લગ્ન કે
શરીર ઉપર પ્રભુત્વ મેળવવું એમાં કોઈ નવાઈ નથી પરંતુ કોઈ અર્થાત્ આત્મા ઉપર
વિજય પ્રાપ્ત કરવો એ જ મહા મુશ્કેલ છે.

Resting, 1.56 ± 0.04 (mean \pm SEM) $\text{ml} \cdot \text{kg}^{-1} \cdot \text{min}^{-1}$ ($n = 10$).

આપ્યો છે? શિક્ષકે જ્ઞાપ્ય આપ્યાં કર્યું કે, યુધિષ્ઠિરે જ્ઞાપ્યામ કરવામાં બહુ મંદ છે અને એટલા જ માટે તેને પાછળ મળવામાં આવેલ છે.

પરીણે યુધિષ્ઠિરની પરીણા લેતાં પૂછ્યું કે, તમે શું બહુવા કા? યુધિષ્ઠિરે કહ્યું આપ્યો કે, હું, હજી જ્ઞેષ્ઠાશ્રમ મીખું છું અને વાક્ય જનાવના અભ્યાસ કરું છું. આ સાંભળી પરીણે યુધિષ્ઠિરને કહ્યું કે, આવડા મોટા થતા છતાં અને આટલાં વર્ષો બહુ છતાં હજી વાક્ય જનાવનાં આપવાનું નથી? કીધે જનાવના કે તમે શું મીખ્યા છે? યુધિષ્ઠિરે પોતાની પાટી ઉપર જોઈ જુદા લખીને પરીણકની આગળ પાટી મૂકી અને કહ્યું કે હું આટલું મીખ્યો છું.

પહેલાં, ભારતવાર્ષમાં સંસ્કૃત ભાષા પ્રચલિત હતી. અને લોકો સંસ્કૃત ભાષા શીખતા હતા. આજે તો સંસ્કૃત ભાષાનું સ્થાન અંધારા ભાષાએ લઈ લીધું છે અને સંસ્કૃત ભાષાને Dead Language મૂકી ભાષા તરફ યોગ્યતામાં આવે છે. અંધારા ભાષાને સરી ભેળવી મગરી એમ કેટલાક લોકો માને છે અને કેટલાક લોકો તે ભાષાને સંસ્કૃત ભાષા કરતાં સગી તથા સમૃદ્ધ પણ માને છે, પરંતુ આ તેમની માન્યતા જામ મંડેલી છે. પોતાની માન્યતાથી બેઠેલ કરી બીજા દેશની ભાષાની કદર કરવી એ જૂઠું છે. તમારા હૃદયમાં તમારી જાતનું સ્થાન ગીચું છે કે દાસીનું સ્થાન ગીચું છે? તમારી માતાનું સ્થાન જો ગીચું છે તો તમારી માતામાતાનું સ્થાન પણ તમારા હૃદયમાં ગીચું હોવું જોઈએ. માતામાતા માતાના અંતરે છે અને વિદેશી ભાષા દાસીના સ્થાને છે. દાસી ગમે તેટલી સુરૂપ કે સુધક હોય છતાં તે માતાનું સ્થાન કદાપિ લઈ શકે નહિ.

પ્રાચીન સમયમાં આ દેશમાં સંસ્કૃત ભાષા પ્રચલિત હતી અને એ ભાષામાં શિક્ષણ આપવામાં આવતું હતું. તે વખતે વિદેશી ભાષાનું આગળના જેટલું મહત્ત્વ કે પ્રભુત્વ નહોતું એટલા માટે યુધિષ્ઠિરે સંસ્કૃત ભાષામાં જોઈ જા કુદ અર્થાત્-કોપ-ક્રોધ કરવા ન જોઈએ એમ પોતાની પાટી ઉપર લખી રાખ્યું હતું.

યુધિષ્ઠિરની પાટી ઉપર આ પ્રમાણે લખેલું વાંચી પરીણે યુધિષ્ઠિરને કહ્યું કે, બહુ આટલું જ આવડે છે? યુધિષ્ઠિરે જવાબ આપ્યો કે, હજી આટલું પણ બરાબર આવડતું નથી. પરીણે કહ્યું થઈ પૂછ્યું કે, આટલું પણ હજી યાદ થયું નથી? યુધિષ્ઠિરે કહ્યું આપ્યો કે, બહારથી તો આટલું લખાણ યાદ થઈ ગયું છે, પરંતુ અંદરથી યાદ થઈ શકે નથી. આ સાંભળી પરીણે વધારે ક્રોધ આપ્યો અને ક્રોધમાં તે ક્રોધમાં તે યુધિષ્ઠિરને મારવા લાગ્યો. યદ્યપિ યુધિષ્ઠિર રાજપુત હતા એ કારણે જો તે મારવા તો પરીણેને ઉમિત દેડે આપવી શકતા. પરંતુ તેમણે ક્રોધનો જવાબ ક્રોધથી નહિ પણ શાન્તિથી આપ્યો, અર્થાત્ યુધિષ્ઠિર પહેલાંની માફક સ્વાભાવિક રીતે પ્રસન્નચિત્ત રહ્યા યુધિષ્ઠિરને મારવા છતાં પ્રમત્ત ચિત્ત બેઠેલો નેત્રી પરીણે ગ્રિહસ્થને કહેવા લાગ્યો કે, આ કેવો છે કે તેને મારવા છતાં તે પ્રસન્નચિત્ત જાગ્યા છે! શિક્ષકે જવાબ આપ્યો કે, યુધિષ્ઠિરની એવી જ પ્રકૃતિ છે આવી પ્રકૃતિવાળાને બળાવવો પશુ કેવી રીતે? પરીણે યુધિષ્ઠિરને પૂછ્યું કે, તમે આટલું બધું માર માયો અને છતાં ક્રોધ ન કર્યો એ ઉપરથી તો એમ જાણાય છે કે તું પાટી ઉપર લખેલ વાક્યને કાર્ષ્ણ્ય ઉનારી રહ્યો છે? આ કથનના ઉત્તરમાં યુધિષ્ઠિરે જવાબ્યું કે, હજી

એ વાક્યને હું સિદ્ધ કરી શક્યો નથી. હું ઉપરથી તો ક્રોધ કરી રહ્યો નહોતો પરંતુ મારા હૃદયમાં ક્રોધ પેદા થતો હતો અને મનમાં હું એવો વિચાર કરી રહ્યો હતો કે, મને આ મારનાર કોણ ? મારે અર્જુન અને બીમ જેવા બળવાન ભાઈઓ છે અને હું ભવિષ્યમાં રાત્રાધિકારી થવાનો છું, છતાં મને આ મારનાર કોણ છે ? આ પ્રમાણે મારા હૃદયમાં ક્રોધાગ્નિ પ્રગટ્યો હતો. એટલા માટે હું હજી કોપ મા કુરુ એ વાક્યને સિદ્ધ કરી શક્યો નથી. આપ મને એવી આશીષ આપો કે, હું એ વાક્યને સિદ્ધ કરી શકું !

યુધિષ્ઠિરનાં આ નમ્ર વચ્ચેના સાંભળી પરીક્ષક મહારાજ ગજગજા થઈ કહેવા લાગ્યા કે, યુધિષ્ઠિર ! ખરેખર તેં સાચી શિક્ષા ગ્રહણ કરી છે. તેં સક્રિય જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું છે. ભેટો કેવળ વાક્યોને કહસ્ય કરી નાંખે છે પણ હૃદયમાં જિતારતા નથી. તેં તો જ્ઞાનને હૃદયમાં જિતારી ક્રિયામાં જિતાર્યું છે એટલા માટે તારૂં થોડું પણ સક્રિય જ્ઞાન હોવાને કારણે સાચું જ્ઞાન છે. અન્યારે જગતમાં આવા સક્રિય જ્ઞાનની જ આવશ્યકતા છે. પોપટીયા જ્ઞાનથી ઈષ્ટ સિદ્ધિ સાધી શકાતી નથી પરંતુ સક્રિયજ્ઞાન દ્વારાજ ઈષ્ટ સિદ્ધિ સાધી શકાય છે. એટલા માટે સાચું જ્ઞાન તો સક્રિય જ્ઞાન જ છે.

પરીક્ષક યુધિષ્ઠિરની સદિધ્વજના તથા સત્યવાદિતાથી ઘણા જ પ્રસન્ન થઈ કહેવા લાગ્યા કે, હે યુધિષ્ઠિર ! તું હોધને જીતનારો તથા સત્યભાષી હો એટલા માટે તું સંસારને પ્રજ્ઞ જીતી ચાકીશ. યુધિષ્ઠિરે આવા સદનશીલ તથા સત્યભાષી હોવાને કારણે જ આગળ જતાં ધર્મરાજન તરીકે પ્રસિદ્ધ થયા.

સામ્રાજ્યો ક્રોધ, માન, માયા તથા લોભને મંસારનાં મૂળીયાં તરીકે વર્ણવ્યાં છે. આ ચાર કષાયોથી જ પાપોની વૃદ્ધિ થાય છે. સામ્રાજ્યાં કયું પશુ છે કે:—

षोढं माणं च भायं च, लोभं च पापवद्भणं ।

षमे घत्तारि दोमे उ, इच्छंतो द्वियमण्यतो ॥ दश० ८-३७ ॥

અર્થાત્—કોષ, માન, માયા તથા લોભ એ ચાર દેવો પાપચરિત્ર તથા સંસાર-
વલક છે, એટલા માટે આત્માનુ રિત ચાલનારે એ ચાર કુપચરિત્ર દેવોના સર્વથા ત્યાગ
કરવો જોઈએ. કારણકે,

बोद्धो धां पणामेह, माणो दिण्णनामसणे ।

माया भिन्नाणि नामैव, ततो ह्यसन्निविष्टान्त्ये ॥ दश० ८-३८ ॥

અર્થાત્—દેવ પ્રતિભો નારા હો છે, મન વિવરો નારા હો છે, મન વિવરો
મિત્રનાનો નારા હો છે અને તે જ તો સર્વ વિવર હો છે એટલા માટે,

उपसमेष एषे षोड, मासं महयया लिने ।

मायमञ्जुभाषण, तेषां संयोगतो लिखे ॥ दृश्य ८-३९ ॥

Fig. 1. ΔT_{max} and ΔT_{min} as a function of the number of cycles of the temperature oscillations.

કોપ, માન, માયા તથા લેખ આ ચાર કાળો અવસ્થામાં જન્મ કરાવે છે. તે અવસ્થામાં જન્મ કરવા માટેના ન દોષો અને આત્માને માનિ આપવા માટેના દોષો તે શમાદિ માન્યો હોય કોપાદિ કાળોને દુઃ કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે. હમા દોષ કોપને કેવી રીતે જની મદાય છે એ વાન મુદિરના જનનામાંથી જાણવા મળે છે. કુપિરની માફક જો મા જાતે એ પર્મગિજાને નમે જન્મ ને તદ્વચમાં કેવારી અવિરૂપ આપેલાં તે તમે જન્મ પર્મોત્તમા જની આત્મકથાણુ સાધી શકો.

કોપાદિને જનવાનો માર્ગે તે જનાઓ, પરંતુ કોપાદિ પેલા ચાલુ તારે કેવી સદન-શીલતા તથા હમા મારજુ કરી નેદાએ એ વાન દરે અધક મુનિના કુદરણુદાગ સમગ્રનું હું. સદનશીલતા કેળવવા માટે અંદક મુનિની મદનશીલતા આપણા માટે અવિરૂપ છે, એમના આદર્શને અનુસરવામાં જ આપણું કથાણુ રહેવું છે.

અંદક મુનિ શરૂઆતરથામાં રાજકુમાર હતા. તેઓથી રાજકુમાર કરવામાં કુદરણુદાગ તેમના રાત્યમેચાલનથી પ્રજા મંતુષ તેમજ સુખી હતા. એકવાર તેમને એક વિદ્વાન મુનિનો ઉપદેશ સાંભળવાનો પ્રસંગ સાંપડ્યો. મુનિવરના ઉપદેશની અસર તેમના જીવનકેળ પડી. તેમણે વિચાર કર્યો કે, હું મારી ધીરતાવીરતાનો ઉપયોગ કેવળ બીજા લોકોને મોજ કરુ હું તે યોગ્ય નથી. મારે મારી ધીરતા-વીરતાનો ઉપયોગ મારા આત્માના કષ્ટ માટે પણ કરવો જોઈએ. આ પ્રમાણે વિચાર કરી તેમણે માતા-પિતાને અનુરોધ કર્યો કે, હું આત્માનું શ્રેય કરવા માટે હું મારે તેમ કરવાની આજ્ઞા આપો. માતા-પિતાએ કહ્યું કે, પુત્ર ! તું આત્માનું શ્રેય કરવા માટે છે એ સારી વાન છે, ખુશીની સાથે આત્મ-શ્રેય સાધ. અંદકજીએ કહ્યું કે સંસારમાં રહીને આત્મશ્રેય સાધવું મને મુશ્કેલ જણાય છે એટલા માટે હું સંસારનો ત્યાગ કરી આત્મકથાણુ કરવા માહું છું. પુત્રનું આ કથન સાંભળી તેના માતા-પિતા દુઃખી થઈ કહેવા લાગ્યા કે, બેટા ! કંઈ સંસારનો ત્યાગ થોડો શકે ? અંદકજીએ કહ્યું કે, જો એમજ છે તો તમે એમ કહે કે, આત્મકથાણુ ન સાધ, અથવા એમ કહે કે, સંસારનો ત્યાગ કરી આત્મશ્રેય સાધો શકાવું નથી. અંદકજી આ કથન સાંભળી માતાપિતા અંદકજીનો નિશ્ચય તથા તેનો સદાશય સમજી ગયા અને સંસારનો ત્યાગ કરી આત્મશ્રેય સાધવાની અનુજ્ઞા આપી અને કહ્યું કે, બેટા ! તું ક્ષત્રિયપુત્ર જો એટલા માટે સિદ્ધની માફક સંસારનો ત્યાગ કર અને સિદ્ધની માફક સવમનુ પાલન કર. અંદકજીએ માતાપિતાની શિક્ષા શિરોધાર્ય કરતાં કહ્યું કે, આપનું કથન બરાબર છે. આપની આજ્ઞાનુસાર હું સવમનુ પાલન કરવામાં સિદ્ધશક્તિ કેળવીશ અને સવમનુ પ્રાણુને પણ પાલન કરીશ.

અંદકજીએ ઉત્સાહપૂર્વક તથા વૈરાગ્યપૂર્વક અંધમનો સ્વીકાર કર્યો. પિતાએ વિચાર્યું કે અંદકે આજ દિવસ મુધી કોષપણુ કટ સદન કરેલ નથી એટલા માટે તેને કોષપણુ પ્રકારનો ઉપદ્રવ ન થાય તેની મારે વ્યવસ્થા કરવી જોઈએ. આ પ્રમાણે પુત્રમોદથી પ્રેરિત થઈ પિતાએ પાંચમો સેનિકાને અંદક મુનિને ખજાર ન પડે અને તેમની બરાબર રા. થતી રહે એવી રીતે ગોઠવી લીધા. તે સેનિકા અંદક મુનિની આથે ન થે મુમત્સે રમેય ન મદ મુનિને આ રક્ષા કરનાર સેનિકાની કંઈ ખજાર ન હતી તેઓથી ને ન ન ન ન ન ન

હતા કે, મારી રક્ષા કરનાર બીજું કોઈ નથી, મારો આત્મા જ મારો રક્ષક છે. આ પ્રમાણે તેઓ શ્રી તો તપશ્વરણ દ્વારા આત્મકથ્યાણ કરવા લાગ્યા, અને આત્માને લાવિત કરતા આમા-
નુગ્રામ વિદરવા લાગ્યા. વિદાર કરતાં કરતાં તેઓશ્રી પોતાની અંસારવસ્થાની બહેનના રાજ્યમાં પધાર્યા. તેમની પાછળ ગુપ્તરૂપે ચાલ્યા આવતા સૈનિકા વિચારવા લાગ્યા કે, હવે ખંદકજી પોતાની બેનના રાજ્યમાં આવ્યા છે એટલે હવે તેમને કોઈ ઉપદ્રવ થાય એવી સંભાવના નથી. આ પ્રમાણે વિચાર કરી તે સૈનિકા પોતાની ઇચ્છાનુસાર બીજાં કાર્યોમાં પ્રવૃત્ત થઇ ગયા. આ બાબુ ખંદકજી મુનિ આત્મા અને શરીરનું ભેદજ્ઞાન થવાને કારણે શરીરને તપશ્વરણદ્વારા શોષાવી આત્માને બચાવવા બનાવે છે. એકવાર તેઓશ્રી બિલાચરી કરવા માટે રાજના મહેલ પાસેથી નીકળ્યા. તે વખતે રાજમહેલની અટ્ટારીએ ખેસી રાજ-
રાણી નગરનું નિરીક્ષણ કરવાની સાથે મનોવિનોદ કરી રહ્યા હતા. અકસ્માત રાણીની દૃષ્ટિ મુનિ ઉપર પડી. મુનિને જોતાં જ રાણી વિચારવા લાગી કે, આ મુનિની માફક જ મારો બાઇ પાત્ર બ્રમણ કરતો હશે. આ પ્રમાણે વિચારમાં મગ્ન થવાને કારણે રાણી મનોવિનોદ તથા વાળીવિલાસને કાળબર બૂલી ગઈ. રાજ્યે જોયું કે, સાધુને જોઇ રાણી મને બૂલી ગઇ છે અને તે બીજા જ વિચારમાં પડી ગઇ છે. આ સાધુ શરીરે તો કૃષ્ણ છે પરંતુ તેનું લક્ષણ જોતા તેજસ્વી જણાય છે. કદાચ આ મુંડિત સાધુ પ્રભે રાણી પ્રેમભાવ તો રાખતી નહિ હોય ને ! આ વિષે બીજાની સલાહ લેવી પાત્ર અનુચિત છે, એટલા માટે આ વાત વિષે કોઈને પૂછવા કરતાં આ સાધુને જ નમ્ર કરી નામરોષ કરી નાંખવો એજ સાફ છે. આ પ્રમાણે રાજ્યે વિચાર કરી એક નોકરને બોલાવીને આજ્ઞા આપી કે, પેલા સાધુને વધબ્રમિ ઉપર લઈ જાઓ અને તેને મારી નાંખી તેની ખાત્ર ઉતારી લાવો.

રાજાની આ હોદ્દા આજ્ઞા સાંભળી નોકર તો કાંપી ઉઠ્યો. નોકર મનમાં વિચારવા લાગ્યો કે, આજે મને કેનું કપડું કામ આપવામાં આવ્યું છે ? હું ચીટીનો આદર છું એટલે મારે તો આ કામ ન છોડે કરવું જ પડે. જો હું રાજાની આજ્ઞાનો અનાદર કરું તો મનના હુ કોપવાળ બનું અને કદાચ મને પણ રાજા આપણું આપે. આ પ્રમાણે વિચાર કરી તે નોકર ખંદક મુનિની પાસે આવ્યો અને તેને પકડવા લાગ્યો. મુનિને પૂછ્યું કે, મને શા માટે પકડવામાં આવે છે ? નોકરે કહ્યું કે, તમને પકડવાની મને રાજા નમ્રકૃષ્ણી આજ્ઞા મળી છે માટે તમે ચૂપચાપ મની પાછળ ચાલ્યા આવો. મુનિએ પૂછ્યું કે, કરતાં જવાનું છે ? નોકરે કહ્યું કે, રાજાના આજ્ઞામાં. મુનિએ કહી પૂછ્યું કે, શા માટે ? નોકરે કહ્યું કે, રાજાની આજ્ઞાનુસાર રાજાના મુનિના તરફે પડે અને જો જરૂર નાં આવે અને ત્યાં તમને વધ કરી તમને મનિની ખાત્ર ઉતારી લેવામાં આવે.

આ તરફ રાજાના મુનિના તરફે પડે અને જો જરૂર નાં આવે અને ત્યાં તમને વધ કરી તમને મનિની ખાત્ર ઉતારી લેવામાં આવે. આ તરફ રાજાના મુનિના તરફે પડે અને જો જરૂર નાં આવે અને ત્યાં તમને વધ કરી તમને મનિની ખાત્ર ઉતારી લેવામાં આવે. આ તરફ રાજાના મુનિના તરફે પડે અને જો જરૂર નાં આવે અને ત્યાં તમને વધ કરી તમને મનિની ખાત્ર ઉતારી લેવામાં આવે. આ તરફ રાજાના મુનિના તરફે પડે અને જો જરૂર નાં આવે અને ત્યાં તમને વધ કરી તમને મનિની ખાત્ર ઉતારી લેવામાં આવે.

આપણા મંડપા, વપરથળ ઉપર જ્ઞાપદિર નેમના જાને પદેમના જ્ઞાપદિર મનિર ને નોકરને કહ્યું છે, આપ! મારા મરીરમાં રખા નથી અને કો કહેતું મરીરની મનસી દાસી મને મરીરની મનસી છે, મારે મરીરની આપ જુદી કરતા મારે નમે કોઈ આપને આમે લાગ્યા છે કે નદિ ! જેને કોઈ આપને આમે નદિ લાગ્યા છે નો નમને જાદુ જ કર પદેમને, મનિરનું આ મનિર વચન મંત્રાણી નોકર લક્ષ્મીના થયો અને તે મનમાં વિચારતા લાગ્યા કે, કેવો પાપી હું કે મારા આ પાપી દામે એક મદનમાના મરીરની આપ જુદી પડે તે નોકર નોકરમામે મનિરને કહેવા લાગ્યા કે, આપ નો મદનમા છે એટલા મરે આપના મદનમાં મારા જેવા પાપાત્મા પ્રતિ જન કરુણા છે, પરંતુ મૂં અન્યાય નિરૂપક છું, મારે અનિચ્છાએ અને દુઃખિન મને જન આપનો વધ કરવાનું મદનમાય કરનું પડે.

વપરથળ ઉપર મનિરે લઈ જતા તે નોકરે મનિરના શરીરનો દુઃખિન મને વધ ક્યો અને શરીરની આપ જોનારી લીધી, પરંતુ તે શાન્તમર્તિ મનિર જ્ઞાપણ પદમાત્મા આપનાથી વિચલિત ન થયા. શરીરનાયના સમયે તેમજે પોતાના આત્માનું પદમાત્મા સાથે એનું અનુમંધાન જોડી દીધું કે, તેમને પદમાત્માનું આપ ધરનાં મરણદુઃખ ન જણ્યું તેમજ કોઈના પ્રત્યે કોઈમાય કે વરમાય પણ પ્રગટ ન થયો. તે વખતે તો ખંદકમુનિ સાક્ષાત્ ક્ષમામર્તિ બની ગયા હતા. ક્ષમાશીલનો આદર્શ આથી વિશેષ ઉચો ક્યો હોઈ શકે ! ક્ષમાશીલ રહેવું એ તો સાધુનો ધર્મ છે. જે સમર્થ સાધુ હોય છે તે જ આવો વધ પરિવ્રત સદન કરી શકે છે. ક્ષમાશર સાધુ કેવા હોય છે તે મારે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે-

દમો ન સંજલે મિત્ર્યુ, મળં પિ ન વમોલપ ।

તિતિક્ષ્ણં પરમં નશા, મિત્ર્યુ ધમ્મં સમાયરે ॥ ૩૦૨-૨૫ ॥

અર્થાત્-કોઈ પ્રાણદરણ કરે તો પણ ભિક્ષુ કોઈના ઉપર ક્રોધ ન કરે, કે મનમાં સાજા મારે દેવ ન રાખે, પરંતુ તિતિક્ષા (સદનશીલતા-ક્ષમા)ને ઉત્તમ જાણીને ક્ષમાશર સાધુ તે જ ક્ષમાધર્મને આચરે.

ખંદકજી મનિરે દશવિધ સાધુધર્મના પ્રથમ અને પ્રધાન ક્ષમાધર્મને સર્વોત્કૃષ્ટ માની પ્રાણાર્પણ કહ્યું અને જગતસમક્ષ ક્ષમાનો આદર્શ ઉપરિચિત કરી પોતાના જીવનને ધન્ય બનાવ્યું. ખંદકજી મનિરે પ્રાણન્યાય કરતી વખતે એવી ઉચ્ચ કાવના ભાવી હતી કે -

આહત જીવ સર્ગે જગજીવન, દેહ સમાન નહીં કુછ ખ્યારે,
સંયમવન્ત સુનીશ્વર કો, ઉપસર્ગ હુએ તન નાશનકરે;
તો ચિન્તે હમ આતમરામ, અખંડ અગાધિત જ્ઞાન ભંડારે,
દેહ વિનાશક સો હમ તો, નહીં શુદ્ધ ચિદાનન્દ રૂપ હમારે

ખંદક મુનિ આ પ્રકારની ઉચ્ચ કાવના બાવના કેવળજાન પ્રાપ્ત કરે એ દમને મિદ્ધ કરવા મારે તેમજે સંસારત્યાગ ક્યો હતો તે આત્મેશ્વર મનુષ્ય કાવે એ પ્રવચાનો એ રીતે ખંદક મુનિ સિદ્ધ, શુદ્ધ તથા મુક્ત થઈ ગયા પરંતુ તે નોકર નોકરની મરીરની આપ કમ્પ રાગની સામે ઉપરિચિત થયો. રાગ મનિરની આપ નોકરની આપ આપના તો આપી હતી, પરંતુ મનિરના મરીરની આપ પોતાની નોકરની આપ નોકરની આપ

વ્યાખ્યાન : સંગત ૧૯૯૬ આગસ્ટ વદ ૫ શુક્રવાર

— ૦૨૦૨ —

પ્રાર્થના

જગ જગ જગતગિરીભંજી, મું મંત્રક ને મું મની;
અમ તોનું ગાદી ગળી, પ્રભુ આગા પૂજા પદમ નળી.
મુખ એરે કૃપા, મંદ્રપ્રભુ, જગજગત અંતરે જનમી;
ભવદુખ પડે, મુનિએ અરજ પમારી વિભુવન દયામી.

— સિવપદ્મ દ્રષ્ટ ૩૨૧ શ્રી.શ્રી.

શ્રી ચન્દ્રપ્રભુ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

પરમાત્માની પ્રાર્થનાનો વિષય જ એવો ગદન છે કે તે વિશે જેમ જેમ વિચર કરવામાં આવે, તેમ તેમ તેમાં વિરોધના જોવામાં આવે છે. પરીગા પોતાના ક્રમને આકાશમાં જોયે ઉઠે છે પણ તે આકાશના અન્ન મુખી પદોમાંથી ચક્રમાં નથી પડે. આકાશમાં જેમ જેમ જોયે ઉઠે છે તેમ તેમ આકાશ તેમને અનન્ન જ નહીં છે. આકાશની અનન્તાનો અન્ન જ આવનો નથી. આ જ પ્રમાણે હમણે લોકો પરમાત્મા પ્રાર્થના તથા પરમાત્માસ્વરૂપ વિશે વિચારવિમર્શ કરે પણ આખરે તે તેમને અનન્ન જ નહીં. પરમાત્માની અર્પન પ્રાર્થનાનો અન્ન આપણા માટે તથા ચન્દ્રપ્રભુના દર્શન કરવા માટે આપણે પિંડ તથા છત્તાંડનો સમન્વય કરવો જોઈએ. જો પિંડ અને છત્તાંડને એક કરવામાં આવે તો ભગવાનનાં દર્શન સરળતાપૂર્વક થઈ શકે.

ભક્તજનોની દૃષ્ટિએ તો જગત પરમાત્માને લીધે જ હવિત છે. પરમાત્માને લીધે જગત દેવી રીતે હવિત છે એ વાત હવે સિદ્ધાંતદ્વારા સમગ્રતરુ છે. આપણે ચન્દ્રપ્રભુ ભગવાનને સિદ્ધાંતદ્વારા જ જાણી શકીએ છીએ. તેમને જાણવાનું આપણી પાસે બીજું કોઈ સાધન નથી. આગમ રચનાઓએ સદ્શુદ્ધિથી પ્રેરાઈને વીનરાગ તથા વીનદંપ થઈ આગમની રચના કરેલ છે એવો દૃઢ વિશ્વાસ રાખીને જો આપણે આગમ વધીવું તો આપણે ભગવાન ચન્દ્રપ્રભુનાં દર્શન સરળતાપૂર્વક કરી શકીએ.

વર્તમાન સમયમાં આત્મવાદનું સ્થાન શુદ્ધિવાદ લઈ રહ્યું છે. આ શુદ્ધિવાદના જમાનામાં આત્મચક્ષુ કરતાં તર્કદ્વારા અધિક કામ લેવામાં આવે છે. પરંતુ ગાનીબનો દરેક કે કે, આ પ્રકારના તર્કવાદથી વળતું વાર્તાવિક સ્વરૂપ જાણી શકાય નહિ. ૧૯૯૨ ને. વળતું અનેક રૂપ બની ગય છે; કારણ કે તર્કની પ્રતિષ્ઠા પણ નથી તથા ૧૯૯૦ ના અન્ન પણ નથી. એટલા માટે તર્કવિતર્કદ્વારા આત્માને ચચલ તથા અચિર ન મનાવતા બદલે આત્માને શાન્ત તથા દિયર બનાવવો જોઈએ. વ્યાસમુખી ન રવના ન મરે ૧૯૯૦ ના સ્થાન આપણું હવિત છે. પરંતુ સત્યવક્તા મગવા છતાં ૧૯૯૦ પડી ૨૫ મતા નથી. ભગવાન મહાવીર અને ગણેશદેવ ગૌતમ નવી સત્યવક્તા

આ કથનનો ઉત્તર એ છે કે, વાનના મમનનો ત્યાગ ક્યો છે કે નહિ એ નિશ્ચયની વાત આપણે જાણી શકતા નથી, પરંતુ જે વ્યક્તિમાં મમત્વભાવ નહિ હોય તે વ્યક્તિ, જેની પામે તે વાનને રાખે જ મા માટે ? મમત્વ વાન નો એ છે કે, જેને અન્યકરણથી મમત્વનો ત્યાગ ક્યો હશે તે નો દુઃખગદિય બનશે. પરંતુ જેને ઉપરથી-કેવળ બાહ્ય દૃષ્ટિએ-નો ત્યાગી જેવા દેખાવ માગ્ય ક્યો છે પરંતુ વાનવમાં જેમનો મમત્વભાવ દૂર થયો નથી, તે ત્યાગી જેવા જગ્યાના મોવા છતાં પણ તેઓ દુઃખથી મમત્વ રાખે શકે નહિ. ત્યાં મમત્વ હોય છે ત્યાં દુઃખ પણ હોય જ છે. એટલા માટે આંતરિક પદાર્થોથી જેટલા વધારે નિઃસ્વ રહેવામાં આવે તેટલા પ્રમાણમાં શાંત જ છે. આંતરિક પદાર્થોથી નિઃસ્વ રહેવને કારણે સાંસારિક પદાર્થો અધિકારિક ગમીય આવે છે, અને મમત્વ રાખવાથી જે પ્રમાણે સુખની તરફ પીક કરી હાવાને પકડવા માટે દોડવાથી હાથ આગળ આગળ બાગે છે. તે પ્રમાણે આંતરિક પદાર્થો દૂર દૂર બાગે છે. પરંતુ જે સુખ તરફ મુખ તથા હાથ તરફ પીક કરવામાં આવે છે તો હાથ પાછળ પાછળ આવે છે. આ જ પ્રમાણે આંતરિક પદાર્થો પ્રતિ નિઃસ્વ તતા કેવળવામાં આવે, અને ઉદારભાવે આંતરિક પદાર્થોનો ત્યાગ કરવાની ભાવના રાખવામાં આવે, તો આંતરિક પદાર્થો તમારી પાછળ પાછળ આવશે. પરંતુ જે તમે પદાર્થોની પાછળ દોડશો અને પદાર્થો પ્રત્યે મમત્વભાવ રાખશો તો તે પદાર્થો દૂર દૂર બાગશે. એટલા માટે આંતરિક પદાર્થો પ્રત્યે મમત્વભાવ રાખવો ન જોઈએ.

મંસારમાં જનમમાજનું કપાળ પણ તે જ વ્યક્તિ કરી શકે છે કે જે વ્યક્તિ મમત્વભાવનો ત્યાગ કરે છે. જે અર્થલોભી હોય છે તે તો મંસારનું અદિન કરવામાં પ્રાયઃ તત્પર રહે છે. આ ઉપરથી કાઈ એમ કહે કે, તમે તો ધનનો ત્યાગ કરવાનું કહો છો, પરંતુ આવે તો ધન વિશે એમ માનવામાં આવે છે કે:—

ભજ કલ્હારં ભજ કલ્હારં, કલ્હારં ભજ મૂઢમતે !

અર્થાત્—હે મૂઢમતિ ! તું ધનની જ પૂજા કર. આવી અવસ્થામાં શું કરવું જોઈએ ? આ કથનનો ઉત્તર એ જ છે કે, આ પ્રમાણે કહેનાર અર્થલોભી જ હોય છે. આવા અર્થલોભીને પૂછવું જોઈએ કે, ધનમાં સુખ જ છે કે દુઃખ પણ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તે અર્થલોભી લોકોએ એ વાતનો પશુ સ્વીકાર કરવો પડશે કે, ધનમાં દુઃખ પણ હોય છે. વાસ્તવમાં જે લોકો ધનને જ પરમાત્મા સમાન માને છે તેવા અર્થલોભી લોકોથી જ આ મંસાર દુઃખી બની રહ્યો છે. પરંતુ જેઓ ધનને ધૂળ સમાન માની ધનનો ત્યાગ કરે છે, તેવા નિર્લોભી લોકોથી જ આ મંસાર સુખી થઈ શક્યો છે અથવા થઈ શકે છે.

જે લોકો અર્થલોભી નથી, પરંતુ ધનને ધૂળ સમાન માને છે તે લોકોને તે જાણ જાણીએ કાઈ પ્રકારનો ભય પણ રહેવા પામતો નથી. આજે ધનલોભીને જાણીએ કાઈ વધારે ભય લાગે છે. પરંતુ જેમણે ધનને ધૂળ સમાન માની ધનનો ત્યાગ કર્યો તેવા નિર્લોભી સાધુને તો જંગલમાં પણ કાંઈ ભય લાગતો નથી. વાનવમ

સ્વાધ્યાયન : સંવત ૧૯૮૬, આશ્વિન મુહૂર્ત ૧૧ મુકવાર.

પ્રાર્થના

‘કાક’તી નમરી બલી દો, શ્રી ‘મુખીશ’ તૃપાસ;

‘શામા’ તમુ પદસાવની દો, તમ મુન પરમ પ્રપાસ,

શ્રી મુખિય નિનેશવર વરિએ દો પ્રપાસ
—વિનયવંદ્ય કુલદેવ મોહન.

શ્રી સુપ્રહિનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવી એ આપણું સાધ્ય છે. આ સાધ્યને સિદ્ધ કરવા માટે આ શરીર એક સાધન છે. માત્ર શરીર બરાબર સ્વચ્છ નહિ હોવાને કારણે પરમાત્માની પ્રાર્થના જેવી કરવી નોંધએ તેવી યર્થશક્તી નથી. પરંતુ પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવી એ આપણું સાધ્ય હોવાથી જીવનસાધ્યને બૂલી જતું ન જોઈએ એમ માની આજે પરમાત્માની પ્રાર્થના કરું છું.

પરમાત્માનું સ્વરૂપ જાણ્યા વિના પરમાત્માની પ્રાર્થના બરાબર થઈ શકતી નથી. પરમાત્માનું સ્વરૂપ કેવું છે તે જાણવા માટે આપણી સામે આગમ પ્રમાણ છે. આગમ પ્રમાણની આગમ પ્રત્યક્ષ અને અનુમાન પ્રમાણ ગુરુ છે. કારણ કે આપણો અનુભવ આપણું અનુમાન અત્યંત અને બહુ જ મીમિત્ત હોય છે, અને શાસ્ત્રમાં જે કાંઈ કહેવામાં આવ્યું છે તે પૂર્ણતાનીઓએ પોતાના જ્ઞાનમાં જે કાંઈ પ્રત્યક્ષ જોયું હોય તેની મુજબ છે. એટલા માટે જે પ્રમાણે પ્રાર્થના પ્રકાશ આગમ બધાં પ્રકાશો ગુરુ છે તે પ્રમાણે આગમ પ્રમાણની આગમ બધાં પ્રમાણો પણ ગુરુ છે. આ કારણે પ્રમાણભૂત આગમે ઉપર દેઠ શક્યા રાખવી જોઈએ.

આગમોમાં ભગવાને જે કાંઈ કહ્યું છે તે આંક કમોંડી વિધિએ દર કયા બાદ જ કહ્યું છે, એટલા માટે વધારે શ્રદ્ધા અને માન્ય છે. આમ હોવા છતાં જ્ઞાનીઓને કહે છે કે, બીજાની દેખાદેખીથી તમે આગમને માની ન બેસો, પણ આગમ વિષે અનંતરમાંથી પૂરો વિચાર કર્યા બાદ, તેની શ્રેષ્ઠતા જાણો અને પછી તેના ઉપર શ્રદ્ધા કરો. પરંતુ આગમો વિષે તે જ અનંતરમાં વિચાર કરી શકે છે કે જે નિર્મળ હોય છે.

ઉદાહરણ તરીકે, પાણીમાં મુખ દેખી શકાય છે, પણ તે જ પાણીમાં મુખ નોંધ શકાય છે કે જે પાણી સ્થિર તેમજ નિર્મળ હોય છે. પણ જે પાણી કોઈની મુજબ હોય અથવા જે પાણીમાં કોઈ પ્રકારનો મલિન રંગ પડી ગયો હોય તે પાણીમાં મુખ દેખી શકાતું નથી. આ જ પ્રમાણે જે અનંતરમાં વિનયવંદ્યની આનંદો અને તે કારણે જે અચ્ચર છે તે અનંતરમાં આગમો ઉપર વિચાર કરી શકે તે માટે આગમ વિષે વિચાર કરવા માટે પોતાના અનંતરમાં મા જે વિચાર રહ્યો હોય તેને સાન પાડવો જોઈએ અને એ જીવ જાનને નિર્મળ

નિર્મળ આત્મા જ પરમાત્માનું દર્શન કરી શકે છે. ત્યાં મુધી આત્માનો સાક્ષાત્કાર થતો નથી ત્યાં મુધી પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર થઈ શકતો નથી. આત્માનો સાક્ષાત્કાર કરવા માટે આગમ-શાસ્ત્ર પરમ આધારભૂત છે અને તેથી પ્રમાણભૂત આગમ વિષે જ વિચાર કરવામાં આવે છે. આગમ-શાસ્ત્રને સમજવા તથા જાણવા છતાં પણ જો સાચો પુરુષાર્થ કરવામાં ન આવે તો આત્માનું કલ્યાણ થઈ શકતું નથી. એટલા માટે આત્માનું કલ્યાણ કરવા માટે અને પરમાત્માનું સ્વરૂપ સમજવા માટે સમ્યક્ત્વમાં પરાક્રમ-પુરુષાર્થ કરવો જોઈએ. સમ્યક્ત્વમાં પુરુષાર્થ કરવો એ જ વાસ્તવમાં જીવનનો પરમ પુરુષાર્થ છે, અને તેમ કરવાથી આત્માનો વિકાસ કવી રીતે થાય છે એ હવે શાસ્ત્રદ્વારા સમજાવવામાં આવે છે. —

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ—ખોલ ૪૮ મો

સિદ્ધાન્ત-સાગરમાં અનેક અમૂલ્ય મોતીઓ રહેલાં છે. જે સાચો જાણકાર ઝંવેરી હોય છે તેજ મોતીની પારખ કરી શકે છે અને તેની કીમત આંખી શકે છે. મોતીની માળા પહેરી લોકો મજાકાય છે, પરંતુ આ નશ્વર મોતીની માળા જીવનનું કલ્યાણ સાધી શકતી નથી. જેઓ વીરવાણી રૂપી અમૂલ્ય મોતીની માળા પોતાના ગળામાં ધારણ કરે છે તેઓ જ પોતાના જીવનનું કલ્યાણ સાધવાની સાથે સાથે પરનું પણ કલ્યાણ સાધી શકે છે. વાસ્તવમાં વીર-વાણી મંસારસાગરમાંથી તારનારી છે અને એટલા જ માટે વીરવાણીને જગદુદારિણી કહેવામાં આવે છે.

શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર એ જગવાન મદાવીની અંતિમ વાણી છે. આ અંતિમ વાણીમાં શ્રમજનાયક મદાવીર જગવાને આત્માનુભવનો નીમોઝ તારવ્યો છે. ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના ૨૬ મા અધ્યયનમાં મદાવીર જગવાન તથા યૌનમ ગજુધર સ્વામી વચ્ચે જે પ્રશ્નોત્તર થયેલાં છે તેનું મંદિષ્ટન સાચુંમિત તથા નુદર સૂત્ર રૂપે નિરૂપણ કરવામાં આવેલ છે. આ અધ્યયનમાં અતિમ ગુણનો વિકાસ કરવાના ૭૩ પદ્ધતિ બતાવવામાં આવેલ છે. આ ૭૩ પદ્ધતિમાંથી ૪૫ ખોલો વિષે જ્ઞાનનગર તથા મેરઘી અનુર્માનમાં તથા ૪૬-૮૭ ખોલો વિષે અત્રે ચિન્તાર. પૂર્વક વિવેચન કરવામાં આવેલ છે. ૪૭મા ખોલમાં 'નિર્ણ' અર્થે નિર્ણયન થી—હોય વિધી મુક્તિ ફેરી રીતે મેળવી શકાય અને તેમ કરવાથી જીવનને જે લાભ થાય છે એ વિષે અત્રે વિચાર કરવામાં આવેલો હતો. વચ્ચે ૪૮મા ૬૯મો તે અંત. સ્વરૂપનું અંતગત પડ્યો હતો. આજે પણ નુદર મેળવે એ જગવાન કરવા આવે છે.

૪૮મા ખોલમાં જે નિર્ણય ના છે એને સ્વરૂપને જે સ્વરૂપ કરવાથી જીવનને જે લાભ થાય છે એ વિષે મેળવે એ જગવાન કરવા આવે છે એ જગવાન કરવા આવે છે —

અકનારીનનો ખોલ

અજ્ઞાયાણ કાઠગુણ્યં માતૃગુણ્યં માતૃગુણ્યં અવિસંવાયણં નવવ
અવિસંવાયણસંવચ્ચાણં જં નીવે પમ્મમ્મ ભારાદ્ય મરદ્ ॥૪૮॥

આર્જવનાથી-નિષ્કપટતાથી જ્ઞાનમાં કાયાની સરળતા, આત્મી સરળતા, જ્ઞાતાની સરળતા તથા ત્રણેય મોગની સરળતાને પામે છે અને ત્યારે આ પ્રમાણે જ્ઞાનમાં મન, વચન તથા કાયાથી સરળ અને છે ત્યારે પમ્મનો આરાધક અને છે.

આ જોત વિશે વિશેષ વિચાર કરીએ તે પહેલાં જ્ઞાનમાં આર્જવના-સરળતા ક્યારે પ્રગટે છે એ વિશે વિચાર કરેલા આવશ્યક છે. જ્ઞાનમાં આર્જવગુણ પ્રગટાવવા માટે જ્ઞાનમાં પહેલાં કદી જ દીધું છે કે, જે વ્યક્તિ અહોરી દોષ છે તેજ ક્ષમાગુણને કારણ કરી શકે છે, જે ક્ષમાશીલ દોષ છે તેજ નિર્દોષી બની શકે છે, અને જે નિર્દોષી દોષ છે તેજ નિષ્કપટી બની શકે છે. આ પ્રમાણે જ્યાં કપટભાવ દોનો નથી ત્યાંજ આર્જવગુણ પ્રગટે છે. આ કથનાનુસાર જ્યાં નિષ્કપટતા દોષ છે ત્યાં જ આર્જવના-સરળતા સમવી શકે. કેમકે જેનામાં લોભ આદિ દોષ છે તે સરળતા રાખી શકે નથી અને જ્યાં લોભ દોષ છે ત્યાં કપટ દોષ જ છે.

લોભ અને માયા વચ્ચે અધિનાભાવ સંબધ રહેશે છે. જ્યાં લોભ દોષ છે ત્યાં માયા પણ દોષ જ છે અને જ્યાં માયા દોષ છે ત્યાં લોભ પણ દોષ જ છે. જે લોભને છતી લે છે તે કપટને પણ છતી લે છે અને જે કપટને છતી લે છે તે લોભને પણ છતી લે છે. આ પ્રમાણે નિર્દોષતા અને નિષ્કપટતા વચ્ચે પારસ્પરિક સંબધ રહેશે છે અને એટલા જ માટે ગૌતમ સ્વામીએ નિર્દોષતાના પ્રશોત્તર બાદ નિષ્કપટતા વિશે ભગવાનને પ્રશ્ન પૂછ્યો છે.

મુસારમાં પ્રાયઃ એમ કહેવામાં આવે છે કે, જે સરળ દોષ છે તે અવદાગમાં કાચો દોષ છે, એટલા માટે મનુષ્યમાં ચોરીવણી વક્તા અવસ્થા હોવી જોઈએ. સસારમાં આ પ્રશ્ન વક્તા રાખવાની આવશ્યકતા અનુભવાય છે. પરંતુ સાત્ત્વકારો તો આથી વિપરીત એમ કહે છે કે, લોભથી કે વક્તા રાખવાથી આત્માને ક્ષોભ લાગે અને નથી, પરંતુ નિર્દોષતા કે સરળતા રાખવાથી જ આત્માને ખરો લાભ પ્રાપ્ત થાય છે. ભગવાને ફરમાવ્યું છે કે, કે ગૌતમ! જે વ્યક્તિમાં આર્જવના-સરળતા દોષ છે, જેનામાં કપટ હોતો નથી, તે વ્યક્તિની કાયામાં સરળતા આવે છે, ભાવોમાં સરળતા આવે છે અને ભાષામાં પણ સરળતા આવે છે અને ત્યારે હૃદયમાં કપટભાવ દોષ છે ત્યારે કાયામાં કુટીલતા કે વક્તા આવે છે, ભાવોમાં કપટપણું આવે છે અને ભાષામાં પણ કપટપણું આવે છે.

હૃદયમાં કપટભાવ આવવાથી સરીરમાં કેવી રીતે વક્તા આવે છે એ વાત નાટકમાં ઉદાહરણથી સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે. નાટકમાં જે અનેક પ્રકારના પાત્રો દોષ છે તે પત્રો વાગતવમાં કેવા દોષ છે અને નાટકમાં સરીરનું રૂપ કેવું બતાવે છે તેમના હૃદયમાં તે મલીનતા દોષ છે અને જ્ઞાનથી સરળતા બતાવે છે 'દાર્થીના દાન દેખાડવાના' અને આવવાનાં ખીન્ન' એ લોકોની અનુસાર તેમના હૃદયને અવદાગ અને નાટકમાં લુહો લુહો દોષ છે.

નાટકમાં રામ કે હરિશ્ચન્દ્રનો જે ખેલ બતાવવામાં આવે છે તે

માયા રહિત રહેતો. જે અને પાનેજ રાખી આપે તો તે એ દશમાં અને બીજાઓનાં રોગ જેવી રીતે દૂર કરી મારીને ! વાતનામાં સરળતા પાડે તો આત્માનું કાયાનું પણ મર્તિ મરતું નથી. જેમ જુદાજુદાનાં કે કપડાંથી બોલતો કદાચિત્ત પરગિત કરી શકે પરંતુ તે દ્વારા આત્માનું કાયાનું સાચી મર્તિ નહિ. આત્માનું કાયાનું તો સરળતા દ્વારા જ સાચી રાખાય છે.

જે જેમ તુલ્યમાં કપડાનાય રાખે છે તે મુખનું આરાધન કરી શકતો નથી. જમણી આરાધના તો સરળ આત્મા જ કરી શકે છે અને તેજ આત્માનું કાયાનું સાચી રહે છે. અન્ય દારમાં પણ સરળતાની આવશ્યકતા રહે છે. સ્વામી પણ સરળ ગેવડરી જ પ્રસન્ન થાય છે જે સેવક કપડી હોય છે તેના પ્રત્યે સ્વામી પ્રેમ પ્રવર્તિત કરતા નથી. ત્યારે અન્યદારમાં પણ આ પ્રમાણે જોવામાં આવે છે તો પડી શું ખટપટથી બરેલો અર્થાત્ વધે માણસ પરમાત્માને પ્રિય બની શકે ! હમ લોકો મનમાં એમજ સમજે છે કે, અમે પરમાત્માની આંખોમાં ધૂળ નાંખી તેમને હમી લઈશું પરંતુ આધ્યાત્મિકતા આગળ હમિયા કામમાં આવતી નથી. હમિયાથી પરમાત્માને હમી લઈશું એ માન્યતા જ બ્રામક તેમજ આત્મ વિપાતક છે. એટલા માટે પરમાત્માની આરાધના કરવા માટે ભાવ, ભાષા, તથા કાયામાં સરળતા રાખવી જોઈએ.

કેટલાક લોકો વક્તાઓમાં કામો કરવા છતાં પણ એમ કહે છે કે, અમારાં ભાવ તો સરળ જ છે, અમે કાયાદ્વારા ગમે તેવાં ખરાબ કામો કરીએ પરંતુ અમારા ભાવોમાં કોઈ વક્તા નથી; પરંતુ આ કથન પણ બ્રામક તેમજ જોડું છે. સાતકાર તો સ્પષ્ટરૂપે કહે છે કે, જેમના ભાવમાં સરળતા હશે તેમની ભાષામાં પણ સરળતા હશે અને કાયામાં પણ સરળતા હશે. આથી વિપરીત, જેમના કામોમાં અને જેમની ભાષામાં વક્તા હોય છે તેમના ભાવોમાં પણ સરળતા હોઈ શકે નહિ. જે વક્ષ ઉપરથી લીધું હમ જોવામાં આવે છે તેની જડ પણ મજબૂત તેમજ લીલી છે એમ કહેવામાં આવે છે; પરંતુ જે વક્ષ ઉપરથી સુકાષ બગેલું જોવામાં આવે છે તેની જડ લીલી છે એમ શી રીતે કહી શકાય ! આ જ પ્રમાણે ત્યારે કાયા અને ભાષામાં વક્તા હોય છે ત્યારે ભાવમાં સરળતા છે એમ કેવી રીતે કહી શકાય ! ત્યારે કાયામાં વક્તા હોય છે ત્યારે ભાવમાં પણ વક્તા હોય જ છે એ વાત એક જૈન-હાસિક ઉદાહરણ દ્વારા સમજાવું છું:—

અકબર બાદશાહનો પ્રધાન હિન્દુ હતો. મુસલમાનોને આ હિન્દુ પ્રધાન શત્રુની માફક હુલ્લમાં ખટકતો હતો. મુસલમાન રાજ્યમાં હિન્દુ પ્રધાન ન જ હોવો જોઈએ એવી તેઓની માન્યતા હતી. અને એટલા માટે તેઓ હિન્દુ પ્રધાનને બદલે કોઈ મુસલમાનને પ્રધાન બનાવવા માટે પ્રયત્ન કરતા હતા. ત્યારે તેઓને કોઈ પ્રયત્ન સફળ ન થયો ત્યારે તેઓએ એકમને લરમાવી મનઃકામનાને પાર પાડવાનું ઉચિત માન્ય મુસલમાનોએ એકમની પાને જઈ કહ્યું કે, આપનો ભાઈ શેખ દુસેન દરેક રીતે ચોખ્ખો હોવા છતાં તેમને નાન ન બનાવતાં એક હિન્દુ કાફરને રાજ્યનો પ્રધાન બનાવવામાં આવ્યો છે તે નુકસાન નહિ.

મુસલમાનની અમલગમાં એકમ ક્રમાઈ મર્તિ. ત્યારે બાદશાહ ગાજર નહિ.

આદર્શ એ દનો દનો કે, બેમમ આ જાણી વાનથી વડેક શર્ક શરૂ અને ફરી ફોરને આપો પ્રાપ્ત ન કરે. અને આ કારણે જ આદર્શને શેષ દુર્મેનને જાણી વાન પેનાની બે પામે જતા ફેરવાનું કહ્યું હતું. શેષ દુર્મેન પેનાની બેન પામે ગયો અને કહેવા લાગ્યો કે બેન ! તમે મને આ પ્રધાનપદની તપ ક્યાંથી વગગાડી ? હું પદેમાં તો આનંદપૂર્વક રહેતો હતો, પરંતુ આ પ્રધાનપદ સ્વીકાર્યા બાદ મારા દિમા ચિનામાં વધુ છે, બેનને કહ્યું કે, બાઈ ! તમને પ્રધાન બનાવવામાં આવ્યો તેમાં ખોટું શું થયું ! પ્રધાનનો દુકમ તો જાણકારી પામી મેંથી મનુષ્યમાં આવે છે. શેષ દુર્મેને જવાબમાં કહ્યું કે, બેન ! તમારું કંઈ જાણતું છે, પ્રધાનપદ મોટું છે એ વાત માગી પરંતુ પ્રધાનપદને ટકાવી રાખવા માટે મારામાં યોગ્યતા તો ધોરી જોઈએ ? મારામાં પ્રધાનપદની યોગ્યતા નથી એટલા માટે તમે પ્રવળ કરી મને પ્રધાનની આ ઝંઝટમાંથી પૃથક્ કરો. બેનને કહ્યું કે, અમુક મુસલમાન તથા અમુક મુસલમાનોએ તમને પ્રધાન બનાવવા માટે મને આમ્રક કર્યો હતો. તમને પ્રધાન બનાવવા માટે તેઓએ જ મને પ્રેરિત કરી હતી, માટે તે લોકોને બોલાવી પૂછી જોડે.

જે મુસલમાનો તથા મુસલમાનોએ બેનમને ભરમાવી હતી તે બધાઓને બેનને પેનાની સમક્ષ બોલાવી પૂછ્યું કે, તમે તો મારા બાઈને પ્રધાન બનાવવાનું કહેવા લા, તો તેમને પ્રધાન બનાવ્યા, પણ હવે તે પ્રધાનપદે રહેવાની ના પાડે છે તો શું કરવું ? તે મુસલમાનોએ જવાબ આપ્યો કે, અમે તો એ આલના લતા કે, મુસલમાન રાજ્યના પ્રધાન પણ મુસલમાન જ હોવા જોઈએ અને એ કારણે અમે આપના બાઈને પ્રધાન બનાવવાનું તમને કહ્યું હતું. હવે જો તેઓ પ્રધાનપદનું કામ કરી શકતા ન હોય તો એ વાતને જવા દે.

આદર્શને પુનઃ હિન્દુ પ્રધાનને પ્રધાનપદ ઉપર નિયુક્ત કર્યો. આદર્શને તે હિન્દુ પ્રધાનને કહ્યું કે, શેષ દુર્મેન જે કામ બગાડી આવેલ છે તે કામને તમે સુધારી આવો. આદર્શાહની આજ્ઞાને શિરોધાર્ય કરી તે હિન્દુ પ્રધાન દલબક્ષની સાથે રામ જવા માટે રવાના થયો. રામના આદર્શાહને ખબર પડી કે, ભારતનો પ્રધાન આવ્યો છે. રામના આદર્શાહે કહ્યું કે, ભારતના પ્રધાનમાં શું વ્યક્તિત્વ છે ? એક તો પહેલા પ્રધાન આવ્યો હતો ! આજે પાછો બીજો પ્રધાન આવ્યો છે તો તેને મળવું તો જોઈએ !

રામના આદર્શાહે ભારતના પ્રધાનની પરીક્ષા કરવા માટે પોતાના અગ્રવાર મુલાઓને પણ પોતાના જેવા જ પહેરવેશ પહેરાવી દીધો, અને પોતે તથા તેના અગ્રવાર મુલાઓ એમ બારેય જણા સમાનરૂપે એવી રીતે બેસી ગયા કે આદર્શાહ કોણ છે તેની કોઈને ખબર ન પડે ! ભારત પ્રધાન દલબક્ષ ભણી પોતાક પહેરી રામની રાજ્યસભામાં ગયો તે પ્રધાને રાજ્યસભામાં જઈ જે સાચો આદર્શાહ હતો તેને જ તેણે સલામી ભરી. આદર્શાહે પ્રધાનને પૂછ્યું કે, તમે મને આદર્શાહ માનો છો તો આ બીજા લોકો કોણ છે ? ભારત પ્રધાને જવાબમાં કહ્યું કે, અમારે ત્યાં ભારતમાં હોળીના અવસર ઉપર આવા અનેક આદર્શાહ બનાવવામાં આવે છે. આ લોકો પણ તે પ્રકારના જ આદર્શાહો છે આદર્શાહે ફરીવાર પૂછ્યું કે, એ વાત તમે કેવી રીતે જાણી કે, આ લોકો વાસ્તવના આદર્શાહ નથી અને આદર્શાહ છું. ભારત પ્રધાને જવાબ આપ્યો કે, જે વખતે હું રાજ્યસભામાં ત્યારે આ લોકો મારા દલબક્ષાઓ પોતાક તરફ વક્રદિશાએ જોવા લાગ્યાં એટલા જ ગંભીર થઈને બેસી રહ્યા. આપની ગંભીરતા ઉપરથી જ હું એ

પણ આવી મર્યાદા, અગત્યપૂર્વક કરતામાં આત્મી પરમાત્મની પ્રાર્થના કેવી આવશ્યક તથા અગત્ય નીતે છે એ વિશે એક કવિ કહે છે કે:—

અગ્નિત જિન તારંગે રે, તારંગે દીનદયાળ. અગ્નિત૦
જે જે કારણ જેડનો રે, મામતી સંયોગ;
મર્યાદા કારણ નીવળે રે, કર્તા નવો પ્રયોગ. અગ્નિત૦
કાર્ય સિદ્ધ કરના મર્યાદા રે, લે કારણ સંયોગ;
નિજ પદ અર્થી પ્રભુ મળ્યા રે, હોય નિમંત્રણોગ. અગ્નિત૦

આ પ્રાર્થનામાં બહુમતેના કહે છે કે, હું પ્રભો ! તારા મિયાવ બીજે જેઈ તારક નથી. પરંતુ અગ્નિત જિન ભગવાન તારા જ તારા છે કે તારા છે જીવનમાં સરળતા આવે છે. જે જીવનમાં સરળતા ન હોય, પણ કટખાવ હોય તો એ દયામા પરમાત્મા કેવી રીતે તારી શકે ? જીવનને તારવું કે કુચ્છાવું એ તો પાતાના જ હાથમાં છે. પાસ અને લોહાની વચ્ચે એક કામળ જેટલું પાતળું પણ અંતર રહી જાય તો પાસ એ લોહાને સોળું કેવી રીતે બનાવી શકે ? કાંઈ પ્રકારનું અંતર રહેવાને કારણે જે પાસ લોહાને સોળું બનાવી ન શકે તો એમાં પારસનો શો હોય ? આજ પ્રમાણે ત્યાં મુખી આત્મા અને પરમાત્માની વચ્ચે કપટનું અંતર રહે છે, સાંમુખી આત્મા પરમાત્મા કેવી રીતે બની શકે ? અને અગ્નિતનાથ ભગવાન આત્માને કેવી રીતે તારી શકે ? આપણને ત્યારે મુક્તિ પામવાના સાધન તરીકે આ માનવજીવનનો સુયોગ સાપડ્યો છે, તો આ અવગ્યામા પણ ને આપણે આત્માનું કલ્યાણ નહિ કરીએ તો પછી ક્યારે કલ્યાણ સાધીશું ? આપણને અનન્ત ભયો બાદ એવી સામગ્રી પ્રાપ્ત થઈ છે કે, જેને કારણે આપણે પરમાત્માની સમીપ આવી શક્યા છીએ. આપણને આ માનવ-શરીર જેટલા જ માટે મળ્યું છે કે, આપણે આત્મા અને પરમાત્મા વચ્ચેનું અંતર દૂર કરીએ. જે વસ્તુ જે કામ માટે ઉપયુક્ત હોય તે વસ્તુનો તે કામમાં જ ઉપયોગ કરવો એમાં જ શુદ્ધિ મળ્યા છે. અને જે કાર્યનું જે કારણ હોય તે કારણદ્વારા તે જ કાર્ય થઈ શકે, બીજું કાર્ય થઈ શકે નહિ ને બીજું કાર્ય કરવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે તો તે વસ્તુનો કુરુપયોગ છે. રહો બનાવવાનો હોય ત્યારે માટી જ લેવી પડે છે અને કપડું બનાવવાનું હોય ત્યારે મન જ લેવું પડે છે. જો આ ચીજથી કાંઈ બીજી વિપરીત ચીજ લેવામાં આવે અર્થાત્ કપડું બનાવવા માટે માટી અને ઘડો બનાવવા માટે સત્તર લેવામાં આવે તો કાર્યસિદ્ધિ થઈ શકતી નથી આજ પ્રમાણે ત્યારે આત્માનું કલ્યાણ કરવાનું કાર્ય હોય ત્યારે આત્મકલ્યાણમાયક સરળતાને અપનાવવો જોઈએ, અને પુણ્યગોથી નિરપેક્ષ રહેવું જોઈએ, તેમજ કપટભાવ ગાળતા ન જોઈએ આથી વિરૂદ્ધ ને મનગા એવી ભાવના ઉદ્ભવે કે, હું મુક્ત કેવી રીતે વાળું, હું ધનિક કેવી રીતે બનું અને આવા પ્રકારની બીજી કાંઈ સામારિક ભાવના ભાવનામાં આવે અને આ ભાવનાની પૂર્તિ માટે કપટનો આશ્રય લેવામાં આવે તો એ દયામા તેના કુરુપયોગ જોઈ શકાય, પણ તેને આત્મકલ્યાણમાયક રીતે ન નકાલ એ ન જુની જીવ સમકિત પણ પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી તો પછી આત્માનું કલ્યાણ તો કેમ રીતે કરી શકીએ ? જેટલા માટે જે કાર્યનું જે કારણ હોય તે કાર્યને માટે તે જ કારણને

વિદ્યાર્થીના મનની દેશ વિચાર થતાં છે. “ દેશ કે અંગનને યોગ્ય જ નથી પ્રાપ્ત કરી પદ્મ આ વિષે માત્ર પ્રવચન પાત્ર અભિનંદન દેશી દેશમાં અને પ્રવચન પાત્ર તે દેશની ભાષા કરી દેશી દેશમાં છે. કન્યાનો વિવાદ કરાવે કરતાં દિગ્વિત છે કે નહીં કન્યાનો વિવાદ કેવા વર માટે કરવો દેશમાં ? તે જ અંગનનો વિચારો છું. મેટલા માટે પ્રવચની સ્વપ્ન મારી કન્યાનું જ આદર્શ દેશમાં । નથી એ વાત મને નહીં સ્વપ્ન અમદાવાદ દેશી દેશમાં છે જાણતાઓને તે વિચાર કરે છું. અને નામે માટે કન્યાને પ્રવચની સમગ્ર જાણવીને એ માટે જાણવી તેનું દેશમાં છે, હવે કન્યા વિદ્યાર્થીના મનમાં છે. નથી કન્યા કેવા વરને આપવી દેશમાં તેની સમમતિ જન પ્રાપ્ત પામેથી મને લાગે તેથી દેશમાં.

રાત્ર મહેન્દે આ પ્રમાણે વિચાર કરી મનમાં કહ્યું છે, કારણે કન્યાને તૈયાર કરી રાત્રસભામાં મોકલવો. રાત્ર મહેન્દનું આ કામ દિગ્વિત હતું કે અભિનંદન ? જુ તેને પેનાની કન્યાનો વિવાદ કરવા માટે પાત્ર પ્રવચનની સમમતિ લેવા દેશમાં હતી ? જે માન્ય પેનાની કન્યાના વિવાદ માટે પાત્ર પ્રાપ્ત પામેથી સમમતિ લે છે તે બીજા કામો માટે પ્રવચન સમમતિ લે એ રવાનાયિક છે. પરંતુ આજે નો રાત્રસભા કામ સમજે છે કે, અમે પ્રવચન શોધવું કરનારા છીએ. અમારે કાલ કામ કરવા માટે પ્રવચન સમમતિ લેવાની થી આવશ્યકતા છે કે તેઓ એમ વિચાર કરવા નથી કે, અમે આજે નો પ્રવચન શોધવું કરીએ છીએ પરંતુ ન્યારે શોધવું કરવા માટે કાંઈ બાકી નહીં રહે ત્યારે અમે શું કરશું ? મતી અંગનના આ અરિત ઉપરથી એ પાત્ર બોધ મળે છે કે, રાત્ર અને પ્રાપ્ત વચ્ચે કેવો સંબંધ હોવો જોઈએ !

હવે અંગના રાત્રસભામાં કેવી રીતે ગય છે અને ત્યાં શું થાય છે તે વિશે હવે પછી યથાવસરે વિચાર કરવામાં આવશે.

ચ્યાપ્તેશ્વર : સંવત્ ૧૯૯૬ શ્રાવણ શુદ્ધ ૧૨ સનિવાર

પ્રાર્થના

શ્રી અભિનંદન દુ.અનિકંદન, વંદન પૂજન જોમથ;

આશા પૂરતી ચિંતા સૂરે, આપો મુખ આરોગ્ય.

‘સંબર’ રાય ‘સિદ્ધારથ’ રાણી, તેડનો આતમજતથ;

પાત્ર વિચારે સાદ્ય આગે, હંધી માત ને તાતથ. શ્રી ૧ ૧ ૧

—વિનયવદ્ સંભર-ન સંભરી.

શ્રી અભિનંદનનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

આ પ્રાર્થનામાં દુઃખમાંથી મુક્ત થવાનો આગે બતાવવામાં આવ્યો છે. અને આજે જીવેને દુઃખનો ભય રહે છે. જે દુઃખનો હમેશાં ભય રચા કરે છે તે દુઃખ.

કે પુ આદતું નથી ? સ્વર્ગ, મર્ત્ય તથા પાતાલના અર્ધાં હવે પોતાનું દુઃખ દૂર કરવા આહે
 રે શાસ્ત્રમાં પણ કહ્યું છે કે, મર્યે જીવા વિ રુદ્ધિનિ જીવિત ન મરિજિત—અર્થાત્ સંસારનાં
 ૦૦ હવે હવિત રહેવા આહે છે, કોઈ મરવા આદતુ નથી.

જે દુઃખોથી અર્ધાં હવે મુક્ત થવા આહે છે તે દુઃખ પ્રધાનનઃ ત્રણ પ્રકારનાં છે.
 ૧. યેક દુઃખ, વાચિક દુઃખ તથા માનસિક દુઃખ. આ ત્રિવિધ તાપથી અર્ધાં હવે સંતપ્ત છે.
 ૨. ના અન્ધેમાં આ ત્રિવિધ દુઃખને આધિભૌતિક, આધિદેવિક તથા આધ્યાત્મિક દુઃખ તરીકે
 ૩. ત્રણ વર્ણવવામાં આવેલ છે. આ ત્રણ પ્રકારના દુઃખથી પ્રત્યેક હવ મુક્ત થવા આહે છે.
 ૪. તુ આ દુઃખમાંથી મુક્ત થવાનો ઉપાય શો છે ? ભક્તગુનો ઉપાય બતાવનાં કહે છે કે,
 ૫. ભગવાનની વદનાપૂજન કરવાથી અર્ધાં દુઃખો મટી જાય છે અને સમસ્ત ચિંતામાંથી મુક્ત થઈ
 ૬. ખશાન્નિ પ્રાપ્ત થાય છે. પરંતુ ભગવાનને વદન-પૂજન કરી રીતે કરવું એ વિશે મતભિન્નતા
 ૭. કેટલાક લોકો કહે છે કે, ભગવાનને કુલ આદિ ચડાવી વદના-પૂજના કરવી જોઈએ, સારે
 ૮. થી વિપરીત કેટલાક લોકો એમ કહે છે કે, કુલ આદિના અર્ચદ્વારા ભગવાનની સાચી
 ૯. જાન થઈ શકે નહિ. અને તેથી કુલ આદિનુ અર્ચ ચડાવી ભગવાનની પૂજન કરી દુઃખમુક્ત
 ૧૦. થાની આશા રાખવી એ વાત જલમહેલી છે. આ વિશે કહેવામાં પણ આવ્યું છે કે—

પુષ્પ પાંખડી ત્યાં દુઃભાય, ત્યાં નહિ જિનવરની આજ્ઞા થ

અર્થાત્—ત્યાં એક કુલની પાંખડી પણ દુઃભાય ત્યાં ભગવાનની આજ્ઞા નથી. આ
 ૧. ભાણે ભગવાનની પૂજન કુલ આદિના અર્ચદ્વારા નહિ, પણ દયાભાવથી જ ભગવાનની સાચી
 ૨. જાન થઈ શકે છે. અર્ધાં પ્રાણીઓ પ્રત્યે દયા રાખવી એ જ ભગવાનની સાચી પૂજન છે.
 ૩. ઈષ્ટાંગુ નાના-મોટા પ્રાણીને કદ આપવું એ ભગવાનની પૂજન નથી.

સંસારચિત્ત દેકે પ્રાણી હવિત જ રહેવા આહે છે. મરવા કોઈ આદતુ નથી. કોઈ
 ૧. વિષે આ વિશે કહ્યું પણ છે કે—

“ આદતુ જીવ રાજે જગજીવન, દેહ સમાન નર્તી કુલ આરોઃ
 ૧. તથાગત્ત સુનીયરે કો, ઉપસર્ગ હુને જન નાગરનાને
 ૨. તો ચિન્તે દમ આનમગમ, અષ્ટંદ અજાધિત જાન ભરારોઃ
 ૩. દેહ વિનાશક એ દમ તો નર્તી, મુલ વિનાશક દુષ્પ દમારો ”

આ પ્રમાણે મરવા નહિ મરવાનું વિષય આજે આજે કહે છે. જે કોઈ હવે
 ૧. પાણી મરે છે તે કોઈ વિષય નહિ. જે કોઈ હવે મરે છે તે કોઈ વિષય નહિ.
 ૨. જે કોઈ હવે મરે છે તે કોઈ વિષય નહિ. જે કોઈ હવે મરે છે તે કોઈ વિષય નહિ.
 ૩. જે કોઈ હવે મરે છે તે કોઈ વિષય નહિ. જે કોઈ હવે મરે છે તે કોઈ વિષય નહિ.
 ૪. જે કોઈ હવે મરે છે તે કોઈ વિષય નહિ. જે કોઈ હવે મરે છે તે કોઈ વિષય નહિ.
 ૫. જે કોઈ હવે મરે છે તે કોઈ વિષય નહિ. જે કોઈ હવે મરે છે તે કોઈ વિષય નહિ.
 ૬. જે કોઈ હવે મરે છે તે કોઈ વિષય નહિ. જે કોઈ હવે મરે છે તે કોઈ વિષય નહિ.
 ૭. જે કોઈ હવે મરે છે તે કોઈ વિષય નહિ. જે કોઈ હવે મરે છે તે કોઈ વિષય નહિ.
 ૮. જે કોઈ હવે મરે છે તે કોઈ વિષય નહિ. જે કોઈ હવે મરે છે તે કોઈ વિષય નહિ.
 ૯. જે કોઈ હવે મરે છે તે કોઈ વિષય નહિ. જે કોઈ હવે મરે છે તે કોઈ વિષય નહિ.
 ૧૦. જે કોઈ હવે મરે છે તે કોઈ વિષય નહિ. જે કોઈ હવે મરે છે તે કોઈ વિષય નહિ.

જે અભિમાનિય જાણે છે તે અભિમાનિજ્ઞાન કરે છે કે, વિવશીય અભિમાન પ્રકારનાં મરેમંથી એક પણ મરેમં પામતો નથી.

મરેમંનાં મરેમંનો છે. અભિમાન, કુળમરેમં, જાતમરેમં, કામમરેમં, નયમરેમં, જ્ઞાનમરેમં, વગેરે અને મીષમરેમં. આ આઠ પ્રકારનાં મરેમંનાં વિવશીય અભિમાન જ જ્ઞાન કરી શકે છે. કદાચ કે જીવનમાં નમતો આજ્ઞા વિના મરેમંનો જ્ઞાન કરેમં મશ્ય નથી.

મંગારમાં પ્રાપ્ત મરેમંમાં આપે છે કે, સોફા સામાન્ય જનમાં પણ અભિમાન કદાચ સામી જાય છે. સોફા નવાં જુદાં પહેરી એવું અભિમાન કરવા પામી જાય છે અને તેઓ અભિમાનથી ધૂપા ગમાના નથી. પામી નવાં જુદાં પહેરવાની આપે મુંદર નવાં કપડાં પહેરી દોષ ત્યાજે તો તેમના અભિમાનની મીમા રહેતી નથી. આવી દશમાં જે ઉચ્ચ જ્ઞાન તથા ઉચ્ચ કુળમાં પેદા થયો. દોષ અને વાતમાં પતનના, વૈભવ તમા પ્રમુખા પ્રાપ્ત થયો દોષ તો પછી તેના અભિમાનની વાત જ મી પૂજી ? પશુ કોઈનું અભિમાન દરી શકું નથી. અભિમાન સદા સર્વદા દાનિ જ કરે છે. ન્યાજે રાજ સવગુનું અભિમાન પશુ ન શકું તો પછી સામાન્ય માણસનું અભિમાન દરી ન શકે તો તેમાં આશય શું છે ? અભિમાન અર્થાત્ મદ એકાન્ત રૂપે દાનિપ્રદ છે અને એટલા જ માટે અભિમાનને મદ તરીકે ઓળખવવામાં આવે છે. મદ અને દૂધમાં કેટલું બધું અંતર છે ? સરકારે મદ અથવા મરેમં તો નિષેધ કર્યો છે પરંતુ દૂધનો ક્યાંય પશુનિષેધ કરવામાં આવ્યો દોષ એવું સાંજગણમાં આશુ છે ? મદથી દાનિ થાય છે અને દૂધથી સાબ થાય છે. તમે સોફા ઘરાબને જ મદ માનો છો પરંતુ અન્ધકારને મદની વ્યાખ્યા કરતાં કર્યું છે કે :—

લુદ્ધિ લુગ્મતિ યદ્ દ્રવ્ય મદકારી તદુચ્યતે ।

અર્થાત્ — જે પદાર્થનાં સેવનથી લુદ્ધિ વિફળ થાય છે તે બધાં પદાર્થો મદકારી છે. અભિમાન કરવું એ પણ એક પ્રકારનો મદ છે કારણ કે અભિમાનથી પણ લુદ્ધિ વિફળ થાય છે.

લોકાને જ્ઞાતિ તથા કુલ વગેરેનો પણ મદ પેદા થાય છે. પણ સાચકાર કરે છે કે જ્ઞાતિ, કુળ વગેરેનો અન્ધકાર પણ એક પ્રકારનો મદ જ કહેવાય છે. મુઠપુરોનું કથન છે કે, જેઓ જ્ઞાતિમંપન્ન કે કુળમંપન્ન દોષ તેમજે તો નમ્ર તથા નિરભિમાની રહેવું જોઈએ તે ઉચ્ચ જ્ઞાતિવંત કે ઉચ્ચ કુલીન દમે તે તો વિનમ્ર જ રહેશે. અભિમાન નહિ કરે આથી વિપરીત જે વ્યક્તિને જ્ઞાતિ કે કુળને માટે અભિમાન દોષ તેને માટે એમ સમજવું જોઈએ કે, તેની જ્ઞાતિ કે કુળમાં કોઈક અંતર દરો ! જોનમરવાથી માટે સાચમાં એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે જેઓ જ્ઞાતિમંપન્ન તથા કુળમંપન્ન હતા. માનવજાતે જ્ઞાતિ તથા પિતૃવસને કુળ કહેવામાં આવે છે. જ્ઞાતિ કે કુળ ઉચ્ચ દોષનું એ તો પુણ્યનું કારણ છે, તો પછી જ્ઞાતિ કે કુળને કારણે અભિમાન શા માટે કરવું જોઈએ ? જ્ઞાતિમદ, કુળમદ અથવા કોઈ પણ પ્રકારનો મદ કરવો એ એક પ્રકારનું અભિમાન જ છે અને અભિમાન કરવું એ પાપનું પણ કારણ છે. વિવશીયજ્ઞાનને પણ 'પાપ મૂળ અભિમાન' એમ કહી અભિમાનને જ્ઞાન નથી કરવું. આટલામાં કોમળતા આવવાથી અનેક ગુણ મળે છે.

કહેવાનો આશય એ છે કે, જીવનમાં માર્દવચુક પ્રવર્તેલાથી જ્ઞાતિ કે કુળ અભિમાન કરવા પામવું નથી. આત્મામાં કોમળતા આવવાથી અનેક ગુણ મળે છે.

એવી જે નમામાં દર જાના દરે નો નમે પણ મળી રવા કરી મર્યાદા, અદી
અભિમાનને જીવી જે નમામાં અમને મર્યાદા નમા નમા જાના દરે નો નમે તમારા અ
કરવાનું કરવાની માથે બીજાનું પણ કરવાનું કરી મર્યાદા, અમને મર્યાદા નમા નમા
અન્યનું જે રીતે કરવાનું માથે એ એ જાન દરે મળી અંજનાની અરિત્ર ઉ
અમનવાનો પ્રવન કરું છું :-

સતી અંજના અરિત્ર—૨.

સતી અંજનાની અરિત્રતામાંથી પણ અદંકાર-અભિમાનને જીવવાની જ
મળે છે.

આજે તો કોઈ સારા કામમાં જીવનની દિનમસાદ લેવી એ પણ દરકુ કામ
વામાં આવે છે, પરંતુ પ્રાચીન સમયમાં લોકો જીવનની સત્તાદ-અમના પ્રમાણે કામ
કરવામાં જ પોતાનું દિન સમજતા હતા. રાજ મહેન્દ્રે અંજનાનો વિવાદ કરવા
બીજાની સત્તાદ લીધી ન હોય તો તેમનું કાર્ય કોઈ અટકી શકે એમ ન હતું. પરંતુ
વિચાર્યું કે, જે માર્ગે હું ચાલીશ તે જ માર્ગે પ્રજા ચાલશે એટલા માટે પ્રજા સમક્ષ
ઉચ્ચ આદર્શ ઉપરિચય કરવો એ એક રાજ તરીકે મારું કર્તવ્ય છે. સર્વ પ્રથમ
પ્રજાની સમક્ષ એવો આદર્શ ઉપરિચય કરું કે, કન્યાનું લગ્ન ક્યારે કરવું જોઈએ ?
પ્રજાની દ્રષ્ટિએ અંજના વિવાદયોગ્ય થઈ છે કે નહિ ? એ જાણ પોતાની કન્યા જ
જાણી જાણી લેવું.

આજે જાગવિવાદની પ્રથા બહુ પ્રચલિત છે. આ બાબતે તો બાલવિવાદની
ઓછી થઈ ગઈ છે, પરંતુ બીકાનેર (મારવાડ) બાબતે એ પ્રથા બહુ જ પ્રચલિત
માતા-પિતા એમ વિચારતા હશે કે, પુત્ર પુત્રી અમારાં જ છે તો અમે છઠ્ઠીએ ત્યારે આ
સંતાનોનો વિવાદ કરી નાંખવાનો અમને અધિકાર છે. વિવાદ કરવા ન કરવા વિષે
કોઈની સત્તાદ લેવાની શી આવશ્યકતા છે ? આ પ્રમાણે પોતાની પ્રજાની ઉત્તમ
વિચાર-વિનિમય કરવાની ભાવના બદલી ગઈ છે અને તેનું સ્થાન અભિમાને લઈ લીધું
માતાપિતાઓ ધનાંધ, સત્તાંધ કે પ્રેમાંધ બની પોતાનાં સંતાનોનાં જાગલમ કરી અભિ
કરે છે, પરંતુ આ જાગલમથી પોતાનાં સંતાનોનું ભાવિ જીવન કેવું હું ખદાયક નીવડે
તે કહેવું મુશ્કેલ છે.

રાજ મહેન્દ્રની આજ્ઞાનુસાર અંજના રાજસભામાં ગઈ. રાજસભામાં રાજ, પ્રધાન
પ્રમજનો પણ ઉપરિચય હતા. રાજ મહેન્દ્રે પોતાની કન્યાને આ પ્રમાણે રાજસભ
બોલાવી એ શું ઉચિત હતું ? તમે તો રાજ મહેન્દ્રના આ કાર્યને અનુચિત સમજતા
પરંતુ વાસ્તવમાં રાજનું આ કાર્ય અનુચિત નહિ પણ ઉચિત જ હતું પોતાની કન્યા
તો પણ તેના લગ્ન સંબંધ વિશે બીજાની દિન સત્તાદ લેવી ને ચોગ્ય જ છે એ આ કાર્ય
ઉચિત ન હોય, તો શું તે સભામાં બીજા કોઈ ચતુર માનુસ ન હતા કે જેને નોંધે
એમ કહી શકાય કે, “ મહારાજ ! તમારી કન્યાના લગ્નસંબંધ વિશે અમને મળે
લેવાની શી આવશ્યકતા છે ? આ તો તમારા ઘરનું જ કામ છે એટલા માટે અમને મળવા

પુત્રપો, ત્રિશિષ્ટ મજા જોને તે પ્રાપ્તિ મળે પોતે કહ્યું કે, તમે જાણ કરતાં ત્યાંજે શુદ્ધિ ન મેળવે આત્માની જે મોટાપા મટે તમે જ રાજકલ્પને પે ન વરે જવાં. પ્રાપ્તિ જાણમાં કહ્યું કે, માન માન મોઘ માન છે માં જાણ ન પળું છે. જે રાજકુમારીનો વિવાદ રાજ રાજગુની સાથે કરવામાં આવે તે ને આત્મામાં રાજ કું જળ પળું સ્મરકલ્પ વધી મટે, કારણ કે રાજ રાજન રાજગુ જાણ નો તેનું મનજાણ પળું આપણા મનજાણમાં જ ગદિ કરશે મોટાપા મટે મારી તેા મોટી મનજાણ છે કે, રાજકુમારીનો વિવાદ માન રાજગુની સાથે કરવામાં આવે તે જ મોટાપા છે.

પ્રાપ્તિના આ કથનના ઉગરમાં બીજા રાજામટે કહ્યું કે તમે તમારું કે રાજનું જ કલ્પ જુઓ છો કે રાજકલ્પનું પળું જળું જુઓ છો ? માન રાજનું જેવા અદંકારી અને જીનન છે તે તેા તમે જાણ મારી રીને જાણો છો, રાજનું અદંકાર નથા અભિમાનથી મન બધી કાઈને જરાપણ મનુકારનો નો નથી. આવા અભિમાની પુરુષમાં મુખનો વાસ ક્યાંથી સંભવે ? એવા અદંકારી રાજનું કન્યા આપવી એ તેા વિવેચનો વધારવા સમાન છે. વિવેચક દોષો વિવેચ જ આવે છે. આજ પ્રમાણે અભિમાન રૂપી વેણનું કળ કટુ આવે છે. રાજ રાજનું અદંકારી તથા અભિમાની દોવાની સાથે ઉમરમાં પળું મોટો છે એટલા માટે તેની સાથે રાજકુમારીનો વિવાદસંબધ જોડવા યોગ્ય નથી. આ સિવાય રાજનું એક પત્ની પણ છે, એક પત્ની ઉપર પોતાની કન્યા આપવી એ તેા સર્વથા અનુચિત છે.

એક સ્ત્રી દોષ ત્યારે પોતાની કન્યા ન આપવી એવું એક સદસ્યનું કથન યું શુદ્ધિ સંગત નથી ? આજે તેા આ વાન કહી લાગે છે. પરંતુ એ સમય હવે બહુ દૂર નથી કે ત્યારે આત્મની બહુવિવાદની જે પદ્ધતિ પ્રચલિત થયેલ છે તેમા પરિવર્તન થવા વજ નહિ રહે. કાયદાદારા પરિવર્તન થાય તેની અપેક્ષાએ પોતાની મેળે જ સમજને પદ્ધતિ પરિવર્તન કરવામાં આવે એજ યોગ્ય છે.

સજાજનોમાંથી બીજા સભ્યે પેલા સભ્યના પ્રત્યાગને અનુમોદન આપતા કહ્યું કે, વાસ્તવમાં રાજ રાજગુની સાથે રાજકલ્પનો વિવાદ કરવો ફીક નથી. રાજનું કળા તેના પુત્ર મેધનાદની સાથે કન્યાનો વિવાદ કરવો ફીક રહેશે. બીજા સભ્યના કથનના ઉગરમાં બીજા સભ્યે કહ્યું કે, ત્યારે રાજ રાજનું સારો નથી તેા પછી તેનો પુત્ર સારો ક્યાંથી હોઈ શકે ? ' વડ તેના ટેટા અને આપ તેવા મેટા ' એ લોકકાલિ પ્રસિદ્ધ જ છે ત્યારે આપ અદંકારી છે ત્યારે તેનો પુત્ર પણ અદંકારી હોય એ સ્વાભાવિક છે અને એટલા માટે મેધનાદની સાથે પણ રાજકલ્પનો વિવાદ-સંબધ જોડવો મને ફીક લાગે નથી. એના કરતાં વિરુદ્ધપર્વની સાથે વિવાદ-સંબધ જોડવો મને ફીક લાગે છે, કાળનું કે વિરુદ્ધપ ત્યાગી અને સદાચારી છે.

ચોથા સદ્યે કહ્યું કે, વિરુદ્ધપ અદ્યપણી છે. તે અદ્યપર્વની અવધ નો નામ ધારણ કરશે અને ૨૬ વર્ષની અવધમા મોક્ષને પ્રાપ્ત કરના એવી ભવિષ્યવાની છે એવી અવધમાં તેમની સાથે પણ વિવાદ કરવો ઉચિત કેમ કહી શકાય ?

पितामा प्रथम आश्रयः प्रोक्तः । इति श्रुत्वा तत्पुत्रः प्रोक्तं । इति श्रुत्वा तत्पुत्रः प्रोक्तं ।

અને આમની કન્યા અંજનાનો વિવાદ નમસ્તે મિત્રશ્રી પવનકુમાર મને કવને નિષ્કર
કર્તા છે. મેં તમારો મારો અમુક વિષય નમે પત્ર પવનકુમારને પાઠ્યો હતો. હવે હવે
જોઈએ અને અમે પત્ર ને નિષ્કર મને નાં પડેલી જાણ.

માન મહેન્દ્ર હારો રાત્રી પ્રદરની પાને ના મંત્રવત્તર મેં કવનમાં અમે ને પવન
મહેન્દ્રરાત્રી પોતાની કન્યા અંજનાનો વિવાદ પેતાના પુત્ર પવનકુમાર સાથે કરાવવા કહે
છે એ મુખ-અમારો જાણી માન પ્રદરના પંદર પ્રગમ થયો. અંજના પાણી છત્રી કન્યા
છે અને ને કુળનું ઔરવ જાણમાં મંત્ર આ રીતે અંજનાની પ્રગમ કરવા જાય.

પવનકુમારને પત્ર અજર પડી છે, મારો વિવાદ અંજના સાથે થયો નિષ્કર થયો.
છે. તેમને પત્ર લોકોના અંજનાની પ્રગમ અંજના. કર્યા ને પવનકુમારે જાણને
જોવાનો વિચાર શા માટે કર્યો એ વાન જોઈ ગરુડમાં કહેવામાં આવી છે પત્ર પવન
કુમાર જોઈ મદાપુરની પત્રે આ પ્રમાણે આરંભ થાય એ વાન સમજાવે નથી. કોઈ
માટે એમના કહેવું ઉચિત જાણ છે કે, પવનકુમારે અંજના વિશે પ્રગમ અંજના એક
વિચાર કર્યો છે, જેમની આટલી જાણ પ્રગમ કરવામાં આવે છે તે અંજનાને કોઈ
જોવી જોઈએ કે વાસ્તવમાં તે કોઈ છે! પડેલાં પત્ર પત્રીને અને પત્રી પત્રીને એ
વિચારને દૃષ્ટિસમક્ષ રાખી વિવાદ કર્યા પડેલાં જોઈ લેવા દના કે, જેમની સાથે મારો
વિવાદ કરવામાં આવે છે તેમની સાથે મારો જીવનવ્યવહાર બરાબર ચાલી ચક્રો કે નહીં!
આ પ્રકારના વિચારને દૃષ્ટિસમક્ષ રાખી પવનકુમારે પત્ર અંજનાને જોવાનો વિચાર કર્યો
અને પોતાનો વિચાર પોતાના મિત્ર પ્રદરની આગળ બકત પત્ર કર્યો. પવનકુમારને
વિચાર જાણી પ્રદરને કહ્યું કે, કન્યાને જોવાનો નારો વિચાર છે તો આપણે જોઈ જાણી

પવનકુમાર વિચાર દના. વિચારોની પાસે વિમાન દોષ છે. આજે ને જોઈ
વિજ્ઞાનથી વિમાનો સાથે છે એ કારણે લોકોને વિમાનની વાન ઉપર વિશ્વાસ એવો છે.
પરંતુ પડેલાં જોઈ વિમાન વિશે વાન કરવામાં આવતી હતી ત્યારે આવ્યે પ્રગમ કરવા
આવતું હતું. લોકોને ભૌતિક વિજ્ઞાન ઉપર જોઈ વિશ્વાસ છે તેટલો વિશ્વાસ અધ્યાત્મિક
ઉપર પ્રગમ થયો નથી એ દુઃખદ બીજો છે.

એક દિવસ પવનકુમાર પોતાના મિત્ર પ્રદરની સાથે વિમાનમાં બેસી મહેન્દ્રપુર
પરંતુ અંજનાને કોઈ રીતે જોવી એ પ્રશ્ન તેમની સમક્ષ ઉપસ્થિત થયો. અંજના ને ધેર જઈ
તો તેમને અનુચિત લાગ્યું. પ્રદરને પવનકુમારને કહ્યું કે, તમે ધેર જાઓ. ને નમસ્તે મન
સ્વસ્થ હશે તો તમારી મનઃકામના પત્ર પૂર્ણ થઈ જશે.

અંજનાના વિવાદની વાન મહેન્દ્રપુરમાં પત્ર દેવાઈ ગઈ હતી. તેની મનીષ અંજ
નાની સાથે જાગ્યાં બેસી આ વિચાર ચર્ચા કરી રહી હતી. પ્રદરને પવનકુમારને કન્યા
તરફ અનુચિતિ કરીને કહ્યું કે, પવનકુમાર! જુઓ ને કન્યાઓમાં જોઈ
ચંદ્રમા જેવી જાણ છે તે જ અંજના છે. પવનકુમાર અંજનાને જોઈ પ્રદરને
આગળ મું થાય છે ને વિશે હવે પછી ચચાવસરે વિચાર કરવામાં આવે

માર્ગે—આ મરીત નીકા છે અને અ.અ. નીકાનું મંગલન કરનાર નરિક છે મંગારમારને તે જ પ્રવીં પાર કરી શકે છે કે જેના જિનેન્દ્રિય તથા મનની દેવ છે. આ મંગારમારમાં મંકા, કુન્ક અરિ વાગ્યાના પ્રાણથી એમાં ખાલી જનનીકે પાર પાડી જતી જતી જ મુકે છે. એ નરિક પોતાના મનને ગિયર રાખી જનનીકે બરાબર મંગલન કરે તો પીરે પીરે જનનીકને મારગની સામે પાર પાડી જતી જતી છે. કદેસાનો આગમ એ છે કે, જનનીકને મારગ પાર પાડી કે કુન્કાની દેવી એ આત્માના દાયમાં જ છે. એ આત્મા મનનીક સમનને જગત સંભાળે તો જનનીકને સુખપૂર્વક સામે પાર લઈ જતા મંકે છે. ચિત્તને એકાગ્ર રાખવાથી આત્માની જનનીક કમમતી નથી. માત્રકાગે આત્માને મોહીને વારવાર કહે છે કે, તમારા ચિત્તને એકાગ્ર રાખો. ચિત્તને એકાગ્ર રાખતા તો આત્મા પાડી ગિયર બનશે. આત્મા રિયર બનવા જનનીકા પાડી સુખપૂર્વક પાર લઈ શકશે.

આ ઉપરથી કાર્ત એમ કહે કે, અમને ચિત્તને એકાગ્ર કરવાનું કહેવામાં તો આવે છે પરંતુ ચિત્તને એકાગ્ર કેવી રીતે બનાવવું એવો કાંઈ આધાર અમારી સામે હોય તો અં તે પ્રમાણે ચિત્તને પરમાત્મામાં એકાગ્ર કરી શકીએ. આ કથનના ઉત્તરમાં ભક્તિજનો કહે છે કે, પ્રકૃતિમાં એવાં અનેક ઉદાહરણો જોવામાં આવે છે કે જેને જોવાથી તમે તરત ચિત્તને પરમાત્મામાં એકાગ્ર કરી શકો છો. તમે અજ્ઞાનપૂર્વક તો અનેકવાર ચિત્તને એકાગ્ર કરેલ હશે, પરંતુ જો જ્ઞાનપૂર્વક એકવાર પાડી ચિત્તને એકાગ્ર કરો તો આત્માનું કલ્યાણ સાધવામાં વાર ન લાગે.

ભક્તિજનો કહે છે કે, જે સંસારના મનુષ્યો! જરા આંખ ખોલી જુઓ કે, કુદરતના સામાન્ય જીવો કેવી નિઃકાપૂર્વક પોતાનું કામ કરે છે અને નમારામાં વિવેકજ્ઞાન હોવા છતાં કેવું કામ કરે છે? આર હન્ડિયવાળો જમર પુષ્પની મધ પ્રતિ જોવી પ્રીતિ રાખે છે કે તે પછી દુર્ગંધ તરફ આકૃષ્ટ પાડી થતો નથી. આ જ પ્રમાણે આપણે આપણું મનને પણ પરમાત્માની ભક્તિમાં એકનિષ્ઠાપૂર્વક એકાગ્ર કરવું જોઈએ. પરમાત્માની ભક્તિમાં મનને પ્રવૃત્ત કરવા જતાં મનને અર્જીતલી ભટકવા દેવું એ વાત પરમાત્મા પ્રત્યે એકનિષ્ઠા પ્રીતિ છે એમ સૂચવતી નથી. જમર પુષ્પની સુગંધ પ્રત્યે એકનિષ્ઠા પ્રીતિ રાખે છે અને એટલ જ માટે કાંઈ તેને સુગંધ લેવા જતો અટકાવવા માટે લાખ પ્રયત્નો કરે તો પણ તે દુર્ગંધ તરફ જતો નથી. જમરની સુગંધ પ્રતિ જેવી પ્રીતિ હોય છે તેવી એકનિષ્ઠાપૂર્વક પરમાત્મા પ્રત્યે પ્રીતિ જ્યારે આપણું મન પણ કરવા લાગે ત્યારે સમજાવું કે, આપણું મનના પરમાત્મા પ્રતિ સાચી ભક્તિભાવના પેદા થઈ છે.

આજે આપણું મન, માખીની માફક ભાવ-અશુચિ તરફ જતા જાય છે માખીનો એવો સ્વભાવ છે કે, તે મિશ્રાલ ઉપર પાડી એમે છે અને અશુચિ ઉપર નહીં. મિશ્રાલ ઉપર ખેસીને ન જાય એવી ધૂન આવે છે કે તે મિશ્રાલ ઉપરથી કે નહીં. ઉપર જાય એમે છે. આજ પ્રમાણે આપણું મન પણ માખી જેવું બની જાય છે. વાર તો પરમાત્માનું ભજન કરવામાં પ્રવૃત્ત રહે છે અને પાછું વિચારે નહીં.

પદ્મામ્બા આત્મા

(૫૦) માયમગેણ મેને ! જીવે તિ જગવદ ?

અર્થાત્-માયમગેણ (માયમગેણ) જગવદ મેને ! એ
પદ્મામ્બા આત્માના મંત્રાદિ કર્મમાં છે.

માયમગેણ મારપિમોદિ જગવદ, મારમોદીય વદમાણે જીવે અરદ્ધ-
પદ્મતલમ ધમ્મમ્મ આરાદયણમ્મ પ્રવૃદ્ધેદ, અરદ્ધપદ્મતલમ ધમ્મમ્મ આરાદયણમ્મ
અનુદિષ્ઠા પરલોગધમ્મમ્મ આરાદય માઠ ॥ ૫૦ ॥

અર્થાત્-માયમગેણ મારપિમોદિ જગવદ માયમગેણ અને વિમુદ્ધ અનુદિષ્ઠામા આત્મા
જ અરદ્ધ પદ્મામ્બા આત્માના મંત્રાદિ કર્મમાં આત્માની આરાધના કરી મેને છે અને તે મંત્રાદિ આત્માના
ઉપરથી આત્મા પરલોગમાં પણ મંત્રાદિ આરાધક અને છે.

આપણા વિષે વિશેષ વિચાર કરીએ તે પહેલાં આપણા એકલે મું ! એ વિષે વિચાર
કરવો આવશ્યક છે. સત્યના આર બેદ છે. એક સત્ય તો કેવળ ઉપરથી જ હોય છે.
આ ઉપરથી સત્ય વાગ્યનામાં સત્ય હોતું નથી, અર્થાત્ આ પહેલાં સત્ય એવું છે કે જે
ઉપરથી તો સત્યરૂપ જાણાય છે પણ અંદરથી સત્યરૂપ હોતું નથી. બીજું સત્ય એવું
પ્રકારનું હોય છે કે જે બહારથી પણ સત્યરૂપ હોય છે અને અંદરથી પણ સત્યરૂપ હોય છે.
ત્રીજું સત્ય એવા પ્રકારનું હોય છે કે જે અંદરથી તો સત્યરૂપ હોય છે પણ બહારથી
સત્યરૂપ હોતું નથી. અને ચોથું સત્ય એવા પ્રકારનું હોય છે કે જે અંદરથી પણ સત્યરૂપ
હોતું નથી અને બહારથી પણ સત્યરૂપ હોતું નથી, છતાં તેને સત્ય કહેવામાં આવે છે.
સત્યના આ આર ભાંગા અર્થાત્ પ્રકાર છે. શ્રી રથાનાંગ મૂલમાં આ વિષે ઉદાહરણ આપી મૂલ
ભવવામાં આવ્યું છે કે, એક ધડા એવો હોય છે કે જેની અંદર વિષ હોય છે, પણ તેનું
દાંકણું અમૃતમય હોય છે. બીજો ધડા એવો હોય છે કે જેની અંદર પણ વિષ હોય છે
અને તેનું દાંકણું પણ વિષમય હોય છે. ત્રીજો ધડા એવો હોય છે કે જેની અંદર અમૃત
હોય છે, પરંતુ તેનું દાંકણું વિષમય હોય છે. અને ચોથો ધડા એવો હોય છે કે
જેની અંદર પણ અમૃત હોય છે અને તેનું દાંકણું પણ અમૃતમય હોય છે. આ ઉદાહરણ
પ્રમાણે સત્યના પણ આર પ્રકાર છે.

આપણા વિના આત્મા, અર્થાત્ પ્રત્યક્ષ મંત્રાદિ કર્મમાં આત્માની આરાધના કરી શકતો નથી. શ્રી
ઉપનિષદમાં પણ કહ્યું છે કે, જે ઉપાસના વિદ્યાપૂર્વક કરવામાં આવે છે તે જ સાચી
ઉપાસના છે. અને જે ઉપાસના અજ્ઞાનપૂર્વક કરવામાં આવે છે તે સાચી ઉપાસના નથી.
ઉપનિષદકાર જેને વિદ્યા કહે છે તેને આપણે સમ્યગ્જ્ઞાન, દર્શન તથા યાગિત્ર કહી શકીએ
ઉપનિષદકારનું કથન છે કે, જ્ઞાનસુધી વિદ્યાપૂર્વક ઉપાસના કરવામાં આવતી નથી જ્ઞાનસુધી
જોશ પ્રાપ્ત થઈ શકતો નથી. જ્ઞાનસુધીમાં પણ કહ્યું છે કે-

નાર્ણ ચ દેસર્ણ ચેવ ચરિત્તં ચ તત્ત્વો તદા ।

જસ મયો તિ પદ્મતો જિણેહિ વર્દસિહિ ॥ ૩૦ ૨૮-૨

અર્થાત્-જિણેશ્વર ભગવાને સમ્યગ્જ્ઞાન, દર્શન, યાગિત્ર તથા તપને જ જોઈ શકીએ
જ્ઞાનસુધી છે. અર્થાત્ સમ્યગ્જ્ઞાન, દર્શન, યાગિત્ર તથા તપ એ જ જોઈ શકીએ.

જાણીયામાં જેવી છે અને વિવાદ મંત્રથી ન હોય તેવી છે ત્યાં પાનકુમાર તથા પ્રમુખ પુત્રાણી જેવી રસ અને આજ્ઞા તથા તેની સખીઓ જેવી થતી જાન્યોને સંભળવા સાચા.

તે વખતે અંજનાની મંત્ર મળી જે રંગ નામ વચનમાળા હતું તે અંજનાને હતી રતો હતી જે, મળી ! તમારો વિવાદ પાનકુમારની માથે થઈ રહ્યો છે તે વખતે અંજનાની પાન છે, પાનકુમાર પુત્ર છે, મંત્ર છે તથા તમારી માથે પદ્મભિમાની પત્ર છે, આરો મંત્ર પત્ર મળ્યાં એ સોજાનની વાત છે, વચનમાળા એ આ પ્રમાણે પાનકુમારની પ્રમંથા કરી, પાનકુમારની પ્રમંથા મંજની અંજનાને મુખથી કાઢી કહ્યું નહિ પણ તે હતી પડી, અંજનાને હતી તેની મળીઓ સમજી ગઈ છે, અંજના પાનકુમારની સાથે વિવાદ કરવામાં પ્રમંથા છે.

વચનમાળાનું કથન પૂરું થયા બાદ બીજી મળી કહેવા લાગી છે, મળી અંજના ! હવે તમારે પતિવ્રત ધર્મનું પાલન કરવું પડશે. પતિવ્રત ધર્મનો પ્રારબ્ધ મળી સાથે જ મળી જાય છે. તમારી સમાધિ થઈ ચૂકી છે એટલા માટે હવે તમારા માટે પત્રકુમાર સિવાય બાકીના બધા પુરોહિતો પિતા અથવા ભાઈ સમાન છે.

પતિવ્રત ધર્મનું પાલન જ મહત્ત્વ છે, જે જોઈએ પૂર્ણ અભ્યર્ચન પાલન કરી શકે નહિ તેઓ પતિવ્રત ધર્મનું પાલન કરીને પત્ર આત્મહતિ સાધી શકે છે. સીતા પૂર્ણ અભ્યર્ચન પાલન કરતી ન હતી પણ તે પતિવ્રત ધર્મનું પાલન કરતી હતી. જે પ્રમાણે સીતાને માટે પતિવ્રત છે, તેજ પ્રમાણે પુરોહિત માટે પણ પતિવ્રત છે. તમે જે પૂર્ણ અભ્યર્ચન પાલન કરી શકો નહિ તો પતિવ્રત તથા પત્નીવ્રતનું નો અવશ્ય પાલન કરો.

અંજના તથા તેની સખીઓ બગીચામાં આનંદપૂર્વક વાર્તાલાપ કરી રહી હતી. પ્રત્યેક વાતમાં એ પક્ષ પડી જાય છે. આ કથનાનુસાર અંજનાના વિવાદ-સબધમાં પણ તેની સખીઓ વચ્ચે એ પક્ષ પડી ગયા. બીજા પક્ષમાં મિત્રકેશી નામની સખી હતી તેણીએ કહ્યું કે, “અમારી સખી અંજનાનો વિવાદ વિદ્યુત્પર્વની સાથે ન થતા પવનકુમારની સાથે થઈ રહ્યો છે એ વાતને તો હું કુર્ભાગ્યપૂર્ણ સમજું છું. વિદ્યુત્પર્વ કેવા મહાપુરુષ છે તેમની બરાબરી પવનકુમાર કદાપિ કરી શકે નહિ. જે પ્રમાણે સાગર અને જલચિહ્નમાં અંજના છે તેવું જ અંતર વિદ્યુત્પર્વ અને પવનકુમાર વચ્ચે છે.”

મિત્રકેશીના આ કથનના ઉત્તરમાં બીજી સખીએ કહ્યું કે, વિદ્યુત્પર્વ ગમે તેવા હોય પણ તે અદ્ભુતપુત્રી છે. વિદ્યુત્પર્વ વિશે એવી ભવિષ્યવાણી સાબળવામાં આર છે કે, તેઓ અંદાર વર્ષની અવરથામાં જ દીક્ષા ગ્રહણ કરશે અને ૨૬ વર્ષની અવરથામાં જ નેત્ર જાળ આવા અદ્ભુતપુત્રીની સાથે વિવાદ કરવાથી સખી અંજનાને વૈધવ્ય જ ભોગવવું પડે. એથી સખીએ આ વાતનો પ્રતિવાદ કરતાં કહ્યું કે, જેમણે મોક્ષ પ્રાપ્ત કર્યો છે એને ન પામી પતિની વિધવા થવું શું ખરાબ છે ? મોક્ષગામી મહાપુરુષની પત્ની બની શકે. વિવાદ સીમાચરણની રેખા અને અધિક દિવસ વૈધવ્ય ભોગવવું સારું જ છે. અંજનાના પત્રકુમાર પુત્ર સાથે હોય છે પરંતુ તે અંજનાના લાકડાના એક દેહકાની અંજના નથી.

કરવાની રીતિનું આપેલ છે. મન વિન વિ ને વચન આપેલ છે તે વચનનું પરિપૂર્ણ પાલન કરવું એ નમારું કરવું છે.

આ પ્રમાણે પ્રવચના મમલકાથી પાનક્રમને માંગના મધે વિવદ કરવી હોય તો; પરંતુ તેમના મનમાં એવી જાણના તો પેલા મન કે, વિવદ બાદ મનમાં આવી શકે જોયે, ત્યારે તે તેમને જાણે તોયે વિના નહિ રહે.

પાનક્રમના મનમાં આપેલ કપટભાવ રહેવાને કારણે કેટલી જાણ થઈ અને કરનાર આખ્યાને કરને કેટલાં જાણ થયાં એ વિશે દો પાત્રી થયાં તે વિષયે કરવામાં આવેલ.

આખ્યાન: સંવત્ ૧૯૯૬, શ્રાવણ વદ ૧ બુધવાર

પ્રાર્થના

પદ્મ પ્રભુ પાવન નામ તિવારે, પતિત ઉધારનવારે;
જલ્પિ પીવર ભીસ કરાણ, અતિ પાપિષ્ઠ જમારે;
તદ્વિષ જીવદિસા તજ પ્રભુ ભગ, પારે ભવનિધિ પારે. પદ્મ ૧
—વિનયવદ્રજ કમલ કાંઈ

શ્રી પદ્મપ્રભુ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

આ પ્રાર્થનાની કડીઓમાં ભગવાનના નામ-સંકીર્તનનો મહિમા બતાવવામાં આવેલ છે. પરમાત્માના નામ-સંકીર્તનનો મહિમા અનન્ત, અમર્ય અને અપાર છે, અને આપણું જેવા જાણ જોયે માટે પરમાત્માનું નામ-સંકીર્તન આધારભૂત છે. પરમાત્માનું નામ-સંકીર્તન કરવામાં અનેક લાભો રહેલાં છે પરંતુ તે લાભ શ્રદ્ધા વિના પ્રાપ્ત થઈ શકતા નથી. તે વાત શુદ્ધિકાર સમજવામાં આવતી નથી તે વાત શ્રદ્ધાકાર જ સમજી શકાય છે પરમાત્માના નામનો મહિમા પશુ શ્રદ્ધાગમ્ય છે, કારણ કે તે શુદ્ધિમાં ઊભરી શકેલો નથી.

અત્રે કોઈ એમ કહી શકે કે, કોઈ પ્રકારના આધાર વિના શ્રદ્ધા કેવી રીતે મળી શકાય? પરમાત્માના નામ ઉપર શ્રદ્ધા રાખવા માટે કોઈ આધાર તો હોવો જોઈએ. આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, જે મહાત્માઓએ પરમાત્માના નામનો મહિમા બતાવેલ છે તેમને જો પરમાત્માના નામમાં કોઈ પ્રકારની વિશેષતા જોઈ ન હોય તો તે મહાત્માઓ પરમાત્માના નામ-સંકીર્તનનો આટલો બધો મહિમા બતાવવ નહિ. મહાત્માઓએ પશુ પરમાત્માના નામનો આધાર લીધો છે, એટલા માટે આપણે પશુ પરમાત્માના નામ ઉપર શ્રદ્ધા રાખવી જોઈએ. કારણ કે કશું પશુ છે કે, મહાત્માનો જેન ગતિ મ પન્થા અર્થાત્ મહાત્માને જે ગયા છે તે માર્ગ ઉપર આધવામાં અકલ્યાણ નહિ પશુ કરવાનું જ આવે છે. ૧૧ મ. ૧

થઈ ગયા છે તે બધાંએએ પરમાત્માના નામ-સંકીર્તનનો આધાર લીધો છે. ગણુધરોએ પણ શાસ્ત્રમાં પરમાત્માનું નામ-સંકીર્તન કર્યું છે.

પરમાત્માના નામ-સંકીર્તનનો સાક્ષાત્કાર તો કોઈ મહાત્માઓ જ કરી શકે છે, પરંતુ તેમનું અનુકરણ તો બધા લોકો કરી શકે છે. રેલ્વે, સ્ટીમર આદિનો આવિષ્કાર કરનારા તો થોડા જ હોય છે અને રેલ્વે આદિને બનાવનારા પણ ઓછા જ હોય છે, પરંતુ તેમનો લાભ ઘણા લોકો લે છે. રેલ્વે તથા સ્ટીમર આદિનો લાભ જે લોકો લે છે તે લોકો શું રેલ્વે આદિને બનાવી શકે છે ? બધા લોકો રેલ્વે આદિને બનાવી તો શક્તા નથી. આ જ પ્રમાણે પરમાત્માના નામનો સાક્ષાત્કાર કરનારા અનુસરીઓ તો વિરલ જ હોય છે. પરંતુ પરમાત્માના નામનો લાભ તો બધા લોકો લઈ શકે છે. અત્રે એક વાત ખાસ ધ્યાનમાં લેવા જેવી છે કે, પરમાત્માના નામ-સંકીર્તનનો લાભ સારે જ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે કે ન્હારે નામ-સંકીર્તનનો જીવનમાં અનુભવ કરવામાં આવે. ગાય ત્યાંશુધી આવેલા ઘાસને વાગોળી પચાવતી નથી ત્યાંશુધી તેનો રસ પેદા થઈ શકતો નથી, તેજ પ્રમાણે ત્યાંશુધી પરમાત્માના નામ-સંકીર્તનને જીવનમાં સ્ક્રિયરૂપ આપવામાં આવતું નથી ત્યાંશુધી તે દ્વારા યથેષ્ટ લાભ પ્રાપ્ત થઈ શકતો નથી.

પરમાત્માનું નામ સંકીર્તન એ તો જીવનની જરૂરીશુદ્ધી છે. આ જરૂરીશુદ્ધીના મેવનથી ગમે તેવો પાપાત્મા પણ પાવન-પવિત્ર બની જાય છે. પાપાત્માને પણ પવિત્રાત્મા બનાવવાની આ જરૂરીશુદ્ધી છે. અનુભવી લોકો પરમાત્માના નામ સંકીર્તનનું માહત્ત્વ બનાવનાં કહે છે કે, જે પ્રમાણે ઘાસની મોટી ગંજને અગ્નિની એક સામાન્ય ગિનચાંચે પણ ખાળીને ભરમીશ્રૂત કરી નાંખે છે, તે જ પ્રમાણે પાપના પદાર્થો પણ પરમાત્માનું સામાન્ય નામ-સંકીર્તન પણ છિન્નભિન્ન કરી નાંખે છે.

કેદારનો આશય એ છે કે, પરમાત્માના નામ-સંકીર્તનનું પાતું જ મદ્ય છે, પરંતુ આ વિષય અહાગમ્ય છે, એટલા માટે અહાગમોએ જે અગ્નિનિ મરિમા બનાવેલ છે તે ઉપર આપણે પણ અદા માખરી જ દેવી. અહાગમો પણ અદા રાખ્યા વિના કામ ચાલી શકતું નથી. કાળીદાસ તોએ તમે કહેતા નથી, પરંતુ કેવળ તે બહુ દીંમતી નીકા છે એવું તમે જાણતું છો. જ્યાં તમે જોઈ શકો છો તેમ દીંમતી તોશ માનો છો તો પાતી જે અહાગમોએ પરમાત્માના નામ સંકીર્તનનો મરિમા બનાવેલ છે તેમના વચન ઉપર પણ આ માટે અદા રાખવી જોઈએ. અહાગમો અહાગમો છે, એટલા માટે અહાગમોના કથન ઉપર અદા રાખવી જોઈએ. પરમાત્માના નામ સંકીર્તનનો અહાગમો લે છે તે લોકોને અહાગમોના કથન ઉપર અદા રાખવી જોઈએ. તમે લોકો જે પ્રમાણે અગ્નિનિ મરિમા અહાગમોના કથન ઉપર અદા રાખો છો તે જ પ્રમાણે અહાગમોના કથન ઉપર અદા રાખવી જોઈએ.

જો કેદારે પરમાત્માના નામ સંકીર્તનનું પાતું જ મદ્ય છે, પરંતુ આ વિષય અહાગમ્ય છે, એટલા માટે અહાગમોએ જે અગ્નિનિ મરિમા બનાવેલ છે તે ઉપર આપણે પણ અદા માખરી જ દેવી. અહાગમો પણ અદા રાખ્યા વિના કામ ચાલી શકતું નથી. કાળીદાસ તોએ તમે કહેતા નથી, પરંતુ કેવળ તે બહુ દીંમતી નીકા છે એવું તમે જાણતું છો. જ્યાં તમે જોઈ શકો છો તેમ દીંમતી તોશ માનો છો તો પાતી જે અહાગમોએ પરમાત્માના નામ સંકીર્તનનો મરિમા બનાવેલ છે તેમના વચન ઉપર પણ આ માટે અદા રાખવી જોઈએ. અહાગમો અહાગમો છે, એટલા માટે અહાગમોના કથન ઉપર અદા રાખવી જોઈએ. પરમાત્માના નામ સંકીર્તનનો અહાગમો લે છે તે લોકોને અહાગમોના કથન ઉપર અદા રાખવી જોઈએ. તમે લોકો જે પ્રમાણે અગ્નિનિ મરિમા અહાગમોના કથન ઉપર અદા રાખો છો તે જ પ્રમાણે અહાગમોના કથન ઉપર અદા રાખવી જોઈએ.

પણ કામ પડે છે. એ વાત અંગે મુખ્ય ન હોય છે. પરંતુ નામની મધ્યે એક બીજા કામો પડી શકે છે. આજ પદમાં પદમન્ત્રનું નામનીર્ણય કરવાની કહેવાય છે. આ કામો મુખ્ય નથી. મને જિજ્ઞાસુ થઈ પડે છે.

અંગે જેમ મેં જણાવ્યું છે, પદમન્ત્રનું નામનીર્ણય કરું એ તો શ્રી છે પણ એનો વિચારિત્ય પરમાત્માને મને છે એવું મને પા. પદમન્ત્રનું નામનીર્ણય કરું એવું ! આ પ્રશ્નો વિચિત્ર તરે મારે મરિતે આ પ્રશ્નને આપો છે કે—

કામ કરો રહમાન કરો, કાર્ષ કાન્દ કરો મદાદેવ રી.
પારસાનામ કરો કાર્ષ પ્રભા, રાકત વિશ્વ ત્વમેવ રી;
નિજપદ કરો કામ આ કરિયે, રહમ કરે રહમાન રી,
કરો કર્ષ કાન્દ આ કરિયે, મદાદેવ નિર્વાણ રી.
પરમે સ્વરૂપ પાર્ષ આ કરિયે, પ્રભા ચિન્તે આ પ્રભા રી.

આ કવિનામાં કવિ કરે છે કે, નામમાં બેદ છે પણ કામ તો બધાનાં એક જ સરખાં છે. આ ઉપરથી કાર્ષ ગેમ પડી શકે કે, એ કેમ બની શકે કે 'નામમાં તો બેદ' હોય અને કામ બધાનાં એક સરખાં જ હોય ! અમારી સમજમાં તો આ વાતમાં આશ્ચર્ય પાતાળ જેટલું અંતર જણાય છે ! દિન્દુનું મુખ જો પૂર્વમાં રહે છે તો મુમક્ષમાનનું મુખ પશ્ચિમમાં રહે છે. આવી દશામાં એમ કેવી રીતે માની શકાય કે કેવળ નામમાં જ બેદ છે, કામમાં બેદ નથી.' આ પ્રશ્નની દલીલના ઉત્તરમાં કવિ કરે છે કે, આ પ્રશ્નનો બેદ અપૂર્ણને જ જણાય છે. પૂર્ણ વ્યક્તિને આમાં કશો બેદ જણાતો નથી. કારણ કે રામ તે કહેવાય છે કે જે પોતાના રૂપમાં રમગું કરે છે. રામની આખ્યા કરતાં કહેવામાં આમું છે કે, રમન્તિ યોગિના દત્તિ રમઃ અર્થાત્ જે યોગીઓમાં રમગું કરે છે તે રામ છે. અને જે બધા ઉપર રહમ-દયા કરે છે તે રહેમાન છે. દયા કરવી કે પોતાના પદમાં રમણ કરું એ બંને એક જ વાત છે. આમાં કેવળ નામનો જ બેદ છે, કામનો કશો બેદ નથી. જ્યાં અપૂર્ણ લોકો નામના બેદમાં પડીને પરસ્પર કલેશ કંઠાસ કરવા લાગે છે. કવિ સ્પષ્ટપણે કહે છે કે, નામમાં ગમે તેટલો બેદ હોય પણ કામમાં કાર્ષ પ્રશ્નનો બેદ નથી. કામને ભેદ નામ લેવામાં આવે તો પડી ભલે કામનું પણ નામ લેવામાં આવે, અને કામના નામનું પણ સંકીર્તન કરવામાં આવે, તો તે એક જ વાત છે.

‘લાજન લેદ કહાવે નાના એક મૃત્તિકા રૂપ રી;

તે સે મે સળ લેદે કહપના એક ચિદાનંદ સ્વરૂપ રી’

અર્થાત્—જે પ્રમાણે લાજનમાંના નામના તો બેદ છે, પરંતુ માટીની દૃષ્ટિએ તો બધાં પાત્રો એક જ સરખાં છે; તે જ પ્રમાણે નામની દૃષ્ટિએ ભલે બેદ જણાતો હોય પરંતુ કામની દૃષ્ટિએ બેવામાં આવે તો તેમાં કાર્ષ પ્રશ્નનો બેદ જણવામાં આવશે નહિ. જ્યાં લાવની વિશુદ્ધિ હોય છે ત્યાં કાર્ષ પ્રશ્નનો બેદભાવ પણ ગ્રહેવા પામતો નથી. જે કાર્ષ મનુષ્ય પોતાના લાવની વિશુદ્ધિ કર્યા બાદ પરમાત્માના નામનું સંકીર્તન કરે છે તે મનુષ્ય સ્વપરનું કલ્યાણ અવશ્ય સાધી શકે છે. જાણ વિશુદ્ધિ કેટલી બધી આત્મસાધક તથા લાભદાયક છે એ વાત દલે શાસ્ત્રદારા સમજાવુ છું—

કારણેનાં જે મુનિએ કે પુરુષોત્તમ, કુપ પ્રાણીએ પણ મુનિએ) જનના જે ન જનના તે મુનિએ. (માનવને ન જનના પણ જનના માનવ) અને જે મનુષ્ય પ્રાણી મારે કમળો પણ મુનિએ અને પાવન પાવનું પણ મુનિએ જેમ આત્મા મનુષી પરપરાને જેનમાનવના ન્યાય પ્રમાણે જીવિને મનિષ્યવૈદિક પુ વિદ્યાર કપો કુપુ.

કે.પ. માન, માયા અને જેમ જેમ મારે કારણો કહેવા છે. તેના નરનમ કારે સેત્ર બોલે છે. કુટ મન ને પણ મુનિએ. પાંચ મનિષ્યોનો આશ્રય મુનિએ એ પણ મનુષી જેનું કારણ કહે છે. પરંતુ જાણના મન જેમ મા. ૬ મુનિએ જ છે. તેથી કુટમને જીવે લેવાથી જાણને મનુષીથી જીવે મનુષી છે. જેનમને ન્યાય ને છે કે, બુદ્ધિમાં મુનિ કરવા કરનાં આશ્રય કહેવું ને ઉપમા છે. નાને શમા, દયા, તપમણી અને સ્વામ એ તેને લગુનાં સમ્યા છે. આ મને કારણ કર્મોશુ લગુનાં મન છે.

ગૌતમ સ્વામીએ જે કાર્મ કહે છે તે જ આત્માથી મુનિએ * પણ ક્રિતિક માનવે કર્યું હતું. આત્માથી મુનિએ ક્રિતિક માનવે કર્યું હતું કે, મુખ કે દુઃખ, નરક કે સ્વર્ગ, મિત્ર કે શત્રુ આ આત્મા જ છે, બીજાં કાર્મ નથી. આપણો આત્મા જે મુદ્દ હોય તે બધી વસ્તુઓ મુદ્દ સ્વરૂપમાં જેમ શકાએ, અને જે આત્મા અમુદ્દ હોય તે બધી વસ્તુઓનું યથાર્થ સ્વરૂપ લગુનામાં કે જેનામાં નહિ આત્મ. કુટશાસ્ત્રથી જુદા, વૈતરની નદી અથવા કામરેનુ ગાય કે નન્દનન આર્મી સમુદાયવરે બધાં મુખ કે બધાં દુઃખ અથવા સ્વર્ગ કે નરક આપણો આત્મા જ છે. આ વાતને બરાબર લગુનાને કારણે જ જાતીજનો સુખતા સમયમાં કુટાર્મ જતા નથી અને દુઃખતા સમયમાં ગભરાઈ જતા નથી. પરંતુ સમભાવ જ મળે છે. માનીજનો કહે છે કે, જ્યારે નરક કે કુટશાસ્ત્રથી વૃક્ષનાં દુઃખ આપણા આત્મામાંથી જ પેદા થાય છે એવી અવસ્થામાં તેને આપણે બરાબર કેવી રીતે કહી શકીએ? જે આપણે આપણા આત્માને જીતી લઈએ તો એ દુઃખો આપણી પાસે આવીજ જેમ શકે? એક આત્માને બરાબર રીતે જીતી લેવાથી બધાં દુઃખો જીતી લેવાય છે અને જ્યારે આત્માને જીતી શકાતો નથી ત્યારે દુઃખો આવી પડે એ સ્વાભાવિક છે. દુઃખોને દૂર કરવા માટે આત્માને જીતી લેવો આવશ્યક છે.

સૂર્ય અને દીપક અને પ્રકાશ આપે છે. સૂર્ય તો સ્વનંદરૂપે પ્રકાશ આપે છે પરંતુ દીપક તો તેજ પૂરીએ ત્યારે જ પ્રકાશ આપી શકે છે. જે દીપકમાં તેજ પૂરવામાં ન આવે તો દીપક જીવ્યાઈ નવ. જાનીજનો કહે છે કે, અમારો આત્મા સૂર્યથી પણ વધારે સ્વનંદ છે. જ્યાંસુધી આ આત્મા પરત્ર છે ત્યાંસુધી જ તેને દુઃખ છે. જે તે પરત્ર ન અને તો તેને કાર્મ પણ પ્રકારનું દુઃખ પેદા થાય એવો સંભવ નથી.

ગૌતમ સ્વામીનું કથન સાંભળી કેશીસ્વામીએ કહ્યું કે, તમે પ્રશ્નોના જે ઉત્તર આપો છે તે બરાબર છે. મારો કહેવાનો આશય પણ એ જ હતો. નમે બરંબર જિનાત્મા છે. તમે કોષ, માન, માયા તથા લોભ આ ચતુર્વિધ કપાવને જીતી લઈને આત્મા ઉપર વિશ્વ

* જુઓ : ઉત્તરવચન મુતુ “ મહાનિર્મલ્યોય ” નામનું ૨૦ મું અવધન. વિરૂપ ૧૧૧
માટે જુઓ જવાદિર બ્રાહ્મણ મંદિર—સાગકોટ આનુર્ભાસ.

મેળવ્યો છે. દ્રવ્યાત્મા, ક્રયાત્મા, યોગાત્મા, ઉપયોગાત્મા, જ્ઞાનાત્મા, દર્શનાત્મા, ચારિત્રાત્મા અને વીર્યાત્મા. આ આઠ પ્રકારના આત્મામાંથી કેવળ એક ક્રયાત્માને જીતી લેવાથી તમે આત્મ-વિજય પ્રાપ્ત કર્યો છે. વાસ્તવમાં ક્રયા એ જ સંસાર છે કારણ કે સંસારને વધારનારાં એ ચાર ક્રયાઓ જ છે. જે કોઈ વ્યક્તિ આ ચાર ક્રયાઓને જીતી લે છે તે વ્યક્તિ આત્મા ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કરી સંસારનો ઉત્કેદ કરી શકે છે.

સાંભળવામાં આવે છે કે, યુરોપમાં યુદ્ધની તૈયારીઓ ચાલે છે. પાશ્ચાલ લોકો યુદ્ધની તૈયારી કરી રહ્યા છે, તો તમે પણ ક્રોધ, માન, માયા તથા લોભ એ આંતરશત્રુઓ સાથે યુદ્ધ કરવાની તૈયારી કરી છે કે નહિ? બાહ્ય યુદ્ધ કરવા કરતાં આંતર યુદ્ધ કરવું ઉચિત છે. બાહ્ય યુદ્ધ કરવામાં માનવદિંસા, રક્તપાત તથા જન-ધનની હાનિ તો થાય છે, પરંતુ સાથેસાથે ખીન્નને લૂંટવાની, પદ્દતિન કરવાની મહિન મનોતૃપ્તિ-વૈરતૃપ્તિ-પણ હૃદયમાં પેદા થાય છે. વૈરતૃપ્તિ વધવા પામશે તેમ તેમ સંસારમાં અશાન્તિનું સામ્રાજ્ય વધતું જશે અને પરિણામે સંસારમાંથી શુભ અને શાન્તિ અદશ્ય થશે. આથી વિપરીત જો વૈરતૃપ્તિનો ત્યાગ કરી ક્રોધ, માન, માયા તથા લોભ (જેને કારણે સંસારમાં વિષ્વસ્રાદી વિષ્વત્ત્વ જન્મે છે) —આ ચાર ક્રયાઓને જીતવા માટે ક્રયાત્મા સાથે દયા, ક્ષમા, આદિ અદિસાત્મક શસ્ત્રો દ્વારા આંતરયુદ્ધ ખેડવામાં આવે તો ખીન્નને લૂંટવાની, પદ્દતિન કરવાની જે મહિન મનોતૃપ્તિ-વૈરતૃપ્તિ છે તેના ઉપર વિજય મેળવી શકાશે, અને વૈર ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કરવાના પરિણામે આત્મશાન્તિ થવાની સાથે સાથે વિશ્વમાં પણ શાન્તિ રચાવિન થઈ શકશે. વિશ્વમાં શુભ-શાન્તિ રચાવિન કરવા માટે દયા, ક્ષમા આદિ અદિસાત્મક સાધનો દ્વારા ક્રયાત્માને જીતવા એજ એક અમોઘ માર્ગ છે. આજે જાટ પ્રતિ જાટજ અર્થાત્ વૈરનો બદલો વૈરથી લેવામાં આવે છે પરંતુ આ પ્રકારનો વૈરયુક્ત વ્યવહાર કરવાથી સંસારમાં કોઈ દિવસ શાન્તિ રચાવિન થઈ શકી નથી અને થઈ પણ શકે નહિ. કાગળ કે શાન્તિને અર્થવિન કરવાનો આ સાચો માર્ગ નથી. શાન્તિ આપવાનો સાચો અને અનન્ય માર્ગ તો જાટ પ્રતિ જાટજ અર્થાત્ વૈરનો બદલો પણ ક્ષમાથી આપવાનો છે. વિશ્વશાન્તિ તરફ જ આ અર્થવિન થઈ શકે જ નહીં થવાડો બદલો પણ ક્ષમાથી આપવાનો છે. આજે જાટ પ્રતિ જાટજ અર્થાત્ વૈરનો બદલો વૈરથી લેવામાં આવે છે પરંતુ આ પ્રકારનો વૈરયુક્ત વ્યવહાર કરવાથી સંસારમાં કોઈ દિવસ શાન્તિ રચાવિન થઈ શકી નથી અને થઈ પણ શકે નહિ. કાગળ કે શાન્તિને અર્થવિન કરવાનો આ સાચો માર્ગ નથી. શાન્તિ આપવાનો સાચો અને અનન્ય માર્ગ તો જાટ પ્રતિ જાટજ અર્થાત્ વૈરનો બદલો પણ ક્ષમાથી આપવાનો છે. વિશ્વશાન્તિ તરફ જ આ અર્થવિન થઈ શકે જ નહીં થવાડો બદલો પણ ક્ષમાથી આપવાનો છે. આજે જાટ પ્રતિ જાટજ અર્થાત્ વૈરનો બદલો વૈરથી લેવામાં આવે છે પરંતુ આ પ્રકારનો વૈરયુક્ત વ્યવહાર કરવાથી સંસારમાં કોઈ દિવસ શાન્તિ રચાવિન થઈ શકી નથી અને થઈ પણ શકે નહિ. કાગળ કે શાન્તિને અર્થવિન કરવાનો આ સાચો માર્ગ નથી. શાન્તિ આપવાનો સાચો અને અનન્ય માર્ગ તો જાટ પ્રતિ જાટજ અર્થાત્ વૈરનો બદલો પણ ક્ષમાથી આપવાનો છે. વિશ્વશાન્તિ તરફ જ આ અર્થવિન થઈ શકે જ નહીં થવાડો બદલો પણ ક્ષમાથી આપવાનો છે.

૧૯૧૨માં રિજિસ્ટ્રેશનની વચ્ચેનાં કેટલાંક મુદ્દાઓ પરથી જાણવા મળે છે કે, તે સમયે આખાં દેશમાં જાટ પ્રતિ જાટજ અર્થાત્ વૈરનો બદલો વૈરથી લેવામાં આવે છે પરંતુ આ પ્રકારનો વૈરયુક્ત વ્યવહાર કરવાથી સંસારમાં કોઈ દિવસ શાન્તિ રચાવિન થઈ શકી નથી અને થઈ પણ શકે નહિ. કાગળ કે શાન્તિને અર્થવિન કરવાનો આ સાચો માર્ગ નથી. શાન્તિ આપવાનો સાચો અને અનન્ય માર્ગ તો જાટ પ્રતિ જાટજ અર્થાત્ વૈરનો બદલો પણ ક્ષમાથી આપવાનો છે. વિશ્વશાન્તિ તરફ જ આ અર્થવિન થઈ શકે જ નહીં થવાડો બદલો પણ ક્ષમાથી આપવાનો છે.

મિત્રોમોહનના કાકાનાં આંતરિક વિચારોની પ્રગટ. અંજની એક મંદિરને કારણે જ પવનકુમાર અંજના ઉપર ક્રુર પાત્ર દત્તા અને કે પાત્રોમાં જાનને મરવા માટે પણ વિચાર પાત્ર દત્તા પાત્ર પ્રગટે પવનકુમારને મરવાની યત્ન કર્યા. પવનકુમારે તે મનમાં ત્યાગીને વિચાર કરી લેવા. તેના કે, પવનકુમારની પ્રગટ. અંજની સૂચના બેગી રહેતી. આ મોંઘે વિવાદ કરવાની કે પાત્ર દત્તા. પ્રમત્તે પવનકુમારે અંજના મંથે વિવાદ કરવાને વિચાર પણ મોંઘી વજાત દત્તા પણ આખરે પ્રગટે પવનકુમારને પદ્મ સમજાવતા તરે વિવાદ કરવા માટે મમ્મન થતા, પરંતુ તેમના મનમાં અંજના પ્રતિ વૈરભાવ દત્તા અને તે વૈરનો જારો લેવા માટે જ વિવાદ કરવા નૈપાર થતા દત્તા. તેમને વિચાર્યું કે, તે કું અંજનાની મંથે વિવાદ કરી લાગતા તે મિત્રની વાત પણ મરવાને, માતા-પિતાની આજ્ઞા પણ પાલન થશે અને કું અંજના પ્રતિ વૈરનો જારો લઈ શકીશ. એ કે પવનકુમારની આ જાણના ચારી ન હતી પરંતુ વિવાદ કર્યા બાદ તેમનામાં જે દત્તા મંથે તે દત્તાને કારણે તેમનો આ દુર્ભાવ ગીમ થઈ ગયો.

પવનકુમારના લાગતી તૈયારી થતા લાગી. રાત્ર પ્રદુષાદે પવનકુમારને વરરાત્ર બતાવ્યા અને પવનકુમારને લઈને માનસંગેયર ઉપર ગયા. આ જાતુ મહેન્દ્ર રાત્ર પણ અંજનાને લાલ સરોવર ઉપર આવી પહોંચ્યા. ત્યાં પવનકુમારની સાથે અંજનાનો વિવાદ-મંદકાર સંદર્ભ શોષન થયો. પવનકુમારે વિવાદ તો કર્યો પણ વિવાદ કરતી વખતે લોકોમાં જે આનંદ તથા જે પ્રસન્નતા જોવામાં આવે છે તેવા આનંદ તથા તેવી પ્રમમતા પવનકુમારના મુખ ઉપર જોવામાં આવતાં ન હતાં.

રાત્ર મહેન્દ્રે પ્રેમપૂર્વક પવનકુમારની સાથે અંજનાનો વિવાદ કરાવ્યો અને પોતાની શક્તિ પ્રમાણે પહેરામણી પણ આપી. રાત્ર પ્રદુષાદે પોતાના પુત્ર તથા પુત્રવધૂને લઈને આવ્યા. રાત્ર પ્રદુષાદે તથા તેમની પત્ની કેતુમતિ, પુત્રવધૂ અંજનાને લેઈ લઈ જ પ્રસન્ન થયા. અંજના પણ મેર સાનંદ પહેંચ્યા બાદ સાસુ-સસરાના પગે પડ્યું પડી.

અંજના પ્રતિ બધા પ્રસન્ન હતા પરંતુ પવનકુમારના મનમાં અંજના પ્રતિ વૈર હોવાને કારણે તેઓ અંજના ઉપર અપ્રસન્ન રહ્યા કરતા હતા. રાત્ર પ્રદુષાદે અંજનાને રહેવા માટે એક જાણે મહેલ બનાવી દીધો. પવનકુમારને આ ન મંથું. તેઓ મનમાં એમ વિચારવા હતા કે, પિતાજીએ આના માટે આવો મુદર મહેલ સામાટે બનાવી દીધો ! આ પ્રમથે વિચાર કરવાની સાથે તેમણે એમ પણ વિચાર્યું કે, પિતાજીને એ વાતની શી ખબર કે, મને આ પત્ની પસંદ નથી અથવા મારા હૃદયમાં તેના પ્રત્યે વૈર છે. એટલા માટે તેઓથી અંજનાને આદર આપે એ સ્વાભાવિક છે, પરંતુ હું અંજના પ્રતિ પ્રેમભાવ પ્રદ કરી શકું એમ નથી, મેં તો અંજનાનો ત્યાગ જ કર્યો છે.

પવનકુમાર અંજનાનું મુખ પણ જોતા ન હતા છતાં અંજના પૈર્ ધાગત કરતી હતી તે પોતાના મનમાં એમ વિચારતી કે એ એવા શો અપગથ કર્યો છે કે મિત્રો માટે ઉપર આટલા બધા મુદર રહે છે ? એ આ જન્મમાં તો કોઈ એવું પાપ જ નથી જે પહેલાના જન્મમાં મેં એવું કોઈ પાપકર્મ અવગ્રહ કર્યું હશે કે જેનું આજે માટે ફળ મેં વળું પડે છે. કહેલાં કમોને બોગવા સિવાય છટકા નથી.

જારી વાટે ને પ્રતિદિન પોતાના પતિને પાનકુમારનાં દર્શન કરી દેતી હતી. એક વખત પાનકુમારે અંજનાને દર્શન કરતાં દેહને જાગી ને અંજનાને દર્શન કરતી જોઈ પાનકુમારે કહ્યું કે, આ સ્ત્રી તો મારા પતિના જ હોવાની નથી. આ પ્રમાણે કરી તેમને તે જારી બધ કરાવી દીધી.

અંજનાને દર્શન કોપ પેશ થાય એનું કારણ મળ્યું હતું, પરંતુ અંજનાએ જાગી જઈ કરાવી દીધી જ્યાં જરાવનુ કોપ ન થયો, તે તો મનમાં ગ્રમજા વિચારની દત્તી કે, તો મારી પરીણા થઈ ગઈ છે. મારે ધર્મપૂર્વક આ પરીણામાંથી ઉતરીનું થવું જોઈએ.

વસન્તમાસા રાત્રકુમારની આ અન્નાપચન દેવે અંજનાની પામે આવી પ્રેમ જાગી કે, મખી ! તું તો ધર્મને નામે રાત્રકુમારનાં અપરાધને ક્ષમ્ય ગણે છે અને તેમની પ્રજા કામના ચાલે છે. પરંતુ રાત્રકુમારના અન્નાપચન દેવે અવધિ આવી ગઈ છે. તેમને મરેલી ખડકી પણ બધ કરાવી દીધી. મું આ કાર્ય તેમણે ઉચિત કર્યું છે ? અંજનાએ શાન્તિપૂર્વક વસન્તમાસાને કહ્યું કે, સખી ! તેમણે જે કર્યું છે તે કીક જ કર્યું છે. જો મારા ઉદયમાં પતિ પ્રત્યે સાચો પ્રેમભાવ છે તો પછી જારી વાટે તેમના દર્શન કરવાની શી આવશ્યકતા છે ? તેઓ તો મારા હૃદયમાં પ્રિયગિત જ છે. હું મારા હૃદયમાં પ્રિયગેતા હૃદયદેવનાં દર્શન અર્થે બેઠાં જ કરી લઈશ. જારી બંધ કરી દેવાથી હું પતિની સમીપ વધારે મળું છું એટલા માટે જારી બંધ કરી દીધી એ એકરીતે સાતું જ થયું છે.

આ પ્રમાણે અંજના પતિદ્વારા પરિત્યક્તા થયા છતાં ધર્મપૂર્વક વિપત્તિને પણ સ્વેચ્છા માની રહી છે. જે વ્યક્તિ વિપત્તિ કે સપત્તિમાં પોતાના મનને શાંત રાખે છે તે અવધિ કલ્યાણને પામે છે એટલા માટે નમે પણ સતી અંજનાની માફક વિપત્તિને પણ મર્યાદા માને અને ચિત્તને શુદ્ધ તથા શાન્ત રાખે તો તેનાં તમારું કલ્યાણ જ રહેલું છે.

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૬ શ્રાવણ વદ ૨ ગુરુવાર.

પ્રાર્થના

‘પ્રતિષ્ઠસેન’ નરેશ્વર કો મુત, ‘સુધ્વી’ હુમ મહતારી;

સુમળ સનેહી સાહબ સાચો, સેવક ને સુખકારી.

શ્રી જિનરાજ સુપાર્શ પૂરો આશ હમારી. ॥ ૨૯૦ ॥ શ્રો ૧ ॥

—વિનયચંદ્રક કલકટા મોરબી

શ્રી સુપાર્શનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

આ પ્રાર્થનામાં કહેવામાં આવ્યું છે કે, હે પ્રભો ! મારી આશાની પૂર્તી કરનાર તમે જ છો. એટલા માટે મારી આશા પૂરી કરો એવી હું તમને પ્રાર્થના કરું છું.

સંસારમાં અનેક પ્રકારની આશાઓ છે અને પ્રત્યેક વ્યક્તિની આશા જુદા જુદા હોય છે. કોઈ આશા વૃષ્ટિમાં ફાલવાની હોય છે અને કોઈ આશા વૃષ્ટિમાં નહીં હોય.

યષ્ઠ શકિ જ નહિ. અરણીમાં અગ્નિ, દૂધમાં ઘી તથા તલમાં તેલ પ્રત્યક્ષ ન દેખાવા છતાં તે અવ્યક્તારીતે અવસ્ય રહેલ જ છે, તે જ પ્રમાણે શરીર ધારણ કરતી વખતે કર્મથી સંઙવાયેલું ચેતનતત્ત્વ રહેલું જ છે અને શરીર ક્ષીણ થયે (કર્માનુસાર) ખીજન શરીરમાં યોગ્ય નથી. પિતાના આ કથનના ઉત્તરમાં પુત્રોએ કહ્યું કે:—

नो इन्द्रियगोष्ठ्य भमुत्तभावा अमुत्तभावा वि य होइ निश्चो ।

अज्ञात्त्यहेतुं निययस्व यंघो संसारहेतुं च ययन्ति ययं ॥ ३० १४-१९ ॥

અર્થાત્-હે પિતાજી ! આત્મા અમૂર્ત હોવાથી ઉદ્ધિયોદ્ધારા મહાણ કરી (નોઈ કે સ્પર્શ) શકાતો નથી. વળી ખરેખર અમૂર્ત હોવાથીજ તે નિત્ય શુભાય છે. આત્મા નિત્ય હોવા છતાં જીવાત્મામાં રહેલા અજ્ઞાનાદિ દોષોએ કરીને તે બધાય છે. આ બધન એજ સંસાર-પરિભ્રમણનું કારણ છે એમ મહાપુરુષો કહે છે.

જેટલા અમૂર્ત દ્રવ્યો છે તે બધાં નિત્ય હોય છે. જેમકે આકાશ અમૂર્ત છે તેા તે નિત્ય જ છે; પરંતુ આકાશ દ્રવ્ય અખડ નિત્ય છે અને હવાત્મા (કર્મથી બધાએસો હવ) પરિણામી નિત્ય છે, અને તેથીજ કર્મવશાત્ તે નાના મોટા આકાશમાં પરિણમી ઉચ્ચનીચ ગતિમાં ગમન કરે છે.

આત્મા અમૃત હોવાથી હિન્દિયમાત્ર નથી. હિન્દિયો એક એક વિષયનેજ મદાનુ કરે છે. જે વિષય જે હિન્દિયદ્વારા મદાનુ કરી શકાય છે તે વિષયને બીજી હિન્દિય મદાનુ કરી શકતી નથી. સાંભળવાનું કામ કાન અને જોવાનું કામ આંખ વગેરે વડે કરે છે. જો કોઈ અક્તિ સાંભળવા માટે કાન બંધ કરી દે અને આંખ ઉઘાડી રાખે અથવા જોવા વખતે આંખ બંધ કરી કાન ખુલ્લા રાખે તો જોઈ પાત્ર ન શકાય તથા સાંભળી પણ ન શકાય, કારણકે હિન્દિયો પોતપોતાનાં વિષયોને જ મદાનુ કરી શકે છે. પરંતુ આત્મા બંધાનાં વિષયોને મદાનુ કરે છે અને આત્મા હોવાને કારણેજ હિન્દિયો પોતપોતાના વિષયો મદાનુ કરી શકે છે. તે આત્મા સારીઆથી નીકળી જાય તો હિન્દિયો સુરીઆં મેલે જ જાય પણ નહીં. ૧૧૧૧૧૧ વિચારને મદાનુ કરી શકે નહિ પણ અક્તિથી હિન્દિયો મન સુરીઆં જાય જાય પણ આત્મા ન જોવાને કારણે કામ કરી શકતી નથી. આ હિન્દિયો એ પાત્ર નિરુધાય છે કે, આત્મા મેલે તેજ હિન્દિયો વિષયોને મદાનુ કરી શકે છે. અન્યથા નહિ. આ પ્રમાણે આત્મા મેલે તેજ હિન્દિયો મન મદાનુ કરે.

[illegible][illegible]

સાન પર્મ તપ-ગીય આદિ કંઈ કંઈ પાન નથી અને જીવન વિષયમાં પગાર થાય છે. આ પ્રમાણે વિષયનાં રૂપ જાણી કાઢે ન જિનારનાં રીતર કહે છે, પરંતુ જે મદ્યમાદિએ વિષયસુખ તથા અમર અંપરનો ત્યાગ કરી છે તેમના કથન ઉપર અવિશ્વાસ કરી આપનારે ન માનવો, અને જેમનાં વિષયમુખનાં રાગ જનનાં છે તેમના કથન ઉપર વિશ્વાસ રાખી વિષયમોહથી જાણી જીવનને નષ્ટ અષ્ટ કરવું એ કર્તા સુધી ઉચિત છે. એ વાનનો તમે મોડો વિચાર કરો.

દેહમદ તથા વર્ગમદ તેના પિતા જુગુપ્સુરોદિનને કહે છે કે, 'દે પિનશ્ચ' આપ આત્મનરુપને ખૂલી જ્ઞાને કારણે જ એમ કહે છે કે આત્મા અને શરીર વિરુદ્ધિત નથી પરંતુ દેહ તથા શરીર આદિની માફક શરીરમાં જ જીવનશક્તિ છે એમ કહે છે, પરંતુ વારતવર્માં આત્મા અને શરીર, તત્ત્વાર અને જ્ઞાન જેમ જુદા જુદા છે તેમ પ્રમાણે જુદા જુદા છે. તત્ત્વાર તથા જ્ઞાન જન્મે જુદા જુદા હોવા છતાં જ્ઞાનમાં તત્ત્વાર રહે છે તેમ પ્રમાણે આત્મા અને શરીર વારતવર્માં જિત્ત જિત્ત હોવા છતાં આત્મા શરીરમાં રહે છે. આત્મા અમર તથા અવિનાશી છે. શરીર મૃત તથા વિનાશી છે. આત્મા તો અમર અને પશુ શરીર તો જીર્ણ શીર્ણ થનારું છે.

આ ઉપરથી કદાચ કોઈ એવો પ્રશ્ન કરે કે, આત્મા અમર તથા અવિનાશી છે તો મૃત તથા જીર્ણ શીર્ણ થનારા શરીર સાથે તેનો સંબંધ કેવીરીતે થયો? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, મિથ્યાત્વ આદિ કારણોને લીધે જ આત્મા જન્મ મરણ કરે છે. આત્માનો જેવો અધ્યવસાય હોય છે તે પ્રમાણે તેને જન્મ મરણ કરવાં પડે છે.

કેટલાક લોકો કહે છે કે, પરમાત્મા જ આત્માને જન્મભાવે છે તથા મારે છે, પરંતુ આ કથન વિશે જોડો વિચાર કરતાં કોઈપણ રીતે તે કીક તેમજ યુક્તિસંગત નથી. ગીતામાં પણ આ વિશે સ્પષ્ટ કહ્યું છે કે :—

न कर्तृत्वं न कर्माणि लोकस्य सृजति प्रभुः ।

॥ कर्मफलसंयोगं, स्वभावस्तु प्रवर्त्तते ॥

અર્થાત્—પરમાત્મા કર્તા નથી, કર્મ કરાવતા નથી, લોકોનું સર્જન કરતા નથી તથા કોઈને કંઈ પણ આપતા નથી. આ અર્થ તો સ્વભાવથી જ થાય છે જે પ્રમાણે મોઢામાં મરચું નાંખવાથી સ્વભાવતઃ તીખાશ જણાય છે અને મોઢામાં સાકર નાંખવાથી સ્વભાવતઃ મીઠાશ જણાય છે તે જ પ્રમાણે કર્મનું ફળ પણ સ્વભાવતઃ મળે છે. પરમાત્મા, કર્મ ફળ આપવાના કે જન્મ-મરણ કરાવવાના અધકારમાં પડતા જ નથી. આમ હોવા છતાં કેટલાક લોકો, પરમાત્મા, કાળ આદિ ઉપર બંધી જવાબદારી દોળી અમે શુ કરીએ? કાળ એવો આવી ગયો છે અથવા પરમાત્માએ જ એમ કહ્યું આ પ્રમાણે કહે છે પરંતુ આ પ્રમાણે પરમાત્મા કે કાળ આદિ ઉપર ભાર મૂકવો એ અજ્ઞાન છે.

શાસ્ત્ર કહે છે કે, તમે જ કર્મના કર્તા તથા તમે જ કર્મના બોક્ષતા છો તમે જ તમારો સુધાર કે કુધાર કરી શકો છો. કાળ-સ્વભાવ આદિની સહાયતા નહીં. કાળની અવસ્થ મળે છે, પરંતુ કર્મના કર્તા તો તમે પોતે જ છો. તમે પુરુષાર્થ કરનાર છો તમે જ

કાર્યમાં કાળ આદિની સહાયતા પણ તમને મળી જશે. કહેવત પણ છે કે, 'હિંમતે મર્દો તો મદદે ખુદા.' આ કહેવતનો ભાવાર્થ એ છે કે, તમે હિંમત રાખશો તો તમને ખીજની સહાયતા પણ મળી જશે. પણ જો તમે પુરુષાર્થ કે પ્રયત્ન નહિ કરો તો તમને ખીજની મદદ પણ મળી શકશે નહિ. એટલા માટે પોતાની જવાબદારી ખીજ ઉપર ન ઢોળતાં પોતાનું કામ પોતે જ કરવું જોઈએ.

પુત્રોનું યુક્તિચંગલ કથન સાંભળી ભૂગુ પુરોહિત સમજી ગયા. ભૂગુ પુરોહિતે તથા તેમની પત્નીએ દેવજ્ઞ તથા યશોભદ્રને સંયમ ગ્રહણ કરવાની સદ્દર્શિ અનુમતિ આપી, એટલું જ નહિ પણ પોતે પણ સંયમ ગ્રહણ કરી આત્મકલ્યાણ સાધ્યું. શાસ્ત્રકારોએ આ ઘટનાને શાસ્ત્રમા સુરક્ષિત રાખી છે. તો આ ઘટના ઉપરથી સાર ગ્રહણ કરી તમે પણ આત્મસુધાર કરી આત્મકલ્યાણ સાધો.

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે, જે આસ્તિક દેવ છે તે જ અર્દત્પ્રરૂપિત ધર્મની આરાધના કરી શકે છે અને જે અર્દત્પ્રરૂપિત ધર્મની આરાધના કરે છે તે જ વાસ્તવમાં આસ્તિક છે. અર્દત્પ્રરૂપિત આરાધના કરનારો પરલોકમાં પણ ધર્મની આરાધના કરી શકે છે. આ પ્રમાણે મહાવીર ભગવાને ભાવસત્યને જ ધર્મની આરાધના કરવાનું મુળ કારણ બતાવ્યું છે. એટલા માટે ધર્મની આરાધના કરવા માટે ભાવ સત્યને જીવનમાં રથાન આપો અને મુશ્કેલી શુદ્ધિ કરો તો તેમા કલ્યાણ જ છે. ભાવયિશુદ્ધિને જીવનમાં રથાન આપી રાત્રી અંજનાએ આત્મકલ્યાણ કરી રીતે સાધ્યું હતું એ વાત હવે સતી અંજનાની ચરિત્રકથા ઉપરથી સમજાવું છું:—

સતી અંજના ચરિત્ર-પ

પવનકુમારે અંજનાનો પરિત્યાગ કર્યો તો એ કાળે પવનકુમારને નિગાપાન કરી શકાય, પરંતુ અંજનાનો તિરકકાર કરવાની સાથે માથે તેમણે જે ખીજનું પ્રસંગનીય કાર્ય કર્યું હતું એ કાળે તેઓ પ્રસંગસાને પાત્ર પણ હતા. આપણે કેવળ દોષદર્શન જ ન કરવું જોઈએ પણ જ ગુણદર્શન પણ કરવું જોઈએ.

૧૫૬૬માં ગાંધીજી હતા. તેમને 'ખીજ કન્યા' મળી શકતી હતી અને તેઓ અંજનાથી અપ્રસન્ન હતા. એટલા માટે ખીજ કન્યાની સાથે તેઓ વિવાદ પણ કરી શકતા હતા. પરંતુ તેમણે ખીજને વિવાદ ન કર્યો. તેમના નિર્દોષે તેમને 'ખીજ' વિવાદ કરવા માટે પ્રેરિત પણ કર્યો હતો. પરંતુ તેમણે તેના અંતરમાં દુનિયાની દરેક દે, ભણે તે બધું એક જીવનું અસ્તિત્વ જોઈ શક્યો. તે પછી 'ખીજ' વિવાદ કરી નહિ જતાં પણ જીવન બની શકે તેટલું કલ્યાણ અને શાંતિ અર્પિત તેમણે 'ખીજ' કે જે જોઈએ એટલે જીવન બની શકે તે બધું જીવન જીવવા માટે કર્યું હતું તે જીવન જીવવા માટે નહિ.

અને કલ્યાણ પ્રદાને અને પાત્ર હતાં એ તે જીવન જીવવા માટે અસ્તિત્વ હતું. અંજના ૧૫૬૬-૧૫૬૭માં જીવે છે તે પછી જીવન જીવે છે તે જીવન જીવવા માટે અસ્તિત્વ હતું. અને ૧૫૬૭-૧૫૬૮માં જીવે છે તે જીવન જીવવા માટે અસ્તિત્વ હતું.

૧૫૬૮-૧૫૬૯માં જીવે છે તે જીવન જીવવા માટે અસ્તિત્વ હતું. અને ૧૫૬૯-૧૫૭૦માં જીવે છે તે જીવન જીવવા માટે અસ્તિત્વ હતું. અને ૧૫૭૦-૧૫૭૧માં જીવે છે તે જીવન જીવવા માટે અસ્તિત્વ હતું.

પ્રામ છે કે, અને મને ને/પોતર [સાદ કરી મરીંગ, આ પ્રમને કરી અનેક લોકો કેવા
 અને જ પવિત્ર મળવા મને છે, પરંતુ જોવા મને જ પવિત્ર નથી તેઓ જીવને પવિત્ર
 મળવાના અધિકારી જેવી રીતે હેવ મકે! હું તમને મદામરનું પાવન કરવો કેપરેક આપુ
 પું. પરંતુ જે માટે પાવનને જ મંયમ બરબર રીક ન દેવ તે આ દમામાં તમે મનેયુ
 હેવો! એ જ કે, અદામર! પદેનું તમારું આગરનું તે: જુએ! આ જ પ્રમને જે
 જોને જ પવિત્ર નથી તે જીવને પવિત્ર જેવી રીતે રાખી મકે! આનો અર્થ એ નથી કે,
 તમે લોકો અમારા મંયમ ઉપર ખ્યાન ન આપે, તમે લોકો અમારા મંયમ ઉપર બરબર
 ખ્યાન આપના મકે, પરંતુ માંમે માંમે તમે પાને પમ પવિત્રતાનું અનુકરણ તદ્દ પવન
 કરો, તમારે પમ તમારા મદમપમનું બરબર પાવન કરવું હેવએ, સાધુએ શ્રાવે ઉપર
 અને શાવે સાધુ ઉપર ખ્યાન રાખવું હેવએ, આ પ્રમને કરવાથી બનેના ધર્મનું પદન
 બરાબર રહી મકે, પરંતુ આનો અર્થ ફાઈ એવો ન કાટે કે, જેકાઈ પોતાનો ધર્મ પાળે
 ન હોય તે જીવને પમ ધર્મનું પાલન ન કરવું, જોને ફાઈ ધર્મનું પાલન કરે કે ન કરે
 પરંતુ આપને તે આપના ધર્મનું પાલન કરવું જ હેવએ.

પ્રત્યેક મનુષ્યે કેવળ પોતાનો જ સ્વાર્થ જોવો ન હેવએ પરંતુ પરમાર્થ પણ જોવો
 હેવએ, પવનકુમાર એવો વિચાર કરી શકના હતા કે હું પુરુષ છું અને તેમાંય રાજપુત છું,
 અજના તો પોતાનાં કર્મોને બોગવે છે, પમુ હું ઓ-મુખથી શા માટે વચિત રહું! બીલો
 વિવાહ શા માટે ન કરું? પરંતુ પવનકુમારે આવો સ્વાર્થો વિચાર ન કરતાં બ્રહ્મચર્યનું જ
 શુદ્ધ રીતે પાલન કર્યું.

લોકો જે વાત પોતાના માટે જુએ છે તે વાત બીજને માટે જોવા નથી. આ કારણે
 ધણો અન્યાય થાય છે. આજે પુરોમાં એવી પદ્ધતિ પ્રચલિત થયેલી જોવામાં આવે છે કે,
 તેઓ પોતાનો સ્વાર્થ જુએ છે; પરંતુ જે કામ પોતાને પસંદ નથી તે કામ પોતાની બીને
 કેમ પસંદ પડતું હશે તેનો જરાપણ વિચાર કરતા નથી. આ વિષે શુક્લિનામાં એક કથા
 કહેવામાં આવી છે. તેમાં કહ્યું છે કે, એક અમીરની સ્ત્રી મરી ગઈ. અમીરના મિત્રોએ
 અમીરને કહ્યું કે, તમારી પાસે અખૂટ ધન-સંપત્તિ છે એટલા માટે તમે બીજો વિવાહ કરો.
 અમીરે જવાબમાં કહ્યું કે, મને જુદા સ્ત્રી પસંદ નથી. મિત્રોએ કહ્યું કે, તમે જુદા સ્ત્રી સાથે
 વિવાહ કરો એમ તમને કાણ કહે છે? તમે નવયુવતી સાથે વિવાહ કરો. તમને તો અનેક
 નવયુવતી મળી રહી એમ છે. અમીરે ઉત્તર આપ્યો કે, તમે લોકો મારા કથનનો આશય
 સમજી શક્યા નથી. મારો કહેવાનો આશય એ છે કે, જ્યારે મને જુદા સ્ત્રી પસંદ નથી,
 તો પછી મારા જેવા જુદા માણસને નવયુવતી જેવી રીતે પસંદ કરે? હું મારો જ સ્વાર્થ
 જોઉં અને બીજાના હિતાહિતનો પણ વિચાર ન કરું એ ઉચિત કેમ કહેવાય.

શું તમને અમીરની વાત શુક્લિસંગત જાણાય છે? જો અમીરની વાત ઉચિત જાણ્યાં
 હોય તો તમારે એવાં કામોમાં તો જરાપણ ભાગ લેવો ન જોઈએ, કે જ્યાં જુદા પુત્રની સાથે
 તરુણ સ્ત્રીનો વિવાહ કરવામાં આવતો હોય. જુદા વિવાહમાં ભાગ લેવાથી તમે તમારો
 બાગીદાર બનેા છો, પણ તેમાં સદકાર ન આપવાથી તમે તે વાપકાર્યમાર્થી તમારો મન
 બચાવી શકો છો.

પવનકુમારના મિત્રો ત્યારે બીજો વિવાહ કરવા માટે આગ્રહ કરતા ત્યારે પવનકુમાર એ આશયનો ઉત્તર આપતા કે, ત્યારે પોતાની સ્ત્રીની સન્નુષ બીજા પુરુષની પ્રશંસા સાંભળી મૌન રહેવું અને કાંઈ ન બોલવું-એ વાતને પણ હું સહી શકતો નથી, તો પછી હું કાંઈ બીજી સ્ત્રીની સાથે વિવાહ કરું એ અંજના કેવી રીતે સહી શકે ? આવી દશામાં મારા માટે એ ઉચિત કેમ કહી શકાય કે હું બીજી સ્ત્રીની સાથે વિવાહ કરું ? પવનકુમારજીની આ દહનાથી તથા બીજો વિવાહ ન કરવાથી અંજના પણ પ્રસન્ન રહેતી. અંજના મનમાં વિચારતી હતી કે રાજકુમાર મારાથી રુદ્ધ રહે છે, પરંતુ શીલનું પાલન કરવામાં તેઓ દૃઢ છે. દિવસમાં તો આ પ્રમાણે વિચાર કરી તે સાંત્વન લેતી અને રાત્રીના સમયે મારાથી એ અપરાધ થયો છે કે જેથી પતિદેવ મારા પ્રત્યે રુદ્ધ રહે છે તે વિશે આલોચના કરતી, અને પૂર્વ જન્મમાં કરેલા પાપકર્મને કારણે જ મારે આજે કટુદ્ધ બોગવવું પડે છે એમ માની સત્કાર્ય તથા સદ્વિચાર કરવામાં તે પ્રવ્રત થતી. કાંઈ વાર તેની સખી વસંતભાલા પવનકુમારની અપ્રસન્નતાના સ્વપ્નમાં કાંઈ કહેતી અથવા પવનકુમારની નિદા કરતી તો અંજના સખીને કટુવચન બોલતાં અટકાવતી અને કહેતી કે, સખી ! પતિની નિદા ન કરો. તેઓ બસે મારાથી રુદ્ધ રહેતા હોય પણ આખરે તેઓ મારા પતિદેવ છે. માતું આ જીવન તેમની જ સેવામાં સમર્પિત કરેલું છે. તું કહે છે કે, આતું દુઃખી જીવન વ્યતીત કરવા કરતા તો પિતાને લાંબા અધિવાસિત રહેવું એ માતું હતું. તાતું આ જીવન પણ જમપૂર્ણ છે. કારણ કે પિતાને લાંબી અગ્નિ પાવવાની જાણના પણ મેં જ કરી હતી. પિતાએ જન્મરહસ્યથી મને ધર ખજાર તો કહી નથી. ત્યારે મેં વિવાહ કરવાની મંમતિ આપી હતી ત્યારે જ મારો વિવાહ કરવામાં આગ્રહ હતો. પિતાશ્રીએ પણ માતું જીવન પરિત તથા સખી થાય એ દૃષ્ટિએ જ મારો વિવાહ કર્યો હતો. હવે અગ્નિ મારે પતિથી પવિત્રતા રાખી રહેવું પડે છે એમાં કાંઈનો એ અપરાધ છે કે મને તો મારા પાપકર્મના જ અપરાધ જન્મપાપ છે. પતિ રુદ્ધ તે ચાલે કાંઈ જ મારે અપરાધનું પાલન કરવું પડે છે, પરંતુ તે મદામતીએ કહી રહ્યા તથા સુમાર હતી કે જેના અપરાધપૂર્વક જ અપરાધનું પાલન કરવામાં પિતાના જીવનને ધન્ય માનતા હતી.

માર્ગાં ચંદ્રગણિત્વા ભગવતી માર્ગમતી કૌરવી
 કૌરવશ ચ મુન્દારી ચ મુન્દારા રતિતા મુન્દારા મિત્રા ।
 મુન્દારી કૌરવશ ચ મુન્દારા રતિતા મુન્દારા મિત્રા
 મુન્દારા રતિતા મુન્દારા મિત્રા ॥

આ રીતે સતીની પાંચમી રાત્રીની કથા સંપૂર્ણ થઈ ગઈ છે. આ રીતે સતીની પાંચમી રાત્રીની કથા સંપૂર્ણ થઈ ગઈ છે.

સતીની પાંચમી રાત્રીની કથા સંપૂર્ણ થઈ ગઈ છે. આ રીતે સતીની પાંચમી રાત્રીની કથા સંપૂર્ણ થઈ ગઈ છે.

માર્ગ વિવદ ન કરો, તેજ પ્રમાણે મમદ પતિને પણ જેની જોઈ સ્ત્રી સમયે વિચાર કરો નહીં. તે પછી નું પણ મહત્ત્વનીની માર્ગ પદ્ધતિનું પાલન કરા અરે ન કરું ?

અંજના આ પ્રમાણે પેતાની મજાને મમદની માન્ય કરતી, અને પોતે જાતરનું બરાબર પાલન કરતી અને પરમાત્માનું ખ્યાન કરવામાં જીવન બતીત કરતી. જે અંજના મદન નો પેતાના પિતાને ત્યાં જઈ રહતી હતી. પરંતુ તેણે તેમ ન કરતાં એક બે વર્ષ નહિ પણ જાતીય વર્ષ મળી પદ્ધતિનું પાલન પાલન કરતી રહી. તેની સખીએ તેને કહેતી કે, તમારી ઉચ્ચ બાળના રંગનાં નમારૂં આ દુઃખ અધિક સમય સુધે ચક્રી નહિ, તમારા દુઃખનો અન્ન ભાગ વખતમાં અ.લી જરો. સખીઓના આ કથનના ઉદ્ગાર અંજના કહેતી કે, મખી! તમારો આ વગનો રંગ આપના રંગો જોઈ મારી કચ્છ છે.

દુઃખ તો બધાં લોકો ઉપર પડે છે પરંતુ જેઓ દુઃખના સમયે ધૈર્ય ધારણ કરી રાખે છે તેમના દુઃખનો અન્ન જરૂરી આવી જાય છે. દુઃખના સમયે ધૈર્ય ધારણ કરવાથી અંજનાને શો લાભ થયો એ વિશે હવે પછી આગળ વિચાર કરવામાં આવશે.

વ્યાખ્યાન: સંવત્ ૧૯૯૬ આવણ વદી ૫ શનિવાર

પ્રાર્થના

જય જય જગત શિવોમલિ, હું શેવક ને તું ધણી;
અમ તોમું બાદી બણી, પ્રભુ આશા પૂરે હમ તણી.
મુઝ મ્હેર કરે સંદ્ર પ્રભુ, જગજીવન અંતરે ભખી;
ભવ દુઃખ હરે મુનિએ અરજ હમારી તિલુવન રવામી. મુઝ ૧ ૧ ૧

—વિનયચંદ્ર કુલકૃત સ્તોત્રી.

શ્રી ચન્દ્રપ્રભુ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

આ પ્રાર્થનામાં જે લાવ કરેલામાં આવ્યાં છે તે લાવોનુ પૂર્વરૂપે વર્ણન તો માર્ગ મદાન ચોગીશ્વર જ કરી રહે, છતાં હું મારી સક્તિ તેમજ શુદ્ધિ અનુસાર તે વિરે સંક્ષેપમાં કહું છું.

ભગવાન ચન્દ્રપ્રભુની પ્રાર્થના કરતી એ સંકીર્ણતામાંથી નીકળી વિશાળતાને અપનાવવા સમાન છે. પેતાનામાં જે સંકીર્ણતા તથા ગુચ્છના છે તેમાંથી બહાર નીકળી વિશાળતામાં પણ મુક્તિ એ જ પરમાત્માની પ્રાર્થના છે. તમે કદાચ એમ કહેા કે, પ્રાર્થના કરવા માત્રથી

પુણ્યના પ્રતાપે જ મળ્યું છે. તમે લોકો પણ આ જ પ્રમાણે તમારાં પુણ્ય-પાપ ઉપર વિશ્વાસ કેમ રાખતા નથી ? જો તમે તમારાં પુણ્ય-પાપ ઉપર વિશ્વાસ રાખો તો તમારે તે દેવ-દેવીના શરણે પણ જવું નહિ પડે.

કહેવાતો આશય એ છે કે, આત્માને કોઈપણ દુઃખ આપી શકતું નથી. આત્મા પોતાને નિર્જલ માની બેઠો છે એ કારણે જ તે દુઃખનો ભાગી બની રહ્યો છે. વારતવમાં નિર્જલતા જ દુઃખની જનની છે. જો આત્મા પોતાની નિર્જલતાને તિલાંજલિ આપી દે અને પોતા વિષે એમ માને કે, હું પણ પરમાત્મા જેવો જ સર્વશક્તિમાન છું તો એ દશામાં આત્મા દુઃખનો ભાગી બની જ ન શકે; પરંતુ જ્યાંસુધી આત્મા પોતાને ઘેટાંની માફક નિર્જળ માને છે ત્યાંસુધી તેનું દુઃખ કેવી રીતે દૂર થઈ શકે ? આત્મા પોતાને નિર્જળ માની રહ્યો છે એ કારણે જ તેણે દેવ-દેવીના શરણે જવું પડે છે અને તેમની પાસે સદા-વનાની માંગણી કરવી પડે છે. જો આત્માને પોતાનાં પુણ્ય-પાપ ઉપર હદ શ્રદ્ધા પેદા થાય, પરમાત્માને આંતઃકરણથી જગત્તિશમળિઃ માનવા લાગે તથા પોતાને પરમાત્માના જેવો સર્વશક્તિમાન માને તો આત્મા અવસ્ય દુઃખમુક્ત થઈ મુખનો ભાગી બની શકે. હવે આત્મા કેવી રીતે દુઃખમુક્ત થઈ શકે એ વાત શાસ્ત્રદ્વારા સમગ્રવું ધુઃ—

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ—ગોલ ૫૧ મો

શાસ્ત્રમાં ભાવસત્ય વિષે વિચાર કરવામાં આવ્યો છે. ભાવસત્યથી શું લાભ થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાને દુરમાન્યુ કે, ભાવસત્યથી જીવાત્મા ભાવવિશુદ્ધિને પામે છે અને ભાવવિશુદ્ધિ કરવાથી કરાત્મ તથા યોગીની પમુ વિશુદ્ધિ થાય છે. હવે કરાત્મવિશુદ્ધિ શું છે અને તે દ્વારા જીવાત્માને શો લાભ થાય છે એ વિષે ગૌતમ સ્વામીએ મદાવીર ભગવાનને પૂછ્યું છે:—

એકાવનમે ગોલ

(૫૧) કરણમયેર્ગ મંતે ! જીવે કિં જળયદ ?

આર્થ—હે ભગવન ! કરાત્મવિશુદ્ધિથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં મદાવીર ભગવાને કહ્યું કે—

કરણમયેર્ગ કરણમતિ જળયદ । કરણમયે વદ્માણે જીવે જદા વર્દા નદા
કારી વાવિ મસર ॥ ૫૧ ॥

આર્થ—જો કરાત્મવિશુદ્ધિ થાય તો કરાત્માને કરણમયેર્ગ કરણમતિ જળયદ । કરણમયે વદ્માણે જીવે જદા વર્દા નદા કારી વાવિ મસર ॥ ૫૧ ॥

પ્રશ્નનો પ્રત્યુત્તર જો છે કે, વાસ્તવમાં સત્ય બોલ્યા વિના કામ ચાલી શકતું નથી. ઉદાહરણ તરીકે કોઈ માણસને ખૂબ ખૂબ લાગી છે પણ તે જોડું બોલીને જોમ કહે કે મને ખૂબ લાગી નથી તો શું તેની બૂખનું દુઃખ દૂર થઈ શકશે અને તેનું કામ ચાલી શકશે? આ ઉપરથી કદાચ તમે જોમ કહો કે, ત્યાં તો જોડું બોલવું ચાલી શકે નહિ. તો પછી આનો અર્થ જોમ થયો કે, બોળા લોકોને કહવા માટે જોડું બોલ્યા વિના કામ ચાલી શકતું નથી. લોકો જોમ સમજી બેઠા છે કે, અમે જોડું બોલી બીજાને ગમે તે રીતે કહીએ તો પણ અમને કોણ લુએ છે? પણ રાખકાર ફરમાવે છે કે, બીજા કોઈ લુએ કે ન લુએ પણ તમારો પોતાનો આત્મા તથા પરમાત્મા તમારું કૃત્ય તો લુએ જ છે. જો તમે પરમાત્માને તથા તમારા પોતાના આત્માને પ્રસન્ન કરવા ચાહો તો, જેનું તમે બોલો છો તેજ પ્રમાણે તમારે આચરણ કરવું જોઈએ. બોલવું કાંઈ અને કરવું કાંઈ એ પદ્ધતિને અંગીકાર કરવાથી તમારા આત્માને સતોષ થતો નથી તેમ પરમાત્મા પણ પ્રસન્ન થતા નથી. કહેવામાં અને કરવામાં ભિન્નતા રાખવાથી છત્રનનો વ્યવહાર બરાબર ચાલતો નથી અને ઐદક્ષા જ માટે કોઈએ કહ્યું છે કે:—‘આ કરવું જોઈએ-આ ન કરવું જોઈએ’ જોમ તો બીજાને કહેવામાં આવે છે, પરંતુ કહેવા પ્રમાણેનું પોને પણ આચરણ ફરતો નથી, તે ક્યાંમુખી ઉચિત કદી શકાય? કહેવું કાંઈ અને કરવું કાંઈ એવી બેદનીતિ રાખવી એ તો સર્વથા અનુચિત જ છે.

ત્યારે ચતુરથોને માટે પણ કહેવું કાંઈ અને કરવું કાંઈ એવી બેદનીતિ રાખવી અનુચિત ગણાય છે તો પછી સાધુઓને માટે તો તે અનુચિત તેમજ વર્ત્ય દોષ એ સ્વાભાવિક જ છે. આમ હોવા છતાં આજે કેટલાક સાધુઓ પણ બોલવામાં તથા આચરણમાં ભિન્નતા રાખે છે. પરંતુ આ પ્રમાણે અનુચિત વ્યવહાર રાખવાથી પરમાત્મા પ્રસન્ન થઈ શકતા નથી. પરમાત્માને પ્રમત્ત કરવા માટે તો ઉચ્ચારને આચરણમાં ઉતારવાની અતિ આવશ્યકતા ગમે છે. સતી અંજનાએ ઉચ્ચાર અને આચારની એકતા સ્પષ્ટ કરી રીતે પરમાત્માને પ્રમત્ત કર્યા હતા તે વાત હવે ચરિત્રકથા ઉપરથી સમજાવું છું:—

સતી અંજના ચરિત્ર-૬

પાલકુમાર તથા અંજના અને બન્ને સ્વર્ગનું પાલન કરી રહ્યા હતા. પાલકુમાર કાદવ તો વિલક કરી શકતા હતા. પરંતુ તેને વિલક ન કરતાં એ જ પ્રસન્ન. અંજના પણ મગસાર બાલકાની માફકને પાલકુમાર પોતે પોતે જોઈને એક સમુદાયની વચ્ચે રહેતું પડતું હતું તે દુઃખ પાળી રહ્યાં. તે સમયે તેમણે વિચાર્યું હતું કે, મારે જોઈએ દુઃખ બોલવું પડે છે તે ન કરું. કહેવું કરું જ નહીં. પડે છે તે પડી દુઃખનું કદી કહેવું નહીં. આ રીતે તે...

કહેવું કરું જ નહીં. પડે છે તે પડી દુઃખનું કદી કહેવું નહીં. આ રીતે તે...

સતી અંજના ચરિત્ર-૬

તેણે તેણે સ્તંભિતને ! તારા પુત્રના મનના પર્વત મારા છે. આ મંત્રના દિગ્વિખંડ પિતાને પાતે મને યુદ્ધમાં જઈ મેં નહીં કર્યું ને

પવનકુમારે મિત્રને કહ્યું કે, જ્યાં છે તે પાતાનું નામ પાવન કુંભારે પડી પિતાનું છે. યુદ્ધમાં જાય અને તે પવન પોતાના પુત્રને જેમ જાણી શકે ! જિત્તે આ પ્રભાતે કહી પવનકુમારે પિતાના પિતા પ્રભુની પાને નામ અને તેમને કહ્યું કે, પિતાનું ! તમે ક્યાં જાણી નેવાળી કરી રહ્યા છો ? શાન પ્રભુને જાણ મમકાર કરી મંદગાનના કે, હું મનુષ્યથી વરુણની આથે યુદ્ધ કરવા માટે જઈ રહ્યો છું. પવનકુમારે કહ્યું કે, મામા તે વા જ્યાં તમે યુદ્ધમાં જાઓ તે દીક ન કરેવળ. તમે યુદ્ધમાં ન જાઓ, તમને પડી હું યુદ્ધમાં જાઉં. શાન પ્રભુએ પવનકુમારને કહ્યું કે, ભેટા ! યુદ્ધ કરું એ કાર્ય મરણ કામ નથી. વરુણના નામ તેની મેળા પામી યુદ્ધકુશળ છે અને મેટલા જ માટે તેની સાથે યુદ્ધ કરવા માટે રાવળે અને આજ્ઞા આપી છે. આવી અવસ્થામાં વરુણની આથે યુદ્ધ કરવા માટે તને કેવી રીતે મોકલી શકું ? પવનકુમારે કહ્યું કે, પિતાનું ! મું હું આજ્ઞાકિત પુત્ર નથી કે તમે મને આ પ્રભાતે યુદ્ધમાં જવાની ના કહી રહ્યા છો ? મું તમે અને કાચર સમજો છો ! જો વાનવમાં તમે મને કાચર માનના નહો તો પછી યુદ્ધમાં આ માટે જવાની મને આજ્ઞા આપના નથી ! જ્યારે શાન રાવળ તમને પોતાની તરફથી યુદ્ધ કરવા માટે મોકલી રહ્યો છે તો પછી તમારા તરફથી હું યુદ્ધમાં જાઉં તો તેમાં મું જોડું છું ? મું હું નમારો પુત્ર નથી કે તમારું તરફથી પણ હું યુદ્ધ કરવા માટે જઈ શકું નહિ ? શાન પ્રભુએ પવનકુમારને કહ્યું કે, ભેટા ! હું જો કેવી રીતે કહી શકું કે તું મારો પુત્ર નથી ! તું મારો પ્રિય પુત્ર છે પરંતુ જે કામ માટે કરવાનું છે તે કામ કરવા માટે તને કેવી રીતે મોકલી શકું ? તને હજી યુદ્ધવિષય વિશેષ અનુભવ પામી નથી. પિતાના કથનના ઉત્તરમાં પવનકુમારે કહ્યું કે, મું આ કામ મારાથી થઈ નહિ શકે ? મું હું એટલો બધો કાચર છું ? હું કાચર છું કે વીર જો જાણુ મારો પામી તમે મને યુદ્ધમાં જવા દો. જો હું વરુણ રાજાને પરાજિત કરી આરીશ તો જો દશામાં તમારી પણ પ્રશંસા થશે અને મને પણ આત્મ-સંતોષ થશે, માટે મને યુદ્ધ કરવા જવાની આજ્ઞા આપો.

શાન પ્રભુએ પવનકુમારની વાત સાંભળી વિચાર કર્યો કે, પવનકુમાર દીક કહી રહ્યો છે કે, વાનવમાં તેણે જો વરુણને પરાજિત કર્યો તો મારી પ્રશંસા તથા પ્રતિષ્ઠા વધશે અને પવનકુમારને યુદ્ધનો અનુભવ મળવાની સાથે આત્મ-સંતોષ પણ થશે. આ પ્રભાતે વિચાર કરી પ્રભુએ પવનકુમારને યુદ્ધમાં જવાની રજા આપી.

ચીન દેશ વિશે એવું સાંભળવામાં આવે છે કે, ત્યાં પુત્ર કોઈ સારું કામ કરે છે તો તે પુત્રના પિતાનું સન્માન કરવામાં આવે છે અને પદક પણ તેને આપવામાં આવે છે. આ પદકને અનેક દિગ્વિખંડે યોગ્ય છે. જે લોકોને પદપ્રતિષ્ઠાની આવશ્યકતા હશે તેઓ પોતાના મંતાનેને યોગ્ય બનાવશે જ. માતા-પિતા જેવાં જ સંતાનો બને છે. વીર પિતાનો પુત્ર વીર બને છે અને કાચરનો પુત્ર કાચર બને છે.

યુદ્ધમાં જવાની પિતાની આજ્ઞા મેળવી પવનકુમાર વરુણ રાજાની સાથે યુદ્ધ કરવા જાય છે જો વાન આખા નગરમાં વાયુવેને કેન્દ્રાઈ જઈ આ વાન અજાણના સખાવામાં પડી આવો. હવે આગળ મું થાય છે તે વિશે હવે પછી વિચાર કરવામાં આવશે

કુળ પુત્ર ન મટે, પરંતુ આ પ્રમુખ કામને હું તેને અમરનાથ પુત્ર અને સંગ્રહાલય મટે પરમાત્માના શરણે જઈને મેળવીશ એ પણ મને મળે.

અનેક આત્માઓ દુઃખમુક્તિ માટે પરમાત્માની પ્રાર્થના કરી છે, પરંતુ આત્મ-પ્રમદને પણ મારને કર્યું આત્મ-પરમાત્માની આ પ્રમુખ પ્રાર્થનાથી યાતના નથી. પરમાત્માની પ્રાર્થના કરી એ તો આત્માનો અગત્યનો સ્વેચ્છિક આત્મ કાયાળુ પણ એમના શરણે છે, જે પ્રમાણે જાણના દર્શનમાં કર્યું અવગત માનવનું કહે છે તે જ પ્રમાણે જાણનારણ્યથી પરમાત્માની પ્રાર્થના કરતો પણ અવગત માનવી છે. પરમાત્માના શરણે જતાથી કોઈ પ્રકારની વિનિ-આપા પણ ઉપચિત થતી નથી, જે પરમાત્માના શરણે મળા વિના આત્માનું કોઈ કાર્ય પણ થઈ શકતું નથી. આત્માની ક્ષણે દોરી પરમાત્માના હાથમાં મોંપામેલી છે, જે આત્મા પરમાત્માના પગમે ચામે તો સ્વયંચાલ સાથે પરકયાળુ સાતી મોકે છે.

આત્માનું કાયાળુ કરવાની માર્ગ અનેક કામ પોતાની શક્તિ પ્રમાણે જ કરતું છે. કોઈ ઉત્કૃષ્ટ કામ કરવાની પોતાની શક્તિ ન હોય તો ઉત્કૃષ્ટ કામને ઉત્કૃષ્ટ માની પોતાની શક્તિ પ્રમાણે કામ કરતું છે. જેમકે આનંદ આત્મે ભગવાન મદાવીરને કહ્યું હતું કે, હે પ્રભો! તે લોકો ધન્યવાદને પાત્ર છે કે જેઓ તમારી પામે સંયમનો સ્વીકાર કરી આત્માનું કાયાળુ કરે છે, પરંતુ મારામાં સંયમ લેવાની શક્તિ ન હોવાને કારણે હું તેનો સ્વીકાર કરી શકતો નથી. એટલા માટે તમે મને આવક-ધર્મનો સ્વીકાર કરાવો. આ પ્રમુખ આનંદ સંયમની પ્રશંસા કરી સંયમની ઉત્કૃષ્ટતાનો સ્વીકાર કર્યો, પરંતુ પોતાની અશક્તિને કારણે પોતે સંયમ અંગીકાર ન કર્યો. આ જ પ્રમાણે તમે પણ જે પોતામાં આત્મકાયાળુનાં બીજાં કામો કરવાની શક્તિ નથી એમ કહી અને પોતાની અશક્તિ પ્રદર્શિત કરી આત્મ-કાયાળુનાં બીજાં સાધનોની ઉત્કૃષ્ટતાનો સ્વીકાર કરવાની સાથે પરમાત્માના શરણે જાઓ તો એ દશામાં પરમાત્માના શરણે જવામાં કોઈ પ્રકારની મુશ્કેલી પણ જણાશે નહિ અને આત્માનું કાયાળુ પણ થશે.

અને કોઈ મને એવો પ્રશ્ન પૂછી શકે કે, તમે તો સાધુ છો એટલા માટે તમને પરમાત્માના શરણે જવામાં કોઈ પ્રકારની મુશ્કેલી જણાતી નથી. પરંતુ અમે ગૃહસ્થ છીએ એટલા માટે અમે પરમાત્માના શરણે કેવી રીતે જઈ શકીએ? કામનું કે અમારે સાંસારિક અનેક કામો કરવા પડે છે! આ પ્રમાણે કહેનાર લોકોને મારે કેવળ એટલું જ કહેવાનું છે કે, અનેક કામો કરવાનાં હોવા છતાં તમે પરમાત્માના શરણે જઈ શકો છો અને એ દશામાં તમારાં કામોમાં કોઈ પ્રકારની મુશ્કેલી પણ આવશે નહિ, પણ કોઈ સુખમતા થશે. ઉદાહરણ તરીકે માત્ર કે, કોઈ ધનવાનને પરમાત્માના શરણે જવાનું કહેવામાં આવે છે તો તે એમ કહે છે કે, આજકાલનો જમાનો બહુ જ બરાબ થઈ ગયો છે, વેપાર-શાસ્ત્ર પણ બધું થઈ ગયું છે અને પાસે જે કંઈ છે તેને સાચવતું પણ મુશ્કેલ થઈ પડ્યું છે. બીજા બાળ્ય ગરીબોને એમ કહેવામાં આવે છે કે, તમે પરમાત્માના શરણે જાઓ તો તેનો એમ કહે છે કે, અમારે તો આવાનાં પણ સાસા છે તો અમે પેટની પૂર્તિ કરવા નહિ પ્રત્યક્ષ કરીએ કે પરમાત્માના શરણે જાઓ? આ પ્રમાણે ગરીબ કે ધનિક-અને પ્રત્યક્ષ લોકોને

પ્રમત્તેષામ અને કાવત્રાણાં પતુ આ જ પ્રમત્તેષામ જુદાં જુદાં હોય છે. મન, અસત્ય, મિથ્ય અને અપારાધ. જે મારેવમાંથી જે પામને જેની મારે જેવડામાં આવશે તે એ તેજો કહેવામાં આવશે. અપારાધે અન્યમાં પામને જેવડાનું કામ એ જનાનું છે કે, પોતપોતની પોતની વિમુક્તિ માત્ર છે અર્થાત્ આત્મા કહેવા કરતાં વિમુક્તિ એવું થાય છે.

જે પ્રમાણે મન દાગ પડે તો કચડો માફ કરવામાં આવે છે, તે જ પ્રમાણે આત્મામાં મન, વચન તથા કાપાની અમ-પ્રગ્નિ કાપી જે કચડો અડગો છે તે કચડો આ પોત-મત્તેષી પ્રાપ્તિ સાક કરવામાં આવે છે. જો વિશિષ્ટ અક્તિને ધર પધારવાનું અર્થનું ત્યારે જ આપવામાં આવે છે કે ત્યારે પાતાનું ધર પડે તેથી અડગર સાક કરવામાં આવું થાય. જે ધર અડગર માફ ન થાય તો મદાન અક્તિને ધર પધારવાનું અર્થનું આપવામાં આવતું નથી. આ જ પ્રમાણે જે આપના આત્મમદિરમાં પગમાન-વેવને પધારવા થાય, તો આપને આત્મ-મદિરમાંથી અમત્યયોગની પ્રતિષ્ઠાથી કચડો અડગ થયો છે તે કચડોને બદલ કાઢી નાંખ્યો જોઈએ એ આવશ્યક છે.

જેટલાક લોકો કહે છે કે, અમારું મન આમાયિકમાં ચોંટતું નથી, પરંતુ ત્યાં સુધી મન અસત્ય યોગમાં પ્રવર્તે છે ત્યાં સુધી સામાયિકમાં મન ક્યાંથી ચોંટી શકે? સામાયિકમાં મનને યોગમાં કરતું થાય તો મનને સત્યયોગમાં પ્રવર્તિત કરવું જોઈએ. ત્યારે મન સત્ય યોગમાં પ્રવૃત્ત થશે ત્યારે સામાયિકમાં મન સ્થિર થવા વિના રહેશે નહિ.

જે તમારો મન, વચન તથા કાપાનો વ્યાપાર સત્યયોગમાં પ્રવર્તશે તો તમારા યોગની વિશુદ્ધિ અવશ્ય થશે અને ત્યારે યોગની વિશુદ્ધિ થશે ત્યારે તમારે કોઈ પ્રકારનું સંકટ પણ સહેતું નહિ પડે તથા બીજાના શરણે પણ જતું નહિ પડે. જે લોકો યોગને સત્યમાં પ્રવર્તે છે તે લોકોનું સંકટ પણ મટી જાય છે એ જનાવવા માટે હવે સતી અંજનાની ચરિત્ર કહેવામાં આવે છે.

સતી અંજના ચરિત્ર—૭

પવનકુમાર રાવણ તરફથી વરુણની સાથે યુદ્ધ કરવા માટે જવાની તૈયારી કરવા લાગ્યા. આ વાત આખા નગરમાં વાયુવેગે ફેલાઈ ગઈ. આ સમાચાર વસંતમાલાના સામગ્રવામાં પણ આવ્યા. વસંતમાલાને આ સમાચારની ખબર પડતાં જ તે અંજના પામે હોડી આવી અને કહેવા લાગી કે, બેન ! તમે સાંભળ્યું ને કે, રાજકુમાર પિતાને બદલે પોતે વરુણની સાથે યુદ્ધ કરવા માટે જઈ રહ્યા છે. યુદ્ધ કરવું એ સરળ કામ નથી અને નિષ્કામ પોતાની ઉપર યુદ્ધનો ભાર લઈ લેવો એમાં પણ શુદ્ધિમત્તા નથી. પિતાજી યુદ્ધમાં જતા હતા તો તેમને જવા દેવા હતા પણ રાજકુમારે તો તેમને યુદ્ધમાં જતાં અટકાવી પોતે યુદ્ધમાં જતાં માથે લીધું છે. હું તો આ કામને હીક સમજતી નથી વસંતમાલાના આ કથનના ઉત્તરમાં અંજના ધારણ તો એમ કહી શકતી હતી કે, રાજકુમાર રાગવમાં શુદ્ધિદીન છે પરંતુ અંજનાએ પતિ વિશે જરાપણ નિંદાત્મક ન કહેતા એમ જ કહ્યું કે, રાજકુમાર જે કાંઈ કરે છે તે ક્ષાત્રધર્મને યોગ્ય જ કરે છે. પિતાને બદલે પુત્ર યુદ્ધમાં જાય એ ઉચિત જ છે. રાજકુમાર મારાથી રૂદ્ધ છે એટલા માટે હું તેમના ઉચિત કાર્યને અનુમતિ આપું છું.

[illegible]

આ પ્રમાણે અંગના વસ્ત્રમાલાને સમગ્રની શાન્ત કરી રહી છે એટલામા તે પવનકે મારના યુદ્ધ-પ્રસ્થાનને ઘોષિત કરતું રંગુરીયુ વાગ્યુ પવનકુમાર યુદ્ધ માટે પ્રસ્થાન કરી રહ્યા છે એ સમાચારની જાણ થતાં અંગનાએ વસ્ત્રમાલાને કંચુ કે, પતિદેવ યુદ્ધ માટે પ્રસ્થાન કરી રહ્યા છે એટલા માટે અત્યારે તેમનાં દર્શન થયું કરી લેવા નિમિત્તે જાને તેમને શુભ શુકન થયું બનાવવાં એછએ । આ સાબળી વસ્ત્રમાલાએ પત્ર કહી નાંખ્યાની વાત આગળ કરી પતિના દર્શનાર્થે જ્યાં માટે વિરોધ કયો, પરંતુ અન્ન એ નો દર્શનાર્થે જવાની તથા શુભ શુકન બનાવવાની વાત પકડી રાખી

અંગત મુદ્દા પરિધાન કરી નથા કાયમો દર્શના વારેકા. પ- જો તમારો એથી
પવનક્રમાં નીકળવાના હયા તે જગ્યાએ જઈ કોબી રહી. પવનક્રમાં સ : ૩ : ૬ : ૧ : ૨ : ૩ : ૪ : ૫ : ૬ : ૭ : ૮ : ૯ : ૧૦ : ૧૧ : ૧૨ : ૧૩ : ૧૪ : ૧૫ : ૧૬ : ૧૭ : ૧૮ : ૧૯ : ૨૦ : ૨૧ : ૨૨ : ૨૩ : ૨૪ : ૨૫ : ૨૬ : ૨૭ : ૨૮ : ૨૯ : ૩૦ : ૩૧ : ૩૨ : ૩૩ : ૩૪ : ૩૫ : ૩૬ : ૩૭ : ૩૮ : ૩૯ : ૪૦ : ૪૧ : ૪૨ : ૪૩ : ૪૪ : ૪૫ : ૪૬ : ૪૭ : ૪૮ : ૪૯ : ૫૦ : ૫૧ : ૫૨ : ૫૩ : ૫૪ : ૫૫ : ૫૬ : ૫૭ : ૫૮ : ૫૯ : ૬૦ : ૬૧ : ૬૨ : ૬૩ : ૬૪ : ૬૫ : ૬૬ : ૬૭ : ૬૮ : ૬૯ : ૭૦ : ૭૧ : ૭૨ : ૭૩ : ૭૪ : ૭૫ : ૭૬ : ૭૭ : ૭૮ : ૭૯ : ૮૦ : ૮૧ : ૮૨ : ૮૩ : ૮૪ : ૮૫ : ૮૬ : ૮૭ : ૮૮ : ૮૯ : ૯૦ : ૯૧ : ૯૨ : ૯૩ : ૯૪ : ૯૫ : ૯૬ : ૯૭ : ૯૮ : ૯૯ : ૧૦૦ :

અંજનાના આ પ્રમાણે મન ન જાણી પણ લખી વસંતમાલાને આપી. વસંતમાલા તે પણ પણ પતનકુમારની પાસે જઈ ત્યારે પતનકુમાર પુરની તૈયારી કરી રહ્યા હતા. સંત માલાએ અંજનાનો પણ પતનકુમારના હાથમાં મોકલ્યો. પતનકુમારે પણ હાથમાં લે-
 વસંતમાલાને કહ્યું કે, હું અત્યારે કામમાં વ્યસ્ત છું તેથી વખતે નું કેનો પણ કહી છો.
 આ પ્રમાણે કરી પતનકુમારે પત્નીને પોતીને વાંચાણો પ્રસ્તુત કર્યો, પરંતુ અંજનાનું ના
 જોયું કે તરત જ પત્નીને કાઢીને કંઈક દીધું અને વસંતમાલાને કોણાવેશમાં કહ્યું કે, તારે
 પણ પાંચા લઈ જા. હું જેનું નામ પણ અંજનાના અંદર નથી તેનો પણ અત્યાર
 વાંચી શકું ? અંજનાના પાત્રી દયા જોઈ અને પતનકુમારનું કથન સાંભળી વસંતમાલા
 રાત્રી રાત્રી અંજનાની પાસે આવી. તે દામી તો હતી એટલા માટે તેણે પતનકુમારની
 વિરુદ્ધ અંજનાને ખુલ્લું કહ્યું. પરંતુ અંજના તો ગૈરેપૂર્વક કોઈક શબ્દ સાંભળતી રહી તેણે
 કેવળ એટલું જ કહ્યું કે, રાજકુમારે પણ ફાળી નાંખ્યા તો એમાં શું થયું ! વાસ્તવમાં ત્યારે
 તેઓ મારા મુદ્દામાં વસંતમાલા જે તો પછી મારે પણ લખવાની જરૂર જ ન હતી, છતાં
 તારા આશ્રયને વશ થઈને જ મેં પણ લખી આપ્યા હતા. એ વાત તો સ્પષ્ટરૂપે જણાવ
 આવી કે, રાજકુમાર સત્યપ્રિય છે. રાજકુમારે મુદ્દામાં કપટભાવ ન રાખતાં પોતાની સત્ય-
 પ્રિયતાનો પરિચય આપ્યો એ જ મારા માટે આનંદની વાત છે. અંજનાનું આ કથન
 સાંભળી વસંતમાલાએ ટોણો માથોં કે, જે વાસ્તવમાં સત્યપ્રિય હોય છે તે શું આ પ્રમથ
 ખીજાને કદ આપી શકે ? અંજનાએ આ કથનનો એજ જવાબ આપ્યો કે, એ તો મારી
 પરીક્ષા થઈ રહી છે. જે પ્રમાણે મેં આનંદની પરીક્ષા કરવા માટે ગરજ છે તે જ પ્રમથ
 રાજકુમારે પણ મારી પરીક્ષા કરી રહ્યા છે. આ પરીક્ષાના સમયે ગમરાઈ જઈ મારે કુખ
 માનવાની કાંઈ જરૂર નથી. મારા પતિદેવ સત્યપ્રિય છે એ વાત જ મારા માટે સતોષપ્રદ
 છે. મેં મારા હૃદયનાં ભાવ પગમા પ્રકટ કર્યાં હતાં અને રાજકુમારે પત્નીને ફાળી નાંખી
 પોતાના હૃદયનાં ભાવ પ્રકટ કરી દીધાં. આ કિપરથી મારે કુખ માનવાની જરૂર પણ જરૂર
 નથી. ત્યારે આનંદ પક્ષી પણ પોતાની પરીક્ષા પતી વખતે કુખ માનતું નથી તો પછી
 હું શા માટે કુખ માનું ?

આ પ્રમાણે અંજના વસંતમાલાને સમજાવતી શાન્ત કરી રહી છે એટલામાં તો પતનકુ-
 મારના યુદ્ધ-પ્રસ્થાનને ઘોષિત કરતું રમણીય વાગ્યું. પતનકુમાર યુદ્ધ માટે પ્રસ્થાન કરી
 રહ્યા છે એ સમાચારની જાણ થતાં અંજનાએ વસંતમાલાને કહ્યું કે, પતિદેવ યુદ્ધ માટે
 પ્રસ્થાન કરી રહ્યા છે એટલા માટે અત્યારે તેમનાં દર્શન પણ કરી લેવાં જોઈએ અને
 તેમને શુભ શુકન પણ બતાવવાં જોઈએ. આ સાંભળી વસંતમાલાએ પણ ફાળી નાંખવાની
 વાત આગળ કરી પતિના દર્શનાર્થે જતા માટે વિરોધ કર્યો, પરંતુ અંજનાએ તો દર્શનાર્થે
 જવાની તથા શુભ શુકન બતાવવાની વાત પકડી ગળી.

અંજના મુંઝવેથી પરિધાન કરી તથા હાથમાં દહીંના વાટકા લઈ જે જગ્યાએથી
 પતનકુમાર નીકળવાના હતા તે જગ્યાએ જઈ ગઈ. પતનકુમારે જોયું કે, કોઈ સ્ત્રી
 શુભ શુકન બતાવવા માટે ગઈ છે, પરંતુ ત્યારે તેઓ નજીક આવ્યા અને તેમણે અંજના

બળવાન છે. મારી સમજમાં તો મનને વશ કરવું એ વાયુને વશ કરવા સમાન પણ બહુ જ દુષ્કર છે.

આ પ્રમાણે મનની ચંચલતા દૂર કરવાના સંબંધમાં અર્જુનને પણ શંકા થઈ હતી. ખીન ભક્તો પણ કહે છે કે, હે પ્રભો! મારું મન એવું છે કે જે કામો કરવામાં હાનિ સહેલી પડે છે તે કામોમાં વારંવાર પ્રવૃત્ત થાય છે. આવા મનને વશમાં કેવી રીતે કરી શકાય ?

આ પ્રમાણે મનને વશ કરવું મુશ્કેલ માનવામાં આવે છે. પરંતુ યાનીજનો કહે છે કે આ કાર્યને જોટલું મુશ્કેલ માનવામાં આવે છે તેટલું બધું મુશ્કેલ નથી. જોકે મન ચંચલ તો અવશ્ય છે છતાં તેને વશ ન કરી શકાય એવું પણ નથી. જો વાસ્તવમાં મનને વશમાં કરી શકાય એમ ન હોત તો શાસ્ત્રકર્તા મનને વશમાં કરવાનો ઉપદેશ જ શા માટે આપત ? જે કામ ખરેખર અશક્ય છે તે કામ કરવા માટે ઉપદેશ જ કોણ આપત ? તકમાંથી તેજ કાઢવાનો ઉપદેશ આપવો તે તો સ્વાભાવિક અને ઉચિત છે, પરંતુ રેતીમાંથી તેજ કાઢવાનો ઉપદેશ તો કોઈ નહિ આવે. કારણ કે રેતીમાંથી તેજ કાઢવું એ તો અશક્ય છે. મનને વશમાં તો કરી શકાય છે પરંતુ તે માટે સક્રિય પ્રયત્ન કરવાની આવશ્યકતા રહે છે, અને જોટલા જ માટે મનને વશ કરવાનો પ્રયત્ન કરો, પુરવાર્ય કરો, એવો ઉપદેશ આપવામાં આવે છે. જે પ્રયત્નો દ્વારા મનને વશમાં કરી શકાય છે તે પ્રયત્નો દ્વારા મનને વશમાં કરી અનેક લોકો મોક્ષમાં ગયા છે, નય છે અને જશે.

મન, વચન તથા કાયાને વશ કરવા માટે જ શાસ્ત્રકર્તાએ ત્રણ ગુપ્તિનું વિધાન કરેલ છે. ત્રણ ગુપ્તિ અને પાંચ સમિતિ એ તો સાધુનાનાં ગ્રામ્ય છે. ખીન રાષ્ટ્રોમાં કદીએ તો એ આદેય પ્રવચન માતાં છે.

ગુપ્તિનો અર્થ રક્ષા કરવી એવા થાય છે. મન, વચન તથા કાયાને વશમાં રાખવાનું તેની રક્ષા કરવી એ ગુપ્તિ છે. મન, વચન તથા કાયાને વશમાં રાખવાનો અર્થ એ નથી કે, મન, વચન તથા કાયાને નષ્ટ કરી દેવો. પરંતુ તેનો અર્થ એ જ છે કે જે પ્રમદુર યોદ્ધાને શત્રુમાં આદિ દ્વારા વશમાં રાખવામાં આવે છે તે જ પ્રમદુર મન, વચન તથા કાયાને વશમાં રાખવા એનું નામ ગુપ્તિ છે.

જે પ્રમાણે જયપરદો યોદ્ધા માર્ગિકને નિર્જિત કરે તે પરીસ્થિતિમાં અણવાક અને જે તેજ પ્રમાણે મન, વચન તથા કાયા અનિર્જિત કરે તેમાં અણવાક અને તેને ગુપ્તિ કહે છે એવો કરી શકાય નિર્જિત કરે તે પરીસ્થિતિમાં જ જે પ્રમદુર યોદ્ધા ઉપરથી કિન્નરી વૃક્ષમાં આવે છે, તેજ પ્રમાણે અનિર્જિત નિર્જિત કરના જરૂર નિર્જિતની અણવાક સેવને પણ ત્યાં કાઢવામાં આવે છે. પરંતુ અણવાક અને નિર્જિત નિર્જિત ન કરના અણવાક નિર્જિત પાત્રોની નિર્જિત કરી કાઢવા પડે તે મન, વચન તથા કાયાને વશમાં રાખવાનો અર્થ એ નથી કે, મન, વચન તથા કાયાને નષ્ટ કરી દેવો. પરંતુ તેનો અર્થ એ જ છે કે જે પ્રમદુર યોદ્ધાને શત્રુમાં આદિ દ્વારા વશમાં રાખવામાં આવે છે તે જ પ્રમદુર મન, વચન તથા કાયાને વશમાં રાખવા એનું નામ ગુપ્તિ છે.

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ-ગાત્ર ૫૩ મેા

પરમાત્માને જગત્તર ઝોળખી વિરૂદ્ધભાવે વંચન-નમસ્કાર કરી પોતાના મનસાધક બનાવવામાં પશુ અનેક વિન-જાપાઓ ઉપયોગી થાય છે. આ વિન-જાપાઓને દૂર કરવા માટે અને તેમનાથી જગત્તર માટે જ માધુષાનું મદન કરવામાં આવે છે. જોકે સાધુઓ વિન-જાપાઓને જનતા માટે જ સાંચારિક યત્નનો ત્યાગ કરી મેંચમનો સ્વીકાર કરે છે, છતાં મન, વચન તથા કાયા સાધુનાની સીમાથી જગત્તર નીકળી જાય છે, અને તેથી મન, વચન તથા કાયા સાધુનાની સીમાથી જગત્તર નીકળી ન જાય પરંતુ સાધુનાની સીમામાં જ રહે એટલા જ માટે મનગુપ્તિ, વચનગુપ્તિ તથા કાયગુપ્તિનું વિધાન જગત્તરને કર્યું છે. મનની ગુપ્તિ અર્થાત્ મનને કાષ્ટમાં રાખવાથી, જીવાત્માને શો લાભ થાય છે? એ જાણવા માટે ગીતમરવાઓએ મહાવીર જગત્તરને પૂછ્યું કે:—

બોલ ત્રેપનમો.

(૫૩) મળગુત્તયાણ ણં મંતે! જીવે કિં જળયઈ?

અર્થાત્—હે જગત્તર! મનગુપ્તિથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જગત્તરે ફરમાવ્યું કે:—

મળગુત્તયાણ જીવે ઇગમં જળયઈ, ઇગમગચિત્તે ણં જીવે મળગુત્તે સંજમારાહણ મંવઈ ॥ ૫૩ ॥

અર્થાત્—હે ગીતમ! મનગુપ્તિ (મનના સંયમ)થી જીવાત્માને એકાગ્રતા (માનસિક લક્ષિણ) ઉત્પન્ન થાય છે અને એકાગ્ર ચિત્તવાળો જીવાત્મા સંયમનો આરાધક બને છે.

આ પ્રશ્ન પહેલાં યોગસત્ય વિશે પ્રશ્નોત્તર કરવામાં આવેલ છે. યોગસત્ય ત્યારે જ રાખી શકાય છે કે ત્યારે મન, વચન તથા કાયાની ગુપ્તિ અર્થાત્ રક્ષા કરવામાં આવે. એટલા માટે યોગસત્ય બાદ ત્રણ ગુપ્તિ વિશે પ્રશ્ન પૂછવામાં આવ્યો છે.

માનવ-શરીરમાં મનની પ્રધાનતા છે. મનની જો ગુપ્તિ અર્થાત્ રક્ષા કરવામાં આવે તો વચનગુપ્તિ તથા કાયગુપ્તિ પણ સરજનાપૂર્વક થઈ શકે છે. મન, માનવશરીરનું પ્રધાન અંગ હોવાથી તેની રક્ષા કરવી અતિ આવશ્યક છે. મન બહુ ચંચલ હોય છે એટલા માટે મનની ચંચલતા રોકવા વિશે શાસ્ત્રોમાં તથા ગ્રંથોમાં ખૂબ ઝેડાપોડ કરવામાં આવેલ છે. ગીતામાં પણ મનની ચંચલતા વિશે કહેવામાં આવ્યું છે કે:—

ચંચલં હિ મનઃ કૃષ્ણ! પ્રમાદિ વલલ્લદદમ્ ।

તસ્યાઈં નિગ્રહં મન્યે, વાયોરિવ સુદુષ્કરમ્ ॥

અર્થાત્—હે કૃષ્ણ! મન બહુ જ ચંચલ છે. તે પ્રમથન સ્વભાવવાળું છે, હા ન અને

બળવાન છે. મારી સમજમાં તો મનને વશ કરવું એ વાધુને વશ કરવા સમાન પણ બહુ જ દુષ્કર છે

આ પ્રમાણે મનની ચંચલતા દૂર કરવાના સંબંધમાં અર્જુનને પણ શંકા થઈ હતી. બીજા ભક્તો પણ કહે છે કે, હે પ્રભો ! મારું મન એવું છે કે જે કામો કરવામાં હાનિ સહેલી પડે છે તે કામોમાં વારંવાર પ્રવૃત્ત થાય છે. આવા મનને વશમાં કેવી રીતે કરી શકાય ?

આ પ્રમાણે મનને વશ કરવું મુશ્કેલ માનવામાં આવે છે. પરંતુ જ્ઞાનીજનો કહે છે કે આ કાર્યને જોઈશું મુશ્કેલ માનવામાં આવે છે તેટલું બહુ મુશ્કેલ નથી. જોકે મન ચંચલ તો અવશ્ય છે છતાં તેને વશ ન કરી શકાય એવું પણ નથી. જે વાસ્તવમાં મનને વશમાં કરી શકાય એમ ન હોત તો શાસ્ત્રકારો મનને વશમાં કરવાનો ઉપદેશ જ શા માટે આપત ? જે કામ ખરેખર અશક્ય છે તે કામ કરવા માટે ઉપદેશ જ કેણુ આપત ? તકમાંથી તેલ કાઢવાનો ઉપદેશ આપવો તે તો સ્વાભાવિક અને ઉચિત છે, પરંતુ રેતીમાંથી તેલ કાઢવાનો ઉપદેશ તો કોઈ નહિ આપે. કારણ કે રેતીમાંથી તેલ કાઢવું એ તો અશક્ય છે, મનને વશમાં તો કરી શકાય છે પરંતુ તે માટે સક્રિય પ્રયત્ન કરવાની આવશ્યકતા રહે છે, અને એટલા જ માટે મનને વશ કરવાનો પ્રયત્ન કરો, પુરૂષાર્થ કરો, એવો ઉપદેશ આપવામાં આવે છે. જે પ્રયત્નો દ્વારા મનને વશમાં કરી શકાય છે તે પ્રયત્નો દ્વારા મનને વશમાં કરી અનેક લોકો મોક્ષમાં ગયા છે, જાય છે અને જશે.

મન, વચન તથા કાયાને વશ કરવા માટે જ શાસ્ત્રકારોએ ત્રણ ગુપ્તિનું વિધાન કરેલ છે. ત્રણ ગુપ્તિ અને પાંચ સમિતિ એ તો સાધુનાનાં ગ્રાણ્ય છે. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો એ આદ્ય પ્રવચન માના છે.

ગુપ્તિનો અર્થ રક્ષા કરવી એવો થાય છે. મન, વચન તથા કાયાને વશમાં રાખવાં-તેની રક્ષા કરવી એ ગુપ્તિ છે. મન, વચન તથા કાયાને વશમાં રાખવાનો અર્થ એ નથી કે, મન, વચન તથા કાયાને નષ્ટ કરી દેવાં. પરંતુ તેનો અર્થ એ જ છે કે જે પ્રમાણે ધોડાને લગામ આદિ દ્વારા વશમાં રાખવામાં આવે છે તે જ પ્રમાણે મન, વચન તથા કાયાને વશમાં રાખવાં એનું નામ ગુપ્તિ છે.

જે પ્રમાણે કેળવણીના ધોરણ માસિકને નિર્દિષ્ટ સ્થાને પડેલાડવામાં સદાયક અને છે તેજ પ્રમાણે મન, વચન તથા કાયા આત્મચિદ્ધિ સાધવામાં સદાયક અને તો તે ગુપ્તિ થઈ છે એમ કરી શકાય. નિર્દિષ્ટ સ્થાને પડેલાં આદિ જે પ્રમાણે ધોડા ઉપરથી ઉતરી જવામાં આવે છે, તેજ પ્રમાણે આત્મચિદ્ધિ સિદ્ધિ થવા બાદ દંત્રિયોની સદાયતા લેવાનો પણ ત્યાગ કરવામાં આવે છે, પરંતુ ત્યાગથી આત્માના ઉદ્દેશની સિદ્ધિ ન થાય ત્યાંમુથી પંડિતો પાનેથી વિવેકપૂર્વક કામ લેવું પડે છે. મન, વચન તથા કાયા પાનેથી વિવેકપૂર્વક કામ લેવું એનું જ નામ ગુપ્તિ છે. મન વચન તથા કાયાને નષ્ટ કરી દેવાં એનું નામ ગુપ્તિ નથી તે તો અત્યંત જ સ્પષ્ટ છે. મન, વચન તથા કાયાને નિઃશ્ચિન્નમાં પ્રયત્ન કરવા એ જ ગુપ્તિ છે. કેવળ પશુપંથી નિઃશ્ચિન્ન માટે પ્રયત્ન લેવી પણ આવશ્યક છે. પ્રયત્ન વિના નિઃશ્ચિન્ન એ રહી નથી અને નિઃશ્ચિન્ન પ્રયત્ન કદાચ મળી નથી એટલા માટે

મન, વચન તથા કાયાને નિયમ કરવા માટે માર્ગ પ્રથમ તેમને આર્ત્તધ્યાનમાંથી જીતી કાઢી પર્મધ્યાનમાં પ્રવેશ કરવાં હોય. એ આ પ્રમાણે ન કરતાં કન્દિયોને એકદમ નિરુત્થિય જાણવામાં આવે તો તેનું પરિણામ મુંઝવે અનુભવી નથી. આ કારણે મર્મપ્રથમ કન્દિયોને આર્ત્તધ્યાનમાંથી જીતી કાઢી પર્મ-ધ્યાનમાં પ્રવેશ કરી દેવડાં.

અને પ્રાનોપાશ આર્ત્તધ્યાન વિશે વિચાર કરેલા પાત્ર આચરક છે. દુઃખપૂર્ણ જાતને આર્ત્તધ્યાન કરેલામાં આવ્યું છે. માત્રમાં પાત્ર કનું છે કે-

મહત્ત્વાણે જગન્નિદે જગપદિવારે જગ્ગણે નંજાદા ।

અર્થાત્-આર્ત્તધ્યાન માર પ્રકારનું છે. એ માર પ્રકારનું આર્ત્તધ્યાન કેવું હોય છે અને તેનું શું સ્વરૂપ છે તે નીચેની કવિતામાં સ્પષ્ટરૂપે અમરનાથમાં આવેલ છે:-

ઈષ્ટવિયોગ વિકલતા ભારી, અરિ અનિષ્ટ સયોગ દુઃખાદિ;
તાનક્રી વ્યાધિ મનદિ મન જુદે, અમ સોચ કદિ વંછિત પૂરે.
યે આરત કે આદેશ પાયે, મહા મોહ રમ સે લિપટાય.

અર્થાત્-કોઈ ઈષ્ટ વસ્તુનો વિયોગ થવાથી વિચ્છેદ થતું એ પહેલું આર્ત્તધ્યાન છે. શાસ્ત્ર કહે છે કે, જે વસ્તુનો વિયોગ થવાથી તું દુઃખ પામે છે તે વસ્તુને વાસ્તવમાં તારી જ હોત તો તે વસ્તુનો વિયોગ જ કેમ થાત? જે વસ્તુ નષ્ટ થઈ ગઈ છે તે વાસ્તવમાં તારી નથી, છતાં તું તે વસ્તુનો વિયોગ થવાથી દુઃખ પામે છે એનું પ્રધાન કારણ તારા મિથ્યા મોહ છે.

અનિષ્ટ વસ્તુનો સયોગ થવાથી વિચ્છેદ-વિકલ થતું એ બીજું આર્ત્તધ્યાન છે. વ્યાધિ પદા થવાથી દુઃખ પામતું એ ત્રીજું આર્ત્તધ્યાન છે. અને ભવિષ્ય સંબંધી ચિંતા કરી દુઃખી થતું એ ચોથું આર્ત્તધ્યાન છે. આ ચોથા પ્રકારનું આર્ત્તધ્યાન કેવું હોય છે તે બતાવતા શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે:-

इमं च अतिथ इमं च नतिथ इमं च मे किञ्च इमं अकिञ्च ।

तं पयमेव लालप्समाणं हरा हरति त्ति कहं पमाप ? ॥ ૩૦ ૧૪-૧૫

અર્થાત્-આ માત્રું છે અને આ માત્રું નથી. આ મેં કર્યું અને આ નથી કર્યું આ પ્રમાણે બદલાતા પ્રાણીને રાત્રિ અને દિવસોરૂપી ચોરા (આયુધ્યને) ચોરી રહ્યા છે માટે શા સાડ પ્રમાદ કરેલો? આ પ્રમાણે ભવિષ્યના વિચારથી જે દુઃખ પેદા થાય છે તે આર્ત્તધ્યાનનો ચોથો પ્રકાર છે.

કોઈપણ સામાન્ય વસ્તુને કારણે કેવી રીતે પ્રપંચ વધવા પામે છે એ વિષે એક ઘટના સાંભળી છે કે, કોઈ એક માણસ લીલામમાંથી એક પત્રગ ખરીદી લાવ્યો. આ પત્રગ કારીગરીના અદ્ભુત નમુનારૂપ હતો અને તેથી આ એક પત્રગને કારણે તેના ઘરમાં સાંક દગ્ગરનો બીજો સામાન ખરીદવામાં આવ્યો. આ વાત અનિયંત્રિતવાળી જાણાય છે પરંતુ એક સીંગ ઘરમાં વસાવવા કેવો પ્રપંચ અને કેટલો ખર્ચ કરવામાં આવ્યો એ વાત

આ ઘટનામાંથી તારની શકાય છે. તમે એક મુંદર બટન ખરીદ્યા તો એ મુંદર બટન પ્રમાણે મુંદર સીધાઈવાળાં ધોખેલાં વસ્ત્રો પહેરવાની પણ આવશ્યકતા જણાશે. જ્યારે મુંદર વસ્ત્રોથી તમે મુસન્નિજત થયા હશે તો એ દશામાં છત્રી, મુંદર છુટ વગેરેની પણ આવશ્યકતા જણાશે. હવે વિચાર કરો કે, એક સામાન્ય બટનના કારણે કેટલો બધો ખર્ચ કરવો પડ્યો ? આ જ પ્રમાણે તમે લોકો બારીક કપડાં પહેરી એમ વિચારો છો કે અમને કપડું સરતું મળ્યું છે પરંતુ એ બારીક કપડાની પાછળ કેટલો બધો ખર્ચ કરવો પડે છે, અને પરિણામે આર્તધ્યાનમાં કેવીરીતે પડતું પડે છે તેનો વિચાર કરશો તો તમને ખબર પડશે. ને જીવનમાં સંયમ અને સાદાઈ રાખવામાં આવે તો જ આર્તધ્યાનમાંથી બચી શકાય.

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે, મોહને કારણે આ પ્રમાણે ચાર પ્રકારનું આર્તધ્યાન કરવામાં આવે છે. આ પ્રકારના આર્તધ્યાનને ધર્મધ્યાન કે શુદ્ધધ્યાન દ્વારા જ છતી શકાય. શુદ્ધધ્યાન તે આત્મ-વિદ્યાસની ઉચ્ચ શ્રેણી છે. અને તેથી જો ધર્મધ્યાન કરવામાં આવે તો આર્તધ્યાનથી બચી શકાય અને પછી ધીરે ધીરે શુદ્ધધ્યાનની અવસ્થાએ પહોંચી શકાય.

ધર્મધ્યાન જાને કહેવામાં આવે છે અને ધર્મધ્યાનથી આર્તધ્યાન કેવીરીતે દૂર થઈ શકે છે તે વિશે કથું છે કે:-

કેવલલાપિત વાણી માને, કર્મ નાશકા ઉદય ઠાને,
પૂરવકર્મ ઉદય પડ્યાને, પુરુષાકાર લોક યિતિ જાને,
ધર્મધ્યાન કે ચારાં પાથે, જે સમજે તે મારગ આપે.

જો ઇષ્ટવિયોગને કારણે આર્તધ્યાન થાય તો કેવલિભાવિન પાત્રી ઉપર વિશ્રામ કરી ધર્મધ્યાનમાં પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ. અને અનિષ્ટસંયોગને કારણે આર્તધ્યાન થય તો કર્મોને નબળા કરવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. શાસ્ત્રકાર કહે છે કે આર્તધ્યાનના મમયે ધર્મધ્યાન કરવાથી હર્ષિન બધા પાત્ર સિધ્ધિલક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરે. શરીરમાં વ્યથિ તેવો નો. પૂર્વકર્મને યાદ કરી એવા વિચાર કરેલા જન્મજન્મ કે, એ વ્યાધિને એ જાણે છે કે તે પાત્રી નું શ્રા માટે દુઃખ માનુ જ નવારે એ કોઈની વચ્ચે ઉપાર લીધી છે તો ઉપર લીધેલી વચ્ચે માટે પાત્રી મોંપવી જોઈએ.

[illegible]

આ જ મમ જે રૂઝ-આપિ આવે તો એમ વિચારી શકાય કે, મારા કોણ કંઈ મારે જોવામાં જ નહીં. મારાં મારે દુઃખનો અનુભવ કરે ન શકાયે. આ પ્રયત્ને વિચાર કરી મનના મમને દુઃખ ન મનાવી અર્થે આર્તધ્યાન ન કરવાથી અને તેને વાસ્તે ધર્મધ્યાન કરવાથી કર્મનંબ પગ દીસાં પડે એવું છે.

આ તે કોને પૂગાકાર મળી શકાઈદિન વિશે વિચાર કરે એ પણ ધર્મધ્યાનનો એક પ્રકાર છે. અર્થ જે નરક આ શરીરમાં જ છે શરીરમાં નીચે નરક, અર્થમાં અનુચિત અને ઉપરમાં સ્વર્ગ છે. નર્મનંબક માટે એમ કહેવામાં આવે છે કે, આત્મની મરદન જ નર્મવે છે. આ પ્રમાણે આ શરીરને ગ્રાહ સન્નિવેશનો નકમો મળીને શકાઈદિન વિશે વિચાર કરવામાં આવે તો મન ધર્મધ્યાનમાં પ્રવૃત્ત થાય છે.

કહેવાનો આગમ એ છે કે, ધર્મધ્યાનની સદાવનાથી આર્તધ્યાનથી બગી સકાય છે અને મનને એકાગ્ર કરી સકાય છે. ધર્મધ્યાન કરવું અને આર્તધ્યાનથી અવતા રહેવું એ પણ મનગુપ્તિ કરવાનું સાધન છે. મનગુપ્તિ કાને કહેવી એના માટે કશું છે કે:-

યિમુપનકલ્પનાજ્ઞાતં મમત્વેનુ પ્રતિષ્ઠિતમ્ ।

આત્માગમં મનસ્તગ્મૈર્મનો ગુપ્તિઃ સદાહતા ॥

અર્થાત્-કલ્પનાની જગમાંથી બહાર નીકળી સમજાવમાં રિયર થવું, આર્તધ્યાન તથા રોદ્રધ્યાનમાંથી નીકળી ધર્મધ્યાન તથા શુદ્ધધ્યાનમાં પ્રવૃત્ત થવું અને મનને આત્મા વિચારમાં જ તન્મય કરી દેવું એનું નામ મનગુપ્તિ છે. ત્યારે મન આત્મામાં જ રમણુ છે છે, બીજો કપાય જતું નથી ત્યારે જ પૂર્ણ મનગુપ્તિ થઈ શકે છે.

સાધારણ રીતે તો સમિતિ અને ગુપ્તિનો માર્ગ સાધુઓ માટે છે, પરંતુ આ માર્ગે સમજીને જો તમે લોકો પણ મનને એકાગ્ર કરવાનો પ્રયત્ન કરો તો તમારા આત્માને પણ ઘણો લાભ થઈ શકે એમ છે. આર્તધ્યાન તથા રોદ્રધ્યાનમાંથી નિવૃત્ત થવું એનું નામ જ ગુપ્તિ છે. આ પ્રકારની ગુપ્તિનું પાલન ગૃહસ્થ પણ કરી શકે છે. મન-ગુપ્તિનું પાલન કરવાથી દુઃખ પણ સુખમાં ફેલી રીતે પરિણત થઈ શકે છે એ વાત હવે સતી અંગનાની ચરિત્ર-કથા ઉપરથી સમજાવું છું:-

સતી અંગના ચરિત્ર—૮

પતિદ્વારા તિરસ્કૃત થઈ અંગના ઘેર આવી. રાજકુમારનો આ દુર્વલકાર જોઈ વર્મ-તમાલા અંગનાને કહેવા લાગી કે, સખી ! સુદમાં જાતી વખતે સુનુતી સાથે પણ મદ્ય-વહાર કરવામાં આવે છે પરંતુ રાજકુમારે તો તમે શુભ શુકન બનાવવા ચલા ને વખતે પણ તમારું અપમાન કર્યું ! તેમણે તમારું કે શુભ શુકનનું અપમાન નથી કર્યું પણ માનો કે તેને જે પોતાનું જ અપશુકન કર્યું છે !

વસંતમાસાનું કથન સાંભળી અંજના એમ કહી ચકતી હતી કે, વાસ્તવમાં તારું કહેતું હીક છે, કેમકે જેમણે મારું અપમાન કર્યું છે તેમનું ભણું કેવી રીતે થઈ શકે ? પરંતુ અંજનાએ આ પ્રમાણે કાંઈ ન કહેતાં વસંતમાલાને એમ જ કહ્યું કે, સખી ! આ પ્રમાણે પતિના અહિતની વાત કહે નહિ. હું તો તેમનું સદાસર્વદા હિત જ ચાહું છું. તેમણે જે અપમાન કર્યું છે તે મારું નહિ પણ કર્મનું અપમાન કર્યું છે. કર્મનો અંન, ધૈર્ય ધારણ કરવાથી જ થઈ શકે છે. ખીન્નનું અહિત ચાહવાથી કર્મનો નાશ થઈ શકતો નથી. એટલા માટે હું તો હૃદયથી એજ ચાહું છું કે, પતિનો વિનય થાય, તેમનું શુભ થાય અને મેં જે શુકન બતાવ્યું છે તે સફળ થાય.

અંગનાનું આ કથન સાંભળી વસનભાગ્યે કહ્યું કે, જેમણે તમારું ભયંકર અપમાન કર્યું છે તેમનું પણ કલ્યાણ આદવાયી શો લાભ ? અંગનાએ જવાબમાં કહ્યું કે, ખીનનું કલ્યાણ આદવામાં ભલે તને કોઈ લાભ જણાતો ન હોય પણ મારી દૃષ્ટિએ તો તેમાં અનેક લાભો રહેલાં છે. મારા ધર્મ-સુરેએ અને શીખન્યું છે કે, અપમાનજનક સ્થિતિ સહેવા છતાં પણ ખીનનું ભણું કરવામાં નુકશાન નહિ પણ લાભ જ રહેલો છે. આપણો આત્મા કામ-ક્રોધ આદિના ઉદય ભાવમાં ક્રોધનું સ્થિતિને કારણે ન જાય તો એ દશામાં આત્માને સાબ જ છે. પતિદેવ સ્થૂલ યુદ્ધ કરવા માટે ગયા છે તો માગ માટે એજ ઉચિત છે કે, હું અહીં સક્રમ યુદ્ધ કરું, અર્થાત્ કામ-ક્રોધ આદિ આત્મ ઘનુઓની સાથે યુદ્ધ ખેડું.

અંજનાનું આ કથન સાંભળી વસતમાત્રાએ કહ્યું કે, સખી! તુ તો કાદ' અનોખી જ
વાન સંભળાવે છે ! અંજનાએ જવાબમાં કહ્યું કે, એ પત્નિ સાથે થયું કે, અશુભમાંથી પત્નિ
તારા માટે શુભ તીકરૂં અને જે વાન તું જાણતી નહતી તે વાન પત્નિ તું જાણતી થકી.

[illegible][illegible]

આપો કે, તે મની તમને શ્રમ માન નાવવા. મારે આવી હતી, પરંતુ તમે તેનો નિષ્કાર
નિષ્કાર કરો એ મું હું માં કમ કહેવાય ! મને તો તમારું એ કાર્ય તેજ સમયે
પરામ સાચું હતું પણ હું એ વિષે કહું કે ! આજે કહેવનો આમર પ્રાપ્ત થયો છે
એટલા માટે એ વાત રહી રહી પૂ. પ્રદગ્નના આ કથનના ઉત્તરમાં પવનકુમારે કહ્યું કે,
શ્રીમો કેવી કહો મોય છે એ મું તમે જાણતા નથી ! પ્રદગ્નને કહ્યું કે, પુરુષો પણ કહો
હા, તમારા જેવા અમજદાર લોકો પણ પોતાના પુત્રાર્થેના કેવા દુઃખમાં કહે છે ! અંજના
તમારા પ્રત્યે કેવા પ્રેમ રાખે છે ! તેના તમારા ઉપર પ્રેમ આવ મોવાને કારણે જ તે તમારા
ઘેર પડી રહી છે અને કહેવને સહી રહી છે ! નહિ, તો મું તે પોતાના પિતાને ઘેર જ
ચકતી નથી ! તમે તેના પ્રત્યે સહભાવ બતાવતા નથી, છતાં તે તમારા ઉપર પ્રેમ જ
રાખે છે અને એ પ્રેમ આવને વ્યક્ત કરવા માટે જ તે શુભ શુકન બતાવવા આવી હતી,
છતાં તમે તેનો નિષ્કાર કરો એ મું કહુના નથી ! પ્રદગ્નનું આ કથન સાંભળી પવન-
કુમારે કહ્યું કે, તારું કહેવું ઠીક છે, પરંતુ જે વખતે મિત્રકેળી અંજનાની સમક્ષ પરપુરની
પ્રશંસા કરી રહી હતી અને અંજના પર પુરુષની પ્રશંસા ચૂપચાપ સાંભળી રહી હતી તે
વખતે તું પણ મારી સાથે જ હતો. પવનકુમારની આ વાત સાંભળી પ્રદગ્નને કહ્યું કે, જલ્પ
આટલી સામાન્ય વાતને કારણે જ તમે અંજના ઉપર રજા યજ્ઞેશ છે ! અંજના ધર્મને
જાણનારી છે. તેણે ત્યારે વિદ્યુત્પર્વ વિષે એવું સાંભળ્યું હતું કે, વિદ્યુત્પર્વ અંધાર વર્ષાની
આયુમાં દીક્ષા ધારણ કરી, છત્રીય વરસની આયુમાં મોક્ષ પધારી જશે, તો એ દશામાં
તેમની પ્રશંસાની ચિન્હ કાંઈ કેમ બોલી શકે ! પરંતુ જો તેના હૃદયમાં કોઈ પ્રકારનો
દુર્ભાવ હોત તો શું તે આટલાં બધાં કષ્ટો સહેવા છતાં પણ તમારા ઘેર રહી શકે ખરી ! તે
પોતાના પિતાને ત્યાં આવી ન ગત ? આ સિવાય આપણા ઘેર આવેલી વ્યક્તિનું સન્માન
કરવું જોઈએ કે અપમાન કરવું જોઈએ ? જો સન્માન કરવું જોઈએ, તો આપણે લાંબો સમય
પ્રશંસા થઈ રહી છે તેમની નિંદા કરવી એ તેનું સન્માન કયું કહેવાય કે અપમાન !
તમારી વાતો ઉપરથી તો એમ જણાય છે કે તમને અંજના વિષે કેવળ જ્ઞાન પેદા
થયેલ છે. વાસ્તવમાં અંજના તો સતી છે. એ સતીના હૃદયમાં તો તમારા પ્રત્યે
અપાર પ્રેમ છે.

પ્રદગ્નની મુક્તિપૂર્ણ વાત સાંભળી પવનકુમાર વિચારમાં પડી ગયા. તેમના વિચાર-
ક્ષેત્રની થોડી વિશુદ્ધિ થઈ જ હતી. પણ પ્રદગ્નની વાત સાંભળી તેમના હૃદયની વિશેષ
શુદ્ધિ થઈ અને પરિણામે હૃદયની કઠોરતા સરળતામાં બદલવા પામી. ચક્રવાકીની ઘટના વિષે
તેઓ સરળભાવે વિચારવા લાગ્યા કે, ચક્રવાકીને ચક્રવાક કાંઈ આપતો નથી, છતાં ચક્રવા-
કીના હૃદયમાં ચક્રવાક પ્રતિ પ્રેમ લાવ હોવાને કારણે જ ચક્રવાકના દુઃખે તે ચક્રવાકી
પણ દુઃખી થઈ રહી છે અને કરુણ વિચાર કરી રહી છે ! આ જ પ્રમાણે જો અંજનાના
હૃદયમાં મારા પ્રતિ પ્રેમ છે તો તે પણ કેવી દુઃખી થતી હશે ? હજી સુધી તો તે ભાવિ
સુખની આશાએ જીવિત રહી અને દુઃખ પૂર્ણ દિવસો જેમ તેમ કરી વ્યતીત કરી ગઈ છે.
પરંતુ ત્યારે એ તેનો તિરસ્કાર કરી દીધો છે ત્યારે ને કઈ આશાએ જીવિત રહી હશે !
આવી અવસ્થામાં મારે હવે શું કરવું જોઈએ ? હવે જો હું પાછો ફરી અંજનાની પાત

હો તો પિતા તથા બીજા લોકો મારી નિંદા કરશે અને કહેશે કે, જે સ્ત્રીના મોહમાં લેણા છે તે યુદ્ધમાં જીવ વિજય કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરી શકશે ? અને જો હું અંગનાની પાસે તો નથી તો દુઃખપૂર્ણ જીવનથી કંટાળીને અંગના પોતાના જીવનનો ત્યાગ કરી એવો મને ભય રહે છે. આવી વિકટ પરિસ્થિતિમાં મારે શું કરવું જોઈએ ?

પવનકુમારે પોતાના હૃદયની બધી વાત પ્રહસ્તને કરી દીધી. પ્રહસ્તે બધી હકીકત સંભળ્યા બાદ પવનકુમારને કહ્યું કે, તમે તે વિષે જરા પણ ચિંતા ન કરો. સ્તવમા આપણી સામે અત્યારે મુખ્ય બે કામ છે. આ બે કામોમાંથી એક કામનો ત્યાગ કરવો એ જ ઠીક છે. કારણ કે—

परिच्छेदो हि पाण्डित्यं यदापन्ना विपत्तयः ।

अपरिच्छेदं कर्तृणां विपत्तिः पदे पदे ॥

હિતોપદેશ.

અર્થાત્—જે કામમાંથી એક કામનો ત્યાગ કરવો એમાંજ જુદિમતા છે. જે આ માણે કરતો નથી તેને કમલે ને પગલે સંકટનો સામનો કરવો પડે છે. એટલા માટે તમે મને અંગના પાસે કેવી રીતે જવું એ વિષેનો નિર્ણય કરવાનો ભાર મારા પર મૂકી દો.

પવનકુમારે પ્રદસ્તને કહ્યું કે, હીક હું નારી ઉપર એ વાતનો નિર્ણય કરવાનો ભાર મૂકું છું. હવે અત્યારે આપણે શું કરવું જોઈએ એ કહે. પ્રદસ્તે કહ્યું કે, આપણે રાતોરાત પાં જઈને પાછા આવવા રહીશું. ત્યાં જવાની કોઈને ખબર પણ નહિ પડે અને તમારા મેલનથી અંગનાને સંતોષ પ્રાપ્ત પણ થઈ જશે. પવનકુમારે કહ્યું કે, આપણે રાતોરાત પાં જઈને પાછા કેવી રીતે આવી શકશું ? પ્રદસ્તે ઉત્તર આપ્યો કે, આપણે વિદ્યા નાનીંગે છીએ અને આપણી પાને વિમાનનું સાધન પણ છે. વિમાનનું સાધન કે જે અંગનાની વિદ્યા બીજાનો સહાર કરવા માટે નથી પરંતુ મુશ્કેલીના સમય નેનો સફળપણ કરવા માટે છે.

આજે લોકો વિમાન અથવા એરોપ્લેન જેવું એક વસ્તુ જોઈને તેને અત્યંત સમજમાં લેવા માટેનાં કામો આજે આજે ઉપરથી નીચે જતાં જતાં એક પછી એક વિદ્યુત ને તેને તેના ઉડાણ કલામાં કેવી રીતે કરવામાં આવે છે એ વિષયને સંદર્ભમાં આજે જો તે તો હજારો નીક ને, પગલું કરવા તે. વિમાનનું એક સાધન જેવું જેમાં કોઈ એક આવી છે. આ પ્રસંગે પવનકુમારે તમારું વિમાન કે જે અંગનાને નિર્ણય કર્યો. હવે પવનકુમારે અંગનાની પાસે કેટલાક કામો આજે પડે છે. જે વિષય હવે પડી આવે. વિમાન કે જે એક એક

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૨૬ ભાદરવા મુદ્ ૧૪ ગુરવાર.

પ્રાર્થના

વિમલ તિલેમ્બર મંદિરે, શ્રી શુદ્ધિ નિર્મલ દેવ જય કે,

હયા ! વિષય-વિકાર વિસારને, તુ માનની કર્મ ખખાય કે;

હયા ! વિમલ તિલેમ્બર મંદિરે.

—વિનયમંદ્ર છ લક્ષ્મી ચંદ્રેશ્વર.

શ્રી વિમલનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

આ પ્રાર્થનામાં હયાતમાને ગંગાપાત્રે કહેવામાં આવ્યું છે કે, હે હયા ! તુ ભગવાન વિમલનાથને વંદન કર. વિમલનાથ ભગવાનને વંદન કરવાથી તારી શુદ્ધિ નિર્મલ થઈ જશે તારી શુદ્ધિ નિર્મલ થયા બાદ તું સન્નાસત્યનો પિયેક કરી શકીશ અને ક્ષણ : તુ દુઃખમુક્ત પણ થઈ શકીશ. શુદ્ધિ નિર્મળ ન હોવાને કારણે ચિત્તમાં અનેક પ્રકરનાં સંકરપ-વિકરપો પેદા થાય છે, ચિત્તમાં સંકરપ-વિકરપો પેદા થવાને કારણે આત્મા કેરી વિકટ પરિસ્થિતિમાં પડી જાય છે એ વાત આ પ્રાર્થનામાં પણ જતાવવામાં આવેલ છે. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે, આ આત્મા એકેન્દ્રિય આદિ ચૈત્તિઓમાં અનંત અને અસંખ્ય કાળ મુખી રહીને આવ્યો છે અને ક્રમશઃ મદામુરકલીએ આ મદાદુર્લભ મનુષ્ય-જન્મને પામી શક્યો છે. આત્માએ આ પ્રકારના અનેક દુર્લભ મનુષ્ય-જન્મને પણ આગસ, પ્રમાદ આદિમાં બર્ધ જ મુમારી દીધાં છે, આત્માએ ભગવાનને વંદન કરી ચિત્તનાં સંકરપ-વિકરપને દૂર કરવાનો તે મનુષ્ય-જન્મમાં પ્રયત્ન ન કર્યો અને તે કારણે જ નરકનાં દુઃખ અને સ્વર્ગના મુખનો ઉપનેવ કરતાં સંસારચક્રમાં પરિભ્રમણ કરી રહ્યો છે. જ્ઞાનીઓ આત્માને સરોધ આપના કહે છે કે, હે આત્મા ! તું આ મનુષ્ય-જન્મને પામી પરમાત્માની અધિક સમીપ આવ્યો છે એટલા માટે પરમાત્માને વંદન કરી શુદ્ધિને નિર્મલ કર અને એ રીતે જન્મ-મરણના કુખથી મુક્ત થઈ મનુષ્ય-જન્મને સાર્થક કર.

કહેવાની ખાતર તો અનેક લોકો કહે છે કે, અમે પરમાત્માને વંદન કરીએ છીએ, પરંતુ પરમાત્માને સાચી રીતે વંદન કરવામાં આવે તો જ શુદ્ધિની મહિમા દૂર થઈ શકે છે. જેમકે કોઈ એમ કહે કે મેં કપડાંને સાથથી ધોયાં છે પરંતુ તે કપડાં સાફ થઈ શક્યાં નથી. આ પ્રમાણે કહેનારને એમજ કહી શકાય કે તમે કપડાંને સાથથી બરાબર ધોયાં નહિ હોય, જો બરાબર સાથુ દબને કપડાંને ધોયાં હોય તો કપડાંની મહિમા અવસ્થા થવીજ નેહએ. આજ પ્રમાણે કોઈ એમ કહે કે, અમે પરમાત્માને વંદન કરીએ છીએ તોપણ અમારી શુદ્ધિ નિર્મલ થઈ નહિ, તો આ પ્રમાણે કહેનારને એમજ કહેવું જોઈએ કે, પૂર્વક વંદન કર્યું નહિ હોય, જો તમે પરમાત્માને સાચી રીતે વંદન નિર્મળ અવસ્થા થવી જ નેહએ.

અત્રે એક પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે કે, પરમાત્માને ક્ષત્રી-રીતે વંદન કરવું જોઈએ કે જોથી ચિત્તની ચંચલતા કે ભુદ્ધિની મલિનતા દૂર થઈ શકે? આ પ્રશ્નનો ઉકેલ આણુવા માટેજ શાસ્ત્ર વિશે વિચાર કરવામાં આવે છે. શાસ્ત્રમાં ચિત્તની ચંચલતા તથા ભુદ્ધિની મલિનતા દૂર કરવા માટે અનેક ઉપાયો બતાવવામાં આવેલ છે. ગુપ્તિનું પાલન કરવાથી મન, વચન અને કાયાની ચંચલતા દૂર થાય છે અને મન, વચન તથા કાર્યામાં એકાગ્રતા આવે છે એ વિશે કાલે વિસ્તારપૂર્વક કહેવામાં આવ્યું છે. આજે વચનગુપ્તિ શું છે અને તેના પાલનથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે એ વિશે વિચાર કરવાનો છે.

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ—ખોલ ૫૪ મો

મનગુપ્તિ, વચનગુપ્તિ અને કાયાગુપ્તિનો પારસ્પરિક ધનિષ્ઠ સંબંધ હોવાથી અત્રે સમુચ્ચયરૂપે ગુપ્તિ વિશે વિચાર કરવામાં આવ્યો છે. માનવ-શરીરમાં મનની પ્રધાનતા હોવાથી સર્વપ્રથમ મનની ગુપ્તિ કરવી અત્યાવશ્યક છે. જ્યાંસુધી મનગુપ્તિ કરવામાં આવતી નથી ત્યાંસુધી વચનગુપ્તિ કે કાયાગુપ્તિ થઈ શકતી નથી.

હવે વચનની ગુપ્તિ અર્થાત્ વચનને કાણમાં રાખવાથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે એ જાણવા માટે ગૌતમ સ્વામીએ મદાવીર ભગવાનને પૂછ્યું કે—

ખોલ ચોપનમો.

(૫૪) વચગુત્તયાણ ણં મંતે ! જીવે કિં જણયદ ?

અર્થાત્—હે ભગવાન ! વચનગુપ્તિથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાને દરમાન્યું કે—

વચગુત્તયાણ નિલ્પિયારણં જણયદ, નિલ્પિયારે ણં જીવે વદ્ધગુત્તે મગ્ગપ્પજોગ-
સાહણજુત્તે યાવિ મવદ્ ॥ ૫૪ ॥

અર્થાત્—હે ગૌતમ ! વચનગુપ્તિ (વચનના સંયમ)થી જીવાત્મા વિષમરિત થાય છે અને નિર્વિહાર જીવ આધ્યાત્મિક યોગનાં સાધનોથી કુળાદિ વિદ્યે છે.

અત્રે કાશિ મિયા પ્રશ્ન કરે કે, જ્યાં મનની ગુપ્તિ કરવામાં આવે છે તેના પાછી વચનને જોખવાની શી જરૂર છે? આ પ્રશ્નનો સ્પષ્ટ ઉત્તર તે કે જ્યાં મનની ગુપ્તિ કરવામાં આવે છે તેના પાછી વચનને જોખવાની જરૂર છે. આ પ્રશ્નનો સ્પષ્ટ ઉત્તર તે કે જ્યાં મનની ગુપ્તિ કરવામાં આવે છે તેના પાછી વચનને જોખવાની જરૂર છે.

તેના પાછી વચનને જોખવાની જરૂર છે. આ પ્રશ્નનો સ્પષ્ટ ઉત્તર તે કે જ્યાં મનની ગુપ્તિ કરવામાં આવે છે તેના પાછી વચનને જોખવાની જરૂર છે. આ પ્રશ્નનો સ્પષ્ટ ઉત્તર તે કે જ્યાં મનની ગુપ્તિ કરવામાં આવે છે તેના પાછી વચનને જોખવાની જરૂર છે.

તેના પાછી વચનને જોખવાની જરૂર છે. આ પ્રશ્નનો સ્પષ્ટ ઉત્તર તે કે જ્યાં મનની ગુપ્તિ કરવામાં આવે છે તેના પાછી વચનને જોખવાની જરૂર છે.

વચન બોલવાનો પ્રયત્ન કરેલા બેદારી. આ પ્રમ જે કવચથી વચનગુપ્તિનું સંપૂર્ણ પાલન થઈ શકે. પી વિગતો વચન પ્રમમાં વચનગુપ્તિનાં મહા બેદ જનવચનમાં આજ્ઞા છે. તેમાં કશું નથી :—

જઘા મતેય મોગા મ જઘા-મોગા મતેય મ ।

જગત્વી અમચ-મોગા મ જગત્વી જગત્વી ॥

અર્થાત્-વચનગુપ્તિ માર પ્રકારની છે, એક તે મન્ય વચનગુપ્તિ, બીજી વચનગુપ્તિ, ત્રીજી સત્ય-અસત્ય વચનગુપ્તિ અને ચોથી અવધાર વચનગુપ્તિ જે અગ્નિ આ માર પ્રકારે વચનની ગુપ્તિ રાખે છે તે વચનને માટે જગવાને કશું નથી, વચનગુપ્તિ રાખવાને કારણે તે વચન નિર્વિકાર-અવરમાને પામે છે.

આત્માનું નિજ-સ્વરૂપમાં રમણ કરવું એજ નિર્વિકારપણું છે અને પરવચનમાં રમણ કરવું એ વિકારપણું છે. પર વચન મને તેની દોષ પાન તેમાં રમણ કરવું એ આત્માને વિકાર નથી. પાણીમાં સાકર નાખવામાં આવે કે મીઠું નાખવામાં આવે પણ પરવચનને કારણે થવાને કારણે તે પાણી વિકૃતજ માનવામાં આવે છે. પાણીની પ્રકૃતિ તો ત્યારે જ કોઈ કે ત્યારે પાણી પોતાના જ સ્વરૂપમાં રહે. આ જ પ્રમાણે આત્મામાં નિર્વિકારપણું તો જ આવી શકે છે કે ત્યારે આત્મા વચનગુપ્તિનું પૂરેપૂરું પાલન કરે. બોલવાને કારણે આત્મા પોતાના પ્રકૃત સ્વભાવથી નીચે આવવું જ પડે છે. પરંતુ ત્યારે આત્માદ્વારા મીઠા અથવા રસમાં રતી શકાવું જ ન દોષ, તો એ અવસ્થામાં અસત્ય વચન ન બોલતા સત્ય વચન બોલવું એજ આત્માને માટે યોગ્ય છે. અર્થાત્ આત્માએ અશુભ વચન ન બોલતાં શુભ વચન બોલવાં એજ લાગ્યું છે. જો કે, સત્યવચન બોલવું એ શુભ છે પરંતુ આત્માની નિજદશાની દૃષ્ટિએ તો તે સત્ય વચન પણ જે પ્રમાણે સાકર મેળવવાથી પાણી વિકૃત માનવામાં આવે છે તે પ્રમાણે વિકૃત જ માનવામાં આવે છે. આમ છતાં જે પ્રમાણે મીઠું મેળવવાની અપેક્ષાએ પાણીમાં સાકર મેળવવી શુભ માનવામાં આવે છે, તેજ પ્રમાણે ત્યાં સુધી વચનગુપ્તિનું સંપૂર્ણપણે પાલન કરી શકાવું નથી, સાંસુધી વચનને અસત્ય, મિથ્યતા અશુભમાં પ્રવૃત નહિ કરતાં, શુભમાં અર્થાત્ સત્યમાં જ પ્રવૃત્ત કરવું જોઈએ. આ પ્રમણે સત્યવચનનો વ્યવહાર કરવાથી પણ આત્મામાં નિર્વિકારપણું આવી શકે છે. વિકારરહિત પાણી જેવું શુભકારી હોય છે એ વાત હાકતર લોકો સારી રીતે જાણે છે. આ જ પ્રમાણે ત્યારે આત્મા નિર્વિકારી બને છે ત્યારે આત્મામાં કૃત્રી વિશેષતા હોય છે એ જતાવવા માટે જગવાને કશું નથી કે, ત્યારે આત્મા નિર્વિકારી બને છે ત્યારે આત્મા નિજસ્વરૂપમાં જ રમણ કરે છે.

જગવાનના આ કથનમાંથી એક એ સૂચના પણ મળે છે કે, વચનગુપ્તિનું પાલન કરી આત્માએ નિજસ્વરૂપમાં રમણ કરવાનો પ્રયત્ન કરેલા જોઈએ. ત્યાંસુધી આત્મસ્વરૂપરમણના પ્રગટતી નથી સાંસુધી વચનગુપ્તિનું પાલન સાર્યક થતું નથી. સાધારણ રીતે તો જગતો માણસને પકડવાને માટે ચૂપચાપ રહે છે, પરંતુ તેની વચનગુપ્તિની પાછળ સ્વાર્થદૃષ્ટિ અથવા પરવચનને અપનાવવાની વૃત્તિહોવાને કારણે તે વચનગુપ્તિ નિરર્થક નીવડે છે એટલા માટે જો વચનગુપ્તિ આત્મસ્વરૂપરમણના સાર્યક ન થાય તો તે વચનગુપ્તિ સાર્યક થઈ શકતી નથી. વચનગુપ્તિ વિના નિર્વિકારપણું આવી શકતું નથી અને નિર્વિકારપણું પ્રગટ

મધ્યામાં માટે વચન કરે કે જુ મળવાનો પ્રયત્ન કરો. મુદત્ત મેં જેને વચન ન રહે એવા અનેક પ્રયત્નો પ્રાપ્ત થયા છે એટલા માટે તમને વચનને કારણે વધારેમાં વધારે કારણ કરવા કહેવામાં આવે છે.

માનો કે, તમને એવા એક મન જનવામાં આવે કે જે મુદત્તમાં તમ કામ મિત્ર થાય તે આ મન મીખવાની કેળવણી કરવા નહિ જનવા કે એવા છે એવાની નીચાઈ કે જેના એ મિત્રિમનને મીખવા નેવાર ન દોષ ન હોય તમને એક માનવ છે કે, તમે વચન ઉપર કાળ કરો અને વચનને અગ્રમમાંથી જવાર કાઢી શુભમાં મિત્ર કરો તો તમને અવશ્ય મિત્ર પ્રાપ્ત થશે-જેનું તમને આ કામ કરે જગ્યા છે. જાનવામાં વચનમિત્ર પ્રાપ્ત કરવા માટે વચનમિત્ર કરવાની અનિ અ છે, જો તમે વચનની મુખિ કરો તો વચનમિત્ર તમને પ્રાપ્ત થવા વચર રહેશે ન તમે એક વચનને અન્યમાં મિત્ર કરો તો જ્યાં મિત્રિએ તમને જાનવી આવશે. વ રાખવી એ સાધુ કે મુદત્ત જ્યાં માટે ઉપવાસી તેમજ ક્યાનકારી છે. બી વચનમુખિ કરે કે નહિ પણ તમે તમારું કર્મ અમલ વચનમુખિનું પાલન તેમાં ક્યાનું જ રહેતું છે. જે વચન પોતાના કર્મવ્યાસનમાં દર રહે છે તે ક્યાનું અવસ્ય સાધી શકે છે. સંકરના સમયે પણ પોતાના કર્મવ્યનું પાલન કરતું ક્યાનું તો માર્ગ છે. આ વાનને વિશેષ સ્પષ્ટ કરવા માટે સતી અંગના ચરિત્ર કે સમજવવાનો પ્રયત્ન કરું છું:—

સતી અંગના ચરિત્ર-૯

પવનકુમારનું હૃદય ચક્રવાકીનો કરુણ વિલાપ સાંભળી પડી ગયું. કાંઈ હૃદયને છે ત્યારે હૃદયમાં પરિવર્તન થવા વગર રહેતું નથી. ચક્રવાકીનો કરુણ વિલાપ પવનકુ હૃદય-પરિવર્તન કરવામાં નિમિત્તભૂત બન્યો. પવનકુમાર ચક્રવાકીનો કરુણ સાંભળી વિચાર કરવા લાગ્યા કે, આ જ માનસરોવર ઉપર મારો વિવાહ-સંસ્કાર થયો અને આજે ધણી વર્ષો બાદ આજ સરોવર ઉપર આ ચક્રવાકી જાણે મને કાંઈ મુક્તિ સભાવાવની હોય એમ મને લાગે છે. આ પ્રમાણે વિચાર કરી નેમણે પ્રદસ્તની સાથે વિ વિનિમય કરી અંગનાના મહેલમાં પ્રદસ્તની સાથે જવાનો નિશ્ચય કર્યો.

પવનકુમારે અંગના પાસે જવાનો નિશ્ચય કર્યો એમાં ચક્રવાકી મુખ્ય નિમિત્તભૂત છે આ પ્રમાણે તે ચક્રવાકીને કાંઈ અદસ્ય શક્તિ જ અંગના માટે કાંઈ બોલી રહી અદ શક્તિ કેવી રીતે કામ કરે છે એ પ્રશ્ન જોવામાં તો આવતું નથી. અદસ્ય શક્તિ અદસ્ય રહીને પોતાનું કામ કરે જ જાય છે. અદસ્ય શક્તિ કેવી રીતે કરે છે અનાવવા માટે અને પ્રસંગોપાત્ત એક ઘટના કંડી સંભળાવું છું—

એક મજુર હતો. મજુરની ગિયનિ અત્યંત કંઠથી હોય છે. જો તે મજુર કરે તેઓએ બૂખ્યા રહેતું પડે છે. વર્ષાકાળમાં તો મજુરની ગિયનિ વધારે જાય નથી જ છે. કારણ કે વર્ષાકાળમાં તેમને મજુરી બરાબર મળતી નથી એક મજુર કાંઈ વરસો વરસો જેથી તે મજુરને આખા દિવસના કાંઈપણ મજુરી મળી નહિ જાય.

વિષે તે ચિંતા કરી રહી હતો એટલામાં એક શેઠ તેના ઘેર આવ્યો. તે શેઠે કહ્યું કે, આ બે હમર રૂપિયાની થેલી તું અમુક ગામમાં અમુક જગ્યાને પહોંચાડી આવ તો તને મજુરીના આઠ આના આપવામાં આવશે. મજુરે રૂપિયાની થેલી લઈ બીજા ગામે જવાનું કસ્ટક કર્યું.

તે જ મજુરના ઘરની પાસે એક મકરાણી પકાણુ રહેતો હતો. તેણે વિચાર્યું કે, આ મજુર રૂપિયાની થેલી લઈ બીજા ગામ જઈ રહ્યો છે. આજે રૂપિયા લૂંટવાનો ક્રીક અવસર મળ્યો છે. રસ્તામાં આ મજુરને મારી નાંખી તેની પાસેથી રૂપિયાની થેલી છીનવી લેવી સરળ છે. આ પ્રમાણે વિચાર કરી તે પકાણે મજુરને કહ્યું કે, મારે પણ અમુક ગામ જવું છે. મજુરે કહ્યું કે, એક કરના બે લકા. મને પણ તમારા સાથે મળ્યો એ સાંતું થયું.

પકાણે પોતાની બદ્ધ લીધી. તેણે મનમાં નિશ્ચય કર્યો હતો કે, આ જ બંદૂકથી મજુરને મારી નાખીશ અને તેની પાસેથી રૂપિયા ખૂંટી લઈશ. મજુરને પકાણની બદ-દાનતની ખબર ન હતી. બન્ને જણા રસ્તા કાપી રવા છે. એટલામાં વાદળાં પાછાં ચડી આવ્યાં અને મુસળધાર વરસાદ વરસવા લાગ્યો અને બન્નેનાં કપડાં ભીંજાઈ ગયાં. બન્ને એક ઘટાઘાટ વૃક્ષ નીચે શેઠા રવા. વરસાદને વરસતો લેઈ મજુર કહેવા લાગ્યો કે, લોકો પરમાત્મા-પરમાત્મા પોકારે છે પરંતુ પરમાત્મા ક્યાં છે ? મને ખરેખર કોઈ પરમાત્મા હોત તો અમારા જેવા મરીઓ ઉપર અવશ્ય દયા કરત. જુઓ ! વરસાદને કારણે મારાં બધાં કપડાં બીનાં થઈ ગયાં. મારી પામે બીજાં પહેરવા માટે કપડાં પાત્ર નથી. મજુરનું આ કથન સાંભળી પકાણે કહ્યું કે, તારી ઉપર ખુદાની મહેરબાની થઈ છે એટલા જ માટે આટલો વરસાદ વરસ્યો છે એમ તું માન. મજુરે કહ્યું કે વરસાદ વરસ્યો હોય ખુદાએ મારા ઉપર શું મહેરબાની કરી ? પકાણે કહ્યું કે, હો ! તું આ બદ્ધ લઈને મેરણ માટે આવ્યો હતો કે, રસ્તામાં તને આ બંદૂક વડે મારી નાંખી અને તારી પાસેથી રૂપિયાની થેલી છીનવી લઈ; પરંતુ કુદરતને તારૂ મનુષ્ય થાય એ મજુર ન હતુ મેરણ માટે ખૂબ વચસ વચસો અને મારી બદ્ધો કાદે ભીંજો રવા ગયો અને બદ્ધ નાખી રવા રવા. આ પ્રમાણે જ કદાચની કૃપાથી બની ગયા. હવે વચસ વચસો ન મેરણ તે જુ તને મારી નાખત અને તારી પાસેથી રૂપિયાની થેલી ખૂંટી લેત હવે તું મને તે મારી પાસેથી મેરણ બાકી લઈ શકે છે પરંતુ હવે ન મારી પાસેથી લઈ શકી તે.

મજુર પકાણની વાત સાંભળી ક્રોધાવસ્થામાં પડ્યો. તેને મારી રહે તે કે પરમાત્માના ઉપર ન ગમત હતો. તે જગ્યા કોઈ જગ્યા નહોત, પરંતુ મજુરે મેરણ લેવા પડે તે જગ્યા. મજુરે કહ્યું કે, મારાં કપડાં ભીંજાઈ ગયાં. મારી પામે બીજાં પહેરવા માટે કપડાં પાત્ર નથી. મજુરનું આ કથન સાંભળી પકાણે કહ્યું કે, તારી ઉપર ખુદાની મહેરબાની થઈ છે એટલા જ માટે આટલો વરસાદ વરસ્યો છે એમ તું માન. મજુરે કહ્યું કે વરસાદ વરસ્યો હોય ખુદાએ મારા ઉપર શું મહેરબાની કરી ? પકાણે કહ્યું કે, હો ! તું આ બદ્ધ લઈને મેરણ માટે આવ્યો હતો કે, રસ્તામાં તને આ બંદૂક વડે મારી નાંખી અને તારી પાસેથી રૂપિયાની થેલી છીનવી લઈ; પરંતુ કુદરતને તારૂ મનુષ્ય થાય એ મજુર ન હતુ મેરણ માટે ખૂબ વચસ વચસો અને મારી બદ્ધો કાદે ભીંજો રવા ગયો અને બદ્ધ નાખી રવા રવા. આ પ્રમાણે જ કદાચની કૃપાથી બની ગયા. હવે વચસ વચસો ન મેરણ તે જુ તને મારી નાખત અને તારી પાસેથી રૂપિયાની થેલી ખૂંટી લેત હવે તું મને તે મારી પાસેથી મેરણ બાકી લઈ શકે છે પરંતુ હવે ન મારી પાસેથી લઈ શકી તે.

મજુરે પકાણની વાત સાંભળી ક્રોધાવસ્થામાં પડ્યો. તેને મારી રહે તે કે પરમાત્માના ઉપર ન ગમત હતો. તે જગ્યા કોઈ જગ્યા નહોત, પરંતુ મજુરે મેરણ લેવા પડે તે જગ્યા. મજુરે કહ્યું કે, મારાં કપડાં ભીંજાઈ ગયાં. મારી પામે બીજાં પહેરવા માટે કપડાં પાત્ર નથી. મજુરનું આ કથન સાંભળી પકાણે કહ્યું કે, તારી ઉપર ખુદાની મહેરબાની થઈ છે એટલા જ માટે આટલો વરસાદ વરસ્યો છે એમ તું માન. મજુરે કહ્યું કે વરસાદ વરસ્યો હોય ખુદાએ મારા ઉપર શું મહેરબાની કરી ? પકાણે કહ્યું કે, હો ! તું આ બદ્ધ લઈને મેરણ માટે આવ્યો હતો કે, રસ્તામાં તને આ બંદૂક વડે મારી નાંખી અને તારી પાસેથી રૂપિયાની થેલી છીનવી લઈ; પરંતુ કુદરતને તારૂ મનુષ્ય થાય એ મજુર ન હતુ મેરણ માટે ખૂબ વચસ વચસો અને મારી બદ્ધો કાદે ભીંજો રવા ગયો અને બદ્ધ નાખી રવા રવા. આ પ્રમાણે જ કદાચની કૃપાથી બની ગયા. હવે વચસ વચસો ન મેરણ તે જુ તને મારી નાખત અને તારી પાસેથી રૂપિયાની થેલી ખૂંટી લેત હવે તું મને તે મારી પાસેથી મેરણ બાકી લઈ શકે છે પરંતુ હવે ન મારી પાસેથી લઈ શકી તે.

લોકોના કાળ ઉપર નો વિશ્વાસ મળે છે, પણ જોઈએ "મનુષ્ય પનુ મનુ
 મનુ" એવી પ્રતિજ્ઞા તરે મનુષ્યનાં ને તેમની ઉપર વિશ્વાસ રાખના નથી.
 તેમની મનુષ્ય સ્વરૂપે મનુષ્યનાં નાસ્તિકતા મનુષ્યનાં કાળ ઉપર છે એ
 માટે તેમના માટે જ્ઞાનમાં અવિશ્વાસ રાખે નહિ. પૂનાથી યીવડ મદારાજ કે
 દના કે, એક મનુષ્ય મને કહ્યું કે, "મદારાજ! જેનીમાંની અદિમાએ જાણ દે
 બુદ્ધ દાનિ કરે છે. આ કહેવાની અદિમાએ કેમને કાવરજનની દીવ્ય છે." તે મનુષ્ય
 કાળ સાંભળી પૂનાથીએ કહ્યું કે નને અદિમા અને મનુષ્ય અભ્યાસ કરી જ્યાં
 નથી અને એ કારણે જ આ પ્રમાણે કરી દેતા છે. જે અદિમા અને સત્યદિતુ પાસ
 કરે છે તે વીરજ દશે, કાવર નહિ દેવ. કારણ કે વીરજમા અદિમાદિતુ પરિપૂર્ણ પાસ
 કરી શકે છે, કાવર લોકો અદિમાદિતુ પરિપૂર્ણ પાસ કરી શકતા નથી અને એટલા
 માટે અદિમા ધર્મને વીરજો ધર્મ કહેવામાં આવે છે. જેમને અદિમા અને સત્ય
 અભ્યાસ કરી છે અને જેમને અદિમા-સત્ય ઉપર દૃઢ વિશ્વાસ પેદા થએલ છે તે
 પોતાના દેહ ઉપર પણ મનુષ્ય રાખના નથી. નમે પણ આ પ્રકારની વીરજા ધારણ કરી
 અને તમે સ્વીકારેલા ધર્મ ઉપર વિશ્વાસ રાખો તો તેમાં ક્યાનુ જ રહેવું છે.

અંજના સતીના તદ્દયમાં ધર્મપ્રત્યે દૃઢ વિશ્વાસ દેવાને કારણે જ અદસ્ય શક્તિ અંજના
 કટના સમયે ધૈર્ય આપી હતી. બાવીસ વર્ષ સુધી સ્વતચ્ચાનું પરિપૂર્ણ પાસ કરવાનું
 શક્તિ પણ ધર્મ પ્રત્યે દૃઢ વિશ્વાસ દેવાને કારણે જ સતીના જીવનમાં પેદા થઈ હતી. કુનિ
 પામાં ધર્મની શક્તિ અપૂર્વ અને અજેય છે. ધર્મની શક્તિમાં અપૂર્વ આકર્ષણ શક્તિ પણ
 હોય છે. પવનકુમારને અંજના પ્રતિ આકર્ષિત કરવામાં પણ ધર્મની અદસ્ય શક્તિ જ કારણ
 કરી રહી હતી.

અંતે પવનકુમારે પ્રદક્ષીની સાથે વિમાનમાં બેસી અંજનાના મહેલમાં જવાનો નિર્ણય કર્યો
 આજે વિદ્યા કે વિમાનનો ઉપયોગ બીજાને નાશ કરવા માટે કરવામાં આવે છે. કહેવામાં
 આવે છે કે, અમુક દેશની પાસે અમુક સંખ્યામાં વિમાનો છે. પરંતુ શા માટે? બીજાને
 નષ્ટ-બ્રષ્ટ કરવા માટે જ ને? આ પ્રમાણે આજની વિદ્યા કે આજનાં વિમાનો અદકારને
 વધારવા માટે કે બીજાને કષ્ટ આપવા માટે જ ઉપયોગમાં આવે છે.

પવનકુમારે તથા પ્રદક્ષી વિમાનમાં બેસી અંજનાના મહેલ ઉપર આવ્યા પ્રદક્ષી
 પવન કુમારને કહ્યું કે જરા ઉભા રહો અને અહીં સી વાતો થાય છે તે સૂચકારો દેખો.
 સ્ત્રીઓનાં જીવ તેમની એકાન્તની વાતચીત ઉપરથી જ જાણી શકાય ને માગ
 કથન ઉપર વિશ્વાસ ન રાખો પરંતુ અહીંની વાતચીત સાંભળી અંજનાનાં જાણી લો
 અને પછી જો તે અપનાવવાને યોગ્ય હોય તો તેને તમે અપનાવો અને જો યોગ્ય ન હોય તો તેને ન અપનાવો. તમે જોતો જ વાતની તપાસ કરી લો. વિદ્યા આદ
 જે પ્રેમ થાય છે તે પ્રેમ યથાથી રહે છે.

પવનકુમારને પ્રદક્ષીને કહેવું ઉચિત જાણાયું. તેઓ દરવાજાની પાસે ઉભા રહ્યા અને
 અને વસ્ત્રમાત્રા વચ્ચે થઈ વાતચીત એકાગ્રચિને સાંભળવા લાગ્યા.

આ જ સારા મામું છે. એટલા મટે તે મળી ! હું તે અપમાનનો ખરો પ્રેમથી ભાગ્ય. પ્રેમ જ બીજાના મનને જીતીને મનના મનને છે એટલા મટે હું તે પ્રેમ દારા જ પતિદેવના મનને જીતીને પ્રાપ્ત કરીશ. પતિપ્રેમને જીતનાં મર્મસ્વરૂપ આપવા માટે હું દશે અધિકારો મનનું પાલન કરીશ, મોહ-ભ્રમનાને દૂર કરી જંગમમાં પાતળી ગામમાં જઈ અદિગતપૂર્વક નાનું આગમ્ય કરીશ અને એ પ્રમાણે કરીને નટ કરીશ. પતિદેવે રૂટ મળે અને આ પ્રમાણે જીવન-સમાર કરવાનો અવકાશ આપ્યો છે એટલા માટે સાચો ઉપકાર તેમનો જ છે.

અંજનાનું આ બધું કામ સાંભળી પવનકુમાર પત્ની પ્રગમ થયા અને કહેવા લાગ્યા કે, ખાત્રી ભાવના કેવી વિચિત્ર અને દૃઢ છે ! પ્રદરને પવનકુમારને કહ્યું કે, દેવે તો અંજનાની લલપચિત્તિની ખાત્રી મળે ?

પ્રદરને અવાજ કરી કહ્યું કે, હાર ખોસો. પુત્રને અવાજ સાંભળી અંજનાએ જોરથી કહ્યું કે, એ કોણ દુષ્ટ છે કે અત્યારે રાત્રિના સમયે આગ્યો છે અને દરવાજા ખોલવાનું કહે છે ? રાત્રકુમારની અનુપરિચિત્તિમાં અમને અસહાય માનીને કોઈ આગ્યો હોય એમ જણાય છે; પણ અમે અસહાય કે અગમ્યા નથી. સવાર થતાં જ અમુરને કહી સાન કેકાણે લાવીશ. અંજનાએ આ પ્રમાણે અગ્રિય અને કર્ણકટુ સખ્તો કયાં પરંતુ આ સખ્તો પવનકુમારને પ્રિય લાગ્યાં.

પ્રદરને ધીરથી કહ્યું કે, તમે કાંઈ સંદેહ ન કરો. અમે કોઈ બીજા નથી. એ તો પવનકુમાર અને હું તેમનો મિત્ર પ્રદર જ છું. આ સાંભળી અંજનાએ કહ્યું કે, ખાત્રી કર્યા વિના હું હાર ખોલી શકું નહિ. આ પ્રમાણે કહીને અંજનાએ નાની બારી વાટે જોડે તો પતિદેવને જોયા. પતિદેવના દર્શન કરવાથી તે ધણી ખુશ થઈ. હવે અંજના કેવી રીતે હાર ખોલે છે એ વિશે હવે પછી આગળ વિચાર કરવામાં આવશે.

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૬ ભાદરવા શુદ્ધ ૧૫ ગુરુવાર

પ્રાર્થના

અનંત જિનેસર નિત નમો, અદ્ભુત જ્યોતિ અત્રેખ;

ના કલિયે ના દેખિએ, જાકે રૂપ ન રેખ. ॥ અનંત ॥ ૧ ॥

—વિનયચક્ર કુંભ ઓવીંગી.

શ્રી અનંતનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

જે વ્યક્તિ અનંતનાથ ભગવાનનું સ્વરૂપ જાણી તેમનું સરભૂ સ્વીકારે છે તે વ્યક્તિ પોતાના આત્માનું કલ્યાણ અવશ્ય સાધી શકે છે. જો કે અનંતનાથ એ ચોદમા તીર્થસ્થાન નામ છે. પરંતુ એક દષ્ટિએ જોતાં બધાં તીર્થસ્થાન અનંત છે. જેમનો અન્ત નથી તે

જગદાત્મા મંદુગિનના નથી. પરમાત્માના શરણ કરી મહિમ્નઃ પાપત્યા પત્તુ શરણ લઈ
સો છે, અને પતિતાત્મા પણ શરણ લઈ મહે છે, અને તેના પાપત્યા પણ જે તે પર-
માત્માના શરણે જાય તે પરમાત્મા તેના ત્યાગ કરી દેતા નથી. જે શરણ મનથી પરમા-
ત્માના શરણે જાય છે તેનો પરમાત્મા ત્યાગ કરતા નથી, પરંતુ જે વ્યક્તિ રોગ કરી
પરમાત્માના શરણે જાય છે તેને પરમાત્મા પોતાના શરણમાં રાખતા નથી. પરમાત્માની
આશય જગદાત્મા રોગ આવી શકતો નથી. એટલા માટે વિશુદ્ધ જાતે પરમાત્માના શરણે
જતું જેવું છે.

જ્યારે જગદાત્માના શરણ પણ મંગલપ્રદ છે, તો જગદાત્માનું શરીર જેનું મંગલપ્રદ હશે!
પરંતુ પરમાત્માના શરણ કે તેમનું શરીર મધુર નથી પરંતુ મુશ્કેલીપૂર્ણ છે. મુશ્કેલી વધુને
પ્રાપ્ત કરવામાં મુશ્કેલી પડતી નથી. જે પવન તમને મેર આમ આપતો હતો તે જ પવન
અહીં પણ આસ આપે છે અને એ આસ લેવામાં કાષ્ટ પ્રકારની મુશ્કેલી પણ પડતી નથી.
જ્યારે પવનની પ્રાપ્તિમાં પણ મુશ્કેલી પડતી નથી તો પછી જે પરમાત્મા પવનથી પણ
મુશ્કેલી છે તેમને પ્રાપ્ત કરવામાં મુશ્કેલી કેવી રીતે હોઈ શકે? મુશ્કેલીપૂર્ણ પરમાત્માનું
શરણ સરળતાપૂર્વક જ રીકારી શકાય છે. પરંતુ પરમાત્માનું શરણ નિષ્કપટભાવે સ્વીકારવું
જોઈએ, જે વ્યક્તિ, મનમાં જગદાત્મા કપટભાવ રાખ્યાવિના પરમાત્માના શરણે જાય છે
તેનું અમંગલ થતું નથી પણ મંગલ-કલ્યાણ જ થાય છે.

પુરોપમાં જે મુદ્ધ થઈ રહ્યું છે તે મુદ્ધને કાઢીને અનેક લોકોના હૃદયમાં ભય પેદા થવા
પામ્યો છે. પરંતુ જેઓ પરમાત્માના સાચા ભક્ત છે તેમને કાષ્ટ પ્રકારનો ભય રહેતો
નથી. ભક્તો એ વાત સારી રીતે જાણે છે કે સંસારમાં કલેશ-કંકાસ આસા જ કરે છે.
અને તેથી જો આપણે કલેશ-કંકાસથી દૂર રહેવા આદતા હોઈએ તો સંસારથી નિર્ક્ષેપ રહી
પરમાત્માના શરણે જતું જોઈએ. ભક્તો ઉપર ગમે તેવાં સંકેતો પડે છતાં તેઓ
ભય પામતા નથી. શેઠ સુદર્શન ઉપર અર્જુનમાલીએ મારવા માટે મુદ્ગર ઉપાકર્યું હતું
પણ શું સુદર્શન તેનાથી કરી ગયા હતા? તેઓ મનમાં વિચારતા હતા કે, આત્મા અને
શરીર અન્યારે એકબેક થઈ રહ્યા છે પણ તેથી શું થયું? વાસ્તવમાં તો તે બન્ને ભિન્ન ભિન્ન
છે, જે આ અર્જુનમાલી મારા આત્માને તથા શરીરને ભિન્ન ભિન્ન કરી નાંખે તો એથી
મારી શી દાનિ થવાની છે? હું તો અજર અમર છું અને આ શરીર તો નાશવાન છે
તો પછી મારા શરીરને મારવા માટે આ માલી તૈયાર થયો છે તો તેમાં મારે ભય પામવાની
કે દુઃખ માનવાની શી જરૂર છે? આ વિચારને કારણે જ સુદર્શન ભય પામ્યા ન હતા.
તમે પણ આ ઉદાહરણને દષ્ટિ સમક્ષ રાખી તમારા આત્માને ભયભીત બનાવો નહિ, પણ
એમ વિચારો કે, જ્યારે હું પરમાત્માના શરણે ગયો છું તો પછી મારે કાંઈતો પણ ભય
રાખવાની જરૂર નથી.

જાનીજનો કાષ્ટપણ સમયે ગજરાતા નથી તેમ ભય પણ પામતા નથી તેઓ તો એમ
જ વિચારે છે કે, ન જાને મગ્ગે જાતમય કિં વિવમય? અર્થાત્ આ સંસાર કેવો નાશવાન
છે કે વિવમય છે તેની કાંઈ ખબર પડતી નથી. સંસારને એકસરખો કાષ્ટ મન ની શરણ
નથી. મુદ્ધથી કાષ્ટ ભય પામે છે તો કાષ્ટ પ્રસન્ન પણ થાય છે. સંસારનો એવો રીવાજ જ

અધિકાર પડીતાર માંજનો દમે પરંતુ મનોપદેશ માંજગત: છતાં પણ જે તમારા હૃદયમાં
 દયા આવના ન પ્રગટે તો એ દયામાં નમે દયાપૂર્વે છે અથવા નમે મનોપદેશ માંજનો છે
 એમ કહી શકાય! ને દાખીએ પણ પેતાની મજિનો ઉપવાન દયામાં કયો તો મું તમે
 વિવેકથી મનુષ્ય મન જેવળ મોત્યમદમાં જ તમારી મજિનો ઉપવાન કરો? એક
 વાતને તમે હૃદયમાં જાનરી રાખવો કે, મંગારની જાતી વનુગો નામવન છે કેવળ એક
 આત્મા જ અપિનામી છે. એટલા માટે નામવન વનુગે માટે અપિનામી આત્માને જુદી ન
 જાઓ, દયા એ આત્માનો મર્મ છે અને તમે દયાપૂર્વે છે એટલા માટે તમારા હૃદયમાં
 દયા આવના વિરોધ રૂપે દેખી નેહાએ.

આજે સમાજમાં કેટલા સદુપર્મોએ દુ:ખી છે તેનો તમે વિચાર કર્યો છે? એ દુ:ખી
 સદુપર્મોએને આશ્રય આપવો એ તમારું કર્તવ્ય છે. મર્મ રજાની દૃષ્ટિએ સદુપર્મો-
 એને સદકાર આપવો આવશ્યક છે. જે મર્મમાં લોકોને ષાદી-બેટીનો આશ્રય
 મળતો નથી તે મર્મ વધારે સમય સુધી ટકી શકે નથી. પરંતુ તમે લોકોએ તો કેવળ
 રુદિ પકડી રાખી છે. જો તમે આખા સમાજને એકદમ સુધારી ન શકો તો સર્વ પ્રથમ
 તમે તો સુધરવાનો પ્રયત્ન કરો. જો વ્યક્તિ સુધરશે તો કોઈ દિવસે સમાજ પણ અવશ્ય
 સુધરશે. એટલા માટે કસ્યાબુના માર્ગે પ્રયત્ન કરવા સર્વ પ્રથમ તમારા આત્માને સુધારો.
 અને આત્મસુધાર કરવા માટે હૃદયમાં દયાને ધ્યાન આપો. દયા એ તો આત્મસુધાર કરવાની
 આવી છે. હવે દયા બે પ્રકારની છે, અહિંસારૂપ દયા અને મંવમરૂપ દયા. જો કે એક દૃષ્ટિએ
 જોતાં અહિંસા અને સંયમ એક સમાન છે. પરંતુ તેમાં થોડી ભિન્નતા છે. હિંસાનો ત્યાગ
 કરવો તે અહિંસા છે અને જીવોની રક્ષા કરવી એ સંયમ છે. આ પ્રમાણે અહિંસા અને
 સંયમરૂપ દયાને તમે જીવનમાં સ્થાન આપો અને જે પ્રમાણે તમે દ્રવ્યહિંસાનો ત્યાગ
 કર્યો છે તેજ પ્રમાણે બાવ હિંસાનો પણ ત્યાગ કરો તો તેમાં કસ્યાબુ જ છે. હવે આત્મ-
 કસ્યાબુ કેવી રીતે સાધી શકાય એ વાત સતી અંજનાની અગ્રિય કથા દ્વારા સમજાવુ છું -

સતી અંજના ચરિત્ર-૧૯

અંજનાને જ્યારે પાકી ખાત્રી થઈ કે, દરવાજાને ખખડાવનાર પવનકુમાર તથા તેમની
 મિત્ર પ્રદક્ષ જ છે ત્યારે તેણે દ્વાર ખોલ્યું. પવનકુમાર અંદર આવ્યા. અંજનાએ તેમને
 વંદન કરી કહ્યું કે, આજે આપે મારા ઉપર ઘણી કૃપા કરી છે. મારા જેવી દુભાંગી અને
 તમારા જેવા દયાળુ બીજું કોણ હશે? હું ઘણી અપરાધિની છું. મારો અપરાધ માફ કરો.

અંજનાએ તો અપરાધ કર્યો નહોતો. ખરી રીતે પવનકુમારે જ અપરાધ કર્યો હતો.
 છતાં અંજના પોતાનો અપરાધ માની રહી છે! મનુષ્યોદ્ધારા પ્રાય: એવી બૂલ થાય છે કે
 તેઓ બીજાનો અપરાધ માને છે, પણ પોતાનો અપરાધ તેને બદલે જો માનવામાં આવે તો
 મોટા પ્રકારનો ઝગડો જ રહેવા ન પામે અને ઝગડાને કારણે કોર્ટમાં પણ જવું ન પડે.

અંજના પોતાનો અપરાધ માની પવનકુમાર પામે હાથ મોંઘવા લાગી. પવનકુમાર
 અંજનાની આ નમ્રતા જોઈ ઘણા જ પ્રસન્ન થયા અને કહેવા લાગ્યા કે, અપરાધ મારો
 છે કે તમારો? અંજનાએ જવાબ આપ્યો કે, મારી માતાએ મને પોતાનો જ અપરાધ

માજ વિષય મુઠી માજ વિષયના માત્રે છતિ રવી ધુ અને મોજ વિષય રાખરને કારણે અને અને માત્રના દર્શન કરાવું મોજ ન પ્રાપ્ત થયું છે.

અંજનાએ રાખરના મમો પત્ન પેત્રના ધર્મની રૂપા કરી નો આખરે તેની પત્ન રૂપા મો. જેના ધર્મની રૂપા કરે છે. તેમની ધર્મ રૂપા કરે છે. કનું પત્ન છે કે, જર્મ નાજો દર્મ, પોર્મ રાજા મિત્રા! અર્ધો-જે ધર્મનો નામ કરે છે. ધર્મ તેનો નામ કરે છે અને ધર્મની જે રૂપા કરે છે. ધર્મ તેની રૂપા કરે છે. આ પ્રમાણે ધર્મ ઉપર વિશ્વાસ રાખી ધર્મનું પરાતર પાત્ર કરવામાં આવે નો માર્ગ કરાવું થાય છે. ધર્મ એ તો કલ્યાણ-મહિરનું પદનું પદનું છે.

અંજનાએ આગળ કનું કે, મારી માતાએ મને નમ રહેવાનો પત્ન મત્ર શીખવ્યો છે. બીજાના દુષ્ટને છત્રવાની આવી નમના છે. પતિની આગળ નમ રહેવું અને બીજાની સામે કોર રહેવું એ બી ધર્મ છે. દુ નમારી આગળ ફેલી નમ ધુ અને બીજાની સામે ફેલી કોર ધુ એ વાત તો તમે પ્રત્યક્ષ જ્ઞેષ સકયા છે. આ પ્રમાણે દુ વ્યવહાર કરી રવી ધુ.

અંજનાની માતાએ પતિને વશ કરવાના નથા તેમના શરણે જવાના જે ઉપાયો જનાર્યા છે તેજ ઉપાયો પરમાત્માને વશ કરવાના નથા તેમના શરણે જવાના પણ છે. જે તમે પરમાત્માના શરણે જ્યા આદના હો તો આ ઉપાયો ઉપર ધ્યાન આપો અને જે કામ તમને પોતાને અનુકૂળ નથી પણ પ્રતિકૂળ છે તે કામ તમે બીજાને માટે કરો નહિ. તમને પોતાને દિસા, અસત્ય, મોરી આદિ પ્રિય લાગનાં નથી એટલા માટે બીજાની સાથે પણ એનો વ્યવહાર કરો નહિ. આ શિવાય જેમના શરણે આપણે જ્યા ગાદિએ છીએ તેમના પ્રત્યે વિનમ્ર રહેવું જોઈએ. પ્રત્યેક મનુષ્યે બહુ કોર તેમજ બહુ નમ રહેવું ન જોઈએ પણ બીજાનેરી સાક રતી માફ રહેવું જોઈએ. બીજાનેરી સાકરને જે મોદામા રાખવામાં આવે તો તે ઝોગળી જલ મીકાશ આપે છે પણ જે તેનો બીજાને મારવામાં ઉપયોગ કરવામાં આવે તો તે પત્થરની માફ સખત આઘાત પહોંચાડે છે. આજ પ્રમાણે જે ધર્મ પ્રતિ નમ્રતા અને પાપ પ્રતિ કોરતાનો વ્યવહાર કરે છે તેજ ધર્મનું પરાતર પાત્ર કરી શકે છે અને પાપથી બચી શકે છે. પૂજ્યશ્રી શ્રીલાલજી મહારાજ કહેતા હતા કે ધર્મ અને ધન બન્નેવ ગુણો તો વાત જુદી છે, પરંતુ કદાચ ધર્મ અને ધન બન્નેમાથી કોઈ એકનો ત્યાગ કરવાનો વખત આવે તો, ત્યારે ધનના બોલે પણ ધર્મની રક્ષા કરવી જોઈએ પરંતુ લોકો ધનને માટે ધર્મનો ત્યાગ કરી દે છે. આનું પરિણામ એ આવે છે કે, ધન પણ જાય છે અને ધર્મ પણ જાય છે.

અંજનાનું કલ્પ સાંભળી પવનકુમાર તેમની પ્રસન્ન કરતા કહેવા લાગ્યા કે. પ્રિયે! તારી ધર્મદ્રવના ખરેખર પ્રસન્નથીય તેમજ આદરણીય છે. આ પ્રકારની ધર્મદ્રવના તારો માફ મારી પણ પરમાત્મા પ્રત્યે થાય તો મારું પત્ન કલ્યાણ થઈ જાય અને તારું પત્ન કલ્યાણ થઈ જાય! હું અત્યાર સુધી તને પરાતર ઝોગળી સકયા નહોતો પરંતુ તારી પ્રેરણાથી આજે હું તને આખરે ઝોગળી સકયા છું એ મારા માટે અત્યંત દંતો વિષય છે.

તમારું મુખ પણ જ્ઞાનેના નથી તો પાંડો તમે મનની જેમિને થતા ! તમે કાળું કમ કમ કુળને કપડિન કર્યું છે. હું મોઝા મનવાર નથી મેનજ મમજની હતી કે, મારા પુત્રનો અંત દોષ છે કે તેને આવી મમજ વડુને પણ ત્યાન કર્યું છે, પરંતુ હવે મને ખબર પડી મઠ કે તમારું લાગણ્ય પણ કેમ છે !

સાસનું કમન માંજથી મંજના મમજ મળે કે, મમને આજે મરી ઉપર સદેહ પેદા થયો છે. અંજનાએ સાસને મદેદ દૂર કરવા માટે કહ્યું કે, તમે મને માફ કરો અને મારી ઉપર વિશ્વાસ રાખો. તમે જે કોષ કરી રહ્યા છો તે અજ્ઞાન છે, કારણ કે મારા પેદાશ જે ગર્ભ છે તે ખીચન કોળી નહિ પણ નમાગ પુત્રનો જ છે. તમારા પુત્ર વિદ્યાના બળથી રાતના સમયે ઘેર આવ્યા હતા. એને માટે આ મારી દાગી આડીજૂત છે અને તમારા પુત્ર મને આપેલી વીંટીપણી સાચીનૂત છે. આમ છતાં પણ જો તમારો સદેહ દૂર થયો ન હોય તો તમારા પુત્રને આવડા દો અને આવે ત્યારે તેમને પુછીને તમારો સદેહ દૂર કરશો.

અંજનાનું કમન માંજથી કેતુમતિએ કહ્યું કે, આ દાગી તો નાગી જ છે એટલા માટે તે તારો પણ ખેંચે એ રચાયાવિક છે અને મારા પુત્રની આ વીંટી તો તમને કદાચ મળી ગઈ હશે. આવી અવસ્થામાં ખરી સાચીના અભાવે તમારા ઉપર વિશ્વાસ કરી શકાય નહિ તમે દુરાચારનું મેવન કર્યું હોય એમ મને જાણાય છે. આખા નગરમાં આ વિષે અચોં આલી રહી છે, આવી દશામાં તમને રાજકુમાર ઘેર આવે ત્યાં સુધી રાખી કેમ શકાય ! વળી કુળને કલકિત કરનારી સ્ત્રીને ઘરમાં રાખીને કુળને શું વધારે ખરાબ કર્યું છે ?

આ પ્રમાણે કેતુમતિ અંજના ઉપર ખૂબ ક્રુદ્ધ થઈ. અંજનાએ વિચાર્યું કે, હવે સાસુના સન્દેહને દૂર કરવો તે મારાથી શક્ય નથી એટલા માટે તેમને અન્વારે વધારે કાંઈ કહેવું બ્યર્થ છે. આ પ્રમાણે વિચાર કરી અંજના ચૂપ થઈ ગઈ. અંજનાને ચૂપ થયેલી જોઈ કેતુમતિને વધારે સદેહ પેદા થયો કે, આ ગર્ભ મારા પુત્રનો નથી. અંજના ખોડુ બોલી પોતાનું પાપ છુપાવે છે. કેતુમતિએ ક્રુદ્ધ થઈ અંજનાને ઘર બહાર નીકળી જવાનું કહી પોતે રાત્ર પ્રદક્ષાદની પાસે ગઈ. સ્ત્રીઓના બહેકાવાથી આવેશમાં આવી જઈ પુરોહિત કલા અન્નાયો કરી નાંખે છે એનાં અનેક ઉદાહરણો ઇતિહાસના પાને નોંધાયેલાં છે.

કેતુમતિએ રાત્ર પ્રદક્ષાદને અંજના સંબધી બધી હપ્તકન સભાગીતે કહ્યું કે, વડુએ નિષ્કલક કુળને કલકિત કર્યું છે. આવી કુલકા વડુને ઘરમાં રાખવાથી કુળને કલક પામ્યું જાય છે અને જનતામાં દુરાચારનો પ્રચાર થાય છે એટલા માટે તેને ઘરમાંથી કાઢી મૂકી એજ ચોગ્ય છે. આ પ્રમાણે કેતુમતિએ રાત્ર પ્રદક્ષાદનાં કાન ભભેર્યાં. રાત્ર પ્રદક્ષાદને માટે ઉચિત તો એજ હતું કે, તે સત્યાસત્યનો નિષ્પક્ષ દષ્ટિએ નિર્ણય કરે, પરંતુ તેમણે એમ ન કરતાં કેતુમતિને કહ્યું કે, જો ખરેખર આમ જ છે તો આપણે શું કરવું જોઈએ કેતુમતિએ જવાબ આપ્યો કે, અધારે તો અંજનાને આપણા ઘરમાંથી કાઢી મૂકો તેના પિતાને ઘેર મોકલી દેવી એજ ચોગ્ય છે. અંજનાની સાથે કાંઈ આકાંક્ષા માણસને ન હોવા કે જે અંજનાને એવા રથાને મૂકી આવે કે જ્યાં અંજના પોતાની મેજે એકલી વિરામ પાડે શકે. આ પ્રમાણે કરવાથી આપણા કુળને કલક પામ્યું નહિ જાય અને રાત્રના દુરાચાર ફેલાવા પામ્યું નહિ પામે.

કેતુમતિના આ કથનને પ્રદ્લાદ રાજ્યએ માન્ય રાખ્યું. રાજ્ય પ્રદ્લાદે એક વિશ્વાસુ અને ચતુર માણસને બોલાવીને તથા બધી હકીકત કહી સંભળાવીને કહ્યું કે, તમે અંજનાને રથમાં બેસાડી એવી જગ્યાએ મૂકી આવો કે જ્યાંથી તે પોતાની મેજે પિતાને ઘેર સરળતા-પૂર્વક જઈ શકે.

અંજનાના ગર્ભ વિષે રાજ્ય પ્રદ્લાદ જેવા ન્યાયી રાજ્યએ પણ સત્યાસત્યનો નિર્ણય ન કર્યો. એનું કારણ એ જ જણાય છે કે, અંજનાનાં કર્મો બાપી હોવાને કારણે જ આમ બન્યું હશે એનું અનુમાન થાય છે. કેવાં કર્મો કરવામાં આવ્યાં છે અને તે કર્મો કયી રીતે ઉદયમાં આવીને કેવું ફળ આપે છે એ વાતને કેવલજ્ઞાન પેદા થયા વિના જાણી શકાતું નથી. આપણને તો કેવલજ્ઞાન થયું નથી એટલા માટે આપણે તો જે વાત કેવલજ્ઞાની કહી ગયા છે તે વાત ઉપર જ વિશ્વાસ રાખવો જોઈએ. વડના બીજમાં પ્રત્યક્ષરૂપે વટવૃક્ષ જોવામાં આવતું નથી, છતાં એ બીજમાં વટવૃક્ષ રહેલું છે એ વાત માનવી જ પટે છે. કારણ કે જો બીજમાં વૃક્ષ ન હોય તો પછી બહાર જે વૃક્ષ જોવામાં આવે છે તે વૃક્ષ ક્યાંથી પેદા થયું ? આ જ પ્રમાણે આપણે પણ કેવલજ્ઞાનીની વાત ઉપર વિશ્વાસ રાખવો જ જોઈએ.

રાજ્ય પ્રદ્લાદે મોકલેલો માણસ અંજના પાસે આવ્યો. તે માણસે અંજનાને કહ્યું કે, રથ તૈયાર છે માટે તેમાં બેસી જાઓ. બહાર ફરવા જવા માટે રાખીએ રથ મોકલાવ્યો છે. અંજના સમજી ગઈ કે ક્યાં જવાનું છે. તેણે વસંતમાસને બોલાવીને કહ્યું કે, મારા પ્રાણે જે સદેહ પેદા થયો છે તેનું જ આ પરિણામ છે. વસંતમાસને કહ્યું કે, સખી ! આ તો મહા અનર્થ થઈ રહ્યો છે. તમે અને આજ્ઞા આપો તો હું મહારાગળ તથા મહારાગીના સંદેહને દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરું, પણ અંજનાએ વસંતમાસને જે જ મનાવ્યું આપી કે, આ સમયે મારાપણુ પ્રયત્ન સફળ થઈ શકે એમ નથી. અન્યારે તો મારે મારુ-સસરાની આજ્ઞાનું પાલન કરવું એ જ કર્તવ્ય છે. હવે અંજના કર્તવ્યનું પાલન કરી રીતે કરે છે અને સહનના સમયમાં પણ તે ધીરતાના કેવો પરિચય આપે છે તે વિષે હવે પછી વિચાર કરવામાં આવશે.

વ્યાખ્યાન : સંવત ૧૯૮૬ ભાદરવા વદ ૨ શનિવાર

પ્રાર્થના

‘વિશ્વમેન’ નુપ ‘અક્ષતા’ પદવાની, તમે જે કલ્પનિયુક્ત રો, મુખ્યત્વે જન્મતાં શાંતિ કરી નિવર કરાવો. જેથી આ નિવાર તો મુખ્યત્વે, શાંતિ નિવેશન આપવું જોઈએ.

શ્રી શાન્તિનાથ ભગવાનનાં પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

જગન્ના મામદં પામં જગદ્ગદ્દા મદિદ્ગદ્દામો ।

શાન્તિ શાન્તિકરે શોભ જગો મામગુર્જન ॥ ૩૦ ૧૮.

જગવાન શાન્તિનાથ ૭ અકના અ.મી દના. નેમની પ મે ગોદ એન તથા નરનિ પબુ દના. છતાં નેએ જગને શાન્તિ આપનામ તો ત્યારે જ જની શક્યા કે, ત્યારે તે એ જામો ત્યામ ક્યો. પૂર્વજમાં ત્યારે જગવાન શાન્તિનાથ મેવરમ માન દના । પબુ તેમણે જેવા અપૂર્વ ત્યામ ક્યો દનો ! એક રાજ, કચુનર જેવાં આમાન્ય પત્રીની માટે પોતાનો પ્રાણ આપવા ત્યારે થય જાય એ જેવાં આદર્શ છે ! તેમણે આ આદર્શને ઉપગિયન કરવા માટે કેટલું જાણું કષ્ટ મળન ક્યું દશે ! આ પ્રકારનું કષ્ટ સેવો સદન કરી શકે નહિ, તેમ છતાં તેમના આ કાર્યને આદર્શ માની તેમને વંદન તો સેવો કરી શકે છે, અને આવા જગવાનના શરણે પબુ જપા લોકો જલ શકે છે. પ તેમના શરણે જવા માટે ત્યામ કરવા આવરયક છે. તમાગમાં જેટલા પ્રમાણમાં ત્યામ દશે તેટલા પ્રમાણમાં તમે પરમેશ્વરની સમીપ પહોંચી શકશો, જેટલા માટે જીવનમાં ત્ય જાવને ધ્યાન આપી પરમાત્મા શાન્તિનાથના શરણે જાઓ તો તેમાં તમારું કલ્યાણ જ રહેશે સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ-બોલ ૫૫ મો.

શાસ્ત્રમાં જે વાત ચાલી રહી છે તે પબુ ત્યાગદ્વારા જગવાન શાન્તિનાથના શ જવાની જ વાત ચાલી રહી છે. અત્યારે મનગુપ્તિ, વચનગુપ્તિ અને કાયગુપ્તિ વિષે વ ચાલી રહી છે. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે, પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિમાં સમરન દ્વાદશાં વાળુનો સમાવેશ થઈ જાય છે અને જેટલા જ માટે તેને પ્રવચન-માતા પબુ કહેવામાં આ છે. પ્રવચન-માતાનો પૂર્ણ રીતે ગુણાનુવાદ કરવો એ કાંઈ સરળ કામ નથી, છતાં પ્રત્યે વ્યક્તિ પોતાની માતાનો ગુણાનુવાદ તથા લક્ષિતપ્રદર્શન પોતાની શક્તિ અનુસાર કરે જ છે તે જ પ્રમાણે હું પબુ મધાશક્તિ-મતિ પ્રવચન-માતાનો ગુણાનુવાદ કરવા તમર ક્યો છું

ગૌતમ સ્વામીએ મનગુપ્તિ, વચનગુપ્તિ તથા કાયગુપ્તિ કરવાથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે એ પ્રશ્ન પૂછ્યો છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જગવાન મહાવીરે મનગુપ્તિ તથા વચન ગુપ્તિથી શો લાભ થાય છે એ વિષે જે કાંઈ કહ્યું છે તે વિષે આજણ વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે. આજે તો કાયગુપ્તિથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે એ વિષે વિચાર કરવાનો છે.

બોલ ૫૬ ચાવનમો.

(૫૫) કાયગુત્તયાપ જં મંતે ! જીવે કિં જળયઈ ?

અર્થાત્—કાયગુપ્તિથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જગવાને ફરમાવ્યું કે—

કાયગુત્તયાપ સંવરં જળયઈ, સંવરેણં કાયગુત્તે પુણો પાવાસવનિરાદં કરેઈ ॥ ૫૫ ॥

અર્થાત્—કાયગુપ્તિ (કાયાના સંયમ) થી સંવર (પાપોનો અટકાવ) થાય છે અને પછી તે સંવરદ્વારા જીવાત્મા પાપના પ્રવાહનો નિરોધ કરી શકે છે.

કાયગુપ્તિના પાલનથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે એ વિષે વિચાર કરીએ ન પહેલાં મન તથા વચનની માથે કાયા પબુ રહે છે તો પછી કાયા વિષે પૃથક પ્રશ્ન શો માટે કરવામાં આવ્યો એ વિષે સમાધાન કરવું આવરયક છે. આ પ્રશ્નનું સમાધાન એ

માપુએને માટે માન્યમાં વિરોધને કારણે કરવાનું જ કૃત્યમાં આવ્યું છે. કાર્યો-
ત્સર્ગ તો નમે લોકો પણ 'જાન્યે કોનેક મનર્થે કોનર્થે' આદિ શબ્દો બોલી કરે છે. પરંતુ
કાર્યોત્સર્ગ જેવળ જોવામાં આવે છે તેવો નથી. કાર્યોત્સર્ગ કરવા મરણ નથી. કાર્યોત્સર્ગ એટલે
કાર્યોત્સર્ગ ત્યાં કરે. કાર્ય ઉપર જરૂર પડે મન ન આવે. એ તો ઉપરમાં આવે તો
પણ કાર્યોત્સર્ગ કરવા નરેલી એજ માટે કાર્યોત્સર્ગ છે. કાર્યોત્સર્ગ નરેલી મરણ મરણ
ઉપર, જોય પ્રકારે આપણે કરે નરેલા જનાં મામત જાણે પગલની અગ્નિ મૂકી
તની જનાં મરણ મરણ જરૂર પડે વિચાર ન મનાં કાર્યોત્સર્ગમાં જ વિચર રવા દના. આજે
તો જ કાર્યોત્સર્ગ કરવામાં આવે છે તેમાં જોઈ મરણ કરી જાય તોપણ વિચર
રવી શકાતું નથી. કાર્યોત્સર્ગ કરવા જરૂર મરણ છે. પરંતુ જો કાર્યોત્સર્ગ કરવાને
અમ્બાસ કરવામાં આવે તો તે મરણ પણ છે. કાર્યોત્સર્ગ કરવામાં આવતા કેટલાક લોકો
કેવા સદનમીત રહે છે એના માટે આંખોની એક ધરના કદી સંજગતોનું પું:-

એક ગરીબ આવક દનો. તેણે વિચાર્યું કે મારી દાનન સાફ છે પણ મને કાંઈ ઉપાર
આપતું નથી. આવી દશમાં કામ ચલાવવા માટે કોઈ ઉપાય કરે જોઈએ. પાંડોશમાં રહેવા
શેક ધર્મિય છે. જ્યારે તેઓ સામાયિક કરવા જેમ ત્યારે તેમણે ગળામાં પહેરેલા કડી
ઉતારી લેવો એવો નિશ્ચય કરી, જ્યારે શેક સામાયિકમાં બેસા દના તે વખતે
તે આવક શેકની પાસે ગયો અને તેમને કહ્યું કે, શેક! તમે સામાયિક લીધેલ છે, આ
સંસારમાં બધી ચીજો કરતાં સામાયિક ચડીયાની છે એટલા માટે તમે તમારી સામાયિકમાં
વિચર રહેજો, વિચારિત ન થશો. આ પ્રમાણે કદી તે આવક શેકના ગળામાંથી કડી
કાઢી લીધો. અહીં શેક પણ સામાયિકમાં વિચર જ બેસી રવા. તેઓ કાંઈ પણ બોલ
નહિ તેમજ પોતાના ચિત્તને પણ વિચારિત થવા દીધું નહિ.

સામાયિક પાળી શેક ધેર આવ્યા. શેકને મુનિમ વગેરે લોકોએ પૂછ્યું કે, આજે
તમારે કંઈ ગળામાં બેસામાં કેમ આવતો નથી? શેકે વિચાર્યું કે, જો હું સાચેસાચ
કડી દઈશ તો તે ગરીબ આવકને લોકો હેરાન કરશે. આ પ્રમાણે વિચાર કરી શેક જવાબ
આપ્યો કે, ક્યાંક તે કડી પડી ગયો હશે! તેની તમને આટલી બધી શી ચિન્તા થાય છે!
એ સંજગતમાં તમારે કોઈએ કદી ચિન્તા કરવાની જરૂર નથી. જ્યારે આ શરીર જ મારું
નથી તો પછી કંઈ મારે કદી રીતે હોઈ શકે?

જે આવક કંઈ લઈ ગયો હતો તેમની દાનન સાફ હતી. અને પછી જ્યારે તેનું
કામ પૂરું થઈ ગયું ત્યારે તે આવક કંઈ પાછો આવવા માટે શેક પાસે આવ્યો. શેકે કહ્યું
કે, કંઈ મારે નથી, જ્યારે આ શરીર પણ મારું નથી તો પછી કંઈ મારે કદી રીતે
હોઈ શકે? તે આવક જવાબ આપ્યો કે, આ કંઈ તમારે નથી તો મારે પણ નથી, તો
પછી હું એ કંઈ મારે ત્યાં કેવીરીતે રાખી શકું? આ પ્રમાણે કદી તે આવક શેકની પાસે
કંઈ મૂકી આવ્યો ગયો.

કહેવાનો બાવાર્થ એ છે કે, ઉપસર્ગના, આવાત પડવા જનાં પણ જો કાંઈ વિચારિત
ન થાય તો જ સાચો કાર્યોત્સર્ગ કર્યો છે એમ કદી શકાય. તમારે પણ કાર્યોત્સર્ગમાં દર
રહેતું જોઈએ અને એમ માનવું જોઈએ કે, જ્યારે અમારા પ્રભુએ તો હંમેશાને મરે

કપૂર કપૂર, પગ રેલી પ્રાણિભોજન થઈ આપણી પ્રાણિના મરતુજનનું કપૂરનું કપૂર. આ પ્રાણિ મનુષ્યના હૃદયમાં આજ મંદરના મનને મનને મંદર-સિંહને પેદા થયેલ અમાનસિક છે, પરંતુ અંજનાએ પાતાના હૃદયમાં મંદરપ્રાણિરૂપને જાગૃત્વ આપવું નહિ તે તે હૃદયમાં એજ વિચારની રાત્રી છે, જે કાળ માટે દુઃખ બોધવા પડે છે તે દુઃખ મેં જેનેજ પેદા કરેલ છે. માનસાર પગ કહે છે કે, કરેલાં કર્મોને બોધવાં વિના છડો નથી, અતી દશામાં મારે કરેલાં કર્મોના કળકેરે દુઃખ બોધવાનું પડતું હોય તો પછી એમાં બીજાને મો રોય !

પાતાનાં જ કરેલાં કર્મો બોધવાં પડે છે એ જીવનધર્મનો ધાર્મિક સિદ્ધાન્ત છે. મુખ કે દુઃખ જે બોધવવામાં આવે છે તે પાતાનાં જ કરેલાં કર્મોનું ફળ છે. મીનામાં પગ ક્યું છે કે-પરમાત્મા જોખની પામે કર્મ કરાવના નથી તેમજ કર્મનું ફળ પણ તેમજે આપત નથી. આ ઉપરથી કોણ એવા પ્રશ્ન પૂછી શકે કે, જ્યારે પરમાત્મા કર્મનું ફળ આપત નથી તો પછી કર્મનું ફળ કાણ આપે છે ? આ પ્રશ્નો ઉત્તર એ છે કે, સાકર કે મરમરે મોઢામાં નાંખવાથી મીઠાશ કે તીખાશ જાનું આપે છે ? જે પ્રમાણે સાકરમાંથી મીઠા અને મરમરમાંથી તીખાશ સ્વભાવથી જ નીકળે છે તેજ પ્રમાણે કર્મનું ફળ પણ કર્મ સ્વભાવથી જ મળે છે. આ કથનાનુસાર કર્મોના કલાં પણ આત્મા છે અને કર્મોના બોધ પણ આત્મા છે. આ સિદ્ધાન્તની વાત ઉપર દડ થકા રાખવાથી આત્માને શાન્તિનો જ અનુભવ થાય છે. જે વ્યક્તિ, કર્મના આ સિદ્ધાન્ત ઉપર દડ થકા રાખે છે તે વ્યક્તિને ગમે તેવી સ્થિતિમાં પણ દુઃખ પેદા થતું નથી.

રથ આસતો આસતો નિર્જન જંગલમાં આવી પહોંચેલો. અંજનાએ સારથિને કહ્યું કે, તમે પણ મારી સાથે ક્યાં સુધી કટ સડન કરતા રહેશો ? તમે શું કરવા આહો છો તે સ્પષ્ટ કહો ? સારથિએ 'રાત્રની બંધી હટીકત કહી અને કહ્યું કે, મને રાત્રએ એવી આત્મા આપી છે કે, હું તમને મહેન્દ્રપુરના માર્ગે ઉપર છાટી દઉં. અંજનાએ કહ્યું કે, અહીંથી મહેન્દ્રપુર નજદીક જ છે અને આ તરફના માર્ગને હું જાણું પણ હું, એટલા માટે હવે તમે વધારે કટ ન લો. તેં માણસે હાથ જોડીને દુઃખી હૃદયે અંજનાને કહ્યું કે, મારે કર્તવ્યવશાત કટ ન લો. તેં માણસે રોવા કટતું પડ્યું છે, આ ધોર કટ કરતાં મને દુઃખ થાય છે. આ પ્રમાણે કહી તે માણસ રોવા લાગ્યો. અંજનાએ તે માણસને સાન્તવન આપતાં કહ્યું કે, તમે શા માટે રોવો છો ? મારા દુઃખને કારણે જ રોવો છો ને ? પણ જ્યારે હું પોતે જ દુઃખ માની રહી નથી તો પછી તમે શા માટે દુઃખ માની રહો છો ? તમે તો આત્માનું પાલન કર્યું છે, એટલા માટે તમારે પ્રસન્ન થવું જોઈએ અને મહારાજ પામે જઈને કહેવું જોઈએ કે, મેં તમારી આત્માનું બરાબર પાલન કર્યું છે.

અંજનાએ આ પ્રમાણે તે માણસને ધૈર્ય આપી વિદાય કર્યાં. પછી તેણે વર્મનમાલાને કહ્યું કે, તું મારી સાથે શા માટે કટ સડન કરે છે ? જો નારી ઇચ્છા હોય તો તું પણ જી. વર્મનમાલાએ કહ્યું કે, અહાર સુધી તો હું તમારી સાથે રહી છું અને હવે કટના સમયે તમને હું કવી રીતે છાટી થકું ?

વ્યાખ્યાન: સંવત્ ૧૯૨૬ ભાદરવા વદ ૩ રવિવાર

પ્રાર્થના

કુન્દુ તિલકાજી તું એમાં, નવિ કોઈ દેવ તો રંગ્યા,
ખિંતાજીનાથ તુ કરીએ, જમારી ખાંદ હૃદ જગીએ. કુન્દુ ૧

—વિનયજીજી કુંજી મેઠી

શ્રી કુન્દુનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

પરમાત્માની પ્રાર્થના તો આપને જાણ્યે જરી છે, પરંતુ અધિકારી દ્વારા કરવામાં આવતી પ્રાર્થનામાં અને અનધિકારી દ્વારા કરવામાં આવતી પ્રાર્થનામાં ધર્મ જ અંતર છે. આપને પરમાત્માની પ્રાર્થનાના અધિકારી ત્યારે જ બની શકો છો ત્યારે આપને પરમાત્માને જ સર્વોત્કૃષ્ટ માની આપણા હૃદયમાં ઉચ્ચ સ્થાન આપીએ.

ગંડી નદીમાં કોઈ ડુબી જતા માનુસને, કોઈ વ્યક્તિ વસ્ત્રાશ્રયનુકે ધન વ્યાદિ આપવા લાગે તો તે વ્યક્તિ એવી સીએને લેવાનું પસંદ કરે નહિ, પણ તે તો હૃદયથી ‘મને કેઈ નદીમાં ડુબી જતાં બચાવે’ એ જ ચાહે. આ જ પ્રમાણે જેમને આ સંસાર, સમુદ્રસમન જણાય છે અને તેમાં પોને ડુબી રહ્યો છે એમ લાગે છે, તથા પોને સંસારસાગરમુખી બહાર નીકળવા ચાહે છે, તે લોકો જ પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવાના અધિકારી છે. અને આ પ્રમાણે અધિકારી બન્યા બાદ પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવામાં આવે તો જ પરમાત્માની પ્રાર્થનાનું મહત્ત્વ જાણી શકાય છે.

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ—બોલ પદ મો

હવે આ જ વાત શાસ્ત્રદ્વારા સમજાવું છું. શાસ્ત્રાધિકારમાં મનશુષ્તિ, વચનશુષ્તિ તથા કાયશુષ્તિ વિશે આગળ કહી દેવામાં આવ્યું છે. હવે શુષ્તિની રક્ષા માટે મનને સત્યમાર્ગ (સમાધિમાં) સ્થાપિત કરવાની આવશ્યકતા રહે છે, હવે એટલા માટે મનને સમાધિ સ્થાપિત કરવાથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે એ વિશે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર ભગવાન પ્રશ્ન પૂછે છે કે:—

છપ્પનમે બોલ.

(૫૬) મળસમાહારણયાણ પં મંતે ! જીવે કિં જળયઈ ?

અર્થાત્—હે ભગવાન ! મનને સમાધિમાં સ્થાપિત કરવાથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં મહાવીર ભગવાને કરમાવ્યું કે:—

મળસમાહારણયાણ ઇગર્ગં જળયઈ, ઇગર્ગં જળઈત્તા નાળપજ્જવે

જળયઈ, નાળપજ્જવે જળઈત્તા સમ્મત્તં વિસોદ્દેઙ્ મિચ્છત્તં ય નિજ્જરેઙ્ ॥ ૫૬ ॥

અર્થાત્—મનને સમાધિમાં સ્થાપિત કરવાથી એકાગ્રતા પેદા થાય છે અને એકાગ્રતા પેદા કરી તે જીવાત્મા જ્ઞાનની પથારી (ચક્તિઓ) ને ઉપજ કરે છે અને જ નહીં ૧૫.૧ ને ઉપજ કરી સમ્યક્ત્વની શુદ્ધિ કરે છે અને મિથ્યાત્વને દૂર કરે છે.

તત્ત્વમંત્રી રાષ્ટ્રમંત્રિને પાનગની પાની પાના: ૧૧ ૩૭ દેવાગ મર્તિ મતા દતા, પરંતુ મહામંત્રિને
મહાપરેમાદારા નેમનું અજ્ઞાન દુર કનું ભારે નેમિત્ત મંયમમાં પ્રવળ મતા મતા; કારણ
નેમનું જ્ઞાનદાતા વળનું સ્વાયમમહાદેવ હીનું દનું. આ પ્રમાણે ભારે વળનું મહા મહા
દેવામાં આપે છે ત્યારે જોઈ પ્રકરનો અમ મેદા પામનો નથી. જમનો અજ્ઞાનતા કારણે
પેદા થાય છે. વળ પ્રવે ને મોદજુદિ રહે છે ને મોદજુદિ પળ જાન ન દેવાને કારણે
રહે છે. પરંતુ જાન પેદા થતાં જ. વળ પ્રવે ને મોદજુદિ દેવા છે તે પળ નહીં
જાય છે. મોદજુદિ નહીં થવા પાદ પૂરવત અને જનન્યનો વિવેક પેદા થાય છે. વિવેકજ્ઞ
પેદા થવાથી પૂરવત જરૂર છે, અય છે, અને જમનનો એકવાદ છે, અને જનન્ય-આત્મા તે
અનંત મહિમાવાનો છે એનું આત્મજ્ઞાન પેદા થાય છે. આ પ્રમાણે વિવેકજ્ઞાન પેદા થવાથી
સામારિક પદાઓનું વાગવિક સ્વરૂપ મમજ્ઞતામાં આવે છે. વળનું વાગવિક સ્વરૂપ, મિથ્યાત્વનો
નાશ તથા મમજ્ઞતાની વિશુદ્ધિ ક્યાં વિના મમજ્ઞનું નથી. આ પ્રમાણે આત્મકલ્યાણ કરવા
માટે મનને સમાધિસ્થ કરવાની અતિ આવશ્યકતા છે. કારણ કે મનને સત્ય માર્ગ ઉપર
સ્થાપિત ક્યાં વમર એકાગ્રતા આવતી નથી, જ્ઞાનશક્તિ પેદા થતી નથી અને જ્ઞાનશક્તિ
પેદા ન થવાને કારણે મિથ્યાત્વનો નાશ તથા સમ્યક્જ્ઞતાની વિશુદ્ધિ થતી નથી અને પરિણામે
આત્માનું કલ્યાણ પળ થઈ શકતું નથી. મેક્ષેપમાં આત્મકલ્યાણ કરવા માટે મનનો નિરોધ
કરવો અત્યાવશ્યક છે.

મનનો નિર્દોષ કરવો મુશ્કેલ છે, પરંતુ ભગવાન કહે છે કે, અભ્યાસ કરવાથી મનનો નિર્દોષ પામી શકાય છે. આત્માનું કલ્યાણ મનને સમાધિસ્થ કરવાથી થઈ શકે છે એટલા માટે મનને સત્યમાર્ગે ઉપર સ્થાપિત કરો તો તેમાં કલ્યાણ જ છે.

માટે મનને સત્યમાર્ગ ઉપર સ્થાપિત કરે તો તેમાં કંઈપણ જ છે. આપણા બધાનું ધ્યેય આત્માને સુખી બનાવવાનું જ છે, પરંતુ આ ધ્યેયની પૂર્તિ કેવી રીતે થાય એનો પૂર્વાપર વિચાર કરે. શાસ્ત્રમાં આત્માને સુખી બનાવવાનાં બે ઉપાયો બતાવવામાં આવ્યા છે તે ઉપાયોને અપનાવેા અને આત્મકંડ્યાણુ સાધેા. આત્મ-કંડ્યાણુ જ આત્મ-સુખની ચાવી છે. ઐકાન્તિક અને આત્મતિક સુખ પ્રાપ્ત કરવામાં આવે તો જ આત્મા સુખી થઈ શકે છે અને એવું નિરાબાધ સુખ તો શાસ્ત્રમાં બતાવવામાં આવેલી રીતિ પ્રમાણે મનને સમાધિસ્થ કરવામાં આવે તો જ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે એટલા માટે જો તમે મનને સત્યમાર્ગ ઉપર સ્થાપિત કરી અર્થાત્ સમાધિસ્થ કરી-આત્મ-કંડ્યાણુ સાધવાનો પ્રયત્ન કરે તો નિરાબાધ આત્મ-સુખ અવસ્થા પ્રાપ્ત કરી શકશો.

સતી અંજના ચરિત્ર—૧૧

સતી અજના ચારત્ર—૫૫

હવે આ જ વાત ચરિત્રકથા દ્વારા સમજાવું છું. અજનાને આત્મા ઉપર વિશ્વાસ હતો એ કારણે તેનો બધાની સાથેનો સંબંધ તૂટી ગયો. તો પણ તે કુખી અર્ધ નહિ. અજના ઉપર જે કંઈક ચશ્ત્ર હવું તે કલકથી જાણે તેના ઉપર કુખનો પહાડ પત્યો હતો. પ્રતિષ્ઠિત માણસ માટે અપકીર્તિ જ મરણ છે એટલું જ નહિ પણ તેમને અપકીર્તિ મગનથી પણ વધારે દુઃખદાયક જણાય છે. આ જ ગણે કેટલાક લોકો અપકીર્તિથી નાના આત્મહત્યા પણ કરી નાંખે છે. જો કે આ માગે ચદણ કરતાં ખરાબ છે. નાના આત્મહત્યા કરીશો બચવા માટે મરણને મરણ થાય છે તેઓ મગનની અપેક્ષાએ અપકીર્તિને દુખને મહાન માને છે.

2

રાજા મહેન્દ્રની આવી કડક આજ્ઞા મંત્રણી પ્રધાને કયું કે, મહારાજા ! આપ આજ આપવામાં જરા વિચારવ કરો છે. આપ આજ આજ પદેમાં અભ્યાસનો નિર્ણય કરો. સત્યાગ્રહનો નિર્ણય કરો વિના વિચારમાં આવી કડક આજ્ઞા આપવી તે મર્યાદા અનુચિત છે. મારા નામ મન પ્રમાણે નો નામે અંગતતા પામે જરા જાણી દલીલ મળી છે અને પછી પાનકુમારને આ વિશે પૂછાવે આ જાણની ખાતરી કરો. જાણી દલીલની તપાસ કરી જાર અને તમને અંગતતાના અપરાધ જાણવા તો પછી તમને ઉચિત લાગે તેમ કરો.

પ્રધાનનું કથન ઉચિત હતું. પરંતુ કર્મની લીલા યિચિત દેવાને કારણે રાજા મહેન્દ્રે પ્રધાનની જાન માની નહિ. રાજાએ પ્રધાનને કયું કે, તમારું કથન કાંઈ દેવા છતાં પણ મને આ મમતે દક્ષિણ પૂર્વે આપને ત્યાં આશ્રય આપું તો મારા કુળને પણ કલક લાગે અને પ્રજા ઉપર પણ તેનો અસર પ્રભાવ પડે. પ્રજાને એમ કહેવાનો અવસર મળે કે, રાજા બીજાને તો સલાચારનો ઉપદેશ આપે છે અને દુરાચારીને દંડ આપે છે, પણ પોતાની કન્યાએ દુરાચાર કરવા છતાં તેને ધરમાં રાખે છે અથવા રાજ્યમાં રહેવા દે છે. પ્રજાનું આનું કથન પણ હું સાંભળવા ચાહતો નથી. એટલા માટે મેં જે કંઈ કયું છે તે જ કીક જણાવું છે.

રાજા મહેન્દ્રે પ્રધાનને કયું કે, દવે આ કન્યા મારી પણ નથી પણ તે તેના સાસુ-સસરાની છે. જ્યારે તેની સાસુએ જ તેને બહાર કાઢી મૂકી છે તો પછી હું તેને કેવી રીતે રાખી શકું ? પ્રધાને જવાબ આપ્યો કે, અજ્ઞાની સાસુનો સ્વભાવ અસાધ્ય છે. જો તેનો સ્વભાવ અસાધ્ય ન હોત તો તેમણે પવનકુમાર આપના સુધી ધૈર્ય ધારણ કર્યું હોત ! પણ તેમણે પવનકુમારની રાદ ન જોતાં અજ્ઞાને બહાર કાઢી મૂક્યાનું અનુચિત કામ કર્યું છે એટલે શું તે પ્રમાણે તમારે પણ કરવું ઉચિત છે ? અને તો હજીપણ એ જ કીક લાગે છે કે, પવનકુમાર આવે ત્યાંસુધી અજ્ઞાને જો તમે રાજમહેલમાં રાખી ન શકો તો બીજાને ઘેર રાખો. પણ ત્યાંસુધી સત્યાસત્યનો નિર્ણય ન થાય ત્યાંસુધી તેને બિશુકલ આશ્રયકીન કરી દેવી એ કોઈ પણ દષ્ટિએ કીક નથી. રાજાએ પ્રધાનને ઉત્તર આપતાં કયું કે, તમે ક્ષત્રિયોની પદ્ધતિ જાણતા નથી એ કારણે જ તમે આમ કહી રહ્યા છો. જ્યારે હું પુત્રીને પણ આશ્રય નહિ આપું ત્યારે પ્રજા એમ જ કહેશે કે, રાજાને પુત્ર કે પુત્રી પ્રિય નથી, પરંતુ ધર્મ પ્રિય છે. ધર્મની રક્ષા માટે રાજા, પોતાના પ્રિયજનોનો પણ ત્યાગ કરી શકે છે. આ દષ્ટિએ પુત્રી અજ્ઞાને આપણા રાજ્યમાં આશ્રય આપવામાં ન આવે એ જ મને યોગ્ય જણાય છે.

રાજા મહેન્દ્રનો નિર્ણય એક દષ્ટિએ તો કૂરતાપૂર્ણ છે પરંતુ બીજી દષ્ટિએ ઉચિત પણ છે. રાજા મહેન્દ્રને પોતાની પુત્રી પ્રિય તો હતી જ પરંતુ તેમણે પ્રજામાં દુરાચાર સેવવાની ભાવના પેદા ન થાય એટલા માટે પુત્રીને પોતાને ત્યાં આશ્રય ન આપે ધર્મની રક્ષા કરવા માટે આમ કરવું આવશ્યક પણ માનવામાં આવે છે. દરના દોષ પાલન થઈ શકે છે. એટલા માટે ધર્મનું પાલન કરવામાં તમે પણ દરના

રાજાનું કથન સાંભળી પ્રધાને વિચાર્યું કે, રાજાને દવે વધારે કંઈ આ પ્રમાણે વિચાર કરી પ્રધાને રાજાને કંઈ ન કહેતાં દારપ બને કયું કે, તમે

વિગર આપોને કહી દીધું કે ' મારા મનની મીઠામાં ન એ' ના પત્રી હું તેમને રાત્રીમાં
રહેતા રહેતા પ્રાર્થના જેવી રીતે કરી શકું ! શું પત્રી હું કે—

‘ આજ નદી આદર નદી નદી નૈનનમે’ નેડ;
નુતરની તડાં ન જાળએ કંગલ વરમે મેડ.
આજ જરૂર આદર જરૂર જરૂર નૈનનમે’ નેડ;
નુતરની તડાં તો જાળએ પડર વરમે મેડ. ’

જ્યારે પિતાએ મારા આદર ક્યાં નથી એટલું જ નહિ પણ મને રાત્રી બહાર નીકળી
જવાની આત્મા આવી છે, એવી અવસ્થામાં હું તેમને આશ્રય આપવા માટે ફરીવાર પ્રાર્થના
કરવા જતું એ કેમ બની શકે ? હું જંગલમાં જ્યાં કટોને સદન કરી ઝંઘરા પરંતુ પિતા
પામે પ્રાર્થના કરવા તો નહિ જતું. તે સખી ! જો તું હવે જ્યાં ધારે તો ખુશીથી જઈ
શકે છે અને હું પણ તને આશ્રયપૂર્વક કહું છું કે, તારે મારી સાથે કટ બોગવવાની આવ-
શ્યકતા નથી. હું તો હવે જંગલમાં જ જઈશ. સાસરે તથા પીયર બંને જગ્યાએ હું
નિષ્કલંક હોવા છતાં મારા ઉપર કલંક અણવવામાં આવ્યું છે, અને મને આશ્રયદીન બનાવી
દીધી છે. પરંતુ જંગલ તો મારા જેવી કલંકિતને પણ પ્રસન્નતાપૂર્વક આદર આપે છે,
એટલા માટે હું તો વનનો જ આશ્રય લઉં. જો મારા પેટમાં ગર્ભ ન હોત તો હું મારી
ધ્વજાનુસાર કાર્ય કરવા સમર્થ થાત. પરંતુ મારા પેટમાં ગર્ભ છે અને ગર્ભની રક્ષા કરવી
એ આવશ્યક છે, એટલા માટે હું ખીંજે વિચાર ન કરતાં વનમાં જ જવાનો વિચાર રાખું છું.

માતાને માટે ગર્ભની રક્ષા કરવી આવશ્યક છે. માતાએ ગર્ભની રક્ષા કરવા માટે
કેવી સાવધાની રાખવી જોઈએ એ શાતાશ્રમમાં બનાવવામાં આવ્યું છે. તેના સાર માત્ર
એટલો જ છે કે, જે રીતે ગર્ભની રક્ષા થાય અને ગર્ભને શાન્તિ મળે તે રીતે માતાએ
વર્તવું જોઈએ. આજે કટલીક સ્ત્રીઓ ગર્ભવતી હોવા છતાં તપ કરવા માંડે છે. આ હીક
નથી. કારણ કે જો તેમણે તપ જ કરવું છે તો પછી બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરવું જોઈએ, કે
જેથી ગર્ભ જ રહેવા ન પામે. અને જો બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરી શકતી ન હોય તો પછી
ગર્ભ રક્ષા બાદ એવું કામ કરવું ન જોઈએ કે જેથી ગર્ભની હત્યા થવાનો સંભવ રહે.

અંજનાના કથનના ઉત્તરમાં વસંતમાલાએ કહ્યું કે, હું તમને છોડીને ક્યા જઈ
શકું ? અંજનાને લાગ્યું કે વસંતમાલા પોતાને છોડીને પિતાને ત્યાં જશે નહિ. એટલે તેણે
કહ્યું કે, તારી ધ્વજા જ મારી સાથે આવવાની છે તો તું આવી શકે છે. હું તો વનમાં
આત્માની જ્યોતિ જગાવીશ.

અંજના અને વસંતમાલા વનમાં ગય છે. હવે આગળ શું થાય છે તે વિષે હવે પછી
વિચાર કરવામાં આવશે.

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૬ ભાદરવા વદ ૫ મંગળવાર.

આર્થિકતા

અરહનાય અવિનાશી, શિવ સુખ હીધો;

विभक्त विज्ञान विज्ञासी, साङ्ग्य सीधो. ॥ १ ॥

—विनयचंद्र उभटकर बोधिश्री.

શ્રી અરુનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

આ આત્મ જગત પ્રભુમય છે અને પરમાત્મા ત્રિભુવનનાથ છે. આત્મા અને પરમાત્મામાં સામ્ય છે અને આ જગત આત્માની શક્તિથી જ ચાલે છે; એટલા માટે આ ચક્રાચર જગત પ્રભુમય છે એમ કહી શકાય. જડ પદાર્થ પણ પ્રભુમય જ છે, કારણ કે જડપદાર્થમાં જે પરિવર્તન જોવામાં આવે છે તે આત્માની શક્તિને કારણે જ જોવામાં આવે છે. આત્મા નાના-મોટા દૃઢક જીવમાં છે અને આત્માની શક્તિથી જ જડ પણ કામ કરે છે. યજ્ઞી અપ્પા જો પરમજ્ઞા વર્ધાત્ આત્મા એ જ પરમાત્મા છે એ દૃષ્ટિએ જોતાં આ સચક્રાચર જગત પ્રભુમય જ જોવામાં આવે છે. જડ વસ્તુમાં પણ આત્માની શક્તિને કારણે જેવી રીતે પરિવર્તન થાય છે એના માટે તમારા શરીરને જ જુઓ. તમારા પગમાં બચપગમાં જે હાડકું નાનું હતું તે જ હાડકું મોટું થતાં કેવડ થઈ ગયું? હાડકું જડ છે પરંતુ આત્માની શક્તિથી તે વધી ગયું. આ જ પ્રમાણે આત્માની શક્તિને સુધાગ્ર પ્રાપ્ત થતા જડ પદાર્થો પણ વધવા પામે છે. બેવાડમાં નિઝાલડા ગામની પામે પતંગની ખાતુ છે જે જગ્યાગોથી પત્થર ખાદવામાં આવે છે ત્યાં મોટા ખાટો થઈ જાય છે, પરંતુ એ કા કાલ બાદ તે ખાટો પાંચ પૂરણ જાય છે. આ ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે જે પ્રભુનું શરીરમાંનું હાડકું આત્મશક્તિને કારણે વધે છે તે જ પ્રભુને પચર પગ વડે પડે છે.

[illegible]

કહેવાનો અર્થ એ છે કે, આ આમાં આપે અને આમાં શક્તિ રહેલી છે. આ આત્મશક્તિના સદાકાર વિના જ્યાં જે મનન્ય જનનું કામ થતી શકતું નથી. જ્યાં પદાર્થોને કાર્ત્ત કરી શકેના નથી પરંતુ મનન્ય અન્ય-મનિષ્ઠામાં કનિષ્ઠ કાર્ત્ત કરી શકે છે. જ્યાં કદાચ ગિયર પણ કરવામાં આવે તો પણ મનન્ય અન્ય પદાર્થનું કામ કરતો જ રહે છે. જેમજે, જ્યારે આપમેળે કરતી વખતે કંઈકમાં મુદાત્તમાં આવે છે ત્યારે શરીર તે નિર્મલ પાત્રી થાય છે પણ આત્મા ને વખતે પણ શરીરમાં કામ કરતો જ રહે છે. આ પ્રમાણે જ્યાં પદાર્થ પણ મનન્ય આત્માની શક્તિથી જ કામ કરે છે અને આ રીતે સમગ્ર સંસાર પ્રજુભય છે એમ મિદ્ થાય છે.

મનન્ય-શક્તિ ત્યાંમુથી શરીરમાં રહે છે ત્યાંમુથી શરીર ઉપજુ રહે છે. શરીરમાં મનનાશક્તિ છે તેથી મરમીના દિવસોમાં જ્યારથી કંઈ અને કંડીના દિવસોમાં મરમ રહે છે. પૃથ્વી-પાણી આદિમાં પણ આ તરુણ દેવામાં આવે છે. આ ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે, પૃથ્વી-પાણી આદિમાં પણ જીવત છે. ઉદાહરણ તરીકે મરમીના દિવસોમાં જુદાં (બોંયરા)માં થયેલ કરવામાં આવે તો કંઈક અનુભવાય છે અને કંડીના દિવસોમાં ત્યાં થયેલ કરવામાં આવે તો મરમી અનુભવાય છે. આ જ પ્રમાણે સરકીનાં દિવસોમાં કંઈક કુદળા પાણીમાંથી આફ નીકળે છે. એ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે, પૃથ્વી-પાણી આદિમાં પણ જીવત છે અને આથી વાતો ઉપરથી પદ્ધતિના જીવોની સત્તા સિદ્ધ થાય છે. જે તમે જગત્તજીવોને બરાબર જાણો તથા સમજો તો એ દશમાં પરમાત્માને પણ જાણી શકો અને પરમાત્મા ત્રિજુવનનાથ છે એ પણ જાણી શકશો. જગતનાં જીવોનું સ્વરૂપ જાણી પરમાત્મા ત્રિજુવનનાથની પ્રાર્થના કરશો તો તમે સંસારના પ્રપંચોથી પણ બચી શકો અને આત્મ કલ્યાણ પણ સાધી શકશો. હવે આ જ વાત શાસ્ત્રદ્વારા સમજાવું છું.

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ-બોલ સત્તાવનમો

મનને સત્ય માર્ગમાં સ્થાપવાથી અર્થાત્ મનને સમાધિસ્થ કરવાથી જીવાત્માને દે લાભ થાય છે એ વિષે કાલે કહી દેવામાં આવ્યું છે. હવે ગૌતમ સ્વામી વચનને સત્ય માર્ગમાં સ્થાપવાથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે? એ વિષે ભગવાનને પ્રશ્ન પૂછે છે કે—

સત્તાવનમો બોલ.

(૫૭) વયસમાહારણયાણં મંતે! જીવે કિં જળયઈ?

અર્થાત્—હું ભગવાન! વચનનું સમધારણ કરવાથી અર્થાત્ વચનને સત્યમાર્ગમાં સ્થાપવાથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાને ફરમાવ્યું કે—

વયસમાહારણયાણ વયસાહારણદંસણપજ્જવે વિસોદ્દેહં, વયસાહારણદંસણપજ્જવે વિસોદિત્તા મુલહ્યોદિયત્તં નિવ્વત્તેહં, દુલ્લહ્યોદિયત્તં નિજ્જરેહં ॥ ૫૭ ॥

અર્થાત્—વચનને સત્યમાર્ગમાં સ્થાપવાથી જીવાત્મા દંશનપર્યાય સમ્યક્ત્વ-પર્યાયને નિર્મળ કરે છે અને સમ્યક્ત્વની વિશુદ્ધિ કરવાથી સુવ્રજ બોધિત્વને પામે છે અને કુવ્રજ બોધિત્વથી નિવૃત્ત થાય છે.

દેવો, પેટલાં લોકોને શીપતિ કવિની આ પ્રતિજ્ઞાની ખબર પડી. કવિ પ્રતિજ્ઞામાં કેવું દર્શાવે તે વાતની પરીચા કરવા માટે તે લોકોને કવિની પ્રતિજ્ઞાની વાત આદ્યાદને કરી આજ્ઞાદે જ્ઞાપિર આજ્ઞા છે, તે વખતે કવિની પ્રતિજ્ઞાની પરીચા કરી દેવેશ.

એક દિવસ કવિ રાજ દરબારમાં બેસે રહ્યા. ત્યારે આદ્યાદે કવિને કહ્યું કે, કવિજ્ઞા આજે એક સમયની પૂર્તિ કરે. શીપતિ કવિને જ્ઞાપિર આજ્ઞા છે, સમયની પૂર્તિ કરી એ તો મારું કામ છે. આપ સમય આજ્ઞા આદ્યાદે કહ્યું કે,

“ કરો મિત્ર આશ અકબરદી ”

આ સમયની પૂર્તિ કરે. સમય આજ્ઞાની શીપતિ કવિ સમજી ગયા કે, આજે તે જાણે મારી પ્રતિજ્ઞાની પરીચા થઈ રહી છે. પણ કંઈ વાંધા નહિ. એ દુઃસાચો કવિ દેવેશ તો સમયની પૂર્તિ પણ કરું અને પ્રતિજ્ઞાનું પાલન પણ કરું. આ પ્રમાણે વિચાર કરી કવિને સમયની નીચે પ્રમાણે પૂર્તિ કરી કે—

• હરિ કે યશ છાંડિ ઐરન કે બજે, હજ્યા એ કરે. ઉસ લખ્ખર દી,
અગ દી દુનિયા યુનિયા કે રે, સિર જાંધત પોટ અટખ્ખર દી:
શ્રીપતિ એક ગોપાલ બજે, નહીં માનત શંક કોઈ જખ્ખર દી,
હજકો હરિ દી પરતીતિ નહીં, ‘ કરો મિત્ર આશ અકબરદી. ’

અર્થાત્—શ્રીપતિ કહે છે કે, જે વ્યક્તિ પરમાત્માનું ભજન કરવામાં પોતાની હજનો સફળપણ ન કરનાં લોભ-લાલચથી અથવા બીજા કોઈ કારણથી બીજાનાં ખોટાં ગુણગાન કરવામાં હજને દુરુપયોગ કરે છે, તે વ્યક્તિ અરેખર બીજાની ખોટી પ્રશંસા કરી પોતાના મનને ઉપર પાવે ભારે બાધે છે. શ્રીપતિ કવિ કહે છે કે, હું તો કેવળ ગોપાલન જ ભજન કરી શકું છું અને તેમના જ ગુણગાન કરી શકું છું, પરંતુ જે લોકોને પરમાત્મા ઉપર વિશ્વાસ ન હોય તે લોકો બંધે અકબરની આશા કરે, પણ હું તો ગોપાલ સિવાય બીજા કોઈ પાસે આશા કરું નહિ.

શ્રીપતિનું કવિન સાંભળી આદ્યાદ પ્રસન્ન થયો. લોકો સમજી ગયા કે શ્રીપતિ પોતાના નિશ્ચયમાં પકિત છે. આદ્યાદે કશુંક કહ્યું કે, પરમાત્મા સિવાય બીજા કોઈ મોડું નથી.

આ ઘટના બની છે કે નહિ એ વિશે આપણે સંબંધ નથી. આપણે તો આ ઘટના ઉપરથી એ જ સાર લેવાનો છે કે, જ્યારે હજનો ઉપયોગ પરમાત્માનું ભજન કરવામાં કરી શકાય છે તો પછી બીજાં સાંસારિક કામોમાં તેનો યા માટે દુરુપયોગ કરવામાં આવે પરમાત્માને ઠાડીને બીજાં કામોમાં હજનો ઉપયોગ કરવો એ તો કવિના કથાનુસાર એક પ્રકારની ધુટના છે. પરમાત્મા ત્રિભુવનનાથ છે એટલા માટે તેમના જ ગુણગાન કરવા જોઈએ. પરમાત્મા ત્રિભુવનનાથ નાથ છે, અર્થાત્ ત્રિલોકમા રહેતા બધા હજવાના નાથ છે. એટલા માટે જગતમાં રહેતાં કોઈ પણ પ્રાણી, પુત્ર, પુત્ર તથા સત્ત્વ અર્થાત્ જન તના ન કરવી એ જ પરમાત્માની પ્રાર્થના છે. જેનામાં જ ગુણ નથી તેના આરોપ કરવો એ પણ આસાનના છે, અને જેનામાં જ ગુણ છે તેના આરોપ કરવો એ પણ આસાનના છે. જેનામાં જ ગુણ છે તેના વધાર્થ ગુણનું વર્ણન કરવું પોતાનામાં એમ કરવાની સક્તિ ન હોય તો એમ કહેવું કે, “ જિન ભગવતે જે કાઈ કયું

પાપ છે અને રાત્રી તથા પ્રભાતમાં વિષદ પાપ થાય છે. હું માગું છું કે તમે રાત્રીને કહેવું તમારું નથી પ્રભાત વચ્ચે વિષદ થતા રહે નહિ. હું કહું છું. તો પર્વતો પવન થતા મમતા છે, એટલા માટે હું તો વનમાં જ જતાનો વિચાર થાય છે. જ્યાં પવન આવશે અને મન દીપ્તિ પ્રગટ થશે ત્યારે મું કહું તે જોવા જશે.

અજ્ઞાનું કમલ મંમદને પ્રગટનો કહેવા જાગ્યા કે, જે અજ્ઞાને અપરાધ કર્યા હોય તો તેમના મુખમાંથી આત્મ દરનામમાં શબ્દો નીકળી મકન નહિ. આ ઉપરથી અજ્ઞાનો નિર્દોષ હોય એમ જણાય છે. આ જનનમાં પરિવર્તન પાતું નિર્દોષ આત્મા જ સ્વતંત્ર છે જે, અજ્ઞાનો રાત્રી પરિવર્તન મેદાસ થાય છે તો તેમને જ્યાં દેવા જોઈએ, તેમના કાર્યમાં આપણે વિચારતા થઈ ન જોઈએ.

આ પ્રમાણે વિચાર કરી પ્રગટનો કામા માંગી પાછા ફર્યા. અને અજ્ઞાનો તથા વસંતમાસાએ વન તરફ પ્રયાણ કર્યું. પાછા ફરતા પ્રગટનોમાંથી કોઈ પ્રગટન એમ કહેતા હતા કે, રાત્રીએ સસામત્વનો નિર્ણય કર્યા વિના જ રાત્રીમાં રીતે કટ આપ્યું છે, તો કોઈ પ્રગટન એમ પાતું કહેતા હતા કે, રાત્રીને પોતાની પુત્રી પ્રિય તો હશે, પરંતુ જ્યારે રાત્રીએ આવી કકક આગા આપી છે તો પુત્રીનો કોઈ અપરાધ હશે ત્યારે જ આવી આગા આપી હશે. આ પ્રમાણે જન્મે પ્રકારના લોકો હતા. પાતું આ ઉપરથી આપણે કેવા બનવું જોઈએ ? શાસ્ત્રમાં શ્રાવક માટે બીજા મનમાં મહામહાસાગર નામનો અતિચાર બનાવતા કહેવામાં આવ્યું છે કે, શ્રાવકોએ જાણ્યા વિના કોઈની ઉપર દોષારોપણ કરવું ન જોઈએ. પૂર્વાપર વાત જાણ્યા વિના કોઈના ઉપર દોષારોપણ કરવાથી મહામહાસાગર નામનો અતિચાર લાગે છે. આપણે તો આપણા સત્ય મનો જ વિચાર કરવા જોઈએ. સાચા શ્રાવકો તો સાધુદર્શન, વ્યાખ્યાન શ્રવણ કરવાની સાથે સાથે પોતાના મનોનું બરાબર પાલન કરે છે. સાચા શ્રમજોપાસકો તો સાધુઓને આદર્શ માની પોતાનો વ્યવહાર પણ આદર્શ પ્રમાણે બનાવવાની ચેષ્ટા કરે છે.

અજ્ઞાનો વસંતમાસાની સાથે જંગલમાં પહોંચી, જંગલમાં પહોંચ્યા બાદ વસંતમાસાએ કહ્યું કે, હવે આપણે ક્યાં જઈશું ? અજ્ઞાને કહ્યું કે, સખી ! હવે આપણે આ જ વનમાં નિવાસ કરીશું. આ વનમાં નિવાસ કરી આપણે અત્રે શું કરશું તેનો પણ વિચાર કરી રાખ્યો છે. વનમાં આપણે નીચેના કાર્યક્રમ પ્રમાણે કાર્ય કરવાનું છે:—

સખી હમ આત્મસ્વરૂપ હી ધ્યાવેંગી.

માત પિતા બાઈકો દોષ નહીં દેવેંગી, હમ અપને હી સ્વરૂપમે આપકો વિચારેંગી; તત્ત્વકી શુદ્ધિમે બૈક મોહકી બ્રમણા મેટ, સત્યમતસે તી પ્રેમ ક્યા દિલ લાવેંગી. જીવ ન સતાવેંગી સ્તેય હટાવેંગી, બ્રહ્મચર્ય મત ધાર મમતા કો મારેંગી; પ્રભુસે તી પ્રીતિ જોડ જગતસે તાતા તોડ, આનંદ બઢાવેંગી પરમમુખ પાવેંગી; દુનિયા દુરંગી જ્ઞાન ઈસમે ન ધ્યાન, મનકી બ્રમણા ત્યાગ આત્મા કો તારેંગી.

અજ્ઞાનો કહે છે કે, હે સખી ! વનમાં રહેવું તે લોકોને ચમત્તું નથી કે જે લોકો પામે વનમાં કરવા યોગ્ય કાર્યક્રમ હોતો નથી મારી પાસે તો વનમાં કુવા જેવો કાર્યક્રમ છે.

પણી પ્રથમ માર્ગ અને કહેવાય છે, પ્રથમ માર્ગ એ છે, અને પછી પદ્ય રૂપે
તમાર્ગ રંગેન થતાં. મહાભારત પદ્ય પદ્યોના જ અર્થને કે જે, કવચે નરકમાં તે અંગે
પ્રકારની પ્રજ્ઞા તે પદ્ય પદ્યોના જેવી પ્રકારની પ્રજ્ઞા તેવી નથી. અર્થને વર્ણન
માતાને કવચે, અર્થ ! જે અર્થને પદ્યમાં આપ્યા ન હોય તે; આ તેજસવી પ્રજ્ઞા
આપણને રંગેન થત નહિ. હવે તે મહાભારતમાં આપેલી પદ્ય પદ્યો જે તે વિશે કહેવાય
આપણે વિચાર કરવામાં આવશે.

વ્યાખ્યાન: સંવત્ ૧૯૯૬ બાદરવા વદ ૮ શુક્રવાર

પ્રાર્થના

શ્રી મુનિમુવત જ્ઞાપિકા, રીતરવાસ દેવો તજા દેવ કે;

તરજુનારજ પ્રભુ તુમ ભણી, ઉગતવસ થિત સમરુ' નિત્યમેવ કે. શ્રી ॥ ૧ ॥

—વિનયમય કુંબલ ચોવીસી

શ્રી મુનિમુવત જ્ઞાપિકાની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

આ પ્રાર્થનામાં એવો જાણ બનાવવામાં આવ્યો છે કે, જ્યારે આત્મા પરમાત્મા
સ્વરૂપ જાણી લે છે ત્યારે તે વિકારોને તથા સાંસારિક મુખોપભોગને તુલ્ય ગણે છે અને
આત્મનત્યને મહાન્ માને છે. સંસારમાં પ્રાપ્ત એવું જોવામાં આવે છે કે, જે વસ્તુ તુલ્ય
હોય છે તે વસ્તુનો સંપ્રદ કરવામાં આવતો નથી પરંતુ તેનો ત્યાગ કરવામાં આવે છે. આજ
પ્રમાણે આત્મા, પરમાત્મ-સ્વરૂપ જાણ્યા બાદ તુલ્ય વિકારોનો ત્યાગ કરવામાં લીધ કરતો નથી.

જે પ્રમાણે રોગી માણસ પોતાના દુઃખદાયક રોગથી કંટાળી જઈ કુશળ ડોક્ટર પાસે
રોગનું નિદાન કરાવવા માટે જાય છે અને ડોક્ટરને રોગ કેવી રીતે પેદા થયો અને રોગથી
હવે તે મુક્ત થવા માટે છે વગેરે હકીકત સ્પષ્ટરૂપે કહેવામાં સંકેત કરતો નથી, બરાબર
તે જ પ્રમાણે આત્મા પણ જન્મ-મરણ-મરણ તથા આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિથી કંટાળી
જઈ અધમોદ્ધારક પરમાત્મા પાસે આધ્યાત્મિક રોગનું નિદાન કરાવવા માટે જાય છે અને
તેમને જ પોતાના સાચા દિવેથી વૈદ્યરાજ માની પોતાના વિકારોને સ્પષ્ટરૂપે કહેવામાં જરા-
પણ સંકેત કરતો નથી. પરમાત્મા સમક્ષ પોતાની સ્થિતિ સ્પષ્ટ કરતા આત્મા કહે છે કે,
“હે પ્રભો ! મારામાં એટલા બધાં વિકારો છે કે હું પોતે તેને જાણી શકતો નથી, પરંતુ
તમે તો સર્વં જાણે એટલા માટે તમે જાણ જાણો છો. હું તો રોગી છું અને તમે વૈદ્ય-
રાજ છો. મારામાં જે રોગ છે તે રોગને નાબૂદ કરવા માટે હું તમારા શરણે આવ્યો છું
જે હું મારા વિકારો વિષે વિચાર કરું તો હું તમારા શરણે પણ આવી શકું એવી સ્થિતિમાં
નથી પરંતુ તમે તો અધમોદ્ધારક તથા જન્મ-મરણ-મરણ આદિ દુઃખને દૂર કરનારા છો
એટલા જ માટે હું તમારા શરણે આવ્યો છું. હવે તમે શરણાગતની રક્ષા કરો એજ મારી
નમ્ર પ્રાર્થના છે. મારી જીવનદિગ્ગત તમારા હાથમાં સોંપું છું.” આ પ્રમાણે આત્મા પરમા-

તમાની પ્રાર્થના કરે છે પરંતુ ત્યાંસુધી આ પ્રાર્થના બહિર્મુખી હોય છે ત્યાંસુધી તે પ્રાર્થના સફળ થઈ શકતી નથી. પ્રાર્થના બે અન્તર્મુખી હોય તો સાર્થક થઈ શકે છે, એટલા માટે પ્રાર્થનાને અન્તર્મુખી બનાવવા માટે શું કરવું જોઈએ એ વાત હવે શાસ્ત્રદ્વારા સમજાવું છું:-

પ્રાર્થનાને અન્તર્મુખી બનાવવા માટે સર્વપ્રથમ જીવનની વિશુદ્ધિ કરવાની આવશ્યકતા રહે છે. જ્ઞાન, દર્શન તથા ચારિત્રની ગંગોત્રીમાં સ્નાન કરવામાં આવે તો જ જીવનની શુદ્ધિ થઈ શકે છે. લોકો પોતાનાં પાપનો નાશ કરવા માટે તથા જીવનને શુદ્ધ તથા પવિત્ર બનાવવા માટે અનેક પ્રકારનો આરંભ-સમારંભ કરી ત્રિવેણીમાં સ્નાન કરવા વ્તય છે અને સ્નાન કરી પોતાને નિષ્પાપ યજ્ઞેશ્વર માને છે. પરંતુ જ્ઞાનીજનો કહે છે કે, આ પ્રમાણે ત્રિવેણીમાં બાલ સ્નાન કરવાથી નિષ્પાપ તથા પવિત્ર થઈ શકાતું નથી. જીવનને સારી રીતે નિષ્પાપ તથા પવિત્ર બનાવવા માટે જ્ઞાન, દર્શન તથા ચારિત્રની ત્રિવેણીમાં આંતર-સ્નાન કરવામાં આવે તો જ જીવનનો કર્મભેદ દૂર થાય છે અને જીવન નિષ્પાપ તથા પવિત્ર બને છે. પ્રાતઃકાલ તથા સાંજકાલ બાલ સ્નાન કરવામાત્રથી કાંઈ જીવન શુદ્ધ તથા પવિત્ર થઈ શકતું નથી, અને તેથી જ જીવનશુદ્ધિ કરવા માટે જ્ઞાન, દર્શન તથા ચારિત્રની ત્રિવેણીમાં સ્નાન કરી પવિત્ર થવાનો ઉપદેશ આપે છે.

શાસ્ત્રમાં જીવનને શુદ્ધ, ભુદ્ધ તથા મુક્ત બનાવવાનો જ મુખ્યરૂપે ઉપદેશ આપવામાં આવ્યો છે. જ્ઞાન, દર્શન તથા ચારિત્ર આ રત્નત્રય પણ જીવનને શુદ્ધ, ભુદ્ધ તથા મુક્ત બનાવવા માટે સાધનભૂત છે. આ રત્નત્રયને મોહનું સાધન કરેલામાં આવેલ છે. જીવનને પવિત્ર તથા વિશુદ્ધ બનાવવું એટલે જીવન જેને આધારે ટકી રહેતું છે તે મન, વચન તથા કાયાને શુદ્ધ તથા પવિત્ર બનાવવાં. એટલા માટે જીવનને પવિત્ર બનાવવા માટે મર્મપ્રથમ મનોનિમગ્ન, વચનનિમગ્ન તથા કાયાનો નિમગ્ન કરવાની જરૂર રહે છે. મનોનિમગ્ન કરવાથી જોકામત્તા પેદા થાય છે અને પરિણામે જ્ઞાનશક્તિ પ્રગટ થાય છે. વચનનિમગ્ન કરવાથી બોધિ અર્થાત્ દર્શન-સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થાય છે અને કાયાનો નિમગ્ન કરવાથી મનિવર્તી પ્રાપ્તિ થાય છે.

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ—બોલ ૫૮ મો.

શાસ્ત્રમાં મન સંગ્રાપિ તથા વચનસંગ્રાપિ કરવાથી જીવનને જ્ઞાનશુદ્ધિ તથા દર્શનવિશુદ્ધિનો લાભ પ્રાપ્ત થાય છે એ વિશેષ જ્ઞાન, વિનય વિવેચન કરવા એ જોઈએ છે. ત્યે કાયાસંગ્રાપિ અર્થાત્ કાયાનો નિમગ્ન કરવાથી જીવનને શુદ્ધ, ભુદ્ધ તથા મુક્ત રીતે જ્ઞાનમગ્નથી બચાવવાને પૂરું ને કે —

બોલ અઠાવનમો.

(૫૮) વાયમનાતરણણ ધં મંત્રે ! જીરે સિ જલદહ ?

અર્થાત્-જે બાળકની કાયાને નિમગ્ન કરવાથી જીવનને શુદ્ધ, ભુદ્ધ તથા મુક્ત રીતે જ્ઞાનમગ્નથી બચાવવાને પૂરું ને કે —

અર્થ પ્રકાર વિવેચન ને જોઈએ ને કે —

વાયમનાતરણણ ચરિત્તરજ્ઞે વિનોદે ચરિત્તરજ્ઞે વિનોદિતા અર્થ.

વચ્ચાવચ્ચરિતે રિયોરેદ, મરકચ્ચાવચ્ચરિતે રિયોરેદા મચ્ચારિ કેવચ્ચિ વચ્ચ
 વચ્ચેદ, નમો વચ્ચા મિચ્ચદ, વચ્ચદ, મુચ્ચદ, વચ્ચિનિચ્ચાવચ્ચ મચ્ચદુચ્ચાવચ્ચ
 વચ્ચેદ ॥ ૫૮ ॥

આપણે જે નામ ! કે જેને મનમાં મનમાં મનમાં આપણે આપણે નેત્રે નિ
 કરવાથી જ્ઞાપ્તિમાં મનમાં પાતેને નિમ્ન ૧૭ છે અને આપણે પાતેને નિર્મલ છે
 આપણે વચ્ચાવચ્ચ આપણે મનમાં કરે છે વચ્ચાવચ્ચ મનમાં વિગુહિ કરીને ૩
 જેવે-૧૭માં આપણે છે અને ત્યારે ને જ્ઞાપ્તિ મિદ, જુદ, મુદ નથા જ્ઞાપ્તિ ૬
 શરૂ કરવામાં આવે છે.

કાપાનો નિરોધ કરવાથી મનમાં ને મનમાં પાતેની વિગુહિ થાય છે, અર્થ
 જ્ઞાપ્તિમાં મનમાં કરે છે ઉચ્ચાવચ્ચ કરે મનમાં થઈ મનમાં ને તેની વિગુ
 થાય છે. ઉચ્ચાવચ્ચ ગદિને કરે જ્ઞાપ્તિમાં મનમાં થઈ મનમાં ને તેની વિગુ
 ઉચ્ચાવચ્ચ પદને થઈ છે તેમ તેમ જ્ઞાપ્તિમાં મનમાં થઈ મનમાં ને તેની વિગુ
 ઉચ્ચાવચ્ચ કરે જ્ઞાપ્તિમાં મનમાં થઈ મનમાં ને તે ઉચ્ચાવચ્ચ કાપાનો નિરોધ કરવા
 જોડે થાય છે અને પરિણામે જ્ઞાપ્તિમાં મનમાં થઈ થાય છે, અને જ્ઞાપ્તિમાં થઈ
 જ્ઞાપ્તિમાં આપણે પામે છે.

વચ્ચાવચ્ચ આપણે કાપાનો આપણે નથી પરંતુ તે તો આત્મ-સ્વભાવમાં
 રહેલું છે. જે પ્રમાણે સૂર્ય ઉપર વાદળાં આવી જવાને કરે સૂર્ય કાપાનો કે મન
 નેવામાં આવે છે તે જ પ્રમાણે કર્મના પ્રભાવથી તે વચ્ચાવચ્ચ આપણે પશુ કાપાનો
 મનમાં રહે છે, પરંતુ જ્ઞાપ્તિ કાપાનો નિરોધ કરવામાં આવે છે ત્યારે મોડકર્મને કરે
 વચ્ચાવચ્ચ આપણે ઉપર રહેલું આપણે દૂર થઈ જાય છે અને વચ્ચાવચ્ચ આપણે પ્રક
 થાય છે, મદાપીર ભગવાન કહે છે કે, વચ્ચાવચ્ચ આપણે પ્રક થવાથી નામ, ગોત્ર, વંદની
 અને આયુષ્ય એ ચાર કર્મો જે કેવલીમાં રેલ રહે છે તે ચારે કર્મો નષ્ટ થઈ જાય છે.
 આ ચાર કર્મો અધાની કર્મો કહેવાય છે કરેલું કે આ ચારે કર્મો આત્માનાં મુજોનો થાન
 કરના નથી પરંતુ મોજે જ્ઞાપ્તિમાં માત્ર જાધા ઉપરિથન કરે છે. આ ચારે કર્મો નામ
 થવાથી આત્મા સિદ્ધ, જુદ, મુદ થાય છે અને પરિણિર્વાણને પામે છે.

કાપાનો નિરોધ કરવાથી જ્ઞાપ્તિમાં શો લાભ થાય છે? એ વિષે ઉપર સામાન્ય વિચાર
 કરવામાં આવ્યો છે. કાપાનો નિરોધ કરવા વિષે વિશેષ વિચાર કરીએ તે પહેલાં મન અને
 વચ્ચાવચ્ચ નિરોધ કરવા જ્ઞાપ્તિમાં કાપાનો નિરોધ કરવાની શી જરૂર છે? તથા કાપા નો ન્યૂ
 છે અને આપણે આપણે સુદ્ધ છે એ અવસ્થામાં સુદ્ધ કાપાદ્વારા સુદ્ધ આપણે નિરોધ કરવાથી
 કેવી રીતે વિગુહિ થઈ શકે? એ વિષે અત્રે સર્વપ્રથમ વિચાર કરવા આવવું છે કે આ
 પ્રશ્નનો ઉત્તર આપણે ભગવાન મદાપીર અને ગોત્રમ ચામી વચ્ચે શ્રી ભગવાની મનમાં
 જે પ્રશ્નોત્તર થયો છે તે અત્રે આપણે વિશેષરૂપે સદાચરુ થયો. ગોત્રમ ચામીએ ભગવાનને
 પૂછ્યું કે આપણે કયા વા અન્ને મન્ને કયા? અર્થાત્ જે ભગવાન! આત્મા અને ના
 એક છે કે તિન્નતિન્ન છે? આ પ્રશ્નનો ઉત્તરમાં ભગવાન કરેલાવ્યુ છે.—ગોત્રમ : આપણે

મોડા જેવી રીતે થઈ શકે ! જાણે છે તો જ મેં પ્રયત્ન કર્યો છે. જો અર્થ ન હોય અર્થાત્ આત્મા અધર્મરહિત મનુષ્યમાં આવે તો તે જગતમાં મેળવવું પડતું નથી થઈ શકે નહિ.

કહેવાનો આશય એ છે કે, આત્મા અને કર્મનો સંયોગ અનાદિનો હોવા છતાં પણ તે મયોગ-મયજ્ઞ નથી થઈ શકે. આત્મા કર્મના સંયોગથી પૂરક રહી શકે છે, આત્મા અને કર્મનો જે અનાદિનો સંયોગ છે તે પ્રવૃત્તિ છે. જે પ્રમાણે નદીનું પાણી દોરડાંને એમ કહેવામાં આવે છે કે, આ પાણી તે જ છે કે જે કાંઈ હતું. પરંતુ વાસ્તવમાં જે પાણી હતું તે તો વતી ગયું છે, જ્યાં પ્રવૃત્તિએ પાણી વહેતું હોવાને કારણે એમ જ જણાઈ શકે છે અને જે પાણી છે તે જ પાણી કાંઈ હતું. આ જ પ્રમાણે કર્મ પણ પ્રવૃત્તિએ આવરી શકે છે અને એટલા જ માટે તેનો આત્માની સાથે અનાદિ-અજ્ઞ છે. પરંતુ વાસ્તવમાં કર્મો સદા-સર્વદા એક ગરબાં રહેતાં નથી, પણ જે પ્રમાણે નદીનું પાણી બદલાય છે તે જ પ્રમાણે કર્મો પણ બદલાતાં જાય છે. કર્મો પ્રવૃત્તિએ આત્મામાં આવ્યા જ કરે એટલા જ માટે આત્મા સાથે કર્મનો સંબંધ અનાદિનો છે એમ માનવામાં આવે. પરંતુ વાસ્તવમાં આત્મા અને કર્મનો જે અર્થ છે તે અનાદિનો નથી, પણ કર્મપ્રવાહ આ હોવાને કારણે કર્મ અને આત્માનો સંયોગ અનાદિનો છે એમ કહેવામાં આવે છે.

આ વાત જાણીને આત્માને શરીરથી પૃથક્ કરવો જોઈએ. કાયાને વિવચનામાં બંદાર કાઢી સમાનતામાં પ્રવર્તિત કરવી એ જ કાયાનું સમાધારણ છે.

મન, વચન તથા કાયાના સંબંધમાં ભિન્નભિન્ન રીતિએ તથા આ જ ક્રમ પ્રમાણે પ્રથમ કરવાનું કારણ એ પણ હોઈ શકે કે, કેવડી ભગવાન પહેલા મનોયોગને કુંધે છે, પછી વચનયોગને કુંધે છે, અને ત્યારબાદ કાયયોગને કુંધીને સિદ્ધ-શુદ્ધ તથા મુક્ત થઈ પગિનિર્વાણ પામે છે. એટલા માટે આપણે પણ કાયાનો નિરોધ કરવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. કાયાનો નિરોધ કરવાથી આપણે પણ સિદ્ધ થઈ શકીએ છીએ. કશું પણ છે કે:—

“ સિદ્ધા જેસા જીવ હૈ, જીવ ગોષ્ઠ સિદ્ધ હોય;
કર્મ મૈલકા અન્તરા, ખૂટે વિરલા હોય.
જીવ કર્મ ભિન્ન ભિન્ન કરો, મનુષ્ય જન્મકો પાય;
જીવાત્મ વૈરાગ્યસે, ધીરજ ધર્મ લગાય.”

જીવ અને શિવમાં અર્થાત્ સિદ્ધમાં કેવળ કર્મનું જ અંતર છે. જીવ કર્મ સહિત છે અને સિદ્ધ કર્મરહિત છે. સિદ્ધ પહેલેથી કાંઈ કર્મરહિત હોતા નથી પરંતુ જીવમાંથી જ શિવ થયા છે. જે જીવ કર્મરહિત થઈ જાય છે તે જ જીવ સિદ્ધ થાય છે એટલા માટે જીવાત્માએ કર્મથી મુક્ત થઈ સિદ્ધ બનવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. આ કુર્લભ મનુષ્ય-મનુષ્ય સિદ્ધત્વ પ્રાપ્ત કરવા માટે જ મહેત્ત છે. મનુષ્યજન્મ એ તો મોક્ષનું દ્વાર છે ને જ ને જ મંદિરમાં ગયા બાદ ત્યાંથી પાછું ફરવાનું હોતું નથી. ત્યાં તો અવંત આનંદનો સ્થાન કરવાનું હોય છે. મોક્ષમાં જતા માટે તત્ત્વનો વિચાર કરી ધર્મની સદાચર્યા વડે કર્મમુક્ત થવાનો જીવાત્માએ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. જીવાત્મા કર્મથી મુક્ત થવાનો માર્ગ જાણી શકે

મને આપના હોય કરાવો મોલમ મગવનો દનો એટલા માટે મને અહીં આવવનો અવકાશ પ્રાપ્ત થયો છે. મારા તુલ્યમાં એક વાત તમને પૂજાની ઈચ્છા થઈ રહી છે. તે કે, હું એ વાત જણાવે જાઉં છું કે, મારે મારા જ હોવાં કર્મો જોડવાં પડે છે પરંતુ હું તમારી પાસે એ જાણવા માગું છું કે, મેં પૂર્વજન્મમાં એક મું જાણ્યું પાપકર્મ કરેલું છે કે જેને કારણે મારા આશ-અમરા, માતા-પિતા, આજન્મને વગેરેનું મું અગ્રિય લખ્યું છે અને પાનિને માટે પણ પગા મમલ સુધી અગ્રિય રહી ! મદાગાર ! કૃપા કરીને મારા પ્રભુને ખુલાસાવાર જણાવ આપો તો મને અને મારી મજાને પણ મનિષ મળે.

દુઃખને પોતાનું જ હોય માનવાથી મનને સતિત્વ પેદા થાય છે. આપણે ધર્મીયર હીએ છીએ કે—

“ ઇમ સમકિત મન ચિર દશે, પાલો નિરનિચાર;
મનુષ્ય-જન્મ છે દોષલો, મમતા જગત મજાર.
બિન દીધા લાગે નહીં, દીધા કર્મ લે હોય;
કર્મ કમાયા આપણા, તેદથી મુખદુઃખ હોય.”

જાનીજોએ દુઃખમાં પણ મનને સ્થિર રાખવાનો ઉપાય જાણ્યો છે કે, જાણે સુખ મળે કે દુઃખ મળે પણ એ જન્મને પોતાનાં કરેલાં કર્મોનું જ ફળ માનો. આ પ્રમાણે માનવાથી મન શાન્ત અને સ્થિર થશે. અંજનાએ પણ મુખ દુઃખને કર્મનું ફળ માની સમભાવ કેળવ્યો હતો એટલા જ માટે તેનું મન શાન્ત અને સ્થિર હતું.

અંજનાના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં મદાતમાએ કહ્યું કે, કર્મની લીલા વિચિત્ર છે. જે પ્રમાણે એક નાનકડા બીજમાંથી મદાત્ત વટવૃક્ષ પેદા થઈ જાય છે તેજ પ્રમાણે કર્મની પણ વિચિત્ર લીલા છે. હું તારા કર્મ વિષે મેં પૂછ્યું વાત તો કહેતો નથી પણ થોડી વાત કહું છું જે સ્વાભાવિક તું કર્મની લીલા કેવી વિચિત્ર હોય છે તે જાણી શકીશ.

મદાતમાએ અંજનાની કર્મકથા કહેતાં કહ્યું કે, હે અંજના ! તું પૂર્વજન્મમાં એક રાજની રાણી હતી. તારે એક શોક થયો હતો. તેને એક પુત્ર પેદા થયો હતો. લે કે શોકથી પુત્રને પોતાનો માની તારે પ્રવચના માનવી જોઈતી હતી, પરંતુ તારા મનમાં એવી ઈર્ષ્યા પેદા થઈ કે, શોકથી તો પુત્ર છે અને મારે પુત્ર શા માટે નહિ ?

ઈર્ષ્યા કરવાનો સ્વભાવ કેવળ સ્ત્રીઓમાં જ નહિ પણ પુરુષોમાં પણ જોવામાં આવે છે. બીજાની સુખ-અમૃતિ જોઈ પુરુષો ઈર્ષ્યા કરે છે, એટલું જ નહિ પણ ઈર્ષ્યાને કારણે જે સુખ પોતાને પ્રાપ્ત થયેલું છે તેજ સુખ લે બીજાને પણ પ્રાપ્ત થાય તો એ દુઃખમાં પોતાને પ્રાપ્ત થયેલું સુખ પણ તેમને સુખ જણાતું નથી. જે સુખ બીજાને પ્રાપ્ત થઈ ન હોય તે જ સુખ તેમને સુખ જણાય છે. ઉદાહરણ તરીકે, જ્યારે રાજા કે રાણીના પ્રકાશ આપે છે—પ્રકાશ આપવામાં સૂર્ય બેદસ્તિત્વ મળ્યો નથી એટલા માટે સૂર્યને પ્રકાશ પામવા છતાં જેવી ધમધમતા થાય છે તે

પ્રકારની ઇર્ષ્યામાંથી નીકળી સમભાવ કેળવવો જોઈએ. સાધુપણું પણ ઇર્ષ્યાને હૃદયમાંથી દૂર કરી સમભાવ કેળવવા માટે જ લેવામાં આવે છે

મહાત્માજી કર્મકથા કરતાં અંજનાને કહે છે કે, શોક્યની ઈર્ષ્યા કરવાને કારણે તેં પ્રાપ્ત સાધનોની સહાયતા વડે શોક્યના પુત્રને છુપાવી દીધો. પુત્રવિયોગના દુઃખથી દુઃખિત થઈ તારી શોક્ય વિલાપ કરવા લાગી. તેનો વિલાપ તેં સાંભળ્યો પણ તે વિલાપની અસર તારા હૃદય ઉપર કાંઈ પડી નહિ. જેમના હૃદયમાં ઈર્ષ્યાજાત હોય છે તેમનું હૃદય પણ કંટોર બનતું જાય છે. ઈર્ષ્યાપૂર્ણ હૃદય ખીજાનું દુઃખ સાંભળીને વધારે પ્રસન્ન થાય છે. આ કથનાનુસાર તું પણ શોક્યનો વિલાપ સાંભળી પ્રસન્ન થતી હતી. તારી મુખમુદ્રા પ્રસન્ન જોઈ તારી શોક્યે અનુમાન કર્યું કે, પુત્રને છુપાવી દેવામાં તારો પણ હાથ જોડાય છે. એટલા માટે તેણે તારી પાસે આવીને કહ્યું કે, મારા પુત્રને છુપાવવામાં તમે પદ્યંત રચ્યું લાગે છે ! કારણ કે મારો પુત્ર ગૂમ થઈ જવાથી તમારી મુખ-આકૃતિ ઉપર વધારે પ્રસન્નતા જોવાય છે. શોક્યના આ કથનના જવાબમાં તેં કહ્યું કે, શું હું આતું કામ કરી શકું ? શું તમારો પુત્ર એ મારો પુત્ર નથી ? શોક્યે કહ્યું કે, ખરી રીતે તો મારો પુત્ર ને તમારો જ પુત્ર છે, પણ પુત્રવિયોગનું જે દુઃખ મને થાય છે તેટલું દુઃખ તમને થતું હોય એમ તમારી મુખાકૃતિ ઉપર પ્રસન્નતા જોતાં જોવાતું નથી. આ ઉપરથી પુત્રને તમેજ છુપાવ્યો હોય એવાં મને તમારા ઉપર સંદેહ આવે છે. તેં કહ્યું કે, તમે મારા ઉપર પુત્રને છુપાવવાનો ખોટો આરોપ મૂકો છો.

છાર્યા કરવાથી જીવનમાં અસત્ય આત્મા વગર રહેતું નથી. એક પાપ કરવાની સાથે બીજાં પણ અનેક પાપ કરવામાં આવે છે. આ કથનાનુસાર અંગનામે પુત્રને હુપાવવાનું તો ખરાબ કામ હતું, પણ પૂજ્યા છતાં પણ એકું બેલી પુત્રને હુપારી રાખવાનું બીજું પાપ હતું. આ પ્રમાણે એક પાપથી બીજાં પાપોની પરંપરા ચાલે છે.

પુત્રવિયોગને કારણે મોકય દિવસ-રાત વિચાર કરવા લાગી. આ વિચાર સંજ્ઞા પાડેશમાં રહેલી એક સ્ત્રીને મનમાં હવા આવી તે પાંદેશી સ્ત્રીને તેને બહુ જ મમતથી અને કષુ કે, તમે આ જા હશે જો તે બીજીની જેમ વિચાર કરે છે ! તમે કે પુત્રને આવી રીતે કુપાત્રી રાખ્યા તે કાલ ન કહેવાય ! આ ક્રમે, પાંદેશી સ્ત્રીને મનમાં આવી તુ સમજા ગયા અને પાંદેશી પછી તરીકે પુત્રને કુપાત્રી રીતે મનમાં લઈ તે કુતોબન મેલે, પુત્રના આ આપ કરવાના પરિણામ તુ આ બચવા તે પુત્રને જ પાંદેશી કે રહેદુ બાળે પછી રહેતે !

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥
 ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥
 ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

વ્યાખ્યાન : સંવત ૧૯૯૬ બાદરવા વદ ૯ શનિવાર

— — — — —

પ્રાર્થના

‘ વિશ્વમંત્ર ’ નૃપ ‘ વિમા ’ રાજી, નમિનાથ જિત જન્ય;

શીશક હિન્દ કિંપા ગુણ, મુર-નર આનંદ પાંચ રે.

શુભાની છવા, બજારે રે જિત હિન્દીશીશ. ॥ મુ ॥ ૧ ॥

—વિનયકૃત કૃત શ્રી ૯૬

શ્રી નેમિનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કહેવામાં આવી છે.

આ પ્રાર્થનામાં જ્ઞાનીજ્ઞોને મંજાપન કરીને કહેવામાં આવ્યું છે કે, હે! ‘ શરીર-જ્ઞો! તમે તમારા જ્ઞાનો મદુપયોગ પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર કરવામાં કહો. ’ જે જ્ઞાનદાતા આત્મા અને પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર થાય તે જ સત્ય જ્ઞાન છે. જે જ્ઞાનદાતા સસારવર્ષક ભોગ-ઉપભોગનાં સાધનો એકત્રિય કરવામાં આવે અને અશ્વત્થને પશુ સત્વરૂપે સિદ્ધ કરવામાં આવે તો તે જ્ઞાનો મદુપયોગ નહિ પણ મુદુપયોગ કયો કહેવાય. જે જ્ઞાન અશ્વત્થને સાધનારું તથા પરમાત્મ-પ્રકાશને ફેલાવનારું હોય તો જ ‘ જ હિ જ્ઞાનેત ગદગ પવિત્રનિ વિચિત્રે ’ અર્થાત્ ‘ જ્ઞાન જેવી દુનિયામાં કોઈ પવિત્ર વસ્તુ નથી. જે કથન સાર્થક કહેવડ છે જ્ઞાનીજ્ઞો! તમને પવિત્રતામાં પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર કરવા માટે જ્ઞાન જેવું પવિત્ર સાધન પ્રાપ્ત થએલ છે તો જ્ઞાન-સાધનદાતા પરમાત્મ-સ્વરૂપને ઓળખો તો તેમ કલ્યાણ જ રહેલું છે.

જ્ઞાનદાતા વાદ-વિવાદ કે અંડન-મંડન ન કરતા તત્ત્વનો વિચાર કરવામાં જ જ્ઞાનને મદુપયોગ કરવો જોઈએ. જ્ઞાનદાતા તત્ત્વનો વિચાર કરી પરમાત્મ-સ્વરૂપ ઓળખવામાં આવે તો જ તે સાચું જ્ઞાન કહી શકાય. શ્રી ઉત્તરાખ્યવન સુવના ૨૮ મા અખ્યવનમાં તત્ત્વ વિશે વિચાર કરતાં કહેવામાં આવ્યું છે કે:—

જાગ્રાડ્ઝાગ્રા ય વન્ધો ય પુણં પાવાસ્યો તદા ।

સંવરો નિઝરા ય મોક્ષો સન્તેષ તદિધા નય ॥ ૨૮-૧૪

આ ગાથામાં જીવ, અજીવ, બધ, પુણ્ય, પાપ, આશ્રય, સંવર, નિર્ગમ અને મેઢ આ નવ તત્ત્વોનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. સામાન્ય રીતે તો જીવ અને અજીવ એ જ તત્ત્વો છે; પરંતુ આ એ જ તત્ત્વો કહેવાથી બંધી તાત્ત્વિક વાતો સરળતા પૂર્વક અવગમ્ય આવી શકે નહિ. એટલા માટે આ એ તત્ત્વોની સાથે સબધ ધરાવતી બીજી વસ્તુ તત્ત્વરૂપે બતાવવામાં આવી છે. જીવમાં કોઈ ઉચ્ચ હોય છે અને કોઈ નીચ હોય છે. ઉચ્ચતા તથા નીચતાનું કોઈ કારણ પણ અવશ્ય હોયું જોઈએ. આ કારણને જ પુણ્ય અને પાપ એ જ તત્ત્વો બતાવવામાં આવેલ છે. પુણ્યથી જીવ ઉચ્ચ અને પાપથી જીવ નીચ બને છે. શુભાગુભ સિદ્ધિનું અંતર પુણ્ય અને પાપદ્વારા જ મળી શકાય

છે. એક રાત્ર અને બીજો રંક છે એવું કારણ કમસઃ પુણ્ય અને પાપ જ છે. એકને રાત્ર અને બીજાને રંક યવાનું જે કારણ છે તે કારણ જ પુણ્ય કે પાપ કહેવામાં આવે છે.

ત્યારે પુણ્ય અને પાપ છે તો તેનો બધ પશુ હોવો જ નોંધ્યો. જેવો કર્મનો બધ થાય છે તેનું તેનું જ ફળ મળે છે. પાપકર્મનો બધ કરવામાં આવેલો હોય છે તો પાપનું ફળ મળે છે અને પુણ્ય કર્મનો બધ કરવામાં આવેલો હોય છે તો પુણ્યનું ફળ મળે છે.

ત્યારે પાપ છે તો પાપ આવવાનું અથવા બધ ધવાનું કારણ પણ હોતું જ નોંધ્યો. પાપકર્મ આવવાનો માર્ગ આશ્ચર્ય છે. ત્યારે પાપ આવવાનો માર્ગ છે તો પાપને રોકવાનો ઉપાય પણ હોવો જ નોંધ્યો. પાપને રોકવાના માર્ગને સંવર તત્ત્વ કહેવામાં આવે છે. ત્યારે પાપને આવવાનો માર્ગ બધ કરવામાં આવે છે તો જે કર્મ પૂર્વસચિન છે તે કર્મને બહાર કાઢવાને માટે પણ કોઈ તત્ત્વ હોતું નોંધ્યો. પૂર્વસચિન કર્મોનો નાશ કરનાર નિર્ગંજ તત્ત્વ કહેવાય છે, અને ત્યારે સંપૂર્ણ કર્મો નાશ પામે ત્યારે શું થાય છે એ બતાવવા માટે મોક્ષ-તત્ત્વ બતાવવામાં આવેલ છે. ત્યારે આત્માને મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે શું થાય છે એ બતાવવા માટે આ પ્રાર્થનામાં કહ્યું છે કે:—

જો તુ પ્રભૂ પ્રભૂ સો તુ હૈ, દૈત કલ્પના મેટો;

શુદ્ધ દેવતા આનંદ વિનયચંદ પરમારથ પદ હોટો.—૨૦

આત્મા અને પરમાત્મામાં કેવળ કર્મની ઉપરિણતા જ બેદ છે. કર્મની ઉપરિ મહત્વાથી આત્મા અને પરમાત્મા વચ્ચે કોઈ પ્રકારનો બેદ રહેતો નથી. મોનાચ્ચ અને મારી મિશ્રિત મોનામાં ત્યાંસુધી જ બેદ છે, કે ત્યાંસુધી તે મોનું મારી મિશ્રિત છે. તાપુ-કમ-જિહ્વાસા સોનાને શુદ્ધ કર્યા બાદ કોઈ પ્રકારનો બેદ રહેવા પામતો નથી. આ જ પ્ર. જે આત્મા અને પરમાત્મા વચ્ચેનો બેદ પશુ કર્મની ઉપરિ મહત્વા બેદ મેટો પડતો નથી. આત્મા કર્મ-સંવિત્ત છે અને પરમાત્મા કર્મ-વિત્ત છે પરમાત્માની વ્યવસ્થા કરવા તેને મહત્ત્વ કહ્યું છે કે:—

જેશકર્મવિગ્રાહા ગયેન્દ્રગમુદઃ પુત્ર્ય વિશેષ દેવસઃ ।

આ શુભતા બતાવ્યાં મે છે કે, કલ્પના મેટો પ્રભૂ પ્રભૂ સો તુ હૈ, દૈત કલ્પના મેટો; શુદ્ધ દેવતા આનંદ વિનયચંદ પરમારથ પદ હોટો.—૨૦ આ માર્ગ બતાવે છે કે, આત્મા અને પરમાત્મા વચ્ચે કોઈ પ્રકારનો બેદ રહેતો નથી. મોનાચ્ચ અને મારી મિશ્રિત મોનામાં ત્યાંસુધી જ બેદ છે, કે ત્યાંસુધી તે મોનું મારી મિશ્રિત છે. તાપુ-કમ-જિહ્વાસા સોનાને શુદ્ધ કર્યા બાદ કોઈ પ્રકારનો બેદ રહેવા પામતો નથી. આ જ પ્ર. જે આત્મા અને પરમાત્મા વચ્ચેનો બેદ પશુ કર્મની ઉપરિ મહત્વા બેદ મેટો પડતો નથી. આત્મા કર્મ-સંવિત્ત છે અને પરમાત્મા કર્મ-વિત્ત છે પરમાત્માની વ્યવસ્થા કરવા તેને મહત્ત્વ કહ્યું છે કે:—

જાન વિદ્યાના દુર કાળે જોઈ શકાય છે તેમાં આત્મકે, જનની વિદ્યા કરતાં
જાનના મહત્ત્વને જોઈ અને પરમાત્માના જ્ઞાનને જોઈને, પરમાત્માના અવસ્થાને
જાણી શકેલી વિદ્યા દુર કાળે, અને જોઈ નહીં. આ-મ, જો પરમાત્માના જ્ઞાન
આત્મા પરમાત્મા જોઈ શકેલી જાન જાણી શકે એ વિશે જાણવામાં
કરવામાં આવે છે. —

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ-ગીતા પદ્ય મે

આત્માને પરમાત્માના જ્ઞાનના માર્ગે જાન વિદ્યા જોડવા માટે
પ્રાપ્તિ કરવાથી જ્ઞાતમાને ગો સાધ થાય છે એ વિશે જાનમર્યાદાથી મર્યાદીત જન
પ્રમ પૂર્ણ છે કે:—

બોલ આગામ્યસાઠમે.

(૫૯) નાણસંપન્નયાણ જં મંતે ! જીવે કિં જળયદ ?

અર્થાત્-જે ભગવાન ! જાનસંપન્ન થવાથી જ્ઞાતમાને ગો સાધ થાય છે ! આ પ્ર
ઉત્તરમાં મર્યાદીત ભગવાને કહ્યું છે:—

નાણસંપન્નયાણ જીવે સદ્માવાદિગમં જળયદ, નાણસંપન્ને જં જીવે ચાડા
સંસારકન્તારે ન વિણસ્સદ, જહા મુદ્દ સમુત્તા ન વિણસ્સદ તહા જીવે સમુત્તે સં
ન વિણસ્સદ, નાણવિણયત્તવચરિત્તજોગે સંપાડણદ, સત્તમયપરસમયવિસારણ
સંધાયણિજ્ઞે ભવ્વદ ॥ ૫૯ ॥

અર્થાત્-જાનસંપન્ન થવાથી જ્ઞાતમા સર્વ પદાર્થોના મથાર્થે ભાવને જાણી શકે છે
અને તે અતુર્ગતિરૂપ સંસાર-આત્મીમાં દુઃખી થતો નથી. જેમ દોરાવાળી સોપ આવતો
નથી તેમ જાન જીવ સંસારમાં બંધો પડતો નથી અને જાન, ચારિત્ર, તપ અને વિનયન
યોગેને પ્રાપ્ત કરે છે, તેમજ પોતાના દર્શન અને જીવનના દર્શનને બરાબર જાણીને તે
અસત્ય માર્ગમાં દસતો નથી.

મનોનિરોધ તથા કાયાના નિરોધ વિશે જે પ્રશ્નોત્તર થયેલ છે તે વિશે આગળ વિવેચન
કરવામાં આવેલ છે. એ પ્રશ્નોત્તરમાં જાન, દર્શન તથા ચારિત્રની વિશુદ્ધિ માટે ખાસ
કહેવામાં આવેલ છે. એટલા માટે જોનમ સ્વામીએ જાન-પ્રાપ્તિ કરવાથી જ્ઞાતમાને ગો
સાધ થાય છે એ વિશે ભગવાનને પ્રશ્ન પૂછ્યો છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાન કહ્યું.
છે કે, જાન-સંપન્ન જ્ઞાતમા બધાં ભાવોને અર્થાત્ તત્ત્વોને જાણી શકે છે અને તત્ત્વે
જાન થવાને કારણે તે આ અતુર્ગતિરૂપ સંસારમાં વિનષ્ટ થતો નથી. જે પ્રમાણે દોરાવાળી
સોપ નીચે પડી જવા છતાં પણ દોરાને કારણે જલદી મળી જાય છે, તેજ પ્રમાણે જે
જ્ઞાતમા જ્ઞાનજાનરૂપ સત્ત્વદિન છે તે પણ આ અતુર્ગતિરૂપ સંસારમાં વિનષ્ટ થતો નથી
અને જો તેને સંસારમાં બંધાયેલ પણ કરવાનું હોય છે તો તે જલદી સંસારમાંથી બહાર નીકળી

[illegible]

216. 1942 年 12 月 25 日 星期四 晴
 217. 1943 年 1 月 1 日 星期日 晴
 218. 1943 年 1 月 2 日 星期一 晴
 219. 1943 年 1 月 3 日 星期二 晴

the 1990s, the number of people in the world who are under 15 years of age is expected to increase from 1.1 billion to 1.5 billion. The number of people aged 65 and over is expected to increase from 200 million to 400 million. The number of people aged 15 and over is expected to increase from 3.5 billion to 4.5 billion. The number of people aged 15 and over is expected to increase from 3.5 billion to 4.5 billion. The number of people aged 15 and over is expected to increase from 3.5 billion to 4.5 billion.

જોને રાજ્યોપર પડિને ઉપરથી મંજુરમાં કંઈ કે, જે લોકો પોતાનું પેટ પત્તુ રાખના નથી તેઓ આ મંજુરમાં જનિત રહે તે. અને જનિત ન રહે તે. પણ રાજ્યોપર રાજનું આ કથન મંજુરમાં. આ કથન મંજુરમાં નેમનું દરવ વિધાયું. અને મંજુરમાં જ્ઞાપ્તિ આપે છે, જે લોકોમાં જનિત છે જ્યાં પણ જોએ બીજાને આ આપના નથી તે લોકો આ મંજુરમાં રહે તે. અને ન રહે તે. પણ રાજ્યોપર ઉપર મંજુરમાં રાજનું મંજુર મંજુર મંજુર છે, આ કથન વિદાન જ્ઞાપ્તિ છે. પરંતુ આ વિદાન છે જ્યાં આપે છે જ્યાં મંજુર મંજુર છે એનું કારણ જ્ઞાપ્તિ માટે રાજ્યોપર મંજુરમાં પૂછ્યું તમારી આવી દશા શા કારણે થઈ? રાજ્યોપર પડિને જ્ઞાપ્તિ આપે છે, તમારા જે ઉપર રાજનું બધું કારણ ન મોજાને કારણે જ મારી આવી દશા થઈ છે. પડિને આ ક સંજોગ રાજ્યોપર મંજુરમાં વિચાર કર્યો છે, હવે તો મારે આ પડિને પૂરેપૂરી સહાય કરવી જ જોઈએ.

આ પ્રમાણે વિચાર કરી રાજનું કારણ ઉપરથી જિનરી મંજુર અને પોતાને બેસવાનો હા રાજ્યોપર પડિને આપી દીધો. રાજ્યોપર પડિને વિચાર્યું છે, મારી પાસે તો ખાવાનું જ નથી તો પછી આ કારણે હું કેવી રીતે મારે ઘેર બાંધી શકીશ! આ પ્રમાણે વિચાર કરે તે પડિને કારણના મુખ્ય આગળ પોતાનાં કાન ધર્યાં અને પોતાનું મન કંઈ એવી રીતે ફેરવે લાગ્યો છે, જો તે પડિનેનાં કાનમાં કંઈ કહેતો હોય! આ વિચિત્ર દરવ જોઈ રાજ્યોપર પડિને પૂછ્યું છે, શું તે કારણે કંઈ કહે છે? રાજ્યોપર જ્ઞાપ્તિ આપે છે, હા. આ કારણે મને કહે છે કે, મને કંઈ જ્ઞાપ્તિ હું ક્યાં બાંધીશ! એટલા માટે તું મને રાજ્યને પાછો ભેટ રૂપે સોંપી દે. આ પ્રમાણે કરવાથી હું પણ આનંદમાં રહીશ અને રાજ્યદાર તને જે ધન પુરસ્કારમાં મળશે તે ધનથી હું પણ આનંદમાં રહીશ.

રાજનું જોજ રાજ્યોપરના કથનનો આશય સમજી ગયો અને તેમણે પડિનેને ધન આપી સુખી બનાવ્યો.

કહેવાનો ભાવાર્થ એ છે કે, પોતાની પાસે શક્તિ હોય તો બીજાનાં દુઃખ દૂર કરવામાં પ્રત્યેક સમર્થ વ્યક્તિએ પૂરેપૂરી સહાયતા આપવી જોઈએ. જે બીજાને સહાયતા આપે છે તે જ બીજાની સહાયતા લેવાને યોગ્ય અને છે. જે લોકો જ્ઞાન, દર્શન તથા ચારિત્રની શક્તિ કરવામાં સહાયતા આપે છે તે લોકો સ્વ-પરનું કલ્યાણ અવશ્ય સાધી શકે છે. જ્ઞાન, દર્શન તથા ચારિત્રની સહાયતા વડે અંજના સતી કેવી રીતે આત્મકલ્યાણ સાધે છે એ વાત હવે સતી અંજનાની ચરિત્રકથા ઉપરથી સમજાવું છું:—

સતી અંજના ચરિત્ર-૧૫

મહાત્માએ કહેલું પોતાનું પૂર્વજાતનું સાંજોગી અંજનાએ કાચ જોડી મહાત્માને પુન પૂછ્યું છે, આપ જે પ્રમાણે જ્ઞાતકાળની વાતો જાણો છો તે જ પ્રમાણે જિવિત-મૃત્યુની વાતો પણ જાણો છો. એટલા માટે હું તમારી પાસે એ વાત જાણવા આવું છું કે, મારે આવી રીતે કેટલા વખત સુધી સહેલી પડે? મારી આ નિયતિનો અન્ત આવશે કે નહિ!

(4) 若 $\lim_{n \rightarrow \infty} a_n = a$, $\lim_{n \rightarrow \infty} b_n = b$, 则 $\lim_{n \rightarrow \infty} (a_n + b_n) = a + b$, $\lim_{n \rightarrow \infty} (a_n - b_n) = a - b$, $\lim_{n \rightarrow \infty} (c a_n) = c a$, $\lim_{n \rightarrow \infty} (a_n \cdot b_n) = a \cdot b$, $\lim_{n \rightarrow \infty} \frac{a_n}{b_n} = \frac{a}{b}$ ($b \neq 0$).

પણુ હતી શો નહિ જે પ્રામ જે જિવિય કહેના મળપમાં પ્રમ કિરિયન થય છે તેજ પ્રમાણે તે મહાત્મા એકવા મા મટે વિચારના દના જે પ્રમ પનુ અને કિરિયન થય શો છે. આ પ્રમાણે પણ એ જ વિચાર છે કે, મહાત્મા આગમચર્યાદારી દના એટલે એમ કરી શકે છે પરંતુ તેમનું અનુકરણ આગમચર્યાદારી મનુ કરી શકે નહિ કાંત્રી રાખીએ મહાત્મા ભગવાનને પ્રમ પૂજો દનો કે, મારા રથ પૂજા મુદમાં રથા છે તેમને દુઃકરી દેવકરી કે નહિ ? આ પ્રમાણે વિચારમાં ભગવાને કહ્યું હતું કે, તમે કાંત્રીક્રમાએ દેવકરી શરૂ કરો નહિ ભગવાનનું આ કથન સાંભળી કાંત્રીક્રમી મુર્ખિય થઈ નીચે પડી જઈ દની. અને વિચારવું થાય છે કે, ભગવાને આ પ્રમાણે ભાવિ વચન કેવી રીતે કહ્યું ? એટલા માટે આજે અંતે એમ જ માનનું દેવકરી કે, આગમચર્યાદારી જે કાંત્રી કરે છે તેને દેવકરી સૂચવવાની પણ તે પ્રમાણે કરી શકે નહિ. આગમચર્યાદારી કેવડી નહિ પણ કેવડી સરખા દેવ છે. જે કાંત્રી સૂચવવાની સાધુ જ્યોતિષાદિ જ્ઞાપીને આગમચર્યાદારીનું અનુકરણ કરી જિવિય બનાવવા સામે તો એ અનુચિત છે. અને તમારા લોકોને માટે પણ સાધુઓ પાસે જ પ્રમાણે ભવિષ્ય જાણવાનો પ્રયત્ન કરવો પણ અનુચિત છે. આજનો વનિમમાજ કાંઈ એ સમયે પંચ મહાવનધારી સાધુ-સમાજ જ દનો, પરંતુ આજે તે આવાં જ કારણોને અંતે પતન-અવરથાને પામેલ છે.

કહેવાનો આશય એ છે કે, આગમચર્યાદારી સાધુ જે ભવિષ્યાદિ કહે છે, તેવો અધિકાર પ્રાપ્ત કરવા અને તેમનું અનુકરણ કરવા માટે તેમના જ જેવો કર્મોને નષ્ટ કરવો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. કર્મોને નષ્ટ કરવા માટે તેમના જેવો પ્રયત્ન તો કરી શકાતો નથી તો પછી એ અવરથામાં ભવિષ્ય કહેવાનો અધિકાર કેવી રીતે પ્રાપ્ત થઈ શકે ? જે સાધુઓ કેવળ ભવિષ્ય બનાવવામાં જ તે આગમચર્યાદારી મહાત્માઓનું અનુકરણ કરવા લાગે છે તે સાધુઓ અવરથ પતિત થઈ જાય છે. તે મહાત્માઓ જધારણ વિચારણ આદિ વિદ્યાઓથી મુક્ત હોવાની સાથે જ આગમચર્યાદારી પણ દના એટલા માટે તેમનું અનુકરણ સૂચવવાની કરી શકે નહિ.

અંજના અને વસંતમાલા વચ્ચે વાત થઈ રહી હતી એટલામાં તો અંજનાને પ્રસવ દેહના થતી હોય એમ લાગ્યું. અંજનાએ વસંતમાલાને કહ્યું કે, મને અત્યારે પ્રસવદેહ થતી હોય એમ લાગે છે એટલા માટે મને કાંઈ સુગંધિત સ્થાને લઈ જા. વસંતમાલાએ કહ્યું કે, સખી ! આ જગતમાં હું ક્યાં લઈ જઈ ! અંજનાએ જવાબમાં કહ્યું કે, સંકટના સમયે સાદસતો ત્યાગ કરો નહિ. સામે જે પર્વત જોવામાં આવે છે તે પર્વતની મુકામ મને લઈ જા.

અંજના તથા વસંતમાલા પર્વતની મુકા પામે પહોંચ્યા પણ ત્યાં તેમણે જોયું કે એ મુકામાં તો એક વિકરાળ સિંહ મોહું કાઢીને બેઠો છે. સિંહને જાના જ વચન મળે તે ગભરાઈ ગઈ પરંતુ અંજનાએ તેને ધેર આપનાં કહ્યું કે, મેવાથી કાંઈ થતું નથી એટલે માટે સંકટના સમયે ધેર રાખો. મહાત્માના કથનાનુસાર મારી કુશીએ પગ નાં નાં જન્મ પારણ કરશે અને તે જાણકની રક્ષા પણ અવરથ થશે. જ્યારે જાણકની આ થય

અર્થે-એ દેવતા દર્શનમંત્રના (મમ્હિતી) જુદા મંત્રના મુજબ નિધિ
અસાનનું સંસ્કાર કરે છે. તેના યજ્ઞને પ્રાચીન મંત્રના નથી. અને તે પ્રકારમાં કેટલાક
અને દર્શનાધી પેલાના અર્થમાં મંત્રોનું મંત્ર જ સ્વરૂપે વિચરે છે.

અર્થને દર્શનમંત્રનાથી મિથ્યાત્વનો નાશ બતાવે છે પરંતુ મિથ્યાત્વનો નાશ
ક્ષયોપશમ મમ્હિતીથી પણ થાય છે તે પાત્રી દર્શનમંત્રનાથી વિરૂદ્ધ સાબ રીતે થો
આ કાળનો કાળ એ છે કે, જે પ્રમાણે બહુલી દવામાં ગાળવામાં આવે તે દીપક જુદા
જાતનો જાય એ છે તે જ પ્રમાણે ક્ષયોપશમ મમ્હિતીને મદદપણ નાટ થવાનો જાય એ
પરંતુ ક્ષાયિક મમ્હિતીને માટે એનાજ એવો નથી અને તેથી જ અર્થને પ્રત્યેકરમાં 'જ
સાબરનો પ્રયોગ કરી બતાવ્યું છે કે, દર્શનમંત્રનાથી મિથ્યાત્વનો નાશ થાય છે અને
ક્ષાયિક મમ્હિતી નાટ થવાનો જાય એવો નથી તે ક્ષાયિક મમ્હિતીની પ્રાપ્તિ થાય છે. દર્શ
અર્થાત્ સમ્યક્ત્વ ક્ષાયોપશમિક પણ દેાય છે અને ક્ષાયિક પણ દેાય છે. ક્ષાયોપશમિક
મમ્હિતી કદાચ નાટ થઈ જવાનો જાય એ છે પણ ક્ષાયિક મમ્હિતી નાટ થઈ જાય એ
જાય એવો નથી. દર્શનમંત્રનાથી જવાતમાને મિથ્યાત્વનો નાશ થવાની સાથે ક્ષાયિક
મમ્હિતીની પ્રાપ્તિ થાય છે.

આ સંસારમાં જમણ કરવાનું પ્રધાન કારણ મિથ્યાત્વ જ છે. કારણ વિના કાર્ય થતું
નથી. સંસારમાં જમણથી કાર્યનું કારણ મિથ્યાત્વ જ છે. દર્શનમંત્રના મિથ્યાત્વનો છે
કરે અને ત્યારે કારણનો છેદ કરવામાં આવે ત્યારે કાર્ય પણ પેલા કેવી રીતે થઈ શકે
જે વસ્તુ જેવી છે તેને તેથી વિપરીત માનવી એ જ મિથ્યાત્વ છે. આ મિથ્યાત્વનો છે
થવાથી સંસારપરિજમણ કરવું પડતું નથી.

મિથ્યાત્વ એ સંસારનું કારણ છે અને સમ્યક્ત્વ મોક્ષનું કારણ છે. દર્શનમંત્રના વ્યક્તિ
મિથ્યાત્વનો છેદ કરી ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વને પ્રાપ્ત કરે છે. ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વવાળો જવાતમાં કાંઈ
તે જ જગતમાં મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે છે, અથવા ભવમિતિ બાધી હોય તો વધારેમાં વધારે
તણ કે ચાર ભવમાં કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી મોક્ષમાં જાય છે. ક્ષાયોપશમિક મમ્હિતી તે
આવે છે અને જાય છે, પરંતુ ક્ષાયિક મમ્હિતી એવું છે કે તે એકવાર પ્રાપ્ત થવા બાદ
નાટ થતું નથી. ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થવાથી પરમજ્ઞાન તથા પરમ દર્શનને પ્રાપ્ત કરી
તે દર્શનમંત્રના વ્યક્તિ, ક્ષાયિક જ્ઞાન-દર્શનમાં આનંદપૂર્વક રમણ કરે છે.

સમ્યક્ત્વ ત્રણ પ્રકારનું હોય છે. એક તો ઉપશાન્ત ગુણથી પ્રાપ્ત સમ્યક્ત્વ, બીજું
ક્ષયોપશમ ગુણથી પ્રાપ્ત સમ્યક્ત્વ અને ત્રીજું ક્ષાયિક ગુણથી પ્રાપ્ત સમ્યક્ત્વ આ
ત્રણ પ્રકારના સમ્યક્ત્વમાં કેટલું અંતર છે એ બતાવવા માટે પાણીનું ઉદાહરણ આપી
સમજાવવામાં આવે છે. એક પાણી એવા પ્રકારનું હોય છે કે જે મલિન છે પરંતુ તેમાં
એવી કોઈ દવા નાંખવામાં આવી છે જેને લીધે પાણીનો કદવ નીચે બેસી ગયો છે બીજા
પ્રકારનું પાણી એવું હોય છે કે જે ઉપરથી તો સ્વચ્છ દેખાય છે પરંતુ તેની અંદર
કે મલિનતા સ્પષ્ટ નેવામાં આવે છે. અને ત્રીજા પ્રકારનું પાણી એવું છે કે જે
પક સહિત હતું પરંતુ તે પાણીનો કદવ નીચે બેસી જવાથી નિમજ્જ પાણીને તો નોંધ

ને જ અભિ ને વળતે એ જાતી મક છે અને ને જ નેની પ્રકાશ પત્ત કરી દો છે. સાચી પૂજાની મને તેની મનષ દેવ પશુ જેમને જ મુનિષ જ નથી તેમને માટે તે મુનિષ શા કામની? અને ને મુનિષની પરખ પશુ ને જેની મને કરી મકે? આ જ પ્રમાણે જેમને આ સંસાર ખાગે સાચા દેવ, જે પરમાત્માનાં મુનિને મમજી શક્યો દેવ, તથા જેમને મુનિમાં પરમાત્માનાં મુનિ મનુષ માં દેવ તેમને જ પરમાત્મા મોહનગારા લાગી દો. ઉદાહરણ નથી, બદલાન અરિષ્ટનેમિ ત્યારે ઉમમનના પેરથી બાંધવા તોરણથી સંવે લેવા માટે પાછા ફર્યા દતા ત્યારે મહામનિની સખીઓને બગવાન પ્રિય લાગ્યા ન હતી, પરંતુ રાજમનિને તો પ્રિય લાગ્યા દતા. રાજમનિ તો બગવાનને મોહનગારા જ મનની હતી. આમ માનવાનું કારણ એ જ છે કે, રાજમનિની સખીઓ બગવાનનાં વાચનિક મુનિને મનુષી ન હતી, પરંતુ રાજમનિ મનુષી હતી કે બગવાન ક્યાં? અને શા માટે ત્યાં રવા છે? આ જ પ્રમાણે જેઓ પરમાત્માનાં વાચનિક મુનિને મનુષ છે તેમને જ પરમાત્મા પ્રિય તેમજ મોહનગારા લાગે છે.

બગવાન અરિષ્ટનેમિ દાથીના દોહા ઉપર બેઠેલા દતા, પરંતુ તેમની દષ્ટિ તો, જે પશુ-પક્ષીઓને મારી નાંખવા માટે એક વાણમાં પૂરવામાં આવ્યાં દતાં અને જેમને બચાવ માટે ફોર્ડ પ્યાન પશુ આપતું ન હતું, તે દવાપાત્ર પશુ-પક્ષીઓ ઉપર જ પડેલી હતી. બગવાને ત્યારે એ પશુ-પક્ષીઓને અવિનશન તથા અમવશન અપાવી બંધનમુક્ત કરી દીધાં ત્યારે તે પ્રાણીઓને બગવાન કેવા પ્રિય અને મોહનગારા લાગ્યા હશે! આ જ પ્રમાણે જે સોદ્ધિ આ સંસારને બંધનરૂપ માને છે અને જેઓ સંસારનાં આ બંધનમાંથી મુક્ત થવા માટે છે તેમને જ બગવાન બંધનમુક્ત અપાવનાર હોવાથી પ્રિય તેમજ મોહનગારા લાગે છે.

ત્યાંસુધી મિથ્યાત્વનો ક્ષયોપશમ કે ઉપશમ થતો નથી ત્યાંસુધી જીવાત્માને સંસાર અસાર તેમજ ખારો લાગતો નથી; અને ત્યાંસુધી સંસારની અસારતા જાણી નથી ત્યાંસુધી પરમાત્મા પ્રત્યે સાચી પ્રીતિ પેદા થવા પામતી નથી. પરમાત્મા પ્રત્યે પ્રીતિભાવ પ્રગટ કરવા માટે આપણે પણ મિથ્યાત્વનો ક્ષયોપશમ કરી પરમાત્માના પ્રીતિપાત્ર બનવા માટે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

આપણે પરમાત્માના પ્રીતિપાત્ર ત્યારે જ બની શકીએ કે જ્યારે બગવાન અરિષ્ટનેમિ ત્યાગતું આપણે અનુકરણ કરીએ. બગવાન અરિષ્ટનેમિ આપણને શા માટે મોહનગારા લ છે તેનો વિચાર કરો. જો તેમણે રાજમનિ સાથે વિવાહ કરી લીધો હોત તો એ દશાં બગવાન આપણને પ્રિય તેમજ મોહનગારા લાગત નહિ, પરંતુ તેમણે જગજીવોના કલ્યા માટે વિવાહ ન કર્યો અને સંસાર મોહનો ત્યાગ કરી જગત સમક્ષ ત્યાગરૂપિનો આદર ઉપસ્થિત કર્યો, એટલા જ માટે બગવાન આપણને પ્રિય તેમજ મોહનગારા લાગે છે. ત્યાં ત્યાગનો આવો મહિમા છે એવું આપણે જાણીએ છીએ, તેમ છતાં જો આપણે સંસાર મોહનો થોડો ધણો ત્યાગ કરી ત્યાગ-માર્ગને ન અપનાવીએ તો એ આપણી બધ જ કે સંસારમોહને ઓછો કરવા માટે અને ત્યાગમાર્ગને અપનાવવા માટે સર્વ પ્રથમ સંયત્નનાર્ત આવશ્યકતા રહે છે. આ સંયત્નનારને પ્રાપ્ત કરવાથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે એ વિનં

આગળ વિસ્તાર રૂપે વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે. આજે જ્ઞાનની સાથે દર્શનની તથા ચારિત્રની પણ કેટલી બધી આવશ્યકતા રહે છે એ વાત શાસ્ત્રદ્વારા સમજાવું છું:-

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ—બોલ ૬૦ મો

કાલે શાસ્ત્રમાં જ્ઞાનસંપન્નતાથી જીવાત્માને શો લાલ ચાપ છે તે વિશે વિચાર કરવામાં આવ્યો હતો. જ્ઞાનસંપન્નતાથી જીવાત્મા સર્વ પદાર્થોના યથાર્થભાવને જાણી શકે છે અને તે કારણે તે ચતુર્ગતિરૂપ-સંસાર-અટવીમાં દુઃખ પામતો નથી. જેમ દોરાવાળી સોય બોવાતી નથી તેમ જ્ઞાની જીવ સંસારમાં બૂલો પડતો નથી, અને જ્ઞાન, ચારિત્ર, તપ અને વિનયના યોગેને પ્રાપ્ત કરે છે. તેમજ પોતાનાં દર્શન અને બીજાનાં દર્શનને બરાબર જાણીને અસત્યભાગમાં ફાસતો નથી.

ભગવાન મહાવીરે સત્ય જ્ઞાન-પ્રાપ્તિનું આ રૂળ બતાવેલ છે. 'સાચું' જ્ઞાન સમ્યક્ત્વ અર્થાત્ સાચા દર્શન વિના પેદા થતું નથી એટલા માટે દરેક દર્શન વિશે પ્રશ્ન કરવામાં આવે છે.

જ્ઞાન અને દર્શન એ બન્નેનો પારસ્પરિક સંબંધ છે. ત્યારે જ્ઞાન હોય છે ત્યારે દર્શન પણ હોય છે અને ત્યારે દર્શન હોય છે ત્યારે જ્ઞાન પણ હોય છે. આ ઉપરથી અત્રે કોઈ એવો પ્રશ્ન કરે કે, ત્યારે જ્ઞાન અને દર્શનનો પરસ્પર આદરો બધો ધનિષ્ઠ સંબંધ છે તો પછી દર્શન વિશે ભુલો પ્રશ્ન શા માટે પૂછવામાં આવ્યો છે ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, જુલજુલતો સાંવ્યવદારિક છે અને દર્શન સાંવ્યવદારિક નથી. જ્ઞાનનું તો આદાન-પ્રદાન થઈ શકે છે, પરંતુ દર્શનનું આદાન-પ્રદાન થઈ શકતું નથી. આ સિવાય જ્ઞાન પણ ત્યારે જ પેદા થઈ શકે છે કે, ત્યારે પહેલાં દર્શન હોય છે. દર્શન વિના જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઈ શકતી નથી. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે, ન અદ્યતેજ્ય જ્ઞાન અર્થાત્ જે બળિમાં દર્શન અર્થાત્ સમ્યક્ શ્રદ્ધા મેળવી નથી તેને સમ્યક્જ્ઞાન પેદા થઈ શકતું નથી. દર્શનનો આશાસ્ત્ર અર્થ સમ્યક્ત્વ થાય છે. જેનામાં સમ્યક્ત્વ હોતું નથી તેનું જ્ઞાન પણ અજ્ઞાન કોરમાં આવે છે. સમ્યક્ત્વ સંતિન જ્ઞાન હોય તે જ સાચું જ્ઞાન છે. શાસ્ત્રપરંપરા જે રીતે જ્ઞાન પણ પેદા થાય છે અને અજ્ઞાન પણ પેદા થાય છે. પરંતુ દરેક જગત્તી તે જ્ઞાન જ પેદા થાય છે. આ પ્રમાણે સમ્યક્ત્વ વિના જ્ઞાન પેદા થઈ શકતું નથી એ સત્ય છે. એટલે દર્શન વિશે ભુલો પ્રશ્ન કરવામાં આવ્યો છે. દરેક જગત્તી સત્ય જ્ઞાન વિશે જાણવું એ જ જ્ઞાન છે.

તેવારે હની મેમ છતાં મારાની મર્યાદા અને કન્યા મારાની અગ્રતા મનમાં અનુભવે
 જતા તેને તમને જાણી ને પુરુષ મન અને કેમ તેજી ભરેલે આમ ન જાયું
 મને મારી માર્યું કે એવીને જોતાં જ કહું કે, "જગદીશ્વર! મારીના મને અનુભવે
 મને એવીના આવી મારી નથી. આ જોઈ મારાનું મન નથી. આવી તે સમુદાયે કે
 છે." વેશ્યાએ કહું કે, "મદારાજ! આવીની વાત મારી છે. પણ આપનું કહું તે જ
 માની મારે કે જે આવીની આગા મારે મારાની દેખ: પણ તે જોઈ બીજા જ કારણે
 અમે આવી છું. તે આપને જોઈ પ્રકરનું કદ આપના આવી નથી પણ આપનું મને વેશ્યા
 કરવા અને આનંદ આપવા માટે આવી છું." આમ કરેલી તે વેશ્યા મનુના રથાનમાં બુદ્ધી
 મારી આપુ સમજી મવા કે મને બધું કરવાની શુદ્ધિ આ આવી છે. જો કે, હું મારા
 મીલન ઉપર દૃઢ છું પણ ત્યારે તે બદાર નીકળશે અને એમ કરેને કે, "હું સમુદાય
 મીલનનો ભંગ કરીને આવી છું ત્યારે મારું કહું જોયું સામગ્રી કે"

મદારાજાએ તે વખતે પોતાની લલિતારા વિકરાળ રૂપ માગ્યું કહ્યું. આ જોઈને વેશ્યા
 મત્રારાઈ અને કરેલા લાગી કે, "મદારાજ! શમા કરો, મને નટ ન કરો. મને તો ક્રિષ્ણ
 રાજાએ મોકલી છે એટલે આવી છું. હું તો અદીથી દમણે જ ભાગી જવન, પણ શું કહું!
 બદાર તાણું દીધેલ છે એટલે બદાર કેવી રીતે જઈ શકું? આપ મારી ઉપર દયા કરો."

તે મદારાજાએ પોતાનો વેશ જ બીજો બદલાવી લીધા હતા. સામ્રાજ્ય કારણે વેશ્યા
 વેશ્યવિવર્તન કરવાનું કરેલ છે. સાધુસિમને બદલવાનું સામ્રાજ્ય અપવાદરૂપે બનાવવામાં
 આવેલ છે. આશિષની રક્ષા તો તે વખતે પામુ કરવામાં આવે છે, પણ સિંગ અવસર ઉપર
 બદલી નાખવાનું અપવાદ માર્ગમાં બનાવવામાં આવેલ છે.

એક બાલુ આ ઘટના બની ત્યારે બીજી બાલુ રાજા રાણીને કહી રહ્યા છે કે, તું
 ગુરુની નું આટલી બધી પ્રથા કરતી હતી તો હવે તેમના હાથેવાલ જો! તે કેવા છે!
 તેજો એક વેશ્યાને રાખી બેઠા છે! વેશ્યા રાણીએ આશ્ચર્યપૂર્વક કહ્યું કે, 'શું એમ છે'
 પણ જો વાત જ્યાંસુધી મારી આંખે જોઈ નહિ ત્યાંસુધી માની શકું નહિ! જો તમે કહ્યું
 તેવું જ હું જોઈશ તો હું તેમને કદાપિ ગુરુ માની શકું નહિ. આપણે તો સત્યના ઉપાસક
 છીએ મારે આપ જોવું કદા છે તેવું બતાવી આપો.'

રાજાએ કહ્યું કે, જો તો મેં જોયું જ છે, શા માટે જો વાતને વધારો છો? રાણીએ
 ઉત્તર આપ્યો કે, 'જ્યાંસુધી મારી આંખે હું જોઈ નહિ ત્યાંસુધી તમે કદા છે તેવું માની
 શકું નહિ. ત્યારે એવું જોઈશ તે જ ઘટીએ હું તેમને સાધુરૂપે માનવા છાંડી દઈશ.'

આખરે રાજાએ, વેશ્યા રાણીને સાથે લઈ સાધુના રથાને આવી દરવાજો ખોલ્યો.
 ખોલતાં જ જોમ પાંજરામાંથી પડી બદાર જાગે તેમ વેશ્યા બદાર નીકળી આવી અને
 જાગને કરેલા લાગી કે, 'આપ મને ભલે બીજું કાઈ કામ મોપો પણ સધુની પાને
 નહિ! આજે તો આ મદારાજાના તપનેજના પ્રભાવથી મારી નાન પાન
 જ આજે જીવતી રહી છું.'

વેસ્યાની વાત સાંભળી રાણી રાગને કહેવા લાગી કે, મદારાજ, આ વેસ્યા શું કહે છે ? એના કહેવા ઉપરથી તો એમ જણાય છે કે, તમે જ એને 'અહો' મોકલી છે ! ભલે તમે તેને મોકલી હોય પણ મેં તો પહેલાં જ કહી દીધું હતું કે, મારા ગુરુને ઇન્દ્રાણી પણ ડગાથી સકે નહિ ! પરંતુ આ મારી જાહેન શું કહે છે તે ઉપર તો વિચાર કરો.

રાગ રાણીની વાત સાંભળી શરમાઇ ગયો. તે કહેવા લાગ્યો કે, વેસ્યાની વાતમાં વધારે પડ્યું સાડું નથી. હવે એ વાતને પડતી મૂકો.

રાણીએ કહ્યું કે, ઠીક છે. આ વેસ્યા આત્માના ગ્રંથે મારી જાહેનની સમાન છે તોપણ હું એની વાત છોડી દઉં છું, પરંતુ હવે આપ પણ એ વાતને પડતી મૂકો. ઠીક ! આલો આપણે એ મહાત્માની પાસે તો જઈએ. જન્મે જ્યાં મહાત્માની પાસે ગયા અને જોયું તો મહાત્મા કોઈ ખીન્ન જ વેશમાં હતા. આ જોઈને રાણીએ રાગને કહ્યું કે, આ જુઓ ! આ મારા ગુરુ જ નથી. હું તો દ્રવ્ય અને ભાવ જન્મેથી યુક્ત હોય તેને ગુરુ માનનારી છું. આ મહાત્માનો વેશ મારા ગુરુનો વેશ નથી. જ્યારે મારા ગુરુનું સિંઘ જ નથી તો પછી તેમને મારા ગુરુ કેવી રીતે માની શકું ?

કેટલાક લોકો રત્નેદરાણુ-મુદપતિ આદિમાં શું પડ્યું છે એમ કહે છે, પરંતુ વાસ્તવમાં રત્નેદરાણુ-મુખયસ્થિકા આદિનું ધણું જ મદત્ત છે. ચિન્તનું કેટલું જાણું મદત્ત છે ! મીઠર, મોટર આદિ ઉપર જે ચિન્ત રાખવામાં આવે છે તેનું કેટલું જાણું મદત્ત મનુષ્યમાં આવે છે ? આજ પ્રમાણે મુખયસ્થિકા પાત્ર નૈમિષર્ષના સંપુર્ણાની નિશાની છે. શ્રી ઉત્તરાખ્યન સૂત્રમાં રત્નેદરાણુ-મુખયસ્થિકા આદિને યજ્ઞીશ્વરની ખ્યાત કહેવામાં આવી છે. યાગમાં કયું છે કે, લોભે લિંગ વયોયગ અર્થાત્ લોકમાં સિંચનુ પ્રયોગ્ય છે.

કહેવાતો આશય એ છે કે, ધર્મદારો જ ધર્મની સિંચાણનું કામ છે. રાગને રાગને કહ્યું કે, મદારાજ ! ધર્મપ્રતિ આ પ્રકારનું યાગકર્ત કરવાનું હોતી કે. આજરે રાગના નો રાણીની વાત ગતરી અને પડતી તો અત્યંત મુનિ જોઈ જતા નિર્ભયન નંમં, આ જ વાળી તેમને શાયિક સમક્ષિન-ગ્લની પ્રતિ પત્ર કે. રાગ કે જે મન્દકાન પ્રતિ રાણી જેવા આત્મલાભ પ્રાપ્ત કર્યા હતા તેને મેં અને નાં કહ્યું ને કે -

ન મેલિયો ધાતિવજા વલ્લભુઓ ન દારિ વલ્લભિયો ન વાલ્લભો ।
તો ધાગમિત્તાર જિલો મરિમર મરિમર વલ્લભ વં નુ દંવતે ॥

અર્થાત્—રાગ કે જે મેં નાં કર્યું ને, તે મન્દકાન પ્રતિ રાણી જેવા આત્મલાભ પ્રાપ્ત કર્યા હતા તેને મેં અને નાં કહ્યું ને કે -

રાગ કે જે મેં નાં કર્યું ને, તે મન્દકાન પ્રતિ રાણી જેવા આત્મલાભ પ્રાપ્ત કર્યા હતા તેને મેં અને નાં કહ્યું ને કે -

નિઃશંક થવા પેલા થતા પામી દત્તી. પર્મ પ્રતે નેમની નિઃશંક થવા દેવને કમળે
તેઓ આત્મ-કલ્યાણ આપી મરવા દત્તા.

રાજા ક્રેણિક અમરુદ્ધમાં દડ દત્તા. નેમની પર્મદત્તાની પ્રશંસા મંમદની મંત્ર દેવે
વિચાર કર્યો કે, આખરે ને એક મનુષ્ય જ છે તો મનુષ્યને પર્મશ્રદ્ધા વિગર્યા વિચરિત
કરેલાં એમાં શું મુશ્કેલી છે ? આ પ્રમત્તે વિચાર કરી, એક દિવસ જ્ઞાપિર ક્રેણિક
રાજા બદાર કરવા નીકળ્યો દત્તા ત્યારે ને દેવ સાપુવેશમાં શિશીરિતા અંગે મધ્ય સથક
મર્મ રાજાની પામે મળે નીકળ્યો. રાજાના ધર્મશરીઆંગે, તે સાપુવેશધારી શિશીર દેવને
જોઈ રાજાને કહ્યું કે, જુઓ ! તમારા મુઠ્ઠા મળે છે. હાથમાં માછલાને પકડવની
મળ તાળી જતા સાપુવેશધારી દેવને જોઈને રાજાને સાચવ પૂછ્યું કે, આ શું છે !
સાપુવેશધારી દેવે કહ્યું કે, રાજા ! તું માછલાં પકડવા મળે છે. તું તો તમારી દષ્ટિએ
આવી ગયો તું એટલે મને તમે દેવપાત્ર મળ્યા છો પણ ભગવાન મહાવીરના બધા સાધુઓ
મારા જેવા જ છે. જો કે, રાજાને માટે આ સમય સમ્મશ્વરથી વિચરિત થવાનો હતો
પણ ક્રેણિક રાજાની ધર્મશ્રદ્ધા વજ્રતેજ જેવી દડ દેવાને કારણે નેમને સાપુવેશધારી દેવને
કહ્યું કે, તમે તમારી શિશિરનાના કારણે તમારા આત્માને દેવ દેવ; બધા સાધુઓ ઉપર
ખોટું કલંક ન મડાવો. ભગવાન મહાવીરના સાધુઓ તમારા જેવા શિશિરનાથી
હોઈ જ શકે નહિ.

રાજા ક્રેણિક સાપુવેશધારી દેવને ઉપાસલ આપીને થોડો આગળ વધ્યો હતો ત્યાં
તેમણે ગર્ભવતી સ્ત્રીની માફક મોટા પેટવાળી સાધ્વીને પોતા તરફ આવવી જોઈ. સાધ્વી
કાંઈ દિવસ ગર્ભવતી હોઈ શકે નહિ છતાં સાધ્વીવેશમાં ગર્ભવતી જોઈને રાજાએ કહ્યું કે,
આ કોણ અમામળ્ય છે ! સાધ્વીવેશધારી દેવે રાજાને કહ્યું કે, રાજા ! આ તો આજે હું
તમારી દષ્ટિમાં આવી મર્મ પણ ભગવાન મહાવીરની બધી સાધ્વીઓ મારા જેવીજ દુરાચાર
રિણી જ છે. રાજાએ તે સાધ્વીને ઉપાસલ આપતાં કહ્યું કે, તમે પોતે દુરાચારિણી
હોવાને કારણે બધી સાધ્વીઓને શા માટે કલંકિત કરો છો ?

ધર્મશ્રદ્ધાને વિચરિત કરનારી ઘટનાઓ જેવા છતાં પેણુ રાજા ક્રેણિકના મનમાં
નિઃશંક ધર્મશ્રદ્ધા હોવાને કારણે ભગવાન મહાવીરના ધર્મ પ્રતિ જરા પણ સંદેહ પેદા થયો
નહિ. દેવ રાજાની ધર્મદત્તા જોઈ આશ્ચર્ય ચકિત થઈ ગયો. આખરે દેવે પૌતાની માયામળ
સમેટી લીધી અને હાથ જોડી રાજાની સામે આવી કહેવા લાગ્યો કે, હે ! રાજા ! મેં
તમારી ધર્મપરીક્ષા કરવા માટે જ આવો સ્વાંગ ધારણ કર્યો હતો.

કહેવાનો આશય એ છે કે, મન-પ્રત્યાખ્યાન કરવાની શક્તિ ન હોવા છતાં પણ
સાચી ધર્મશ્રદ્ધા અર્થાત્ શાયિક સમ્મશ્વર જીવિત રહે તો એ અવસ્થામાં આત્માનું કલ્યાણ
કાંઈ દિવસે અવશ્ય થાય જ છે. એટલા માટે જો તમે તમારા આત્માનું કલ્યાણ કરવા
ચાહો છો તો તમે પણ સમ્મશ્વર ઉપર દડ રહો. આ કુધ્કર પચમ આગમાં અનેરે એવી
વાતો જેવામાં તથા સાંભળવામાં આવે છે કે જે દ્વારા ધર્મશ્રદ્ધા શિશિર થઈ શકે છે.
પરંતુ જો હૃદયમાં સાચી ધર્મશ્રદ્ધા હોય તો દુનિયામાં એવી એક પણ શક્તિ નથી કે જે

જે લોકોને ધર્મ ઉપર વિષ્ણુ નથી મેં લેતા તે કષ્ટના આ અર્થને મંત્રની ક્રોધાગ્નિના કંદેરે અથવા આ વાત તો રેવા કંદેરની જ છે એમ કંદેરે પરંતુ જેમને ધર્મ ઉપર વિષ્ણુ છે તેઓ તો એમ જ કંદેરે કે, જેમને જાતીય જો મુખી અર્થક જન્યનું પાપન કરું તોય તેમનો પુત્ર આજે તેમજીવી નવા પરાક્રમી થાય તો તેમાં શું અર્થ છે! આ પ્રમાણે જેમને ધર્મ ઉપર વિષ્ણુ છે તેમને આ વચનાથી કોઈ અમરનાથ કે આશ્રમ જતાનું નથી. આ વચના ઉપરથી કોઈ પોતાના પુત્રની આજ પ્રમાણે પરીકા કરવા કાને ને તેમાં પોતાની ભુક્તિની જ પરીકા કરી જશે. પુત્રની પરીકા કર્યા પહેલાં તેમને પોતાના અમરનાથની પરીકા કરી લેવી જોઈએ.

અમરનાથમાં પ્રોફેસર રામચરિત્ર મને મળ્યા હતા. તેઓ કંદેરના હતા કે, કોઈ પાંચ વર્ષના બાળકને મારી પામે રાખવામાં આવે અને તે બાળક મારી અચનાતુસાર વળે તો હું પીથ જ વર્ષમાં મારા જેવો દૃઢ ચરીરી બનાવી શકું છું. આ પ્રમાણે જવાબે બાળ પ્રયોગથી પણ દૃઢચરીરી બનાવી શકાય છે તો પછી અમરનાથ પ્રયોગથી મનધાર્યુ થઈ શકે તો તેમાં શું આશ્ચર્ય છે! અમરનાથમાં અવાર યજ્ઞિ રહેતો છે. આ જ પ્રમાણે ધર્મની યજ્ઞિ પણ કોઈ એકાદી નથી. ધર્મની યજ્ઞિથી ચરીરમાં પણ કયાય રહેવા પામતી નથી. સંતાન તો તમે પણ રચરચ અને મુંદર આંદો છો પણ તમે ધર્મ કે અમરનાથનું તદ્દનુસાર પાલન કરો છો કે નહિ? તેનો વિચાર કરો. આજે અંતરના કે હનુમાન આદિ તો નથી પરંતુ જે ધર્મની શક્તિ તેમનામાં હતી તે ધર્મ તો આજે પણ છે. એટલા માટે આ ધર્મનું બને તેટલું પાલન કરો તેટલું તમારું કથ્થાણ થવાનું જ છે.

અંતરના પોતાના મામાના ઘેર આવી હવે આગળ શું થાય છે તે વિશે હવે પછી વિચાર કરવામાં આવશે.

— સંવત ૧૯૯૬ —

આજ્ઞાન : સંવત ૧૯૯૬ ભાદરવા વદ ૧૩ બુધવાર

પ્રાર્થના

ધન-ધન જનક 'સિધારથ' રાજા ધન 'વિરાટ' કે માત કે પ્રાણી,
જ્યાં મુત જયો ને ગોદ ખિતાયો, 'બહુમાન' વિખ્યાત કે પ્રાણી;
શ્રી મહાવીર નયો વર નાણી.

—વિનયવદ્ર કુલદ બોધીશી.

શ્રી મહાવીર ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવાથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે એ વિશે સિદ્ધાન્તમાં કશું છે કે—સદાશિવને ગરહન્ત્રાણ મમવન્ત્રાણ નામ-ગોચ નમોયિયામ મહાશ્વર.

અર્થાત—નથાકષ્ણ અરિહન્ત ભગવાનના નામ-ગોત્રનું અમરણ કરવાથી મહાકાળ પ્રાપ્ત થાય છે. જ્યારે ભગવાનના નામ-ગોત્રનું સ્મરણ માત્ર કરવાથી મહાકાળની પ્રાપ્તિ થાય છે

સામ્યકત્વ પરાક્રમ-ગીતા ૬૧ મો.

માન્યમાં ૧૧૫ છે કે, જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર-આ: સ્વરૂપના મેળાને માને છે. તત્ત્વાર્થ મુખમાં ૫૫ ૧૧૫ છે કે, માર્ગસ્થાનનાં નિષ્કર્ષ કોણનાં, ૧ અર્થોત્તર અર્થનાં નિષ્કર્ષનાં અને અર્થોત્તર ચારિત્ર માત્ર નિષ્કર્ષ મેળાને માને છે. જ્ઞાનથી પણ મનુષ્યનાં જ્ઞાન છે, દર્શનથી જ્ઞાનથી પણ જ્ઞાન પદા કરવામાં આવે છે અને ચારિત્રમાં આવે તે કરવામાં આવે છે, અમરનાથ અને ગૌતમ એ બી બન્ને જ્ઞાન અને દર્શન વિશે જે પ્રશ્નો પડે તે વિશે આમન વિનુત વિનુત કરવામાં આવે છે, હવે ગૌતમ સ્વરૂપ ચારિત્રના મેળામાં અમરનાથે પૂર્વ છે કે:—

ગોણ ૬૧ મો

(૬૧) ચરિત્તસંપન્નયાગ્ ણં મંતે ! જીવે ચિં જળયદ્ ?

અર્થાત્-હે ભગવાન ! ચારિત્રસંપન્નતાથી જીવાત્માને શા લાભ થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાને કહ્યો:—

ચરિત્તસંપન્નયાગ્ સેલેસીમાયં જળયદ્, સેલેસિં પડિવન્ને ય અળગારં ચત્તારિ
કેવલિકમ્મંસે સ્વવેદ, તથો પચ્છા સિજ્ઞદ, ચુજ્ઞદ, મુચ્છદ, સચ્ચદુક્કસાગમન્તં
ફરેદ્ ॥ ૬૧ ॥

અર્થાત્-હે ગૌતમ ! ચારિત્રસંપન્નતાથી જીવાત્મા શેલેશી (મેરુ પર્વત જેવા નિશ્ચય) ભાવને ઉત્પન્ન કરે છે અને તેવા નિશ્ચય ભાવને પામેલો અનગાર જાણી રહેલા ચાર કં અપાવે છે અને ત્યારબાદ સિદ્ધ, ભુદ્ધ, મુક્ત તથા પરિનિર્વાણને પામી સર્વ દુ:ખોતો અન્ન કરે

ચારિત્રસંપન્નતાથી જીવાત્મા શેલેશી-અવસ્થાને પામે છે. શેલેશી અવસ્થાનો અર્થ એ છે કે, કંપનરહિત અવસ્થાને પામવું. જે પ્રમાણે શેલ અર્થાત્ પર્વત કંપનરહિત-નિષ્કંપ હોય છે તેજ પ્રમાણે શેલેશી અવસ્થાને પ્રાપ્ત થએલ જીવાત્મા પણ નિષ્કંપ અને છે શેલનો અર્થ પર્વત અને ઘડનો અર્થ પ્રધાન થાય છે. પર્વતોમાં પ્રધાન પર્વત સુમેરુ પર્વત કહેવામાં આવે છે. જે પ્રમાણે સુમેરુ પર્વત અદ્ય-અડોલ-અચળ-અકંપ હોય છે તેજ પ્રમાણે ચારિત્ર સંપન્નતાથી જીવાત્મા મન, વચન તથા કાયાનાં યોગેને કંધીને સુમેરુ પર્વત જેવી અડોલતા-નિશ્ચયતાને પ્રાપ્ત કરે છે. ચારિત્ર સંપન્નતાથી જીવાત્મા શેલેશી અવસ્થા અર્થાત્ લેશ્યારહિત અવસ્થાને પામે છે એવો પણ અર્થ અને ઘટી શકે છે, કારણ કે લેશ્યા હોય છે ત્યારજ કંપન થતું રહે છે, પરંતુ અલેશી અર્થાત્ લેશ્યારહિત ચવાથી જીવાત્મા નિષ્કંપ-અચળ બની જાય છે

ચારિત્રનો અર્થ પૂર્ણ શીલ અથવા પૂર્ણ સવરની પ્રાપ્તિ કરવી એ થાય છે અલિસા, સત્ય આદિ ઉત્કૃષ્ટ સંવરની પ્રાપ્તિ થવી એનું નામ ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્ર છે. આ ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્રને પ્રાપ્ત કરી લેવાથી જીવાત્મા તેરમા ગુણધ્યાનમાંથી નીકળી ચૌદમા ગુણધ્યાન પદાની અડોલ-નિષ્કંપ બની જાય છે. અર્થાત્ મન, વચન તથા કાયાનાં યોગેને રૂપીને અપાવી

મનુષ્ય આત્માને પ્રાપ્ત કરી શકે નથી. આ ઉપનિષદ વાક્યનો ફરવાનો આગમ એ છે કે, જે અક્રિયામાં સચિત્તવગ દોનું નથી તે આત્મ-સ્વાય મમજી શકે નથી અને જે આત્મ-સ્વાય મમજી શકે નહિ તે આત્માનું જાણીને કરી શકે ! એટલા માટે જે આત્મનું જાણણ કરવા માટે છે તેમજ સચિત્તવગને જાણવાનો પ્રયત્ન કરવા દેખાવે. કારણ કે સચિત્તવગની પ્રતિભા જ આત્મા-જ્ઞાનની ગાત્રી રહેતી છે.

અંજના મામાને ધેર આવી. મામા મામી વનંદે મામાજીપણે અંજનાનો સત્કાર કર્યો અને કુમાર મમાગાર પૂજ્યા. અંજનાની પીતૃક કથા અંજની જાણને દુઃખ થયું; પણ આખરે અંજના નથા તેનો પુત્ર વનંદે કુમારજીમ ધેર આવ્યા એ જાણી પ્રમત્ત થયા. મામાએ ઉત્સાહપૂર્વક બાળકનો જન્મોત્સવ જાહેરો અને તેનું નામ દનુમાન કુમાર પાડવામાં આવ્યું. જો કે અંજનાને મામાને ધેર દરેક પ્રકારનું મુખ દનું પરંતુ માસુ-સસરાએ તથા માતા-પિતાએ પોતાને કલંકિત માની ધર બહાર કાઢી મૂકી એ વાતનું દુઃખ તેને સત્યતી માફક તદ્દયમાં વેદના કરતું હતું. આ મનોવેદનાને કારણે અંજના ઉદાસીન રહેતી હતી. અંજનાના મુખ ઉપર ઉદાસીનતા જોઈ તેના મામાએ કહ્યું કે, આજે તો આખા નગરમાં તારા પુત્રના જન્મોત્સવના ઉપલક્ષ્યમાં લોકો આનંદમંગલ કરે છે અને તું આટલી ઉદાસ જણાય છે તેનું શું કારણ ? શું તે ? કહેા સદન કર્યાં તેનું તને રમણ થઈ આવ્યું છે કે અત્રે કંઈ દુઃખ જણાય છે ? અંજનાએ જવાબમાં કહ્યું કે, મને અહીં કંઈ દુઃખ નથી તેમજ મારે કહેા સદન કરવાં પડ્યાં એનું પણ મને કંઈ દુઃખ થતું નથી. કારણ કે મેં જે કહેા સદન કર્યાં છે તેના બદલામાં મને ઘણો લાભ મળ્યો છે, જો મારે વનમાં જતાં થયું ન હોત તો મહાત્માનાં દર્શન કરવાનો તથા મારા જીવનનું બૂત તથા ભવિષ્યનું વર્ણન સાંભળવાનો લાભ મને મળી શકત નહિ. વનમાં મને જે આનંદ પ્રાપ્ત થયો હતો તે આનંદની આગળ બધાં આનંદ મને તુલ્ય જણાય છે. આજે તમે જે આનંદોત્સવ જીતી રહ્યા છો તે પણ કષ્ટસહનનો જ પ્રતાપ છે. જંગલમાં તો મારું મંગલ જ થયું છે. એટલા માટે હું વનનો તો ઉપકાર જ માનું છું. આ જ પ્રમાણે સાસુ-સસરા તથા માતા-પિતા આદિના વ્યવહારને કારણે પણ મને દુઃખ લાગ્યું નથી, કારણ કે જો તેઓ મને ધર બહાર કાઢત નહિ, તો વનમાં મને જે આનંદ-લાભ પ્રાપ્ત થએલ છે તે પ્રાપ્ત થઈ શકત નહિ એટલા માટે હું તેમનો પણ ઉપકાર માનું છું.

અંજનાએ મામાને વિશેષ કહ્યું કે, મને બીજા કોઈ પ્રકારનું દુઃખ થતું નથી, પરંતુ ન્યારથી પતિ સુદમાં ગયા છે ત્યારથી અત્યાર સુધીમાં તેમના કોઈ કુશલ-સમાચાર આયા નથી એ કારણે હું ઉદાસ રહું છું. જો તેઓ એકવાર આવી જાત તો મારા ઉપર ચડેલ કલંક પણ ધોવાઈ જાત અને મને તેમનાં દર્શન પણ થઈ જાત ! અંજનાના આ કથનના ઉત્તરમાં તેના મામાએ કહ્યું કે, તમારા કથનમાં મને તો વિરહના જણાય છે. કારણ કે, હમણાં જ વનમાં જતાથી જીવ-ભવિષ્યની વાત જાણવાની મળવાથી પ્રસન્નતા થઈ એમ કહો છો અને હમણાં જ પવનકુમારના વિષે ચિન્તા કરવા લાગો છો ? જ્યારે મહાત્માએ તમને કહ્યું છે કે, પવનકુમાર સુદમાં વિજય પ્રાપ્ત કરી આવશે અને તમારો મેળાપ થશે, તો પછી તમારે આ પ્રકારની ચિન્તા શા માટે કરવી જોઈએ ? મહાત્માએ પુત્ર વિષે જે

કાંઈ ક્યું હતું તે ઉપર તો તમે વિશ્વાસ રાખો છો અને પતિ વિશેના ક્યન ઉપર મોટેડ રાખો છો એનું શું કારણ ?

મામાનું ક્યન સાંભળી અંજનાએ ક્યું કે, વાસ્તવમાં હું આત્મભાન બૂલી રહી હતી. તમે મને યથાસમયે સ્નેહવશી આપી મારું દિન ક્યું છે. હવેથી હું કોઈ પ્રકારની ચિન્તા નહિ કરતાં આનંદપૂર્વક રહીશ.

કોઈ કોઈ વાર મદાપુરનો પાત્ર બ્રમણમાં પડી જાય છે. તે વખતે તેમને પણ બીજાની સહાયતાની આવશ્યકતા રહે જ છે.

કોઈ બે ઘટનાઓ એક સાથે બની હોય ત્યારે એ બન્ને ઘટનાઓનું વર્ણન એક સાથે થઈ શકતું નથી પરંતુ એક ઘટનાનું વર્ણન કર્યા બાદ જ બીજી ઘટનાનું વર્ણન કરવામાં આવે છે. આ ઘટનાનુસાર હવે અંજનાના મોટેડમાંથી નીકળ્યા બાદ પવનકુમારે શું શું ક્યું તે વિશે વર્ણન કરવામાં આવે છે:—

અંજનાના મોટેડમાંથી નીકળ્યા બાદ પવનકુમાર રાવળની સાથે યુદ્ધ કરવા યુદ્ધસૈન્યમાં ગયા. પવનકુમારને જોઈ રાવળ કહેવા લાગ્યો કે, પ્રહલાદ રામન પ્રહલા આગ્યો નહિ પણ પોતાને બદલે પોતાના પુત્રને મોકલ્યો છે. આ સાંભળી રાવળના મનમાં ક્યું કે, જ્યારે પુત્ર યોગ્ય થઈ ગયો હોય ત્યારે પિતાએ યુદ્ધ કરવા આરાધની માં જરૂર છે ! રાવળે ક્યું કે, તમારું કહેવું તો ઠીક છે પણ પવનકુમાર શું વરુણ ઉપર વિશ્વાસ પ્રાપ્ત કરી ગયો ? મનમાં જવાબ આપ્યો કે, મદારાજ ! જ્યારે રામન પ્રહલાને પોતાના પુત્રની યુદ્ધસૈન્યના ઉપર વિશ્વાસ હશે ત્યારે જ તેમનું પુત્રને યુદ્ધ કરવા મોકલે તર્ક ! રાવળે ક્યું કે, ઠીક, હવે પવનકુમાર કેવો પરાક્રમી છે તે હમણાં યુદ્ધસૈન્યમાં જ જણાશે એ. (૩૫)

પવનકુમારે રાવળ નગરથી વરુણની અંધ યુદ્ધ કર્યું. પવનકુમારે યુદ્ધમાં વરુણ ઉપર વિશ્વાસ પ્રાપ્ત કર્યો અને અગત્યનું બાધનમુખ્ય કરી તેને મારી નીકળે છે. પવનકુમારનો વિશ્વાસ થાયથી એને અગત્યની વાતો બહાર કાઢી મારે જ જાય છે. રાવળ, પવનકુમારના પરાક્રમની પ્રશંસા કરતો જાય છે. પવનકુમારે પોતે જ અગત્ય સત્કાર કર્યો અને પુરસ્કાર પણ મેળવે.

પવનકુમારે વિશ્વાસ પ્રાપ્ત કર્યો અને અગત્યનું બાધનમુખ્ય કરી તેને મારી નીકળે છે. પવનકુમારનો વિશ્વાસ થાયથી એને અગત્યની વાતો બહાર કાઢી મારે જ જાય છે. રાવળ, પવનકુમારના પરાક્રમની પ્રશંસા કરતો જાય છે. પવનકુમારે પોતે જ અગત્ય સત્કાર કર્યો અને પુરસ્કાર પણ મેળવે.

પવનકુમારે વિશ્વાસ પ્રાપ્ત કર્યો અને અગત્યનું બાધનમુખ્ય કરી તેને મારી નીકળે છે. પવનકુમારનો વિશ્વાસ થાયથી એને અગત્યની વાતો બહાર કાઢી મારે જ જાય છે. રાવળ, પવનકુમારના પરાક્રમની પ્રશંસા કરતો જાય છે. પવનકુમારે પોતે જ અગત્ય સત્કાર કર્યો અને પુરસ્કાર પણ મેળવે.

અર્થાત્-હે જગદ્ગુરુ ! આગ્રહ કરવાથી મનમાં જે અમરનાથ (મુદર) રાગદોષરહિત થાય છે અને તેથી રાગદોષથી ઉત્પન્ન થએલાં કર્મોં અત્મા આધતો નથી અને પૂર્વે જે કર્મોં બાધેલાં છે તેનો હાથ દરે છે.

આત્મ ૬૨ થી ૬૬

(૬૨) મોહન્દિયનિગ્દેહં મંતે ! જીવે કિં જગયદ્ ?

અર્થાત્-હે જગદ્ગુરુ ! મોહન્દિયનો નિગ્રહ કરવાથી જીવને શો લાભ થાય છે ?

મોહન્દિયનિગ્દેહં મણુશ્રામણુશ્રેયુ મંદેયુ રાગદોષનિગ્દેહં જગયદ્, તપ્તચર્યં કમ્મં ન વેપદ્, પુલ્વચ્ચં ચ નિજ્જરેદ્ ॥ ૬૨ ॥

અર્થાત્-હે જીવન ! મોહન્દિયનો નિગ્રહ કરવાથી મનમાં જે અમરનાથ (મુદર) રાગદોષરહિત થાય છે અને તેથી રાગદોષથી ઉત્પન્ન થએલાં કર્મોં અત્મા આધતો નથી અને પૂર્વે જે કર્મોં બાધેલાં છે તેનો હાથ દરે છે.

(૬૩) ઘરિલન્દિયનિગ્દેહં મંતે ! જીવે કિં જગયદ્ ?

અર્થાત્-હે જગદ્ગુરુ ! ઘરિલન્દિયનો નિગ્રહ કરવાથી જીવને શો લાભ થાય છે ?

ઘરિલન્દિયનિગ્દેહં મણુશ્રામણુશ્રેયુ રૂપેસુ રાગદોષનિગ્દેહં જગયદ્, તપ્તચર્યં કમ્મં ન વેપદ્, પુલ્વચ્ચં ચ નિજ્જરેદ્ (૬૩)

અર્થાત્-હે જીવન ! ઘરિલનો નિગ્રહ કરવાથી મુદર જે અમરનાથ (મુદર) રાગદોષરહિત થાય છે અને તેથી રાગદોષથી ઉત્પન્ન થએલાં કર્મોં અત્મા આધતો નથી અને પૂર્વે જે કર્મોં બાધેલાં છે તેનો હાથ દરે છે.

(૬૪) ધાગિન્દિયનિગ્દેહં મંતે ! જીવે કિં જગયદ્ ?

અર્થાત્-હે જગદ્ગુરુ ! ધાગિન્દિયનો નિગ્રહ કરવાથી જીવને શો લાભ થાય છે ?

ધાગિન્દિયનિગ્દેહં મણુશ્રામણુશ્રેયુ ગંધેસુ રાગદોષનિગ્દેહં જગયદ્, તપ્તચર્યં કમ્મં ન વેપદ્, પુલ્વચ્ચં ચ નિજ્જરેદ્ ॥ ૬૪ ॥

અર્થાત્-હે જીવન ! ધાગિન્દિયનો નિગ્રહ કરવાથી મુદર જે અમરનાથ (મુદર) રાગદોષરહિત થાય છે અને તેથી રાગદોષથી ઉત્પન્ન થએલાં કર્મોંને તે અત્મા આધતો નથી અને પૂર્વે જે કર્મોં બાધેલાં છે તેનો હાથ દરે છે.

?

જે શો લાભ થાય છે ?

૩, તપ્તચર્ય-

ભગવાન ઋષભદેવને વિષે કેવળ જોતો જ આ પ્રમાણે કહે છે એમ નથી, પરંતુ ભગવાનમાં વેદવ્યાસશ્રીએ પણ કહ્યું છે કે, તે ઋષભદેવ ભગવાનને મારા નમસ્કાર હો કે જેમણે આ સંસારને ધર્મના માર્ગે બતાવ્યો છે. પામર પ્રાણીઓ ભગવાનને એ હાથ જોડી, મસ્તક નમાવી વંદન—નમસ્કાર કરવા સિવાય બીજું કરી પણ શું શકે ? જે લોકો દદ્વપ્રતિષ્ઠા હોય છે તેઓ કોઈને વંદન—નમન કર્યા પહેલાં ખૂબ જ વિચાર કરે છે. તે દદ્વપ્રતિષ્ઠા લોકો સાધારણ વ્યક્તિને વંદન—નમસ્કાર કરવામાં પોતાનું અપમાન સમજે છે. સાંભળ્યું છે કે, અકબર બાદશાહે રાણા પ્રતાપને કહેવડાવ્યું હતું કે, જો તમે મારા આગળ મસ્તક નમાવો તો હું તમને મારા રાજ્યનો છઠ્ઠો ભાગ આપવા તૈયાર છું. પરંતુ રાણા પ્રતાપે અકબરને નમન કરવાનો સ્વીકાર ન કર્યો. આ પ્રકારના દદ્વપ્રતિષ્ઠા લોકો કાંઈ ઉપ-કારીને અથવા પારસ્પરિક વ્યવહારને માટે નમન કરવા સિવાય બીજા કોઈને વંદન કે નમન કરતા નથી. પરંતુ પરમાત્માને જ હાથ જોડી, મસ્તક નમાવીને વંદન—નમન કરે છે. આ પ્રમાણે આપણે પણ ભગવાનને નમન કરવામાં દદ્વ વિચાર રાખીએ તો આપણા આત્માનું કલ્યાણ ચર્ચા જાય.

ભગવાન ઋષભદેવ દુઃખખંડક હતા. જેઓ કેવળ પોતાનું જ દુઃખ દૂર કરે તે તમને દુઃખખંડક કહી શકાય નહિ. પરંતુ જેઓ પોતાનાં દુઃખ દૂર કરવાની સાથે જ બીજાનાં દુઃખ પણ દૂર કરે છે તેઓ જ સાચા દુઃખખંડક કહેવાય છે. સૂર્ય જો પોતાના માટે જ પ્રકાશ રાખે અથવા જ્વલ પોતાના માટે જ છાયા આપે અને બીજાને ન આપે તો એ દશામાં સૂર્યને સૂર્ય અને જ્વલને જ્વલ કેવી રીતે કહી શકાય ? સૂર્યને સૂર્ય અને જ્વલને જ્વલ ત્યારે જ માની શકાય કે ત્યારે તેઓ બીજાનાં દુઃખ દૂર કરવામાં પોતાની શક્તિને ખર્ચે છે. આ જ પ્રમાણે ભગવાનને પણ ભગવાન ત્યારે જ માનવામાં આવે છે કે જ્યારે ભગવાન સંસારના બધા શ્રેણીનું દુઃખ દૂર કરે છે. આ જ કારણે ભક્તગુરુ પદ્મભક્તે મંત્રાધીને કહે છે કે, 'હે પ્રભો ! તું દુઃખખંડક છે એટલા માટે હું તને નમસ્કાર કરું છું.'

દશે દુઃખને દૂર કરવાનો મો માર્ગ છે એ ત્રાણ દાનવદાના મમનનું પદ—

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ—ખોલ ૬૨ થી ૬૬

જ્ઞાન, દર્શન તથા ચરિત્રના પ્રયોગને મંત્રનું નામ આપવામાં આવે છે. જ્ઞાન, દર્શન અને ચરિત્રના ઉત્કૃષ્ટતાથી જ્ઞાનમતિ રીતગીત—અનુચિત પ્રમદ થયે તે અને પદો તેને કહેવાય છે. સંપદ વત ચરિત્ર છે. સંપન્નુ અનુચિત પદાવલિ નામ છે. કહેવનું નામ છે. સંપન્નુ નિમિત્ત કરેલાં નેત્રુ નામ જ સંપદ છે. પણ કહિ નિમિત્ત નું નામ છે. નેત્રુ, જ્ઞાન, દર્શન તથા ચરિત્રના ઉત્કૃષ્ટતાથી જ્ઞાનમતિ રીતગીત—અનુચિત પ્રમદ થયે તે અને પદો તેને કહેવાય છે.

પ્રત્યેક કંઈનું કંઈ ને નામ છે અને કંઈ કંઈ નામ છે. જ્ઞાન, દર્શન અને ચરિત્રના ઉત્કૃષ્ટતાથી જ્ઞાનમતિ રીતગીત—અનુચિત પ્રમદ થયે તે અને પદો તેને કહેવાય છે. સંપન્નુ અનુચિત પદાવલિ નામ છે. કહેવનું નામ છે. સંપન્નુ નિમિત્ત કરેલાં નેત્રુ નામ જ સંપદ છે. પણ કહિ નિમિત્ત નું નામ છે. નેત્રુ, જ્ઞાન, દર્શન તથા ચરિત્રના ઉત્કૃષ્ટતાથી જ્ઞાનમતિ રીતગીત—અનુચિત પ્રમદ થયે તે અને પદો તેને કહેવાય છે.

આત્મામન કમ્મ મટે કન્ડિતો નિમદ કરતાં આ કરત છે. આત્માની કન્ડિતો નિમદ કરતામાં આત્માનો નથી આત્માની આ કન્ડિતો પ્રમ થઈ શકતા નથી. આત્મા કરવાનું કરતા મારે આત્મન્દિય આદિ કન્ડિતોનો નિમદ કરતાં આ કરત છે. એટલા આત્મન્દિય, અમુક્તિન્દિય આદિ કન્ડિતોનો નિમદ કરતાથી અત્મામને મો. વ.મ થાય છે કે વિશે ગૌતમ સ્વામીને મદાસીર અમરનાથને પૂછ્યું કે—

એટલા ૬૨ થી ૬૬

(૬૨) સોદન્દિયનિગ્ગહેણં મંતે ! જીવે કિં જળયડ ?

અર્થાત્—હે અમરનાથ ! આત્મન્દિયનો નિમદ કરવાથી જીવને મો લાભ થાય છે ?

સોદન્દિયનિગ્ગહેણં મણુન્નામણુન્નેમુ સદેમુ રાગદોમનિગ્ગહં જળયડ, તપ્પચ્ચ કમ્મં ન વંધડ, પુલ્લવલ્લં ચ નિજ્જરેડ ॥ ૬૨ ॥

અર્થાત્—હે ગૌતમ ! આત્મન્દિયનો નિમદ કરવાથી મનોહર કે અમનોહર (મુદર કે અમુદર) રાગદોષો રાગદોષદિનપણે વર્તે છે અને તેથી રાગદોષથી ઉત્પન્ન થએલા ક્રોધો અત્મા આપનો નથી અને પૂર્વે જે ક્રોધો આપણાં છે તેનો ક્ષય કરે છે.

(૬૩) ચક્ષિન્દિયનિગ્ગહેણં મંતે ! જીવે કિં જળયડ ?

અર્થાત્—હે અમરનાથ ! ચક્ષુન્દિયનો નિમદ કરવાથી જીવને મો લાભ થાય છે ?

ચક્ષિન્દિયનિગ્ગહેણં મણુન્નામણુન્નેમુ રૂપેમુ રાગદોમનિગ્ગહં જળયડ, તપ્પચ્ચ ઇયં કમ્મં ન વંધડ પુલ્લવલ્લં ચ નિજ્જરેડ (૬૩)

અર્થાત્—હે ગૌતમ ! આપનો નિમદ કરવાથી મુદર કે અમુદર રૂપોમાં (દરેકમાં) રાગદોષદિનપણે વર્તે છે અને તેથી રાગદોષથી ઉત્પન્ન થએલા ક્રોધો અત્મા આપનો નથી અને પૂર્વે જે ક્રોધો આપણાં છે તેનો ક્ષય કરે છે.

(૬૪) ઘાણિન્દિયનિગ્ગહેણં મંતે ! જીવે કિં જળયડ ?

અર્થાત્—હે અમરનાથ ! ઘ્રાણેન્દિયનો નિમદ કરવાથી જીવને મો લાભ થાય છે ?

ઘાણિન્દિયનિગ્ગહેણં મણુન્નામણુન્નેમુ ગંધેમુ રાગદોમનિગ્ગહં જળયડ, તપ્પચ્ચ ઇયં કમ્મં ન વંધડ પુલ્લવલ્લં ચ નિજ્જરેડ ॥ ૬૪ ॥

અર્થાત્—હે ગૌતમ ! ઘ્રાણેન્દિયનો નિમદ કરવાથી સુગંધિન કે દુર્ગંધિન પદાર્થો રાગદોષદિન થાય છે અને તેથી રાગદોષથી ઉત્પન્ન થતા ક્રોધોને તે અત્મા આપનો નથી અને પૂર્વે જે ક્રોધો આપણાં છે તેનો ક્ષય કરે છે.

(૬૫) જિહ્વિન્દિયનિગ્ગહેણં મંતે ! જીવે કિં જળયડ ?

અર્થાત્—હે ગૌતમ ! જિહ્વેન્દિય (જીભ)નો નિમદ કરવાથી જીવને મો લાભ થાય છે ?

જિહ્વેન્દિય રસેમુ રાગદોમનિગ્ગહં જળયડ, તપ્પચ્ચ ઇયં કમ્મં ન વંધડ પુલ્લવલ્લં ચ નિજ્જરેડ ॥ ૬૫ ॥

અર્થાત્-હે ગૌતમ ! જીવનો નિગ્રહ કરવાથી મુદ્દર કે અમુદ્દર (સ્વાદિષ્ટ કે અસ્વાદિષ્ટ) રસોમાં રાગદ્વેષરહિત થાય છે અને તેથી રાગદ્વેષથી ઉત્પન્ન થતાં કર્મોને તે જીવાત્મા બાંધતો નથી અને પૂર્વે જે કર્મો બાંધેલાં છે તેનો ક્ષય કરે છે.

(૬૬) ફાસિન્દિયનિગ્ગહેણં મંતે ! જીવે કિં જળયઈ ?

અર્થાત્-હે ભગવાન ! સ્પર્શેન્દ્રિયનો નિગ્રહ કરવાથી જીવને શો લાભ થાય છે ?

ફાસિન્દિયનિગ્ગહેણં મણુનામણુન્નેમુ ફાસેમુ રાગદોસનિગ્ગહં જળયઈ,
તપ્પચ્ચઈયં કમ્મં ન વંધઈ પુવ્વવંદં ચ નિજ્જરેઈ ॥ ૬૬ ॥

અર્થાત્-હે ગૌતમ ! સ્પર્શેન્દ્રિયનો નિગ્રહ કરવાથી મુદ્દર કે અમુદ્દર સ્પર્શોમાં રાગદ્વેષ-રહિત થઈને જીવાત્મા વર્તે છે અને તેથી રાગદ્વેષથી ઉત્પન્ન થતાં કર્મોને તે બાંધતો નથી અને પૂર્વે જે કર્મો બાંધેલાં છે તેનો ક્ષય કરે છે.

ઈન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કરવાનો અર્થ ઈન્દ્રિયોનો નાશ કરવો નહિ પણ ઈન્દ્રિયોને પોતાના વશમાં રાખવી એવો થાય છે. ઈન્દ્રિયોને વશ ન થવું એજ ઈન્દ્રિયનિગ્રહ છે. જે પ્રમાણે ઘોડેચાર ઘોડાને પોતાના કાણુમાં રાખે છે, પોને ઘોડાના વશમાં રહેતો નથી, તેજ પ્રમાણે ઈન્દ્રિયોને પોતાના વશમાં રાખવી એનુંજ નામ ઈન્દ્રિયનિગ્રહ છે. જો ઘોડો ઘોડેચારના કાણુમાં ન રહે તો એનું પરિણામ નીચે પડી જવામાં આવે છે. તેજ પ્રમાણે જો ઈન્દ્રિયો કાણુમાં ન રહે તો એનું પરિણામ આત્માનું પતન થવામાં આવે છે. જો ઈન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કરવામાં આવે તો આત્માનો ઉદ્ધાર થાય છે અને ઈન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કરવામાં ન આવે તો એ અવસ્થામાં આત્માનું પતન અવશ્ય થાય છે.

ઈન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કરવામાં અને નિગ્રહ ન કરવામાં મં મંતર છે અને એ બંને બાબતોમાં થાય છે એ બતાવતાં એક મંત્રકૃત કવિનો કવિ છે —

પિમંચિ યદિ સંસારાગ્નોરપ્રાપ્તિઃ શ્ચ ચાંક્રમિ
તદેન્દ્રિયજયં વર્તે સ્વોત્તર્ય સ્વાત્મગૃહ્ણત્ ॥
આપદાં વધિતઃ પુનઃ ઇન્દ્રિયાણામગ્રંથનઃ
તદ્વાયઃ સંપદાં માર્ગો યેનેતે તેન મમ્મતઃ ॥
ઈન્દ્રિયાણેષ તત્તરે દયન્તરે-તત્તરવાત્સલ્યે
નિર્ગુણતામિ શ્વેતામિ શ્વેતામિ શ્વેતામિ ॥

અર્થાત્-જો તમે સંસારાગ્નોરપ્રાપ્તિઃ શ્ચ ચાંક્રમિ તદેન્દ્રિયજયં વર્તે સ્વોત્તર્ય સ્વાત્મગૃહ્ણત્ ॥ આપદાં વધિતઃ પુનઃ ઇન્દ્રિયાણામગ્રંથનઃ તદ્વાયઃ સંપદાં માર્ગો યેનેતે તેન મમ્મતઃ ॥ ઇન્દ્રિયાણેષ તત્તરે દયન્તરે-તત્તરવાત્સલ્યે નિર્ગુણતામિ શ્વેતામિ શ્વેતામિ શ્વેતામિ ॥

હિન્દીયોનો નિમદ કરવા એમનો અપા પેલા કરે છે પણ હિન્દીયોનો નિમદ કરવો કરવા એજ એક મદન પ્રથમ છે. આ પ્રથમો ઉત્તર એ છે કે, પદાર્થોના આપણે વિષય કરી પદાર્થોને અમારે જ્ઞાત્યતા અને એ અમારે પદાર્થોથી વિરક્ત થઈ હિન્દીયોને ને નરક જવા ન દેવી, અને જે કામો કરાવી અમારું કારણ જુ રજુ દેવા ને કામોમાં હિન્દીયોને પ્રાપ્ત કરી એજ હિન્દીયોને વચ કરવાનો ઉપાય છે. મન્ય કરે છે કે, કાન, આંખ આદિ હિન્દીયોની પગ આપણે છે અને નરક પણ આપણે છે. જે વાતો સાંભળવાથી મગ્નિયનું પાન થવ મેરી વાતો કાનદારા સાંભળવી તે નરકપ્રાપ્તિનો માર્ગ છે, અને જે વાતો સાંભળવાથી અમારું કારણ થાય એવી વાતો કાનદારા સાંભળવી તે મહાનિર્મા જ્ઞાત્યતા માર્ગ છે. દુઃખમાં કરે વાતો આશય એ છે કે, હિન્દીયોને અગત્ય કામોમાં પ્રાપ્ત ન કરતાં સારું કામોમાં પ્રાપ્ત કરવી એજ હિન્દીય-નિમદનો ઉપાય છે.

અને એક બીજો પ્રથમ પગ ઉપગ્રિય થાય છે કે, મારું કામ કાને કરેનું અને અગત્ય કામ કાને કરેનું આ પ્રથમો ઉત્તર એ છે કે, જે કામને માટે તમારામાં સમભાવ રહે તે સારું કામ છે અને જે કામને માટે તમારામાં વિરમભાવ રહે તે અગત્ય કામ છે. જે તમે તમારા આત્માને હિન્દીયોના વશમાં રહેવા ન હો અર્થાત્ આત્માને હિન્દીયોથી ન બનવો તો એ દશામાં આત્મા પોતેજ સારા-અગત્ય કામની પરીક્ષા કરી લેશે. જે તમારામાં સહિષ્ણુક કરવાની શક્તિનો વિકાસ એટલો થયો ન દેવા તો એ દશામાં ઝાતીજનોની શીખ મળી પ્રમાણે અગત્ય કામમાંથી હિન્દીયોને નિરૂત કરી સારા કામમાં પ્રવૃત્ત કરો. આમ કાન રહેવાથી તમારો આત્મા કાર્ષ્ણે કાર્ષ્ણ દિવસે હિન્દીયો ઉપર સંપૂર્ણ વિજય પ્રાપ્ત કરી શકે.

હિન્દીયોનો નિમદ કરવા માટે સર્વ પ્રથમ એ વાતનો વિષેક કરો કે, પદાર્થો મોંઘ છે કે હિન્દીયો મોંઘી છે? તમારાં કાન મોંઘા છે કે મોતી મોંઘાં છે? કહેવાની ખાતર તે છે એમજ કહેશે કે, કાન મોંઘા છે. પરંતુ કાનમાં પહેરેલાં મોતી નીચે પડી જાય ત્યારે તે જોટલી ચિંતા કરો છો તેટલી ચિંતા કાન અગત્ય વાતો સાંભળવા પ્રવૃત્ત થાય છે ત્યારે કરો છો? સાધારણ રીતે કાનદારા સારાં કે અગત્ય શબ્દો સાંભળવામાં આવે છે. પરંતુ કાનનો નિમદ કરવા માટે કાનનો નાશ કરી નાંખો કે કાનમાં પૂમમાં નાંખી દો એમ કહેવાનો આશય નથી પરંતુ અગત્ય વાતો તરફ કાનને જતા દો નહિ. કદાચ કાનદારા અગત્ય શબ્દો સાંભળવામાં આવે તો એ અવસ્થામાં જે પ્રમાણે માતાપિતાની નિદાનાં શબ્દો ઉપર ખ્યાન આપવામાં આવતું નથી તે પ્રમાણે તે અગત્ય શબ્દો ઉપર તમે ખ્યાન ન આપો. કાનમાં સારાં કે અગત્ય જે કાર્ષ્ણ શબ્દ પડે તે શબ્દોને કારણે આપણામાં રાગદ્વેષ ઉત્પન્ન થવા દેવો જોઈએ નહિ. શબ્દોને સાંભળી પોતાનામાં રાગદ્વેષને પેદા થવા ન દેવો એ જ કાન ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કરવાનો ઉપાય છે. આજ પ્રમાણે પ્રત્યેક હિન્દીયના મનોન (મુંદર) કે અમનોન (અમુદર) વિષયોને પ્રાપ્ત કરી તે ઉપર રાગદ્વેષ પેદા થવા ન દેવો એજ હિન્દીયોને નિમદ કરવાનો માર્ગ છે. આંખદારા માનને તથા બેનને પગ જોવામાં આવે છે અને બીજી કાર્ષ્ણ બીજી પગ જોવામાં આવે છે. આંખ તો તેજ છે પરંતુ જોવાની દૃષ્ટિમાં અંતર પડી જાય છે આ પ્રકારનું અંતર પડી જવાને કારણે જ રાગદ્વેષ પેદા થાય છે. એટલા માટે દૃષ્ટિમાં અંતર ન રાખતાં પોતાની પત્ની સિવાય બધી સ્ત્રીઓને માતા કે બહેન સમાન માનવામાં આવે તે

આપ મને ને કહે પૂ. માટે નો નમ્રતા પ્રતિ પદ્ય મમતા જ રાખે તે અને પ્રતિ પદ્ય મમતા રાખે તે.

પર ત્યાં પ્રધાને વિચાર કરે છે, મારા મને વાગ્યાનાં વિષયો: મનને વાગે તે અંદાશ માટે માટે મનને મોટી બે તો કરી આવી છે. તે જે કંઈ કરે તે હીક જ કરે છે. આ પ્રમાણે વિચાર કરી પ્રધાને પેનાનાં મોટા વિષય પ્રજામાં આજમાયી દુર્ગમ્ય નું પાણી એક પછે બહાર મેળવે. પ્રધાને એ દુર્ગમ્ય પદ ૪૫ પ્રમાણ દાગ પરિપૂર્ણ કર્યું. પાણી ને પરિપૂર્ણ કરે તે પાણી પ્રધાને મનનું પાણી બને માનવને આપીને કર્યું છે, મન નવારે બેજાન કરે તેમ ત્યારે આ પાણી પીવા આપ

રાત્ર બોલવા કરવા એવા ત્યારે નોકરે પ્રધાને આપે તે પાણી પીવા માટે આ રાત્રએ તે પાણી પીને નોકરને પૂછ્યું છે, આ પાણી તો બહુ મીઠું જણાય છે ! આ પાણી ક્યાંથી બની આવ્યો છે ? નોકરે જવાબ આપ્યો છે, આ પાણી તો પ્રધાને મોકલાયું રાત્રએ તરત જ પ્રધાનને બોલાવીને કર્યું છે, તમે આનું મધુર પાણી પીવા હો અને આ આપે આ પાણી પીવા માટે મોકલાયું ? પ્રધાને કર્યું છે, આ પાણીમાં એવું શું છે એ તો વસ્તુનો સ્વભાવ જ છે કે, છાંટમાંથી અનિષ્ટ થઈ જાય અને અનિષ્ટમાંથી છાંટ જાય. રાત્રએ કર્યું છે, પાણી તમે તેની તે જ વાન કરો હો ? પ્રધાને કર્યું છે, હું કંઈ કરું છું તે હીક જ કરું છું. આ પાણી પણ તે જ આપેનું દુર્ગમ્ય પાણી છે કે પાણીની દુર્ગમ્યને કારણે તમે નાક દબાવ્યું હતું ! રાત્રએ સાચું પૂછ્યું છે, એ હું પાણી આટલું બધું મધુર બની જ કેમ શકે ? પ્રધાને જવાબ આપ્યો છે, મહારાજ ! હું દુર્ગમ્ય પાણીને તમારી સમક્ષ જ પ્રયોગદ્વારા મધુર બનાવી શકું એમ છું.

આખરે રાત્રએ તે આપેનું દુર્ગમ્ય પાણી મંગાવ્યું. અને પ્રધાનને તેનું શુદ્ધ બનાવી આપવાનું કર્યું. પ્રધાને પહેલાંની માફક પ્રયોગદ્વારા તે પાણીને પરિષ્કૃત કર્યું. ઉપરથી રાત્રને વિશ્વાસ થઈ ગયો છે, વસ્તુમાં પરિવર્તન થઈ શકે છે. રાત્રએ પ્રતિ સિદ્ધાન્તનો સ્વીકાર કરી કર્યું છે, પ્રધાનજી ! તમે ધર્મસ તથા વિચારશીલ છો, માટે કેવલી પ્રક્ષિપ્ત ધર્મ સંભળાવો. સુલુહિ પ્રધાન આવક હતો અને ધર્મનો જાણકાર એટલે તેણે રાત્રને ધર્મ સંભળાવ્યો. આવકને ધર્મ સંભળાવવાનો અધિકાર છે, પણ આવક પોતે ધર્મ જાણતો હોય ત્યારે જ તે બીજાને ધર્મ સંભળાવી શકે છે. સુલુહિ પાસેથી ધર્મ સંભળાવે જિતશત્રુ રાત્ર બાર મનધારી આવક બન્યો અને ધીરે ધીરે આ કથાણુ પણ કર્યું.

કહેવાનો આશય એ છે કે, જે વ્યક્તિ ધર્મને જાણે છે તે વ્યક્તિ એમ જ માને છે, છાંટમાંથી અનિષ્ટ થયું અને અનિષ્ટમાંથી છાંટ થયું એ તો વસ્તુનો સ્વભાવ જ આ પ્રમાણે વસ્તુનો સ્વભાવ જણવા બાદ સમજદાર માણસ છાંટ વસ્તુ પ્રત્યે રાગ અનિષ્ટ વસ્તુ પ્રત્યે દ્રેષ રાખતો નથી, પરંતુ સમજાવ જ રાખે છે. તે માણસ એ વાનને ન રીતે જાણે છે કે, જે વસ્તુ થોડા વખતને માટે તો છાંટ રહે છે અને થોડા વખત અનિષ્ટ થઈ જાય છે તો એવી વસ્તુ ને કારણે હું મારામાં રાગ નથા દ્રેષ રાખું ? વ. માનું ઉત્થાન છે અને પાન પણ કરે છે. ને વ.

પોતાનામાં રાગદ્વેષની જાવના પેદા થાય તો એ અવસ્થામાં આત્માનું પતન થાય છે એવો વસ્તુ પ્રત્યે સમભાવ આવે તો આત્માનું ઉત્થાન થાય છે. જો વસ્તુ દ્વારા આત્માનું ઉત્થાન થઈ શકે છે તો પછી હું મારા આત્માનું પતન શા માટે કરું ? આ પ્રમાણે વિચાર કરી જો વ્યક્તિ દન્દ્રિયોતો નિગ્રહ કરે છે તે વ્યક્તિ દન્દ્રિયનિગ્રહ કરી આત્માનું કલ્યાણ અવસ્ય સાધી શકે છે.

દન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કરવા માટે જ્યાં શાસ્ત્રકારો તથા ધર્માવલંબીઓ કહે છે. આ વિષે કોઈનો કાંઈ પાત્ર મનભેદ નથી. જ્યાં લોકોનું એ જ કહેવું છે કે, દન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કરવાથી આત્માનું કલ્યાણ થઈ શકે છે. ગીતામાં પણ કહ્યું છે કે, તે અચ્યુત ! જો તારે આત્માનું કલ્યાણ કરવું હોય તો સર્વપ્રથમ દન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કર. આત્માનું ઉત્થાન દન્દ્રિય-નિગ્રહથી થાય છે અને આત્માનું પતન દન્દ્રિયોને આધીન થવાથી થાય છે, એટલા માટે દન્દ્રિયોને વશમાં રાખો. પદાર્થોના પ્રલોભનમાં દન્દ્રિયોને જવા ન દો. પર્યં ઉપરથી એક પગ પાત્ર લપસી જાય તો પછી પતન કેટલું થાય એ કહી શકાય નહિ. તે જ પ્રમાણે જો એક પાત્ર દન્દ્રિય કાષ્ઠમાર્થી બહાર નીકળી જાય તો એ દશમાં આત્માનું કેટલું પતન થાય એ કહી શકાય નહિ. એટલા માટે જો તમે નમારા આત્માને મિત્ર, શુદ્ધ, મુક્ત તથા શાન્ત કરી દુઃખમુક્ત કરાવવા આદતના દો નો સર્વ પ્રથમ દન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કરો. કારણ કે દન્દ્રિયનિગ્રહ એ જ આત્મવિજયનું અમાધ સાધન છે.

દવે દર્શન-નિગદ કરવાથી આત્માનું કાલ્પ કરી રીતે મળે તે વાત અંગત
સતીની અસ્તિત્વ ઉપરથી અમનનું છે:—

સતી અંજના ચરિત્ર-૧૮

સાંજના સમયે ધનકુશલિ પોતાની કાર્ટીંગમાં કાપડો મૂકી જઈ તે કાપડો એક સાથે
તેમની ચણાગણામાં ગણિયા કરીને લઈ તેમના પડિદેરી રાખી કહી પછી આ નેત્ર
તેમની માથા કર્ણિકાએ હાથમાં લઈ રાખ્યું.

[illegible]

માનવ જનતામાં આ દુઃખ જે પ્રમાણે જાણાયું તે માટે તે દુઃખ અને આત્મચિન્તન દ્વારા તેને પ્રમાણે અંજના પિતાનો આ મહેલ પણ મને મને જાણ્યું છે. પાનકુમારનું આ કદ માંજણી પ્રદર્શને કહ્યું કે, હું આત્મ જાણી જાય મ કહું છું કે, અંજના પ્રદેશમાં છે કે નહીં! આ પ્રમાણે કરી પ્રદર્શન મહેલમાં મેં આ પાનકુમારને અંજનાનાં દર્શન થતા નહીં એટલે તેને મહેલમાંથી પાછો કરી પાનકુમારને કહ્યું કે, અંજના મહેલમાં નથી. પાનકુમારે તર પ્રદર્શને ત્યાં ઉપસ્થિત રામ-રામીને પૂછ્યું કે અંજના: ક્યાં છે? તેને દેખાઈ ઉતર આવે છે. તમારા મન ખાર અંજનાને મન રહી નહીં દત્તો અને તે મન વિષે તમારી માન્યતાને કોઈ મંદિર પેા થયો કે, આ મન મારા પૂરનો નથી. આ પ્રકારે મંદિર પેા થતે કહ્યું તમારી માન્યતાને અંજનાને પર પદાર કદી મુજી છે. કારણ કે અંજનાને પરમાં મંદિરે પેાથી કુળને કષ્ટે પામવાનો જય દત્તો અને મામે મધે નિરા થવાનો પણ જય દત્તો.

આ દુઃખદાયક અમાચાર માંજણી પાનકુમારને પાનકુમાર દુઃખ થયું. પાનકુમાર કહે લાગ્યા કે, મારાથી એ મોટી જૂથ થઈ ગઈ છે, હું મનને એ કહેતાં જુલી ગયો કે, હું અંજનાને મળ્યા પું. મારી આ જુથનું જ આ દુઃખચિન્તામ આપ્યું છે. પરંતુ મનએ તે મારી આવવાની પ્રતીક્ષા તો કરી હતી! મારા આવવા મુજી તો પેા રાખ્યું હતું! દત્ત દારી આદિ નોકરોએ પાનકુમારના આ કથનના ઉત્તરમાં કહ્યું કે, ત્યારે કુળને કષ્ટે લાગવાનો જય થાય અને કોઈ સંયો દેાય એવી અવસ્થામાં પેા કેવીરીને રહી શકે! પાનકુમારે કહ્યું કે વારનવમાં તમારી વાન પાનકુમાર કીક છે. મારી જુથને કારણે એ સનીને કષ્ટિન માની પરમાંથી કદી મુજવામાં આવી છે. આ પ્રમાણે સનીએ પહેલેથી કહેલું આશંકા પણ સાચી પડી.

પાનકુમારે મિત્ર પ્રદર્શને કહ્યું કે, અંજના કદાચ પીપર ગઈ હશે માટે આવે આપણે મહેન્દ્રપુર જઈએ. પ્રદર્શને કહ્યું કે, લાઈ! મહેન્દ્રપુર જતાં પહેલાં આ વિશે માના-પિતાને વાત જણાવવી જોઈએ. પાનકુમારે કહ્યું કે, તમે ખજર આપી આવજો.

પાનકુમાર તથા પ્રદર્શન મહેન્દ્રપુર જતા માટે રવાના થયા. રાત્ર મહેન્દ્રને માંજણ પડ્યું કે પાનકુમાર અંજનાની શોધ કરવા માટે આવી રહ્યા છે તેમજ નગરને મુગે મિત્ર કરાવીને પાનકુમારનું સ્વાગત કરી પાનકુમારને ઉદ્દેશમાં એ વાત અત્યારે રાત્રે પૂચી હતી કે, ત્યારે પાનકુમાર અંજના વિશે સમાચાર પૂછ્યો ત્યારે હું મેં જાણ આપી હતી! આજ પ્રમાણે અંજનાની માતાને પણ અંજનાને પોતાને ઘેર આવવ ન આપવાના મનમાં દુઃખ થઈ રહ્યું હતું.

પાનકુમાર, સાસુ-સસરા દ્વારા આપવામાં આવેલ આદર-સન્મારને કારણે એમનું મન રહ્યા હતા કે, અંજના અહીંજ છે. જ્યારે બોજન કરવાના સમયે ત્યારે ખદા ને જન કદા એક ત્યારે શું થાય છે એ વિશે હવે પછી આગળ વિચાર કરવામાં આવશે.

કહેવાનો આશય એ છે કે, કટુવચનને સાંભળી ક્રોધ પેદા થાય એ સ્વાભાવિક છે. ક્રોધ ઉત્પન્ન થાય ત્યારે ક્ષમાને ધારણ કરનાર બહુ જ ઓછા હોય છે. ત્યારે ક્રોધ ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે તેનું કેવું ખરાબ પરિણામ આવે છે એ વિષે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે:-

કોદ્દો ધીર્દં પળાસેદ, માણો વિણયનાસણો ।

માયા મિત્તાણિ નાસેદ, લોદ્દો સઘ્વવિણાસણો ॥ ૬૦ ૮-૩૭

આ ગાથામાં શાસ્ત્રકારેએ કહ્યું છે કે, ત્યારે ક્રોધ પેદા થાય છે ત્યારે પ્રીતિ નષ્ટ થઈ જાય છે, અને અનુકંપાનો પણ નાશ થઈ જાય છે. આ પ્રીતિનાશક ક્રોધને ક્ષમાદાગ જ હતવો જોઈએ. ક્રોધને છતવાથી શમા પ્રગટે છે અને શમા હોય તો ક્રોધને છતી શકાય છે. આ પ્રમાણે ક્રોધ અને શમા વચ્ચે અનન્યાત્વાવી સંબંધ છે.

ત્યારે કોઈ કટુવચન કરે છે ત્યારે જ ક્રોધ અથવા ક્ષમાની પરીક્ષા થાય છે. કહ્યું છે કે:-

છુ છુ કર બતલાવતાં, કાના ક્રોધ ન આય;

આડા ટેલા બોલતાં, ખગર શમા ફી થાય.

અર્થાત્-ત્યારે કોઈ નમ્રતાપૂર્વક બોલી રહ્યો હોય ત્યારે કોઈને ક્રોધ પેદા થાય જ શી રીતે ? ક્રોધ છે કે ક્ષમા છે ? તેની પરીક્ષા તો ત્યારે જ થાય છે કે ત્યારે કોઈ આકુ-અવગુ બોલે છે અર્થાત્ કટુવચન બોલે છે.

તમે લોકો તો અમારી સાથે અસ્તિપૂર્વક વાતચીત કરો છો અને અમારા પ્રતિ નમ્રતાનો વ્યવહાર રાખો છો. આવી દશામાં અમને ક્રોધ કેવી રીતે થાય ? પણ ત્યારે બદાર અમારે કહ્યાં વચન આજનાં પટે અને તે વખતે પણ અને કોઈ ન કરીને પણ ક્ષમા રાખીએ ત્યારે જ અમે ક્રોધ દ્વિપર વિગ્નર પ્રાપ્ત છોતાં જે અમ કદી થક ન. કોઈ ત્યારે પેદા થાય ત્યારે એમ જ વિચારવું જોઈએ કે, આ કટુ વચન તે, અમને ના હાનિ છે કે નહિ તેની કશીયી કદે છે. મોનાને ત્યારે કોઈનીયે નહિ થાય. એ જ છે ત્યારે જ અમ મોનાની પરીક્ષા થાય છે. તે જ પ્રમાણે ત્યારે કટુ વચનથી કોઈની ના હાનિ થાય તો જ તે વચનમાં ક્ષમા છે તેમ જાણવું.

કોઈ કટુ વચન કહેલી વાત જાણી શકો છો કે નહીં તે જાણવું જોઈએ -

શોભે ધર્મશક્તિ રહેવનને દ મનદિશ્વરને

ધેરજીવંધરજાણે કાળી દરમુલ્કલ દરમ

શોભે શિવજિવિ દુર્ભે શિવે શુભે શાન્તે જ

જગમે જગતે અગિર શિવ શિવજિવિ શિવ જ કુશલિ

શોભે શિવજિવિ જ શેરને શરદ કાળે કેર

શરદશિવ શર શિવ શરદ શરદ શરદ શરદ

શા શોભે શરદશરદ શરદશરદ શરદ શરદ શરદ

પરંતુ તરુન માણુને, કામ નહીં બંધાય;

કરીન વચન મહે જગનનાં, કીધ ન કરે લગાય.

મુનીયર ધ

તમે લોકો પ્રતિજ્ઞા કરી કે જગતનાં જીવનમાં જે પણ કંઈક છે તેમાં પત્તુ કરે કે, જે શમાયમણી જે નમને વચન કરે છે, તે કે મનિષે માં ચમત્કર્મની આશિષ આપે તેના પત્તુ લેવા છે, પરંતુ તેમનમાં શમન નહીં પ્રવેશવું. જે તમે કરો તે જ શમાયમણી કરેલામાં આપે છે, જાણી પ્રવેશવું મનુષ્ય જ નહીં અને એટલા જ કથાવિષયક મનિષર્મમાં પણ શમાને જ પ્રવેશવું નહીં આપેલાં માં આપું છે.

માણુને માટે જેમ શમા રાખવાની અનિષ્ટ છે એ જગતના જનતાવલમાં આવે છે તે આશિષે માટે પણ શમા પારણ કરવાની અનિષ્ટ છે એ જગતના છે, કારણ કે સાંત્વે કે લાભ કરી શમા રાખવાની જાન મનુષ્યે મળે છે, કદાચ માં આવી છે, એટલા માટે જે કે જોખને વગીચન ન થતાં શમાગીય રહે તે પાત્રનું કંવાળ મળી શકે, દરે ક્ષમકાર કથાણ જેની રીતે સાચી શકાય છે એ જાન અંજના સારીની મરિતકથાદારા સમજાવું છું.

સતી અંજના ચરિત્ર-૧૯

સતી અંજનાએ મંકટના મમળે પણ કોઈ ઉપર કોષ ન કરતાં અપૂર્વ ક્ષમા ધારણ કરી હતી એટલા જ માટે આપણે તેમની ગુણ-ગાથા ગાઈએ છીએ.

કાલે જન્માવ્યા પ્રમાણે પવનકુમાર પ્રદગ્ધની સાથે અંજનાની મોઢ કરવા મહેન્દ્રપુર આવ્યા છે. મહેન્દ્રપુરમાં રાત્રી મહેન્દ્રદ્વારા કરવામાં આવેલી આમનાચામના દ્વારા તેઓ એમ જ ધારના હતી કે અંજના અરી છે. બોજન કરવા એકા ત્યારે પણ અંજના અહીં છે એવી તેમની ધારણા હતી. પણ ત્યારે બોજનયાગ પીરસાદને સામે આવ્યો ત્યારે પવનકુમારે પ્રદક્ષિણે કહ્યું કે, મિત્ર ! આપણે બોજન અને બોજનકા માણુવા આવ્યા છીએ કે અંજનાની તપાસ કરવા આવ્યા છીએ ! મને તો એમ લગ્યું છે કે, અંજના અહીં પણ નથી. કારણ કે જે અંજના આપણા જોવામાં ન આવત તો પણ અંજનાના ગર્ભમાં જ બાળક હતું તે બાળક અથવા તેની સખી વસંતમાલા તો જોવામાં આવત ! પરંતુ અત્રે તો કોઈ જોવામાં આવતું નથી, એ ઉપરથી અંજના અત્રે હોય એમ લગ્યું નથી. પ્રદક્ષિણે જવાબમાં કહ્યું કે, આપણું કહેવું બરાબર છે. આપણે સર્વપ્રથમ જે કામ કરવા આવ્યા છીએ તે કામ કરવું જોઈએ. પહેલાં તપાસ કરવી જોઈએ અને ત્યારબાદ જ બોજન કરવું જોઈએ. પહેલાં બોજન કરવું જોઈએ કે કામ ? દુર્યોધનને ત્યાં જ્યારે શ્રીકૃષ્ણ ગયા હતા ત્યારે દુર્યોધને શ્રીકૃષ્ણને પોતાના પક્ષમાં લેવા માટે બોજન આદિની ઘણી તૈયારી કરી હતી, પરંતુ શ્રીકૃષ્ણે તે તૈયારી ઉપર ધ્યાન ન આપતા એમ જ કહ્યું કે, સર્વપ્રથમ તો હું જે કામ માટે આવ્યો છું તે જ કામ કરીશ અને ત્યારબાદ જ બોજન-આદિનું કામ પતાવીશ દુર્યોધને શ્રીકૃષ્ણને એવો આગ્રહ પણ કર્યો કે, તમે પહેલાં બોજન કરો પછી તમારે જે કામ કરવાનું છે તે કરજો. પણ શ્રીકૃષ્ણે તો એ જ ઉત્તર આપ્યો કે, હું અહીં બોજન કરવા માટે આવ્યો નથી, પણ કામ કરવા આવ્યો છું. એટલા માટે સર્વપ્રથમ હું જે કામ માટે આવ્યો છું તે કામ માટે કરવું જોઈએ.

સિદ્ધ થાય એ માટે આપણે પ્રકૃતિનાં કેટલાંક ઉદાહરણોનું નિરીક્ષણ કરવું જોઈએ. જ્યારે આંખમાં મંજરી આવે છે ત્યારે કાચક કેટલા ઉત્સાહથી ટહુકા કરે છે ! જ્યારે કેતકી કુલેફાલે છે ત્યારે જમરો કેવો ગુંજારવ કરે છે ! જ્યારે મેઘ ગર્જે છે ત્યારે મોર કેવો નાચે છે ! આજ પ્રમાણે જ્યારે લક્ષ્મીના હૃદયમાં પરમાત્માની લક્ષિત કરવાનો ઉત્સાહ આવે છે ત્યારે તે પણ પરમાત્માનાં ગુણગાન ઉત્સાહપૂર્વક કરવાં મંડી પડે છે.

અત્રે કોઈ એમ કહે કે, કાચકને તો આંખની મંજરીનો સંયોગ મળે છે અને જમરને કેતકીના પુખ્તનો સંયોગ પ્રાપ્ત થાય છે, એટલા માટે કાચક ટહુકે છે અને જમર ગુંજારવ કરે છે. પરંતુ લક્ષ્મીને એવો શું સંયોગ કે સંયોગ પ્રાપ્ત થયો છે કે, જેને કારણે તે પરમાત્માનાં ગુણગાન કરે છે ? આ કથનના ઉત્તરમાં લક્ષ્મી કહે છે કે, મને અત્યારે જેવો મુંદર સંયોગ પ્રાપ્ત થયો છે તેવો સંયોગ અનીનકાળમાં પણ પ્રાપ્ત થયો ન હતો. મને અત્યારે જે માનવન મળેલ છે તે પહેલાં મનુષ્ય ન હતું. આતું દુર્લભ માનવજીવન મળવા છતાં જો હું અત્યારે પરમાત્માનાં ગુણગાન ન કરું તો પછી પરમાત્માનું ગુણકીર્તન ક્યારે કરું ? પરમાત્માનાં ગુણપ્રાપ્ત કરવા માટે જ મને આ માનવ-જીવન મળેલ છે એમ હું માનું છું. કાચકને આશ્રમજંજીરો અને જમરને કેતકીનો યોગ તો વારંવાર મળી શકે છે, પરંતુ મને અત્યારે જે દુર્લભ માનવ-શરીરનો સંયોગ પ્રાપ્ત થયેલ છે તે વારંવાર પ્રાપ્ત થઈ શકતો નથી. એટલા માટે હું એમ જ માનું છું કે મને જે આ માનવન મળેલ છે તે પરમાત્માનાં ગુણગાન કરવા માટે જ મળેલ છે. આ પ્રમાણે લક્ષ્મીનો પોતાનું જીવન પરમાત્માના ચરણે સમર્પી દઈ પરમાત્માનું ગુણકીર્તન કરવામાં જ જીવનની મર્યાદા મમળે છે. હવે માનવ-જીવનને સફળ તથા સર્વક કરવા માટે શું કરું જોઈએ એ વાત શાસ્ત્રદ્વારા સમજાવતું છું:-

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ-ખોલ ૬૮ મો

માનવ-જીવનને સફળ તથા સર્વક કરવા માટે જોઈએ તે સર્વ પ્રકારનાં કર્મો તથા કર્મોનું ફરમાવું છે. કારણકે જો આ કર્મો ન કરે તો માનવ-જીવન સફળ ન થઈ શકે. માનવ-જીવન સફળ થવા માટે જોઈએ તે સર્વ કર્મો ન કરવા તો માનવ-જીવન નિષ્ફળ પડે. તેથી કારણકે ત્યારે જોઈએ તે સર્વ કર્મો ન કરવા તો માનવ-જીવન નિષ્ફળ પડે. તેથી કારણકે ત્યારે જોઈએ તે સર્વ કર્મો ન કરવા તો માનવ-જીવન નિષ્ફળ પડે.

જોઈએ તે સર્વ કર્મો ન કરવા તો માનવ-જીવન નિષ્ફળ પડે.

જોઈએ તે સર્વ કર્મો ન કરવા તો માનવ-જીવન નિષ્ફળ પડે.

જોઈએ તે સર્વ કર્મો ન કરવા તો માનવ-જીવન નિષ્ફળ પડે.

જોઈએ તે સર્વ કર્મો ન કરવા તો માનવ-જીવન નિષ્ફળ પડે.

જોઈએ તે સર્વ કર્મો ન કરવા તો માનવ-જીવન નિષ્ફળ પડે.

જોઈએ તે સર્વ કર્મો ન કરવા તો માનવ-જીવન નિષ્ફળ પડે.

જોઈએ તે સર્વ કર્મો ન કરવા તો માનવ-જીવન નિષ્ફળ પડે.

જોઈએ તે સર્વ કર્મો ન કરવા તો માનવ-જીવન નિષ્ફળ પડે.

માટે ખરો પ્રાપ્ત એ એ કે જે જોઈને વાંચનારને આ કથનનું અંજલિ મળે તો
મામને મામરેનું કરું અને તેના જોઈ મળે તેને માટે હૃદય મંદીર ખોલું.

રામ પ્રભુએ પેલાનાં ભક્તોને તે સુ-પ્રભુ અર્પિત કરે મિત્ર કરું અને પૂજ્ય
માયુરિક પ્રભુએ રામ, પાનકુમાર અર્પિત પેલાનાં કરું અંજલિને પાત્રે પૂજ્ય
પાનકુમાર પ્રભુએ મારા દત્તા અને કરે દત્તા કે, વિદ્યાનાં અન્તઃ અન્તરથી કથન
મળે તે એ સાચામળ અર્પું છે, જે મેં વિદ્યાનાં અન્તનું ઉપપત્ત કરી પ્રત્યક્ષ
કર્પો દેખે તે આ સુખ અપાર પ્રમદ ન થત. રામ પ્રભુએ કરું કે, આ પ્રતે પ્રત્ય
નિતિ પત્ર અંજલિના મહિમને જ પ્રાપ્ત છે. પાનકુમારે કરું કે, હું તે નમ્રો જ પ્રત્ય
માનું છું. જે મળું તે મારું મળું.

રામ પ્રભુએ, પાનકુમારે વંચે મરમેન મળના મરમે આપ્યા અંજલિ અજે
પૂજ્ય જ પ્રમદ દત્તા. જ્યારે તેને પતિના પ્રાનવાદની નૈયત્રી વિષે જ્યાં અમારે મરદ
ત્યારે તે મામરો ઉપકાર માનવા પાત્રી અને પતિની પ્રજાપ્રા મર્ય તે મરે પેલાને
આવશ્યકી માનવા પાત્રી.

શરમેન રામગે પ્રભુએ રામ, પાનકુમાર અર્પિતો મોન અદર-સન્દર કર્પો. હરે
અંજલિ તથા પાનકુમારનું મિત્ર જે રીતે મળે છે વંચે આનંદપ્રદ વાન હરે પછી
મથાવસરે કરેવામાં આવશે.

વ્યાખ્યાન: સંવત્ ૧૯૯૬ આસો શુદ્ધ ૫ મંગળવાર

પ્રાર્થના

સુમતિ ત્રિભુવને સાધિઆછ, 'મેધરથે' નૃપને નંદ;
'સુમંગલા' માતા તણે, તનય સદા સુખ-કંદ.
પ્રભુ ત્રિભુવન તિસાછ.

—વિનયચંદ્ર ૩૬૪ ચોથી

શ્રી સુમતિનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

આ પ્રાર્થનામાં ભક્ત ભગવાન પ્રત્યે અનુનય-વિનય કરે છે કે, હે! પ્રભો! હું તારી
પાસે સુમતિ સિવાય બીજી શું માગું? તારું નામ સુમતિનાથ છે અને તું બધાને સુમતિ
આપે છે એવો મારો વિશ્વાસ છે, અને સુમતિ પ્રાપ્ત થવાથી દરેક પ્રકારની સુખ-સમૃદ્ધિ
પ્રાપ્ત થાય છે એવો મારો અનુભવ છે. મારે હું તો તારી પાસે સુમતિની જ માગના છું.
હું. સુમતિ કેવી કાર્યસાધિકા હોય છે એને મારે કહ્યું છે કે.—

‘જહોં સુમતિ તહોં સંપત્તિ બના, જહોં કુમતિ તહોં વિપત્તિ નિદાન.’

અર્થાત્-જ્યાં સુમતિ હોય છે ત્યાં દરેક પ્રકારની સંપત્તિ પણ હોય છે અને જ્યાં કુમતિ હોય છે ત્યાં વિપત્તિ જ હોય છે. આ પ્રમાણે સુમતિમાં જ સંપદ રહેલી છે એ વાત જાણવાને કારણે જ ભક્તજનો પરમાત્મા પાસે સુમતિની જ યાચના કરે છે. એ કે, સુમતિ હોય તો સંપત્તિ પ્રાપ્ત થાય છે, પરંતુ લોકો તો સંપત્તિને આહું છે પરંતુ સુમતિને આહતા નથી. આ તો રાવણ સીતાને તો આહું છે, પણ રામને આહતો નથી એના જેવી વાત થઈ. રાવણની નિંદા એટલા જ માટે કરવામાં આવે છે કે, તે સીતાને તો પોતાને ત્યાં રાખવા આહતો હતો પરંતુ રામને આહતો ન હતો.

જો તમે કેવળ સંપત્તિને તો આહું પરંતુ સુમતિને ન આહું તો તમારી પણ રાવણની જેમ નિંદા થાય કે નહિ ? રાવણે રામ વિના કેવળ સીતાને જ આહી તો એનું એ પરિણામ આવ્યું કે, તેને સીતા પણ ન મળી અને પ્રાપ્ત થયેલી સંપત્તિ પણ આસી ગઈ. આથી વિપરીત જો રાવણ રામને પોતાને ત્યાં તેડી લાવત તો એ દશામાં સીતા પણ તેમની સાથે આવત અને તેની સંપત્તિની પણ ગ્યા થાત. આ જ પ્રમાણે જો કેવળ સંપત્તિને જ આદવામાં આવે અને સુમતિને આદવામાં ન આવે તો એ દશામાં સંપત્તિને પ્રાપ્ત કરવી તથા તેને ટકાવી રાખવી પણ મુશ્કેલ થઈ જાય. પરંતુ જો સુમતિને આદવામાં આવે તો સુમતિની સાથે સાથે અટ્યુગુરુપ લક્ષ્મી પણ પોતાની મેજે આવી જાય. એટલા માટે ભગવાન સુમતિનાથના શરણે જતા તેમની પામેથી સુમતિની જ યાચના કરો.

સુમતિનાથ ભગવાનના શરણે જતા સુમતિને માંડવી અને સુમતિના પ્રતિફળ મેળોગો માંથી નીકળી જતું એ જ પરમાત્માની આગવી ભક્તિ છે. પરમાત્માના શરણે જતામાં જોઈ પ્રકારનો બેભાવ આપે આવતો નથી એને તે ભક્તિનો કે એને તે દેવનો કે તે પત્નું કે વ્યક્તિ સુમતિને આપે છે તે પરમાત્માના શરણે જતા મેળે છે. જો કે-તે કેટલુંક પાતળાની સમીપ જોઈ પ્રકારનો બેભાવ ટકી શકતો નથી તે જ પ્રકારે, પરમાત્માની આગવી પત્નું જોઈ પ્રકારનો બેભાવ રાખવામાં આવતો નથી. એવી કે ભક્તિ પત્નું કે આગવી ભક્તિને ગળીને પણ પ્રમાણ નથી છે. પ્રમાણ અપરબ. મેળે ભક્તિને કેવળ કે ભક્તિ નથી આ જ કારણે ભક્તિપ્રમાણને વિશેષ મહત્ત્વ છે. જો કે-તે કેટલુંક પાતળાની સમીપ જોઈ પ્રકારનો બેભાવ ટકી શકતો નથી તે જ પ્રકારે, પરમાત્માની આગવી પત્નું જોઈ પ્રકારનો બેભાવ રાખવામાં આવતો નથી. એવી કે ભક્તિ પત્નું કે આગવી ભક્તિને ગળીને પણ પ્રમાણ નથી છે. પ્રમાણ અપરબ. મેળે ભક્તિને કેવળ કે ભક્તિ નથી આ જ કારણે ભક્તિપ્રમાણને વિશેષ મહત્ત્વ છે. જો કે-તે કેટલુંક પાતળાની સમીપ જોઈ પ્રકારનો બેભાવ ટકી શકતો નથી તે જ પ્રકારે, પરમાત્માની આગવી પત્નું જોઈ પ્રકારનો બેભાવ રાખવામાં આવતો નથી. એવી કે ભક્તિ પત્નું કે આગવી ભક્તિને ગળીને પણ પ્રમાણ નથી છે. પ્રમાણ અપરબ. મેળે ભક્તિને કેવળ કે ભક્તિ નથી આ જ કારણે ભક્તિપ્રમાણને વિશેષ મહત્ત્વ છે.

સુમતિને પ્રાપ્ત કરવા માટે ભક્તિપ્રમાણને વિશેષ મહત્ત્વ છે. જો કે-તે કેટલુંક પાતળાની સમીપ જોઈ પ્રકારનો બેભાવ ટકી શકતો નથી તે જ પ્રકારે, પરમાત્માની આગવી પત્નું જોઈ પ્રકારનો બેભાવ રાખવામાં આવતો નથી. એવી કે ભક્તિ પત્નું કે આગવી ભક્તિને ગળીને પણ પ્રમાણ નથી છે. પ્રમાણ અપરબ. મેળે ભક્તિને કેવળ કે ભક્તિ નથી આ જ કારણે ભક્તિપ્રમાણને વિશેષ મહત્ત્વ છે.

અનિશ્ચયતાવિશિષ્ટસ્વભાવો યાત્રિ વર્ગ મનિષ્ય ।

જોડાઈ:-જ્યોતિષ પ્રાપ્ત કરવા માટેના આ જન્મ-કર્મને કારણે જન્મનારમાં મુશ્કેલી પ્રાપ્તિ થાય છે. એવામાં માટે જન્મનને પ્રાપ્ત કરવા માટે પૂર્વેથી પ્રાપ્ત થઈ ગયેલાં કર્મો.

આપને મને જે માપનથી મુશ્કેલી પ્રાપ્ત કરીને પણ આપણું કાર્ય નો કુશળિ પ્રાપ્ત કરવાનું જોઈએ. એક માપનના અનેક માપન દેવા સહ, એટલામાં માટે આપણું માપનમાં મને નેરતાં બે દેવા પાડી આપણું માપન નો એક જ દેવા દેવાએ મુશ્કેલી પ્રાપ્ત કરવી એ આપણું કાર્ય છે. આ માપનને મિદ કરવા માટે પુરમ-માની પ્રવેશ કરવી એ એક અભોષ માપન છે, સમનિને પ્રાપ્ત કરવા માટે મુશ્કેલીનાય અવગતની પ્રવેશ નિષ્કપટતામાં કરવી જોઈએ. જે કાર્યપૂર્ણ પ્રવેશના કરવામાં આવે તો મુશ્કેલીને જ કુશળિની જ પ્રાપ્તિ થાય છે. એટલામાં માટે જન્મને નિષ્કપટ તવાથી પરમાત્માની પ્રવેશ કરી સમનિને પ્રાપ્ત કરો તો આત્માનું કાર્યનું અરુપ વર્ષ સકમે. હવે જીવનમાં નિષ્કપટતા ફરી રીતે આજુરી એ જાન સામ્યવાદ સમજવું પુ.-

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ-જોડા ૬૯ મે

જીવનને નિષ્કપટ જનાવવા માટે કપાવનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ આ ચાર કષાય છે. આ ચાર કષાયથી આત્માનું પનન થાય છે. આત્માનું ઉત્થાન કરવા માટે ક્રોધાદિ ચાર કષાય ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કરતાં જોઈએ. ક્રોધ ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કરવાથી જીવાત્માને શમાયુગુનો લાભ થાય છે અને માન ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કરવાથી નમ્રતાયુગુની પ્રાપ્તિ થાય છે. ક્રોધવિજય અને માનવિજયથી આત્માને નો લાભ થાય છે એ વિશે આગળ વિગતવિચાર કરવામાં આવ્યો છે હવે યોનમરવાથી માયાને જીવવાથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે એ વિશે ભગવાનને પ્રશ્ન પૂરું છે કે:-

જોડા ૬૯ મે

(૬૯) માયાવિજયેણં મંતે ! જીવે કિં જળયઈ ?

અર્થાત:-હે ભગવાન ! માયાને જીતવાથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તરમાં મહાવીર ભગવાને ફરમાવ્યું કે:-

માયાવિજયેણં અજ્ઞવં જળયઈ, માયાવેયણિજ્ઞં કમ્મં ન વંધઈ, પુલ્લવદં ચ નિજરેઈ ॥ ૬૯ ॥

અર્થાત:-હે ગૌતમ ! માયાને જીતવાથી જીવ સરળભાવપાત્ર પામે છે અને માયાથી વેશ્વાં પડતાં કર્મો બાંધતો નથી અને પૂર્વે બધામાં હોય તો તેની નિર્જનિ કંઈ છે જે માયાને જીતે છે તે જ સરળતા રાખી શકે છે અને જે સરળતા રાખે ન તે જ માયાને જીતી શકે છે. વક્તાનું નામ જ માયા છે. ભાવોની વક્તાને જ માયા કહેવાય આવી છે. સાત્ત્વમાં કહ્યું છે કે:-

માયો મિચ્છાદિદ્વો અમાયો સમ્માદદ્વો

અર્થાત્—કપટ જ મિથ્યાત્વ છે અને સરળતા એ જ સમ્યક્ત્વ છે. આ વાતને દૃષ્ટિમાં રાખીને જ માયાનો સાગ કરવો જોઈએ. માયાનો ત્યાગ કરવાથી જ આત્મામાં સરળતા આવશે અને ત્યારે આત્મામાં સરળતા આવશે—માયા રહેવા પામશે નહિ—ત્યારે આત્માનું કલ્યાણ થવામાં વાર નહિ લાગે.

સંસારમાં પ્રાપ્ત અનેક લોકો જાણી જોઈને માયાગ્રંથમાં ફસાય છે. જે માયા કરનાં જાણે છે તેને આજે ‘ પોલીડીકલ ’ એવું રૂપાણું નામ આપવામાં આવ્યું છે, પણ શાસ્ત્રમાં આવા માયાચારી માણસની નિંદા જ કરવામાં આવી છે. માયાચારી માણસ, માયા દ્વારા ભલે બીજાને ફગતો હોય પરંતુ તેનો પોતાનો આત્મા તો એ વાત જાણે જ છે કે, હું કપટ કરી રહ્યો છું. કાંઈ પોતાના ઇશ્વરગ્રંથથી કાંઈ અચૂક માણસને પાંચ અને પાંચ અગ્યાર થાય છે એમ કરી ભલે ફગી લે, પણ તે ફગનાર માણસ તો એ ચારી રીતે જાણે જ છે કે પાંચ અને પાંચ દશ જ થાય છે. હું તો કપટદ્વારા જ બીજાને અગ્યાર પરાણે મનાવી રહ્યો છું. આ પ્રમાણે પોતાનો આત્મા જ કપટની નિંદા કરે છે. આજે તો જે માણસ બીજાને ફગવામાં અનુર હોય તે જ દોષીયાર માનવામાં આવે છે. વજીવ પણ તેજ દોષીયાર માનવામાં આવે છે કે જે સાચાને ખાતું અને ખોટાને માનું સાચીન કરી મરે.

સાંમગ્યું છે કે, એક દોષીયાર વજીવ બોલતો કરવા પેલા દત્તા. કંઈકમાં તે વજીવના એક શાલકે—અગીલે આવી કા. પં. હાનગની નોટો તે વજીવની પને પરી વજીવે કહ્યું કે, આ નોટો શા માટે લાગ્યા કા ? અગીલે જવાબ આપેલો કે, એમ મુદ્દમેનનામ પેટો જોતા, વાગ્નવમાં મારે પ્રતિવાદીને એક લાખ પિત્રાવ્યાપકનાદના, પા. ૧૦૦૦ રૂપિયાનું કર્યું અને ૧૦૦૦ એક લાખ રૂપિયા અપાવ્યા છે. આ પ્રમાણે જવાબ અને તે જ જવાબ પેટોને ૧૦૦૦ રૂપિયા અને એ લાખ પણ આપે ખૂબ પશ્ચિમ કરી અને અપાવેલો કે, તે પશ્ચિમના ૧૦૦૦ રૂપિયા આ પગાસ હાનગની બેટ અપાવેલો ૧૦૦૦ રૂપિયા.

અગીલાનું આ દેશનું જ નહીં ત્યાં જો પેલા દત્તા. કંઈકમાં તે વજીવના એક શાલકે—અગીલે આવી કા. પં. હાનગની નોટો તે વજીવની પને પરી વજીવે કહ્યું કે, આ નોટો શા માટે લાગ્યા કા ? અગીલે જવાબ આપેલો કે, એમ મુદ્દમેનનામ પેટો જોતા, વાગ્નવમાં મારે પ્રતિવાદીને એક લાખ પિત્રાવ્યાપકનાદના, પા. ૧૦૦૦ રૂપિયાનું કર્યું અને ૧૦૦૦ એક લાખ રૂપિયા અપાવ્યા છે. આ પ્રમાણે જવાબ અને તે જ જવાબ પેટોને ૧૦૦૦ રૂપિયા અને એ લાખ પણ આપે ખૂબ પશ્ચિમ કરી અને અપાવેલો કે, તે પશ્ચિમના ૧૦૦૦ રૂપિયા આ પગાસ હાનગની બેટ અપાવેલો ૧૦૦૦ રૂપિયા.

તે, તે, અને આ પ્રમાણે ન કહિતે ને પ્રમાણે કહી કહિતે મેં જોયું પશ્ચિમે કહ્યું
જે, તેને કહેવું આપણે જાણે છે. ને મને એ જાણવાની જાણ થઈ પડે છે
મારે કરના નથી. જે ને મને એ જાણવાની ને મેં નહીં જાણું. નહીં મને કહ્યું
તો નમની પમે જે પ્રતિષ્ઠા કરતા મેં કહ્યું છે, તેને અતિશય કહેવા જેવું
મુશ્કેલી લાગે નહીં.

પત્નીની પણ પરીણા ને જોઈ જાણું. પત્નીને અતિશય વિદ્યા મુશ્કેલી ન લેવાની
પ્રતિષ્ઠા કરી પેલાના અગત્યને કહ્યું છે, તેને આ પ્રતિષ્ઠા પણ લેવાની અને કહેવાની રીતે
તમામ પ્રતિષ્ઠાને પ્રમાણ કરી છે. નામનામાં મને જે કહ્યું થયું હશે? આજે તે
કે જાણે પાશ્વર્યથી આગળે જાણું અને જે જાણે મને નામનામાં મને મિલક કરી શકે,
પરંતુ જ્યારે પુણ્ય-પાપને વિભાજન માટે પર્વતમાં આપણે પડ્યા ત્યારે કું થું જલન
આવી શકાય! કું પણ છે કે—

લોચનો દિશાજ તથા મુખને ન આવે, જ્યાં મુંદર કદન લેણા લેજો રાઈ રાઈ કો

પરીણનું કામ સાંભળી અગત્ય પણ આચાર્યશ્રીનું યત્ન થયો અને કહેવા લાગ્યો કે,
અરેબર! પરીણની પત્ની એક મત્યમર્તિ છે કે, જેમને પચામ દાનર ફિયાને પણ કોઈ
મારી દાખી. આ પદના ઉપરથી તમે જાણે મદાન માનવો? અને કે પુણ્યને? અમારી
સામે તો સ્ત્રી-પુરુષનો કોઈ ભેદ નથી, પરંતુ જે સત્ય-સરજના રાખે તેમ મદાન છે. શાસ્ત્રમાં
કહ્યું છે કે, તે તથા મુ મયર અર્થાત્ સત્ય એજ જાનવાન છે આપણું સત્યમૂર્તિ મદાની
ભગવાનના શિષ્ય હોએ તો આપણું તેમના કથન ઉપર વિશ્વાસ રાખી કપટભાવનો ભાવ
કરવો જોઈએ.

પરીણે સત્યાચરણની પ્રતિષ્ઠા લેવાથી તેની પત્ની ધણી જ પ્રમત્ત થઈ. તેણે કહ્યું કે,
ભણે આપણે કહ્યો સત્યમાં પડે પણ આ પ્રકારની પાપ-ક્રમાઈ કદવી ઉચિત નથી. વકીએ બીજે
દિવસે વાદી-પ્રતિવાદી બન્નેને બોલાવીને તેમની વચ્ચે મનોવકારક સમાધાન કરાવો આપણું.

કહેવાનો આશય એ છે કે, જે દૃઢ-કપટ કરનાં જાણે છે તેને લોકો હોશીયાર માને
છે, પરંતુ જ્યારે કપટી લોકોને પોતાના કપટ તરફ ધ્યાન જતા છે ત્યારે તેમને પશ્ચાત્તાપ
કરવો જ પડે છે. જોટલા માટે દૃઢ-કપટનો તથા માયા મમતાનો ત્યાગ કરી આત્મહિતની
લોકોએ સરજનાનો આશ્રય લેવો જોઈએ. આજે લોકોમાં કપટભાવ હોવાને કારણે જ કોઈ
—કચેરી ટકી રહી છે. પહેલાં જ્યારે લોકોમાં સરજના હતી ત્યારે પચાપતમા જ પ્રગણવું
સમાધાન કરાવો લેવામાં આવતું હતું. સાંભળ્યું છે કે, હવે પાછો પચાપતપદ્ધતિ શરૂ કરવામાં
આવી છે. પરંતુ આ પદ્ધતિને ત્યારે જ લાભ પ્રાપ્ત થઈ શકે કે જ્યારે કપટનો ત્યાગ કરી
સત્યના અને સરજનાને જીવનમાં સ્થાન આપવામાં આવે સત્યતા તથા સરજના રાખી
એનું જ નામ મુખતિ છે અને દૃઢ-કપટ કે માયા-મમતા રાખવી એજ કુમતિ છે નહીં
આપણે મુખતિ ચાહીએ છીએ તો દૃઢ-કપટનો ત્યાગ કરવો અનિવાર્ય આવશ્યક છે.

જે લોકો સત્યના અને સરજનાનું મહત્ત્વ સમજે છે તેઓ અનેક મંદિરો મંદિરો
જનાં પણ સત્યતા તથા સરજનાનો ત્યાગ કરતા નથી. શાસ્ત્રમાં સત્યતા તથા

કરનાર કેવી રીતે આત્મકથાણુ સાધી શકે છે એનાં જ્ઞાનવંત ઉદાહરણો નોંધવામાં આવ્યાં છે, અને તેમાંના કેટલાંક ઉદાહરણો તમને સંલગ્નાવવામાં પણ આવ્યા છે, છતાં તમે સત્યતા તથા સરળતાને જીવનમાં સ્થાન આપવાની ઉપેક્ષા કરો છો તે હીક નથી. સત્યતા તથા સરળતાની ઉપેક્ષા કરવાથી આખરે તેનું પરિણામ ખરાબ જ આવે છે. રાવણે સાધુ યત્નીને કપટપૂર્વક સીતાને ઉપાડી જઈ રામની મર્ચાંદાનું ઉત્સવધન કર્યું હતું પરંતુ જ્યારે તેનું કપટ ખુલ્લું થઈ ગયું ત્યારે તેનું કેવું માફું પરિણામ આવ્યું ? કપટ પ્રગટ થવાથી આખરે દુઃખપરિણામ આવે જ છે એટલા માટે દૂડ-કપટનો ભાગ કરી સરળ સત્ય વ્યવહાર કરો તો તેમાં નુકાસું આખરે લાડું જ થવાનું છે. અંજનામાં જે કપટભાવ હોત અને સરળતા ન હોત તો આખરે તેનું કપટ પ્રગટ થવા વિના રહેત નહિ. પરંતુ તેનામાં સરળતા હતી અને સાથે સત્યતા હતી એટલા માટે તે એમ જ વિચારતી હતી કે, આખરે તો મન્ય જયને નાશનમ્ સત્યનો જ જય થાય છે.

શ્રી ભગવતી સુત્રમાં ગૌતમ સ્વામીએ ભગવાનને પ્રશ્ન પૂછ્યો છે કે, મેં જૂનું મને ! શરિરં પલોદ્દૈરિં પિરં ન પલોદ્દૈરિં : દન્તા મોષના ! અર્થાન્-દે ભગવાન ! અરિથર પત્રો છે અને રિથર પત્રોનું નથી એ વાત સાચી છે ! ભગવાને કહ્યું કે, હા, ગૌતમ ! એ વાત સાચી છે. આ જ પ્રમાણે કાલ વિશે પણ સમજવું જોઈએ. કાલનું કે મન્ય પણ રિથર તેમ જ શાશ્વત છે. જે સત્ય હોય છે તે હમેશાં સત્ય જ રહે છે. એટલા માટે સત્યને જીવનમાં સ્થાન આપો. સત્યને અપનાવવું એ જ ભગવાનને અપનાવવા મમાન છે.

કહેવામાં આવે છે કે, એકવાર કશીરે ધંડીને કરતી દંદર્ભ અને તેમાંથી ધંડનો ફાટ નીકળતાં જોયા. આ દંદર્ભ તેમણે કહ્યું કે,

અક્ષતી અક્ષી દેખા કે, દિયા કશીર કાય;

દોનાં પુટ કે બીચરો, સાગિત વાસા ન કાય

કશીર માનવી દંદર્ભને દંદર્ભ પડતા અને કહેવા જતા છે, આ પૂછે તમે આકાશરૂપી વિગ્રહરૂપી અક્ષીના પડવાથી કે ? કહી જાતી શરિર નામે નર ૧૧૧૧, મનુજ પટે છે. કશીરનું આ કાલ જેને દંદર્ભ એ, તે જ કાલ નોંધો, કહ્યું કે -

માછી અક્ષે તો અક્ષત છે, ન કા કાલ દેવ,

હીલે ને હાલે કશીર, કાલ ને કાલે જે

અર્થાન્-દેવ ને તે જ કશીર પડે તે કાલ નોંધો, કહ્યું કે -

અક્ષત અક્ષી પડે તે કાલ નોંધો, કહ્યું કે -

અક્ષત અક્ષી પડે તે કાલ નોંધો, કહ્યું કે -

આ પ્રમાણે કહી વસંતમાલાએ હનુમાનકુંવરને લાવી, પવનકુમારના ગોળામાં મૂક્યો. પોતાના તેજસ્વી આગકને જોઈ પવનકુમારને કેટલો અધો હર્ષ થયો દશે ? લોકો પણ હનુ-માન જેવાં જ તેજસ્વી તથા અલિષ્ટ સંતાન ચાહતાદશે, પરંતુ તેજસ્વી સંતાન પ્રાપ્ત કરવા માટે પવનકુમાર તથા અંજનાની માફક સ્વલચર્યનું પાલન કરવાનો પણ વિચાર કરવો જોઈએ. જો તેમની માફક સ્વલચર્યનું પાલન કરી ન શકાય તો ઉંચટે પરસ્પીને માતા-બહેન સમાન માનચાથી શીલગુણ આવવાની સાથે ખીજાં અનેક ગુણ આવશે. માટે શીલ-ગુણને પ્રાપ્ત કરવા માટે હમેશાં ઉચ્ચ જાવના લાવવી જોઈએ.

તેજસ્વી બાળકને જોઈ તથા તેની પરાક્રમ-કથા સાંભળી પવનકુમારે અંજનાને કહ્યું કે, આ બાળક અરેખર પરાક્રમી જણાય છે. અંજના આ કથનનો જવાબ આપે તે પહેલાં તો વસંતમાલા બોલી ઉઠી કે, અમે જોયાં સંકટમાં આવી પડ્યા હતા કે, આવા પરાક્રમી બાળકનો જન્મોત્સવ પણ ઉજવી ન શક્યા. આ પ્રમાણે કહી વસંતમાલા રાવા લાગી. સારે અંજનાએ વસંતમાલાને કહ્યું કે, તું નકામી વાતો કરી શા માટે રોવું છે ? હું ક્ય-ઉત્સવને મંદસ્ત્ર આપતી નથી. હું તો દૃઢ્યથી એ જ ચાહું છું કે, બાળકમાં સત્ય-શીલ આવે અને તે પણ પોતાના પિતાની માફક પરાક્રમી બને. વસંતમાલાને આ પ્રમાણે કહી શાન્ત કરી અને પછી અંજનાએ પવનકુમારને કહ્યું કે, તમે અમારી વાત તો પૂછા છે, પણ હવે તમે તમારી વાત કહેા.

અંજનનાનું આ કથન સાંભળી પવનકુમાર વિચારેલા લાગ્યા કે, અરેબર આ મની
પર દુઃખમાં દુઃખ અને પરશુખમાં શુભ માનનારી છે. તે જોતાનું જનન ન કરેનાં માગું
જનનનું પૂરું છે. આ પ્રમાણે વિચાર કરનાં તેમજે અંજનને કહ્યું કે, તમારી પામેલી વિગત
લાઈ હતું રાયગુની પામે ગયો. રાયગું મને કહ્યું કે, તમે રાયગા મેં મો રીક કહ્યું પણ તમારે
તમે વગળું ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કરીને આવ્યો ત્યારે હું તમને રાયર-ગાયર કરીશ. મું
વગળાની સાથે મુદ્દ કરવા ગયો. મોક વર્ષ સુધી મુદ્દ રહ્યું. રાયરે તે મુદ્દમાં મેં વિજય
પ્રાપ્ત કર્યો અને અંગૂઠામુને ઘણા પચ્છમારી મુખ કર્યો : મું મેં રાયગાની પામે
પ્રમત્ત ગયો અને મારો ઉચ્ચિત સત્કાર પત્યું મોં

[illegible]

જ્યા માટે હતું. પવનકુમારે વિચાર્યું કે, પિતાનું ઘર એજ માનું ઘર છે, એટલા માટે પિતાને ઘેર ન જતાં શ્વસુરને ઘેર જવું એ અનુચિત છે. સાસરે ગમે તેટલો આદર-સત્કાર કરવામાં આવતો હોય તો પણ આખરે તો પોતાના જ ઘેર જવું પડે છે. એટલા માટે પિતાના ઘેર જવું એજ ઠીક છે.

પવનકુમાર તથા અંજના, હનુમાનકુમાર તથા વસંતમાલા સહિત પ્રદ્વાદ રાગની સાથે પોતાના ઘેર જવા માટે રવાના થયા. રાગ શરસેને વિચાર્યું કે, જો કે, રાગ મહેન્દ્રની સાથે મારો સીધો સંબંધ છે, છતાં પવનકુમાર પોતાના ઘેર જાય એ જ મને યોગ્ય જણાય છે, એટલા માટે પવનકુમારને એમ કહી શકું નહિ કે તમે મહેન્દ્ર રાગને ત્યાં જાઓ. આ પ્રમાણે વિચાર કરી શરસેને પવનકુમાર આદિને પ્રસન્નતાપૂર્વક વિદાય આપી.

રાગ પ્રદ્વાદ, પવનકુમાર આદિને પ્રસન્નતાપૂર્વક સાથે લઈ પોતાના ઘેર જવા માટે નીકળ્યા. પોતાના નગરની બહાર કેતુમતીએ જ્યાંનું સ્વાગત કર્યું અને પછી પવનકુમારને સંબોધીને કહ્યું કે, બેટા ! હું તને બૂલી ગઈ હતી પણ મારા સહબાગ્યે તું મને બૂલી ગયો ન હતો. મેં તારા આવવાની રાદ ન જોતાં અંજનાને ઘર બહાર કાઢી મૂકી. આ પ્રમાણે કેતુમતી પવનકુમારને કહી રહી હતી એટલામાં અંજના કેતુમતી પાસે આવી પડે પડી. કેતુમતી અંજનાને કહેવા લાગી કે, મેં તમને ધગાં જ કાઢ્યાં છે, નમે મને ધગું કહ્યું હતું પણ મેં તમારી એકેય વાત માની નહિ. આમ છતાં તમે મને ભેટી નહિ મેં તમારી ઉદારતા જ છે. તમારામાં ધગાં ગુજી રહેયાં છે. જે પ્રમાણે નીકા મમ્મમાંથી તારે છે તેજ પ્રમાણે તમારી ગુણનીકાએ અમને બધાંને તારા છે. આ પ્રમાણે કહેતાં કેતુમતીની આંખોમાંથી અશ્રુધારા વહેવા લાગી. અંજનાને કેતુમતીને અશ્રુ મળે એ પગાં કહ્યું કે, તમે કાઈ પ્રકારનો ખેદ ન કરો. જો અંજના જાતન તો તે વખતે મરે કહી શકતી હતી અને સાચુને ઉપાલબ્ધ પણ આપી શકતી હતી, પરંતુ અંજના વિચારવા લાગી કે ત્યાં માટે તેણે એમ જ કહ્યું કે, તમારી મારા ઉપર બહુ ક્રૂપા હતી, એટલા જ કે તમે મરું કહેજું ત્યારે માન્યુ ન હતું એ તમે ત્યારે મરું કહી શકતી હોત તો નહીં એને ઘર બહાર કાઢી ન હોત તો આજે આ આનંદ પ્રાપ્ત થઈ શકતો નહીં. એ જ પ્રમાણે કહેતાં કેતુમતી તમારી કૃપાનું જ પરિણામ છે.

કેતુમતી પડે હોત તો વિચારવા લાગતી કે, મારા જેવા અંજના જેવા સ્ત્રીને મારા માટે અંજનાને કાંઈ સંભાવના નહીં. કેતુમતીને એવા વિચારો થતા હતા કે, મારા જેવા સ્ત્રીને મારા માટે અંજનાને કાંઈ સંભાવના નહીં.

અંજનાની મુઠકે તો એ વિચારો થતા હતા કે, મારા જેવા સ્ત્રીને મારા માટે અંજનાને કાંઈ સંભાવના નહીં. કેતુમતીને એવા વિચારો થતા હતા કે, મારા જેવા સ્ત્રીને મારા માટે અંજનાને કાંઈ સંભાવના નહીં.

અધ્યાયનામ : સંવત ૧૯૨૬ આશ્વિન મહ ૭ ગુરુવાર

પ્રાર્થના

‘મનિપ્રાપ્તિ’ નામક મુન. ‘પૂર્ણ’ નામ મહત્તરીઃ
મુખ્ય દેવેરી આત્મના માંગ, મંત્રકને મુખ્યારી.
બીજી વિનયના મુખ્ય પૂજા, આગ વધારી, ૧૧ ધી ૧૭
—૧૯૨૫-૨૬ ૩૫૧ કી.ટી.

શ્રી સુપાર્થનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

આ પ્રાર્થનામાં ભગવાનના પરમાત્માને નમન વિનંતી કરે છે કે, દે પ્રભો! મારી આશાની પૂર્તિ કરે. મેં મારામાં પોતાની આંખા પૂરી કરાવવા કેવું ચતુર નથી? ભગવાન તો જો એવું આદેશ છે, જ્યાં કોઈ જીવન પામે આશાની પૂર્તિ નહિ કરાવતાં પરમાત્મા પ્રભો જ આશાની પૂર્તિ કરાવનારી પ્રાર્થના આ માટે કરવામાં આવી છે કે આ પ્રભો! જિન એવું આવી શકાય કે, જ્યારે ભગ્નોની આશા જીવન કોઈ દાગ પૂરી ન થઈ ત્યારે જ તેઓ પરમાત્મા પામે આશાની પૂર્તિ કરાવવા માટે પ્રાર્થના કરે છે.

ભગવાન કહે છે કે, મેં મારામાં પરમાત્મા સિવાય એવી બીજી કોઈ વ્યક્તિ નથી કે જે મારી આશાની પૂર્તિ કરે. હું જેમને જોઉં છું તેઓ પોતાના આશાનું થઈ પોતાની આશાની પૂર્તિ કરાવવા આદેશ છે. આવી અવસ્થામાં તેઓ મારી આશાની પૂર્તિ કેવી રીતે કરી શકે? તેઓ તો પોતાની જ આશાને પૂરી કરવામાં પ્રયત્ન રહે છે. જેમનામાં હવે કોઈ પ્રકારની આશા જ રહેવા પામી નથી એવા આશા રહિત તો કેવળ પરમાત્મા જ છે. પરમાત્મા દ્વારા જ મારી આશાની પૂર્તિ થઈ શકે એમ છે એટલા જ માટે હું પરમાત્માને આશાની પૂર્તિ કરવા માટે નમ્ર પ્રાર્થના કરું છું. આ સિવાય જે વસ્તુ જેવાં જુદાં આપે છે તે વસ્તુ પામેથી તેવાં જ જુદાં આશા રાખી શકાય. જે પ્રભાણે આંખાના વૃક્ષમાંથી આમ્રફળની જ આશા રાખી શકાય, પણ જો આંખાના વૃક્ષમાંથી લીંબુ-ફળ આદિએ અને લીંબુના વૃક્ષમાંથી આંખાનું ફળ આદિએ તો ઇચ્છિત ફળ પ્રાપ્ત થઈ શકે નહિ, પરંતુ કંઈપણ જ એવું હોય છે કે જેમાંથી ઇચ્છિત ફળની પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે અને એટલા જ માટે વૃક્ષોમાં કંઈપણ સર્વોત્કૃષ્ટ છે. આ જ પ્રભાણે રત્નમાં પણ ચિન્તામણિરત્ન ચિન્તા દૂર કરવું હોવાને કારણે સર્વોત્કૃષ્ટ છે. પરમાત્મા પણ કંઈપણ કે ચિન્તામણિ રત્ન સમાન હોવાથી તેમની પાસે દરેક પ્રકારની આશાની પૂર્તિ થઈ શકે છે એટલા જ માટે આ પ્રાર્થનામાં પણ કહ્યું છે કે:-

‘ધર્મ કામ ધન મોક્ષ ઇત્યાદિક મનવાંછિત સુખ પૂરો.’

આ પ્રાર્થનામાં પરમાત્મા પાસેથી ધર્મ અને મોક્ષની સાથે ધનની પણ આશા કરવામાં આવી છે. પરંતુ એક ધન તો એવું હોય છે કે જે ધનના દાસ બનીને આહવામાં આવે છે અને બીજું ધનના સ્વામી બનીને આહવામાં આવે છે. ધનના સ્વામી બનવાની આશ-

મમતા તો મેં જિજ્ઞાસી જોઈ આજુબાજુ કરીને રાત્રી હોય ત્યારે મને અર્થ થાય છે. જેમ
આપણે જાણીએ.

પેલા મિત્રને આ પ્રમાણે કહી શકે છે કે મિત્ર મેં જાણ્યું છે કે તારા પેલા
મિત્ર અને સહાચારી પેલા જાણી પાસે પડેલા હશે - કુદરતી રીતે અને પડી રહે
જેવા કામ સીધા જોઈ મેં પેલા જાણી પાસે જોઈ કે જેથી તેને પુત્ર બાળક મળી શકે.

આ પાત્રો વિષયની નમે વિચાર કરે છે. મેં જાણ્યું છે કે મિત્રની અનુષ્ઠા
મારી તેમજ ઉચ્ચ છે. આ પ્રમાણે એજ નિર્મિત ઉચ્ચ માર્ગ છે. જેમને કુદરતી
અનુષ્ઠા વિશેષ પુરુષાર્થ કરી છે તેમની જ રીત ઉચ્ચ છે. આથી દરેકે એકરૂપ છે
પરંતુ આપણો કાંઈ બંધ નથી. પરંતુ જેટલા પ્રમાણમાં મોટા પ્રવૃત્તિની રીત મળે
આપણે તેટલા પ્રમાણમાં માર-દેખેને વિશેષ અનુષ્ઠા પડે.

કહેવાનો આશય એ છે કે, જેણે ઉપરથી તો માર-દેખે અનુષ્ઠાની વાતો કરે છે
પરંતુ માર-દેખ ઉપર વિશ્વ પ્રાપ્ત થયો છે એમ જાણે જ માત્રી રાજ્ય કે જ્યારે સમસ્ત
માન, રચન તથા આશિષની અનુષ્ઠા આપણના મન ઉપરથી તો માર-દેખે અનુષ્ઠાની વાત
કહેવી અને અંદરથી કોષ કરવો કે બીજાના દેખથી જાણુ એ મન-દેખ ઉપર વિશ્વપ્રાપ્તિ
ચિન્ત નથી. જ્યારે આત્મા અંદરથી શાન્ત રહે અને બહારથી વાત શાન્ત રહે ત્યારે સમસ્ત
કે માર-દેખ ઉપર વિશ્વ પ્રાપ્ત કરી છે.

એક માણસે ત્રણ માણસોને માથો જાંડી. મળે આજુબાજુ એક માણસે વિચાર્યું કે, રાત્રી
શું છે એજ હું જાણુનો નથી. મળે આપણને વચનમાં અને જાણ આપણે નથી પણ
ઉપરથી આપે છે. તે મને પુચ્છ્યા કરે છે, એટલે માર-દેખ પુચ્છ્યા કરે તો મારે તે પુચ્છ્યા
કરે દૂર કરવી જોઈએ. જો મારામાં ખરેખર પુચ્છ્યા કરે અને મેં માણસ મારી પુચ્છ્યા
નિંદા કરે છે તો એમાં શું ખોટું છે? આ પ્રમાણે વિચાર કરી પેલા માણસે શાન્ત
તેણે પોતાના હૃદયમાં જણાવ્યું દેખપૂર્ણ વિચાર કર્યો નહિ. બીજા માણસે કહ્યું કે, આ
માથો બાંધે છે. આ પ્રમાણે કરી તેણે માથો આપણને દેડ આપેલો. ત્રીજા માણસે
અસહ્ય તો લાગી પરંતુ તેણે વિચાર્યું કે, મળે આપણને અગત્ય છે અને હું નિર્બળ
એટલા માટે હું તેને કાંઈ કરીશ તો તે મને મારશે. આ ત્રણેય પ્રકારના અનુષ્ઠામાંથી
કોને સારો અને કોને ખરાબ કહેશે? આ પ્રશ્નના જવાબમાં નમે કદાચ એમ કહેશે.
પહેલા માણસે તો પૂર્ણ અદિસાનું પાલન કર્યું છે અને બીજાના મનમાં રહેલો
લીધો છે જ્યારે ત્રીજા માણસે તો અદિસાનો કેવળ યોગ જાણ્યો છે પણ
તેનામાં અદિસા નથી. તેણે પ્રકટમાં તો કોથને જાણ્યું છે પરંતુ સાચી રીતે નહિ
બનાવવી રીતે જાણ્યું છે. કારણ કે તેના હૃદયમાં કોથ અને બહાર લેવાની જગ્યા છે પરંતુ
અચકિતને કારણે તે ચૂપ રહ્યો છે. આ પ્રકારની અદિસા કે કામા તને પુણી છે તે જ માણસ
જે અદિસા તથા કામાનો પરિચય આપેલો હતો તે કામા અને અદિસા સમજી શકે.

જ્યારે હૃદયમાં રાગદેષ કે કોથ પેલા ન થાય પણ અપૂર્ણ શાન્તિ રહે તે જ
સત્વશુદ્ધી કહેવાય છે. જ્યારે હૃદયમાં સત્વશુદ્ધી કામા રહે ત્યારે જ અનુષ્ઠા
રચન તથા આશિષની પર્વાયો પેલા થાય છે. એટલા માટે જો નમે સિદ્ધાન્ત નું

જીતવા આહો છે. તો તમે કેવળ બહારથી જ રાગ-દ્વેષને જીતવામાં રહેા નહિ પણ અંદરથી પણ રાગદ્વેષને જીતવાનો સક્રિય પ્રયત્ન કરો. જે તમે અંદરથી તેમજ બહારથી રાગદ્વેષને જીતશે તો તમારું આત્મકલ્યાણ અવશ્ય થઈ શકશે. રાગદ્વેષને કેવી રીતે જીતી શકાય છે અને તેને જીતવાથી જીવાત્માને શો લાલભાવ છે એનો વિચાર ઘણો લાંબો છે અને અત્યારે સમય ઘણો ઓછો છે, એટલા માટે આ ગદ્ય સાક્ષીય વિષય ઉપર આજે વિશેષ વિચાર ન કરતાં અંજનાએ કેવી રીતે રાગદ્વેષને જીતી આત્મકલ્યાણ સાધ્યું એ વિશે દલે કહું છું:-

સતી અંજના ચરિત્ર-૨૨

અંજનાએ રાગ-દ્વેષને જીત્યો હતો એટલા જ માટે તે શુભ-દુઃખમાં સમભાવ રાખી શકી હતી. કેનુમતી ઉપર અંજનાને ક્રોધ પેદા થાય એ સ્વાભાવિક હતું પરંતુ અંજનાએ ક્રોધ નહિ કરતાં કેનુમતીનો ઊલટો ઉપકાર માન્યો. તે કહેતી હતી કે, સાચુએ મારી પરીક્ષા કરી છે. શેરડીની પ્રશંસા ત્યારે જ કરવામાં આવે છે કે જ્યારે તે ઘાળીમાં પીડાયવા છતાં મીઠીજ રહે છે. સોનાની પ્રશંસા પણ ત્યારે જ કરવામાં આવે છે કે જ્યારે તે સોનું તાપ-ઠંડ દ્વારા શુદ્ધ થાય છે. જે પ્રમાણે વિપત્તિઓ સદેશ છતાં પણ એનું તથા શેરડી પોનાનાં શુભોને ત્યાગ કરનાં નથી, તે જ પ્રમાણે અંજનાએ પણ વિચાર કર્યો કે, મારે પણ મારાં શુભોને ત્યાગ કરવો જોઈએ નહિ. અંજનાના આ વિચારપૂર્વક વ્યવહારનો પ્રભાવ શું બીજા લોકો ઉપર પડ્યો નહિ દેખાય? અંજનાની ઉદાત્તતા જોઈ બીજા લોકોએ એ જ વિચાર કર્યો હતો કે, અંજનામાં શક્તિ હોવા છતાં તેણે સાચું પ્રત્યે શ્રદ્ધા તેમજ ઉપરનાનો જ વ્યવહાર કર્યો. શક્તિ હોવા છતાં શ્રદ્ધા કરતી એ જ સાચી શ્રદ્ધા છે.

બધાએ પરસ્પર શંકાનું સમાધાન તથા શ્રદ્ધાનું અવગનગ્રહન કર્યા બાદ કેનુમતીએ પ્રત્યક્ષ શબ્દોને કારણે કે, દલે પતનક્રમાર દરેક નીતિ યોગ્ય બનેલ છે, અંજના પણ યોગ્ય છે અને વિરોધમાં આપણે ત્યાં પૌત્રગત્વની પ્રતિષ્ઠા પણ થઈ છે, એટલા માટે અપરિણત સમય વ્યવહારમાં હસામેણા રહેવું ન જોઈતી પણ અત્માનું કલ્યાણ કરવું જોઈએ. આવી રીતે અત્યારે જે કલંકવ્યભાર છે તે પતનક્રમાર તથા અંજનાને સારી રીતે નિર્ધારિત કરવામાં આવે તે સારું થાય.

પરોપકારી લોકો પુત્ર યોગ્ય થતાં જ પેનાના પુત્રવંશજનો જે સુખને મેળવી શકે આત્માનું કલ્યાણ કરવામાં નોંધવું જોઈએ. આવા દલો તેમજ એવાં સુખને મેળવી શકે શાંતિશીલ દોષોમાં દાખલ થાય છે. એવાં ન હોય તેમજ એવાં સુખને મેળવી શકે અંજના ઉપર પણ પડેલાં અંજના પૌત્રગત્વની પ્રતિષ્ઠા પણ થઈ છે. એટલા માટે અપરિણત સમય વ્યવહારમાં હસામેણા રહેવું ન જોઈતી પણ અત્માનું કલ્યાણ કરવું જોઈએ. આવી રીતે અત્યારે જે કલંકવ્યભાર છે તે પતનક્રમાર તથા અંજનાને સારી રીતે નિર્ધારિત કરવામાં આવે તે સારું થાય.

સાં આ પ્રમાણે જ્યાં પુત્રને ભવે રાજા કરે છે, એવું જાણે, આમાં ઉલ્લેખ કરી તેનું જ મારું કામ કરું છે. એ પાત્રના, પુત્રને આ નવ મારી ભણાવી દેવાને તેને માનવાની કામ આપે, આમાં ઉલ્લેખ કરે.

રાજા પ્રમાણે પવનકુમારને રાજા કરે છે તેનું કારણ એ છે, આનું કારણ એ પવનકુમારના પિતા પવનકુમારના પાત્રના પવનકુમારને અંગનાને કહ્યું છે, એ આનું કારણનો કારણકાર આ છે પાત્ર, એ રાજા અને આનું દો યુક્ત છે. આનો જાણે જાણે આનો છે, આનું જાણે મારું મારું પિતાને જાણે, જે આનું ઉલ્લેખ કરે છે તે આનું પ્રમાણે આનું પાત્ર જે નિર્મલ દુનુમાન કુમારને રાજા-પાટ મેળી અને કારણ કરું તેના. અંગનાને આ પ્રમાણે પેના હારમાં રહેલી ઉચ્ચ જાણના છે કરી, પણ એ સી ખાસ જાણના કરી છે મારા-પિતા જાણમાં મારા છે એટલા મારે આનું દો રજાના થતા પાત્રને અને તેનો દો આનું અનવગણાઈ કરી કર્યું. આ પ્રમાણે જાણ જાણના જાણના ઉચ્ચ જાણના જાણના કરું જ અંગના મદાસની જાણ કરી હતી.

પવનકુમાર તથા અંગના દુનુમાનને પાત્ર સિદ્ધિ આપના જાણ.

અંગે કોઈ કોઈ પ્રમાણ કરી છે, પ્રમાણ રાજા પવનકુમારને રાજા-પાટ મેળીને જાણમાં મારા, અને પવનકુમાર દુનુમાનને રાજા-પાટ મેળીને જાણનો વિચાર કરે છે, તે પાત્રને જાણે જાણે રાજા-પાટનો ત્યાગ કરી એવમ રજીકાગના નથી! આ કથનનો ઉત્તર એ છે કે, રાજામાં પાત્ર કર્યું છે કે, પુત્રને રાજાસન ઉપર રજાપિત કર્યા બાદ દીક્ષા દીધી રાજાના આ ઉલ્લેખમાં પાત્રે રજા રહેવું છે. રાજાના આ ઉલ્લેખ ઉપરથી એ રજા જાણે છે કે, મેસારનો ભાર કોઈને સોંપ્યા વિના ઉતારીને ભાગી જવું એમાં ભુદ્ધિમતા નથી આમ કરવાથી પોતાના આત્માનું તો કમ્પાણ થશે પરંતુ પોતાની ઉપર જે ભાર હતો તેને કોઈને સોંપ્યા વિના ઉતારી કોઈ દેવાથી બીજા ઉપર તેની શી અસર પડશે? આ વાતને દૃષ્ટિ રાખીને જ પોતા ઉપર જે ભાર હોય છે તેની ઉચિત વ્યવસ્થા કર્યા બાદ જ સવમ સેવકમાં આવતો હતો. રાજામાં આવો જ આદર્શ ઉલ્લેખિત થએલો જ્ઞાનામાં આવે છે આનંદ આવકે પણ પોતાના કુટુંબ-પરિવારના લોકોને એકત્રિત કરી તથા ભોજન આપીને કર્યું હતું કે, હવેથી મારા પુત્રને મારા રથાન ઉપર મૂકે છું એટલા માટે હવે જે કોઈ પૂછવું હોય તે મારા પુત્રને પૂછશો. હવે હું મારા પુત્રને મારા રથાને મૂકી હું ભગવાન મહાવીરના માર્ગે જઈ છું. આ પ્રમાણે આનંદ આવકે આગળ-પાછળની ઉચિત વ્યવસ્થા કર્યા બાદ જ અગ્યાર પ્રતિમા ધારણ કરી હતી. રાજાકારે આનંદઆવકના ચરિત્રને આદર્શ બતાવે છે. વ્યક્તિગત વાત જુદી છે પણ સમુચ્ચયરૂપે તો આ જ રાજામાં છે રાજાના બતાવેલા આ રાજામાં ઉપર જાણના વિચારથી જ પવનકુમાર તથા અંગના પાત્રે દુનુમાનને રાજા-પાટ સોંપી સંચમથી આત્માનું કલ્યાણ કરવાની શુભ જાણના જાણના હતા.

પવનકુમારના આ આદર્શને તમે પણ દૃષ્ટિ સમક્ષ રાખો અને પુત્ર પોતા થતા જ તેને કન્યાનો ભાર સોંપી તમે આત્મ-કલ્યાણ કરવાનો માર્ગ ચીકારો તો તેના નમાર નિવર રહેલું છે, તમારામાં ક્યારે જઈ આખરે હાથ-વેગ કરી મરતું એ તો પોતાની સંધે કંઈ પણ અહિન કરવા બરાબર છે.

પવનકુમાર રાજ્ય કરતા હતા ત્યારે વરુણ અને રાવણની વચ્ચે પાછો ઝગડો પેદા થઈ ગયો. વાસુદેવના આશીનસ્થ રાજાઓ તો શાન્ત રહે છે પરંતુ પ્રતિ વાસુદેવના રાજ્યમાં એક પછી એક એમ ઝગડાની પરંપરા ચાલા જ કરે છે. રાવણે વરુણને દયાવવા માટે પોતાની શક્તિનો ઉપયોગ કર્યો પરંતુ તે વરુણને જીતી ન શક્યો. ત્યારે કોષ્ઠએ રાવણને કહ્યું કે, વરુણને જીતવા માટે પવનકુમાર રાજાને સહાયતામાં બોલાવો કારણ કે પહેલાં પણ પવનકુમારે જ વરુણને પરાસ્ત કર્યો હતો.

રાવણને પવનકુમારને બોલાવવાની વાત પસંદ પડી. તેણે પવનકુમારને બોલાવવા માટે કહેણ મોકલાવ્યું. પવનકુમાર જો કે ધર્મના જાણકાર હતા પરંતુ સ્વામીની આજ્ઞાનું પાલન કરવું પણ આવશ્યક માનતા હતા. વર્ણુનાગ નતુઆ શ્રાવક હતો અને એણે એણે પારણા કરતો હતો છતાં ત્યારે એણે રાજ્ય તરફથી યુદ્ધમાં જવાનું કહેણ આવ્યું ત્યારે તે પારણું કરવા નહિ શકાતાં સ્વામીની આજ્ઞાનું પાલન કરવા માટે, એ ઉપવાસના ત્રણ ઉપવાસ કરી, યુદ્ધ કરવા ગયો. આ પ્રમાણે પહેલાંના લોકો પોતાનો જ સ્વાર્થ ન જોતાં સ્વામીની આજ્ઞાનું પાલન કરવું એ પણ પોતાનું કર્તવ્ય માનતા હતા.

રાવણનું કહેણ આવવાથી પવનકુમાર યુદ્ધમાં જવા માટે તૈયાર થયા. હનુમાનને ખબર પડી કે, પિતાજી રાવણ રાજ્ય તરફથી વરુણની સાથે યુદ્ધ કરવા માટે જઈ રહ્યા છે. તેમણે વિચાર્યું કે, મારા દોષ છતાં પિતાએ યુદ્ધમાં જવાની મી જરૂર છે ! પિતા ત્યારે પોતાના પિતાને અટકાવીને પોતે યુદ્ધ કરવા ગયા હતા તો હું પિતાને યુદ્ધમાં જતા દડ અને ધરમાં બેસી રહું એ કેમ બની શકે ! આ પ્રમાણે વિચાર કરી હનુમાન પવનકુમારનો પામે જઈ કહેવા લાગ્યા કે, તમે યુદ્ધમાં શા માટે જઈ રહ્યા છો ! જ્યારે હું યુદ્ધમાં જતા મટે ઉપરિશ્વત્ત ૩૫ ત્યારે તમારે યુદ્ધમાં જવાની શી જરૂર છે ! યુદ્ધમાં તો હું જઈ છું.

હનુમાનનું આ વચન સાંભળી પવનકુમારે કહ્યું કે, બેટા ! હજી તું બહુ નાનો છે. યુદ્ધ કરવા તથા શત્રુઓનાં આશન અટકાવવા તું હજી નાના થઈ નાહી પડેલાં માટે હું તને બાટલી નાની અવસ્થામાં યુદ્ધમાં ફેરી બીજે મોકલું છું ! જુદાં જુદાં સ્થાનોએ રહેવા કહ્યું કે, તમે મને નાનો ન માનો. બીજે હું હનુમાન નામો. જે હું પવનકુમાર પામે જતા મટે ઉપરિશ્વત્ત જંગમણ મોકલું નથી. જે પ્રેરે, મોકલે બહુ મેલે છે તે જોઈને હનુમાન હાલે પડે પોતાના ધરમાં ફરી વળે છે તે જોઈને પ્રેરે, મોકલે જંગમણ મોકલે છે તે જોઈને મોકલે જંગમણ મોકલે છે.

હનુમાન રાજ્ય કરતા હતા ત્યારે વરુણ અને રાવણની વચ્ચે પાછો ઝગડો પેદા થઈ ગયો. વાસુદેવના આશીનસ્થ રાજાઓ તો શાન્ત રહે છે પરંતુ પ્રતિ વાસુદેવના રાજ્યમાં એક પછી એક એમ ઝગડાની પરંપરા ચાલા જ કરે છે. રાવણે વરુણને દયાવવા માટે પોતાની શક્તિનો ઉપયોગ કર્યો પરંતુ તે વરુણને જીતી ન શક્યો. ત્યારે કોષ્ઠએ રાવણને કહ્યું કે, વરુણને જીતવા માટે પવનકુમાર રાજાને સહાયતામાં બોલાવો કારણ કે પહેલાં પણ પવનકુમારે જ વરુણને પરાસ્ત કર્યો હતો.

રાવણને પવનકુમારને બોલાવવાની વાત પસંદ પડી. તેણે પવનકુમારને બોલાવવા માટે કહેણ મોકલાવ્યું. પવનકુમાર જો કે ધર્મના જાણકાર હતા પરંતુ સ્વામીની આજ્ઞાનું પાલન કરવું પણ આવશ્યક માનતા હતા. વર્ણુનાગ નતુઆ શ્રાવક હતો અને એણે એણે પારણા કરતો હતો છતાં ત્યારે એણે રાજ્ય તરફથી યુદ્ધમાં જવાનું કહેણ આવ્યું ત્યારે તે પારણું કરવા નહિ શકાતાં સ્વામીની આજ્ઞાનું પાલન કરવા માટે, એ ઉપવાસના ત્રણ ઉપવાસ કરી, યુદ્ધ કરવા ગયો. આ પ્રમાણે પહેલાંના લોકો પોતાનો જ સ્વાર્થ ન જોતાં સ્વામીની આજ્ઞાનું પાલન કરવું એ પણ પોતાનું કર્તવ્ય માનતા હતા.

વ્યાખ્યાન : સંગ્રહ ૨૦૧૨ આગામી ગુરુ ૨ અગિયાર.

પ્રાર્થના

શાંતિ નમઃ ભગવાં દેવ, શ્રી ગુરુતે નમઃ.

શાંતિ નમઃ પદ્મપત્ની દેવ, તમારું નામ જાણું.

શ્રી ગુરુતે નમઃ ભગવાં દેવ.

—૧૯૨૪/૨૫ ૩૪૫૨ ૨૦૧૨

શ્રી. ગુરુગિનાય તમારો આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

આ પ્રાર્થનામાં કહેવામાં આવે છે કે, 'શ્રીગિનાય તમારું નામ જાણું તેમજ વંદન કરો.' જે આ પ્રાર્થના બાદમાં કરી શકાય છે તે આ પ્રાર્થનાને સુધારવા જોઈએ. નહીં તો નામ જાણું અને નિમિત્ત પામે તે પ્રાર્થનામાં કહે છે કે એટલા માટે તેમજ વંદન કરો.

જે વ્યક્તિ કર્મકાંક્ષાથી મુક્ત થઈ શકે તે વ્યક્તિ ગુરુગિનાય તમારું નામ જાણું નમસ્કાર કરો. માત્ર એ એક પ્રાર્થના જોઈએ છે અને બીજી કશું જ નહીં. આ પ્રાર્થના બાદમાં કહે છે કે તે પ્રાર્થના બંધનોથી મુક્ત થવા માટે બંધનમુક્ત વ્યક્તિની જ પ્રાર્થના કરો આ જ પ્રમાણે જીવાત્મા તો કર્મબંધનોથી બદલે છે અને પરમાત્મા કર્મબંધનોથી મુક્ત છે. એટલા માટે જે જીવાત્મા કર્મબંધનોથી મુક્ત થવા માટે છે તે પરમાત્માની પ્રાર્થના કરે છે અને તેમને વંદન કરી નમસ્કાર કરે છે કે, 'હે પ્રભો ! હું કર્મબંધનોથી બદલું છું એટલા માટે મને કર્મબંધનોથી મુક્ત કરો.'

પરમાત્મા પ્રત્યે આ પ્રકારની પ્રાર્થના તે જ વ્યક્તિ કરી શકે છે કે જે વ્યક્તિ કર્મબંધનોને જાણે છે અને તેનાથી મુક્ત થવા માટે છે. જે વ્યક્તિ કર્મબંધનોને જાણતી જ નથી અથવા તે કર્મબંધનોથી મુક્ત થવા માટેની નથી તે વ્યક્તિ આ પ્રકારની પ્રાર્થના કેવી રીતે કરી શકે ?

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ-ખાલ ૭૧-૭૨-૭૩ મો.

હવે કર્મબંધનોથી મુક્ત કેવી રીતે થઈ શકાય એ વાત શાસ્ત્રદ્વારા જાણવું પડે. કર્મબંધન એ મહાબંધન છે. જીવાત્મા જ્યાંસુધી કર્મબંધનોથી બદલે થયેલો હોય છે. જ્યાંસુધી તેને સાચા સુખની પ્રાપ્તિ થઈ શકતી નથી. સાચું સુખ પ્રાપ્ત કરવા માટે જીવાત્માએ કર્મબંધનોથી મુક્ત થવું જોઈએ. બંધનમાં હું જ અને મુક્તિમાં સુખ રહેલું છે. કર્મબંધનના કારણે જ પ્રાણીઓ અનેક પ્રકારની સાસારિક દુઃખપર પડેલાં સજીવ છે. પ્રાણીઓ જે સુખ દુઃખ વગેરેનો અનુભવ કરે છે તેનું સુખ કારણ શુભાશુભ કર્મ છે. કર્મ એટલે માનસિક, વાચિક અને કાયિક શુભાશુભ વ્યાપાર. પ્રાણીઓ માનવી, વચનથી અને કાયાથી શુભાશુભ પ્રવૃત્તિઓ કરે છે અને એ પ્રવૃત્તિ અનુસાર તેના શુભાશુભ ફળ-સુખ દુઃખનો અનુભવ કરે છે.

આ રીતે સંસારમાં કોઈ ગરીબ તો કોઈ તવંગર, કોઈ દુઃખી તો કોઈ સુખી, કોઈ રાગ તો કોઈ રંક વગેરે જે સંસારની વિચિત્રતા જણાય છે તેનું સુખ્ય કારણ માત્ર કર્મ છે. જીવાત્માઓ માનસિક, વાચિક અને કાયિક કર્મદંડથી જે દંડાય છે અને ફલતઃ જુદી-જુદી થોનિઓમાં લમે છે.

કર્મનો મોટો દંડ સંસારની જંગલમાંથી મુક્ત ન થવા જેવું એ છે. સંસારમાં રહી અનેક પ્રકારની આધિ, વ્યાધિ, ઉપાધિ, જન્મ, જરા, મરણ વગેરે અનેક દુઃખો ઊપજાવનારી અવસ્થાને પ્રાપ્ત થના રહેવું અને એ અસદ્ય દુઃખો સર્વાં કરવાં એ જ કર્મનો મોટો દંડ છે.

આ કર્મનો દંડ દરેક પ્રાણીઓએ સહેવો જ પડે છે. આ કર્મના અપરાધનો દંડ સમભાવે સદા વિના કોઈ પણ પ્રાણી સિદ્ધ, જુદા અને મુક્ત થઈ શકતો નથી. શાસ્ત્રકારો તો ખુલા શબ્દોમાં કહે છે કે,

‘કટાણ કમ્માણ ન મોક્સો અતિથિ’

અર્થાત્-કરેલાં કર્મોને બોગવ્યા સિવાય છૂટકો નથી.

કર્મબંધનને કારણે જ જીવાત્માઓ નરકગતિ, નિર્વચગતિ, મનુષ્યગતિ અને દેવગતિ એ ચાર ગતિઓમાં, ચોરીશ દંડોમાં અને ચોરાશી સાબ જીવોનિઓમાં અગ્નિ કરે છે અને શુભાશુભ કર્મોનુસાર સુખદુઃખનો દંડવો-મીઠો અનુભવ કરે છે.

આ કર્મબંધનોનું મૂળ કારણ તો રાગ અને દેવ જ છે. જે રાગ અને દેવ એ એ કર્મબોધેને નિર્મળ કરવામાં આવે તો જીવાત્મા કર્મબંધનથી મુક્ત થઈ શકે. શાસ્ત્રકારો રચેટ શબ્દોમાં દરમ્યાનું છે કે—

રાગો ચ દોષો પિ વામ્મગાં

અર્થાત્-રાગ અને દેવ એ બન્ને કર્મબોધે છે. રાગ અને દેવે દુઃખ કરવા ખરેખર તો કારણો કર્મબંધનનાં કારણોને દુર કરવાં એ જ છે. આથી જ જીવોને કર્મબંધનમાં પામ્ય કારણો છે—

(૧) નિષ્કાલ્પ, (૨) અવિનિ, (૩) પ્રત્યક્ષ, (૪) અનુભવ, (૫) દેવ, (૬) રાગ.

નિષ્કાલ્પ એટલે કે વસ્તુની વાસ્તવિકતાને જાણ્યા વિના તેની આધારિતિ એટલે કે તેની સાથે નિર્મળતાને જોડીને તેની સાથે જોડીને, દેવ, નિર્મલ, વિદ્યા અવિનિ એટલે કે તેની સાથે જોડીને તેની સાથે જોડીને, પ્રત્યક્ષ એટલે કે તેની સાથે જોડીને તેની સાથે જોડીને, અનુભવ એટલે કે તેની સાથે જોડીને તેની સાથે જોડીને, દેવ એટલે કે તેની સાથે જોડીને તેની સાથે જોડીને.

જીવાત્મા સ્વભાવે અમૂર્ત છતાં અનાદિકાગથી કર્મસંગ્રહવાળો હોવાને લીધે મૂર્ત જોવા યર્થ જણાયો મૂર્ત કર્મપરમાણુઓ પ્રદણ કરે છે.

આ કર્મબંધ આક પ્રકારનો છે. તે આ પ્રમાણે:—

૧. જ્ઞાનાવરણીય કર્મ—અર્થાત્ વિશેષ બોધરૂપી જ્ઞાનને આવરનાર—રોકનાર કર્મ.
૨. દર્શનાવરણીય કર્મ—અર્થાત્ વસ્તુના સામાન્ય બોધરૂપી દર્શનને આવરનાર કર્મ.
૩. વેદનીય કર્મ—સુખ-દુઃખનો અનુભવ કરનાર કર્મ.
૪. મોહનીય કર્મ—બ્રહ્મા તથા ચારિત્રનો નાશ કરનાર કર્મ.
૫. આયુષ્ય કર્મ—ચાર ગતિઓમાં ભટકાવનાર કર્મ.
૬. નામકર્મ—ગતિ, શરીર, આકૃતિ, વર્ણ વગેરે નક્કી કરનારું કર્મ.
૭. ગોત્રકર્મ—ઉચ્ચ-નીચ ગોત્ર-કુળ આદિ આપનાર કર્મ.
૮. અંતરાય કર્મ—દાન, લાભ, ભોગાદિમાં વિધન-માધા ઉપચિત્ત કરનાર કર્મ.

આ આક પ્રકારનાં કર્મબંધનોથી મુક્ત થવા માટે જીવાત્માએ શમરૂપ તથા મિથ્યાદર્શન ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કરવો પડે છે. કારણ કે જ્યાંયુધી શમરૂપ તથા મિથ્યાદર્શન ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કરવામાં આવતો નથી ત્યાંયુધી જીવાત્મા જ્ઞાન, દર્શન તથા ચારિત્રની આશા-નામાં ઉદ્ભવતું બળનો નથી. જ્યારે જીવાત્મા સમ્યક્જ્ઞાન, સમ્યક્દર્શન તથા સમ્યક્ચારિત્ર આ રત્નત્રયની આરાધના કરવામાં ઉદ્ભવતું બળ છે ત્યારે જ તે કર્મબંધિને તોડવાને મમર્ષ બની શકે છે.

કર્મબંધિને તોડવા માટે મહાપ્રયત્ન મેદનીય કરવો જીવની જમ અવરતના રૂઝ છે, કારણ કે આક પ્રકારનાં કર્મોનાં મેદનીય કરવું એ જ સંવિધ છે. જેમ મનને જીની લેણથી તેના દલગતને જીની લેણ છે તેવીજ રીતે જે કર્મોનાં રત્ન જેમ કે દર્શન કર્મને જીની લેણમાં આવે તો જીવના કર્મોને સ્વ તાપરૂંકે જીવી શકે છે.

જે જમનું મન સમ્યક્જ્ઞાનરૂપી પત્રો તે જમને જ સમ્યક્જ્ઞાનરૂપી પત્રો, તે જ પ્રમાણે મોહનીય કર્મ કે જે કર્મો પેા છે, તે જ કર્મોને જ સમ્યક્જ્ઞાનરૂપી પત્રો થતાં નથી.

આક પ્રકારનાં કર્મોનાં મેદનીય કરવું એ જ સમ્યક્જ્ઞાનરૂપી પત્રો, તે જ પ્રમાણે મોહનીય કર્મ કે જે કર્મો પેા છે, તે જ કર્મોને જ સમ્યક્જ્ઞાનરૂપી પત્રો થતાં નથી.

ਧੰਨੁ ਜਿਹੁ ਰਾਮਾਨੰਦਾ ਆਗਿਆ ਕਰੀ ॥ ਤੇ ਸ੍ਵੈਂ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਇ ॥
 ਮਾਯੇ ਪਰਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇਖ ਅੰਤਰਿ ਨਿਰਮਲ ॥ ਭਉ ਨਹੀਂ
 ਲਗਾਇਆ ਕਰੀ ॥ ਭਉ ਨਹੀਂ ॥ ਭਉ ਨਹੀਂ ॥ ਭਉ ਨਹੀਂ ॥
 ਭਉ ਨਹੀਂ ॥ ਭਉ ਨਹੀਂ ॥ ਭਉ ਨਹੀਂ ॥ ਭਉ ਨਹੀਂ ॥
 ਭਉ ਨਹੀਂ ॥ ਭਉ ਨਹੀਂ ॥ ਭਉ ਨਹੀਂ ॥ ਭਉ ਨਹੀਂ ॥

છે. આ જ પ્રમાણે મોક્ષ-પ્રાપ્તિને માટે કરવામાં આવેલાં બધાં પરાક્રમેાનું મહત્ત્વ પણ ત્યારે જ છે કે જ્યારે સમક્તિપૂર્વક પરાક્રમેા કરવામાં આવેલાં હોય. સમક્તિને પામ્યા વિના કરવામાં આવેલાં બધાં પરાક્રમેા બર્થ છે.

એકનો અંક તો હોય, પરંતુ શન્યને તે અંકની આગળ મૂકવું કે પાછળ મૂકવું એ વિશે ધ્યાન રાખવાની ખાસ આવશ્યકતા રહે છે. આ જ પ્રમાણે સમ્યક્ત્વ પણ હોય અને પરાક્રમ પણ કરવો હોય, તો પરાક્રમ કેવી રીતે કરવો એ વિશે વિચાર કરવાની આવશ્યકતા છે. આ અધ્યયનમાં સમ્યક્ત્વમાં કેવી રીતે પરાક્રમ કરવો એ જ વિશે વિચાર કરવામાં આવેલ છે. શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે આ સમ્યક્ત્વ-પરાક્રમ નામના અધ્યયનને અર્થરૂપે દર્શાવેલ છે અને ગંગુધરોએ તેને સ્વરૂપે ગૂંથેલ છે. આ અધ્યયનમાં જે કાંઈ કહેવામાં આવેલ છે તે સમ્યક્ત્વમાં પરાક્રમ કરવા માટે જ કહેવામાં આવેલ છે. સમક્તિ પ્રાપ્તિ કર્યા બાદ કેવી રીતે પરાક્રમ કરવો કે જેથી સરળતાપૂર્વક મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય એ વિશે પ્રમુખ અધ્યયનમાં વર્ણન કરવામાં આવેલ છે.

પ્રત્યેક ધર્મકરણીનું મૂળ સમક્તિ અથવા સમ્યક્ત્વ છે અને 'બીજા' કાણે તો તેની શાખાઓ છે. મૂળ વિના શાખા પેના થઈ શકતી નથી. જે મૂળ મુકાઈ ત્યાં તો શાખા પગ મુકાઈ જાય. એટલા માટે મૂળ હોવું અવશ્યક છે.

સમક્તિ અથવા સમ્યક્ત્વનો સામાન્ય અર્થ શ્રદ્ધા થાય છે. ધર્મકરણી કરતાં માટે સર્વપ્રથમ શ્રદ્ધા હોવી આવશ્યક છે. શ્રદ્ધા હોય તો જ ધર્મકરણી મદ્ય કહેવા. અને મોક્ષ તો જ માટે શાખામાં કહેવું છે કે.—

મહા પામ મુદ્દા

અર્થાત્—શ્રદ્ધા બધું જ દુર્બલ છે. એટલા માટે અનેક વસ્તુને જો દુર્બલ મનાવેલાં આવે છે પરંતુ શાસ્ત્રકર્તાએ મુખ્યત્વે એ વસ્તુને જો દુર્બલ નથી કહેવું છે કે —

જન્તામિ પરમગામિ, દુરાગમીદં સંતુલ્યં ।

માનુવન્તે મુદ્દે મહા, મેજમદિમ વ દીર્ઘમ્ ॥

અર્થાત્—સામાન્ય પ્રાપ્તિને દીર્ઘમ્ અને મુદ્દે મહા એટલે કે મહા પામ મુદ્દા એટલે કે —

(૧) મનાય, (૨) ધર્મપ્રાપ્તિ (૩) ધર્મશ્રદ્ધા એટલે (૪) મુદ્દે મહા એટલે કે —

સમક્તિ, સમ્યક્ત્વ એટલે કે, મુદ્દે મહા એટલે કે મહા પામ મુદ્દા એટલે કે —

પરંતુ શાસ્ત્રકર્તાએ કહેવું છે કે, એ દુર્બલ એટલે કે મહા પામ મુદ્દા એટલે કે —

મુદ્દે મહા એટલે કે, મુદ્દે મહા એટલે કે મહા પામ મુદ્દા એટલે કે —

મુદ્દે મહા એટલે કે, મુદ્દે મહા એટલે કે મહા પામ મુદ્દા એટલે કે —

મુદ્દે મહા એટલે કે, મુદ્દે મહા એટલે કે મહા પામ મુદ્દા એટલે કે —

મુદ્દે મહા એટલે કે, મુદ્દે મહા એટલે કે મહા પામ મુદ્દા એટલે કે —

મુદ્દે મહા એટલે કે, મુદ્દે મહા એટલે કે મહા પામ મુદ્દા એટલે કે —

મુદ્દે મહા એટલે કે, મુદ્દે મહા એટલે કે મહા પામ મુદ્દા એટલે કે —

મુદ્દે મહા એટલે કે, મુદ્દે મહા એટલે કે મહા પામ મુદ્દા એટલે કે —

મુદ્દે મહા એટલે કે, મુદ્દે મહા એટલે કે મહા પામ મુદ્દા એટલે કે —

નથી. જૈન દર્શન તો બધાંબની દૃષ્ટિને લઇને પદાર્થનું નિરૂપણ કરે છે. અન્ય દર્શનો અથવા મતો કોઇ એક દૃષ્ટિને જ પકડી રાખી પદાર્થનું નિરૂપણ કરે છે પરંતુ જૈનદર્શન બંધી દૃષ્ટિઓને માન્ય રાખે છે. આ વાત એક ઉદાહરણ આપી સમજાવું છું, કે જેથી જૈનદર્શનની વિશાલતા તથા ધૌરિકતા સમજવામાં આવી શકશે:-

કોઈએક ગામમાં એક હાથી આવ્યો. હાથીને જોવા માટે ગામના લોકો એકઠા થયા. તે ગામમાં કેટલાક આંધળા લોકો પણ રહેતા હતા. તેઓ પણ હાથી જોવા માટે આવ્યા. રસ્તામાં કોઇએ તેમને કહ્યું કે, તમને આંખો નથી તો કેવી રીતે હાથીને જોઈ શકશો ? આંધળા લોકોએ કહ્યું કે, અમે હાથીને હાથ ફેરવીને જોઈ લઈશું.

આંધળા લોકો હાથીની પાસે ગયા અને હાથ ફેરવીને જોવા લાગ્યા. એક આંધળાના હાથમાં હાથીનો દાંન આવ્યો એટલે તે કહેવા લાગ્યો કે હાથી કેવો હોય છે તે હું સમજી ગયો. હાથી તો મૂસલ-સોખેલા જેવો હોય છે.

બીજા અંધ માણસના હાથમાં હાથીની મુંઝ આવી એટલે તે પહેલા અંધ માણસને કહેવા લાગ્યો કે, તું હાથીને સોખેલા જેવો કહે છે તે ખોટું છે, હાથી તો ભગ્લાની બાંધ જેવો હોય છે.

ત્રીજા અંધ માણસના હાથમાં હાથીનો પગ આવ્યો એટલે તે કહેવા લાગ્યો કે, તમે બન્ને ખોટા છો, હાથી તો થાંબલા જેવો હોય છે.

ચોથા અંધ માણસના હાથમાં હાથીનું પેટ આવ્યું એટલે તે કહેવા લાગ્યો કે, તમે ત્રણેય ભૂલ્યા ખોટું કહો છો, હાથી તો કોડી જેવો હોય છે.

પાંચમા અંધ માણસના હાથમાં હાથીનાં કાન આવ્યાં, એટલે તે કહેવા લાગ્યો કે, તમે બધાં ખોટું કહો છો, હાથી તો મુપડા જેવો હોય છે.

આ પ્રમાણે બધા આંધળા લોકો એકબીજાને ખોટા કહેવા લાગ્યા અને પરસ્પર લડવા-જડવા લાગ્યા એટલામાં ત્યાં એક અંગેજ-આંખવાળા મનુષ્ય આવી ગયો. તે સંતુષ્ટાન મનુષ્ય તે અંધ મનુષ્યોને કહેવા લાગ્યો કે, તમે બધા લોકો મનુષ્ય પડો છો, તમે બધા લોકો કોઈ એક અંગમાં ફીક કહો છો, પરંતુ જૈન તમારો જાતની સંસ્કારને દેહ કવચ માં આવશે ત્યારે હાથીનું ચરતરિક રરૂપ સમજાવે છે અને

અંધ અંગેજ તો મનુષ્યને જ જાતની સંસ્કારને દેહ કવચ માં આવશે ત્યારે હાથીનું ચરતરિક રરૂપ સમજાવે છે અને

અંધ અંગેજ તો મનુષ્યને જ જાતની સંસ્કારને દેહ કવચ માં આવશે ત્યારે હાથીનું ચરતરિક રરૂપ સમજાવે છે અને

પરંતુ તો મીનમ જ્યાંને અંગદ અંગનાન રૂપો રૂપોને અંગ દોષો છે.

આ પ્રમ જે અંગના અંગિય પત્ર કુલ છે. તે પરિણામ? ૧૩ આ પ્રિય છે આપને વિષાદી રૂપો તો એ રૂપમાં મારે વિષાદ અંગ પાડે. અને ૧૩ ને મને ઉપરી રૂપો તો નમારે કુલ એ પત્ર પાડે. રૂપમાં મારે ૧૩ નથી અંગના ને રૂપમાં અંગનાનું મારી મારે એ જ રીત છે. ૧૩નો વિષાદ નથી જેને ક્યારે અંગે અને ક્યારે ઉપરી રૂપો!

અંગનાનું ન્યાયપત્ર કલન પવનકુમરને કાક લાગ્યું. તેમજ અંગનાને કમુ છે. એક વિષમ રાત ભુગો, પાકી આપને અને મારે અંગના રીતક કમુ. અંગનાએ રૂપમાં ૧૩ જે, તમારું કદનું અંગનાર છે. પરંતુ જેમને મનુને જીવી લીધું દોષ, જે મનુ આવે ત્યારે આમી જીવે તેથી જીવી માનના દોષ, જેને મનુ મારે મેરી દોષ, અથવા જેમને મનુને ભય નથી તેઓ યોગ્ય વિષમ રાત ભુગો તો કાક પત્ર કરી શકાય. પરંતુ મારું મનુ ક્યારે આવશે એ હું જાણતી નથી એવી રૂપમાં હું અમરનો કુરુપોમ જેવી રીતે કરી શકું. અંગનાનું આ કલન પત્ર પવનકુમારને ઉચિત લાગ્યું. તેમજ મનમ વિચાર કર્યો છે, ત્યારે અંગના અંગના રીતક કરી રીત છે તો પાકી હું અંગનામાં જેવી રીતે ગદી શકું!

અતઃ પતિપત્નીધર્મ જેવો દોષ છે તેનો આરો ખ્યાત આવે છે. અંગના સતીએ જેમ પતિધર્મનો આદર્શ ઉપરિચિત કર્યો છે તેવી રીતે પવનકુમારે પત્નીધર્મનો આદર્શ ઉપરિચિત કર્યો છે.

આજે તો લોકો પતિ-પત્નીધર્મને જૂઠી રજા છે. અને તે કારણે જ મંસારમા દામ્પત્યજન દુઃખપૂર્ણ જીવનમાં આવે છે. આજે તો એવો સામાન્ય રીવાજ પ્રચલિત થયેલો જીવનમાં આવે છે કે, પુરુષો એક પત્ની મર્યા બાદ બીજી અને બીજી પત્ની મર્યા બાદ ત્રીજી પત્ની પરણી લાવે છે. આ એક અન્યાય છે. પુરુષો પત્નીદાર તો પતિવ્રતનું પાલન કરાવવા આવે છે, પરંતુ પોતે તો ઇચ્છાનુસાર એક પત્ની મર્યા બાદ બીજી અને બીજી પત્ની મર્યા બાદ ત્રીજી પત્ની કરે છે. આ પ્રમાણે પુરુષોએ પોતાની મુખસમજનાનો કાયદો બનાવી કીધો છે; પરંતુ શાસ્ત્રકારો સ્ત્રી-પુરુષ વચ્ચેનો ભેદભાવ ન રાખતાં બનેતે માટે સમાનરૂપે પતિવ્રત તથા પત્નીવ્રતનું પાલન કરવા માટે ભારપૂર્વક કહે છે. શાસ્ત્રકારો ઉત્તરગર્ભમાં તરીકે જલ્પ્યર્થ પાળવાનો જ ઉપદેશ આવે છે, પરંતુ જે મંપૂર્ણ જલ્પ્યર્થ પાળી ન શકાય તો પતિવ્રત તથા પત્નીવ્રતનું પાલન કરો એમ કહે છે. પરંતુ પુરુષો પોતાને સ્વદારમનોપવનથી મુક્ત સમજ પત્નીદારો સ્વપતિમેતોપવનનું પાલન કરાવવા આવે છે. પુરુષો એટલું પણ વિચારના નથી કે ત્યારે અમે પોતે અમારા વ્રતનું પાલન કરતા નથી તો પછી પત્ની પોતાના વ્રત પાલન કરે જ એવી આશા કેવી રીતે રાખી શકાય! એટલા માટે સ્ત્રી-પુરુષોને માટે એ જ ઉચિત છે કે, તેઓ પોતપોતાના વ્રતનું બરાબર પાલન કરે. કારણ કે જે કાર્ય વ્રતનું પાલન બરાબર કરે છે તેનું કલ્યાણ અવસ્ય થાય છે.

અંગના સતીની સાથે પવનકુમાર પણ અંગના રીતક કરવા તૈયાર થઈ ૧૩ દુનિયાને બરાબર પડી છે, માતા-પિતા મંથમ લેવા તૈયાર થઈ રજા છે. એટલે ૧૩

માતાની પાસે આવી મસ્તક નમાવી કહેવા લાગ્યા કે, માતાજી ! તમે મને બાળકને છોડી દઈ ક્યાં જઈ રહ્યા છો ? તમે ઘરમાં જ રહીને ધર્મધ્યાન કરી શકો છો ! તમને ધર્મધ્યાન કરવાની કાલ્પ ના પાડે છે ? દનુમાનના આ કથનના ઉત્તરમાં અંજનાએ કહ્યું કે, હે પુત્ર ! તું અર્ધ-મોહમાં પડી રહ્યો છે ! ક્ષત્રિયો સંપ્રામથી બધ પામતા નથી. જો હું તને સંપ્રામમાં જતાં રોકતો તો શું હું વીરમાતા કહેવાત ? જો નહિ, તો પછી તું મને શા માટે રોકે છે ? હું કર્મશુભોને જીતવા માટે યુદ્ધમાં જઈ છું. એ સમયે તું પોતાને નાની ઉંમરનો બતાવી મને સંપ્રમ લેતાં અટકાવે છે એ ક્ષત્રિયપુત્ર તરીકે તને સોજતું નથી. કાળ નિર્દય છે અને શરીર અબળ છે, તથા ક્રાળ કાળ ક્યારે આવી ચડશે એ કાંઈ બાળતું નથી—એવી દશામાં કર્મશુભોને જીતવા માટે યુદ્ધમાં જતાં તું મને અટકાવે અને વીરપુત્ર થઈને કાયરતા બતાવે એ ઉચિત નથી.

અંજના સતીએ આ પ્રમાણે દનુમાનને સમજાવ્યો. દનુમાન પણ ધીર-વીર દત્તા. તેઓ સમજી ગયા કે, માતા તથા પિતાને દવે સંસારમાં રહેવાની રચિ નથી અને તેમને અનિશ્ચયે શકી રાખવામાં લાભ નથી એમ સમજી તેમણે દીપ્તા-મંદોદરની તૈયારીઓ કરી. પવનકુમાર તથા અંજના સતી બન્નેએ ભાવપૂર્વક દીપ્તાને અંગીકાર કરી. દનુમાને વિચાર્યું કે, દવે મને માતાનાં દર્શન ક્યારે થશે ? આ પ્રમ.ને વિચાર કરી તેઓ માતાનાં કેશ પોતાના બોજામાં લઈ ઘેર આવ્યા. તેમની જેવી પારણા હતી કે, આ કેશોને જ્યારે હું જોઈશ ત્યારે માતાનું સ્મરણ થશે અને માતાના કેશોનું દર્શન પણ થશે.

દીપ્તા લીધા બાદ અંજના તથા પવનકુમાર સંપ્રમનું જગત પાવન કરવા લાગ્યા. સંપ્રમનું યથાવિધ પાલન કરતી અંજના સતી ક. ૧૫માં પાની ગર્ભમાં ગયા અને નાની મંદાવિદેહ દેવમાં જન્મ લઈ મોક્ષ જશે.

અહીં અંજના સતીની કથા અંતર્યામી થયે છે. એ કથનો અંત ૨૪ હે છે, જેનો માદ ઉપર વિશ્લેષ પ્રાપ્ત કરી ૫૫૨ ૨૬ ૫૨૬ મળે. અને અંજના સતી માતાના પરાક્રમ કરી તેઓ અદત્ય અત્યાનુ કથાનું અંતી દર્શન.

ૐ કાન્તિ ! કાન્તિ ! કાન્તિ !

અમદાવાદ ચાતુર્માસની પ્રખ્યાતિ અને સમાપ્તિના

તેજોદેવે કામ મુખેય દેવે જ, મેરણ મારે જે મારા જોઈ ક્યનથી આ ચતુર્માસે
સરવાળ જોઈને જોતા પ્રભાતે દુઃખ તાપું દેવે ને નું તેમને અમાનું ધું. હું તમને મેડોને
જે માંડ કહું છું તે તમારા કાવાળને મારે જ કહું છું. તેમ જ્યાં મારી જે વાત સાચી
સમજ અને તમારા અમાને સ્થિતિ તાંજે તેજ વાતને માને અને જે વાતને છોડી
રેલ વિનશત પ્રવચન વિશે એવી થકા શબ્દો :-

તુમેવ સર્વં નિર્મલકિય જે જિણેદિ પવ્વેદ્યં ।

અર્થાત્—વીનશત ભગવાને જે વચનો કહ્યાં છે તે જ વચનો પ્રમાણભૂત
છે. જે રાગદ્વેષથી યુક્ત છે તેમનાં કહેણાં વચનો પ્રમાણભૂત નથી. હું તમને
અંતમાં એકજુ જ કહું છું કે, જે વાત સત્ય હોય તેનો સ્વીકાર કરો અને
જે વાત અસત્ય હોય તેનો સ્વીકાર ન કરો.

ૐ શાન્તિ ! શાન્તિ !! શાન્તિ !!!

અમદાવાદ ચાતુર્માસ

સાસ્ત્રીય વ્યાખ્યાનો સંપૂર્ણ.

મનુષ્યેષુ મનુષ્યેષુ મનુષ્યેષુ,
 મનુષ્યેષુ મનુષ્યેષુ મનુષ્યેષુ, ૩ ૧ મનુષ્યેષુ મનુષ્યેષુ ॥
 મનુષ્યેષુ મનુષ્યેષુ મનુષ્યેષુ,
 મનુષ્યેષુ મનુષ્યેષુ મનુષ્યેષુ, ૩ ૧ મનુષ્યેષુ મનુષ્યેષુ ॥ શ્રી ૧ ॥
 મનુષ્યેષુ મનુષ્યેષુ મનુષ્યેષુ,
 મનુષ્યેષુ મનુષ્યેષુ મનુષ્યેષુ, ૩ ૧ મનુષ્યેષુ મનુષ્યેષુ ॥
 મનુષ્યેષુ મનુષ્યેષુ મનુષ્યેષુ,
 મનુષ્યેષુ મનુષ્યેષુ મનુષ્યેષુ, ૩ ૧ મનુષ્યેષુ મનુષ્યેષુ ॥ શ્રી ૨ ॥

૨—શ્રી અનિલનાથ સ્તવન

[કૃષ્ણમય આરત્ય આરંભે પાક પાક-એ દેશી]

શ્રી ગિરિ અનિલ નમો જગદ્ગી, નું દેવતા દેવતા; ॥
 “ગિરિયુ” ગાન ને “ગિરિયા” ગાનિયા, આનંદમય તમેવશ; ॥
 શ્રી ગિરિ અનિલ નમો જગદ્ગી, ॥ શ્રી ૧ ॥
 હમ દેવ અનેશ જગમે, ને મુજ દાવે ન આવેશ; ॥
 તદ મને તદ વચને દમને, નુદી જ અધિક મુદાવેશ. ॥ શ્રી ૨ ॥
 મેન્ના દેવ માનુ ભવમમે, તો મુજ મરજ ન સારીશ ॥
 અજ કું શ્રી ગિરિનાથ મિત્યોત્ત, પૂજન પર ઉપકારીશ. ॥ શ્રી ૩ ॥
 ત્રિપુલમને જસ ઉત્તરવસ તેરો, કુંડ મ્લો જગ વલેશ; ॥
 વંદનીક પૂજનીક સકલકો, આગમ એક વખાલેશ. ॥ શ્રી ૪ ॥
 તુ જગદ્ગવન અંતરંગમી, પ્રામ આધાર પિયાગેશ; ॥
 સજ વિધિ લાયક સંતસદાયક, ભક્ત વજસ બિરદે માદેશ. ॥ શ્રી ૫ ॥
 અણસિદ્ધિ નવ નિધિકો દાના, તો સમ અવર ન દોષેશ; ॥
 વાધે તેજ મેવકો નિશદિન, કૈય નૈય જ દોષેશ. ॥ શ્રી ૬ ॥
 જ્ઞાન દર્શન સંપતિ લે, દૃષ્ટ ભયો અવિશરીશ; ॥
 અવિચલ ભક્તિ ‘વિનયચંદ’કું, ઘો તો જાણુ રીક તુમારીશ ॥ શ્રી ૭ ॥

૩—શ્રી સંભવનાથ સ્તવન

[આજ આરા પાસજ ને ચાલો અંદન જગમે-એ દેશી]

આજ આરા સંભવ ગિરિકે, દિનચિત્તમુખે મુખ ગાસ્વા,
 મધુર મધુર સ્વર રાગ અલાપીક, મદરે શબ્દ મુજવચા રાગ;
 આજ આરા સંભવ ગિરિકે, દિનચિત્તમુખે મુખ ગાસ્વા. ૧ ॥

૫—શ્રીમુનિનાથ સ્તવન

[ભી શીતલ સ્તવ આલિંગન એ રંગી]

મુનિનાથ સ્તવન મુનિનાથ સ્તવન મુનિનાથ સ્તવન મુનિનાથ સ્તવન

મુનિનાથ સ્તવન મુનિનાથ સ્તવન મુનિનાથ સ્તવન મુનિનાથ સ્તવન

મુનિનાથ સ્તવન મુનિનાથ સ્તવન મુનિનાથ સ્તવન મુનિનાથ સ્તવન

મુનિનાથ સ્તવન મુનિનાથ સ્તવન મુનિનાથ સ્તવન મુનિનાથ સ્તવન

મુનિનાથ સ્તવન મુનિનાથ સ્તવન મુનિનાથ સ્તવન મુનિનાથ સ્તવન

મુનિનાથ સ્તવન મુનિનાથ સ્તવન મુનિનાથ સ્તવન મુનિનાથ સ્તવન

મુનિનાથ સ્તવન મુનિનાથ સ્તવન મુનિનાથ સ્તવન મુનિનાથ સ્તવન

મુનિનાથ સ્તવન મુનિનાથ સ્તવન મુનિનાથ સ્તવન મુનિનાથ સ્તવન

મુનિનાથ સ્તવન મુનિનાથ સ્તવન મુનિનાથ સ્તવન મુનિનાથ સ્તવન

મુનિનાથ સ્તવન મુનિનાથ સ્તવન મુનિનાથ સ્તવન મુનિનાથ સ્તવન

મુનિનાથ સ્તવન મુનિનાથ સ્તવન મુનિનાથ સ્તવન મુનિનાથ સ્તવન

મુનિનાથ સ્તવન મુનિનાથ સ્તવન મુનિનાથ સ્તવન મુનિનાથ સ્તવન

મુનિનાથ સ્તવન મુનિનાથ સ્તવન મુનિનાથ સ્તવન મુનિનાથ સ્તવન

મુનિનાથ સ્તવન મુનિનાથ સ્તવન મુનિનાથ સ્તવન મુનિનાથ સ્તવન

મુનિનાથ સ્તવન મુનિનાથ સ્તવન મુનિનાથ સ્તવન મુનિનાથ સ્તવન

—૨૨૨—

૬ શ્રી—પદ્મપ્રભુ સ્તવન

[નાથ ઈમે મજકો બધ છુલયો—એ રંગી]

પદ્મ પ્રભુ પાવન નામ નિહારો, પનિન ઉદારન હારો,
તદપિ ધીવર કીધ કસાર્થ, અનિ પાપિટ વમારો;
તદપિ જીવદિશા તજ પ્રભુ ભજ, પાર્થ અર્ચનિધિ પારો. ॥ પદ્મ ૧ ॥

ગો સાધ્યુ પ્રમદા બાલક કી, મોડી દલ્યાઆરો;

તેદનો હરગુદાર પ્રભુ ભજને, હોન દલ્યામું ન્યારો. ॥ પદ્મ ૨ ॥

વેસ્મા ચુગલ ઊભાર જીવારી, ચોર મદાવટ મારો;

જો ધત્યાદિ બજે પ્રભુ તોને, તો નિવૃત્ત મસારો. ॥ પદ્મ ૩ ॥

પાપ પરાલ કા પુન બન્યો અનિ, માનું મેરે આકારો;

તે તુમ નામ દુનાશન સેવી, સદસા પ્રજ્વલન સારો. ॥ પદ્મ ૪ ॥

પદમ ધરમકા મરમ મદારમ, સો તુમ નામ ઉચ્ચારો;

યા સમ મત નદિ કોઈ કુલે, ત્રિજીવન મોહનગારો. ॥ પદ્મ ૫ ॥

તો સમરનગિન ઈલુ ક્રિયુગમે, અવર ન કોઈ આધારો;

મેં બલિદ જાડ તોઈ સમરન પર, દિન દિન પ્રિત વધારો. ॥ પદ્મ ૬ ॥

“મુનિમા” ચણીકા અંગમન તુ, “શ્રીધર” રાય કુમારો;

“વિનયચન્દ” કહે નાથ નિરજન, જીવન પ્રાણુદમારો. ॥ પદ્મ ૭ ॥

—૨૨૩—

૭—શ્રી સુપાર્વનાથ સ્તવન

[પ્રભુજી દીનદયાલ, સેવક શરણે આયો—એ દેશી]

‘પ્રતિષ્ઠ’ નરેશ્વર કે સુત, ‘પૃથ્વી’ તુમ મહતારી; ।
 સુગણ્ય રનેલી સાહબ સાયો, સેવકને સુખકારી. ॥
 શ્રી જિનરાજ સુપાસ પૂરો આશ હમારી. ॥ ટેર ॥ શ્રી૦ ૧ ॥
 ધર્મ કામ ધન મોક્ષ ઈત્યાદિક, મનવાંછિત સુખ પૂરો; ।
 આર-આર મુઝ યેલી જિનતી, ભવ-ભવ ચિંતા ચૂરો. ॥ શ્રી૦ ૨ ॥
 જગત શિરોમણી ભક્તિ તિહારી, કલ્પવૃક્ષ સમ જાણું; ।
 પૂરણ બ્રહ્મ પ્રભુ પરમેશ્વર, ભવ-ભવ તોય પિઝાણું. ॥ શ્રી૦ ૩ ॥
 હું સેવક તું સાદબ મેરો, પાવન પુરુષ વિનાની; ।
 જનમ-જનમ જિત નિન જાઉં તો, પાવો પ્રીતિ પુરાની. ॥ શ્રી૦ ૪ ॥
 તારણ-તરણ અસરણ-શરણુકો, બિરુદધર્યો તુમ સોદો; ।
 તો સમ દીન-દયાલ જગતમે, ઈન્દ્ર નરેન્દ્ર ન કોદો. ॥ શ્રી૦ ૫ ॥
 શંભુ રમણ બડો સમુદ્રો મેં, સૈયર મુમેર વિરાજો; ।
 તું હાકુર જિભુવનમેં મોટો, ભક્ત કીયાં દુઃખ બાજો ॥ શ્રી૦ ૬ ॥
 અગમ અગોચર નું અવિનાશી, અગ્રણ્ય અખંડ અશ્વત્થી; ।
 આદ્ય દરસન ‘વિનયચંદ’ તોડો, સચ્ચિદાનંદ અવધી. ॥ શ્રી૦ ૭ ॥

૮—શ્રી ચંદ્રપ્રભુ સ્તવન

[આકાશી દેશી]

જય જય જગત શિરોમણી, જય જય જય જય જય જય, ।
 જય નીચું ગાડી જાણી, પ્રભુ આશા પૂરો દમ જાણી; ॥
 મુઝ મહેર કરો ચંદ્ર પ્રભુ, જગતના અંતર જાણી, ।
 ભવ દુઃખ દરો, જનિએ મોક્ષ દરોની જિહ્વાન જાણી. ॥ મુજ૦ ૧ ॥
 ‘ચંદ્રપુરી’ નામે નરની હતી, ‘ચંદ્રમેલ’ નામે નરગણિ; ।
 ગાળી બી ‘સિખમાં’ સરી, જય જય જય જય જય જય. ॥ મુજ૦ ૨ ॥
 તું સર્વજ્ઞ મહાતાન, મહા મહા મહા મહા મહા, ।
 તો તું જી લાગિયો સતી, જય જય જય જય જય જય. ॥ મુજ૦ ૩ ॥
 શિવ-ભગ્ન એકાન્ત દેશ, જય જય જય જય જય જય, ।
 સમત, તુર, રેશિ, જય જય જય જય જય જય જય. ॥ મુજ૦ ૪ ॥
 મહા મોરો જય જય જય, જય જય જય જય જય જય, ।
 શિવ સ્વરૂપ જય જય જય, જય જય જય જય જય જય, ।
 જય જય જય જય જય જય, જય જય જય જય જય જય, ।
 જય જય જય જય જય જય, જય જય જય જય જય જય, ।
 જય જય જય જય જય જય, જય જય જય જય જય જય, ।
 જય જય જય જય જય જય, જય જય જય જય જય જય, ।

११—श्री श्रेयांसनाथ स्तवन

[રાગ કાફી—દેશી હોલી]

ચેતન જાણ કહ્યાણ કરન કો, આન મિથ્યો અવસર રે, ।

શાસ્ત્ર પ્રમાણ પિઞ્ઞાન પ્રભુ ગુણ, મન ચંચલ ચિર દર રે; ॥

त्रेषांस जित्वा सुभर रे. ॥ ८२ ॥ त्रे० १ ॥

સાસ ઉસાસ વિલાસ ભજનકા, દડ વિશ્વાસ પકર રે; ।

अथपाठ्यासः प्रकाश द्वये णीय, सो समस्त निनवर रे ॥ अ० २ ॥

કંઈપણ ક્રોધ લોભ મદ માયા, એ સમગ્રિ પરિહર રે; ।

सम्पददृष्टि सद्गुण मुष्ण प्रगटे, ज्ञान-दशा अनुसर रे ॥ अ० ३ ॥

જાહેર પ્રપંચ જોખન તન ધન અરુ, સજન સનેદી ધર રે; ।

‘‘જિનમે’ ઉઠા ચલે પર ભવકો, પાંધે શુભાશુભ ચરે રે. ॥ ઐં ૪ ॥

માનસ જનમ પદારથ જિનપ્રી, આશા કરત અમર રે; ।

ते पूरव मुहुन हरि पायो, परम धरम दित धर रे. ॥ ओ० ५ ॥

‘विश्वमेत’ नृप ‘विश्वा’ राष्ट्राणां, नन्दन तू न विश्वर देः ।

સાદજો મિટે અજ્ઞાન અવિદ્યા, મોક્ષ પંથ પમખરે રે. ॥ ઐ. ૬ ॥

તુ અવિકાર વિચાર આત્મ ગુણ, બમ-જન્મ ન ૫૨ ૩, ૧

પ્રદગમ્ય શ્યામકે મિત્રાય 'વિનયગદ', તે જિન પૂન અવરે કે. ॥ ૩૦ ૭ ॥

૧૨-શ્રી વાસુપૂજ્ય સ્તવન

[तेरी दुलही तेरा पालक में पलटे—मैं हूँ]

ਮਾਸ਼ੁਮ' ਆਲਮ ਪੁਰਖ ਵਿਚਿ ਅੰਤ੍ਰਿ, ਸਚੁ ਸੰਤੁ ਅੰਤ੍ਰਿ ਭੀ ਭੀ; ।

ਪ੍ਰਿਅਮ ਘਾਟ ਘਾਟ ਸਾਜ਼ ੨,੮੩੦ ਪ੍ਰਿਅਮ ਫੋਨ ੮੦੦ ੨੦੦ 12,੧੫੦ ੧੦੦

ਅਰਥ ਇਸ ਖਾਸ ਉਦੇਸ਼ ਨੂੰ, ਜਾਂ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਨਿਸ਼ਚਿਤ, ।

ता वि० १५. ७३. १. २७. ३. २८. ३. २९. ३. ३०. ३. ३१. ३. ३२. ३. ३३. ३. ३४. ३. ३५. ३. ३६. ३. ३७. ३. ३८. ३. ३९. ३. ४०. ३. ४१. ३. ४२. ३. ४३. ३. ४४. ३. ४५. ३. ४६. ३. ४७. ३. ४८. ३. ४९. ३. ५०. ३. ५१. ३. ५२. ३. ५३. ३. ५४. ३. ५५. ३. ५६. ३. ५७. ३. ५८. ३. ५९. ३. ६०. ३. ६१. ३. ६२. ३. ६३. ३. ६४. ३. ६५. ३. ६६. ३. ६७. ३. ६८. ३. ६९. ३. ७०. ३. ७१. ३. ७२. ३. ७३. ३. ७४. ३. ७५. ३. ७६. ३. ७७. ३. ७८. ३. ७९. ३. ८०. ३. ८१. ३. ८२. ३. ८३. ३. ८४. ३. ८५. ३. ८६. ३. ८७. ३. ८८. ३. ८९. ३. ९०. ३. ९१. ३. ९२. ३. ९३. ३. ९४. ३. ९५. ३. ९६. ३. ९७. ३. ९८. ३. ९९. ३. १००. ३.

From the first two equations we have

17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100. 101. 102. 103. 104. 105. 106. 107. 108. 109. 110. 111. 112. 113. 114. 115. 116. 117. 118. 119. 120. 121. 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128. 129. 130. 131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140. 141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150. 151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170. 171. 172. 173. 174. 175. 176. 177. 178. 179. 180. 181. 182. 183. 184. 185. 186. 187. 188. 189. 190. 191. 192. 193. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 283. 284. 285. 286. 287. 288. 289. 290. 291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320. 321. 322. 323. 324. 325. 326. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 356. 357. 358. 359. 360. 361. 362. 363. 364. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374. 375. 376. 377. 378. 379. 380. 381. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 388. 389. 390. 391. 392. 393. 394. 395. 396. 397. 398. 399. 400. 401. 402. 403. 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410. 411. 412. 413. 414. 415. 416. 417. 418. 419. 420. 421. 422. 423. 424. 425. 426. 427. 428. 429. 430. 431. 432. 433. 434. 435. 436. 437. 438. 439. 440. 441. 442. 443. 444. 445. 446. 447. 448. 449. 450. 451. 452. 453. 454. 455. 456. 457. 458. 459. 460. 461. 462. 463. 464. 465. 466. 467. 468. 469. 470. 471. 472. 473. 474. 475. 476. 477. 478. 479. 480. 481. 482. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 489. 490. 491. 492. 493. 494. 495. 496. 497. 498. 499. 500. 501. 502. 503. 504. 505. 506. 507. 508. 509. 510. 511. 512. 513. 514. 515. 516. 517. 518. 519. 520. 521. 522. 523. 524. 525. 526. 527. 528. 529. 530. 531. 532. 533. 534. 535. 536. 537. 538. 539. 540. 541. 542. 543. 544. 545. 546. 547. 548. 549. 550. 551. 552. 553. 554. 555. 556. 557. 558. 559. 560. 561. 562. 563. 564. 565. 566. 567. 568. 569. 570. 571. 572. 573. 574. 575. 576. 577. 578. 579. 580. 581. 582. 583. 584. 585. 586. 587. 588. 589. 590. 591. 592. 593. 594. 595. 596. 597. 598. 599. 600. 601. 602. 603. 604. 605. 606. 607. 608. 609. 610. 611. 612. 613. 614. 615. 616. 617. 618. 619. 620. 621. 622. 623. 624. 625. 626. 627. 628. 629. 630. 631. 632. 633. 634. 635. 636. 637. 638. 639. 640. 641. 642. 643. 644. 645. 646. 647. 648. 649. 650. 651. 652. 653. 654. 655. 656. 657. 658. 659. 660. 661. 662. 663. 664. 665. 666. 667. 668. 669. 670. 671. 672. 673. 674. 675. 676. 677. 678. 679. 680. 681. 682. 683. 684. 685. 686. 687. 688. 689. 690. 691. 692. 693. 694. 695. 696. 697. 698. 699. 700. 701. 702. 703. 704. 705. 706. 707. 708. 709. 710. 711. 712. 713. 714. 715. 716. 717. 718. 719. 720. 721. 722. 723. 724. 725. 726. 727. 728. 729. 730. 731. 732. 733. 734. 735. 736. 737. 738. 739. 740. 741. 742. 743. 744. 745. 746. 747. 748. 749. 750. 751. 752. 753. 754. 755. 756. 757. 758. 759. 760. 761. 762. 763. 764. 765. 766. 767. 768. 769. 770. 771. 772. 773. 774. 775. 776. 777. 778. 779. 780. 781. 782. 783. 784. 785. 786. 787. 788. 789. 790. 791. 792. 793. 794. 795. 796. 797. 798. 799. 800. 801. 802. 803. 804. 805. 806. 807. 808. 809. 810. 811. 812. 813. 814. 815. 816. 817. 818. 819. 820. 821. 822. 823. 824. 825. 826. 827. 828. 829. 830. 831. 832. 833. 834. 835. 836. 837. 838. 839. 840. 841. 842. 843. 844. 845. 846. 847. 848. 849. 850. 851. 85

1. The first step is to identify the problem or question that needs to be answered. This involves understanding the context and the specific requirements of the task.

2000

$$\frac{d}{dt} \left(\frac{\partial L}{\partial \dot{x}} \right) = \frac{\partial L}{\partial x}$$

1. The first step is to identify the problem or question that needs to be answered. This involves understanding the context and the specific requirements of the task.

નિર્મલ મુક્તિ મળે, તેમ જાણ્યું મિત્રે ૧૦, ૧
 વિષય મળે મળે, તેમ જાણ્યું મિત્રે ૧૦, ૧
 મિત્રે ૧૦, ૧ મળે, તેમ જાણ્યું મિત્રે ૧૦, ૧
 મિત્રે ૧૦, ૧ મળે, તેમ જાણ્યું મિત્રે ૧૦, ૧

— ૧૦૦ —

૧૩-શ્રી વિમલનાથ સ્તવન

[અર્ચક મિત્રના નવ મહામંત્ર—એ દેશ]

વિમલ મિત્રના મિત્ર, મિત્રે જુદા નિર્મલ દેશ ૧, ૧
 જાણે! વિમલનાથ મિત્રના, ન મેં દલી કર્યું અપરે; ॥
 જાણે! વિમલ મિત્રના મિત્રના, ॥ જાણે!
 મુદ્ધમ મહામંત્રના, પ્રત્યેક નવમંત્ર મિત્રે ૧
 જાણે! મિત્રના મિત્રના, મિત્રના મિત્રના નિર્મલ દેશ ૧; ॥ જાણે!
 જાણે! મિત્રના મિત્રના, મિત્રના મિત્રના સંમત ૧, ૧
 જાણે! મિત્રના મિત્રના, મિત્રના મિત્રના સંમત ૧, ૧
 જાણે! મિત્રના મિત્રના, મિત્રના મિત્રના સંમત ૧, ૧
 જાણે! મિત્રના મિત્રના, મિત્રના મિત્રના સંમત ૧, ૧
 જાણે! મિત્રના મિત્રના, મિત્રના મિત્રના સંમત ૧, ૧
 જાણે! મિત્રના મિત્રના, મિત્રના મિત્રના સંમત ૧, ૧
 જાણે! મિત્રના મિત્રના, મિત્રના મિત્રના સંમત ૧, ૧
 જાણે! મિત્રના મિત્રના, મિત્રના મિત્રના સંમત ૧, ૧
 જાણે! મિત્રના મિત્રના, મિત્રના મિત્રના સંમત ૧, ૧
 જાણે! મિત્રના મિત્રના, મિત્રના મિત્રના સંમત ૧, ૧

— ૧૦૦ —

૧૪-શ્રી અનન્તનાથ સ્તવન

[વેગ પધારે ૧ અંશેથી—એ દેશ]

અનન્ત મિત્રના નિત નમે, અદ્ભૂત ભોગે અભેષ, ૧
 ના કહીએ ના દેખીએ, જોકે રૂપ ન દેખ; ॥ અનન્ત ૧ ॥
 મુદ્ધમથી મુદ્ધમ પ્રભુ ચિદાનન્દ ચિદરૂપ, ૧
 પવન સજ્જ આકાશથી, સુશ્રુત જ્ઞાન સ્વરૂપ; ॥ અનન્ત ૨ ॥
 સદૃશ પદારથ ચિત્તવું, જે જે મુદ્ધમ હોય ૧
 તિજીથી તુ મુદ્ધમ મહા, તે સમ અવર ન કોય; ॥ અનન્ત ૩ ॥
 કવિ પડિત કહી કહી સંકે, આગમ અર્થ વિચાર, ૧
 તે પછી તુમ અનુભવ નિકા, ન સંકે રસના ઉચાર; ॥ અનન્ત ૪ ॥

પલણે^૧ શ્રી મુખ સરસ્વતી, દેવી આપો આપ ।

કહી ન શકે પ્રભુ તુ સત્તા, અલખ અજપાજપ; ॥ અનંત ૫ ॥

મન હુદ્ધિ વાણી તો ભણી, પહુચે^૨ નહીં લગાર, ।

સાક્ષી લોકલોકનો, નિર્વિકલ્પ નિર્વિકાર. ॥ અનંત ૬ ॥

માત 'સુયસા' 'સિદ્ધરથ' પિતા, તસુ સુન 'અનંત' જિનંદ ।

'વિનયચન્દ' અખ ગોલખ્યો, સાદ્ય સહઅનન્દ; ॥ અનંત ૭ ॥

—□□□—

૧૫ —શ્રી ધર્મનાથ સ્તવન

[આજ ન દેભે રે દીસે નાહસો—એ રેશી]

ધરમ જિનેસર મુઝ દિયડે બસો, પ્યારા પ્રાણુ સમાન, ।

કબહું ન વિસરું દો ચિતારું^૧ નહીં, સદા અખડિન ખ્યાન; ॥ધરમ ૧॥

જ્યું પનિહારી^૨ કુંભ ન વિસરે, નટવો જૃત્ય નિઘાન,^૩ ।

પલક ન વિસરે પદ્મની પિંડે ભાંગી, ન ચક્રી ન વિમારે જ્ઞાન^૪; ॥ધરમ ૨॥

જ્યું લોભી મન ધનકી લાલસા, ભોગી કે મન ભોગ ।

રોગી કે મન માને ઔષધી, ભેગી કે મન ભેગ; ॥ધરમ ૩॥

દણુ પર લાગી દો પૂરાણુ પ્રોતરી, જીવ છવ પરિપત ।

ભવ ભવ ચારું દો ન પડે ચાંતરો, ભવ બંદન બધવન; ॥ધરમ ૪॥

કામ ક્રોધ મદ મઝર લેખથી, કપટી કુટીય કોર ।

ધૃત્યાદિક અવગુણુ કર હું બચો, ઉચ્ચ કરમ કે રંગ; ॥ધરમ ૫॥

તેજ પ્રતાપ તુમારો પગરો, મુજ દયસા મેં આપ, ।

તો હું આતમ નિજ ગુણુ સંભારો, સારંગ અરિ કરે પય; ॥ધરમ ૬॥

'ભાનુ' જુષ 'સુવના' જનની નાના, અનંતન અભિમાન,^૬ ।

'વિનયચન્દ' જે વગમ જ પ્રેમ, મહા ભેનન મુજ ધરમ, ૧૬૨૨ ૭॥

૧૬—શ્રી શાંતિનાથ સ્તવન

[પ્રભુજી પધારો રે નનરી રૂબે તપ્પી—એ રેશી]

'વિધેન' જુષ 'સુવના' જનની નાના, અનંતન અભિમાન,^૬ ।

જે વગમ જ પ્રેમ, મહા ભેનન મુજ ધરમ, ૧૬૨૨ ૭॥

૨ નિર્વિકલ્પ નિર્વિકાર. ॥ અનંત ૬ ॥

માત 'સુયસા' 'સિદ્ધરથ' પિતા, તસુ સુન 'અનંત' જિનંદ ।

'વિનયચન્દ' અખ ગોલખ્યો, સાદ્ય સહઅનન્દ; ॥ અનંત ૭ ॥

વિવેક ન જાય. મુખ મહાનુભાવ, મને દર્શિ કુળ દે, મુખથી ॥
 અરુચિદિ નહિ મિલે પણ પાન મિલે, પ્રવરે નાવ, મુખ દે, મુખથી ॥ ટાં ૩ ॥
 મેં દોષ આજ મેં જિજ્ઞાસુ, મેં દોષ કાંઈ નહિ દે, મુખથી ॥
 મેં મેં કમલ મનમંદ મેં મેં, મેં મેં મુખ કહ, દે, મુખથી ॥ ટાં ૪ ॥
 હું દેશ હું દેશ પદેશ મેં, જાગે મેં મેં દે મુખથી ॥
 મનિખા મિત્ર મુખપુ આપે, મુખ મેં મેં મેં, દે મુખથી ॥ ટાં ૫ ॥
 આમમ મનમ મેં, મેં મેં મેં, મેં મિત્રમંદ મેં મુખથી ॥
 મેં દોષ આજ પૂરે દેશ, મેં મેં મેં મેં, દે મુખથી ॥ ટાં ૬ ॥
 અવનન અનરુદ્ધ મેં મેં, દમને મેં આપે, દે મુખથી ॥
 મેં મેં મેં મેં મેં મેં, મેં મેં મુખ મેં મેં, દે મુખથી ॥ ટાં ૭ ॥

૧૭-શ્રી કુંમુનાથ રત્નવન

[રેખના-એ રેશી કળાકી અગ્રમમાં ૫૦ અવાય]

કુંયુ મિત્રમંદ મેં મેં, નદિ દર્શ દેવ તો મેં મેં ॥
 નિતેશી નાથ તુ કવીએ, દમારી ખાંદ દદ મુદિએ; ॥ કુંયુ ૧ ॥
 અવેશધિ કુંયો તારો, કૃપાનિધિ આમરો યારો, ॥
 અરોસો આપેશી ભારી, વિચારો જિરક ઉપકારી; ॥ કુંયુ ૨ ॥
 ઉમા દો મિત્રમંદ તોમે, ૫ ન રાખે આંગે મોમે, ॥
 નેરો સિદ્ધ અવરથા તેરી, તૈસી મેનન્યના મેરી, ॥ કુંયુ ૩ ॥
 કર્મ-ભમ જ્ઞાતી દષ્ટયોદ, વિવ મુખ મનમ મેં વિપદયો, ॥
 ભમ્યો મું મું ગનિ માંદી, ઉદય કર્મ ભમજી ધંદી; ॥ કુંયુ ૪ ॥
 ઉદયકો મેર દે મેં મેં, ન હરે વિવ મુખ તોમે, ॥
 કૃપા ગુરુદેવકી પાંઈ, નિજમત ભાવના આઈ, ॥ કુંયુ ૫ ॥
 અનન્ય અનુમતિ ઉર મગી, ચરિત નિજ રૂપમે લાગી, ॥
 તુમદિ હમ એકના અર્થ, દૈત ભમ કંપના માનું; ॥ કુંયુ ૬ ॥
 'શ્રી દેવી' 'સર' નૃપ નંદા, અહો સર્વત મુખ કંદા, ॥
 'વિનયમંદ' લીન તુમ ગુનમે, ન વ્યાપે અવિદા ઉનમે; ॥ કુંયુ ૭ ॥

૧૮-શ્રી અરહનાથ રત્નવન

[લાસ અગ્રમી ગિરની-એ રેશી]

અરહનાથ અવિનાશી, શિવ-સુખ ૧૦ લીધો. ॥

વિમલ વિરાન-વિવાસી, સાહ્ય સીધા.

॥ સાહ્ય ૧ ॥

૧-નરમ કમી નદી, એટલે હિંદા પૂર્ણ થાય. ૨-વધારે, હરે, મેર. ૩-પોતાના નામ,
 નછક મેં તેવું. ૪-કમની થયો છું. ૫-તાતપથી. ૬-દયાયો ૭-ભાવામાં, આધારે ૮-આત્મ-અનુભવ-
 રસ. ૯-આત્મા ને પરમાત્મા એ એ બિન્ન છે એ ભાવ ૧૦-મોક્ષમુખ.

તૂ એતન^૧ ભજ અરહનાથને, તે પ્રભુ ત્રિભુવનરાયા ।
 તાત 'સુદર્શન' 'દેવી' માતા, તેહનો નન્દર^૨ કહાયા. ॥ સાહજી ૨ ॥
 કોડ જતન કરતાં નહોં પામે, એહથી મોટી મામ;^૩ ।
 તે જિન ભક્તિ કરીને લલિએ, મુક્તિ અમોલક હામ. ॥ સાહજી ૩ ॥
 સમક્તિસહિત ક્રિયા જિન-ભક્તિ, જ્ઞાન દર્શન ચરિત્ર; ।
 તપ વીરજ^૪ ઉપયોગ તિહારા, પ્રગટે પરમ પવિત્ર. ॥ સાહજી ૪ ॥
 સ્વ ઉપયોગ સ્વરૂપ ચિદાનંદ, જિનવર ને તૂ એક; ।
 દૈત અવિદ્યા વિગ્રમ મોટા, વાધે શુદ્ધ વિવેક. ॥ સાહજી ૫ ॥
 અજામ અરૂપ અખંડિત અવિચલ, અગમ અજોયર આપ; ॥
 નિર્વિકલ્પ નિષ્કલંક નિરંજન, અદ્યુત ન્યોતિ^૬ અમાપ; ॥ સાહજી ૬ ॥
 એહાખ અનુભવ અમૃત યાકો, પ્રેમ સહિત રસ પીએ; ।
 હૃન્-તૂ હોડ 'વિનયચન્દ' અંતરસે^૭, આતમ રામ રમીએ. ॥ સાહજી ૭ ॥

૧૯-શ્રી મલિનાથ સ્તવન

[ભાવણી]

મલિલ જિન બાલ બલચારી, 'કુંભ' પિતા 'પરભાવતિ' મૈયા,
 તિનકી કુમારી; મલિલ જિન બાલ બલચારી. ॥ શ્લોક ૧ ॥
 માનિની કુખ કંદરા^૧ માંડી, ઉપના અવતારી; ।
 માલની કુસુમ-માલની વાંઝા, જનની ઉરમારી. ॥ મલિલ ૧ ॥
 નિજીથી નામ મલિલ જિન ચાખો, ત્રિભુવન પ્રિયકારી; ।
 અદ્યુત ચરિત્ર ગુમારો પ્રભુજી, વેદ ધર્મો નારી. ॥ મલિલ ૨ ॥
 પરજીન કાજ જન સજિ આચે, બ્રૂપતિ હજુ^૩ બારી; ।
 મિથિલાપુરી ધેરી ચૌ તરફ, સેના વિનારી. ॥ મલિલ ૩ ॥
 રાગ 'કુંભ' પ્રકાશી ગુમપે, બીનક વિર ભારી; ।
 ગુમરે પરજીન કાજ હજુ ગુપ, આપા અદકારી. ॥ મલિલ ૪ ॥
 શ્રીમુખ મીરપ દાખી પિત્રો, સર્વ દુહિતારી; ।
 પુતલી એક ગ્ની નિજ અદુનિ, કેધો^૫ હકુનિ^૬. ॥ મલિલ ૫ ॥
 બોલન સરસ બી સ પુતલી, મી જિન સિ^૭ ગી; ।
 બ્રૂપતિ હજુ હુન પા મલિલ, બીન બજ દીન દારી. ॥ મલિલ ૬ ॥
 પુતલી રેખી હજુ હજુ મે, સર્વન વિનિ^૮ ગી; ।
 હજુ હજુ મિલિ પુતલી, સર્વન વિનિ^૯ ગી; ॥ મલિલ ૭ ॥
 હજુ હજુ મલિલ મી મલિલ, સર્વન વિનિ^{૧૦} ગી; ।
 તજ દારી મિલિ મી મલિલ, સર્વન વિનિ^{૧૧} ગી; ॥

૧-કે હજુ. ૨-હજુ. ૩-હજુ. ૪-હજુ. ૫-હજુ. ૬-હજુ. ૭-હજુ. ૮-હજુ. ૯-હજુ. ૧૦-હજુ. ૧૧-હજુ.

૧-હજુ. ૨-હજુ. ૩-હજુ. ૪-હજુ. ૫-હજુ. ૬-હજુ. ૭-હજુ. ૮-હજુ. ૯-હજુ. ૧૦-હજુ. ૧૧-હજુ.

૧-જારી; નરકમાં સર્થ જનારી ૨-સમજ્યા; જૂઝ્યા. ૩-મારા પ્રયે. ૪-ધાનકી, નિહ. ૫-કામ, કર્તવ્ય. ૬-મહેર; કૃપા. ૭-મટકયા; ફર્યા. ૮-અવિનશ્ય, અવતર. ૯-આનંદ. ૧૦-નભુવા યોગ્ય. ૧૧-મેજવણ યોગ્ય. ૧૨-એમ દોષ તેમ

કારણ જ્ઞાન સ્વરૂપ જીવકો, કાજ ક્રિયા પસારો ।
 દોનું કો સાખી શુદ્ધ અનુભવ, આપો જોગજી તિકારો. ॥ સુ૦ ૬ ॥
 તું સો પ્રભુ, પ્રભુ તું હૈ, હૈત કલ્પના મોટો, ।
 સત્ ચેતન આનન્દ 'વિનયચન્દ', પરમાત્મ પદ મોટો. ॥ સુ૦ ૭ ॥

૨૨-શ્રી નેમિનાથ સ્તવન

[નગરી ખુબ ઘણી છે જ—એ દેશો]

'સમુદ્રવિશ્વ' સુત શ્રી નેમીશ્વર, મદવ કુલકો ટીકાર, ।
 રતનકુખ ધારણી 'સિવાદે', તેદનો નન્દન નીકાર, ।
 શ્રી જિન મોદનગારો છે, જીવન પ્રાપ્ત હમારો છે. ॥ શ્રી૦ જિ૦ ૧ ॥
 મુનિ પુકાર પશુ કી કરણા કર, જાણુ જગન સુખ શીકાર, ।
 નવ જવ નેદ તજ્યો જોગનમે, ઉગ્રસેન નૃપ ધીર કો. ॥ શ્રી જિ૦ ૨ ॥
 સદસ પુરુષ સગ જગમ લીધો, પ્રભુજી પર ઉપગારી, ।
 ધન-ધન નેમ-રાણુજ કી જોડી, મદા બાલ ખલ્લચારી. ॥ શ્રી જિ૦ ૩ ॥
 જોધાનન્દ સ્વરૂપાનન્દમે, ચિત્ત ઝોકાત્ર લગાયો, ।
 આત્મ-અનુભવ દશા અપારી, શુક્લ-ધ્યાન જિન ધ્યાયો. ॥ શ્રી જિ૦ ૪ ॥
 પૃથ્વીનન્દ કેવળી પ્રગટે, પરમાનન્દ પદ પાયો, ।
 અટ કરમ ઝેદી અલ્પવેસર, સદગનન્દ સમાયો. ॥ શ્રી જિ૦ ૫ ॥
 નિત્યાનન્દ નિરાસય નિશ્ચલ, નિર્વિકાર નિર્વાણી, ।
 નિરાંતક નિરોપ નિગમ્ય, નિરાકાર વરનાળી. ॥ શ્રી જિ૦ ૬ ॥
 એવો જ્ઞાન મમાધી-સંપુત, શ્રી નેમીશ્વર આમી, ।
 પૂરણ કૃપા, 'વિનયચન્દ' પ્રભુ તો, અગ તો ઝોલખ પામી. ॥ શ્રી જિ૦ ૭ ॥

૨૩-શ્રી પાર્શ્વનાથ સ્તવન

[જુદા જુદા શીવલ તળિયે કરે ભંજ—એ દેશો]

'અપમેન' નૃપ કુલ નિલેરે, 'વચા' દેશીના નન્દ,
 ચિન્તામણિ ચિન્તેન પતેરે, દુર દેવ દુઃખ દૂદ ।
 જુદા જુદા શીવલ તળિયે કરે ભંજ. ॥ જીવ૦ ૧ ॥
 રાહ-ચેતન નિર્જિવ પદે, કલ્પે કુલ મુખ દેવ, ।
 તે દિગમે જન કંપન છે, જગત સુખ-સુખ. ॥ જીવ૦ ૨ ॥
 મોટો જગત જોગે જોગે, મોટો જગત જોગે, ।
 તેને જોગે જોગે, તેને જોગે જોગે, । જીવ૦ ૩ ॥
 જોગે જોગે, જોગે જોગે, જોગે જોગે, । જીવ૦ ૪ ॥
 જોગે જોગે, જોગે જોગે, જોગે જોગે, । જીવ૦ ૫ ॥

કલશ

શ્રીવીર નિરથનાથ કીરતિ, આવનાં મન મન મહમહે
 કુમરકે કલચંદ નંદન, 'વિનયચંદ' કંત પર કેહે
 કેવલે પૂજ્ય 'હમીર સુનિ' કે. તરવ નિજ કે ને પ્રી
 કેમલીસે એ છે કે હમજર, ૨૦ મહારુતિ પૂરે ૨૦

૧-૨૦૧૧
 ૨-૨૦૧૨
 ૩-૨૦૧૩

૪-૨૦૧૪
 ૫-૨૦૧૫
 ૬-૨૦૧૬

વિષય-સૂચિ

— ૧૧૧ —

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
અતિદેશ (ગૌણતાત)	૧૫	ઈશ્વર કર્તા છે ?	૧૭૫
અધ્યયન સમાપ્તિ	૪૨૦	ઉદય ઉદીરણા	૩૭૫
અનશન હેતુ	૧૩૯	ઉપધિ એટલે શું ?	૭૭
અપ્રતિપક્ષતાનું કૃષ્ણ : નિઃસંગતા,
ચિત્તની એકાગ્રતા અને અપ્રતિ-
બંધવિદાર	૩૬	ઉપધિના સાગનો વિવેક	૮૯
અમેરિકન મિત્રો-દાનની રૂપર્યા	૭૪-૪૦૧	ઉપધિના ત્રણ પ્રકાર	૮૮
અશુભ્યા કેવલી	૨૨	ઉપધિપ્રત્યાખ્યાનનું કૃષ્ણ : નિરૂપાધિક
અને કાંક્ષારહિત ચર્ચ ક્ષેત્ર ન પામે	૭૭
અહિંસા અને અતેકાન્તવાદ	૧૪૫	ઉપવાસના લાભો	૧૦૪
અહિંસા અને કાયરતા	૨૯૨	ઉપવાસનો ઉદ્દેશ અને વિધિ	૧૦૬
આગાર આશુગાર ધર્મ	૭૬	અપ્રત્યક્ષની પિતૃભક્તિ અને કલા	
આરમ્ભશુદ્ધિનું મહત્ત્વ	૨૪૩	આવિષ્કાર	૧૫૩
આત્મા અને કાયા એક અને બિન્ન	૩૨૬	એકસપિદારી કોણ ચર્ચ શકે ?	૬૪
આત્મા કેવો છે ?	૨૫૩	ઔદિક અને ઔપગ્રાહિક ઉપધિ	૯૧
આત્માજી મુખદુ ખનો કર્તા	૧૦૬	અંગના અને પવનકુમારની દીક્ષા	૪૨૫
આત્મા ને પરમાત્મા	૧૦૧	અંગના અને પવનકુમારનો વાર્તાલાપ	૨૬૮
આત્મા બુદ્ધિગમ્ય નથી	૧૨૭	અંગના ઉપર આજ	૩૦૧
આખ્યાતિમ શક્તિ	૧૨૮	અંગના-ગર્ભ, શિક્ષણ અને
વિવાદચિંતા	૨૧૯
આનંદની અનુકરણ	૩૨	અંગનાના પૂર્વભવનું જ્ઞાન	૩૩૦
આર્જવતાનું કૃષ્ણ કાયા, જાત્ર અને
જાયાની સરજતા પાની ધર્મોદાધક
બને	૨૧૨	અંગનાના વિવાદ વિષે મંત્રણા	૨૨૭
આર્જવતા	૨૮૦	અંગનાનાં લક્ષ્ય	૨૪૮
અર્જવ અને અર્જવ શિલા	૮૨	અંગનાની ઉદારતા	૩૬૬
અર્જવ નૃત્ય, પૈતૃત્વ	૩૬૨	અંગનાનું પૈતૃ	૨૫૦, ૨૬૩
અર્જવ અને અર્જવનું કૃષ્ણ અને
અર્જવ કૃષ્ણ, અર્જવ અને અર્જવ
અર્જવ નૃત્ય	૧૦૦	અંગનાનો નિરૂપક	૨૧૫
અર્જવ અને અર્જવ શિલા	૩૫૮	અંગના પત્ર પત્રિકા કાપ	૨૩૬
અર્જવ અને અર્જવ શિલા	૩૫૮	અંગના અને અર્જવનું દરજો	૩૦૧
અર્જવ અને અર્જવ શિલા	૩૫૮	અર્જવ ને અર્જવ	૩૫૮
અર્જવ અને અર્જવ શિલા	૩૫૮	અર્જવ ને અર્જવ	૩૬૫
અર્જવ અને અર્જવ શિલા	૩૫૮	અર્જવ ને અર્જવ	૩૦૬
અર્જવ અને અર્જવ શિલા	૩૫૮	અર્જવ ને અર્જવ	૩૫૧

મોહ વિશે જોઈ, જોઈ જોઈ, જોઈ જોઈ જોઈ જોઈ, ૧
 મોહને મોહ મોહને મોહ, મોહ મોહ મોહ મોહ મોહ, ૨
 મોહ મોહ મોહને મોહને મોહને મોહને મોહને મોહને, ૩
 મોહને મોહને મોહને મોહને મોહને મોહને મોહને, ૪
 મોહને મોહને મોહને મોહને મોહને મોહને મોહને, ૫
 મોહને મોહને મોહને મોહને મોહને મોહને મોહને, ૬
 મોહને મોહને મોહને મોહને મોહને મોહને મોહને, ૭

— ૭૮૪૩૦ —

૨૮-શ્રી મહાવીર રત્નવન

[શ્રી મહાવીર જીએ મનમન-મન રંગી]

મન-મન જગતે 'મિત્રમય' ગાન, મન 'મિત્રતા' રે મન રે પ્રાણી, ૧
 જગતે મન જગતે ને મન વિષય, 'મનમન' વિષય રે પ્રાણી;
 શ્રી મહાવીર જીએ મનમન-મન રંગી ॥ શ્રી ૧ ॥
 શ્રી મહાવીર જીએ મનમન-મન રંગી, મનમન જગતે મન રે પ્રાણી, ૨
 મનમન-મન વિષય વિષય, શ્રી મનમન પ્રમાણ રે પ્રાણી; ॥ શ્રી ૨ ॥
 મનમન વિષય આચાર્ય તપસ્યા, મન પ્રમાણ સમાધ રે પ્રાણી, ૩
 તે કરીએ જગતે મનમન, આનંદમય આચાર્ય રે પ્રાણી; ॥ શ્રી ૩ ॥
 મનમન વિષય કાલ કરીએ, જગતે નામ અનંત રે પ્રાણી, ૪
 મનમન જગતે મનમન, મન મનમન મન રે પ્રાણી; ॥ શ્રી ૪ ॥
 આપણે આપ વિષે મન આનંદ, 'મોહ' દમન કાલ રે પ્રાણી, ૫
 કેવલ મન પદારથ પરમે, પુણ્ય જગતે મિત્રતા રે પ્રાણી; ॥ શ્રી ૫ ॥
 રાજા રૂપે રમણે મનમન ન જાણે, નામ ફરસે તપસ્યા જાણે, ૬
 નિમિત્ત ઉદ્ધોગ પ્રમાણ કાલ નાંદિ, આનંદ-અનુભવ માંદિ રે પ્રાણી, ॥ શ્રી ૬ ॥
 મુખમુખ જગતે મનમન અચર્યા, મે દસ પ્રાણ સંગત રે પ્રાણી, ૭
 મનમન વિષય 'વિનયમન' રંગી, જગતે જગતે જગતે મન રે પ્રાણી; ॥ શ્રી ૭ ॥

— ૭૮૪૩૦ —

કલશ

શ્રીવીર તિરથનાથ કીરતિ, ગાવતાં મન ગન ગદગદે ૧
 કુમટકે કુલચંદ નંદન, 'વિનયમન' રંગ પર કહે, ૨
 ઉપદેશ પૂજ્ય 'હમીર મુનિ' કો, તત્ત્વ નિજ ઉર મેં ધરી, ૩
 ઉગાણીસ એ છે કે જમજર, મહારત્નુતિ પૂરણ કરી, ૪

૧-સમગ્રાને. ૨-૩-૪-૫ એ શ્રી મહાવીર પ્રમાણ ૭. ૬-૭-૮-૯ એ શ્રી મન. ૧૦-૧૧-૧૨ એ શ્રી મન. ૧૩-૧૪-૧૫ એ શ્રી મન. ૧૬-૧૭-૧૮ એ શ્રી મન. ૧૯-૨૦ એ શ્રી મન. ૨૧-૨૨ એ શ્રી મન. ૨૩-૨૪ એ શ્રી મન. ૨૫-૨૬ એ શ્રી મન. ૨૭-૨૮ એ શ્રી મન. ૨૯-૩૦ એ શ્રી મન.

विषय-सूचि

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
અતિરેશ (ગૌણવાત)	૧૫	ધર્મર કર્તા છે ?	૧૭૫
અધ્યયન સમાપ્તિ	૪૨૦	ઉદય ઉદીરણા	૩૭૫
અનશન હેતુ	૧૩૯	ઉપધિ એટલે શું ?	૭૭
અપ્રતિગ્રહનાનું કથન : નિઃસંગતા,
ચિત્તાની એકાગ્રતા અને અપ્રતિ-		ઉપધિના સામનો વિવેક	૮૯
બધવિદાર	૩૬	ઉપધિના વચ્ચે પ્રકાર	૮૮
અમેરિકન મિત્રો-દાનની રૂપરૂપી	૭૪-૪૦૧	ઉપધિપ્રત્યાખ્યાનનું કથન : નિરુપાધિક
અને કાંશારદિન ચર્મ ક્રમેશ ન પામે	૭૭
અશુભ્યા કેવલી	૨૨	ઉપવાસના લાભો	૧૦૪
અદિસા અને અનિદાનવાદ	૧૪૫	ઉપવાસનો ઉદ્દેશ અને વિધિ	૧૦૬
અદિસા અને કાયરતા	૨૬૨	અરમોદવતી પિતૃમહિન અને કથા	
આગાર આગાર ધર્મ	૭૮	આવિષ્કાર	૧૫૩
આરમશુદ્ધિનું મહત્ત્વ	૨૪૩	નૈતિકવિધિની જોગ્ય થઈ શકે ?	૬૪
આત્મા અને કાયા એક અને બિન્ન	૩૨૬	નૈતિક અને વ્યાપકાદિક ઉપધિ	૮૧
આત્મા કેવા છે ?	૨૪૩	અંગના અને પવનકુમારની હીલા	૪૨૫
આત્માજી શુભદુષ્ટ અને કર્મ	૧૦૬	અંગના અને પવનકુમારનો વર્તમાન	૪૨૮
આત્મા ને પરમાત્મા	૧૦૧	અંગના ઉપર અંગ	૪૦૧
આત્મા ભુલિંગમય નથી	૧૨૧	અંગના-અંગ, શિષ્ય અને	
આધ્યાત્મિક રાજેશ	૧૨૮	દિવ્ય શક્તિ	૪૧૮
આત્મની અનુકરણ	૩૫	અંગના પદ્ધતિનું મહત્ત્વ	૪૩૦
આત્મજ્ઞાનનું કથન : કાયા, આત્મ અને		અંગના દિવ્ય શક્તિ	૪૩૩
ભાષાની અંગના અને કાયાના કથન		અંગના, અંગના	૪૪૮
અંગના	૨૧૩	અંગના અને અંગના	૪૫૧
અંગનાના	૨૨૮	અંગના અને અંગના	૪૫૪
અંગના અને અંગનાના	૨૩	અંગના અને અંગના	૪૫૭
અંગનાના	૨૪૩	અંગના અને અંગના	૪૬૦
અંગનાના	૨૪૬	અંગના અને અંગના	૪૬૩
અંગનાના	૨૪૯	અંગના અને અંગના	૪૬૬
અંગનાના	૨૫૨	અંગના અને અંગના	૪૬૯
અંગનાના	૨૫૫	અંગના અને અંગના	૪૭૨
અંગનાના	૨૫૮	અંગના અને અંગના	૪૭૫
અંગનાના	૨૬૧	અંગના અને અંગના	૪૭૮
અંગનાના	૨૬૪	અંગના અને અંગના	૪૮૧
અંગનાના	૨૬૭	અંગના અને અંગના	૪૮૪
અંગનાના	૨૭૦	અંગના અને અંગના	૪૮૭
અંગનાના	૨૭૩	અંગના અને અંગના	૪૯૦
અંગનાના	૨૭૬	અંગના અને અંગના	૪૯૩
અંગનાના	૨૭૯	અંગના અને અંગના	૪૯૬
અંગનાના	૨૮૨	અંગના અને અંગના	૪૯૯
અંગનાના	૨૮૫	અંગના અને અંગના	૫૦૨
અંગનાના	૨૮૮	અંગના અને અંગના	૫૦૫
અંગનાના	૨૯૧	અંગના અને અંગના	૫૦૮
અંગનાના	૨૯૪	અંગના અને અંગના	૫૧૧
અંગનાના	૨૯૭	અંગના અને અંગના	૫૧૪
અંગનાના	૩૦૦	અંગના અને અંગના	૫૧૭
અંગનાના	૩૦૩	અંગના અને અંગના	૫૨૦
અંગનાના	૩૦૬	અંગના અને અંગના	૫૨૩
અંગનાના	૩૦૯	અંગના અને અંગના	૫૨૬
અંગનાના	૩૧૨	અંગના અને અંગના	૫૨૯
અંગનાના	૩૧૫	અંગના અને અંગના	૫૩૨
અંગનાના	૩૧૮	અંગના અને અંગના	૫૩૫
અંગનાના	૩૨૧	અંગના અને અંગના	૫૩૮
અંગનાના	૩૨૪	અંગના અને અંગના	૫૪૧
અંગનાના	૩૨૭	અંગના અને અંગના	૫૪૪
અંગનાના	૩૩૦	અંગના અને અંગના	૫૪૭
અંગનાના	૩૩૩	અંગના અને અંગના	૫૫૦
અંગનાના	૩૩૬	અંગના અને અંગના	૫૫૩
અંગનાના	૩૩૯	અંગના અને અંગના	૫૫૬
અંગનાના	૩૪૨	અંગના અને અંગના	૫૫૯
અંગનાના	૩૪૫	અંગના અને અંગના	૫૬૨
અંગનાના	૩૪૮	અંગના અને અંગના	૫૬૫
અંગનાના	૩૫૧	અંગના અને અંગના	૫૬૮
અંગનાના	૩૫૪	અંગના અને અંગના	૫૭૧
અંગનાના	૩૫૭	અંગના અને અંગના	૫૭૪
અંગનાના	૩૬૦	અંગના અને અંગના	૫૭૭
અંગનાના	૩૬૩	અંગના અને અંગના	૫૮૦
અંગનાના	૩૬૬	અંગના અને અંગના	૫૮૩
અંગનાના	૩૬૯	અંગના અને અંગના	૫૮૬
અંગનાના	૩૭૨	અંગના અને અંગના	૫૮૯
અંગનાના	૩૭૫	અંગના અને અંગના	૫૯૨
અંગનાના	૩૭૮	અંગના અને અંગના	૫૯૫
અંગનાના	૩૮૧	અંગના અને અંગના	૫૯૮
અંગનાના	૩૮૪	અંગના અને અંગના	૬૦૧
અંગનાના	૩૮૭	અંગના અને અંગના	૬૦૪
અંગનાના	૩૯૦	અંગના અને અંગના	૬૦૭
અંગનાના	૩૯૩	અંગના અને અંગના	૬૧૦
અંગનાના	૩૯૬	અંગના અને અંગના	૬૧૩
અંગનાના	૩૯૯	અંગના અને અંગના	૬૧૬
અંગનાના	૪૦૨	અંગના અને અંગના	૬૧૯
અંગનાના	૪૦૫	અંગના અને અંગના	૬૨૨
અંગનાના	૪૦૮	અંગના અને અંગના	૬૨૫
અંગનાના	૪૧૧	અંગના અને અંગના	૬૨૮
અંગનાના	૪૧૪	અંગના અને અંગના	૬૩૧
અંગનાના	૪૧૭	અંગના અને અંગના	૬૩૪
અંગનાના	૪૨૦	અંગના અને અંગના	૬૩૭
અંગનાના	૪૨૩	અંગના અને અંગના	૬૪૦
અંગનાના	૪૨૬	અંગના અને અંગના	૬૪૩
અંગનાના	૪૨૯	અંગના અને અંગના	૬૪૬
અંગનાના	૪૩૨	અંગના અને અંગના	૬૪૯
અંગનાના	૪૩૫	અંગના અને અંગના	૬૫૨
અંગનાના	૪૩૮	અંગના અને અંગના	૬૫૫
અંગનાના	૪૪૧	અંગના અને અંગના	૬૫૮
અંગનાના	૪૪૪	અંગના અને અંગના	૬૬૧
અંગનાના	૪૪૭	અંગના અને અંગના	૬૬૪
અંગનાના	૪૫૦	અંગના અને અંગના	૬૬૭
અંગનાના	૪૫૩	અંગના અને અંગના	૬૭૦
અંગનાના	૪૫૬	અંગના અને અંગના	૬૭૩
અંગનાના	૪૫૯	અંગના અને અંગના	૬૭૬
અંગનાના	૪૬૨	અંગના અને અંગના	૬૭૯
અંગનાના	૪૬૫	અંગના અને અંગના	૬૮૨
અંગનાના	૪૬૮	અંગના અને અંગના	૬૮૫
અંગનાના	૪૭૧	અંગના અને અંગના	૬૮૮
અંગનાના	૪૭૪	અંગના અને અંગના	૬૯૧
અંગનાના	૪૭૭	અંગના અને અંગના	૬૯૪
અંગનાના	૪૮૦	અંગના અને અંગના	૬૯૭
અંગનાના	૪૮૩	અંગના અને અંગના	૭૦૦
અંગનાના	૪૮૬	અંગના અને અંગના	૭૦૩
અંગનાના	૪૮૯	અંગના અને અંગના	૭૦૬
અંગનાના	૪૯૨	અંગના અને અંગના	૭૦૯
અંગનાના	૪૯૫	અંગના અને અંગના	૭૧૨
અંગનાના	૪૯૮	અંગના અને અંગના	૭૧૫
અંગનાના	૫૦૧	અંગના અને અંગના	૭૧૮
અંગનાના	૫૦૪	અંગના અને અંગના	૭૨૧
અંગનાના	૫૦૭	અંગના અને અંગના	૭૨૪
અંગનાના	૫૧૦	અંગના અને અંગના	૭૨૭
અંગનાના	૫૧૩	અંગના અને અંગના	૭૩૦
અંગનાના	૫૧૬	અંગના અને અંગના	૭૩૩
અંગનાના	૫૧૯	અંગના અને અંગના	૭૩૬
અંગનાના	૫૨૨	અંગના અને અંગના	૭૩૯
અંગનાના	૫૨૫	અંગના અને અંગના	૭૪૨
અંગનાના	૫૨૮	અંગના અને અંગના	૭૪૫
અંગનાના	૫૩૧	અંગના અને અંગના	૭૪૮
અંગનાના	૫૩૪	અંગના અને અંગના	૭૫૧
અંગનાના	૫૩૭	અંગના અને અંગના	૭૫૪
અંગનાના	૫૪૦	અંગના અને અંગના	૭૫૭
અંગનાના	૫૪૩	અંગના અને અંગના	૭૬૦
અંગનાના	૫૪૬	અંગના અને અંગના	૭૬૩
અંગનાના	૫૪૯	અંગના અને અંગના	૭૬૬
અંગનાના	૫૫૨	અંગના અને અંગના	૭૬૯
અંગનાના	૫૫૫	અંગના અને અંગના	૭૭૨
અંગનાના	૫૫૮	અંગના અને અંગના	૭૭૫
અંગનાના	૫૬૧	અંગના અને અંગના	૭૭૮
અંગનાના	૫૬૪	અંગના અને અંગના	૭૮૧
અંગનાના	૫૬૭	અંગના અને અંગના	૭૮૪
અંગનાના	૫૭૦	અંગના અને અંગના	૭૮૭
અંગનાના	૫૭૩	અંગના અને અંગના	૭૯૦
અંગનાના	૫૭૬	અંગના અને અંગના	૭૯૩
અંગનાના	૫૭૯	અંગના અને અંગના	૭૯૬
અંગનાના	૫૮૨	અંગના અને અંગના	૭૯૯
અંગનાના	૫૮૫	અંગના અને અંગના	૮૦૨
અંગનાના	૫૮૮	અંગના અને અંગના	૮૦૫
અંગનાના	૫૯૧	અંગના અને અંગના	૮૦૮
અંગનાના	૫૯૪	અંગના અને અંગના	૮૧૧
અંગનાના	૫૯૭	અંગના અને અંગના	૮૧૪
અંગનાના	૬૦૦	અંગના અને અંગના	૮૧૭
અંગનાના	૬૦૩	અંગના અને અંગના	૮૨૦
અંગનાના	૬૦૬	અંગના અને અંગના	૮૨૩
અંગનાના	૬૦૯	અંગના અને અંગના	૮૨૬
અંગનાના	૬૧૨	અંગના અને અંગના	૮૨૯
અંગનાના	૬૧૫	અંગના અને અંગના	૮૩૨
અંગનાના	૬૧૮	અંગના અને અંગના	૮૩૫
અંગનાના	૬૨૧	અંગના અને અંગના	૮૩૮
અંગનાના	૬૨૪	અંગના અને અંગના	૮૪૧
અંગનાના	૬૨૭	અંગના અને અંગના	૮૪૪
અંગનાના	૬૩૦	અંગના અને અંગના	૮૪૭
અંગનાના	૬૩૩	અંગના અને અંગના	૮૫૦
અંગનાના	૬૩૬	અંગના અને અંગના	૮૫૩
અંગનાના	૬૩૯	અંગના અને અંગના	૮૫૬
અંગનાના	૬૪૨	અંગના અને અંગના	૮૫૯
અંગનાના	૬૪૫	અંગના અને અંગના	૮૬૨
અંગનાના	૬૪૮	અંગના અને અંગના	૮૬૫
અંગનાના	૬૫૧	અંગના અને અંગના	૮૬૮
અંગનાના	૬૫૪	અંગના અને અંગના	૮૭૧
અંગનાના	૬૫૭	અંગના અને અંગના	૮૭૪
અંગનાના	૬૬૦	અંગના અને અંગના	૮૭૭
અંગનાના	૬૬૩	અંગના અને અંગના	૮૮૦
અંગનાના	૬૬૬	અંગના અને અંગના	૮૮૩
અંગનાના	૬૬૯	અંગના અને અંગના	૮૮૬
અંગનાના	૬૭૨	અંગના અને અંગના	૮૮૯
અંગનાના	૬૭૫	અંગના અને અંગના	૮૯૨
અંગનાના	૬૭૮	અંગના અને અંગના	૮૯૫
અંગનાના	૬૮૧	અંગના અને અંગના	૮૯૮
અંગનાના	૬૮૪	અંગના અને અંગના	૯૦૧
અંગનાના	૬૮૭	અંગના અને અંગના	૯૦૪
અંગનાના	૬૯૦	અંગના અને અંગના	૯૦૭
અંગનાના	૬૯૩	અંગના અને અંગના	૯૧૦
અંગનાના	૬૯૬	અંગના અને અંગના	૯૧૩
અંગનાના	૬૯૯	અંગના અને અંગના	૯૧૬
અંગનાના	૭૦૨	અંગના અને અંગના	૯૧૯
અંગનાના	૭૦૫	અંગના અને અંગના	૯૨૨
અંગનાના	૭૦૮	અંગના અને અંગના	૯૨૫
અંગનાના	૭૧૧	અંગના અને અંગના	૯૨૮
અંગનાના	૭૧૪	અંગના અને અંગના	૯૩૧
અંગનાના	૭૧૭	અંગના અને અંગના	૯૩૪
અંગનાના	૭૨૦	અંગના અને અંગના	૯૩૭
અંગનાના	૭૨૩	અંગના અને અંગના	૯૪૦
અંગનાના	૭૨૬	અંગના અને અંગના	૯૪૩
અંગનાના	૭૨૯	અંગના અને અંગના	૯૪૬
અંગનાના	૭૩૨	અંગના અને અંગના	૯૪૯
અંગનાના	૭૩૫	અંગના અને અંગના	૯૫૨
અંગનાના	૭૩૮	અંગના અને અંગના	૯૫૫
અંગનાના	૭૪૧	અંગના અને અંગના	૯૫૮
અંગનાના	૭૪૪	અંગના અને અંગના	૯૬૧
અંગનાના	૭૪૭	અંગના અને અંગના	૯૬૪
અંગનાના	૭૫૦	અંગના અને અંગના	૯૬૭
અંગનાના	૭૫૩	અંગના અને અંગના	૯૭૦
અંગનાના	૭૫૬	અંગના અને અંગના	૯૭૩
અંગનાના	૭૫૯	અંગના અને અંગના	૯૭૬
અંગનાના	૭૬૨	અંગના અને અંગના	૯૭૯
અંગનાના	૭૬૫	અંગના અને અંગના	૯૮૨
અંગનાના	૭૬૮	અંગના અને અંગના	૯૮૫
અંગનાના	૭૭૧	અંગના અને અંગના	૯૮૮
અંગનાના	૭૭૪	અંગના અને અંગના	૯૯૧
અંગનાના	૭૭૭	અંગના અને અંગના	૯૯૪
અંગનાના	૭૮૦	અંગના અને અંગના	૯૯૭
અંગનાના	૭૮૩	અંગના અને અંગના	૧૦૦૦

વિષય

સે પે નેત્ર આગરે	
કર્મનાં પાત્ર-૩ ને ૧	
કર્મપ્રભવનાં કારણ	
કર્મપ્રભવના ૨ પ્રકાર	
કર્મક્રિયા આત્મા ક્રિયા કરે	
કર્મપ્રભવની અવધ	
કર્મના ત્યાગ વિના ત્યાગ નિષ્કર્મ	
કર્મપ્રભવની દાખી	
કર્મપ્રભવની ઉપાસ	
કર્મપ્રભવની આપના	
કર્મપ્રભવનાપનાનું કળા : વીનગર	
આત્મા, સુખદુઃખમાં મમતા	
કર્મપ્રભવનીનો ધર્મ	
કર્મક્રમના જ કારણપ્રભવની મર્મ શરૂ	
કર્મપ્રભવની મમતા અને ભેદ	
કર્મપ્રભવનું કળા : સંજ્ઞા મર્મ પાપ-પ્રસાદને શરૂ	
કર્મપ્રભવનારણ્ય જોડે ?	
કર્મપ્રભવનારણ્યનું કળા : આરિય	
વિશુદ્ધિ, કમણ : મોક્ષ	
કાયા, ભાવ અને ભાવનો સંબંધ	
કાળ અને જીવ પર દર્શાવ	
કુરુક્ષેત્ર અને ધર્મક્ષેત્ર	
કુરુક્ષેત્રનાં દુષ્ટદિશાઓ	
કોણિક અને અદિલકુમાર	
કોઈ જીવવાનું કળા : ક્ષમા, કોષ્ટકન્ય	
કર્મોત્તો અપ્રધ અને પૂર્વનાં કર્મોનું ક્ષપન	
ક્ષમાગુણની પ્રધાનતાનું કારણ	
ક્ષમાની દુર્લભતા	
ક્ષમાનું કળા : પરિપક્વને જીવે	
ક્ષમાનું પ્રાધાન્ય	
શિષ્ટવૃત્તિ આદિ યોગના ૫ પ્રકાર	
અધિક મુનિ	
મનુસંધના મનુરાત્નઓ	
માર્મપિટાલિયા—પેટભરા સાધુ	

૫૫૩ વિષય

૨૧૧	પ. વિષ્ણુ નિર્વાણે જીવને જીવ	
૨૦૦	મુ. ૩૫ ન—[૧] મહામ	
૨૦૧	મુ. ૩૫ ની મહામ	
૨૦૨	મુ. ૩૫ ની મહામ. અર્મ મનુ કુરુક્ષેત્ર	
૨૧૩	મ. ૩૫ અને મ. ૩૫ ની, કર્મ	
૨૧૪	કર્મનાં કારણમાં મિત્રના	
૨૦૬	મ. ૩૫ મંદની કુરુક્ષેત્ર	
૨૧૫	મ. ૩૫ ની	
૬૬	મ. ૩૫ ની	
૨૧૦	મ. ૩૫ ની મહામનાનું કળા : મિત્રની અવ, પ. ૩૫ ની મહામના, મિત્ર	
૨૦૬	મિત્રનામકિ	
૨૧૬	મહામના ને પમુની પમુ મના	
૨૩	જીવમનુ અને સુખદિપ્રધાન	
૩૦૫	જીવમનુનીના મિત્રને પુરોષ	
	જાન અને તેના પ્રકાર	
૩૦૪	જાનની વિધિ આપના	
૩૨૮	જાન સમ્પન્નતાનું કળા : મંસાર અદ-વીમા મુકે ન પડે, અસમય પર-સમયના વિચારદર્શન અસમ્ય ભાગે ન ચડે	
૩૨૫		
૨૧૨		
૧૨	ત્યાગમાં વિવેક	
૧૨૮	દશાર્જુન રાત્ર	
૪૧	દર્શન સમ્પન્નતાનું કળા : મિધ્યાત્મનું	
૮૩	છેદન, ક્રેષ્ઠ જ્ઞાનદર્શનમાં આત્માને લેટી સમજાવે વિચરે	
	કુખી જ કુખથી સ્પર્શાય છે	
૩૬૬	કુખોને પ્રસન્નતાપૂર્વક સહેવાં એ	
૧૬૦	ચોથી સુખશ્યા	
૩૬૬	દેવકીજના આદર્શ ગુણો	
૧૬૦	દ્રીપદીનો વર્ણીકરણ મત્ર	
૩૬૮	નવનવ	૩
૧૧૭	નદિમેન મુનિની સેવા	૧૭૨, ૧
૨૦૦	નામમંદીર્નનો મહિમા	૨૮૦, ૩
૮૨	નિર્લોભતાનું કળા : અપ્રિયદી ધર્મ	
૨૬	ધનકોતીપુત્ર જનોનો આપાર્થનીય અને ૨૦	

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
નેર્વાણ અને દીપનિર્વાણ	૧૭	ભવબ્રમણનું કારણ: બ્રાહ્મિ	૨૨૨
મિતિત્ત જ્ઞાન અને સાક્ષાત્ જ્ઞાન	૧૦૭	ભાવશુદ્ધિનો ક્રમ	૩૨૬
આયમૂર્તિ રાનડેની દયાલુતા	૭૫	ભાવસત્ય એટલે શું ?	૨૩૪
પરમાત્માનું અકર્તૃત્વ	૨૫૪	ભાવસત્યનું કૃષ્ણ: હૃદયવિશુદ્ધિ, ધર્માગ્રા-	
પરમાત્માનું શરણ સ્વપરસ્થિત સાધક	૨૬૭	ધનમાં પ્રવૃત્તિ	૨૩૪
પરમાત્મા સદ્ગત અને સમીપ	૨૮૫	ભોજન પ્રત્યખ્યાનનું કૃષ્ણ : જીવ	
પરિવહની વ્યાખ્યા અને પ્રકાર	૧૯૨	અદ્યક્ષસારી અને	૧૩૮
પર્યાયને નહિ પણ મૂળ દ્રવ્યને મહા-		ભૂત અને તેના પુત્રો	૨૫૨
ત્વ આપો	૨૬	મજૂર અને પકાણુ	૨૬૦
પવનકુમાર અને ચક્રવાકી વિલાપ	૨૮૩	મદની વ્યાખ્યા, પ્રકાર અને તેના	
પવનકુમાર અંજનના મહેલે	૨૯૨	દુષ્પરિણામો	૨૨૪
પવનકુમાર અંજનના શોધમાં	૩૬૩	મનશુભિની વ્યાખ્યા	૨૮૨
પવનકુમારનું યુદ્ધપ્રયાણ	૨૬૫	મનશુભિનું કૃષ્ણ: એકાગ્રચિત્તવાળો ધર્મ	
પવનકુમારનો શીલાચાર	૨૫૫	જીવ સમયનો આરાધક અને	૨૭૮
પવનકુમાર મહેન્દ્રપુરમાં	૨૩૦	મનની એકાગ્રતા અને જ્ઞાનશક્તિ	૩૧૧
પવનકુમાર વનમાં	૩૭૧	મનની એકાગ્રતાનું બળ	૧૩૫
પવનકુમાર હનુમત્પાટનમાં	૩૮૧	મનની અંજગતા	૨૭૮
પાપકર્મોની જડ : વિષયલાલસા	૬૧	મનસમાધિનું કૃષ્ણ: એકાગ્રતા, જ્ઞાન-	
પાલિતપ્રાવકની સમુદ્રયાત્રા	૬	શુદ્ધિ, સમ્યક્ત્વ વિશુદ્ધિ અને મિથ્યાત્વ	
પિતાનો ભકારો	૩૧૩	નિર્જરા	૩૧૦
પિતૃધાનકને ક્ષમાદાન	૧૧૧	મનુષ્યત્વની દુર્લભતા	૩૭
પુત્રજન્મ અને મામાનો મેલાપ	૩૪૧	મમત્વભાવ દુઃખપ્રદ છે	૨૦૫
પુરુષાર્થથી કર્મનું મંકમણુ	૧૨૫	મહિલાનાથ ચરિત્રનો સાર	૧૮૧
પૂર્ણસત્ય અને સત્ય	૫૭	મહાકંઠક અને રથમુશલ સંગ્રામ	૮૫
પ્રતિષ્ઠાપનાનું કૃષ્ણ: લઘુતા, અપ્રમાદ		મહાજનનો નિર્દિષ્ટ માર્ગ	૧૮૫
આદિ	૧૫૮	મહાત્માનાં દર્શન	૩૨૩
પ્રતિષ્ઠાપનાનો અર્થ	૧૫૮	મહાત્માની ભવિષ્યવાણી	૩૩૬
પ્રભુ લોકનો કર્મા નથી અને કર્મોને		મહાવીર અને શકગણપુત્ર	૪૧૩
પેદા થયું કર્મો નથી	૧૭	માન જીવવાનું કૃષ્ણ: મૃદુતા, માન-	
પ્રત્યક્ષ મતા	૭૮	જન્ય કર્મોનો અગ્રંથ અને પૂર્વનાં	
પ્રત્યક્ષ અને કેતુમત્ની દીપ્તિ	૪૦૩	કર્મોનું સ્વપન	૩૭૪
પ્રત્યક્ષ અને પુરુષાર્થ	૪૧૩	મ નથી દાની	૩૭૬
પ્રત્યક્ષ નિર્ણય	૨૨૦	માન જીવવાનું કૃષ્ણ: સરળતા, માયા-	
પ્રત્યક્ષ અને નિર્ણય	૪૬	જન્ય કર્મોનો અગ્રંથ અને પૂર્વનાં	
પ્રત્યક્ષ અને નિર્ણય	૪૬	કર્મોનું સ્વપન	૩૮૪

વિષય	પૃષ્ઠ
ખાનગી, મનુષ્યો	૧૧
પ્રાપ્ત અને અપ્રાપ્ત નિઃશ્વર	૧૧
મનુષ્યો દ્વારા	૨૫૧
મનુષ્યો દ્વારા : નિર્મલમની શા	
૮ મને રાત્રે	૨૩૧
મનુષ્યોની અનુભવ	૨૪
મોહનામો મેમનામ	૧૪૧
મનુષ્યો	૧૨૬
મુખપિરની પરીણ	૧૨૭
મોમ અને શરીર પ્રત્યાખ્યાન બુદ્ધિ	
શા માટે કર્યા ?	૧૨૨
મોહનિરોધને નામે અગમ્ય ન બને	૧
મોમની બાબત અને પ્રકાર	૨૭૦
મોમનું સ્વરૂપ	૧૧૭
મોમનો નિરોધ	૪૧૦
મોમ પ્રત્યાખ્યાનનું ફળ : અપોગીપત્તું	
નવાં કર્મોના અર્થ, જીવોની નિર્મલ	૧૧૬
મોમસત્ત્વનું ફળ : મોમોની વિશુદ્ધિ	૨૭૦
રત્નત્રયીમાં બધા શુભોનો સમાવેશ	૧૭૮
રાગદ્વેષ તથા મિથ્યાદર્શનને જીતવાનું	
ફળ : રત્નત્રયીની આરાધના કરના :	
કર્મ રહિતદશા	૪૦૦
રાજશેખર પડિત અને ભોજ	૩૩૭
રામચંદ્ર શુરુ અને કૂકા મટ	૫૮
રામનો બાદશાહ અને અકબરના	
પ્રધાન	૨૧૪
સોમ જીતવાનું ફળ : સંતોષ, લોભજન્ય	
કર્મોનો અર્થ અને પૂર્વનાં કર્મોનું	
સ્થાપન	૩૬૨
મહાલક્ષ્મીની સરળતા	૩૮૫
મયનશુભિના પ્રકાર	૨૮૮
મયનશુભિનું ફળ : નિર્વિકારી થઈ	
આધ્યાત્મિક યોગયુક્ત થાય.	૨૮૭
મયનશુભિનું મહત્ત્વ	૨૮૮
મયનનું મહત્ત્વ	૩૧૯

વિષય	પૃષ્ઠ
વચન મધ્યમ મનુષ્યનું ફળ : મનુષ્ય	૧૧
વિદ્યુત્, સુખમ બે પિત્તની પ્રતિ	૧૧
ફળોનો પિત્તની નિર્મલ	૨૫૧
વચનનું વિષયમંત્રી પાત્ર	૨૩૧
વચનમંત્રી	૨૪
વચનનું પ્રતિષ્ઠાપત્ર	૧૪૧
વચન અને પાત્રીનું ઉદાહરણ	૧૨૬
વિદ્યુત્ મેઝન દરમ્યાન અને શારિ :	૧૨૭
ધનક	
વિદ્યુત્ પાત્રીકાર અને રાગ	૧૨૨
વિદ્યાનદામ વચનનો પરિક્રમ	૧
વિનયભાવ સર્વ સદ્ગુણોને બેગી લાવે	૨૭૦
વિનિર્મલ (વિષયવર્ગીય)નું ફળ : ન	૧૧૭
પાપકર્મો ન બાધે, પૂર્વનાં નિર્મ	૪૧૦
મંસાર તરે	
વિપત્તિને પશુ સંપત્તિરૂપ માનો	૧૧૬
વિરહ રત્નમહાકર્મોના પરમાર્થ	૨૭૦
વિવક્ત (અર્થ) રાવનાસનનું ફળ	૧૭૮
આરિતરક્ષા, આરિત્રની દંડના, એકાંત	
પ્રિયતા અંતે મોક્ષ	
વિવક્ત રાવનાસનનો અર્થ અને તે	૪૦૦
માહાત્મ્ય	૩૩૭
વિષયનું ધ્યાન ન ધરવું એ ત્રીજી સુખ	૫૮
શમ્યા	
વિષયલાલસા અનુકંપાને રોકે	૨૧૪
વીતરાગપણાનું ફળ : રોહ અને તૃષ્ણાની	
બંધનને છેદી વિષયોથી વિરમે	
વીતરાગી કેવી રીતે મુક્તદશાને પામે ?	૩૬૨
વૃત્તિભિક્ષા અને પૌરુષપ્રી ભિક્ષા	૩૮૫
વેરથી વેર વધે	૨૮૮
વૈયાકલ (સેવા)નું ફળ : તીર્થકરનામ	
ગોત્રકર્મ બાધે	૨૮૭
વ્યવહારનો વિશેષાર્થ	૨૮૮
શકં પ્રત્યપિ સત્યમ્	૩૧૯

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
શરીરના પાંચ પ્રકાર	૨૨૫	સાચો સાગ અને તેનો મદિમા	૭૩
શરીર પ્રત્યાખ્યાનનું ફળ: સિદ્ધના અતિ-
શય ગુણુભાવને પામી સિદ્ધ થાય	૧૨૨	સાચો શોગ	૧૩૩
શરીર પ્રત્યાખ્યાનનું સ્વરૂપ	૧૨૪	સાચો વિજય	૧૬૬
શુભાશુભ લેશ્યાની સમજ	૮૦	સાધુએ સાધુથી વિસભોગી શા માટે થયું?	૧૩
શૈલેશી અવસ્થા	૩૫૨	સાધુવેશનો પ્રતાપ	૧૧૩
શંકર કેવા હોય ?	૯૮	સામાયિકનો પ્રભાવ	૧૬૭
શાવકો દેવોની સહાય ન ઈચ્છે	૨૬૦	સિદ્ધહર પછી (ગૂઝરાતી) યુગ્મહર,
મુચ્ચહ આદિ શા માટે	૧૧-૧૫
શ્રીકૃષ્ણના બળની પરીક્ષા	૫૫	સિદ્ધનું સ્વરૂપ	૧૨૬
શ્રીકૃષ્ણની નિરભિમાનતા	૨૨૫	સિદ્ધને જ્ઞાન અને દર્શનનો ઉપયોગ	
શ્રીપતિની પાદપૂર્તિ	૩૨૦	એકી સાથે હોય ?	૧૬
શુભશાનનું મહત્ત્વ	૩૩૫	સુખશય્યાના ચાર ભેદ	૨૧
શ્રેણિક અને ચેલણા	૩૪૫	સુખશય્યાનું ફળ: અનુત્સુકતા ક્રમશઃ	
સતીનું પતિથી મીલન	૩૮૮	ચારિત્રમેહનો ક્ષય	૨૭
સત્યની સમજ અને પ્રકાર	૨૭૧	સુમતિ ત્યાં સમ્પતિ	૩૮૨
સદ્ભાવની વિશેષ સમજ	૧૫૬	સુર્પણખા અને રાવણ	૩૦
સદ્ભાવનો પરમાર્થ	૧૪૮	સેવાના દસ પ્રકાર	૧૭૦
સદ્ભાવ પ્રત્યાખ્યાનનું ફળ: અનિરૂપિત-
કરળને પામી ચાર અધ્યાત્મી કર્મોશીને	૧૪૭	સેવા માહાત્મ્ય	૧૭૧
અપાવી સર્વ દુઃખોનો અંત કરે	૧૪૭	સંભોગ એટલે શું ?	૬૩
સમનય, સમભંગી	૧૫૧	સંભોગ પ્રત્યાખ્યાનનું ફળ: સ્વાયલખી,
સ્વસંતુષ્ટ, અસ્પૃહી, અનભિલાષી થઈ	
સમ્યક્ત્વ પ્રકાર	૩૪૪	બીજી સુખશય્યા પામે	૬૨
સમ્યગ્જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર	૨૩૪	સંસાર વિવૃક્ષણાં બીજ-રાગદ્વેષ	૩૬૬
સર્વગુણપ્રાપ્તિનું ફળ: અપુનરાગમન
અને શારીરિક માનસિક દુઃખોનો અંત	૧૭૮	સંસારસાગર અને જીવનનાંક	૨૩૧
સનાય પ્રત્યાખ્યાનનું ફળ: એકત્વભાવને
પામી અપરિવર્ત્ય, અપરિવર્ત્ય,
અપરિવર્ત્ય સદમ, મેવગ અને
સમધિમા વધુ દૃઢ થાય	૧૩૦	રિયન આદિ પાંચ કૃષ્ણ	૧૫૮
સનાય પૂજન	૨૨૧	મધુલ અને મુદ્દમ ચોરી	૫૮
સનાય નય	૧૩૫	રપર્ષી, બદ્ધ, નિધત્ત અને નિકાચિત્ત	
સનાય દર્શન	૩૦૫	બધેની સમજ	૫૧
સનાય દર્શન	૧૨૮	અઘાદ, નય અને દુર્નય	૪૨૨
		અધીનતામાં જ સુખ છે.	૨૨
		અવર્ણન મદિમા	૧૩૫
		અનુભવનું સદ્વિચાર	૪૦૫
		અનુભવનો વિવેક	૪૧૬
		અનુભવની પ્રત્યાખ્યા	૫૭

शुद्धिः ५५३

पं.नं	पं.नं	अ.सं.	अ.सं.
११	११	११	११
१२	१२	१२	१२
१३	१३	१३	१३
१४	१४	१४	१४
१५	१५	१५	१५
१६	१६	१६	१६
१७	१७	१७	१७
१८	१८	१८	१८
१९	१९	१९	१९
२०	२०	२०	२०
२१	२१	२१	२१
२२	२२	२२	२२
२३	२३	२३	२३
२४	२४	२४	२४
२५	२५	२५	२५
२६	२६	२६	२६
२७	२७	२७	२७
२८	२८	२८	२८
२९	२९	२९	२९
३०	३०	३०	३०
३१	३१	३१	३१
३२	३२	३२	३२
३३	३३	३३	३३
३४	३४	३४	३४
३५	३५	३५	३५
३६	३६	३६	३६
३७	३७	३७	३७
३८	३८	३८	३८
३९	३९	३९	३९
४०	४०	४०	४०
४१	४१	४१	४१
४२	४२	४२	४२
४३	४३	४३	४३
४४	४४	४४	४४
४५	४५	४५	४५
४६	४६	४६	४६
४७	४७	४७	४७
४८	४८	४८	४८
४९	४९	४९	४९
५०	५०	५०	५०

